IOAN NENIŢESCU

DE LA

ROMÂNII DIN TURCIA EUROPEANA

STUDIU ETNIC ŞI STATISTIC ASUPRA ARMÂNILOR

CU APROAPE UNA SUTĂ DE GRAVURI ŞI CU
O HARTĂ ETNOGRAFICA

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
16, STRADA DOAMNEI, 16
1895.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUL 9 1959

CUVÎNT-ÎNAINTE

Țările din dreapta Dunărei erau cuprinse și popoarele lor supuse legilor Romei, cu mult înainte de cucerirea Daciei. Ambele Moesii, Illyria, Epirul, Tracia și Macedonia se plecaseră armelor vastului imperiu și erau de mult colonisate și prefăcute în provincii romane, pe când Trajan aducea la supunere pe Decebal și pe poporul Dac, frate cu cel Trac, așeḑat la mează-zi de Dunăre. Chiar Grecia — care era cucerită încă de la 146 în. d. Chr., când consulul L. Mummius sfărîmâ Corintul — fusese, la anul 27 înaintea erei noastre, declarată de provincie romană sub numele ~~de Achaia.~~ Când însă se zice Grecia, să știe ce trebue să ~~se~~ înțeleagă geograficesce, se știe ce 'i era poporul și care îi era întinderea; nu e tot așa cu înțelesul noțiunilor geografice Illyria, Macedonia și mai ales asupra Traciei și întinderei ei, sunt mari îndoeli. Trebue oare să înțelegem noi prin Tracia veche numai țara de la răsăritul fluviului Mesta, strînsă între Balcani și mare? ori trebue să 'i strîmtăm sau să 'i lărgim hotarele? Știut este că Geții, o ramură a poporului Dacilor, nu locueau numai pe stânga Dunărei, ci și pe dreapta, de-alungul celor două Moesii și până la Marea-Neagră. Triburile tracice: Crobyzii, Șellații și Thynii se întindeau de prin sudul Dobrogiei — și anume: de la orașul Tomi, Constanța de astăzi, devenit celebru prin esilul lui Ovidiu — până la Balcani și până la Marea-Neagră. Pliniu *(Hist. nat.*, IV, 26.) întinde pe Crobyzi și la stânga Dunărei până la Nistru.

Arătatele trei triburi orientale ale poporului tracic trăeau prin urmare în imediată atingere cu frații lor Geții și deci noțiunea geografică: Tracia, trebue întinsă, de-o cam-dată, mai spre meazănoapte. Alte triburi tracice: Apsintii, Doloncii, Pætii, Ciconii, Corpilii sau Carpilii și Bistonii se întindeau pe coastele Propontidei și Egeei până la munții Rodop. Intre Mesta și Strymon, adecă în Macedonia, locueau Odomantii, Edonii și Sapætii; ear triburile: Sintii, Brigii și Bisaltii se întindeau în Migdonia, țara dintre Strymon și Vardar, adecă încă mai în lăuntrul Macedoniei. Și dacă am mai urmări multele triburi tracice, am găsi pe unele până în Illyria, ear pe altele până peste Hellespont, în Frigia. Mai toată Peninsula Balcanică era, prin urmare, locuită de numeroasele triburi ale puterniçului popor tracic, pe care Herodot îl găsea atît de numeros, încât îl socotea ca al doilea după poporul Indusilor.

Legionarii, cucerind țările Balcanice, supuneau deci legilor Romei mai numai triburi tracice și, colonisând aceste țări, altoiau vița romană mai pretutindeni în Peninsulă, tot pe puternicul trunchiu tracic și pe ramurile lui, precum supunênd și colonisând Dacia, făceau acelaşi lucru, căci aduceau sânge roman în poporul frate cu cel al Tracilor. De aceea altoiul roman în Dacia ca și în întinsa Tracie a dat aceleași roade, două popoare frați: Românii de mează-noapte de pe stânga Dunărei și Românii de mează-zi sau Armânii. Deosebirea din graiul Românului și al Armânului nu se esplică decât prin interpunerea Slavilor și deci prin despicarea în două a poporului românesc, care, fără această interpunere, ar fi rĕmas unul, sau cel puțin s'ar fi desvoltat, cum ar zice Alexandri: ca doi bradi într'o tulpină. Tot sămânța romană, cădênd pe pămêntul Italiei, Ispaniei și al Galiei a rodit alt-fel în fie-care din aceste trei țări. Dacă însă în tustrele ar fi fost numai Gali sau numai Iberi, ori dacă în tustrele s'ar fi întâmplat acelaşi amestec de neamuri ca în Italia, e neîndoios că atunci sămânța romană ar fi dat un soiu de roade, precum într'un soiu a rodit, atât în întinsa Tracie cât și în Dacia, unde ea a găsit același teren de desvoltare, la cele două popoare frați. Intre anii 270 și 275, romanisarea Peninsulei-Balcanice fu puternic ajutată, prin trecerea peste Dunăre de către Aurelian a unei mari părți de coloniști și romanisați din Dacia lui Trajan, ear la 330 latinisarea Peninsulei era atât de profundă, încât s'a putut creea un imperiu

de resărit sub Constantin cel-Mare, care prefăcu orăşelul Bizanţiu în puternica capitală Constantinopol. Grecii chiar, ajunseseră de îşi uitaseră până într'atât fiinţa lor naţională, încât nu se mai ştiau pe sineşi de Greci ori de Eleni, ci de *Romei*, adecă Romani, ear graiul lor nu 'şi 'l mai ziceau grecesc ori elenesc, ci *Romeica*. Şi mai târziu, după ce domnia Constantinopolului se escamotă de Greci, când Turcii puseră capăt prin arme acelei cârmuiri romeice, peste seamă de corupte, pe care istoria o stigmatisâ, făcênd un blestem din numele ei de *bizantină*, ei incorporară la imperiul lor ottoman Peninsula-Balcanică sub denumirea de *Rum eli*, ceeace în limbă turcă însemnează: Ţară Romană. Aceasta dovedeşce că romanisarea Peninsulei nu numai că nu se oprise în loc, în timpul putredei şi bolnavei cârmuiri bizantine, ci propăşise mereu, cu toate greutăţile prin care trebuise să treacă poporul Traco-Roman sau Armânesc, după ce pe scaunul lui Constantin-cel-Mare se furişeaseră Romeii. Poporul acesta tiner şi plin de viaţă ţinuse pept cu tărie tuturor valurilor ce bântuiseră Peninsula.

Lovitura cea mare însă 'i se dădu atunci când biserica creştină se desfăcu în două. Din bisericile occidentului se alungâ limba greacă, din cele ale orientului limba latină se izgoni cu mare mânie. Atunci se creeâ poporului român din Peninsulă o situaţie foarte dăunătoare originei lui latine, desvoltărei lui de mai apoi şi intereselor lui politico-naţionale, pe când Romeilor li se dădu avênt spre a reajunge la stinsa conştiinţă naţională greacă. In acele timpuri fiinţa morală a omului creştinisat era aproape în chip esclusiv dominată de sentimentul religios, ear acest puternic mijloc de cârmuire, adecă prin sentimentul religios, se lăsâ, şi după venirea Turcilor, în mânele Patriarhului grec din Constantinopol, deşi Romanii şi Romanisaţii, adecă Armânii erau atât de numeroşi în Peninsulă. Dacă viteazul Mohamet II, cuceritorul Bizanţiului, n'ar fi încredinţat Patriarhului grec biserica orientului, care s'a făcut încă de la început nu numai păstrătoarea grecismului, ci şi grecisatorul popoarelor Peninsulei-Balcanice, naţia greacă, neînzestrată cu o prea mare putere de resistenţă, s'ar fi stins de mult. Desfacerea în două a bisericei creştine, şi graba lui Mohamet II, de a încredinţa restului de grecism biserica orientului, sunt împrejurările cele mari ce au scăpat de perdanie pe poporul grec, care dovedise că îşi uitase deja origina, când se numea pe sineşi *romeic*. Poporul român, din contra, a resistat

cu toate că aceste două împrejurări îl loveau drept în inimă. De la 1053, data ruptoarei dintre cele două biserici, Armânul nu mai audi în bisericile lui decât limba greacă, pe care nu o înțelegea atunci, precum nici astăzi nu o înțelege. Urmașii legionarilor și coloniștilor romani fură condamnați a nu putea să 'și esercite cultul și să 'și facă instrucția — de oare-ce preotul pe timpurile acelea era și dascalul satului—decât în limba greacă. Și totuși acest tenace popor, înzestrat cu mari virtuți casnice, economice și ostășeșci, 'și-a păstrat până în zilele de astăzi nu numai limba, datinele și credințele strĕmoșeșci, ci și caracterul național și conștiința limpede de a fi scoboritor din coapsele împĕrăteșcei Rome, deși mai bine de zece veacuri n'a audit în bisericele lui măcar un «sfinte Dumnezeule!...» deși, până mai eri, el și vlăstarele lui nu învĕțau în școalele lor decât carte grecească.

Acelaș lucru s'a întîmplat și cu noi Românii din stânga Dunărei. Opt sute de ani bĕtrânii noștrii au trăit fără să audă în bisericile lor decât slavona, pe care ei nu o înțelegeau precum nici astăzi nu o înțeleg. Mai veni apoi un veac în care și aici se lăți peste școale și peste altare stăpânirea limbei grece, ca și cum ar fi tins a completa oare-cum influența străină asupra limbei și ființei noastre naționale. Nouă veacuri de înriurire străină, și totuși, poporul remase cu limba și simțirea românească. Abea că suflă, la începutul acestui secol, vêntul naționalist recoritor peste văile Dunărei și ale Carpaților și de-odată ne trezirăm, ca prin minune, față cu o limba românească ce nu încetase nici o oră de a se desvolta treptat, și față cu o literatură populară și cronicară plină de mărgăritare sufleteșci și de originalitate. Atât de mare este puterea de resistența, în veacuri a poporului românesc! Și, se poate cu tărie afirma că în istoria neamurilor, lipseșce un al doilea esemplu de acest fel. Ori de câte ori însă istoriografii Români și Armâni vor studia și arăta acest fapt istoric, cu neputință de a fi supus îndoelei, datori sunt a zice un cuvênt de mulțămire femeei române din dreapta și din stânga Dunărei, credincioasei păstrătoare în sinul familiei a tuturor comorilor și darurilor neamului.

Dacă am admite un moment că interpunerea Slavilor între Români și Armâni nu ar fi avut loc, ori-cine va întrevedea îndată proporțiile de mărire și întinderea ce ar fi luat poporul romă-

nesc, care se lăţea ca o apă de la crestele maramureşene ale Carpaţilor până peste Balcani, şi date fiind: atât puterea lui de resistenţă cunoscută istoriei, cât şi puterea lui de asimilare, iarăşi destul de bine cunoscută tuturor vecinilor noştri. Interpunerea această însă a avut loc şi pe de-asupra a mai venit şi schisma dintre Roma şi Constantinopol, aducênd după ea alungarea limbei latine din tot rĕsăritul şi a mai venit apoi şi faptul încredinţărei, de către învingĕtorul Mahomet II, a bisericei rĕsăritene în mânile Grecilor, fapt ce a adus cu sine împedicarea desvoltărei naţionale şi cultural-naţionale a tuturor neamurilor din Peninsula-Balcanică, precum şi goana pentru grecisarea lor. Toate împrejurările i-au fost protivnice poporului armânesc, şi cu toate acestea el s'a ţinut şi se ţine încă cu peptul în contra valurilor, căci, chiar în timpurile când imperiul bizantin era încă tare, Românii din Peninsulă, deşi sufleteşce făceau parte din biserica resăriteană, politiceşte însă işi trăiau viaţa lor proprie. In deosebi de însemnatul rol ce Armânii, împreună şi cu Românii, au jucat în nordul Balcanilor, născênd regate ca cel al lui Ioaniţă, ei aveau, mai ales în Grecia, în Tesalia, în Epir şi în o parte a Macedoniei, principatele lor independente, cârmuite de principii lor şi ducii lor. Un asemenea principat era numit de Greci şi de scriitorii bizantini *Megalovlahia*, adecă Marea-Valahie şi cuprindea Tesalia şi o parte a Epirului pe întinderea Pindului, ear un altul era numit *Anovlahia* şi cuprindea o parte a Epirului de jos cu ţara Aspropotamos, Acarnania şi cu o parte a Etoliei, avênd drept capitală oraşul Arta. Mărturii despre esistenţa acestor două principate aduc destule istoriografii bizantini ca Pachymer, Mihail Nepote, Nicetas şi alţii; ear Benjamin de Tudella, vorbind despre marea mulţime a Valahilor precum şi despre meşteşugul şi îndrăsneala lor în lupte zice că . . . «un singur împĕrat nici că i-ar putea supune.»

Astăzi poporul Armânesc nu mai e atât de numeros cum n'il arată scriitorii greci, nu se mai întinde «din foburgurile Constantinopolului şi până în jos de Pind» dar el *este*, *esistă*. Şi dacă nu ar fi decât faptul că el esistă, tot ar merita să fie cercetat. Dar cu atât mai mult merită el aceasta, cu cât esistă plin de vigoare, vĕdit de înzestrat şi apt pentru o chemare civilisatorie în viitor, esistă ca popor de ordine, muncitor şi moral, luminat şi rĕsboinic, şi avênd conştiinţa originei lui latine, căci, numai străinii

îi zic Valah, pe când el ênsuşi îşi zice, ca tot-d'a-una, *Armân*, ear pe alocurea: *Aromân*.

In timpurile din urmă, cu deosebire în secolul nostru, scris-au despre Armâni, mulţi dintre cercetătorii popoarelor din împestriţata ţară numită Peninsula-Balcanică, dar numai întâmplător şi nu în chip anumit. Unul cerceta bună-oară, poporul turc ori albanez; pe cel grec, sêrb sau bulgar; altul făcea geografie sau arheologia, etc., şi întâlnind şi pe Armâni mereu în cale, şi, neputênd să-i lase cu totul de-oparte, de oare-ce mereu se lovea de ei, îi trecea în pomelnicul Peninsulei, zicênd despre numĕrul şi despre întinderea ce ei ocupă, ceea-ce audea de la Greci, de la Bulgari şi de la alţi doritori de a-i desnaţionalisa. Singur Dimitrie Bolintineanu, după ce făcu o călĕtorie în Turcia şi cu deosebire în Macedonia şi Albania, se ocupâ în special de Armâni în scrierea sea «Călĕtorii la Românii din Macedonia şi muntele Atos» tipărită în Bucuresci la 1863, plină cu o mulţime de note preţioase despre Armânii din Tesalia, Albania, Epir, Macedonia şi Grecia. De la 1863 însă şi până acum multe schimbări s'au petrecut în inima şi cugetul Armânului. Pe atunci simţirea lui naţională căduse într'un fel de amorţire şi ajunsese a se crede oare-cum Grec, de oare-ce îşi vĕrsase sângele pentru independenţa Greciei cu un eroism uimitor; acum el se ştie pe sineşi Armân, înţelege că sub oblăduirea Sultanilor se va putea desvolta în sens naţional şi cultural, îşi trimite cu drag copiii la şcoala românească şi se luptă ca să'şi readucă graiul lui strĕmoşesc în biserica lui armânească.

De aceea în vara anului 1892, am întreprins o călĕtorie la cei din dreapta Dunărei cu scopul de a vedea ênsumi schimbarea ce a dat naşcere şcoalei române din Turcia, şcoală, ce la rândul ei a rechemat la viaţa naţională şi culturală pe Armân, cu deosebire pe cel din Turcia Europeană, pe care îl şi cercetez în lucrarea de-faţă. Şi încă un scop a avut călĕtoria mea: a face o numĕrătoare a acestui neam frate, de oare-ce scriitorii mai vechi şi noi, ce studiasem şi înainte de plecare, se esprimă prea despărecheat asupra numĕrului, întinderei şi posiţiunilor geografice ce el ocupă. Poate că cine-va mi-ar pune întrebarea: ce statistică ai putut face într'o ţară unde statistica e în faşă? Aceluia i-aş rĕspunde: care geograf a suit toate piscurile de munţi, ale căror înălţimi ni le presintă mĕsurate, şi a vĕdut toate văile, platourile şi deşerturile, toate fluviile, mările, insulele, rîurile şi gârlele de pe faţa pămêntului, toate oraşele şi

satele din toate ţĕrile? Imposibilitatea de a cunoaşce prin sine ênsuşi toate acestea, împedică propăşirea geografiei? Impedică pe cutare sau cutare bărbat de a fi un bun geograf, deşi nu cunoaşce poate nici propria 'i ţară prin proprii lui ochi? Cercetătorul într'o ramură de ştiinţă profită, ba e ţinut chiar să profite în largă mĕsură şi de cunoşcinţele altora.

Pe la mijlocul şi sfîrşitul lui Octobre, Armânii, fie ei comercianţi ori industriaşi, îşi părăsesc familiile şi pleacă prin târgurile şi oraşele mari, unde îşi esercitează peste an negoţul sau meseria, ear pe la începutul sau mijlocul lui Iunie obicînuesc a se reîntoarce la vetrele lor, stau toată vara în familiile lor, şi toamna, după ce îşi aprovisionează casa şi familia cu de-ale mâncărei, îmbrăcăminte şi combustibil, pleacă iarăşi printre străini. Călĕtorind eu tocmai în lunile de vară, în fie-care comună unde ajungeam, găseam o mulţime de comercianţi şi industriaşi armâni reîntorşi, ba din diferitele oraşe ale Macedôniei, ori ale Traciei şi ţinutului Seres, ba din oraşele Albaniei şi Epirului, ale Tesaliei şi Greciei, ale Bulgariei, Serbiei şi Rumeliei, ale Novibazarului şi de pretutindeni din Peninsula-Balcanică, dar mai ales din Turcia Europeană, gata a-mi pune la disposiţie cunoşcinţele lor despre cele ale neamului Armânilor. Şi cunoşcinţele câştigate într'o comună nu le primeam ca desăvârşite, ci le controlam prin noile informaţiuni ce căpătam în alta. Aşa am făcut în Bitule şi în toate împrejurimile ei armâneşci, aşa în Gopeş şi Moloviştea, în Iancovĕţ, în Reasna, aşa în Ohrida, în Cruşova, în Pĕrleap, aşa în Salonic, în Constantinopol şi peste tot locul pe unde am călĕtorit. La culegerea aceasta de cunoşcinţe s'a adăogat apoi materialul pus mie la disposiţie de profesorii şi institutorii Armâni, s'a adăogat ceea-ce ênsumi am vĕḑut, precum şi tot ce am putut controla şi alege dintr'o activă corespondenţă de câţi-va ani cu mai mulţi institutori Armâni, cu institutori Bulgari şi Grecomani, ba chiar cu funcţionari de ai statului turc şi alţii. Şi cu toată această grijă sunt departe de a crede că lucrarea de-faţă ar fi perfectă, ci ea numai îndeplineşce unele lipsuri de până acuma, în cunoaşcerea Armânilor din Turcia Europeană, de carii mĕ preocup mai ântĕi. Şi încă un lucru va remânea câştigat prin lucrarea mea: înainte se zicea că sunt Armâni în Epir, sunt în Albania, sunt în Macedonia, sunt în Tesalia, fără să ni se lămurească însă câţi sunt

şi ce anume posiţiuni ocupă în numitele ţări; eu, pe cât cu putinţă mi-a fost, arătai numĕrul lor şi posiţiile unde anume sunt ei. De asemeni am studiat pe rând triburile din care se alcătueşce poporul armânesc din Turcia Europeană, şi cred că aş putea zice că de acum încolo câmpul cercetărilor viitoare nu mai e fără drum şi fără cărări. Ear dacă cum-va lucrarea aceasta a mea ar putea să îndemne pe Armânii culţi şi instruiţi, de carii sunt mulţi atât în România cât şi în Turcia, să-i îndemne a scri ei ênşişi despre poporul lor, atunci aş gusta din cea mai mare mulţămire... cea mai mare şi... de mult aşteptată!... căci, mi se pare, că nu le mai poate fie ertat să mai înlăture de la ei şi în viitor această datorie. Prea adesea scriitorii străini i-au lovit şi i-au micşurat, unii din necunoşciinţă, alţii din nepăsare şi indiferenţă, alţii iarăşi din suficienţă sau din rea-voinţă şi unii chiar din interes, ear Armânii n'au respuns încă. Cel ce crede a avea drepturi de rasă şi, deci, dreptul la esistenţă şi la o cultură naţională, trebue să ştie a şi le apăra.

Ioan Neniţescu.

Iunie 1895, Bucureşti.

DE LA
ROMÂNII DIN TURCIA
EUROPEANA

I

DE LA ORŞOVA LA BELGRAD. ORAŞUL BELGRAD. NIŞ. ARMÂNII DIN NIŞ. CONVORBIREA DE LA HOTEL MACEDONIA. STRUMNIŢA. FLUVIUL STRYMON. ARMÂNII DIN STRUMNIŢA ŞI IMPREJURIMI. ÂNTĔIA ÎNCERCARE STATISTICĂ ASUPRA MACEDO-ROMÂNILOR: GRAMOSTEANII, FĂRŞEROŢII, ARNĂUCHENII SAU ALBANOVLAHII, MOSCOPOLENII SAU VOSCOPOLENII, EPIRIAŢII, MEGLENII, OLIMPIANII. ASPIRAŢIILE TINERIMEI SÊRBEŞCI. KALKANDELEN SAU TETOVA.
LA STAŢIA ZEBEFCĔ.

Prin luna lui Iulie 1892, treceam, spre rĕvărsat de zori, cu trăsura printre cele două şiruri de plopi bĕtrâni, ce stăteau nemişcaţi ca nişce santinele pe ambele laturi ale şoselei ce duce la Orşova. Piramidalele lor vîrfuri începuseră a se desemna pe cerul abea rumenit de sosirea aurorei. La ţĕrmul Dunărei dădui de agenţia vapoarelor şi după ce luai un bilet de călĕtorie pănă la Belgrad, intrai în vaporul Tegetthoff. In aşteptarea orei de plecare toată lumea dormea cam deavalma şi ênsuşi învechitul Tegetthoff părea că dormea dus. Călĕtorii se asemănau mai mult cu nişce scăpaţi de prin baluri mascate, atât de amestecate

erau porturile române, sêrbe, bulgăreşci şi maghiare. In rĕvărsat, clopotul sunâ de plecare. Tegetthoff se deşteptâ cu tot poporul sĕu, se puse încet în mişcare, apoi începu a despica cu crescêndă putere valurile în susul cursului. Se luminase bine de ziuă, şi în faţa soarelui se arătau ţĕrmurile sêrbeşci, nişte coline pleşuve şi petroase.

Era o-dată călĕtoria aceasta mult căutată de iubitorii de călĕtorii. Incă mai povestesc unii de neuitatele petreceri în drumul la Mehadia şi Viena. Zeci de familii amice plecau împreună şi o duceau numai într'un rîs şi în glume. Acum drumurile acestea au ajuns destul de uricioase, noroc numai că ţĕrmurile Dunărei sunt tot frumoase, ca şi altă dată. Unele posiţiuni sunt în adevĕr încântătoare, şi călĕtorul le poate foarte bine asemăna în minte, ba cu unele părţi de pe valea Oltului sau a Argeşului, ba cu unele vederi de pe Bistriţa sau Siret. Incet, legănat de valuri, poţi visa liniştit la mândreţele munţilor României, tăind mereu apele Dunărei de la Orşova spre sud-vest, de la Milanoviţ spre nord, şi apoi drept spre apus, tot împotriva apei, în spre orăşelul Moldova-Veche. Până aici fluviul trece printre două lanţuri de munţi puternici: ai Banatului pe stânga Dunărei şi ai Serbiei pe dreapta. La Gradiştea se face şes pe ţĕrmul austriac, ear la Semendria, se pleacă munţii şi pe ţĕrmul sêrbesc. Oraşul Semendria, aşeḑat pe şesul dintre Dunăre şi dintre rîurile Morava şi Jesava, este unul dintre cele mai frumoase ale Serbiei, ear populaţia lui este în bună parte românească. In el se vĕd câte-va zidiri mai de seamă, între care trebue numită biserica cea mare din centru, ridicată de un arhitect macedo-român şi căria i-ar sta bine în ori-ce capitală din ţările occidentale.

Până la Gradiştea şi la Semendria staţiile pe unde se opreşce vaporul, mişuesc, pe ambele laturi, de o mulţime de Români. Faptul, că pe ţĕrmul bănăţean sunt atât de mulţi cei de neamul nostru, nu poate mira pe nimeni, de oare-ce toată lumea ştie ce popor locueşce acolo; dar faptul că se

găsesc mulţi Români şi pe ţĕrmul sêrbesc, şi încă pe o atât de mare întindere, poate că pentru unia să necesiteze o esplicare, fie de-o-cam-dată cât de scurtă. La sud de bucata de Dunăre dintre Orşova şi Gradiştea cade regiunea sêrbească, cuprins între rîurile Timoc şi Morava şi între Dunăre. Această regiune, alcătuită din cele patru frumoase districte ale Serbiei: Pojarovatz, Negotin, Kiupria şi Zaiciar, este locuită aproape esclusiv de Români, al căror numĕr trece cu mult peste cifra de 300.000 de suflete. Dintre aceştia, cei din vecinătatea Dunărei vorbesc limba românească din Regat, ear cei din sudul Serbiei vorbesc dialectul macedo-român. Şi aşa se esplică marea mulţime de Români pe tot ţĕrmul sêrbesc.

Dela Semendria pănă la Belgrad, unde se ajunge pe înserate, nu mai sunt decât vr'o câte-va ore de călĕtorie. Aşeḑat pe nişce coline între Dunăre şi rîul Sava, Belgrad se bucură de o minunată posiţie, însemnată atât din punct de vedere comercial cât şi strategic. Oraşul este acum în formaţie şi are înfăţoşarea tuturor acelor oraşe din Orient, unde luciul şi trebuinţele occidentale, ca semn de civilisaţie, caută să pĕtrunḑă în mare grabă şi să şteargă repede trecutul, lăsând însă să se vaḑă ici-colo câte o dărămătură cu tarabă lângă un palat. Şi Români şi Armâni se găsesc destui stabiliţi în Belgrad, a căruia populaţie de asemeni face impresia îndoioasă pe care o fac toate populaţiile orăşeneşci, ce se îndoapă silnic cu frânturi de-ale civilisaţiei din apus, importată de-a gata şi fără muncă, civilisaţie ce se aseamână cu o plantă resădită pripit şi fără să se cerceteze natura pămêntului în care se pune, cu o hrană ce umflă. De aceea Sêrbii, carii de alt-fel se vĕd inteligenţi, repede-pricepĕtori, frumoşi la chip şi la statură, au aerul unor oameni foarte grăbiţi să trăească, vorbăreţi, plini de teorii, aprinşi după câştig, dar fără să'şi dea oasele îndestul la muncă. Fenomenul acesta sociologic, care, nu poate fi cercetat

aici după cum ar merita, e însă destul de cunoscut şi la noi în România. Populaţia acestui oraş nu poate să treacă peste 30.000 de suflete.

Capitala Belgrad este întărită, dar într'un chip ce nu mai corespunde cererilor de astăzi ale fortificaţiunei. Cea mai mare parte din întăriturile acestui oraş îşi are obârşia din timpurile prinţului Eugen al Austriei, care avea cetatea Belgrad ca un fel de post avansat în contra Turciei. Intre clădirile mai însemnate trebuesc numite: palatul regal, ministerul de interne palatul metropolitan, teatrul naţional, ministerul de interne, comandamentul citadelei şi altele. De asemeni este aici şi un museu de antichităţi, o bibliotecă naţională, mai multe şcoli normale, un gimnasiu şi un liceu, un seminar, o academie militară, şcoli primare şi reale şi mai multe alte instituţii de cultură. In timpul Romanilor acest oraş aparţinea Moesiei superioare şi se numea *Singidunum*. In veacul de mijloc era cunoscut sub mai multe numiri: Alba Bulgarorum, Belogradum şi Ballegrada. In veacul al 14-lea cetatea Belgrad aparţinea Sêrbilor, dar mai înainte, şi anume: în secolul 7, 8 şi 9-lea aparţinu Avarilor, în al 10-lea Românо-Bulgarilor, în al 11 şi 12-lea împěraţilor bizantini. La anul 1521 cădu în puterea Turcilor, carii îl luară din mânile Ungurilor. In veacul al 17 şi 18-lea Belgradul trecu de mai multe ori când sub Turci, când sub Austriaci. In urma revoluţiunilor sêrbeşci dela începutul secolului al 19-lea, acest oraş deveni capitala noului principat al Serbiei, totuşi cetăţuea a rěmas în mânele Turcilor până la 1862, când colonia turcă din Belgrad şi din împrejurimi s'a retras.

Mě oprii cât-va timp şi la Niş, iarăşi un oraş însemnat al Serbiei. Deşi întins, Nişul nu are o populaţie, care să atingă cifra de 20.000 de suflete. Inconjurat de coline, e aşeḑat pe ţěrmul drept al rîului Nişava, de care parte e şi o grădină publică. Pe stânga rîului, legată de oraş printr'un pod, se află o veche cetate de ziduri, care ar fi fost clădită de

Turci pe temelia unei cetăţi romane. Se găsesc în aceste ruine monede de-ale imperatorilor şi inscripţii latine. Rîul Nişava este puţin plutitor, apa lui e bună de bĕut. Pavajul oraşului Niş aminteşce foarte pe cel al Galaţilor, cu deosebire că stradele Nişului sunt şi mai necurate şi în loc să fie canalisate, au nişte şanţuri pe laturi, pline cu lucruri ce de sigur nu îmbunătăţesc salubritatea publică. Noaptea oraşul este în absolut întuneric, de oare-ce nu esistă mai nici un felinar. Trăsuri de piaţă sunt cinci sau şease. Prăvăliile sunt încă cu tarabe. Intre clădirile ceva mai cu vadă sunt: localul poştei, localul unui liceu cu opt clase, palatul ce regele sêrbesc are în apropiere de Nişava, Hotel Europa, Cazino, localul gărei şi biserica S-ta Treime. Restul oraşului e alcătuit mai numai din nişce colibe şi nişte dărămături. «Hotel Machedonia» la care am tras, este proprietatea unei familii macedo-române, cu numele Paligora. Sunt în Niş încă 130 suflete de Macedo-Românі, sau *Armâni*, cum se numesc ei pe sineşi şi cum e drept să'i numim şi noi. Dintre Armâni vr'o 40 sunt cu sentimente româneşci, ear cei-lalţi cu sentimente greceşci, din care causă sunt porecliţi: *grecomani* nume ce dau «Armânii curaţi» tuturor fraţilor lor carii greciseazâ. Se găsesc în Niş şi 40 de familii de musulmani cu o geamie şi un hoge. Evrei sunt foarte puţini, câţi-va zarafi şi câţi-va lipscani. Au mai rĕmas doi-trei popi greci, din timpul supremaţiei patriarhului din Constantinopole, carii deşi s'au serbisat, totuşi cu plăcere te salută: καλι-μέρα κύριε! Mulţi dintre Sêrbi ştiu româneşce, căci vin des în contact cu Românii din districtele Negotin, Kiupria şi Zaiciar. Limba germană e destul de rĕspândită, cea franceză mai puţin. In timpul Turcilor a fost aici o mare colonie românească, venită după ruinarea Voscopolei; ea locuea în părţile oraşului numite Vlah-Mahalè. O parte a acestei colonii s'a serbisat, o alta a emigrat mai departe. Măcelăriile din Niş nu sunt menite a face poftă de mâncare trecĕtorilor. Carne, picioare,

mațe, burtă necurățită, ficați și alte măruntae de vită, se vînd și pe stradă în niște coșuri alcătuite ca samare și purtate de măgari. In Niș se face un întins comerciu cu cereale și mai ales cu porumb.

Ooare-care interes presintă bisericuța S-tul Michail, rĕmasă din timpul domniei turcești. Pe din afară se arată ca o casă particulară și încă foarte joasă, dar când intri înlăuntru, după ce scobori câte-va trepte, dai de o încăpere destul de mărișoară, de oare-ce mai bine de jumătate din înălțime se află în pămênt. Turcii nu permiteau ca bisericile creștine să se înalțe prea falnice. Catapeteazma e neînsemnată; pictura icoanelor de asemenea. In curtea acestei bisericuțe, s'a zidit alta nouă, pe care am pomenit'o maĭ sus cu hramul S-ta Treime, și care a fost începută cu puțin după anecsarea provinciei Nișului cătră Serbia. Architectul acestei frumoase biserici este un oare-care Andrei, Macedo-Român. Mai pretutindeni în Peninsula-Balcanică unde se vede vr'o zidire mai însemnată ea este ridicată de vr'un architect armân, care de obiceiu n'a trecut prin nici o școală tecnică, al cărui nume rĕmâne uitat de multe ori, ear câte-odată trece la poesia populară și e cântat ca vr'un *Meșterul Manole*. In afară de cunoscutul talent ce are Armânul la lucrările de filigrane în argint ([1]), la aurărie, la fabricarea de arme, la încrustarea cu metale a armelor, el este din fire arhitect foarte înzestrat. Punțile cele mai îndrăznețe ([2]), cupolele cele mai grandioase din Turcia sunt opera vr'unui arhitect armân. Dar să lăsăm pe Kanitz (*Serbia*, Leipzig 1868 p. 328—332), care a vĕḑut nenumĕrate opere de-ale arhitecturei armânești, să vorbească de înzestrarea aceasta firească a Românilor

([1]) Dr. Gustav Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig 1894—Vol. II, pag. 32, Tabelul I. Din lucrarea aceasta, volumul I nu a eșit încă și nici se știe când va va apare. Volumul II, ce se află dinaintea noastră, presintă o culegere de poesii populare armânești, culegere nu prea reușită și din care s'au înlăturat, parcă într'adins, cântecele mai frumoase și cu simțiri mai adânci.

([2]) id. op. cit. Veḑi la tabela III, puntea dela Vovusa (pe armânește: Băeasa.)

de-Sud, pe carii îi numeşce Ţinţari. Eată ce zice el: «Deosebit că au aproape monopolul construcţiunilor în Con«stantinopole, Atena și Belgrad, Ţinţarii sunt singurii arhi«tecţi ai Turciei și ai Greciei. Ţinţarul esecută cu mare «uşurinţă, graţie inteligenţei lui naturale, lucrările cele mai «grele: punţi cu mai multe arcuri, cupole și bolte.» «Lu«crările sale de architectură întrec cu mult pe cele ale ar«hitecţilor eşiţi din şcoli, căci dacă am compara numai bi«serica din Semendria, cu cele mai multe dintre monumentele «serbe și germane, n'am putea decât să admirăm abilitatea «Ţinţarului.» «Foarte adesea-ori Ţinţarul este în acelaş timp «arhitect, zidar, fierar sau lăcătuş, tâmplar și lemnar.» Mărturii despre abilitatea industrioasă și multele talente ale Armânilor aduc încă mulţi cercetători ai Peninsulei Balcanice, precum: Ami Boué, G. Lejan, William Martin Leake, și mai cu seamă F. C. H. L. Pouqueville și alţii. — In biserica S-ta Treime locurile bărbaţilor sunt deosebite de ale femeilor. Acestea au locul sus de tot, pe un fel de estradă îngrădită cu dese gratii de lemn, pentru ca să nu'și neliniștească rugăciunile uitânduse la bărbaţi. Intre biserici mai trebuesc pomenite s-tul Pantelemon și s-tul Neculai. Aceasta din urmă a fost geamie și s'a prefăcut în biserică creștină după ce s'a dărîmat menareea.

Ca chip, poporul sêrbesc se pare foarte asemĕnat cu cel al poporului nostru de pe ţĕrmul stâng al Dunărei. Când vedi mai mulţi Sêrbi la un loc, credi că ai din'aintea ochilor un pâlc de Români. Această asemĕnare poate că'și are esplicarea în substratul comun de care vorbeșce ultima teorie a d-lui B. P. Hasdeu, tindênd a arăta genealogia popoarelor din Peninsula-Balcanică. (1) Portul femeilor sêrbe e naţional numai până la brâu. Rochia cedează capriciilor modei, însă

---

(1) B. P. Hasdeu, *Strat și Substrat. Genealogia popoarelor Balcanice.* Estras din Analele Academiei Române, seria II, Tom. XIV. Memoriile secţiei literare. Bucureșci 1892.

corsagiul și peptănătura, nu. Corsagiul este un fel de ilic cu multe și frumoase cusĕturi în fir și variază ca culoare, nu și ca formă. Peptănutura și acoperemîntul capului e un fes fără canaf, înconjurat de coadele sau cosițele femeei.

La departare de o oră cu trăsura, de orașul Niș, se află un loc de băi numit Nișca-Bania, avênd un bun izvor de apă minerală cu o temperatură de+30 grade.

In apropiere imediată de Niș, s'ar putea zice la marginea orașului chiar, se află un monument ce poartă numele turcesc Kelè-Kulà. Cuvêntul *Kelè* însemnaează: cap sau căpățină și mai însemnează și pleș sau descoperit, ear cuvêntul *Kulà* este primit în limba armânească sub forma: *culă* și are înțelesul de gheretă, locuința unei sau mai multor santinele, căci tot culă numesc Armânii și micile întărituri din Turcia în care se adăpostesc jandarmii, prin strimtorile și trecĕtorile din munți, în contra bandiților; cum e bună-oară la trecĕtoarea Diavato, dintre Bitule și Ohrida, la Prisrena și în alte părți. Kelè-Kulà este o mică zidire în forma unui cub nemasiv. Acest monument nu a fost zidit cum-va numai cu var, cu cărămida și cu peatră, ci și cu căpățini de om.... care, la 1808 au fost aplicate încă sângerânde și calde în pereții cubului Kelè-Kulà. La această dată pe tronul Sultanilor sta marele reformator Mahmud II (1807–1839), care își inaugurează domnia prin numeroase esecuțiuni menite a asigura liniștea imperiului și prin chemarea la viziriat a teribilului Baraikter, de origină albanez. In părțile Nișului, a fost atunci o mare rescoală sub conducerea lui Ștefan Singhelic. Impĕrăția a înăbușit revolta cu armele și descăpăținând pe cei prinși, căpăținile lor, în numĕr de vr'o câte-va sute, au fost zidite în pereții cubului Kelè-Kulà, pentru ca să se dea o aspră pildă. La 1880, după ce Serbia își anecsă părțile Nișului, s'au scos din ziduri căpăținile și s'au îmormêntat. Căpitenia acestei rescoale, numitul Singhelic, era Român de pe lângă Dunăre, din districtul Pojarovatz, locuit esclu-

siv de Români ca și cele-l'alte trei districte arătate mai sus: Kiupria, Negotin și Zaiciar cuprinse între rîurile Timoc și Moravia, toate aflătoare în imediată vecinătate cu compactul element românesc din Banat și din Regatul-Român. Singhelic a trebuit deci să fi fost însoțit de o mulțime de Români din Serbia, în care cas, nu puține dintre căpăținele zidite în Kelè-Kulà vor fi fost românesci.

In vechime Nișul se numea Naissus și din causă că este pus la o încrucișare de drumuri, era orașul cel mai înfloritor al Moesiei superioare, numită mai târziu *Dacia mediterranea.* In veacul de mijloc acest oraș se numea Nisus, Nissa și Nicea. Impěratul Constantin-cel-Mare a favorisat și a înfrumusețat mult Nișul, de oare-ce era locul sěu de nașcere ceea ce dovedeșce că părțile acestea erau de mult romanisate. Mai târḑiu Nișul fu sdrobit de Attila, apoi rezidit de Justinian. In secolul al 6-lea împrejurimele Nișului erau stăpânite de Slavi, ear în secolul al 8-lea, atât provincia cât și orașul Niș, căḑură în mânele Bulgarilor. La 1019 Nișul reveni în stăpânirea Bizanțului. In secolul al 14-lea aparținea Sêrbilor, curând însă (la 1389) fu cucerit de Turci și rěmase sub stăpânirea acestora pănă la 1877, când iarăși veni în partea Serbiei.

Seara, la Hotel Machedonia se adunaseră mai mulți Armânĭ ca să mě vaḑă, și, fireșce că, ne puserăm cu toții la vorbă. Convorbirea a alunecat asupra a o mulțime de subiecte. Mai ântěi de toate s'a dat libertate tuturor popoarelor din împěrăția austriacă, alcătuindu-se o sumedenie de regate, schimbându-se charta Europei cum nici nu poate trece diplomaților prin minte. S'a îndemnat Serbia încă mai repede spre progres, dându-se poporului ei un adaos de putere de muncă, desvoltându-i-se comerciul, îndulcindu-i-se moravurile politice și îmblânḑindu-i-se ura dintre partide. S'a admirat îndestul repedea mergere înainte a Bulgariei, și după ce i s'a dorit mai puțină patimă și rěsbunare în du-

cerea cârmuirei, s'a recunoscut că oamenii de stat ai Bulgarilor, dintre cari cei mai mulţi 'şi-au făcut educaţia în Ţara-Românească, 'şi-au luat ca model demn de imitat, luptele României pentru redeşteptarea naţională. S'a recunoscut de asemeni că în Turcia libertatea conştiinţei este mai respectată decât în unele din ţările occidentale poreclite, civilisate. Grecia s'a trecut între cei rěposaţi. Ear apoi venind, cum se zice: la caprele noastre, a trebuit să se pue la cale şi soarta Armânilor. Lucrul acesta însă, între Armâni, se pare că nu se poate face decât lăudându-se sau ocărîndu-se Apostol Mărgărit, ori: şi lăudându-se şi ocărîndu-se în acelaş timp.

—Dela 1864, când s'a deschis la Têrnova, lângă Bitule, cea d'ântĕi şcoală armânească şi pănă astăzi, ce s'a făcut? strigâ unul. Eată două-zeci şi opt de ani împliniţi! Părintescul guvern Ottoman ţine cu noi Armânii, fiindcă ştie că suntem un popor muncitor, credincios şi pacînic; el ştie de asemeni că de ne va lăsa limba şi biserica noi vom remânea pentru totdeauna amici ai împĕrăţiei, ear dacă ni le-ar răpi, ne-ar arunca cu sila în braţele Panelenismului, sau a Panslavismului şi ne-ar face cu sila duşmani ai împĕrăţiei! De ce nu s'a profitat de aceste sentimente?

—Dar încredinţarea şi ştirea aceasta, guvernul Ottoman, de când o are? strigâ un altul. La 64 nu ne dădeam noi cu toţii drept Greci? Şi nu ne ruşinam cu toţii să spunem că suntem Armâni? Ear dacă astăzi guvernul Ottoman s'a încredinţat că este chiar în profitul împĕrăţiei a ne lăsa nouĕ, Armânilor, libere limba şi legea, oare să nu aibă întru aceasta nici-un merit Apostol Mărgărit?

Discuţia ar fi mers departe şi ar fi încălḑit multora sângele, dacă gazda noastră, d-l Paligora, n'ar fi condus între noi două femei armâne, tocmai dela Strumniţa, un centru considerat ca aproape bulgăresc, spre resărit de fluviul Vardar. Oraşul *Strumniţa*, cunoscut în veacul de mijloc sub numele Strumpiţa şi Strumbiţa, face parte din vilaietul Sa-

lonicului și are vr'o 8,500 de locuitori, dintre carii cei mai mulți Turci și Bulgari și mai sunt încă și ceva Armâni. El e așeḑat aproape de rîul Strumnița, un afluent de pe dreapta al fluviului Struma. Acest puternic curs, care în vechime purta numele de Strymon, e una dintre apele mari ale Peninsulei-Balcanice și strĕbate o mulțime de părți locuite de Armâni. Trece mai ântêi nu departe de orașul armânesc Melenic, apoi pe lângă Lesnica, pe care le lasă la stânga și, după ce scapă de strângerea munților Cengheldagh, se avêntă pe o mândră vale printre cătunele și târgurile armâneșci: Mirsla, Giumaia, Nicolian, Dulap, Colac, Christian, Bursuc, etc. La punctul Osmanli, lăsând la stânga orașul aproape armânesc Seres, Strymonul se aruncă în lacul Tachino, pe care străbunii noștrii, Romanii, îl numeau: *Cercinites lacus*, și care, pe laturea cea sudică, adăposteșce iarăși o mulțime de cătune și târgușoare armânesci, precum: Nigrita, Fitoc, Patric, Asachi, Ineli, Castri etc, ear după ce pĕtrunde acest lac Strymonul se varsă în golful Orfanii.

Cele două femei dela Strumnița erau o mamă cu fiica ei mai mare, măritată după un negustor Bulgar din pomenitul orășel. Cum le mai mergea gura și cum rĕspundeau de repede la toate întrebările câte li se făceau. Trebue să spun, în treacăt, că frații noștrii Armânii nu sunt mai puțin vorbariți de cât locuitorii Serbiei. In scurt timp toate împrejurările dela Strumnița ne erau cunoscute: se cultivă tabac, orz, porumb, orez și chiar bumbac și se îngrijeșce de vița de vie. Se cresc oi, capre și bivoli, ear vite albe mai puține. Dacă în părțile Macedoniei, despre Bitolia, Gopeș, Moloviștea, etc., o fată de Armân se consideră ca nenorocită când se mărită cu un Bulgar, ear părinții ei abea de mai pot ridica ochii asupra cunoscuților și rudelor, de oare-ce, dându-și fata după Bulgar, este a'și mărturisi sărăcia, la Strumnița fetele de Armâni se duc cu voe bună după

Bulgari, fără ca aceasta să însemneze că părintele fetei e sărac și că o asemenea căsătorie s'ar face de nevoe. Bulgarul oprește pe soția sa Armâncă de a'și vorbi limba maternă. Totuși copiii, fiind mai mult în contact cu mama, învață armâneasca și o păstrează toată viața. Bulgarii desnaționalisează repede pe Armânii din Strumnița. Prin munții din împrejurimile Strumniței sunt multe cete de păstori armâni Fărșeroți, adăpostite pe culmi înalte în nișce sate provisorii — de oare-ce Fărșeroți sunt migranți — sate pe care ei le numesc *călive* și pe care earna, după ce pleacă cu turmele, le lasă goale și în paza numai a câtor-va bărbați voinici și bine înarmați. Una din aceste călive este de trei sute de familii și se socotește la 2.800 de suflete. Bulgarii nu sunt lipsiți de amărăciuni în lupta ce duc pentru desnaționalisarea altora, căci și ei sunt divisați în două tabere foarte dușmane: unii se uită cu drag spre principatul bulgar, alții fac ochi dulci Greciei; aceștia din urmă sunt porecliți: grecomani, ca și Armânii carii greciseazâ. La Strumnița însă câți sunt Armâni, sunt Armâni buni, ei păstrează chiar și datinile, bună-oară: nu mânâncă strugur până în ziua de șeasă August, cum fac și ceilalți Armâni din alte părți. In ziua aceasta, fiind serbătoarea *Schimbarea la față*, toți Armânii, carii au vii, aduc struguri la biserică în străchini ori în coșuri de nuele, și după ce preotul citește asupra strugurilor și'i bine-cuvintează, creștinii iau în gură câte o boabă (1). De aici încolo este deslegare la mâncare de struguri, ear a mânca înainte de șeasă August e păcat mare. Ni se povestesc de asemeni datini dela nascere, dela botez, dela nuntă, dela îmormêntare, pe care le voiu aduce

(1) Datina cu strugurii este și la noi, Românii din Dacia. Deslegarea la mere, mai ales în Moldova, se dă la 20 Iulie, în ziua de s-tul Ilie. In Moldova e obiceiul că atunci când se ea în gură boaba din strugurul citit, se zice: «poamă nouă în gură veche.» In Macedonia, Armânii când gustă ântêiu dintr'un fruct nou zic: «Sănătatea a noastră, hiavra Uvreilor» adecă: Nouĕ sănătatea, ear Ovreilor frigurile.

mai la vale. Femeile armâne sunt întrebate cum se vor duce acasă singure? și de nu le e frică să călătorească prin munți neînsoțite de vr'un bărbat? Ele mărturisesc că fără frică nu călătoresc, dar că sunt sigure că vor ajunge cu bine acasă, căci: până la Venetziani-Gradsco vor merge cu calea ferată, de aici vor porni spre răsărit și vor face o cale de vr'o două-zeci-și-cinci de kilometri, calare prin codri și peste munți. Indată ce se vor depărta de Gradsco, se vor schimba în haine de cadână, se vor acoperi pe față ca turcoaicele și vor ajunge în liniște acasă. Se întâlnesc adesea în drum cu hoți și ucigași, dar, fie ei Turci, ori Bulgari, ori Albaneji, nimeni nu se atinge de ele, căci femeea musulmană e respectată; de n'ar fi însă îmbrăcate în turcesce, greu ar fi de ele. Pentru insultele aduse unei musulmane toate autoritățile se ridică în picioare ca s'o răsbune; și, nu numai autoritățile, ci și bărbații turci se fac toți solidari la răsbunare cu acela a cărui cadână ori rudă a avut ceva de suferit. Ear când se nesocotesce o femee creștină se face mai puțină mișcare. De aceea creștina, pornind la drum, își ia în desagi nelipsit și portul de cadână. Așa se esplică faptul că pe alocurea femeile armâne au adoptat pentru totdeauna portul cadânei, cum s'a întâmplat bună-oară cu cele din Scutari, din Elbasan, din Dibra, din Prisrena și din alte părți. Și tot așa se esplică în parte și socotirea numărului de suflete armânesci sub adevăr, mai de către toți cercetătorii Peninsulei-Balcanice. Ei văd o femee îmbrăcată turcesce, cu soțul pe stradă și cu copiii, toți cu fesuri pe cap, și, neștiind că acea cadână este o Armâncă, numără o familie musulmană sau albaneză mai mult, ear una armână mai puțin. In Strumnița se găsesc acum ca la 300 de Armâni, carii nu au încă școală.

Armânii țin între ei mai mult de cât s'ar putea crede. Deși membri aceliași familii pleacă după înavuțire, și adese își părăsesc pe lung timp satul, sau cum zic ei: patria,

totuși își scriu și se știu unii pe alții ori-cât de departe ar fi. Familia hangiului Paligora, de pildă, este foarte rĕspândită: în Niș mai sunt două familii Paligora; tot în Serbia, la Karaguevatz sunt șeasă familii cu același nume și înrudite de aproape; în Bulgaria, la Sofia, mai e o familie de-a lor; ear la Moloviștea, unde le este origina, sunt un-spre-zece familii înrudite cu cea a hangiului din Niș. Și toți par a se cunoașce și a se ști de aproape, căci când se întâlnesc doi, unul de la apus și altul de la rĕsărit, se întreabă și iar se întreabă de nu mai sfârșesc, și nu sunt uitați nici bunicii și bunicele, și chiar cumnații noi intrați în familie, și fetele care s'au mai ridicat și se informează și de noii veniți prunci și cum îi cheamă, în fine se pare ca la Armân nu esistă uitarea de ai sei.

Fiind la Hotelul Machedonia atâți Armâni, cunoscĕtori ai Macedoniei, Epirului, Tesaliei și Albaniei, era greu să se resiste ispitei de a nu încerca o statistică a poporului Armânilor în genere. Părerile erau foarte deosibite, de oarece fie-care cunoșcea mai bine acea parte a Turciei de Europa în care se mișcase ênsuși mai mult. S'a vorbit mai ântĕi despre ramurile din care se alcătueșce harnicul, industriosul, și îndrăznețul popor armânesc, care de asemenea sunt socotite în deosibite chipuri, și anume: de unii la cinci de alții la șease, ear de alții la șeapte și chiar la opt. In afară de Românii din Serbia și de cei de pe țĕrmul bulgar al Dunărei, carii sunt mai mult Daco-Români, grăind limba Regatului-Romănesc, precum și în afară de cei aflători în munții Balcani și în Grecia, carii sunt Armâni, poporul Armânesc din Turcia de Europa cuprinde șeapte ramuri socotite precum urmează:

Grămosteanii, luându-și numele dela munții Gramosta, sunt un popor de păstori cu mult mai puțin migranți decât frații lor Fărșeroții. In timpurile din urmă, deși n'au părăsit cu totul păstoria, ei au început a se ocupa și cu industria și

comerciul. Mulţi dintre ei sunt chirigii şi conducĕtori de călători în peninsulă. Grămosteanii sunt cutezători, şi poartă arme. Satele lor nu sunt provisorii ca ale Fărşeroţilor, ci stabile. Oraşele de căpitenie ale Grămosteanilor sunt: Niausta, Selfigè sau Servia, Hrupiştea, Belcamen, Negovan, Blaţa, Seatiştea, Nijopole, etc. Cei rĕmaşi în munţi trăesc aproape independenţi în satele lor Gramosta, Nicoliţa, Comanic, Vlaha, Fetiţa, Bobusta, Galaçiana, Marcoveni şi altele, sub juridicţiunea unor şefi ai lor numiţi *Celnici*. Adesea Celnicii sunt foarte avuţi şi au o foarte mare putere morală asupra populaţiilor, putere pe care autorităţile o respectă. Gramosteanii se socotesc între 60—70.000 de suflete, şi sunt cunoscuţi ca oameni carii nu se încred lesne, de aceia în Macedonia se zice despre ei că nici Jidanul, nici Armeanul nu poate să'i înşele.

Un Român Gramostean din Hrupiştea

Fărşeroţii sau *Frăşăroţii*, şi-ar fi luat numele dela satul Frăşari, în Albania, ear după alţii dela oraşul Farsala, în Grecia. Nu vom discuta obârşia numelui lor, totuşi când am întâlnit un Fărşerot — şi am întâlnit mulţi — şi când l'am întrebat: *ce eşti?* el mi-a rĕspuns: «*eu esc Fărsăliot*». Dacă cei doi *ă* s'ar preface în doi *a*, cuvêntul ar suna: Farsaliot. Farsala este locul unde Cesar a învins pe Pompeiu, a căruia oaste risipită, fără a fi zdrobită, după cum se ştie, a putut

foarte bine să rămâe în Peninsulă și să cuprindă munții Tesaliei și muntele Pindului, ale cărora piscuri, plaiuri și văi încă de veacuri Fărșeroții le au în stăpânire, împreună cu ramura Epiriaților, care tot de origină fărșerotească este. A zice că sătuceanul Frășari ar fi putut — fie în câte secole ar fi — să dea nașcere unui întreg popor, care numĕră mai bine de 320.000 de suflete, ca poporul Fărșerot, este o arfirmație, cel puțin, greu de sprijinit. Ori-care ar fi însă origina poporului Fărșerot și a numelui ce i se dă, în lucrarea de față eu nu voiu numi neamul acesta decât așa cum se numeșce el ênsuși pe sine: Fărsăliot sau Fărșerot. Poporul acesta este vioiu, ager, deștept și cu porniri rĕsboinice. Fărșerotul este, nalt, mlădios, svelt și frumos la chip. In portul lui domneșce albul, ear la cingĕtoarea lui sunt înșirate mulțime de cuțite, de revolvere și de pistoale cu mânerele încrustate. Femeea fărșeroată este de asemeni rosă și frumoasă la chip și cu statura sveltă, dreaptă și mândră. Ea este fată onestă, mamă devotată și soție credincioasă până la moarte, căci despărțenia este necunoscută la Fârșeroți ca și la ceilalți Armâni. Pentru a'și apăra onoarea și mândria Fărșeroata pune mâna pe arme și le mănueșce cu îndemânare. Ea nu se dă îndărăt de la munca cea mai grea. Pe cap ea poartă o podoabă, pe care n'a împrumutat'o cum-va dela Bulgarca venită mai târziu în Peninsulă, nici dela indigena Tracă, căci ea se cheamă *Ciceroană* și nu o poartă femeea altor neamuri. In afară de munții Pindului, Hașia, și munții Tesaliei, Fârșeroți sunt respândiți pretutindenea. S'ar putea zice că vara nu este munte în Peninisulă unde să nu fie și Fărșeroți. Ei trăesc în cete, câte-o dată de două mii și chiar de trei mii de suflete, poruncite de asemeni de Celnici, ale cărora hotărîri sunt fără apel și fără recurs. Se întêmplă une-ori lupte sângeroase între doi celnici, sus pe crestele munților, din causa turmelor și a pășunatului, însă autoritățile nu se amestică, căci Fârșeroții trăesc aproape independenți. Toamna Celnicul se scoboară de

la munte, însoţit de câţi-va flăcăi înarmaţi din unghii pănă'n dinţi, şi plătesce autorităţilor păşunatul, care, la Fărşeroţi e ca un fel de capitaţie; ear perceptorul, primind banii, mulţumeşce şi se fereşce de a pune întrebările: «dar câte oi şi câte suflete de om stăpâneşci?» ori «ai făcut bine socoteala?» Cu drept cuvênt ceilalţi Armâni numesc pe Fărşeroţi: sarea Macedoniei. Cu privire la sentimentele religioase, Fărşeroţii sunt mai mult liberi cugetători, de aceea preot Fărşerot este *rara avis in terris*. Popor eminamente păstoresc, Fărşeroţii sunt migranţi, unii însă au izbutit a se ficsa ici şi colo în mic numĕr printre ceilalţi Armâni, precum sunt cei din Pisuderi, Nijopole, Furca, Tĕrrnova, Pleasa, Magarova, Gheorgea, Veria, Selia, etc. Earna, Fărşeroţi puţini se mai găsesc pe la munţi. Ei se rĕspândesc pe câmpiile Tesaliei, ale Epirului, ale Albaniei, coastele Adriatice şi unii nu află departe a se duce cu turmele chiar în Micasia.

O familie de Fărşeroţi.

Arnăuchenii sau Albanovalahii, numiţi de Greci Arvanito-

Vlahi și adesea chiar Arvaniți, adecă Arnăuți, sunt Armânii din Albania, pe carii Macedo-Românii îi numesc mai des Caraguni, ear câte-odată Arnăucheni fiind-că locuesc în țara Arnăuților, precum Românii din Regat numesc Ungureni, pe Românii din Ungaria. Armânii aceștia din Albania se găsesc pe o foarte mare întindere. Cei dela câmp sunt agricultori și crescĕtori de vite, cei de la munte crescĕtori de vite și păstori, ear cei de prin orașe sunt comercianți și industriași. Aceștia sunt vestiții croitori plini de imaginație în împodobirea hainelor cu găitane, ei sunt meșterii lucrători de filigrane de argint și nu mai puțin meșteri în ale aurăriei, ei sunt cunoscuții fabricanți de arme, și tot ei împodobesc mânerele pistoalelor și hamgerelor încrustându-le cu o minunată măestrie. Pe toată coasta Adriaticei, Arnăuchenii se găsesc în mare numĕr în orașele și porturile: Scutari, Prisrena, Alessio, Durațiu, Tirana, Kavaia, comună pur armânească și prin escelență industrială, Pekini, Elbasan (pe armânește Niucastru, adecă Castrul-nou), Avlona (pe arm. Valona), Berat (pe armânește Vilardi) etc. etc. Numai în împrejurimile Beratului se găsesc peste două-zeci de sate unele curat armânești, precum: Periniași, Capinova, Cutali, Pasati, Liaparda, Vârtop, Corbași, Scala, Pestani, Conicbalta, Ermanica, Preștiani, Porta, Zitoni, Guri, Dobreni, Dușari, Tocar, Motiști (sau Mostiști), Graciani, Signa etc. La apus de Berat și Elbasan și la sud de Kavaia, Pekini și Elbasan se întinde marele district numit *Musakia*, unde se găsesc mai bine de o sută și trei-zeci de sate unele avĕnd și Armâni, ear altele curat armânești, însă despre acest district se va vorbi mai la vale. De asemenea și ținutul Malacastra este aproape tot armânesc. Mulți Arnăucheni ce am întâlnit și mulți Armâni din Macedonia, carii au umblat prin Albania și mai ales prin Musakia socotesc poporul Arnăuchean de la 220.000 până la 240.000 de suflete, de proprietari de turme și pămĕnturi, comercianți, proprietari urbani și esportori.

Voscopolenii sau Moscopolenii, numiţi ast-fel după numele marelui și puternicului oraş armânesc Voscopole sau Moscopole, în Albania, astăzi în ruine, au jucat un mare rol în viaţa armânească şi încă represintă stratul cult al poporului Macedo-român. In secolul trecut Voscopole era un oraş bogat şi cult cu o populaţie pur armânească de peste 70.000 de suflete. Astăzi abia de mai sunt 3.500 pănă la 4.000 de Armâni în acest nenorocit oraş distrus, prin foc și sabie, de Albanejii lui Ali-Paşa, a căror lăcomie a fost îndelung escitata de avuţiile adunate acolo de munca, sîrguinţa şi economia armânească. Ramura Voscopoleană însă este socotită între 150.000—160.000 de suflete. In deosebi de comuna Voscopole, Voscopolenii se găsesc în Scopia, în Gheorgea sau Koriţa, Gopeş, Moloviştea, Monastir (pe armânesce: Bitule) mare oraş considerat ca ênsăşi capitala Macedoniei propriu zise, Cruşova, Tĕrrnova, Magarova, Kiupriuliu (pe armâneşce Veles sau Velasa), Reasna, Iancovĕţ, Ohrida etc., în câte-va sate armâneşci de pe lângă lacurile Ohrida şi Presba, dintre care Pogradeţ, e însemnat şi ca trecĕtoare de munţi, şi o mare parte din ramura aceasta este respândită peste toată Peninsula-Balcanică, căci numai în Constantinopole ea are 11—12.0000 de suflete. Mai în toate oraşele şi comunele Voscopolene numite mai sus se găsesc deja şcoli româneşci, în unele numai de băeţi, în altele de băeţi şi de fete, ear în Bitule se află un liceu român cu şeapte clase, mai multe şcoli primare de băeţi şi de fete precum şi o şcoală normală de institutoare. Ramura aceasta dă pe vestiţii arhitecţi, cari au uimit cu lucrările lor măreţe pe toţi scriitorii şi călătorii; ea dă pe marii comercianţi, carii şi-au întins afacerile în Salonic, Cavala, Constantinopol, Livorno, Moscova, Leipzig, Cair şi Alexandria, Londra, Viena etc.; ea dă pe industriaşii de talent, pe profesorii şi pe oamenii luminaţi ai Armânilor. Dintre Voscopoleni se trage şi marele Andrei Şaguna al

Transilvaniei. In Moscopole erau încă din veacul trecut imprimerii (1), şi se tipăriau în limba armânească, cărţi bisericeşci, care au fost urmărite de aproape şi poate distruse de popii şi mitropoliţii Greci şi Grecomani, una câte-una. Se bănu-

Românii Epiriaţi din Samarina.

(1) Armân din Macedonia fu şi Tipograful *Meletie*, călugăr, adus în Muntenia de către Matei Basarab, pentru instalarea tipografiei de la monastirea Govora din Vîlcea, în anul 1634. El fu numit şi egumen al monastirii. Vedi Hrisovul lui Matei Basarab din 6 Ianuarie 1634, dat cu ocasia inaugurării acestei tipografii. Originalul se află în biblioteca spitalului Mavrogheni.

eșce că la Ohrida ar mai fi esistând câte-va esemplare, pe care însă nu le-am putut vedea, deși le-am căutat cu stăruință. De asemenea se spune că și într'o bibliotecă de la Voscopole ar mai fi scăpat câte-va cărți armâneșci și câte-va pergamente privitoare la istoria neamului Armânilor.

Epiriații, sunt Armânii din Epir, din Albania de sud, din provincia numită Zagori, și din munții Pindului cu deosebitele lui ramuri. Tribul acesta se poate socoti între 175—180.000 de suflete. El cuprinde pe Armânii din Ianina, Metzova (pe arm. Aminciu) Crania (pe arm. Turia), Sĕracu, Margariti, Perga, Preveza; pe Armânii din munții Kiafa, adecă Ceafa; pe cei din Grebeniți, Flamburari sau Floru, Cerneși adecă Cernești, Vovusa (pe arm. Băeasa), Samarina, Laca (sau Laista lângă Vovusa), Cuculi, călivale Sudene-de-sus și Sudena-de-jos, Cuci, Triada, Rizu,. Kesarates (pe armâneșce Chesarații), Glisani, Mazarachi, Vlahos, Suli, Petrini, Avela, Furca, Perivoli și pe cei din încă foarte multe alte sate și târguri, ce vor fi arătate la rândul lor. Epiriații sunt industrioși și rĕsboinici. Ei se ocupă mai mult cu păstoria și industriile ce țin de ea. Femeile lor sunt robuste, muncitoare și tenace. Acest trib armânesc a jucat, în luptele pentru independența Greciei, un foarte însemnat rol, dar astăzi Epiriații se simt Români și nu 'și-ar mai vĕrsa a doua oară sângele pentru Greci.

Meglenii sau Moglenii și-au luat numele dela mica provincie Meglenia, și aceasta probabil dela rîul Meglen sau Moglenița, un afluent din dreapta al Vardarului. Meglenii, judecați după limbă, pot fi tot așa de bine considerați Armâni ca și Români, ei alcătuesc o populație destul de deasă, însă mai mult de ciflicari, adecă clăcași: agricultori fără a fi proprietari de pământ. In totul ramura numĕră 25.000—30.000 de suflete, cea mai mare parte creștini, ear unii mohamedani. Limba le este mai puțin amenințată de grecisare decât de bulgarisare. Ei locuesc muntele Pajik și

Caragiov și se găsesc în vr'o 22 sau 25 sate dintre care unele curat armânești ca Lumnița, Nânta, Huma, Oșani, Cupa etc. Tot pe munții Megleniei se găseșce și o călivă de Fărșeroți, numită Livădi, cu mai multe mii de suflete. Meglenii sunt foarte muncitori, răbdători, dar și cu temperament resboinic. Cei din orășelul Nânta sunt trecuți la Islamism.

Olimpianii sunt Armânii carii locuesc pe plaiurile muntelui Olimp și ramurile lui, munte care a încetat de mult de a mai fi lăcașul zeilor mitologiei grece. Tribul acesta se socoteșce de la 36.000 până la 40.000 de suflete. Orașele și comunele mai însemnate locuite de ei sunt: Salonic (pe armâneșce: Săruna), Vlaho-Livadon (pe arm. Livadia), Fteri, Veria sau Caraferia, călivele Bardalexi sau Badralexi, Pretori, Conduriotu, Ciariciani, Caterina, Cochinoplò, etc. Ei se ocupă cu comerciul, cu industria casnică precum e țesĕtoria, cu păstoria, cu lemnăria și de-ale pădurilor, cu facerea de cărbuni, cu culegerea sărei și cu agricultura; însă nu ca lucrători, ci ca proprietari de pămênturi, de oare-ce un strat adevĕrat țărănesc nu esistă nicăiri la Armâni, afară de Meglenia. In Salonic Olimpianii sunt pitari, bucătari buni, hangii și lucrători de filigrane. Olimpianul, om onest, deși neîncredĕtor și bănuitor, este primitor de oaspeți și iubitor de arme.

Armâni Olimpiani din Vlaholivadia.

Acestea sunt ramurile sau triburile înzestratului popor al Armânilor, care toate la un loc socotite dau un milion de suflete.

Se înțelege însă că încercarea aceasta statistică — ce nu a rĕmas numai cu datele culese dela pomeniții mei interlocutori, ci controlată și iar controlată, atât în cursul călĕtoriei prin mine ênsumi și prin numeroase informațiuni, cât și prin studii — este departe de a fi complectă, de oarece ea scapă din vedere pe *Armânii Rodopoleni* (¹) din carii se găsesc încă cu zecile și zecile de mii în munții Rodop, la rĕsărit de fluviul Mesta; pe *Armânii din sangiacul Seres,* unde o sumă de sate armâneşci se țin unele de altele; pe *Armânii din Tracia și de pe litoralul turcesc al Mediteranei,* precum și pe Armânii dintre Priserena, Priștina, Novibazar și Peci, adecă în partea cea mai de nord a Albaniei și deci a Turciei, parte asupra căria aspiră tineretul sêrbesc.

Pe linia ferată dela Niș pănă la Zebefcè, ântĕia stație la granița Turciei, limba romănească este cu mult mai respândită decât s'ar putea crede. In tren, în gări, romăneasca e vorbită de toată lumea. Adesea un Sêrb se înțelege cu un Bulgar în romăneșce, ear cu un Român nici că e chip să se înțeleagă altfel. Prin părțile acestea ale Serbiei precum și în Macedonia-de-sus limba română s'ar putea zice că joacă rolul unei limbi diplomatice, după cum se întâmplă și în Transilvania cu înțelegerea dintre Român, Ungur și Sas, ce nu se poate face decât prin mijlocirea limbei române. In trenul nostru se găseau și doi studenți Sêrbi, carii iși făceau studiile la Berlin și de vacanție veniseră în patrie, fii de oameni amestecați în viața politică a statului Sêrb. Ei mergeau la Vrania, o încântătoare stație balneară în Ser-

---

(¹) Numiți ast-fel de noi după muntele Rodop, dar ei nu alcătuesc o ramură armânească deosebită. Ei sunt din toate triburile și mai ales Fărșeroți, Grămosteani, Epiriați și Olimpiani. In unele sate din munții Rodop se găses și Megleni.

bia, aproape de granița turcească, și mi se plângeau foarte de îndărătnicia ce pun locuitorii Români ai Serbiei în învěțarea unei alte limbi decât cea maternă.

— Românii își aduc grâul, porumbul, mieii, prunele uscate ca să le vîndă în orașele noastre – ziceau studenții Sêrbi — și nu vor să vorbească decât românesce. Dacă îi întrebi pe sêrbesce despre preț ei nici nu'ți rěspund, ci își îndeasă pe urechi înaltele căciuli de oae, te privesc cu nepăsare și tac. Ei vin ca să'și prefacă în bani marfa în orașele noastre, deci au nevoe de limba pieței, și totuși parcă ar cere ca piața să învețe limba lor, dacă vrea să le cumpere marfa. Și chiar dacă, la urmă, îl întrebi pe românesce: «câte parale mielul, creștine?» el îți respunde scurt: «cinci» și nici se ostenesce să zică: cinci lei; dar cum se întêlnesc doi Români, de odată li se desleagă limba ca prin farmec. Și tot așa se poartă cu propaganda sêrbă și Macedo-Românii din Turcia, adecă ... din Serbia-veche, asupra căria avem netăgăduit drept și pe care tot o vom cuprinde, când Turcii vor fi împinși înapoi, în Asia. Cu cea mai mare înlesnire Macedo-Românii se fac Bulgari, chiar în părțile Turciei asupra cărora noi avem tot dreptul și unde noi ne găsim în mai mare numěr, ear Sêrbi nu se fac cu nici un preț.

— Nu vêd de ce ați avea nevoe să serbisați pe Macedo-Români. In regatul D-v. aveți aproape trei sute cinci-zeci de mii de Români; -- întru cât vě incomodează ei oare? întrebaiu și eu, când mi se păru că cei doi studenți își vor fi věrsat în destul focul.

Nu știu cum vorbele acestea, avură darul de a inferbînta într'un chip neașteptat pe cei doi studenți.

— Nu cum-va D-v. Românii, aveți pretenții și încoace? Cum și când veți trece Dunărea, peste noi și peste Bulgari? Știam că aspirațiile D-v. sunt îndreptate numai spre nord, ear nu și încoace ...! zise unul.

— Așa știu și eu. De aceea aștept încă rěspunsul D-v.

la întrebarea ce vĕ-am pus; şi... aş dori să mai adaog una: Oamenii politici şi bĕtrânii, aici în Serbia, cugetă ca şi D-v. ?

— Nu...! rĕspunse cellalt student. Bĕtrânii noştri şi oamenii noştrii politici privesc cu linişte la cei 350.000 de Români din Serbia şi la Românii din Turcia. Tineretul însă cată cu îngrijire şi la unii şi alţii...

— Permiteţi-mi, întrerupseiu, se fiu de părerea bĕtrânilor D-v.

— Eu în deosebi, urmă el, consider cu amărăciune şi cu oare-care iritaţie şuviţele şi insulele de Macedo-Români înfipte acolo, în poporul nostru sêrbesc dintr'o ţară asupra căria – mĕ repet – avem un drept nediscutabil. Şi apoi Macedo-Românii prea se ţin de poalele Sultanului.

— Iritaţia D-v. se esplică uşor. Pretenţiile asupra unei porţiuni din Turcia s'ar sprijini mai bine în faţa Europei, dacă n'ar esista acele îndărătnice şuviţe şi insule de Macedo-Români, şi când aţi putea striga: *sunt numai Sêrbi acolo...* Aş dori însă să mĕ lămuriţi până unde merg hotarele pretenţiilor D-v., căci... un hotar trebue să aibă şi ele.

— Până la Perlepè... unde se găsesc şi azi ruinele cetăţei eroului nostru Marcu Cralea...! îmi rĕspunse cellalt student cu un glas profetic.

— Până la Perlepè?! esclamai eu.

— De ce vĕ miraţi? îmi zise acelaş. Pretenţia este din cele mai modeste, căci ce mai remâne dela hotarul Serbiei de azi până la Perlepè? Pretenţia Bulgarilor, nu a noastră, e absurdă. Aceea se întinde până la Salonic, şi... de sigur ar fi mers mai departe de n'ar fi dat de mare! Au ajuns Domnii Bulgari să-şi mĕsoare pretenţiile cu cele ale Austriei...

Convins că entusiasmul şi accentul profetic sunt «un drept indiscutabil» şi câte-odată chiar stimabil al tinereţei, m'am ferit de a atinge întru cât-va acest drept şi n'am observat interlocutorilor mei că drumul Austriei spre Salonic, s'ar putea întâmpla – doamne fereşce – să treacă prin Bel-

grad, nici le-am amintit, că și Albanejii și chiar Bulgarii pretind părțile asupra cărora aspiră tînĕra și, de sigur, și bĕtrâna Serbie

Trenul se opri la Vrania, stațiunea balneară pe care o pomenii mai sus. Aici se petrec lucrurile ca și la vecina noastră Mehadia, căria, de n'ar visita-o Românii, greu i-ar merge treburile. La Vrania vin Armâni din Perlepè, din Crușova, din Gopeș, din Moloviștea și chiar din Bitule de populează această stațiune balneară. Pe peronul gărei erau o mulțime de Bulgari, vîndĕtori de gogoși prăjite în uleiu de nucă și toți vorbeau și glumeau pe românesce; mai mult: chiar cumpărătorilor se adresau în limba românească a Regatului. Studenții Sêrbi mi-i arătară de departe cu degetul și îmi strigară:

— Ii vedeți?

Nu numai că îi vedeam, ci mĕ și interesau foarte mult acești Bulgari așa de bine grăitori pe românesce.

Intrebați, îmi respunsĕră că sunt Bulgari din Turcia, dela Kalkandelen sau Tetova, că au învĕțat românesce în București, unde se duc cu rândul bărbații dela ei, de vînd bragă, halva, rahat, acadele, salep, etc. și se întorc cu bani acasă. Că pe când o parte din bărbați pleacă la București, de unde se rĕspândesc în celelalte orașe mai mici ale României-Muntene, ba chiar și în Moldova de jos, o altă parte din barbați rĕmâne acasă «să păzească femeile» și să îngrijescă de nevoile câmpului. Că la ei toți câți au trecut prin România, cunosc limba Regatului, și că între ei când vor să'și spună vr'un secret, și'l spun pe românesce. Că la ei sunt și Români, dar nu ca cei din țară, ci «alt-fel de Romuni, de cei din Machedonia, carii se chema Cuțuvlahi și Țințari». — In scurt: în orașul și ținutul Kalkandelen unde se găsesc în mare numĕr și Armânii, locuesc o mulțime de Bulgari, carii dau

marele contingent de halviţari, bragagii, rahagii etc. din România de Sud.

Nu vor fi de prisos câte-va cuvinte despre oraşul Kalkandelen. Intre rîul Drin, care îşi are principalul izvor în lacul Ohrida şi se varsă în Adriatica, mai la sud de Dulcino, şi între fluviul Vardar, se află un puternic masiv de munţi, numit de Turci: Şardagh, cunoscut în vechime sub numele Scardus. La poalele acestor munţi, pe valea Vardarului, lângă trecĕtoarea peste Şardagh spre Priserèna, se ascunde oraşul Kalkandelen cu 5.200 de lucuitori, Turci, Bulgari, Albaneji, Armâni şi căţi-va Sêrbi. Armânii sunt în numĕr de, 630 de suflete, se ocupă cu comerciul mic şi cu industria, ear câţi-va şi cu agricultura. Ei cer de mulţi ani să li se dea şcoală romănescă, pentru ca să'şi scape copiii de slavisare şi în special de ademenirile propagandei bulgăreşci, care lucrează puternic în nordul Turciei. Propaganda sêrbească întimpină şi ea în Kalkandelen o bună primire. In jurul acestui orăşel se mai găsesc câteva sate armâneşci, precum: Matca şi Forina la sud şi Pusnicul la nord.

La staţiunea turcă Zebefcè a fost destul timp spre a prânzi în linişte. Mi se cere pasportul şi il dau împiegaţilor ca să'l viseze. Funcţionarii mai de sus sunt Turci şi Armeni, cei mai de jos sunt Albaneji şi Bulgari-Mohamedani. Mi se inspectează bagajele: nu e permis a avea cu sine cărţi, notiţe scrise şi charte geografice. Mare atenţie se dă aparatului meu fotografic, care se cercetează cu de-a mĕrunt̕ul. In zadar esplic că e un lucru cu totul inofensiv, a trebuit să'l desfac şi să arăt că în camera obscură nu e ascuns nici un esplosibil. Toate bune, dar aparatul trebue vămuit, căci prea e nou. Se constătă apoi că e lovit la un colţ; deci e întrebuinţat....

— Treci, domnule, înainte!

Când să es din sala de revizie, iar sunt strigat:

— Domnule.. domnule, ia poftim... Ce eşti d-ta?

— Român. N'aţi vědut din pasportul meu?

— Ba am vědut. Dar ce treabă faci?

— Sunt publicist.

Se înţelege că pentru a lămuri acest cuvînt, a trebuit să iau în ajutor pe toţi cei din sală, carii afară de românesce ştiau şi turcesce, şi după ce vameşul se lămuri ce va-să-zică cuvêntul publicist, îmi zise:

— Peki! (= bine). Ce vrei să faci în Turcia?

— Să mě preumblu şi să scriu tot ce voiu vedea şi audi.

— Peki-ii! (= foarte bine). Treci.... mě rog!

II

DELA ZEBEFCÈ LA KUMANOVA. SATUL KUMANOVA. IUSKIUP SAU SCOPIA. CURSUL FLUVIULUI VARDAR. PRISERENA. SCUTARI SAU SCODRA. CURSUL FLUVIULUI MESTA. KIUPRIULIU SAU VELESA. ISTIB. COCIANI. MELENIC. NEVROCOP. ARMÂNII ȚĂRĂPĂNI. VENETZIANI-GRADSCO. HANGIUL ARMÂN. CĂLĔTORIA LA PĔRLEAP SAU PERLEPÈ

Linia ferată turcă nu e neîngrijită. Vagoanele sunt mai bune și ceva mai curate decât cele de pe calea sêrbească. Conductorii sunt Greci sau Grecomani și Armeni; ei cunosc toți limba francesă, atăt căt le trebue spre a se face înțeleși. In compartimentul nostru, deosebit de câți-va Armâni, carii întâmplător mĕ însoțeau, ca unii carii știau și turceșce, era și un bĕtrân căpitan turc ca persoană mai însemnată. După ce conductorul grec închise ușa vagonului și trenul se puse în mișcare, căpitanul se sculă și privindu-ne cu bunătate ne pofti tuturora bună călĕtorie, zicênd: *Urlar-olsun* și făcênd un frumos salut oriental. Așa e obiceiul turcesc. Se înțelege că și noi, ceilalți călĕtori din compartiment, făcurăm asemenea rĕspundênd: *Urlar-olsun*, adecă: să călĕtorim bine. Căpitanul deschise desagii de pĕr de capră, ce purta cu sine în loc de geamandan, și scoase

o mare pungă de hârtie plină cu tutun de contrabandă, care, ca tot-deauna, nici nu se putea asemăna cu delicioasele ţigarete de calitate-estra ale monopolului turc, pe care le cumpărasem la gara Zebefcè. El ne oferi tuturora, făcênd un larg gest cu dreapta şi zicênd : *Buiurum* (=poftim). După ce fie-care ne făcurăm câte o ţigară, îşi fabricâ şi el una şi o fumâ cu cea mai mare linişte şi concentrare sufletească, ca şi când ar fi zis o rugăciune în gând. In urmă îşi scoase din desagi metaniile, pe care le purta cu multă artă printre degete, şi tocmai după ce îşi aprinse a doua ţigară, limba căpitanului se deslegă. Mai ântĕi ne rugă să nu ne mirăm că fumează tutun ce nu e trecut prin cutiile monopolului... Dacă ar avea statul monopolul tutunurilor... dar aşa? să îmbogăţească pe antreprenorii greci, jidani şi armeni? Apoi ne povesti despre bunătăţile drumului de fer, admirâ mult iuţeala trenului, ce de alt-fel nu isbutise să ameţească pe nimenea, şi adaose:

— Dar ce este iuţeala asta? Deşi trebue să fie mai mare decât iuţeala cu care călĕtorea la iubita sea, prinţul din o mie şi una de nopţi, cel cu lada cea înaripată, totuşi dacă Tufecci-Başà (=şeful maşinist) ar vrea, calea de trei-spre-zece ore până la Salonic, ar face-o numai într'o singură oră! Mare lucru este o maşină!!

Se părea că bĕtrânul căpitan nu era încă lămurit că maşinistul e ţinut a conduce după un orar anume, chiar când maşina ar fi avut aripi de vultur.

Ajunserăm la staţia Kumanova, pe armâneşce: Cumanii, nume bine cunoscut, nouĕ Românilor, din istoria patriei noastre, ca purtat de barbarii cari cuprinseră, pe la mijiocul veacului al 11-lea, câmpiile Moldovei şi ale Munteniei. Cumanii după un îndelungat traiu împreună cu Românii şi după ce s'au şi romanisat în mare parte au trecut des în Peninsula-Balcanică, atât în timpul fraţilor Petru şi Asan, pe carii i-au ajutat împreună cu Daco-Românii din Dacia în contra

Bizantinilor, cât și mai târziu. Mulți Cumani, vor fi rĕmas în Peninsula-Balcanică, cu ocasia desei lor treceri acolo, și se vor fi așeḑat apoi, tot printre Românii din Peninsulă, ca unii carii erau deja deprinși cu Românii din stânga Dunărei, de aceea sate cu numele lor se găsesc multe în Turcia ([1]), și în toate se află și Armâni.

Kumanova este un sătucean cu Bulgari, Armâni și câțiva Turci. Numĕrul Armânilor este alcătuit din membrii a 92 familii indigene și se socotește la 520 suflete. Cu 20 de ani înainte erau aici mai mulți Armâni, unii au fost slavisați pe nesimțite, alții au plecat de s'au stabilit în orașele mai mari. Cei carii au mai rĕmas resistă până acum curentului panbulgaric. La Kumanova pământul se pare a fi ingrat, apa de bĕut e foarte rea. Munții ce alcătuesc cele două șiruri, printre cari trece linia ferată, sunt ariḑi și despăduriți. Ici și colo se vede o mică plantație de plop piramidal, dar vegetarea e șubredă și timidă. Kumanova e foarte importantă ca chee de drumuri spre Serbia și spre Bulgaria, la Egri-Palanca, Kiostendil etc. Ori-unde se găsește o asemenea chee de drumuri, precum vom vedea și cu alte ocasii, Armânul este nelipsit. Bulgaria are ochii pe Kumanova și tratează cu Turcia pentru legarea acestui important punct pe de-oparte cu Kiostendil, Sofia și Rusciuc, ear pe de alta cu Scodra și deci cu Adriatica, în care caz linia Belgradului ar avea de suferit. Dela Kumanova înainte nu m'am mai suit în compartimentul unde se afla căpitanul, ci am trecut în alte vagoane, unde iarăși găsii o mulțime de Bulgari, cari vorbeau românește. Mulți erau tot de cei dela Kalkandelen.

Ajunserăm la *Iuskiup* sau Iuskiub, un frumos centru al Macedoniei de nord ori, mai bine, al Albaniei resăritene.

([1]) In România numele acesta se întimpină adesea: Comana, sat între Bucureșci și Giurgiu, Coman nume de familie etc., dar mai des se găsesce în Turcia unde se presintă sub mai multe forme: Comanii, Cumanic, Cumanova, Cocomanii etc.

Acest frumos oraş este capitala vilaietului Kossova, și are o populaţie de 24—27000 de locuitori, Turci, Armâni, Albaneji, Bulgari şi câţi-va Armeni. Ei se ocupă cu comerciul, cu cultura fructelor, cu lucrarea de metaluri, cu pelăria, văpsitoria şi ţesĕtoria Armânii numesc acest oraş Scopia, după numele Scupi, ce purta în vechime când făcea parte din provincia Dardania. In timpul lui Iustinian împĕratul, el se numea *Iustiniana prima*, ear în veacul de mijloc: Scopiae sau Scopi. In secolul 14-lea se afla în puterea Sêrbilor, și tot în acest veac a trecut în mânile Ottmanilor învingĕtori. Este așeḑat la poale de munţi, pe malurile Vardarului, la o altitudine de 268 de metri deasupra nivelului mărei.

In Scopia Turcii au 11 geamii dintre care unele sunt destul de frumoase. Oraşul are o casarmă mare, câte-va zidiri presentabile și mai multe mori cu abur și de apă, pe Vardar. Cimitirul turcesc e la marginea oraşului şi se întinde pe două laturi ale unei coline. Se găsesc în Scopia 350—380 familii armâneşci, imigrate după sfărmarea Voscopolei, cu cel puţin 1880 de suflete. Şcoală românească nu era aici pe când am trecut, deși Armânii Scopiani făcuseră la Bitule repeţite cereri în acest scop. Natura este cu mult mai frumoasă și mai darnică decât la Kumanova, și vegetaţia cu mult mai veselă. Se face mare cultură de tutun și de porumb. Malurile Vardarului sunt plantate cu nalţi plopi piramidali, cărora le merge bine. De asemeni tot cu plopi este împodobită și șoseaua, ce merge lângă Vardar și lângă calea ferată. In stare naturală creşce pe luncile Vardarului multă salcie şi mult plop sur.

Vardarul este iarăși unul din fluviile însemnate ale Peninsulei-Balcanice, cunoscut în vechime sub numele: Axius. El își are obârșia în masivul de munţi Şardagh sau Scardus și după ce trece pe lângă Kalkandelen atinge Scopia, de unde apoi, pe strimta lui vale, se îndrumează și linia ferată Zebefcè-Salonic. Trecênd printre două lanţuri de munţi mari, Vardarul vede în toată lunga lui cale, până la Salonic, o

sumă de sate și cătune armânesci înșirate pe coastele munților, precum: Vlahconica, Orizari, Băbuna, Clisura-de-sus și Clisura-de-jos (ambele în dreptul localităței Demir-Kapù), și, tot înaintând spre sud-est, lasă la stânga Caplu (în apropiere de Strumnița), Veselu, Furca, Han Furca, Doiran (femeile armânce din Strumnița îl numeau: Dorian) pe lacul cu acelaș nume, atinge provincia Megleniților în dreptul stației Ghevgheli, lasă apoi la dreapta: Celticul, Gubeșul, ear la stânga: Arbor, Casanova în apropiere de Kiukiuk, și venind să se arunce în golful Salonic, strĕbate frumoasa câmpie dintre muntele Olimp și orașul Salonic, câmpie către care pornesc, toamna, din Pind și alte părți, Fărșeroții cu turmele lor și care e presărată de satele armânești: Clidi, Grizul, Plati, Lutra, Arabli și altele.

Așa cum stă Scopia pe Vardar și calea ferată, în nordul Macedoniei, parcă ar fi pusă la mijlocul unei linii ce s'ar trage din Scutari prin Priserena, Kalkandelen, Scopia ênsăși, apoi prin Kiupriuliu sau Velesa, prin Istib sau Stiplie, prin Cociani, prin Melenic și Nevrocop sau Nevrecop, linie ce ar alcătui hotarul până unde se întinde mai compact la nord poporul armânesc. Prin aceasta însă nu e zis că încă mai la nord de arătata linie nu ar fi esistând Armâni, ci numai că se găsesc în insule și șuvițe mai puțin compacte. Nu cred fără interes pentru cititor, de a cunoașce această linie de nord înainte de a păși mai departe cu descrierea. Ântĕia ei jumĕtate ar merge spre apus prin Kalkandelen și după ce ar face un unghiu în Priserena s'ar încheea cu orașul Scutari, la Adriatica. Kalkandelen ne este cunoscut deja, să vorbim deci puțin despre Priserena și Scutari. —

Priserena sau Priserendi sau Perserin este unul din orașele mai de seamă ale vilaietului Kossova, cu cel mult 10.800 de locuitori Turci, Albaneji, Armâni, câți-va Sêrbi și câți-va Evrei. E așeḑat pe rîul Rema-Marița, un afluent al Drinului-Alb. Ocupația locuitorilor Priserenei este: agricultura cu in-

dustriile mici ce țin de ea, armele albe, filigrane, țesĕtorii bine renumite, creșcerea vitelor și comerciul. In sistemul căilor de comunicație din Turcia, Priserena este un principal punct de legătură spre Scutari, Dibra și alte părți ale Albaniei, din care causă este considerată cu drept, și ca un foarte însemnat punct strategic. Pe aici vor Englezii să facă o linie spre Adriatica, cu singura condiție de a li se da în esploatare minele din Șardagh. Femeile române sunt îmbrăcate ca și cadânele și mai toate sunt comerciante, vîndĕnd țesĕturile minunate ce ele ênșeși fabrică. Bărbații Armâni sunt îmbrăcați ca Albanejii de nord. Armânii din Priserena în numĕr de 5600 de suflete, cer de mai mulți ani școală românească. La nord de orașul Priserena, aproape de Drinul-Alb, se găsesc de asemeni câte-va sate de Armâni Arnăucheni, între care unele mai însemnate sunt: Glina, Vlașchii, Nepote, etc. Se mai află Armâni și în Giacova, între Priserena și Nepote, la Ipec și în tot nordul Albaniei.

Să trecem la orașul *Scutari*, pe turceșce Ișcodra sau Ușcodra.

Numele lui în vechime era Scodra, Armânii și Albanejii îl numesc și azi: Școdra, și este orașul cel mai de căpetenie al Albaniei de nord. Familia armânească Balș numită și Balsiki guverna Școdra. Ea a cedat acest oraș Veneției retrăgându-se mai târziu în Moldova. Un Balș era cumnat cu Schenderbeg; ear un alt Balș sau Balsiki ([1]) comanda Zenta pe timpul acestui prinț albanez. Vechea Școdra era capitala întărită a regilor Illyriei, ea este și astă-zi un punct strategic din cele mai însemnate în Turcia de Europa. La 168 în. d. Chr. fu cu greu cucerită de pretorul L. Anicius, ear mai târziu fu colonisată de Romani și căpătă numirea de *Claudia Augusta*. La 195 d. Chr. Școdra căḑu în partea imperiului de rĕsărit, în veacul de mijloc fu stăpânită de Ve-

([1]) O ramură a familiei Balș sau Balsiki, s'ar fi retras în Serbia și ar fi fost cunoscută acolo cu numele Balșici.

nețiani, ear la 1479 fu supusă de Mohamet II, după o lungă și grea împresurare. Totuși n'a plătit și nu plătesce nici azi tribut și nici oameni de oaste nu dă, în virtutea vechilor capitulații. Scutari de astă-zi, așeḑat între lacul cu acelaș nume și fluviul Drin, este un oraș foarte întins, deși nu are decât cel mult 27.000 de locuitori. Puțini sunt în Școdra Turcii, în foarte mare numĕr Albanejii catolici și, ca pretutindeni, se găsesc și aici Armâni, al cărora numĕr e de 1640 de suflete. Ei cer de lung timp școală românească. In Scutari și-a pus reședința și propaganda italiană, care, aspirând la coasta adriatică a Peninsulei-Balcanice, a întemeeat aici mai multe școale catolice, însă nu prea face mari pași înainte. Austria are ochii de asemeni aici, și nu puțin o costă anual gingașa privire spre Albania de nord prin ferestruica Scutari. Are numeroși și inteligenți emisari gata a preface gândul și dorul ei în faptă, cel puțin așa zic ei, deși își dau seamă că poporul albanez e mai greu de supus, decât cel Bosniac și Herțegovinean. Propaganda austriacă a așeḑat în Scutari un Archiepiscop catolic cu mai multe episcopate în împrejurimi și cu un seminar, în care se pregătesce clerul albanez catolic. Armânii din Scutari sunt comercianți și industriași cu mare măestrie, mai ales: croitori de talent,

Armâncă din Scutari

lucrători în găitane, lucrători de metaluri și arme etc. Femeea armână poartă și aici portul de cadână. In genere locuitorii acestui vechiu oraş sunt vestiţi ca lucrători de arme, de vase plutitoare și țesĕturi de lânărie. Scutari esportează pe Drin, care în apropiere se varsă în Adriatica, mari cantități de ceară, nuci, castane, seminţe de in, unt, peşce sărat, pelĕrie, grâu, porumb, lemn de ars şi de construcţie, un fel de lemn din care se estrage tincturi, tutun renumit, mătasă, lână, unt-de-lemn și altele. Pământul din jurul Şcodrei este negru și gras și produce de toate, după cum se și vede din variatul și bogatul esport ce face orașul. Spre nord de Şcodra se mai găsesc câte-va cătune și călive armâneșci, precum sunt: Precali, Plonti etc.

A doua jumătate a arătatei linii de nord, pănă unde se întinde compact poporul Armânilor, ar merge spre rĕsărit de Scopia, scoborându-se mai ântĕi spre sud-est la Kiupriuliu, drept spre rĕsărit la Istib, spre nord-est la Cociani, spre sud-est la Melenic și apoi la Nevrocop, aproape de fluviul Mesta.

Cursul acesta isvoreşce pe poalele nordice ale munților Rodop, locuiţi încă de foarte mulţi Armâni, trece pe lângă Nevrocop, lasă la dreapta lui tot sangiacul Seres cu orașul Seres, de asemeni locuit în mare parte de Armâni, portul Cavala, unde capitaliștii cei mai de seamă sunt tot Armâni, și numeroase comune armâneşci, între care mai însemnate sunt: Docsaț, Proia-de-sus, Proia-de-jos, Drama, Giumaia, Alistrat, Ramna etc., care cer de mult școală românească. Să cercetăm acum și linia dela Scopia spre rĕsărit, pănă la fluviul Mesta.

Kiupriuliu este un frumos oraş cu o populaţie de cel mult 16000 de suflete, Turci, Armâni, Albaneji și puţini Bulgari, carii înclinau mai mult spre Serbia înainte de a veni aici un episcop bulgar, ca și la Nevrocop. Drumul de fier trece chiar prin oraș. Așeḑat pe ambele laturi ale Vardarului, la o altitudine de 210 metri deasupra nivelului mărei și întins în mod

amfiteatric pe munţii ce strîng aici cursul Vardarului, Kiupriuliu are o înfăţişare din cele mai pitoreşci; stradele îi sunt însă repeḑi, abrupte şi stâncoase chiar. Multă plantaţie de plop piramidal se vede pretutindeni. La Turci este legată de plop şi o datină de natură economică: când un copil se naşce, mai ales dacă e fată, tatăl resădeşce cu grijă în pămênt douăzeci şi cinci sau trei-zeci de crănguţe de plop şi când copila ajunge fată mare, bună-oară de două-zeci de ani, plopii sunt crescuţi şi ei nalţi şi frumoşi. Ear când peţitorii încep a se roti în jurul fetei, părintele tae plopii, carii, din causa cumplitei despăduriri a Turciei, sunt foarte căutaţi ca lemn de construcţie şi se vînd cu o liră turcă bucata, adecă cu 22 lei şi 70 bani, aşa că zestrea fetei este gata. Această datină de natură economică, cum o numii, am găsit-o adoptată şi de economul Armân prin multe locuri. Cimitirul turcesc e în oraş şi e foarte întins, ca mai toate cimitirile musulmanilor, carii au datina de a nu îngropa pe morţii lor într'un vechiu mormênt, chiar după ce corpul din acesta ar fi putreḑit, ci fie-care mort trebue să'şi aibă deosebit mormêntul sêu, pentru ca să nu se amestece sufletele reposaţilor, amestecându-li-se corpurile sau oasele. Peste Vardar se întinde un pod de lemn prin care se leagă ambele părţi de oraş, de pe ţĕrmurii fluviului. Sunt multe case turceşci frumoase, unele sunt chiar măreţe. Pe Vardar sunt mai multe mori. La sudul oraşului sĕ vĕd în munţii stâncoşi câte-va mônastiri. Pămêntul este de bună calitate şi produce mult porumb; tutun se cultivă de asemenea, precum şi fructe de tot soiul, mai ales mere şi duḑi. In Kiupriuliu sunt 337 de familii armâneşci cu 2270 suflete. Mai toţi comercianţi şi industriaşi. Armânii din Velesa sunt indigeni, ei au căpătat şcoală românească în cursul anului 1893 şi e frecuentată de 64 de elevi între carii sunt şi câţi-va copii turci. Acum cer şcoală de fete. In timpul împĕrăţiei Bizanţului oraşul acesta era cunoscut sub numele de Belasus sau Be-

lesius, de unde s'a și făcut numele armânesc Velesa. Pe la începutul veacului 13-lea aparținea imperiului Româno-Bulgar, și tot în acest veac puternicul rege al Sêrbilor, Ștefan Dușan, l'a luat sub stăpânirea sa, ear la 1389 a trecut în mânile Turcilor.

Istib sau Stiplie este așeḑat tot în apropiere de munți și nu departe de rîul Bregalnița, un afluent din stânga al Vardarului. Are 16—18000 locuitori, Turci, Armâni, Bulgari și câți-va Albaneji. Ocupația locuitorilor este micul comerț, industria, mai ales țesĕtoria, agricultura și creșcerea vitelor. Se produce mult strugur și mult orez. Cu agricultura se indeletnicesc Bulgarii și Turcii, ear cu creșcerea vitelor și industria se indeletnicesc în mare parte Armânii, carii sunt în numĕr de 2060 de suflete. Acei dintre Armâni carii se ocupă cu comerciul și industria sunt stabiliți în oraș, ear cei ce îngrijesc de creșcerea vitelor se respândesc și prin munții apropiați de Istib, pe carii sus se află și câte-va călive de Fărșeroți în numĕr de 800 de suflete. Istib sau Stiplie de azi, cunoscut în vechime sub numele de Astibon, are câte-va moschei frumoase, mai multe fôntâni și un mare bazar. In vecinătatea orașului e o citadelă ruinată pe vîrful unei coline. Armânii din Istib nu au încă școală.

Cociani, situat la nord-est de Istib, tot în apropiere de rîul Bregalnița, este iarăși un orășel de munte. Populația armânească de aici se socotește la mai bine de 2.500 de suflete, ea este ocupată cu diferite soiuri de industrii și cu comerciul. Mai sunt și Armâni Fărșeroți, așeḑați prin munții vecini și ocupați cu păstoria și industriile ce țin de ea în numĕr de 460 de suflete. Sate armânești sunt împrejur, din care: Vinița și altele. Armânii cer școală de mult, dar aici trebuesc două: una stabilă în oraș și una ambulantă în munți, după felul școalelor românești din Pind și din munții Murihova. Printre Armânii din Cociani unii sunt veniți din Crușova. Aici este școală bulgară, dar e populată cu

o sumă de copii Armâni, părăsiţi în braţele panbulgarismului. Se produce orez mult şi bun.

Melenic sau Melnic, aşeḑat între munţii ce fac parte din puternicul masiv Perimdagh, nu departe de rîuleţul Melnic, afluent din stânga al Strymonului, are pe lângă Turci şi Bulgari o populaţie de Armâni de 2.160 de suflete, ocupaţi şi aici cu comerciul, cu creşcerea vitelor şi industriile ce depind de ea ca brânzĕria, ţesĕtoria şi altele. Sate armâneşci prin vecinătate mai sunt: Marnopole, Spanca, Curmidava, Marecostina şi altele; ear sus pe munte se găsesc şi călive de Fărşeroţi. Şcoală romănească lipseşce deşi s'a cerut cu stăruinţă.

Nevrocop sau Nevrecop, aşeḑat pe poalele despre rĕsărit tot ale masivului Perimdagh, în apropiere de fluviul Mesta, despre care s'a vorbit mai sus, are pe lângă Turci şi Bulgari un numĕr de 970 de suflete de Armâni. Spre rĕsărit de Nevrecop se deschide o frumoasă şi rodnică câmpie, producĕtoare de orez, grâu, porumb şi tutun. Locurile acestea sunt foarte bogate în fructe. Şcoală romănească lipseşce şi aici. Sate armânesci în împrejurimi sunt: Banica, Baldu, Cruşova (un sat mic), Răchişteni, Petrica, Albanişa şi altele.

La nord de această a doua jumătate a liniei de care vorbirăm, locuesc nişce Armâni, ocupaţi cu păstoria şi lemnărie, carii au păstrat încă destul de bine graiul din Romănia. Armânii cei-l'alţi îi cunosc sub numele de *Ţărăpăni*. Ei se scoboară de la munte şi aduc în târguri articole de strungărie, pe lângă brânzeturi minunate. Ţărăpănii sunt nomaḑi ca şi Fărşeroţii. In numele Ţărăpăn se aude rădăcina: ţară. Unii se găsesc şi prin Bulgaria, în apropiere de Kiostendil şi Samacova. Ţărăpănii, în numĕr de peste 10.000 de suflete, vor fi socotiţi la un loc cu Fărşeroţii.

Aceasta este linia de nord până unde se întinde compact poporul armânesc, cu punctele estreme Scutari şi

Nevrecop. Ântĕiul, cel mai înaintat la apus, şi anume pănă la Marea Adriatică; ear al doilea, cel mai înaintat la rĕsărit, şi anume pănă la fluviul Mesta, care îşi varsă apele în mare de-asupra insulei Thaso.

Pentru a merge la Pĕrleap şi la Monastir scoborîrea se face la staţia Venetziani-Gradsco, sau mai pe scurt: Gradsco. In cătunul acesta locuit de Bulgari, parte mohamedanisaţi, se găsesc şi câţi-va Turci şi şeasă familii de Armâni. Satul este la altitudine de 180 metri deasupra nivelului mărei. Hanul cel mai bun e ţinut de un Armân. Jandarmii de la gară privighează de aproape toate mişcările Armânilor, însoţitorilor mei, carii, îndată ce au călcat pe pămêntul Turciei, au înlăturat pălăriile şi au pus fesul, pe care tot supusul împĕrăţiei trebue să 'l poarte nelipsit. Ei sunt mereu urmăriţi şi cercetaţi, aşa cu încetul. Li se cere pasporturile pe care jandarmii le esaminează cu o încordată luare-aminte, deşi le ţin în mâni cu scriitura pe dos. Mie îmi aruncă nişce priviri pline de bănueală, dar nu-mi fac nici o întrebare. La urmă ei perd răbdarea şi întreabă despre mine pe hangiul Armân la care am tras, ear el, fără a sta mult pe gânduri, le rĕspunde că am de cumpĕrat pânză albă la Monastir.

Hangiul Armân, în Turcia macedoneană şi albaneză, este un tip demn de atenţiune, el e de întâlnit pretutindeni, dar mai ales pe la strîmtorile cele primejdioase şi pe la trecĕtorile cele mai grele. Un băeat de prăvălie, o calfă la vr'un meşteşug, ori un conducĕtor de călĕtori, îndată ce isbuteşce a aduna la un loc suma de două sau trei sute de lei turceşci, ceea-ce face 50—70 lei de-ai noştrii, el îşi ia un han cu chirie. Frugal şi foarte strîngĕtor, cum e Armânul pretutindeni, face tot soiul de economii, se privează de toate plăcerile şi în zece sau doi-spre-zece ani, hangiul adună oare-care avere. De aici încolo el are aripi şi lumea îi este

deschisă. Nu puţine dintre capitalurile mari armâneşci îşi au obârşia în hanul din cutare sau cutare strîmtoare de munţi. Am auḑit pe unia bănuind curăţenia isvoarelor acestor avuţii, adunate la început prin hanuri, se pare însă că bănuitorii aceştia nu ştiu să preţuească puterea muncei sprijinită de puterea economiei. «Uşor e de câştigat; greu e de păstrat» zice proverbul romănesc. Armânul însă poate păstra mai bine de cât toţi conlocuitorii lui din Peninsula-Balcanică, mai bine chiar de cât Bulgarul. De aceea averile mai înfloritoare din Turcia se găsesc în mânile Armânilor.

Calea către Perlepè, trece printre două şiruri de munţi presĕraţi cu sate şi cătune locuite de Bulgari-Mohamedani, oameni crunţi, răpitori şi ucigaşi. Dela Gradsco pleacă marţi seara căruţa poştei cu corespondenţa şi cu banii pentru Perlepè, Monastir, Gheorgea, Ianina etc. însă fiind că până la Perlepè trebue să treacă, cum ziseiu, pe lângă o mulţime de sate de tălhari, ea este însoţită de patru jandarmi înarmaţi până în dinţi, deosebit că cei trei sau patru funcţionari, carii iau loc în căruţa poştei, sunt de asemeni înarmaţi şi gata de a preîntimpina ori-ce primejdie. Ziua tot se poate călĕtori între Gradsco şi Perlepè, cu chiu cu vai, dar noaptea este absolut imposibil. Ori-câte arme ar avea călĕtorul cu sine el se espune unei morţi sigure, căci Bulgarii-Mohamedani, aşa zişii Pomaci, nu se mulţămesc numai cu jăfuirea lui. De aceea, cine e silit să călĕtorească noaptea spre Perlepè, trebue să se îngrijească mai dinainte de trăsură, pentru ca să pornească odată cu căruţa poştei, şi ast-fel, să aibă în drum paza a patru jandarmi. Se iau deci mĕsuri de mi se găseşce un landou închis, tras de trei cai. Birjarul este un Bulgar-turcit, ca şi cei trei din patru jandarmi gata de drum, ear al patrulea este Turc şi se numeşce Osman-Agà. Se iau de asemeni mĕsuri din timp ca buna-voinţa lui Osman-Agà să fie câştigată pentru trăsura noastră, de oare-ce pe credinţa Pomacilor nu se poate pune mult razĕm. La 5 ore, spre înserate, venim cu trăsura

în piața de unde obicînuesce a pleca căruța poștei cu jandarmii, care mișcă din loc la $5^1/_2$ ore, punct. Aici găsim încă două landouri gata de plecare. In unul se află un popă cu familia sa, Armân cu sentimente grecesci, ear în celalt landou e un Turc bogat, care își transporta haremul, alcătuit din trei sau patru cadâne, la Bitolia. Fiind toți înarmați, se ivi ideea că ar fi bine să plecăm cu ceva înainte de poștă, pentru a mai câștiga din drum; căci poșta își schimbă caii la fie-care stație, ear noi ceștialalți trebue să ajungem unde ne-am propus cu aceiași cai. Ideea se primi și la 5 ore și 10 m. ne mișcarăm. In momentul plecărei ușa landoului meu se deschise repede, și, hangiul Armân, la care fusesem găzduit, îmbrăcat în turcesce, cu o mulțime de pistoale și revolvere la brâu și cu o sticlă de rachiu subțioară, intrâ și se aședă în trăsură.

— Mě luați și pe mine? Mě opresc la Toplița, zise el.

— Bine, rěmâi. Apoi adăogai: Atâtea pistoale înțeleg, pentru că se zice că e greu drumul, dar cu sticla de rachiu ce faci?

— Este hotărîtă pentru birjarul pomac.

— Cum?

— El e de prin locurile acestea și deci rudă și prietin cu banditii...

— Ei și?

— Poate să voească să 'și economisească caii, și... dacă rěmânem în urma poștei numai la jumătate de kilometru suntem perduți, cu toate armele noastre. Și... atunci are și el o parte din câștigul banditilor.

— Tot nu te înțeleg...

— Trebue să 'l îmbět ca să nu 'și mai economisească caii, ci să se ție de poștă.

— Dar e în adevěr așa de primejdios drumul? întrebaiu eu, găsind cam esagerate toate aceste pregătiri.

— Zi: Doamne ferește! rěspunse el, făcêndu'și semnul crucei.

Lăsarăm la stânga ruinele Stobi, apoi satul de Bulgari-turciţi, Rosaman, locuit de bandiţii cei mai cu renume şi ne oprirăm puţin să aşteptăm căruţa poştei la hanul din dreptul satului Kamendol. Incepuse a se înopta, de departe se audea venind poşta, ear Osman-Agà, călare pe un ager fugar de sânge arab, se avênta înainte într'o goană furtunoasă. Când voeam să intru în han spre a-mi lua ceva de-ale mâncărei, Osman-Agà, care sosise, spuse repede ceva pe turceşce hangiului Armân de la Gradsco, ear acesta numai de cât se puse în calea mea, rugându-mĕ să nu intru în han.

— Pentru ce? întrebaiu eu.

— Pentru că hanul e plin de bandiţi...

Privii pe Osman Agà, ear el îmi făcu cu capul un semn afirmativ.

Tocmai în acest moment se aprinse lumînarea în han. Prin o fereastră întărită cu gratii se vedeau, în dugheana fumegăită şi murdară a hanului, vr'o opt sau zece capete în care, de sigur că nu locuise nici odată un gând bun. Atât erau de urîţi la chipuri în cât fie-care părea a fi un greş al naturei. Hangiul Armân din Gradsco mĕ conduse încă la o fereastră. Mĕ uitaiu înlăuntru, şi, într'o încăpere în care pĕtrundea prin o uşă deschisă o slabă rază de lumină despre dugheană, vĕdui îngrămădiţi încă zece sau cinci-spre-zece individi ale căror chipuri nu se puteau distinge, se vedeau însă înarmaţi ca şi tovarăşii lor din încăperea cea luminată. Intrebând cum de se ţin bandiţii şi nu cad în ispita de a ataca şi jăfui poşta, hangiul Armân îmi povesti că jandarmii de prin locurile acestea se recrutează tocmai dintre aceşti oameni, dintre Pomaci şi, fiind deci jandarmii şi bandiţii rude şi amici, se îngăduesc unii pe alţii, întru cât nu ar ajunge în prea de aproape atingere. Această reciprocă îngăduire dintre bandiţi şi jandarmi este cam singura siguranţă ce are statul pentru poşta sa prin aceste locuri. Pornirăm cu toţii iarăşi înainte; se întunecase bine şi noaptea era fără lună.

Cei trei jandarmi Bulgari-turciţi cântau cât ce puteau, cu un glas răguşit, cântece bulgăreşci de dragoste, şi rĕsuna între văi a dogit cântecul lor. Osman-Agà se ţinea mereu de trăsura noastră, căci din când în când îi ofeream câte o ţigaretă zicêndu-i: «Buirum bir ţigara» şi el mulţămea: «Evalla».

Limba hangiului Armân din Gradsco nu avea de loc odihnă. El e de departe, tocmai din Samarina. Numai o sĕptămână a trăit cu tînĕra lui soţie şi a şi plecat printre străini ca să adune avere, căci Armânul numai prin avere va birui şi pe Grec şi pe Bulgar, carii caută să îl copleşească cu intrigile. Şi cum plângea biata lui soţie... şi cum îl petrecea departe de sat însoţită de o mulţime de neveste, cărora şi lor le plecaseră bărbaţii printre străini, şi cum plângeau toate de i se rupea inima în pept. In zadar se lupta el în sine, şi voea să rîḑă şi să glumească, căci ochii i se umpluseră de lacrimi amare. Sunt şease ani de-atunci! şease ani.... dar încă n'a uitat cum una dintre femei, căria îi plecase bărbatul de opt-spre-zece ani, plângea cu adâncă durere, şi plângênd şi zmulgêndu-şi pĕrul, cânta jalnic şi ḑicea:

Munte, lai * munte... — * urît
Multe areale ai!
Vîmturile te bat
Frunzele 'ţi cad
Câte unǎ, dao...
Gionli * s' fug, — * tinerii, junii, soţii
'Nevestile * s' plâng! — * nevestele, miresele
«Iu * vĕ duceţi, voi gioni, — * unde
Va s'venim şi noi...!»
« — Iu mergem noi
Nu veniţi voi!» [1]

[1] G în armâneşce înainte de *e* şi *i* sună ca *dz*, ear înainte de *a*, *o* şi *u* sună ca grecescul *γ*. — Sunetele ñ şi m̃ se aud ca *gn* în italiana şi în franceza. Inainte de cuvintele ce încep cu *r*, se pune sunetul *a*, cum e în rândul al doilea *areale* în loc de *rele*. Tot aşa înaintea cuvêntului Român s'a pus *a* şi s'a obţinut: *Armân*, ear pe alocurea: *Aromân* şi *Arumân*.

Drept la miezul nopței eram la hanul Iraclia, pus într'o strîmtoare de munți, la altitudine de 378 de metri deasupra nivelului mărei, loc vestit cu rea veste și păzit în permanență de patru jandarmi. Hangiul e un Armân. Fiind noaptea prea întunecoasă, Turcul cel cu haremul nu se bizui a merge mai departe, ci rĕmase aici spre a aștepta ziua. Se schimbară caii de la căruța poștei, se adăpară caii nostrii și se dădu o bună porție de rachiu birjarului pomac. Osman-Agà refuzâ de a fi schimbat, ca ceilalți colegi ai lui, ci călĕtori împreună cu noi mai departe, însoțit de alți trei jandarmi odihniți.

In drum întrebat, hangiul nostru, asupra schimbărei portului sĕu național de Epiriat cu portul turcesc, rĕspunse că așa face tot-deauna când pleacă în călĕtorie, simțindu-se ceva mai sigur în haine turceșci. După cum cunoașce de bine limba turcă, ușor poate fi «luat drept *domn.*» Surprins de acest fel de întrebuințare a cuvêntului *domn* și cercetând lucrul găsii că, deși Armânul are în limbă acest cuvênt, totuși nu 'l întrebuințează ca noi, cei de la Dunăre, ci numai spre a desemna pe *Turc*, pe *stăpânitor;* ear pentru a zice domn în sensul nostru, el are la îndemână cuvêntul *Kir*, luat din grecește. Așa d. e. când se zice: vine un domn, însemnează: vine un Turc; «vin domnii» = vin Turcii. Pentru a arăta că vine un creștin se adaogă și numele d. e. «vine Kir Gheorghe» fie el Armân, Albanez Bulgar sau Sêrb.

Pe la orele două, după miezul nopței, ajunserăm la Toplița, unde hangiul este iarăși un Armân. Locul acesta, la altitudinea de 402 metri deasupra nivelului mărei, este încă mai rĕu vestit de cât Iraclia, căci e păzit zi și noapte de opt jandarmi. Poșta staționează aproape o oră. Hangiul din Toplița aflând că sunt Român din «țara cea mare» cum numea el Regatul nostru, îmi oferi o zdravănă ceașcă de cafea și o felie de pâne prăjită, pe care le primii bucuros,

dar de brânza albă ce-mi puse pe masă nu mĕ atinseiu, căci era tare ca peatra.

—Cum de ai ales Toplița, când te-ai făcut hangiu? îl întrebaiu.

— Vedi, domnule, rĕspunse el; unde e locul greu, pânea se câștigă mai ușor, ear unde e bine de trăit pânea se câștigă greu, pentru că toți se vîră acolo, alergând după pâne cu toții. Era în acest rĕspuns o adâncă și firească preștiință a legilor de la basă ale economiei politice. De sigur pânea se câștigă mai greu acolo unde concurența este prea marè și unde, deci, lupta pentru esistență e mai înăsprită și mai încordată.

La Toplița rĕmase hangiul Armân de la Gradsco. Când însă era să plecăm, popa grecoman se hotărî să rĕmâe și el. Caravana noastră se micșura mereu. Osman-Agà refusâ din nou de a fi schimbat și iarăși ne însoți mai departe cu alți trei jandarmi. Drumul merge suind o bucată, apoi scoboară într'o vale îngustă, strînsă de munți și numită Clisura. Ori unde se găsește în Peninsula-Balcanică acest nume, el este dat de Armâni, căci vine de la verbul a închide: clis = închis, clisură = închidĕtură sau strimtoare, adecă clausura. Clisura de aici este vestită ca foarte primejdioasă. Câte jafuri și omoruri se întâmplă în drumul de la Gradsco la Perlepè, aici își au teatrul. Numai câți-va oameni, stând sus pe coastă, ar putea zdrobi cu pietre o ceată de voinici în vale, atât e de ușor atacul și de grea apărare. La $4^{1}/_{2}$ ore de dimineață ajungeam în Perlepè, după ce mai ântĕi ridicasem 1010 metri de înălțime de-asupra nivelului mărei, trecênd peste posomorîtul munte Pletvar.

Toată noaptea Osman-Agà, călărise lângă trăsura mea, și după ce ajunserăm în Pĕrleap mĕ însoți pănă la casa familiei la care trăgeam în gazdă. Credința și devotamentul acestui simplu jandarm sunt de găsit în inima ori-cărui Turc adevĕrat. Cuvêntul dat de un Turc e un contract. Când mai târziu, la plecarea spre Salonic, trecui iarăși pe la Pĕrleap, am întrebat de Osman-

Agà, ca de un vechiu amic, și mi-a părut foarte rĕu că nu l'am mai întâlnit.

Și atunci, la întoarcere, era noaptea întunecoasă; însoțeam iarăși căruța poștei ce pleca din Pĕrleap după orele zece din noapte. Călĕtoriam împreună cu D-nu Ciuli, directorul liceului român din Bitule și cu credinciosul Ismail, Albanezul-musulman, de care fusesem însoțit în călĕtoriile prin Macedonia, în cea spre Ohrida, etc. Sus pe piscul muntelui Pletvar, căruța poștei se opri deodată, trăsura noastră făcu de asemenea și toți puserăm mânele pe arme.

Totuși nimeni nu ne ataca.

— Ce este? întrebă Ismail pe cei din căruța poștei, ear conductorul rĕspunse:

— Un ucis!

Sărirăm repede din trăsură, Ismail aprinse câte-va chibrituri, și vĕḑurăm pe un tînĕr Albanez cu patru răni în pept. Doi alți Albaneji îl ridicau și îl așeḑau într'un car plin cu pae, ca să'l ducă medicului din Pĕrleap.

— Cunoașce-ți pe făptaș? întrebă conductorul.

— Da! rĕspunseră cei doi Albaneji.

— Cine e?

— Un Bulgar.

— Ce fel de Bulgar?

— Pomac.....

Nu se știa însă causa uciderei. Să fi fost furtul? să fi fost rĕsbunare?

Strînși în jurul carului, toți scăparam pe rînd chibrituri. Nenorocitul Albanez respira adînc din-când-în-când și patru rîuri de sânge porneau din peptul lui descoperit. Ochii îi erau închiși și ceva afundați, fața galbenă ca ceara, buzele ușor întredeschise, ear între dinții lui, albi ca laptele, se zărea o spumă însângerată.

— Cât e de tînĕr și frumos... Păcat de el! esclamâ conductorul poștei.

Ceilalţi doi Albaneji dădură biciu boilor şi carul porni scârţiind.

— Când o vĕrsare de sînge se face la noi, zise conductorul poştei, Europa strigă că noi, Turcii, o facem!

-- Ucigaşul nu va rĕmânea nepedepsit... Nu'i aşa? zisei eu.

— Şi cine să 'l prindă?

— Jandarmii...

— Dar jandarmii de pe aici sunt Pomaci, ca şi ucigaşul... rĕspunse conductorul turc, dând din umeri.

Plecarăm iarăşi înainte. Ismail suindu-se în trăsură tot clătina supărat din cap şi zicea:

— Bulgarii, Bulgarii!... şi cum le a dat Allah libertatea, fără să o merite....

— Ismail... Ismail..., grăi un alt Albanez-musulman, tot însoţitor al meu. Nu învinovăţi cu uşurinţă... Tu ştii că nu Allah, ci oamenii au dat Bulgarilor libertatea... Şi tu ştii că oamenii pot greşi!

Călărind pe lângă căruţa poştei, cei patru jandarmi Pomaci, cari nu aruncaseră măcar o privire Albanezului ucis, cântau cântece de dragoste bulgăreşci... Şi rĕsuna printre văi a dogit cântecul lor.

III

ORĂŞELUL PĔRLEAP. ARMÂNII DIN PĔRLEAP; CASA LOR ŞI GRADUL LOR DE CULTURĂ. FAMILIA ARMÂNEASCĂ. INDEMÂNAREA ARMÂNULUI LA CROITORIE ŞI CISMĂRIE. NUMELE ŢINŢAR. CIOPLITURA LA ARMÂNI. ŞCOALELE ROMÂNE DIN PĔRLEAP. CIORAPII ARMÂNESCI ASEMĂNAŢI CU PULPARELE TRACICE. ROLUL CIORAPILOR ÎN VIAŢA DE FAMILIE ŞI ÎN DATINILE ARMÂNILOR. A DOUA ÎNCERCARE STATISTICĂ ASUPRA POPORULUI ARMÂNESC.

Orăşelul Perlepè, pe armâneşce: Pĕrleap, ear pe sêrbeşce sau bulgăreşce Prilip, este aşeḑat pe câmpia dintre muntele Pletvar, care face parte din puternicul masiv Murihova, şi între muntele Marcovavaroş. El nu poate să aibă mai mult de 10—11.000 de locuitori: Turci, Bulgari şi Armâni. Bulgarii, sau mai bine, Slavii sunt neîndoios în majoritate relativă, ear Armânii se socotesc dela 1000 până la 1100 de suflete, făcênd parte din grupul sau tribul Voscopolean. In Pĕrleap se găseau şcoalele românesci, cele mai despre meazănoapte, ca şi cele din frumosul oraş Cruşova, pur armânesc. Deci aceste două oraşe, în timpul când făceam călĕtoria mea la Armâni, erau centrele armâneşci cu şcoale românesci, cele mai înaintate spre nord, în Macedonia. Altitudinea Pĕrleapului este de 607 metri. Rodnicul pământ din împre-

jurimi produce mult și bun tutun, in, cânepă, orz, grâu, porumb, meiu, secară etc. Se cresc și vite, mai mult oi și ceva capre, ear pe la familiile mai de seamă se află și câte o vacă sau două, pe lângă casă. Turcii au opt sau nouă moschei și mai multe școli începětoare, însă neîndestulător populate. Bulgarii sau Sêrbii pe lângă o școală primară de băeți și una de fete, au și un gimnasiu cu trei clase. Școalele acestea, zise bulgărești, sunt populate.

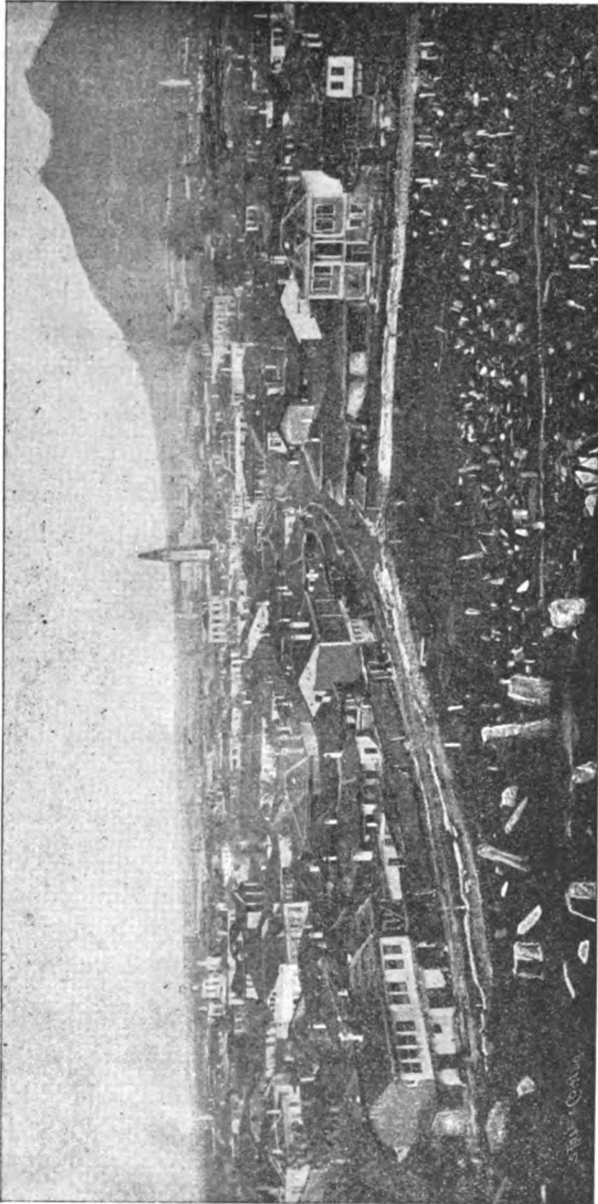
Armânii pěrlepeni, au două școale românești: una primară de băeți cu 54 de elevi și un învěțător, și, una primară de fete cu 32 de eleve și o învěțătoare. Ambele aceste școale mai au și un ajutor al învěțătorului și al învěțătoarei. Printre elevii școalelor românești se găsesc și copii din mamă Armâncă și tată Slav, sau tată Armân și mamă Bulgarcă. In biserici au avut mai puțin noroc Armânii. Biserica cu hramul: *Buna-vestire*, bulgărească astăzi, a fost zidită până sus cu bani armânești, dar le-au luat'o Bulgarii printr'un proces, în care judecătorii au fost cumpărați. De asemeni o a doua biserică cu hramul: *Schimbarea-la-Față* a fost răpită Armânilor, cari au ridicat'o cu cheltueala și munca lor, de către partidul grecoman, tot printr'o strâmbă judecată. Vr'o 20 de familii de Armâni grecisanți și câți-va Slavi, alcătuesc întregul partid grecoman de aici, ear grec adevěrat nu esistă nici unul singur în Pěrleap. Deși Sêrbii trag nădejde că viitorul lor regat se va întinde la sud până la Perlepè, totuși în acest orășel nu se găsesc de cât 17 familii de Sêrbi cu 112 suflete. Cât de puțini sunt acești Sêrbi, ei fac însă destule încurcături Bulgarilor, de oare-ce și aceștia sunt divisați între ei și nu prea sunt lămuriți asupra punctului de sunt Bulgari sau Sêrbi, în deosebi că unii dintre ei ar dori să fie Greci.

Privit de sus, Perlepè are o foarte frumoasă înfățoșare. Mai ales turnurile celor câte-va moschei, frumușelul turn în care e pus orologiul orașului, așeḑat în mijlocul pieței, cele câte-va zidiri armânești mai de seamă, precum și întinsul

cimitir turcesc din marginea târgului, îi dau un aspect în adevěr pitoresc. Privit de aproape, însă, are cu totul altă înfăţòşare. Mai ântěi el nu se poate numi nici-de-cum un oraş curat, deşi e reşedinţa unei căimăcămii. Piaţa de fructe este neîndoios foarte bogată, dar măcelăriile sunt într'o stare grozavă! Buturile de carne stau atârnate pe la uşile şi obloanele mucede, neacoperite cu pânză, ear muşcele fac roiuri împrejur. Intre buturile de carne se vede câte un copil, înarmat cu o coadă de cal sau de bou înfiptă într'un băţ, şi însărcinat de a bate rěsboiu necontenit cu roiurile de muşce. Se pare că n'a trecut încă nimărui prin minte, că leafa pe un an a acestui rěsboitor cu muşcele, costă mai mult de cât vr'o câţi-va metri de pânză albă. Curăţenia stradelor oraşului Pěrleap, şi-o poate închipui ori-cine. Târgul este o mare îngrămădire de dughene, de 1 m. 50 cm. lăţime pe 2 m. sau 2 m. 50 cm. lungime, aşa că pe un spaţiu foarte restrâns se găsesc dela 800 până la 900 de dughene. Acelea ale lucrătorilor în metaluri, adecă dughenele ferarilor, căldărarilor etc., sunt ceva mai mari şi mai departe de târg, aşeḑate într'o singură stradă, pentru ca lucrătorii să nu tulbure tot târgul cu ciocanele lor.

Armânii sunt aici meşteri croitori şi pantofari, buni lucrători în argint şi mari comercianţi, Turcii sunt pelari, curelari şi căldărari, ear Bulgarii şi Sêrbii sunt agricultori şi crescětori de arbori fructiferi. Bogătaşii târgului sunt Armânii, de aceea şi casele lor sunt cele mai frumoase. Nalte, încăpětoare, cu scări de marmură, cu câte o grădiniţă în faţă, curat întreţinute, ele vědesc buna-stare a Armânului. Din vecinul munte Pletvar se estrage o mare cantitate de marmură frumoasă şi cu eftine mijloace. Armânii sunt şi vestiţi ţesětori, adecă femeea armâncă. Din mânele ei esă nişce minunate covoare de lână sau velinţe, nişce mici covoraşe de aţă de cânepă, nemuritoare de trainice, şi desagi de peri

de capră. Modelele covoarelor armânești se aseamănă mult cu cele ale velințelor românești.

Comuna Perlepĕ (pe armâneșce: Përleap). In faţă se vede cimitirul turcesc, ear în fund la dreapta, Muntele Pletvar. Casele mai mari sunt de-ale Armânilor.

Dar nu numai curăţenia, hărnicia şi buna stare se vĕd în casa Armânului, ci şi vĕdite semne de cultură. Mulţi dintre ei sunt cunoscĕtori ai literaturei elene şi franceze, se ţin în curent cu mersul politicei în imperiul turc şi în Europa, îşi dau destul de bine seamă de relaţiunile dintre state, cunosc cu de-amăruntul relaţiile comerciale, ca unii carii sunt foarte inteligenţi comercianţi şi, nu în puţine case armâneşci, se găsesc biblioteci de valoare. Chiar în oraşul Pĕrleap se află un Armân băcan, care a urmat şeapte clase liceale ale liceului românesc din Bitule, şi sunt în câte-va case fete, care au terminat cu succes cursurile asilului «Elena Doamna» din Bucureşti. Dar şi acei dintre Armâni, carii nu au făcut un curs regulat, totuşi sunt deschişi la minte, primitori de cultură şi se poate sta la vorbă cu ei, căci toţi sunt oameni desgheţaţi, şi mai toţi au călĕtorit departe de casa lor şi au vĕḑut şi au auḑit multe. Şi nu numai acum, ci şi mai de-mult Armânii au representat stratul cult al Peninsulei-Balcanice, şi au făcut mirarea călĕtorilor străini. Incă de la începutul veacului F. C H. L-Pouqueville, consul al Franciei la Ianina, pe lângă tiranul Ali-Paşa, vorbind despre Armâni, în cartea sa : Voyage en Grèce, zice : «Valahii, carii au călĕtorit, ceea-ce fac cei «mai mulţi dintre ei, vorbesc mai multe limbi şi au biblio-«teci, destul de asortate cu cărţi franceze şi italiene. Ei «posedă bune ediţiuni din clasicii Greci, şi un străin gă-«seşce la ei cărţi pe care numai cu greutate le-ar purta «cu sine în călĕtorie. Dar ceea-ce e mai surprinḑĕtor este «spiritul de ordine ce domneşce în familiile şi în oraşele lor.»

N. Popilian, un Român, care a trăit mulţi ani în Macedonia, considerând cultura la poporul armânesc în genere, nu numai la stratul înavuţit, se esprimă în chipul următor: «trebue să spunem, în interesul adevĕrului, că rar întâlnim Armân, care să nu aibă cunoşcinţe elementare de scris, citit şi calculat. In treptele cele mai de jos ale societăţei armâ-

neşci, găsim cunoşcinţele mai sus pomenite. Este necesar să mai adăogăm că în imprejurările cele mai grele, în restriştele deosebite prin care au trecut populaţiile din Peninsulă, Armânii au fost cei mai zeloşi şi devotaţi apĕrători ai conservărei bisericei şi şcoalei şi ai drepturilor acestor aşeḑĕminte, pe care ei le privesc ca cele mai însemnate locaşuri de scăpare în vremuri grele (1).»

Şi spiritul acesta de ordine de care vorbeşce Pouqueville că se oglindeşce în viaţa Armânului, mai bine de cât ori-unde se vede în familia lui ce este ca şi o biserică. Femeea armâncă, pe lângă că are marele şi netăgăduitul merit de a fi păstrat limba strĕmoşească armânească nealterată în sînul familiei, pe lângă că este o cârmuitoare de casă fără pereche, ea este şi întruparea vie a moralităţei casnice. O sĕptămână sau o lună după cununie, bărbatul o părăsesce şi pleacă ani îndelungaţi de lângă ea, după avere. Onoarea casei rĕmâne neatinsă. In toată călĕtoria mea la Armâni n'am auḑit de cât de un singur caz de abatere, al unei femei din Gopeş; dar ea a fost greu pedepsită chiar de femei. Ele au pândit-o, ele a descoperit-o şi tot ele au plimbat-o prin tot oraşul, călare pe un catâr, în ocara obştei. In cântecele populare de despărţire ale poporului Armânilor, femeea plânge cu jale plecarea mirelui şi întârzierea reîntoarcerei; dar pe el, pe soţul ei, «vrutlu gione» iubitul tînĕr, care în ochii ei e mereu tînĕr, căci tînĕr a plecat de lângă ea... numai pe el îl doreşce şi 'l aşteaptă ea cu dragoste.

Când va vìni să 'm̃i dai habare
S'aung porţile cu m̃iare...
S'es afară să-m̃ĭ te-aşteptu
Să'ţi liau calu de căpestru!

Aşa grăeşce poesia populară. Adecă: când va fi să vii, să-mi dai de ştire, să ung porţile cu miere; să es afară să

(1) N. Popilian, *Românii din Peninsula-Balcanică*, Bucureşci, 1885 pag. 16.

mi te-aştept şi să'ţi ţiu calul de căpěstru. Aşa iubeşce şi aşteaptă virtoasa femee armână.

Familia armânească la care am tras în gazdă, este tocmai una din cele mai culte şi în care domneşce ordinea şi moralitatea. Şi nu e singura în Pěrleap din acest punct de vedere, căci în toate casele armâneşci în care intră călětorul găseşce o biserică casnică. Copii carii işi iubesc părinţii, soţii muncitoare şi oneste, părinţi devotaţi familiei lor din fundul sufletului. Familia Capsali, care m'a găzduit, şi căria îi mulţămesc aicea, este alcàtuită numai din membri aleşi. Fiul cel mai în vîrstă e un absolvent al liceului român din Bitolia; al doilea copil, o domnişoară, este absolventă a asilului «Elena Doamna»; al treilea copil urmează la şcoala română de băeţi din Pěrleap şi e unul dintre elevii cei mai distinşi; ear părinţii sunt de asemeni oameni foarte luminaţi. Numele acestei famili este de sigur luat după acela al muntelui Capsali, în vecinătate de Seatiştea.

Un ginere de nepoată al bětrânului Capsali, Mitu Bobescu, este vestit croitor de mătăsării împodobite cu lucrături de argint şi aur în fireturi. In genere meseria aceasta, precum şi croitoria, care îşi împodobeşce lucrarea cu găitane, se află aproape monopolisată în mânele Armânilor. Cel care îşi comandă o haină, *giamadan*, *ilic* sau *capchiu*, voeşce să o aibă unică în felul ei şi să nu se asemene întru nimic cu haina altuia; şi nu numai coloarea să fie alta, ci mai ales găitanele sau fireturile să fie aşeḑate cum n'a mai fost ([1]). Asemenea ecsigenţă numai inventivul Armân o poate satisface. El se pune cu răbdare la lucru şi face o aşeḑare de fireturi şi de găitane, pe stofa ce i se dă de croit, în adevěr cum n'a mai fost, şi cum n'a mai avut un altul, şi fiecare haină ce esă din mânile lui este unică în felul ei, căci nu se repetă artistul croitor nici-odată, ca toţi adevěraţii artişti.

(1) Veḑi şi la Gustav Weigand: *Die Aromunen*, etc. Vol. II, pag. 64.

Intre familiile mai însemnate pot fi numite aceea a d-lui Madjaru, a d-lui Chiriu D. Christu, a d-lui Costi Pendifranga croitor şi proprietar şi altele. Capul familiei Madjaru este un bărbat în adevĕr luminat, mare amic al imperiului, şi devotat supus al Sultanului.

— Să dea Dumnezeu să ţie împĕrăţia cât de mult şi să fie mare şi puternică, căci numai sub aripile M. S. Sultanului, noi Armânii putem să ne desvoltăm. La Constantinopole se ştie că noi Armânii iubim împĕrăţia, şi nu mĕ îndoesc că ni se va lăsa liberă cultura limbei şi a legei noastre, ca să nu ne facem amici ai cutezătorului panbulgarism, nici ai şubredului panelinism!—Aşa zice adesea d-l Madjaru, care, în timpul anecsărei către Grecia a provinciilor din Turcia locuite de Români, a stat în capul deputaţiei române de protestare în contra acelei anecsări.

D-l Chiriu D. Christu, comerciant de coloniale şi ferărie are pecetea statului în păstrarea sa. El represintă comunitatea armânească şi percepe dările dela această comunitate pentru stat. Funcţiunea sa este onorifică şi se chiamă: *Miftar*, cuvênt arab ce însemnează: cel mai onest.

Cismăria de lucs se află tot în mânele Armânilor. Este ştiut că Turcul, nu numai când intră în geamie ca să se închine, ci şi când intră acasă la sine, este dator să-ş lase încălţămintea afară. El nu intră la femeile sale, dacă la uşa haremului lui se află papuci sau alte încălţăminte, căci aceasta dovedeşce că femeile sale au primit visita unor altor cadâne, pe care nu poate să le vaḑă, precum nici el nu permite ca să fie vĕḑute de alţii cadânele sale. Turcul mai de jos intră în ciorapi acasă la sine, dar Turcul mai de seamă, nevrênd să se descalţe, şi în acelaşi timp, neputênd veni în conflict cu datina de a-'şi lăsa papucii afară, spre a împăca amêndouă aceste trebuinţe, el poartă pe de asupra încălţămintei sale de pele de ed, un fel de galoşi tot de pele şi adesea de lac, atât de lipiţi de încălţăminte încât

par a face o bucată cu ea. Ast-fel el lasă afară acești galoși și nu mai are nevoe să se descalțe până la ciorap. Acest soiu de încălțăminte, acoperită de galoși de pele sau de lac ce se îmbucă perfect, esă mai numai din mânile Armânilor, în toată Turcia. Și tot Armânul este cismarul care fabrică acei frumoși pantofi de cadână cu vêrful întors în sus, fie de pele ori de mătase cusută cu fireturi de argint, sau de aur.

In casele Armânilor servitoarele sunt Bulgarce sau mai bine zis Slave, căci Armânca, ori-cât de săracă ar fi, nu se tocmeșce ca servitoare și chiar când munceșce cu ziua, ea se întoarce seara de mănâncă și doarme la casa ei. Servitorii sunt de asemeni Bulgari sau Sêrbi, ear oamenii de încredere ai Armânilor sunt Turci, cărora de multe ori li se încredințează sume mari de bani, până la 20 și 25 de mii de lei noi de îi duc la Gradsco și de acolo se espediează neguțătorilor din Salonic, carii creditează larg pe comercianții armâni din Pĕrleap. In casa ei Armânca se supune însă cu plăcere la munca cea mai grea, chiar pânea, ce trebueșce familiei, este fabricată de mâna ei, căci în Pĕrleap Armânca nu cumpără pâne din piață. In toate apucăturile sale Armânul vĕdeșce o bună mĕsură de mândrie și de stimă de sine, sentimente ce se observă la rasele culte și de origină mai superioară. Plângêndu-mĕ într'o zi, unui Bulgar mai de seamă din Pĕrleap, asupra poreclei de *Țințari*, pusă Armânilor de către Slavii din Peninsulă, el îmi respunse:

— Fără drept vĕ plângeți, pentru că *Țintar*, sau mai bine: *Sin Tzar*, nu este un cuvênt de ocară, ci de mare laudă, de oare-ce însemnează: *fiu de împĕrat*. Când a venit Slavul în Peninsula-Balcanică a găsit aici pe Valah, care și atunci representa stratul cult și cu avere al Peninsulei. De aceea, nu pentru a'l ocări, ci din respect și admirație l'a numit: *Sin Tzar*, adecă: fiu al împĕrătesei lumei, *fiu al Romei*

eterne. Până azi Valahul sau Sin-Tzarul, se ocupă cu lucrurile mai subţiri, ear munca grea a câmpului o lasă pe seama Slavului. El este mândru şi se ţine de-oparte de cele-l'alte neamuri din Turcia. Dar fiul Romei să ia bine seama, căci el va fi învins în curând de Slav, prin agricultură. Slavul va cuprinde cu încetul câmpia, ear Valahul va rĕmânea păstor, cismar, croitor şi lucrător de argint prin comunele lui ascunse în crăpăturile munţilor.

Şi avea dreptate filologul Bulgar din Pĕrleap. Mândru este Armânul şi retras de cele-l'alte neamuri, însă de nu se va scobori de la munte spre a cuceri şi el o parte a câmpiei va fi învins de Slav, ear de Grec nu. Ameninţarea cea mare acum nu mai vine din partea panelinismului, ajuns o deşertăciune, ci din partea panbulgarismului, care lucrează cu îndrăzneală şi propăşeşce. Armânul va trebui să se dedea şi la munca câmpului, cum au început a face Arnăuchenii din districtul Muzachia şi unii dintre Fărşeroţi. Mândria însă nu trebue să-şi o părăsească, ear curăţenia casnică a familiei sale să şi-o păstreze şi după ce se va scobori la câmpie, şi să nu facă ca Bulgarul, care deşi agricultor el nu e stăpân de pămênt, ci zace în trista stare de ciflicar, adecă de iobag, legat de pămêntul altuia, pe care îl rodeşce cu munca lui, şi care a încetat de mult de a mai apăra curăţenia casnică a familiei lui.

Mormintele din cimitirul turc, ce se vĕd în partea de jos a figurei prin care se înfăţişează orăşelul Pĕrleap, sunt împodobite cu nişte stâlpi adesea cilindrici de marmură, în vîrful cărora e sculptat un fes. Marmura e frumoasă, e din cea estrasă din muntele Pletvar, dar sculptura, făcută mai ales de Armâni, este grosolană. In genere sculptura în peatră este puţin cultivată de Armân, deşi el este arhitect de foarte mare talent, înzestrat lucrător în armurărie şi filigrane de argint, bun tâmplar şi bun lemnar. Sculptura, sau mai bine zis, cioplirea în lemn însă, este din contră foarte cultivată,

chiar și de păstori, carii în timpul cât își odihnesc turmele la umbră, cioplesc adesea lucruri în adevĕr minunate, precum: plăsele de cuțite, linguri, bastoane ciobănesci și altele.

M'am preumblat cât-va în mahalaua turcească, unde se juca pe strade o mulțime mare de copii. Turcul și Slavul este mai bogat în moștenitori de cât Armânul din Pĕrleap, în casa căruia abea se găsesc doi, trei sau cel mult patru. Casele turcesci sunt aproape niște cetățui; zidurile sunt groase, ferestrele mici și închise cu puternice obloane, pentru ca nu cum-va cadânele să se poată uita pe stradă la bărbați. Copii turci, băeți și fete, pănă la etatea de 9 sau 10 ani se pot juca împreună, de aici încolo sunt despărțiți.

Cum am intrat în școala română din Pĕrleap învĕțătorul a îndemnat pe un copil să-mi reciteze poesia: «Limba străușească» scrisă de poetul Macedoniei, Tașcu Iliescu, Armân originar din Crușova, poesie în care se oglindeșce iubirea de limba strĕbună a Armânului și în acelaș timp sentimentul de redeșceptare națională și intelectuală a neamului. Eată-o:

Domni mari, cetăți și case
Au cherdut cu toate ș' toți;
Și românească limb' armase
Di l'auși [1]) la strinepoți.

[1]) moși

Ma [2]) în starea care easte,
Mărata [3]) di limba mea,
Te lia [4]) mila de-a liei maste [5])
And [6]) arunci ocli la ea.

[2]) însă
[3]) amărita, sĕrmana
[4]) te ia [5]) față
[6]) când

'Nvirinată [7]) ș'adăpată
Cu piloniŭ [8]) sute di veri;
Tălăită [9]), sfulgerată
Ș'amurțită di dureri!

[7]) măhnită
[8]) pelin, amărăciune
[9]) nimicită

Dispuliată, dipirată [10])
Și cu trup-lu vătămat;
Anvĕlită și 'nfășată
Tr'un straniu [11]) 'mpetecat.

[10]) sfășiată
[11]) haină, veșmînt

Agărșită [12]) 'n muhledire [13])
Iete [14]) 'ntregi ca tri ciudii [15])
Ș'alăsată 'n putredire
Nu di morți ma și di vii!...

[12]) uitată [13]) mucedire
[14]) secoli [15]) de mirare

Scoasă, ștearsă di tru carte.
Asgunită [16]) di păngâni
Din biserică departe,
Ca lup avênat di câni;

[16]) izgonită

Sum [17]) negură 'ntunecoasă,
Sdruminată [18]) di furtuni,
Pliguită, [19]) giace'n casă
La fumelli-le di Românì.

[17]) sub
[18]) zdruncinată
[19]) rănită

Mulți Românì la ea muntrescu [20])
Cu 'n-a-rĕu-lu [21]), ș'fără dor;
Că di fum-l'acel greçescu,
'Ntunecată i mintea lor.

[20]) privesc
[21]) ură

Mulți din noi, o! frați di sângi,
In loc ca-s'nĕ agiutăm,
De-arĕu mare 'ți vine s'plângi,
Cum façem, cum adărăm [22]):

[22]) procedăm, lucrăm

Dăm avere, dăm sudoare;
Dăm di tot ma' bun ce-avem
Pisti lumea di sum soare,
Ni-oaspeți-li [23]) să 'ngrășăm.

[23]) inamicii

'N'clidem poartă, ușe, casă,
La ai noștri hilli [24]) și frați
Și 'ngănăm [25]) la noastră measă
Șerchi și luchi nesăturați!...

[24]) fii
[25]) chemăm, strigăm

Nĕ'ncăcem [26]) cu mumă și tată,
Ne bătem frate cu sor,
Ș' cu oaspeți [27]) di ieta toată
Tr'açelli ci s'nă s'grume vor.

[26]) ne certăm
[27]) amicii

Mulţi glari [28]) sunt cari sghiară — [28]) nebuni
Şi lucrează necurmaţi
Diuă ş' noapte, vrundu s'cheară
Limba di părinţi şi fraţi.

Cer şi lună, niori, steale,
Munţi şi câmpuri păn'vedem:
Bărçiri, [29]) chietri, păduri grele — [29]) stânci
Pesci în mare păn'avem.

Ş'pănă soar'le va-s' lucească,
Ea nu chearde di stri loc [30])! — [30]) de pe pâmênt
Că-i visteare [31]) părintească — [31]) vistierie, tesaur
Care n'arde nici în foc! *)

D-l Taşcu Iliescu-Cruşoveanul, autorul acestei frumoase poesii, bogată în sentimente naţionale, a mai scris un Abecedar şi o Carte de lectură, în dialectul armânesc. Poesia sa a devenit astăzi un fel de rugăciune a neamului, pentru că ea este izvorîtă din sentimentul general de redeşteptare naţională a Armânului şi redată, prin pana d-lui Taşcu Iliescu, iarăşi neamului care a primit-o ca pe un rĕspuns la o nevoe sufletească adânc simţită de toţi. Aşa s'a întămplat şi cu marşul «Deşteaptă-te Române» al lui Mureşianu, care fiind zmuls din sentimentul general naţional al neamului românesc a rĕspuns la timp unei trebuinţe sufleteşci naţionale, din care causă va trăi încă mult, deşi nu are valoarea literară a poesiei lui Taşcu Iliescu. Şcolarul Armân care îmi recita «Limba strĕmoşească», zicênd-o, avea ochii

---

*) Verbul *îngână* dela No. 25, se întrebuinţează numai când e vorba despre animale d. e. îngână oaea, îngână cănele etc. adecă: strigă oaea etc.

Articolul masculin plural: *li* şi câte-odată *lli* sună ca italienescul *gli* d. e. în cuvêntul *figlio*. Precum esistă un ñ şi ñ, în armâna de asemeni esistă un ṽ pronunţat ca γ înainte de *e* şi *i* d. e. ṽin = γin ṽiu = γiu. De alt-fel este ştiut că această pronunţare a lui *v* ca γ nu este străină nici Românului.

Vedi şi *Ţara Nouă*, an. III pag. 751 — 754. unde se găseşce poesia, «limba str'auşească.»

vii și focoși și cu cât înainta în descrierea nevoilor prin care a trecut graiul lui str'ăușesc, nevoi în care se oglindesc acelea pe care le-a îndurat neamul lui în veacuri, sângele i se tot ridica și îi rumenea obrajii. Se vedea bine că copilul simțea cu toată inima ceeace spunea. Invĕțătorul simțind că poesia aceasta, pe care de altfel o cunosceam de mai nainte, îmi făcuse plăcere audită din gura unui copil Armân, îndemnă pe un alt școlar să-mi reciteze de asemeni o poesie în care să se cânte iubirea graiului strĕmoșesc. Elevul se ridică în picioare și cu glas frumos și tare anunță titlul: «Dimândăciunea părintească» apoi urmă:

Părinteasca dimândare 1)	1) poruncă
Ne spregiură 2) cu dor mare:	2 conjură
Frați di mumă și di tată	
Noi Armâni di ieta-toată 3),	3) de secoli
Di sum plocĭ-le 4) di môrminți	4) de sub petrele mormîntale
Zic a noștri buñi părinți:	
«Blestem mare s'aibă 'n casă	
«Cari di limba noastră s' lasă!	
«S'hibă 5) hiliu dracului!	5 să fie
«Să-'s dirină 6) ĭiu pri loc,	6) să se chinuească
«Să-li se frigă limba 'n foc,	
«Ieu în vatra părintească	
«Fumealie 7) s' nu 'și hărisească 8)!	7) familie 8) să nu se bucure
«Di fumeali *) curuni 9) s' nu bașe 10)	9) cununii 10) să nu sărute
«Nat 11) în leagăn să nu 'nfașe!..	11) prunc
«Care fuge de-a lui mumă	
«Și di părinteasca 'li numă,	
«Fugă-li doara 12) Domnului	12) darul, harul
«Și dulçeamea somnului!...	

Această înfocată poesie, în care se blestămă Armânul ce-și ar uita limba, și pe care micul elev îmi o recită cu

*) Cuvîntul familie = *fumealie*, însemnează aici mai mult *copii*, și când poesia zice blestemând: *di fumealie curuni s' nu bașe*, însemnează: să nu ajungă a săruta cununiile copiilor.

mult patos, este scrisă de poetul C. T. Belimace, originar din Moloviştea. Pana sa a înavuţit literatura contimpurană a Armânilor şi cu alte bucăţi frumoase ([1]).

Copiii din şcoala românească, şi băeţii şi fetele, par sănătoşi, crescuţi voinici mai toţi având o înfăţoşare inteligentă. Băeţii sunt îndrăsneţi şi nu rare ori fac pe stradă adevĕrate rĕsboae cu copiii Armânilor Grecomani. Copiii «Armânilor curaţi» şi cei ai Grecomanilor, se alcătuesc în două tabere cum se întâlnesc, şi câte-odată se bat până la sânge. Este între ei o ură tot atât de adâncă ca şi între părinţii lor, cu deosebire că la copii ura e şi agresivă. Şi faptul acesta nu e fără însemnătate: el dovedeşce că generaţia ce se ridică acum se hrăneşce încă din copilărie cu idei naţionale şi că sentimentul lor de rasă are nevoe de manifestare.

Şcoala românească merge destul de bine. Se citeşce bine în cărţile de lectură româneşci şi se pronunţă ca la noi. Aritmetica se face pe româneşce, ear lucrările practice la tablă se vorbesc pe armâneşce. Rugăciunele se învaţă de asemeni pe armâneşce, dar mulţi dintre institutorii din Macedonia cer ca ele să se înveţe «în limba celor de la Dunăre» cum zic ei. Cred însă că drept este ca fie-care să se roage în limba lui. Istoria naţională nu se învaţă: cea de aici este oprită de censură, ear cea de acolo nu este încă scrisă, şi, aş putea zice că chiar lor le este încă necunoscută. Gramatica se învaţă iar în româneşce, şi mai peste tot locul este bine predată, cu deosebire partea etimologică. Elevii perd mult timp însă cu această disciplină, fiind-că ea este dictată în clasă, şi deci copiii îşi fac ênşişi manualurile. Programul lor este cu mult mai încărcat de cât al nostru din causă că copiii, încă din cursul primar, învaţă limba greacă modernă, limba franceză şi limba turcă. Utilitatea limbei turce şi a celei franceze este netăgăduită,

([1]) Vedi şi revista mea: *Ţara Nouă*, an. IV pag. 415—419.

dar greaca modernă, pricinuind elevilor o mare risipă de timp, se pare a fi mai mult o îngreunare, mai ales la un popor ce face luptă Grecilor şi Grecomanilor. Ştiinţele naturale se predau de asemeni cu pricepere şi cu folos. Rugăciunile se consideră mai mult ca un eserciţiu de memorie şi nu se profită în destul de ideile morale cuprinse în ele, spre a se face educaţia inimei copiilor.

Indată ce intrai în şcoală privirea îmi fu atrasă de ciorapii ce purtau mai toţi copiii, şi avui simţirea că i-aş mai fi vědut unde-va altă dată. Tot căutând în amintire, mě adresai învěţătorului şi îl întrebai că ce fel de ciorapi sunt aceia.

— Armăneşci, rěspunse el scurt şi ceva mirat că întrebam de un lucru atât de cunoscut.

— Ce înţelegi prin ciorapi armâneşci? împletiţi de femei armâne?

— Nu, ci ciorapi pe cari îi poartă numai Armânii.

— Dar Bulgarii au alt-fel de ciorapi?

— Cu totul alt-fel.

— Şi cum sunt aceia?

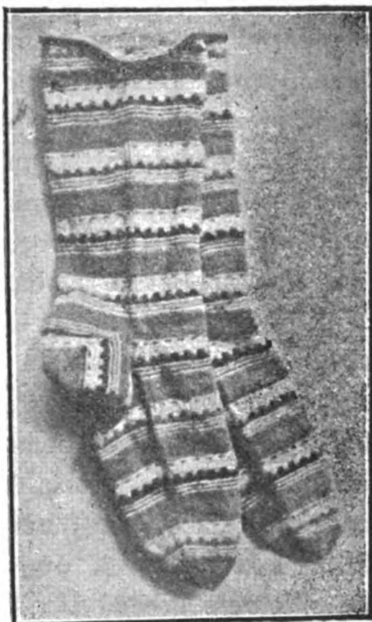
— Cu mult roş, şi cu nişce înflorituri colorate în împletituri; pe când cei armâneşci sunt cu vrâste albe în jurul pulpei, tăeate de liniuţe mai mici, tot albe, pe un fund trandafiriu ori negru sau albastru închis, ca aceştia ai şcolarilor.

— Dar Grecii?

— Acolo unde vor fi, am audit că umblă şi cu picioarele goale.

La gazda mea, în toată casa, ciorapii erau aceiaşi. La prăvăliile din Pěrleap când am întrebat de ciorapi armâneşci, mi-au scos din cutii iarăşi întocmai ca cei ai şcolarilor. La Bitolia, când am făcut asemenea încercare, negustorii au deosebit tot-d'auna ciorapii armâneşci de cei bulgăreşci. Şi aceşti ciorapi ai Armânilor nu sunt alţii decât vechile pulpare ale Tracilor. Cum aceşti ciorapi nu au fost păstraţi de

Albaneji, descendenţii vechilor Traci, carii după o zicere a lui Herodot (Istoria, cartea a III şi V) alcătueau «după indieni rasa cea mai numeroasă din lume» şi cum s'a făcut de au fost păstraţi de către Armâni, descendenţii coloniilor romane altoite pe puternicul trunchiu tracic, este o întrebare ce nu voiu încerca a deslega. Afirmaţia însă că ciorapii armâneşci sunt pulparele tracice, trebueşce sprijinită. Victor Duruy în cartea sea: Histoire des Grecs ([1]), înfăţoşează o scenă luată de pe un vas antic grecesc din Beoţia, în care mitologicul cântăreţ Orfeu se arată şeḑênd şi cântând cu lira, înconjurat de trei companioni ai sĕi, carii stau în picioare. Portul lui Orfeu şi al tovarăşilor lui aduce mult cu al ţĕranilor noştri munteni, dar încă mai mult cu portul Dacilor, popor frate cu cel tracic. O tunică, sau mai bine zis o cămaşă lungă ce ajunge până la genuchi, ale căria poale sunt împodobite cu cusĕturi, o cingĕtoare ce se aseamănă cu un chimir îngust,— care la Orfeu ênsuşi pare să aibă şi nişce nasturi metalici— mânicile cămăşei sunt croite după grosimea braţului, ear nu largi, şi iarăşi împodobite cu cusĕturi, iţari strînşi pe vênă, carii de la genuchi în jos se arată ca nişce pulpare întocmai asemănate cu ciorapii armâneşci, şi, picioarele încălţate cu opinci. Unul dintre tovarăşii lui Orfeu e înfăţoşat cu pi-

Ciorapi armâneşci.

([1]) Tomul I, pag. 623.

cioarele goale. Dela ântĕia aruncătură de ochi se vede că portul acesta nu se aseamănă întru nimic cu portul grec, care nu se lipeşce de corp, ci e larg ca cel asiatic. Ca acoperemênt al capului, atât Orfeu, cât şi companionii lui poartă o blană, care, după cum vom vedea mai la vale e de vulpe, aşeḑată în aşa chip încât capul animalului jupuit vine de acopere capul omului, ear la unii se obicĭnuea ca şi restul blănei să cadă peste spatele omului. In notiţa esplicativă din josul citatei pagine 623, V. Duruy zice că scena este o pictură pe un vas de Beoţia şi mai adaogă: «Orphée est assis et joue de la lyre: autour de lui sont trois de ses compagnons, revêtus comme le chanteur de riches *vêtements barbares.*» Şi vesmintele acestea barbare de care neam să fi fost purtate? Astăzi este cunoscut că neamul numit barbar, de Grecii vechi adecă: negrec, din Grecia ênsăşi, precum şi din restul Peninsulei-Balcanice este puternicul popor al Tracilor. Şi cunoscută este astă-zi şi origna tracică a lui Orfeu, despre care mitologia greacă zice că ştia să cânte atât de frumos, cu glasul şi cu lira, încât «mişca pietrele şi lemnele şi îmblânḑea fiarele selbatice». Asupra naşcerei lui sunt două mituri, unul grec şi altul tracic. După cel grec el este fiul muzei Caliope şi al lui Apolon, ear după cel tracic al aceliaşi muse şi al zeului trac Oiagros. I. Van Den Gheyn, S. I. (1) descriind după Xenofon portul Tracilor zice: «ei purtau pe cap «nişce bonete de pele de vulpe, ce le acopereau urechile. «Tunica lor nu le îmbrăca numai bustul, ci se scobora până «mai jos de coapse. Când călăreau, ei nu se îmbrăcau cu «hlamide sau veşminte flotante, ci îşi acopereau pulpele şi «picioarele cu nisce ghetre» — sau pulpare, sau poate chiar ciorapi. Copii Armâni din Cruşova umblă şi pe stradă în ciorapi, până în zilele de astă-zi, şi nu puţini Armâni am vĕḑut că-

---

(1) *Les populations Danubiennes.* Gand, 1886, pag. 21.

lare încălţaţi numai cu ciorapi ([1]). Bonetul de pele de vulpe, adecă căciula de vulpe, se numea *basara* pe limba tracă, şi însemna vulpe, dar şi: acoperĕmênt al capului, căciulă, pălărie, coafură ([2]); ear ciorapul sau pulpara se chema *zeira* cuvênt ce, după I. Van Den Gheyn, ar fi înrudit cu sanscritul *hâra* din rădăcina *hr*, care înseamnă a strînge, a cuprinde, a împrejura. Poporul trac luat în întregul sĕu adora patru zeităţi mai însemnate, pe Marte (Ares), pe Bachus (Dionisos), pe Diana (Artemis) şi pe Mercur (Hermes) adecă, rĕsboiul, veselia sau vinul, vênătoarea şi câştigul; pe când deosebitele triburi tracice aveau şi zeii lor particulari. Diana Tracilor se numea *Bendis*, ear Bachus naţional tracic purta numele frigian de *Sabazis* sau Sabadius. Zeii Tracilor nu se pot asemăna însă întru nimic cu ai Grecilor, căci pe când Grecii serbătoreau pe Dionisos prin orgii cumplite, cultul lui Sabadius al Tracilor «se deosebea printr'o energică afirmaţiune a nemurirei sufletului» ([3]) Tracul Orfeu se ridică în contra imoralităţilor şi orgiilor făcute cu ocasia serbărilor lui Dionisos, ear bachantele acestui zeu vijelios numite *menade*, înfuriate de predicile nenorocitului cântăreţ, îl sfăşiară în bucăţi. Valurile mărei primiră capul şi lira lui Orfeu şi le duseră până la insula Lesbos. Mitul grec caută în zadar se

---

([1]) Compară portul trac cu cel al prisonierului Dac, din *Histoire des Romains* tot de V. Duruy, vol. IV, pag. 752.

([2]) P. Bötticher, *Arica*, pag. 26.

([3]) I. Van Den Gheyn, *Les populations Danubiennes*, pag. 31. Tot aici vedi că cultul lui Sabazis se localisase la tribul trac numit *Bess*, care cu timpul devenise un trib sacerdotal. Se poate însă ca tribul acesta să fi căpĕtat numele de *Bess* după ce devenise sacerdotal, căci *bess* în albanesçe însemnează *credinţă* şi Bessii ar fi fost Tracii însărcinaţi cu cultura credinţei. Până azi Albanezul când jură zice: credinţă=bess, ear când voeşce să-'şi întărească jurămêntul zice: bessa-bess= credinţă şi iar credinţă. Pentru a călĕtori prin Turcia este adesea nevoe a face legătură cu vr'un Albanez, fie el ortodocs, catolic sau musulman, care să nu fie prea necunoscut cu şefii de bandă. Când Albanezul acesta a bătut palma cu călĕtorul şi a zis bessa-bess, legătura e atât de tare în cât el moare apărându-l în primejdie, înainte de a cugeta măcar a'l trăda. Vedi şi B. P. Hasdeu. *Magnum Etymologicum*, cuvêntul *Abeş*.

ascundă origina tracică a zeului musicei, căci și viața lui și felul morții lui vĕdesc pe Tracul care propoveduește nemurirea sufletului până și menadelor lui Dionisos.

Ciorapii aceștia de o obârșie atât de veche și pe carii astăzi îi poartă Armânii, vlăstarele romane altoite pe arborul tracic, joacă un rol foarte însemnat în viața de familie și în datinile fraților noștri Macedoneni. La zestrea din casă a miresei, pe armânesce: «pae» ciorapii sunt cei dântĕi puși pe listă; darul ce face tatăl miresei, când vine mirele ca să-și ia și să-și conducă logodnica la altar este iarăși o pereche sau mai multe de ciorapi, și încă în alte multe împrejurări ale vieței casnice armânesci se amestecă ciorapii, după cum vom vedea, când vom descri obiceiurile și datinile de la nuntă, de la logodnă, de la botez, etc.

Orășelul Pĕrleap este așeḑat pe un mic rîu numit Oreovița, după numele locului de unde își are obârșia. Pe un mal și cel-l'alt mal al acestui rîu e ca o încercare de cheiu și de fie-care parte e o stradă. Vara, pe secetă, Oreovița se usucă desăvârșit, ear când plouă vine cu furie, și aduce în orășel o foarte mare cantitate de nisip. Atunci albia se umple până sus. Administrația curăță nisipul din rîuleț și'l aruncă pe cele două strade vecine, care bine-înțeles că se tot înalță necontenit, ear casele de pe laturi se tot înmormêntează în nisip. In zadar se plâng proprietarii, administrația nu se ocupă de casele lor, ci ține la un singur lucru: albia rîului să fie curată. Din această causă proprietarii se păzesc de cele două strade de pe țĕrmurii Oreoviței, unde prețul caselor e foarte jos. La Pĕrleap lumea se culcă de vreme, ca în toate orășelele și satele din Turcia. La 6 ore și $^{1}/_{2}$ seara se închide târgul și toți bărbații vin pe la casele lor. Dacă cine-va voesce să se ducă la o rudă ori la un cunoscut trebue să ia un felinar, nu numai pentru că orașul este neluminat, ci mai ales pentru ca să

se vaḑă că e om bun. Cel care e întâlnit de poliţie fără felinar este dus la închisoare şi ţinut până dimineaţă.

In noaptea prezilei plecărei mele din Pĕrleap am primit visita a mai multor Armâni, şi cum eram toţi la un loc, iar am făcut o încercare statistică a neamului Armânilor. Pusei în discuţie încercarea de la Niş şi se recunoaşce ca incomplectă. *Fărşeroţii* sunt jos socotiţi la 320.000. Numĕrul adevĕrat al Fărşeroţilor este de 350.000, din causă că mai nu e munte în Peninsula-Balcanică unde să nu fie Fărşeroţi. Albania este plină de Fărşeroţi. Şi e ştiut că, după unii, Albania în care se află satul Fraşari ar fi ţara de baştină a Fărşeroţilor. La acest neam trebuesc numĕraţi şi Armânii numiţi *Copăciari* carii rătăcesc ca nomaḑi cu turmele lor printre comunele de Armâni ficsaţi: Băeasa, Avela, Perivoli, Samarina, Turia, Smixi, Bura, Triveni, Merali, Grebena etc. şi carii se pot socoti între 12.000 şi 14.000 de suflete, deosebit de Copăciarii ficsaţi şi deosebit de cei grecisaţi. Copăciarii «au costumele şi obiceiurile româneşci, vor«besc însă greceşce. Păstori şi ei, petrec prin văile şi dea«lurile Pindului, ocupându-se cu creşcerea şi specula vitelor. «Copăciarii sunt rĕu vĕḑuţi de conaţionalii lor. Deşi vecini «(cu Fărşeroţii şi Epiriaţii) Copăciarii sunt escluşi de inte«gritatea datinilor şi relaţiunilor celorlalţi Români; sunt con«sideraţi ca renegaţi şi sunt deci oropsiţi de tot neamul «românesc. Copăciarii ştiu limba românească dar în familie «nu o vorbesc. *De câţi-va ani însă încep a reveni la matcă şi «încetul cu încetul, es din înfundăturile munţilor, spre a se «încorpora la oraşele româneşci* (1).» — Lucrarea şcoalelor româneşci, foarte numeroase în sudul Macedoniei, a redeşteptat şi la Copăciari sentimentul naţional adormit de mult timp.—Se susţine că pe înălţimele masivului Murihova se găsesc încă vr'o 8.000 de Fărşeroţi adăpostiţi într'o mulţime de că-

(1) N. Popillian, *Românii din Peninsula-Balcanică*, Bucureşci, 1885; pag. 54.

live, dintre care mai însemnate sunt: Dunia, Vepreciani, Mresca și altele. Acești Fărșeroți din Murihova își aduc brânzeturile la Pěrleap de le desfac și tot aici își aduc și peile de miel și de oae, numai sărate nu și tăbăcite. Ei se mai ocupă cu lucrarea unor lopeți de lemn foarte căutate, și cu cioplirea altor obiecte tot de lemn precum: linguri, coveți, plăsele de cuțite etc. ear unii sunt foarte meșteri și în alte diferite cioplituri. Casele lor sunt, ca ale tuturor Fărșeroților, mai mult provizorii, și trăesc în grupe conduse de câte un Celnic. Ei își păstoresc turmele cu pușca la umĕr și cu «brânlu» încărcat de pistoale și revolvere.

Unul dintre convorbitori întrerupse și zise:

— Numai Armânii aceștia din munții Murihova, neștiuți de nimeni, de s'ar scobori la vale și s'ar ficsa, ar putea întemeea peste o sută de sate ca ale Bulgarilor de 15 și 20 de familii. Ear călĕtorii străini, vĕḑênd atâtea sate armânești, poate că ne-ar socoti mai drept de cât până acuma. Dar sus acolo cine să 'i caute?

Numĕrul Armânilor *Arnăucheni* este de asemeni găsit sub adevĕr, căci la cei 240.000 de Arnăucheni mai trebuește adăogată insula armânească din împrejurimile orașului Durațiu, numit în vechime Dyrrachium, și pe care Turcii îl numesc *Draci*, ear Armânii *Durus*. Grupul acesta, în numĕr de cel puțin 10.000 de suflete, se găsește în frumoasele sate: Camera, Rada, Porcea, Rusculi, Cula, Sateli, Pineti, Cuci, Menicu, Straca, Chiela, Paliama, Macnar, Greza, Sara, Copala, Brucna, Codru sau Codra, Chineta, Coset și încă multe altele. In jurul acestui oraș, locuit el ênsuși de foarte mulți Armâni, chiar localitățile poartă numiri armânești, precum: un munte din apropiere se numește muntele Barza, o costișă a acestui munte se cheamă Ardiștea, o altă costișă poartă numele Cocomanii, ceea ce dovedește că Armânii Arnăucheni de aici se găsesc din vechime prin locurile acestea. Pentru a fi deci mai apropiați

de adevĕr neamul Arnăuchean trebueşce socotit la cel puţin 260.000 de suflete, căci toată Albania, de la Novibazar şi Muntenegru până la Ianina, este plină de ei.

Se susţine că grupul *Meglenіţilor* sau Moglenilor este de asemeni socotit sub adevĕr. Meglenіţii nu sunt 28.000 de suflete, ci fără nici o esagerare pot fi urcaţi la 30.000 şi chiar la 32.000 de suflete, de oare-ce ei nu locuesc numai în cele câte-va sate armâneşci ce alcătuesc cunoscutul ţinut al Megleniei, ci se găsesc amestecaţi cu Slavi în toate satele de pe plaiurile masivului Pajik, precum în Capinjani, Caralavoda, Slatina sau Castro, Paleocastro şi altele. In unele sate se găsesc amestecaţi cu Turci, precum în Papaschioi, Orman etc. In oraşele Giumgè şi Ghievgheli se află de asemeni un mare numĕr de Meglenіţi, ajunşi la o bună-stare mai ridicată de cât a fraţilor lor ciflicari din Moglenia. Şi mulţi Megleni se găsesc la rĕsărit de Vardar.

Se cercetează numĕrul Armânilor *Olimpiani* şi se găseşce că este apropiat de adevĕr, deşi cu ceva scădut.

Grupul *Grămostean* este bine socotit la 70.000 de suflete, însă în afară de Grămosteanii din oraşele arătate şi din satele deja pomenite, se mai găsesc aşedaţi Armâni din grupul acesta şi în Florina, în Blaţa sau Valachia, în Seatiştea şi în alte oraşe din ţinutul Seres.

Grupul *Epiriaţilor*, în care se cuprinde şi populaţia de Armâni din Zagori, este de asemeni bine socotit la 175.000 de suflete, de oare-ce el se întinde la sud până la Arta şi Prevesa; ear dacă s'ar numĕra şi Armânii despre rĕsărit de rîul Arta şi fluviul Aspropotamos, carii de fapt fac parte din acest grup, dar carii se găsesc sub stăpânirea Greciei, atunci grupul ar trece cu mult peste 250.000 de suflete.

Grupul *Voscopolean* sau Moscopolean, cuprindĕnd şi pe aşa-numitul Molovіştean, trebue socotit nu la 160.000, ci pe puţin la 180.000 de suflete. Infloritorul oraş Moscopole, care a respins lung timp atacurile Albanejilor şi care a cădut

sdrobit și ars pe la 1790, nu ar fi avut, după Pouqueville, decât 53.000 până la 58.000 de suflete. Amintirea populară spune însă că a avut 70.000 de locuitori, căci în Voscopole se găseau între 13 și 15 mii de case. Cinci coline se vĕd și astăzi pline de ruine. Moscopole mai era metropola Nicoliței și a satelor armânesci de pe lângă lacurile Ohrida și Presba, unde și acum se găsesc Moscopoleni, în deosebi de cei emigrați în Scopia, Constantinópol, la Cavala etc. etc. și peste toată Peninsula. De aceea numĕrul adevĕrat al grupului Voscopolean ar ajunge până la 180.000 de suflete. La sfârșit se constată că rĕmân neintrați și în această încercare statistică: Armânii Rodopoleni, cei din Tracia, cei cuprinși în patratul Priserena, Pristina, Novibazar și Peci, precum și Armânii «*Țărăpăni*» carii locuesc pe lângă hotarul Bulgariei de astăzi, la nord de Cociani, de Melenic, de Nevrocop și de Macriș, și între fluviile Vardar și Strymon.

Se zice că Pĕrleapul este locul de nașcere al s-tului Nicodem, fundatorul mai multor biserici și mônăstiri în România.

*

IV

IN DRUMUL SPRE CRUŞOVA. BULGARII DINTRE PĔRLEAP ŞI CRUŞOVA. ALBANEJII DIN ADALCIANI. TRESTINIC. BIRINA. POVESTIREA LUI ALI-AGA. CRUŞOVA. MIAÇII. BISERICILE DIN CRUŞOVA. ÎMPĂRŢIREA ORAŞULUI ŞI PIAŢA. NEVOEA DE APĂ. CASA ARMÂNEASCĂ. VISITELE ÎNTRE ARMÂNI. SENTIMENTELE NAŢIONALE. ÎMPREJURIMILE CRUŞOVEI. ŞCOALA BULGARĂ, ŞCOALA GRECOMANĂ ŞI ORGANISAREA LOR. ŞCOALA ARMÂNEASCĂ ŞI ORGANISAREA EI. SUPERIORITATEA PEDAGOGICĂ ŞI MORALĂ A CORPULUI DIDACTIC ARMÂNESC. ÎNGRIJIREA ARMÂNILOR FAŢĂ DE PANBULGARISM.

Pe o arşiţă cumplită de soare luaiu drumul de la Pĕrleap la Cruşova, marea şi frumoasa comună locuită aproape numai de Armâni. Calea trece pe lângă muntele pe vîrful căruia stă pomenita cetate a lui Marcu Cralea, hotarul pretenţiunilor tineretului sêrb, în ruinele căria însă, d-l I. Ciuli directorul liceului român din Bitule, a găsit mai multe morminte cu inscripţiuni italiene şi monede din timpul puterniciei Veneţiei. Comuna Cruşova este aşeḑată pe muntele cu acelaşi nume, făcênd parte din masivul: Crăciunac, strîns între rîurile: Blatu spre rĕsărit, Trişca cu afluentul Copaci spre nord şi apus, Cerna spre miază-zi şi apus. Pe acest masiv, ce stă în faţa masivului Murihova, se găsesc mai multe sate cu numi românesci, precum: Cer, Topliceni, Ptişcani, Vrancea, Vranecica, Barbaroşi, Salce, Cociştea

etc. După ce muntele Marcoi-Culi, cu ruinele lui Marcu-Cralea, rĕmâne la dreapta, drumul apucă printre mai multe sate bulgăresci, tot lungindu-se spre apus. Bulgarii, după cum am arătat mai sus, fiind agricultori, se găsesc așeḑați pe câmpii și lunci. Satele lor, deși numeroase, sunt însă mici, de câte 15, 20 sau 30 de case de lut cu pae în cari domnesce o miserie vrednică de toată mila. Cel d'ântĕiu sat bulgăresc mai de seamă, ce se arată în drum, este Malo-Coniar, apoi ceva mai departe vine Golemo-Coniar, care fiind locuit și de Turci, are o frumușică geamie. Satul acesta, Golemo-Coniar, se bucură de oare-care renume, din causă că până acum câți-va ani, în geamia de aici se citeau poruncile împĕrătești pentru toate satele dimprejur, și de aici firmanele își căpătau cuvenita publicitate. Ne oprirăm la hanul de lângă drum, și erau adunați aicea mai mulți Bulgari miseri, numai zdrențe și scurși de oboseală. Pe fața lor se citea durerea și desperarea. După ce îi tratarăm cu cafea și intrarăm în vorbă cu ei, ni se plânseră amar, cât sunt de nedreptățiți și speculați de proprietarul lor, stăpânul ciflicului, adecă al moșiei.

— El are dreptul, după învoeala noastră, ziceau nenorociții iobagi, să ia din rodul anului, pentru plata pămêntului sĕu, 3 din 10. Dar ce face? Mĕsoară din ochi șurele de grâu secerat, și o șură ce ar putea da 30 de chile, el o scrie de 60 de chile, apoi ne trece datori cu 18 chile, în loc de 9, ast-fel în cât ia din munca noastră 6 din 10.

In drumul de mai târziu spre Bitule am întâlnit pe acest lacom și crud proprietar, avênd o frumoasă casă în Golemo-Coniar, ca o cetate, și mergea la moșie înarmat până în dinți, ca și cei trei servitori albaneji, carii îl însoțeau călare. El se numesce Adem-Bey, un nobil albanez din Dibra. Mai departe vine satul Verbian, apoi satul Crivogașciani, ambele locuite de Bulgari sau Sêrbi căḑuți în cea mai neagră miserie.

In apropiere de muntele pe care stă comuna Crușova,

la dreapta drumului, se află satul Adalcianì, locuit de Albaneji turciţi. Cu câţi-va ani mai înainte Adalcianenii erau groaza împrejurimilor, până în depărtare.—Săraci lipiţi pământului, dar îndrăzneţi, temerari chiar din cauza foamei, ei stăteau la drumul mare şi zilnic jăfueau şi ucideau pe călĕtori. Oraşul Cruşova şi locuitorii lui erau zi şi noapte ameninţaţi. Dar şi Adalcianenii, la rândul lor, erau urmăriţi ca nişce fiare sĕlbatice, prigoniţi de toată lumea şi loviţi de numeroase rĕsbunări. Vĕḑênd ei că sângele li se vĕrsa mereu, fără a izbuti să alunge sărăcia şi lipsa, acum 9 sau 10 ani, s'au hotărît să se pue pe muncă şi s'au apucat a agriculta frumoasele şi rodnicile câmpii ce au împrejur. Şi aşa avênd ce mânca, Adalcianenii s'au făcut oameni de-treabă şi aşeḑaţi. E o plăcere să-i veḑi acuma cum sue muntele Cruşova mânând din urmă măgari, catâri şi cai încărcaţi cu fructe de tot soiul, cu castraveţi, cu pepeni, roade ale muncei lor, pe care le duc de vînḑare la oraş, ei, îngrozitorii Adalcianeni, carii până mai eri făceau nesigure cele mai imediate apropieri ale Cruşovei. Adesea un Cruşovean, eşind la preumblare câţi-va paşi afară de oraş se întorcea fără pungă şi fără ciasornic, şi era mulţămit că se întorcea, căci Albanezul îi punea pistolul în pept, strigându-i scurt : «dă-mi tot ce ai... sau eşti mort.» Munca, eterna moralisatoare a omului, a moralisat şi pe Adalcianeni.

Pe o poală din stânga a muntelui Cruşova, se află satul armânesc *Trestinic*, al căruia nume, în glumă, profesorii armâni din Cruşova, îl derivă din cuvintele *Trąstu mĭc* (¹). Sătuceanul acesta are până la 400 de suflete de Armâni, oameni foarte muncitori şi strîngĕtori, cărora le cresc mereu averile. Tocmai din causa aceasta însă, ei sunt prea des supăraţi de bandiţi. Trestinicul, cu 50 de

---

(¹) Adeçă: Traistă mică.

ani înainte, era mult mai înfloritor şi avea o populaţie armânească ce trecea peste două mii de suflete.

Prin locurile acestea nu e uşor de trăit. Acela mai ales, care după mulţi ani de muncă şi după multe privaţiuni a isbutit a aduna două la un loc, o duce foarte greu, pentru că ochii rĕu-făcĕtorilor sunt aţintiţi pe el. De aceea Armânul căruia i-a crescut ceva averea, se duce de se adăposteşce în una din comunele mari, cum e Cruşova, ori Pĕrleap, ori Gopeş, Moloviştea, Tĕrrnova, Magarova etc., şi de aceea sate mici armâneşci, nu s'au putut înfiinţa prin locurile acestea.

Ali-Aga, însoţitorul meu turc, stând pe capra trăsurei, din când-în-când întindea mâna de-mi arăta câte un loc pe lângă drum, şi îmi tot spunea:

— Eată aici, acum doi ani, nişte negustori Armâni au fost ucişi de bandiţi, după ce aceştia le luase tot.

Peste câte-va minute, zicea iarăşi:

— Eată dincoace, sunt numai şeapte luni, a fost ucis un Albanez, care se întorcea de la têrg, unde vînduse ceva verdeţuri.

Şi ici altul, şi mai icea iar altul.... şi Ali-Aga îmi povesteşce mereu cum a vĕḑut cu ochii lui pe unia dintre cei ucişi. Şi erau tăeţi aşa de rĕu, cu cuţitele de-alungul trupului, că se parea că bandiţii nu s'ar fi mulţămit numai cu jăfuirea şi darea morţei, ci parcă ar fi vrut să şi mânânce pe nenorociţii călĕtori.

Birjarul nostru (harabagi), un turc care nu fuma, şi care judecat după faţă, trebue să fi fost de origină tătară, cum ajunserăm la poalele muntelui Cruşova, ne spuse că îi sunt prea obosiţi caii, deşi venise aproape la pas, şi ne invită să suim muntele pe jos. Poala muntelui este la altitudine de 668 de metri. Impreună cu Ali-Aga şi ceilalţi însoţitori ai mei, începurăm a sui muntele peptiş, tăind necontenit

şoseaua ce merge şerpuind spre vîrful unde se găseşce Cruşova.

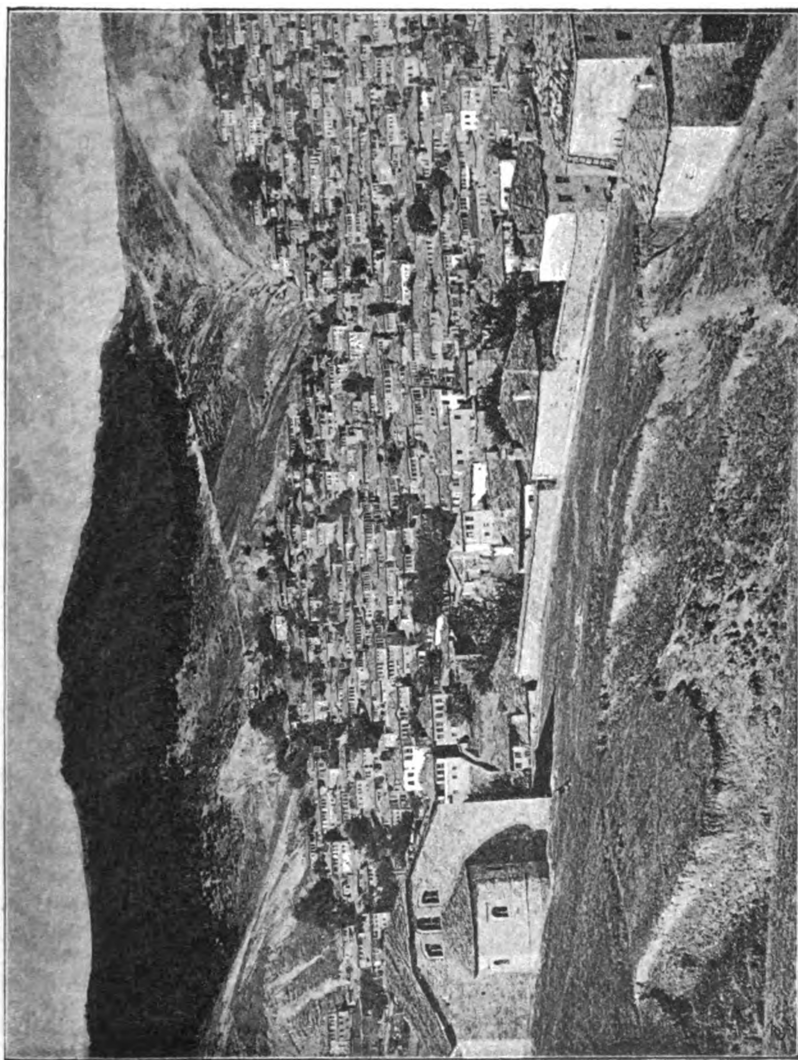
La dreapta suişului stă, pe o coastă, mônastirea *Schimbarea la Faţă*, foastă armânească, astăzi în mânile Grecomanilor. In ea servesc căţi-va călugări. Aproape de poala muntelui este un mic izvor numit: «apa roşie». Mai sus se vĕd ruinele unui sat armânesc: *Birina,* care nu de mult era locuit de numeroase familii, ce s'au retras parte în Cruşova, parte în Moloviştea, după ce satul a fost desfiinţat de desele atacuri ale bandiţilor, şi cu deosebire ale Adalcianenilor. Suind mereu dăm încă de un izvor numit: «apa di mercuri» unde odată pe sĕptĕmână, mercurea, vin femeile din Cruşova şi Trestinic de se spală cu apa aceasta, spre a se vindeca de multe soiuri de suferinţe. Incă mai sus e un al treilea izvor cu numele «apa di vineri» de asemeni cu virtuţi vindecătoare, unde femeile cruşovence vin în vinerea fie-cărei sĕptămâni. Dar nu numai după vindecare vin bravele cruşovence la acest izvor, ci şi pentru ca să aibă prilejul de a se aduna între ele şi să facă *sindrofie*, vorbind câte şi câte, ear une-ori aici la izvor pun ele la cale şi câte o căsătorie.

In drum, tot suind, Ali-Aga, supra-numit Gianginem, adecă suflet infernal, deşi e un om aşeḑat, cu glasul şi privirea blândă, ne povesteşce o mulţime de întâmplări. El face primejdiosul drum dela Perlepè la Gradsco fără teamă şi adesea ori cu sînul plin de multe lire, şi nimeni nu se atinge de el, deşi, ori înaintea lui în cale, ori după ce trece el se întâmplă moarte de om. Gurile rele spun încet, că Ali-Aga, în tinereţele sale ar fi cunoscut pe şefii cei mai renumiţi de bande. Ori-cum ar fi însă, când el căltĕoreşce este sigur şi nu mai puţin sigur este şi acela care călĕtoreşce cu el.

— Odată mi-a încredinţat bĕtrânul Capsali pe un tînĕr amic al familiei sale, povesteşce Ali-Aga, ca să'l conduc într'o călĕtorie. Tînĕrul era logodit şi purta la sine o avere

însemnată, cinci mii de lire în aur... ! Abea eşisem din Perlepè şi ajunsesem în dreptul muntelui Marcoi-Culi, când eată că ne opri o ceată de tâlhari, carii cu armele întinse spre noi ne strigară «Staţi!» Pusei repede mâna pe frêne şi oprii trăsura. Aveam două puşci cu mine şi câte-va pistoale. Iau o puşcă şi trag... iau pe ceealaltă şi trag... Apoi mi-am desfăcut peptul şi am deschis braţele ca să mĕ ia la ochiu tălharii şi să se sfârşească şi cu mine! Erau zece sau doi-spre-zece. Dar ei nu trag, ci îi vĕd că fug. Tînĕrul aproape leşinase în fundul trăsurei. Sar repede pe capră şi îndemn pe birjar să mâe în goană. Tâlharii fugeau şi ei spre satul cel mic sêrbesc de sub Marcoi-Culi; adecă.... sêrbesc o fi satul, bulgăresc o fi nu ştiu, căci într'o zi locuitorii lui sunt Bulgari şi până a doua zi se fac iar Sêrbi. L'am dus pe tînĕr la locul lui teafăr şi nevătămat. Intorcêndu-mĕ acasă mĕ gândeam să mĕ plâng la stăpânire împrotiva tâlharilor, pe carii îi cam cunoşceam. Abea intraiu în Pĕrleap, că mĕ ved luat cu sila de jandarmi şi aruncat la închisoare. Pentru-ce? Pentru că aş fi tras două focuri de puşcă în nişte oameni pacînici, carii se îndeletniceau cu munca câmpului şi că am rănit pe doi dintre ei! Am stat cât am stat la închisoare; când la judecată erau faţă toţi tâlharii ca marturi împrotiva mea! Doi erau în adevĕr răniţi. Judecătorii spun că am dat cu arma de foc în oamenii cari nu aveau arme. Eu spun că am tras tocmai în ticăloşii aceştia — şi i-am arătat cu degetul — pentru că cu puşcele întinse m'au oprit la drumul mare. Ei toţi spun că eu mint, şi cer să le aduc marturi. De unde să scot marturi? Tînĕrul logodnic era departe, la Salonic, ear bietul harabagi murise de-o boală, în timpul cât stătusem eu în închisoare. Spusese el la multă lume în târg că stăpânirea mĕ închisese pe nedrept, dar judecătorii cereau să aduc omul să vorbească cu gura lui. Să'l scot din mormênt? Şi cine să'i dea limbă? Atunci vĕḑênd că judecata putea să easă împrotiva

mea, mi-am bătut peptul cu pumnii și jurând în numele lui Allah pentru nevinovăția mea, am strigat tare: «E rușine ca împěrația noastră să se facă aparatoare de hoți!!» Atunci

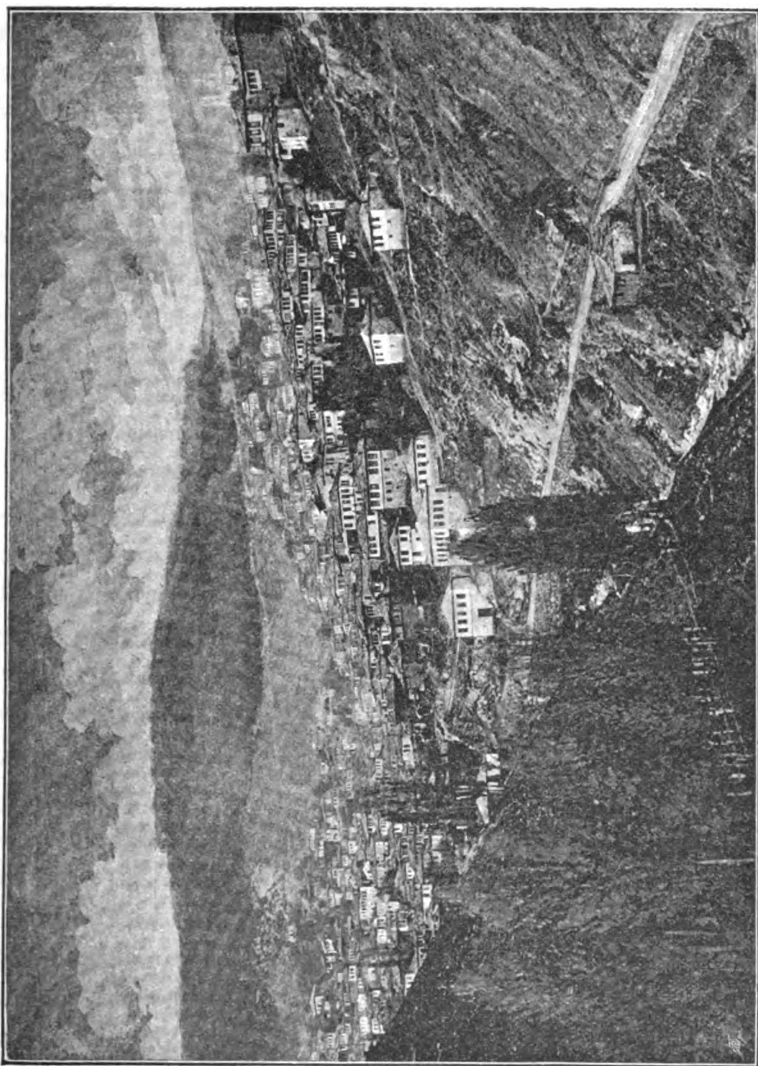
O privire asupra comunei Crușova.

judecătorii au stat cât-va pe gânduri, apoi m'au ertat și pe mine și au ertat și pe tâlhari. Zi-i judecată!

Trăsura noastră rĕmăsese departe în urmă, ear noi intram

în Crușova, un adevĕrat cuib de vultur, la 1178 de metri de-asupra nivelului mărei. Atât e de frumos acest oraş, în cât a'l descri nu e o sarcină uşoară. Vîrful muntelui Crușova nu e cum-va un pisc, și nici un platou nu este, ci înfăţoşează o scobitură ca un imens cazan, ca o jumătate a unei sfere gigantice. Pe pereții acestui cazan, bine înţeles în mod amfiteatric, stă aşeḑat acest oraş armânesc din fund şi până la marginile de sus. Ori de unde s'ar uita, călĕtorul uimit vede aproape întreg oraşul. Greşită este numirea de: Veneţia de uscat, ce se dă în Macedonia acestui minunat locaş, căci ea e departe de a da adevĕrata icoană a Crușovei. Zidiri frumoase cu mai multe caturi, biserici mărețe, locuinţi înalte și masive, toate presărate printre plopi piramidali și alţi arbori de tot soiul, par ca suspendate de o mână magică pe pereţii muntelui, pe pereţii scobiturei din munte; ear sus de-asupra Crușovei, despre miază-zi stă o tînĕră și viguroasă pădure de fag, ca o mândră şi trainică coroană pe fruntea acestui oraş ca din poveste. Tot de-asupra acestei armâneşci fortăreţe, în faţă şi oblic cu pădurea cea de fag, stau câte-va piscuri pleşe şi stâncoase cari în lumina soarelui se par poleite cu aur şi cu azur. La un loc, marginea giganticei scobituri din pântecele muntelui, este ceva știrbită, și tocmai prin această ştirbire e intrarea în Crușova. Aici muntele se apleacă puţin şi lasă să treacă o cărare prin îngusta strîmtoare, unde se află cel d'ântĕiu han al orașului, cafeneaua «Concordia» în care se găsduesc de obiceiu trăsurile, ce nu pot face nici un pas mai înainte, de oare-ce stradele Crușovei sunt cumplit de repeḑi și abrupte. In centrul orașului unele strade sunt cu «caldarâm» dar cele despre marginea de sus sunt de-adreptul cioplite în stâncă. Transporturile de producte, de brânzeturi, de lemne, de peatră etc , se fac în oraș numai cu samare așeḑate pe cai, catâri sau asini, fiind imposibilă ori-ce mişcare cu căruţa, care ar veni la vale peste cai și conducĕtor.

Priveşci acum în faţă o casă înaltă cu trei etage, bunăoară, şi numai cu o stradă de te ridici la deal, priveşci peste acoperămêntul ei, atât de repeḑi sunt stradele acestui

Intrarea în Cruşova.

oraş muntenesc. Intrarea în Cruşova e atât de strimtă, în cât cu greu ar pătrunde înlăuntru o oaste fără voea Cruşovenilor. Două piscuri de munte, cu păreţii petroşi şi sĕl-

batici, stau ca cei doi stâlpi ai unei uriaşe porţi. Trecênd prin această poartă de-odată vederea călĕtorului este robită de priveliştea uimitoare şi încântătoare a comunei.

Dar tot privind-o şi admirând-o, fără voe îţi trece prin minte o umbroasă cugetare şi nu te poţi împedica de a zice: «eată un oraş, ce prin instinct s'a pus în defensivă». La câmp prea ar fi stat Armânul cruşovean în calea tuturora, sau mai drept vorbind: la voea tuturora. Familia lui, sacra lui familie, prea ar fi fost espusă la încercări ce i-ar fi atins curăţenia. Mândria lui de rasă şi sentimentele lui de moralitate prea ar fi fost rănite. De aceea Armânul trebue să-şi fi zis: «Fie a altora rodnicia şi dulceaţa câmpiei şi a luncilor. . . ! Eu mĕ mulţămesc sămi păstrez neatinsă mândria şi familia curată...!» şi luându-şi nevasta şi copiii de mână s'a suit la munte. Neîndoios, aceasta trebue să fie istoria întemeerei Cruşovei. Simţul de-

O Miacă din Cruşova.

fensivei morale a ales locul acestei comune, şi el a întemeeat-o.

Dacă la Pĕrleap stă un Caimacam în capul oraşului, la Cruşova este numai un *Mudir*, avênd rolul unui jude de pace, ear cuvêntul ênsuşi nu însemnează de cât: *director*. Acesta şi cu telegrafistul, sunt aproape singurii Turci din Cruşova. De aceea nu se găseşce în tot oraşul nici o geamie şi comuna se bucură de o bună mĕsură de autonomie. Numĕrul locuitorilor este de 15.800, dintre cari numai 1.000 sunt Bulgari. Au fost odată şi Albaneji în Cruşova, dar astăzi nu se află decât opt familii, căci partea cea mare de Arbineşi, cum numesc Macedo-Românii pe Albaneji, s'au contopit în Armâni, cari se socotesc aici la 14.500 de suflete.

Bulgarii, deşi puţini la numĕr, au o biserică cu hramul «Adormirea Maicei Domnului» zidită cu mult ajutor bănesc din partea Armânilor. Ei au şi o şcoală de băeţi cu o clasă preparatorie, cu patru clase primare şi cu o clasă gimnasială, în care nu se predă ca limbi nici greaca, nici turca, ci foarte puţin franceza şi numai în clasa gimnasială unică. Cele-l'alte materii sunt împărţite între doi institutori şi trei ajutori. De asemeni au o şcoală de fete cu o clasă preparatorie şi patru clase primare, în care franceza se predă numai de formă. Şcoala aceasta e condusă de cinci

Armâncă în haine de miacă.

institutoare, dintre care una ca ajutoare. Clasele preparatorii de la amêndouă şcoalele zise bulgare sunt necesitate de faptul că Bulgarii Cruşoveni vorbesc o limbă deosebită nu numai de cea a Bulgarilor din Principat, ci şi de limba celor din Turcia. De aceea fie-care copil, înainte de a intra în şcoala primară, se îndeletnicesce un an în clasa preparatorie cu învĕţarea limbei bulgare din principat. Bulgarii aceştia Cruşoveni se numesc *Miaçi*, şi deşi se lasă a fi bulgarisaţi în sensul Principatului, ei nu se încuscresc cu Bulgarii din câmpiile Turciei, după cari nu 'şi dau fetele şi ale căror fete nu le iau în căsătorie. O deosebire linguistică între Miaçi şi Bulgari este prefacerea lui *a* în *o*, d. e. Bulgarul zice: cade odeş? (unde mergi?) ear Miacul: code odeş?—Miaçii sunt blânḑi, buni, muncitori, bine făcuţi şi chiar frumoşi, şi nu se aseamănă la chip cu Bulgarii dintre Perlepè şi Cruşova şi dintre Perlepè şi Bitolia. Femeile Miaçe sunt plăcute, deştepte, muncitoare şi devotate. In portul lor, care seamĕnă mult cu cel al ţĕrancelor din câte-va judeţe de-ale noastre, este precumpănitor roşul, amestecat cu albul şi chiar cu alte culori, dar nu se poate Miacă care să nu aibă ceva roş pe ea.

Tipul Miaçilor, şi la bărbaţi şi la femei, este foarte asemĕnat cu acel al ramurei Fărşeroţilor. Profesorii Armâni din Cruşova şi Bitolia chiar susţin că Miaçii ar fi Armâni slavisaţi mai din vechiu, şi am vĕḑut că Miaçii, nu numai că nu se sbat când li se afirmă aceasta, ci se simt măguliţi. Directorul şcoalei de băeţi, precum şi directoarea şcoalei de fete sunt plătiţi din fondurile Exarhatului bulgar din Constantinopole, ear cei-l'alţi institutori atât de la băeţi cât şi de la fete îşi primesc salariul parte din veniturile bisericei Adormirea Maicei Domnului, parte dintr'un izvor pe care nu vor să 'l mărturisească, dar care nu e prea greu de ghicit. Panbulgarismul a luat-o mai înainte şi bulgarisează aprig pe Miaçi, trebue arătat însă că şi panser-

bismul pretinde pe aceşti slavisaţi, şi poate, nu fără temeiu. Femeile Armâne, care de obiceiu nu vin în contact cu cele bulgare, stau în strînse relaţii cu Miaçele şi adesea pun cu plăcere portul de miacă. E de observat că la Miaçe se păstrează nişce ciorapi, ce aduc mult cu cei armâneşci.

Biserica cea mai frumoasa din Cruşova, cu hramul S-tul Neculai, aşeḑată drept în centrul oraşului, este în mânele Grecomanilor, a cărora partidă aicea e destul de însemnată. Grec adevĕrat însă, nu esistă nici unul şi nici măcar Episcopul grecesc Antim, care îşi are aici reşedinţa şi poartă titlul de Mitropolit al Presbei şi Ohridei nu e grec, ci după unii Armân din Macedonia de sud, ear după alţii Armâno-Albanez. Biserica S-tul Neculai e încăpĕtoare şi frumoasă, ear catapiteazma înfăţişează o adevĕrată lucrare de artă. Toată de sus pănă jos e o minunată sculptură în lemn, o bogată broderie în care nu e numai ornamentaţie, ci pe ici pe colo, mai ales sub icoanele împĕrăteşci, se vĕd chipuri de sfinţi sculptate şi chiar scene pline de mişcare, precum: tăerea capului lui Ioan Botezătorul, şi altele. Această artistică lucrare e alcătuită de mâni armâneşci. Neizbutindu-mi fotografia ce luasem după catapiteazma aceasta, recomand Tabel No. II, între pag. 64 şi 65 din cartea «Die Aromunen» a d-lui Gustav Weigand, unde cititorul o poate vedea. Biserica s-tul Neculai este zidită cu banii partidului armânesc, dar Grecomanii, sprijiniţi de autorităţi, au reuşit să o ia ridicată gata, şi fiind-că se afla chiar în centrul oraşului, ea este biserica catedrală.

A treia biserică este cea a partidului armânesc, zidită în mare parte cu cheltueala unor negustori armâni din Constantinopole, ear ceealaltă parte de cheltueală au făcut-o mahalagiii armâni de prin vecinătate. Zidirea şi podoabele din lăuntru sunt gata şi totuşi biserica stă închisă. Negustorii din capitala imperiului cer ca hramul să fie s-ta Treime, ear mahalagii cari au contribuit şi ei, cer hramul s-ţii A-

postoli. Dar nu această mică neînțelegere era causa că biserica stătea închisă, ci alta. Armânii crușoveni au cerut mitropolitului local s'o sfințească, și acesta a promis, însă cu o condiție: să se citească și să se cânte grecesce în biserica armânească. Crușovenii au preferat să o ție închisă și să aștepte timpuri mai bune, de cât să se supue acestei absurde pretențiuni a mitropolitului grecoman.

Când se zidesce o biserică, datina populară cere ca fie-care Armân să ia parte la înălțarea «Casei Domnului». De aceea tot creștinul pune mâna la lucru și culege petre, aduce lemne ori fer și alte materialuri. Chiar femeile, și încă femeile de familie, îmbrăcate cu mătăsuri fiind, ajută lucrarea și aduc petre, pămênt și altele, căci biserica fiind pentru toți, trebue de toți să fie ridicată.

Crușova e împărțită în patru-spre-zece mahalale, dintre care numai una e locuită de Bulgari sau, mai bine zis: de Miaçi. Cele opt familii albaneze sunt rĕspândite în mahalalele armânesci. Casele sunt mari, frumoase, cu două sau trei etaje. Numai locuințele Miaçilor sunt ceva mai mici. Cele armânesci sunt de peatră, acoperite cu ardesie și cu câte opt, zece și chiar două-spre-zece încăperi. In unele locuințe de-ale Armânilor am găsit saloane frumoase, cu mobile lucsoase și de mult gust, și cu parchete din lemn de nuc. Și în toată Crușova, unde se află 2816 case, nu sunt două lipite una de alta, ci fie-care e ceva depărtată de cea vecină, avêndu-și curtea deosebită.

Piața din Crușova este foarte bogată în fructe de tot felul, în zarzavaturi și brânzeturi. In Pĕrleap se mănâncă mai mult carne de oae și de berbec, în Crușova, mai mult de capră, de ed și de țap. Vaci se găsesc și pe aici dar mici și degenerate ca și la Pĕrleap. In schimb bivolii sunt foarte mari și puternici. In pămênturile dintre Pĕrleap și Crușova se cultivă mult grâu, orz, porumb, cânepă, in și ceva tutun. In Crușova viața este foarte eftină și îmbelșu-

gată. Familia cea mai sus pusă, și cea mai primitoare nu poate cheltui nici două mii de lei pe an. Clădirile costă de asemeni foarte puțin, de oare-ce materialul și munca sunt aproape degeaba. Pentru 25 și chiar pentru 20 de bani munceșce un om o zi de vară. O casă cu trei ba și cu patru rânduri, bine zugrăvită, cu parchete de lemn de nuc, și acoperită cu ardesie, nu costă decât vr'o 500 de lire, adecă vr'o 12.000 de lei noi.

Cu apa o duc însă greu Crușovenii. Sunt trei sau patru izvoare în totul, din care abea picură apa. Adesea o femee așteaptă 5 și 6 ore, până să-i vie rândul să-și ia apa ce'i trebueșce pentru casă și stă cu vasele dinainte și împleteșce, ca să i se pară timpul mai scurt. Rândul este, bine înțeles, după cum a venit femeea; cea mai în urmă sosită, își pune mai în urmă vasele. Dacă nu poate să aștepte, își face socoteală asupra întârzierei, după numĕrul vaselor așeḑate mai înainte, și vine după 5, 6 sau chiar 8 ore, ca să-și ia apa. Rîndul se respectă cu foarte mare luare-aminte, și chiar când stăpâna unui vas lipseșce, vasul ei se pune la izvor de cele-l-alte femei, se umple și se dă de-oparte. Adesea vasele aduse seara la șipot sunt abea dimineața duse pline acasă. Neîndoios că pentru unele femei nu e tocmai o neplăcere așteptarea aceasta, căci se întâlnesc acolo ca să'și mai clevetească puțin vecinele. Cronica scandaloasă -- atât cât poate fi o cronică scandaloasă la Armâni, ale cărora moravuri sunt atât de curate — și care nu e de cât o țesĕtură de bănueli, își face tortul la fôntână. Și se înțelege că și la aceste izvoare mamele și vecinele pun la cale însurători și măritișuri, înainte de a fi întrebați bărbații și poate chiar înainte de a se fi plăcut tinerii.

In casele Crușovenilor, ca pretutindeni la Armâni, domneșce o minunată și adevĕrat înveselitoare curățenie. Și toată casa e dusă numai de muncitoarea femee armâncă, care și spală, și de bucate îngrijeșce, și toate le face cu mâna

ei. Când te găzdueşce Armânul, cu drept vestit de ospitalier, îţi pune la disposiţie o cameră curată, o măsuţă de scris învelită cu o ţesetură eşită din mânile stăpânei de casă, şi un pat alb şi din nou primenit. Masa este bogată în fructe, în brânzeturi şi în vinuri puternice din viile de la Ticviş şi Racle sau Iraclea, localităţi de pe lângă calea de la Pěrleap la Gradsco, pe unde mulţi Armâni cruşoveni şi pěrlepeni posedă vii, ce se cultivă în tovărăşie de jumătate şi jumătate cu lucrătorii Pomaci, cari, după cum vědurăm, noaptea mai au încă o meserie. Stăpâna casei, deşi îngrijeşce de toate cu mare hărnicie, tot ea serveşce şi la masă pe soţ şi pe oaspeţii acestuia. In toate familiile armâneşci, chiar în acelea ce au ajuns la mari averi şi stau în vada tuturora, femeea nu mănâncă cu soţul şi cu oaspeţii. Subordonata posiţie a femeei în familie şi în societate se oglindeşce şi în faptul că ea sărută mâna barbatului. Institutoarele de la şcoala românească au încercat să-mi sărute mâna, dar nu m'am supus datinei. Intr'o familie unde se găsea însă o mireasă şi unde întorceam o visită, nu s'a putut să scap ca mireasa să nu-mi sărute mâna, deşi m'am sbătut îndestul. Cu 10 sau 15 ani în urmă esista obiceiul ca femeea să spele picioarele oaspelui. Acum datina aceasta s'a părăsit; totuşi invitarea încă se face, numai nu se mai stărueşce în urma refusului.

La sěrbători, de la eşirea de la biserică şi peste zi, Armânii îşi visitează regulat unii altora familiile. Femeile rěmân acasă şi primesc visitele. Cum intri ele îţi esă înainte de fac onorurile primirei, apoi te conduc în odaea cea mai curată a casei, un fel de salonaş îndestul de bine mobilat şi care nu lipseşce în nici o locuinţă armânească. După ce te aşedi, femeea cea mai în vrêstă ia cuvêntul şi te întreabă mai ântěi despre tată şi mamă, dacă mai trăesc, apoi despre nevastă, dacă eşti însurat, apoi despre fraţi şi surori, pe urmă despre cumnaţi, despre copii, despre copiii surorilor şi fraţilor, şi gradarea aceasta de rudenie nu se

perde nici odată din vedere. Dacă cum-va ai rude în străinătate ești cercetat asupra veștilor ce ai primit. A doua femee vine apoi la rînd și îți face tot aceleași întrebări. A treia femee, care e și mai tînĕră de cât a doua, îți repetă întrebările întocmai, pe când cea d'ântĕi femee se adresează visitatorului al doilea, mai tînĕr de cât cel d'ântĕiu, apoi celui de al treilea și de aici în colo toți vorbesc și întrebările se încrucișează cu mare repeḑeciune. Abea după ce se sfîrșesc aceste întrebări se începe conversația. Se înțelege că dacă e în vedere vr'o nuntă, la rude sau la vecini, subjectul e găsit gata, și se deapănă cât se poate depăna. Dacă între visitatori este și unul mai de seamă, atunci acesta e întrebat mai ântĕiu, de cătră femeea cea mai în vrêstă a casei, deși ar fi mai tînĕr de cât cei-lalți bărbați cu carii ar fi venit. A ști just când trebue să se treacă peste ântĕetatea de vrêstă, e un semn că gazda e femee inteligentă și cu pătrundere. Intimități nu sunt permise de cât între rudele cele mai apropiate, și anume între părinți și fii, și între frați și surori. La o nuntă, bună-oară, femeile dănțuesc mai mult între ele, ear bărbații se învîrtesc și ei mai de-oparte în polci și în valsuri, căci și la Armâni, dansurile naționale încep a'și lua rĕmas bun, deși armânisează și ei pe cele importate. Bărbatul poate dănțui cu soția și sora lui, și cel mult cu o verișoară primară, dar nu și cu o vară de-aldoilea.

Sentimentele naționale la Crușoveni par a se desvolta destul de repede. Copiii de «Armâni curați» și copiii grecomani, fac și aici tabere dușmane și adesea se rĕsboesc până la sânge, ca și la Pĕrleap, Gopeș, Moloviștea, Tĕrrnova, Magarova etc. Puii de Grecomani aruncă cu petre în institutorii Armâni, și le strigă din urmă: «dascăle Armân». Dușmănia aceasta însă se vede și la cei mai în vrîstă, și nu rare-ori din causa *Armânismului* și a panelenismului sau, mai bine, a *Grecomanismului* se dușmănesc membrii uneia și aceliași familii. Inăsprirea acestei lupte a ajuns până acolo

în cât a causat pretutindeni rupturi de relații între fii și părinți, între frați și frați. Bĕtrânii mai adesea sunt grecomani, ear tinerii «Armâni curați». Am vĕḑut la unele case din Crușova, zugrăvită lupa romană cu pruncii Romus și Remus de-asupra ușei. Odată mitropolitul grecoman din Crușova, mergênd să visiteze pe d-l Ioan Unca, unul dintre institutorii școalei române micste din mahalaua Cireș, și, vĕḑênd lupa romană zugrăvită cu culori de-asupra ușei, esită cât-va de-a intra. Atunci d-l Unca îi zise: «Pleacă-te lupei romane, căci intri la un Armân!» și popa vrênd-nevrênd trebui să se plece, mai cu seamă că și ușa era foarte joasă, cum e de obiceiu mai la toate locuințele armânesci. Se povestesce că Grecomanul i-a păstrat mânie pentru faptul că a fost nevoit să se plece lupoaicei, lăptătoarei întemeetorului Romei, și a încercat să oprească pe d-l Unca de a mai cânta la biserică, căci acest institutor e și cântăreț, dar nu a isbutit fiind-că l'a cerut iarași poporul. Institutorii armâni, oameni culți, țin posturile ca și când ar fi călugări, și se duc la biserică cu lumînări mari, de oare-ce așa doresce Armânul să vaḑă pe dascălul sĕu, deși în totul considerat, poporul armânesc e departe de a fi bigot.

Imprejurimile Crușovei sunt foarte frumoase și bogate în priveliști minunate cu orizonturi întinse. De aceea și obicĭnuesc Crușovenii a face adesea preumblări, dar tot-de-a-una în mare numĕr, căci un om singuratic, dacă ar hazarda a se duce în pădure, ar fi imediat prins de bandiți și dus prisonier «în munți» și de aici nu scapă până ce nu-și rescumpĕră capul cu bani, ear dacă cum-va prețul întârzie de a ajunge în mâna bandiților la termenul ficsat prin anume scrisori trimise familiei prisonierului, atunci capul nenorocitului cade nelipsit. Se pare că nu e ceas din zi și din noapte în care Crușova să nu fie pândită. Abea es câți-va copii să se joace la marginea orașului, că unul dintre ei e îndată răpit, și în tot-de-a-una fiul unei familii cu avere.

Apoi curg scrisorile către bieţii părinţi, aruncate fiindu-le noaptea prin curţi, şi nu pot face alt-fel, ci trebue să-şi vîre mâna adânc în pungă, pentru ca să nu fie vĕrsat sângele nevinovatului.

«Du-te, Leno, s'bagi (*) căldarea!»
«Nu mĕ duc, că-mĭ easte frică...
«Mi-easte frică di-Arbineşi (¹) — ¹) Albaneji, Arnăuţi
«Di-Arbineşi
«Făr' di cămeşi,
«Că-mi mĕ liau (²) ellĭ (³) di cusiţă — ²) mĕ iau ³) ei
«Şi-mĭ mĕ duc la păduriţă!»

Atât de mare e frica de bandiţi că nici pentru apă nu se duce o copilă în pădure. In această poesie populară, ce se întâlneşce prin comunele unde se află şi oameni cu avere, adecă prin comunele pândite de bandiţi, tipul banditului este înfăţoşat prin «Albaneji făr' de cămeşi» deşi de cele mai multe ori el este Bulgarul şi mai ales Bulgarul-Turcit, câte-odată Turcul şi ceva mai rar este chiar Armânul. D-l Gustav Weigand a găsit aceste versuri în comuna armânească Samarina, din munţii Pindului, aproape de rîul Grebeniticu, numit ast-fel pentru că trece şi pe lângă altă comună armânească, Grebena.

Şcolile zise bulgăreşci din Cruşova, nu de mult înfiinţate, nu au institutori formaţi anume, ci improvisaţi. Unii dintre ei sunt oameni cari nu ştiu mai mult decât a scri şi a citi, dar pun atâta sîrguinţă şi căldură în munca lor şcolară încât dau roade neaşteptate. Aceste şcoale, duse de un corp didactic nepregătit pedagogiceşce, au putut totuşi opri în loc armânisarea Bulgarilor Miaçi, cari încă în 10 sau 12 ani s'ar fi contopit cu totul în Armâni, mai ales că nu e nici unul dintre ei care să nu cunoască armâneasca, şi să n'o vorbească cu uşurinţă. Deşi însă şcoala bulgară

(*) *S'bagi căldarea*, adecă să pui căldarea la isvor. Veḑi şi: Gustav Weigand, *Die Aromunen* vol. II pag. 155.

din Turcia, nu se poate compara cu cea armânească, în care lucrează o sumă de institutori bine pregătiţi şi inimoşi, totuşi ea este superioară celei grecomane, care încă din vechiu sufere de rele ce par incurabile. Despre adevĕrul cuprins în afirmaţiunea aceasta, cititorul se va convinge îndată ce voiu descri chipul şi felul cum se lucrează în şcoalele grecesci. Le iau pe cele din Cruşova, după felul cărora sunt organisate lăuntricesce şcoalele grecesci şi din alte părţi ale Turciei. Mai ântĕi: 3 ore în fie-care zi a sĕptămânei, şi anume orele de dimineaţă, sunt date limbei grece antice, nu celei moderne, de oare-ce episcopii şi consulii greci, cârmuitorii acestor şcoale, nu se mulţămesc a greciza pe Armâni, ci vor a-i *elenisa*. Dar biata elena e tot atât de cunoscută profesorilor, ca şi şcolarilor lor. Şi cum ar putea fi alt-fel, când nu e nici un grec între ei, ci toţi până la unul sunt Armâni şi încă Armâni din Cruşova, cari n'au învĕţat decât în şcoalele gimnasiale grecomane din Bitule. Şi astăzi e ştiut că elena nu se învaţă cum-va la Atena, ci la Berlin, unde se duc şi Atenienii de o gustă cu picătura. Deci: orele de dimineaţă ale fie-cărei zile sunt date învĕţământului elenei, ear din cele de după prânz, 3 ore pe sĕptămână sunt pentru limba franceză, 2 ore pe sĕptămână pentru latina şi 2 ore pe sĕptămână pentru limba turcă, ce s'a introdus de puţin timp, şi imitându-se întru aceasta şcoala română, în care limba imperiului s'a cultivat tot-d'a-una cu luare aminte. Chiar după numĕrul orelor se vede lămurit că latina şi turca sunt introduse în program, numai de ochii lumei. Mai rĕmân acum numai 5 ore de după prânz, în care trebue să se înveţe: aritmetica, geometria, geografia, ştiinţele fisico-chemice şi cele naturale, istoria lumei negrecesci, caligrafia, desenul, etc. Cine nu vede din programul şi orarul acesta că în şcoala grecomană nu se învaţă decât *elena?* Şi cine o predă? Armânii originari din Cruşova, cari nu o cunosc nici pe departe. Aşa se esplică faptul că Armâ-

nii, oameni practici, au început a înconjura şcoala greacă, deşi ea dă şcolarilor până şi bani de buzunar. Şi tot aşa se esplică faptul că copii, după 11 ani de muncă în şcoala greacă, es fără nici o cunoşcinţă practică, ci numai cu câte-va versuri despărecheate din Omer, învĕţate şi acelea pe de rost. Grecomanii au în Cruşova o şcoală mare, în centrul oraşului, într'un frumos edificiu propriu, cu o clasă preparatorie de un an, cu şease clase primare şi cu patru clase gimnasiale, care clase, toate la un loc, cer unui elev unspre-zece ani în cap. Mai au încă două şcoli primare, dintre care una micstă, cea din mahalaua Cireş, pusă anume aici spre a combate influenţa şcoalei române, aflătoare în aceeaşi mahala, şi una de băeţi; şi încă alte două şcoli de fete, fiecare cu câte o divizie preparatoare şi cu câte cinci clase primare. Toate aceste şcoli sunt conduse de 8 profesori şi de 7 profesoare. Profesoarele grecomane sunt, mai toate, pregătite la şcoala normală greacă din Bitule, unde se zice că se fac şi 2 ani de aplicaţie, cu toate acestea, nici una nu cunoaşce noile metode de învĕţământ. Atât profesorii cât şi profesoarele sunt plătiţi de silogurile din Atena şi din Pera, ear veniturile bisericilor, din care de obiceiu se spune că ar fi plătiţi dascălii grecomani, sunt escamotate pretutindeni de episcopi în mare parte, pecând o parte mai micuţă e pentru preoţi, pentru cântăreţi şi chiar pentru efori. De un timp încoace Grecomanii au început a da o mai mare atenţiune şcoalelor de fete. Ei au ajuns a se încredinţa acum, că singură femeea armâncă a împedicat repedea mergere înainte a grecisărei. De aceea vor ca prin femee să desnaţionaliseze pe Armânii îndărătnici. De secoli, de când au în mână biserica creştină a Peninsulei Balcanice şi nu au cules nici o izbândă în desnaţionalisarea diferitelor popoare ale Turciei, s'au hotărît deci să greciseze pe femeea armână, albaneză şi slavă şi îndată ce vor izbuti a face aceasta, în câţi-va ani Peninsula

întreagă va fi elenisată, şi când Turcul va pleca în Asia, Atena va moşteni Constantinopole cu toate apanagele lui. Ideea nu e rea, păcat numai că a licărit în mintea episcopilor şi consulilor greci, tocmai când şi la celelalte popoare din Turcia s'a redeşteptat sentimentul naţional şi când nici Armânul, nici Albanezul, nici Sêrbul şi nici Bulgarul nu se mai simt măguliţi a fi Greci.

Cunoscênd organisarea lăuntrică a şcoalei bulgare şi a celei grecomane, este timpul să arătăm şi pe cea a şcoalei armâneşci, pentru ca ori-cine să poată face mai bine comparaţia. De oare-ce şi şcoalele armâneşci din toată Turcia sunt organisate tot ca cele din Cruşova, de aceea ne vom servi de acestea spre a precisa tipul. In acest oraş sunt trei şcoli româneşci: una de băeţi şi una de fete în centru şi în apropiere de biserica s-tul Neculai, şi încă o şcoală micstă aşeḑată în mahalaua Cireş. Şcoala de băeţi are o clasă preparatorie şi cinci clase primare. Clasa preparatorie serveşce pentru a face pe copiii armâni câtva cunoscuţi cu limba română, în care li se predă partea cea mai mare a disciplinelor învěţămêntului primar; ear în clasa a cincea se repetă cele învěţate în clasa a treia şi a patra. Programul e aproape acelaşi ca al şcoalelor primare din România, uşurat de istorie, şi încărcat cu limbele: turcă, franceză şi greacă. Turca se predă în clasele 3-a, 4-a şi 5-a cu 3 ore pe sěptămână, franceza în clasele 3-a, 4-a şi 5-a tot cu 3 ore pe sěptămână, ear greaca modernă în clasele 4-a şi 5-a cu două ore pe sěptămână. Fiind deci învěţămêntul primar de aici, încărcat cu trei limbi străine, şi trebuind, în acelaşi timp, a se face bine toate materiile programelor învěţămêntului primar din România, adăogarea clasei a 5-a era inevitabilă. După cum am arătat şi mai sus, rugăciunile şi lucrările practice aritmetice se fac în armâneşce, ear celelalte materii se învaţă în româneşce. Spiritul învěţămêntului este eminamente practic, ba chiar atât de prac-

tic, încât în unele şcoli armâneşci se învaţă şi comptabilitatea, de oare-ce părinţii, fiind comercianţi şi industriaşi, doresc ca copiii să capete în şcoală tocmai ceea-ce le trebueşce în viaţa de toate zilele.

Corpul didactic armânesc este cu mult superior celui grecoman şi celui bulgar. D-nul Steriu Cionescu, directorul şcoalei române centrale de băeţi, a urmat cursuri academice la universitatea din Iaşi mai mulţi ani. D-nii Taşcu Iliescu şi Evangheliu Petrescu sunt cei doi poeţi în viaţă mai gustaţi şi mai iubiţi între Armâni. De asemenea şi ceilalţi membri ai corpului didactic armân din Cruşova, alcătuit din şeasă institutori şi patru institutoare, sunt oameni, carii cunosc cerinţele învěţământului intuitiv şi ale noilor metoade. Una dintre institutoare, d-na Zaharia Buşa, directoarea şcoalei de fete, este absolventă a asilului «Elena Doamna». Şcoalele armâneşci din Cruşova sunt conduse şi de o eforie alcătuită din şeapte bărbaţi iubitori de instrucţie şi anume: Prenda Leasa, Petru Baliu, N. Gogu, N. Petraşincu, D. Petraşincu, Costi Chieli şi Toma Atanasiu, care e şi casierul eforiei, toţi oameni foarte stimaţi şi cu averi însemnate. Invěţământul nu se predă însă nici după sistema institutorului de clasă (Klassenlehrer), nici după cea a specialisărei pe materii. In şcoala română din Macedonia s'a cătat o înfrăţire a acestor două sisteme şi s'a găsit şi a dat deja destul de bune roade înfrăţirea aceasta, pe care, cred, că e bine să o arăt tot acuma. Eat'-o: la şcoala centrală: clasele 1° şi 2° sunt conduse de d-l Iani Papa-Hagi, clasele 3°, 4° şi 5° de d-l Steriu Cionescu, ear clasa preparatorie este condusă de d-l Taşcu Iliescu. Tot odată d-l Cionescu predă franceza în cl. 4° şi greaca în a 4° şi 5°, d-l Petrescu predă turca în clasele 3°, 4° şi 5° şi franceza în a 5°, şi tot aceşti institutori predau limbele şi la şcoala de fete. Mai toţi aceşti institutori scriu şi alcătuesc cărţi. Steriu Cionescu a scris un abecedar şi o

geografie a Turciei de Europa. Din poesiile d-lui Taşcu Iliescu am adus deja una respândită în toate școalele Macedoniei, să înfățișez și una din ale d-lui Evangheliu Petrescu cu titlul: Pulĭu asburător:

Tine pulĭu (1) asburător (2),	1) pasere 2) sburătoare
Ah ce tot ma'mi cănți tr' (3) ubor (4);	3) în 4) curte, ogradă
Tine cunoșci a meu dor.	
Disi (5) mi faci vîrn'ajutor?	5) nu cum-va?
Tine-am frate, tine sor!	
Věd că ești bun călĕtor,	
S'asbori poți de tot lișor,	
Vino'ncoa să'ți zic un sbor (6):	6) vorbă, cuvênt
Slaba-mi boace di ficior,	
Nu strĕbate açel nior,	
S'avdă bunul Domnitor	
Cânteclu a meu di-amor,	
Ce eu cânt tră (7) numa (8) lor	7) în 8) numele
Și tr'açeli frați çe mĕ vor.	
Ma (9) tine mușat (10) pulĭșor	9) însă 10) frumos
Și-a inimăliei cântător,	
Spune a lumiliei Faptător (11),	11) creator, făptuitor
In armânescul mare cor	
S'm'aveaglie (12) mine pănă s'mor.	12) să mĕ vegheze
Și'n sinlu a lui apărător	
Eu alt nu cânt cu toc și dor,	
De cât dreptatea tutulor	
Și-a armânescului popor... ! (*)	

In afară de acest tip de școală, care e cel general, Armânii mai au în munți încă unul, ce se aseamănă mult cu acela al unei școale ambulante. Din causă că Fărșeroții și parte de Grămosteani sunt migranți, școala armânească e silită să se ție mereu de ei, și deci, vara să se sue la munte, ear earna să se coboare la câmpie, ca ast-fel instrucția copiilor să nu sufere.

(*) Vedi: revista mea *Țara Nouă* an. IV, pag. 561. «Pulĭu asburător» se aseamănă cât-va cu *paserea măeastră*, și în unele basme armânești are un rol apropiat cu acela pe care *paserea măeastră*, îl are în basmele noastre.

Fărşerotul călĕtoreşce cu nevasta şi copiii lui, ori-cât de departe s'ar duce, şi nici chiar pentru învĕţătură nu se hotărăşce a se despărţi de numeroasele-i odrasle. Deci, şcoala ar fi deşartă earna dacă ar rĕmânea la munte, ear de-ar sta la câmpie ar fi deşartă vara. Şi ca să nu fie deşartă s'a făcut şi ea quasi-nomadă ca şi poporul căruia este datoare a'i apropia bine-facerile învĕţăturei.

In ce priveşce moralitatea şi curăţenia vieţei, ântĕetatea corpului didactic armânesc, faţă de cel grecoman ca şi de cel bulgar, nu e supusă la îndoeală nicăiri în Macedonia. Dascălul armân înţelege că trebue să fie pilda vie a bunei purtări, şi îşi dă lămurit seama că glasul lui cu atât va fi mai ascultat, cu cât ênsuşi va face şi va fi aşa cum propovedueşce. Pretutindeni în Turcia unde se află şcoală armânească, dascălul armân este iubit şi stimat de populaţie, şi el este ţinut să nu poată şovăi, căci dacă n'ar fi el pilda vie a binelui, atunci lui ênsuşi pilda aceasta i-ar fi părinţii şcolarilor şi familia armână în genere, în care moralitatea, frugalitatea, curăţenia de moravuri şi spiritul de ordine sunt domnitoare. Nu tot aşa stau lucrurile cu institutorul bulgar, care crede că cu atât se va arăta mai civilisat, cu cât va avea mai puţine scrupule. Poporul bulgar din câmpiile şi luncile Turciei, trăind în miserie, ca unul care e legat de pămêntul proprietarului turc ori albanez, şi, fiind cu trup şi suflet la disposiţia proprietarului, e stăpânit de toate viciile, ce fac tristul cortegiu al miseriei şi al stărei de ciflicar. Puse fiind satele Bulgarilor în calea tuturora, familia la ei a avut de suferit necontenit înfrângeri, ce au aruncat-o în prada unei corupţii înfiorătoare, pe care stăpânul ciflicului o cultivă şi o creşce, dând concursul sĕu personal. Ciflicarul bulgar, muncind pămêntul altuia şi, tot rodul sudorilor lui trecênd la stăpânul ciflicului, nici miserul bordeiu în care îşi odihneşce oasele trudite nu este al lui. In acest bordeiu fiind cu femeea, cu fetele şi copiii

lui, cum ziseiu, în calea tuturora, fatal este și în calea poftelor tuturora. Din straturile acestea pornesce institutorul bulgar, și de sigur că el se va fi întrebând: «Pentru cine să fiu moral? Cui ar servi de pildă înfrênarea mea?» De aceea în școalele bulgare din Turcia, instrucția se dă intr'o mĕsură oare-care, dar la educația inimei școlarului nu cugetă nici institutorul, nici episcopul bulgar, care ca și cel grecoman, de-o-cam-dată e ocupat cu luarea a șeapte piei de pe spatele drept-credincioșilor, cărora le propoveduesce iubirea aproapelui și milostenia. Tot așa stau lucrurile — din punctul de vedere al moralităței — și în școala grecomană. Nu doar că poporul grecoman ar fi căḑut, căci acesta nu e altul de cât poporul armân, la care iubirea de familie e o religie. Dar amestecul consulului și episcopului grec în școala grecomană a introdus aici apucături și rĕutăți, ce nu o pot face să progreseze. Câți-va ani mai înainte, consulul grec de la Bitolia, în fie-care sĕptămână, sâmbătă dimineața, pleca la Gopeș călare, însoțit de un cavas înarmat, ajungea la școala de fete grecomană, lua pe institutoare cu sine pe cal și sub ochii tuturor «Armânilor curați» și a Armânilor grecomani, consulul și institutoarea, amêndoi pe-aceeași șea, plecau voioși la Bitolia. Aici, primejdiosul grecisator, ținea cu sine pe doamna institutoare greacă până mercuri dimineața, când apoi o trimetea la școală pentru ca să propoveduească, până sâmbăta viitoare, moralitate și spirit de ordine școlărițelor ei. Domnul consul de mercuri și până vineri seara de asemeni nu rĕmânea neocupat. El scria rapoarte diplomatice, adresate Atenei, prin care arăta că de când d-lui stă în capul școalelor grecesci din vilaietul Monastir, toți Armânii s'au făcut Eleni; ear Atena încântată îi trimetea noi subsidii pentru ca să prefacă în Eleni, și pe Bulgari, pe Sêrbi, pe Albaneji și să nu mai rĕmâe barbari în Peninsula Balcanică. Resultatul a fost că Atena a rechemat la urmă pe acest aprig grecisator al Peninsulei; că părinții grecomani

din Gopeş 'şi-au luat copiii şi i-au dat la şcoala armânească, încredinţându-se că poate cine-va să fie om şi fără să fie Elen, ear şcoala grecomană s'a închis şi a rĕmas închisă. Nu numai la Gopeş însă, s'a lucrat în acest chip în favoarea panelinismului, ci şi în alte părţi ale Macedoniei, unde el a eşit învingĕtor întocmai ca şi la Gopeş. Dar nu despre aceste episoade din cumplitul rĕsboiu, ce consulii greci duc pentru panelenisarea Peninsulei era vorba, ci de moralitatea corpului didactic grecoman. Aşa este; totuşi, de oare-ce consulii greci sunt şi conducĕtorii supremi ai şcolei grecomane în Turcia, 'şi consilierii ascultaţi ai episcopilor greci în lupta grecisărei, atât prin şcoală cât şi prin biserică, oare esemplele ce dau aceşti şefi să nu aibă nici un rĕsunet în şcoală? şi să nu molipsească oare întru nimic pe membrii corpului didactic grecoman? Faptele rĕspund afirmativ. Dascălii grecomani sunt departe de a fi pildă de moralitate; ei înţeleg prin civilisaţie lupta în contra frugalităţei, de oarece la carte stă scris, în economia politică, că îmulţirea trebuinţelor este civilisaţia, la carte stă scris că respectarea datinilor strĕmoşeşci este tot una cu superstiţia, în codul cavalerului de «bon ton» este scris că a sta la masă într'o societate alături de soţia sa, şi a dănţui numai cu soţia şi cu sora sa «e ceva vulgar». De aceea aceşti civilisatori ai barbarei Peninsule dau cu piciorul în toate datinile, obiceiurile şi credinţele strĕmoşesci. Ei deschid porţile casei lor şi împing cu sila porţile altor case şi familii. Ear Armânul, deştept şi neîncredĕtor, se iută pieziş la ei şi clatină din cap cu bănueală.

Armânii cari îmi povesteau lucrurile acestea aveau tot dreptul să închee cu vorbele:

— Noi nu ne temem nici de cum de stigleţii panelenismului. Greci *nu sunt* în Macedonia, ei *vor să facă* Greci, şi dacă n'au izbutit până eri, astăzi în zadar se mai muncesc.

Un alt Armân luă cuvîntul şi adaose:

— Ai dreptate. De corbii panbulgarismului însă trebue să ne temem, căci propaganda panbulgarică n'are nevoe să facă Bulgari. Bulgari sunt în Turcia, și bordeele lor sunt pline de copii.

— Copiii tuturora!

— Dar carii se numĕră ca Bulgari.

— Și cărora direcția bulgară naționalistă de prin orașe, nu le face școală, de și are atâtea mijloace bănești la disposiție, ci îi lasă în întuneric și în prada panelenismului, a panslavismului, a catolicismului și a protestantismului. Direcția naționalistă se reazemă pe credință că Bulgarii de prin câmpii nu vor putea fi desnaționalisați, ci vor rĕmânea tari în fața tuturor ademenirilor străine, apărați fiind de ignoranță. Această credință a și formulat-o direcția naționalistă bulgară din Bitolia într'un cuvînt foarte scurt și foarte crud: «dobitoacele își vor păstra carnea bulgărească!» Slabă mângâere. Nici odată ignoranța n'a apărat pe un popor de nevoi și de ispite. Faptele vorbesc ca și mine; ei sunt divisați și se sfâșie întru ei. Nu mĕ tem nici de dênșii.

— Divisați suntem și noi, și ne sfâșiăm între noi din causa panelenismului. Dar aceste sfâșieri vor înceta când școala și biserica armânească vor revărsa lumina peste tot neamul nostru. Tot așa și sfâșierile dintre Bulgari vor înceta când școala bulgărească va veni în mijlocul lor.

— Când se va putea face școală în cătunele lor de câte 20 și 30 de suflete? Cuvîntul: «dobitoacele își vor păstra carnea bulgărească» are menirea de fapt de a masca neputința de a se face școli în atâtea cătune, el nu esprimă cum-va în realitate credința conducĕtorilor bulgari că «dobitoacele» vor resista ademenirilor.

— Dar Bulgarii n'au nevoe să facă Bulgari, ei sunt în Macedonia.

— In Macedonia?... Hm! în straturi subțiri și deci puțin resistente. Noi, Armânii, de asemeni nu avem nevoe a face

Armâni, căci Armâni sunt nu numai în Macedonia, ci şi în toată Albania unde nu sunt Bulgari, şi în Epir, şi în Tesalia şi pretutindeni în Peninsula-Balcanică.

— Dar neajunşi la conştiinţa naţională.

— Da.. Neajunşi pretutindeni.. însă esistăm în insule sau, mai bine zis: în peninsule puternice, în straturi tari. Armânii sunt şi mai mulţi şi mai luminaţi de cât Bulgarii, carii erau numeroşi înainte de formarea statului bulgar şi anecsarea Rumeliei. Ar fi destul să scoborîm zece comune armâneşci de la munte şi toate luncile Peninsulei vor fi cuprinse de Valahi. Dar ceasul n'a sunat ca ei să se scoboare. Să 'i lăsăm pe creştetele munţilor până vor fi chemaţi la lumină şi la conştiinţa naţională.

— Şi până să ajungi la conştiinţa naţională, Europa te va dărui, din neştiinţă ori din interes, când Bulgariei, când Serbiei, când Greciei sau tuturora deodată. Şi atunci?

— S'au mai făcut daruri cu Armâni. Grecisatu-s'au cei din Grecia? Nu trăesc până azi în Balcani Românii lui Ioaniţă împĕratul? Şi s'a neliniştit un Român de soarta Românilor din Serbia?

– Veḑi cum ne socotesc străinii.

– Pe hârtie ne-au împuţinat tot-d'a-una, în realitate creşcem şi ne înmulţim. Noi ştim câţi suntem, şi n'avem nevoe să-i întrebăm pe ei spre a ne cunoaşce numĕrul. Ear întru cât mĕ priveşce, mai ştiu încă un lucru: peste un popor nu se trage cu buretele, dacă odată este, el va va fi şi în viitor!

Şi totuşi când aceşti doi luptători încetaseră, fără a se convinge, un bĕtrân din cei de faţă nu se putu împedica de a zice:

– Toate bune... toate bune! dar fraţii nostri de la Dunăre au un cuvênt ce glăsueşce: «paza bună trece primejdia» şi pe care ar trebui să nu 'l uitaţi când vorbiţi despre Bulgarii din Macedonia, şi despre panbulgarism.

— Da, reluă unul din cei d'ântĕi vorbitori, zicĕtoarea celor de peste Dunăre e înțeleaptă, însă nu pentru că cuvêntul: *Bulgarii din Macedonia*, ar fi avênd vre un înțeles în sine, ci pentru că la spatele Bulgarilor stă Colosul de Nord, care tulbură necontenit pacea Peninsulei noastre. Toate neamurile de pe pământ au dreptul de a gusta din bine-facerile păcei, numai nouĕ Armânilor, Turcilor, Albanejilor și câte alte neamuri mai suntem aici, nu ne este ertat a trăi în pace, pentru că nu vrea puterea cea mai mare creștină. Bulgarii din Macedonia? Dar ce înțeles are oare cuvêntul acesta? Este mai ântĕi lămurit înțelesul geografic al cuvêntului Macedonia? Și nu sunt în Macedonia și Turci, și Armâni, și Albaneji, și Sêrbi, și Ovrei, și Greci, și Bulgari, și Curḑi, și Armeni? Ce însemnează deci cuvîntul: Bulgarii din Macedonia? Se putea vorbi odată de Bulgarii sau, și mai cu drept: de Slavii din Turcia. Da... înainte de formarea statului Sêrbilor, și cel al Bulgarilor, Slavii erau în majoritate în Peninsulă, dar acum, și încă și după anecsarea Rumeliei? Acum ce mai vor Bulgarii cu Macedonia unde noi, Armânii, Turcii și Albanejii îi întreceam în numĕr, nu tustrele neamurile la un loc, ci fie-care deosebit?

V.

PLECAREA DIN CRUŞOVA. DE LA PĔRLEAP SPRE BITULE: CERŞITORII SLAVI; LIPSA DE CERŞITORI ARMÂNI; CĂSĂTORIA LA SLAVII DINTRE PĔRLEAP ŞI BITULE; CUM GREŞESC STRĂINII NUMĔRĂTOAREA ARMÂNILOR; PORTUL FEMEILOR SLAVE; ASPIRAŢIILE LOR ŞI DIVIḌIUNILE DINTRE EI; JUDECATA UNOR UCIGAŞI. O PERECHE DE BULGARI LA FÔNTÂNA DE LÂNGĂ BITULE. INAUGURAREA CONSULATULUI ROMÂN DIN MONASTIR.

Se respândise vestea că peste câte-va zile avea să se inaugureze consulatul român de la Bitolia, de curând înfiinţat, şi Armânii erau cuprinşi ca de nişte friguri. Nu se mai vorbea decât despre aceasta. Toţi ar fi vrut să plece la Bitolia, ca să vaḍă înălţându-se drapelul României în capitala Macedoniei. Femeile chiar, nu mai vorbeau de nunţi la fôntână, ci numai despre «consulatlu armânescu».

Iarăşi pe o arşiţă cumplită de soare, părăsii Cruşova, acest mândru cuib de vulturi, această puternică cetate a neamului armânesc. Dascălii, dăscăliţele şi o mulţime de locuitori Cruşoveni însemnaţi, Armâni toţi, mĕ însoţiră până la eşirea din oraş, despărţindu-ne ne strînserăm mânele, ear când pornii, îmi strigară cu ochii uḍi de lacrimi:

— Spune celor din Romănia să nu ne uite! Fraţi le suntem şi îi iubim! Spune-le să ne iubească şi ei!

Cerşitori slavi

Ali-Agà, care rĕmăsese la hanul de la intrare şi pe care nu'l mai vĕḑusem de la sosirea în Cruşova, îmi făcu un frumos salut oriental, sări pe capra trăsurei, puse puşca între genunchi şi îndemnă pe birjarul Tătar să mâe. Peste cât-va timp eram la Pĕrleap. Aici atăt Armânii cât şi Grecomanii erau mişcaţi de vestea inaugurărei consulatului şi numele, Romănia, era purtat din gură în gură. Unii o şi luaseră la picior, ca să vaḑă ceea-ce se va petrece a doua zi la Bitule, căci a doua zi chiar avea să aibă loc inaugurarea. Alţii porniseră călări, ori cu trăsura încă cu o zi mai înainte.

Eşind din Pĕrleap, unde mai observai că se fabrică şi pietre de moară, în drum spre Bitule întâlnii mai mulţi cerşitori sêrbi ori bulgari, unii orbi, alţii şchiopi, alţii ologi, aşeḑaţi din loc în loc la marginea şoselei şi cântând nisce cântece jalnice şi trăgănate de ale lui Marcu Cralea, despre care Sêrbo-Bulgarii sau Bulgaro-Sêrbii de aici cred că nu a murit, ci că doarme în adâncimele muntelui Marcoi-Culi şi că se va redeştepta, spre a-i scăpa de jugul Ottoman. Ali-Agà, care cunoşcea aceste cântări, se uita chioriş la ei şi tot mormăea:

— Să aşteptaţi până va învia Marcu-Cralea.

Se afirmă nu numai de Armâni, ci şi de Turci, şi de Bulgari, şi de Albaneji, că nu s'a vĕḑut vr'o dată un cerşitor armân în Macedonia şi în cele-l'alte provincii turceşci

în care locuesc Armânii; ear eu pot afirma că atât cât m'am mişcat în Turcia, care de alt-fel mişună de cerşitori de toate naţionalităţile, nu am întâlnit nici un singur cerşitor armân, şi nici măcăr un Armân în miserie. Atât de mare este iubirea de familie la Armân, încât el primeşce în casa sa şi ajută pe un nenorocit şi de-al noulea neam, şi nu 'l lasă să întindă mâna; ear ajutatul nu mănâncă degeaba, ci tot face ce poate în casa care i-a dat ospitalitate, măcar aduce apă şi aţîţă focul. In faptul acesta se constată două înalte sentimente: iubirea cea mare de familie a Armânului, şi conştiinţa de sine ridicată la conştiinţa şi mândria de rasă. In comuna Tĕrrnova se află o bĕtrână săracă, care nu are nici o rudă şi nici un sprijin. Ea stă în căsuţa ei şi toată ziulica împleteşce ciorapi armâneşci şi bulgăreşci. Şi dacă, ştiind'o în lipsă, voeşce cine-va să-i dea un ajutor în formă de dar, ea primeşce ajutorul însă în schimb face şi ea un dar, măcar cu o pereche sau două de ciorapi.

O bĕtrână săracă lucrând ciorapi

Oprind trăsura în câte-va rânduri, am dat câte ceva cântăreţilor orbi sau ologi de pe lângă şosea. Unul dintre aceşti cerşitori îmi ceru şi o ţigară, ear Ali-Agà îmi zise:

— După ce 'i vei da ţigara, îţi va cere şi chibrit!

Observai lui Ali, că judecă pe aceşti nenorociţi aşa cam cum era să fie el ênsuşi judecat la Pĕrleap, după ce trăsese

cu pușca în tâlharii de lângă muntele Marcoi-Culi, ear el clătinând din cap rĕspunse:

—După ce vei mai fi umblat prin locurile noastre, te vei încredința ênsuți, cât sunt de rĕi și nerecunoscĕtori. Străinii câți veniți pe la noi, aveți obiceiul să ne ocărîți după ce ajungeți acasă. Greșiți foarte. Noi Turcii avem un lucru: considerăm oameni nu numai pe cei de legea noastră, ci și pe cei de altă lege. Oamenii aceștia însă, Bulgari ori Sêrbi ce sunt, consideră drept câni pe toți câți vorbesc altă limbă decât a lor, deci și pe creștinii de altă limbă. Și să te fereșci de a le face bine, îți iai beleaua cu ei. Căci nu ei se cred datori, ci d-ta le ești datornic, după ce le-ai făcut binele.

In drum trecurăm iarăși pe lângă mai multe sate bulgărești stăpânite de miserie: Borovce, Calician, Rubci, Tricrst, Tapolcian etc. La jumătatea drumului spre Bitule se trece peste rîul Cerna, care își are obârșia la poalele Muntelui Crăciunac. In dreptul satului Lojna, și în imediată apropriere, se află un han unde hangiul este un Bulgar. Cerurăm apă de bĕut. Bulgarul cu capul descoperit, se presintă cu un vas de lut plin cu apă în stânga, ear în dreapta cu o mică tinichea, pe care o muiă în vas, o umplu și o oferi lui Ali-Agà, singurul Turc dintre toți cei câți eram în trăsură. Acesta făcu semn hangiului ca să-mi dea mie ântĕi de bĕut. Bulgarul ori Sêrbul, cu o privire îndóioasă, cătă în ochii lui Ali, stătu o clipă nehotărît, apoi îl ascultâ. Umplu cana de tinichea a doua oară și iarăși o oferi lui Ali, adecă Turcului, stăpânului sau mai bine Domnului. Acesta îi facu semn să o dea profesorului armân, care mĕ însoțea în drumul acesta, și care ca ori-ce supus Ottoman purta fes. Bietul Bulgar, el voea să servească pe singurul Turc dintre noi, și acesta nu 'i primea serviciile.

In cale ajunserăm pe un băeat bulgar ori sêrb, ca de 15 sau 16 ani, împreună cu o femee de 40 sau 45 de ani, ce părea a 'i fi mamă. Mirat de nesimțirea băeatului, care

călărea pe un asin, şi de umilinţa mamei, care într'o căldură arḑĕtoare şi prin praf, mergea alăturea cu picioarele goale, atât Armânul, însoţitorul meu cât şi Ali-Agà îmi afirmară că cei doi călĕtori nu sunt cum-va mamă şi fiu, ci soţ şi soţie. Incă mai mirat fiind, la întrebările ce pusei mi se rĕspunse că la Bulgarii ori Sêrbii de pe câmpia dintre Pĕrleap şi Bitule, ca şi la cei dintre Pĕrleap şi Cruşova este obiceiul că părintele când îşi însoară fiul cel mai mare, între 14 şi 16 ani, îi alege o soţie de cel puţin 30 sau 32 de ani. Această fată bĕtrână, în anii d'ântĕi e de fapt soţia părintelui soţului, de oare-ce soţia lui proprie e prea bĕtrână. Peste vr'o doi ani ea devine soţia amândurora. Cei d'ântĕi copii sunt ai părintelui, deci fraţi ai soţului, ear cei următori nu se mai ştie ai cui sunt. Fiul acesta, la rîndul lui, însoară în aceleaşi condiţiuni pe fiiul-sĕu mai mare, care în realitate îi este frate!! Mişcat în chipul cel mai desplăcut şi revoltat, am refusat de a crede. Ajunserăm din nou la un han, şi fiind-că vroeam ca esistenţa sau neesistenţa urîtului obiceiu ce mi se povestise, să fie imediat controlată, hotărîiu să aşteptăm aici până ce va sosi din urmă şi perechea de Bulgari, mamă şi fiu sau soţ şi soţie, şi rugai atât pe Ali-Agà, cât şi pe Armânul care mĕ însoţea, să pue ei întrebările, căci amêndoi ştiau foarte bine limba bulgară de pe aici. Prin Armân învĕţaiu pe Ali-Agà cum sĕ întrebe fără a ofensa pe perechea de Slavi, ce ne interesa. Ei se vedeau acum la cotitura drumului. Pe când vorbeam, hangiul, care, judecat după port, părea a fi Albanez, asculta românească noastră cu o foarte încordată luare aminte. Se vedea bine că ne înţelegea grăirea. Făcĕnd apoi o mişcare ca un om care nu se mai poate stăpâni, veni repede în faţa noastră şi ne strigâ bucuros:

— Cu sănătate!

După ce îi mulţămirăm pentru salutare, începu a ne întreba:

— Iu(1) mergeți voi? Bitule? Aclo(2) va s' s' sfințească consulatlu armânescu!

Și ne întrebă despre țară, despre lucrurile din Regat, despre traiul nostru și multe și multe, cum știe a întreba numai Armânul, care din acest punct de vedere amintesce mult spiritul de curiositate pe care Cesar îl constată și îl descrie la Gali, în: de bello galico. Rar mi-a fost dat să vĕd un om atât de radios și de fericit ca hangiul nostru, când ajunse a se încredință el, că putea să se înțeleagă cu mine, deși el întreba armânesce, ear eu îi respundeam pe românesce.

In timpul acesta sosi și așteptata pereche. Ali-Agà oferi băeatului o țigară, ca să intre în vorbă cu el. Băeatul nu fuma. Ali îi o oferi din nou zicêndu-i:

— Ia-o și dă-o nevestei tale...! și arătă cu degetul pe femee. Credeam că aceasta se va revolta, că tot sângele i se va ridica în obraz... nu; ea rĕspunse cu liniște:

— Ii sunt mamă, nu nevastă.

Ori-ce cuvênt pronunțat îmi era îndată tradus, ori de hangiu, ori de cel-lalt Armân, carii ascultau cu atențiune, căci de oare-ce și hangiul îmi afirmase esistența la Bulgari a acelui desgustător și neomenos obiceiu, toți erau acum interesați în causă. Ali-Agà avea aerul încurcat al unui om care se teme a fi prins cu minciuna și nu mai puțin încurcați păreau Armânii de lângă mine. Urmâ o scurtă tăcere, în timpul căreia băeatul se dăduse jos de pe asin. Hangiul voia să se apropie de Bulgari și să intre în vorbă cu ei, atunci Ali se adresă femeei și o întrebă:

— Unde mergeți?

— La Krklina, rĕspunse ea scurt.

Krklina e numele unui mic și miser sat bulgar, până la care mai erau vr'o patru chilometri. Ali-Agà reluă:

— Ce să faci acolo?

— Am treabă.

(1) Unde. (2) Acolo.

— Poate că vrei să'ţi însori băeatul, că vĕd că'i mărişor de-acuma.

Bulgarca cât-va mirată, ridică ochii la Turc și rĕspunse:

— Adevĕrat.

— Vedi că eu știu. Trebue să fie tînĕră și fata!

— De ce?

— Pentru că băeatul tĕu nu poate să aibă de cât vr'o 15 sau 16 ani.

— Are 14 și jumătate.

— Tot atâta trebue să aibă și fata.

— De ce? întrebă iar femeea.

— Apoi ce vrêstă are?

— 31 de ani.

— Trebue să fie frumoasă, urmâ Ali-Agà.

— Hm! făcu Bulgarca, care părea a se fi săturat deja de atâtea întrebări, cărora ea nu le vedea însă rostul. Atunci Turcul forţâ puţin nota:

— Bărbatul tĕu trăește... nu-i așa?

— Trăeșce.

— De câţi ani e el?

— Nu ştiu! rĕspunse Bulgarca repede.

In zadar mai puse Ali încă un șir de întrebări, căci nu mai putu scoate nici o lămurire. Băeatul se și urcase pe asin, ear mă-sa porni prin praf după el, mișcând cu amêndouă mânele împrejurul mijlocului colosalul brâu, ce poartă femeea bulgară sau sêrbă de prin locurile acestea, ca și cum ar fi fost greu chinuită de căldură.

— Minciuni n'am spus; zice Ali-Agà, întorcêndu-se la mine.

— Insă eu n'am prins încă adevĕrul; ii rĕspunseiu.

— Ce mai lipseșce? Când am întrebat-o dacă noră-sa e frumoasă, ea mi-a rĕspuns numai: hm! Va-să-zică mare bucurie n'o aşteaptă pe femeea aceasta, după ce îşi va însura băeatul. Rĕmânea să spue că bărbatul ei este de 29 ori 30 de ani şi adevĕrul era descoperit.

— Dar n'a spus. Femeea poate să aibă 42 sau 45 de ani, şi bărbatul ei poate că e de 50 sau 55 de ani.

— Insă viitoarea băeatului este de 31 de ani. Nu ai o parte a adevěrului?

Ne suirăm în trăsură şi urmarăm drumul spre Bitule. La plecare hangiul ne strigâ voios:

— Calembar (călĕtorie bună)!

Tot călĕtorind cugetam că dacă în locul meu, ar fi trecut pe la hanul ce lăsasem în urmă, un călĕtor neromân, fie el German, Francez, sau de altă naţionalitate, ar fi judecat după port pe hangiu şi l'ar fi socotit Albanez. Auḑînd acesta pe călĕtor vorbind franceza, germana ori engleza, inima lui nu s'ar fi deschis, cum s'a întâmplat când a auḑit româneasca. Şi chiar de-ar fi ştiut el că străinul acela plecase anume cu gândul de a numĕra pe Armâni, puţin i-ar fi păsat lui cum ar fi fost socotit. Puţin i-ar fi păsat că străinul trecĕtor în darea de seamă ce avea a face, era să zică că în cutare loc hangiul era Albanez ori Scandinav. Altfel s'a întâmplat când a auḑit româna. Şi îmi grăiam în mine că aşa trebue să se fi esplicând faptul că Dimitrie Bolintineanu găseşce mai mulţi Armâni, de cât cei-l'alţi cercetători neromâni ai Peninsulei-Balcanice. Bolintineanu, ca Român, îi *găsea* în adevĕr pe Armâni ori-unde îi *întâlnea* pe când cei-l'alţi călĕtori neromâni, *deşi îi întâlniau* însă treceau pe lângă ei *fără să-i găsească.* Aceasta se vede în scrierile lui F. C. H. L. Pouqueville, mai la fie-care pagină, atât în: «Voyage de la Grèce» precum şi în: «Voyage en Morèe, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'empire Othoman, pendant les années 1798—99, 1800—1». La Arta, la Suli, în tot Epirul de jos, în Pind, pretutindenea *întâlneşce* Armâni şi înşiră un lung catalog de numiri de-ale satelor locuite şi astăzi de Armâni, stă de vorbă cu ei, le admiră chipul şi bărbăţia, dar trece pe lângă ei înainte şi *nu'i găsesce*, pentru că nu-i cunoaşce. Tot aşa s'a întâmplat şi

cu alţi scriitori străini. De câte ori un Român sau un Armân va scri despre poporul Armânesc, călĕtorul şi scriitorul străin îi va striga: «Ai vĕḑut cu ochi de şovinist! Şi eu am fost în Peninsulă dar n'am vĕḑut ceea-ce arăţi, n'am vĕḑut atâţi Armâni.» Acestuia se poate rĕspunde: I-ai vĕḑut, ai mâncat cu ei, ai vorbit cu ei, dar nu i-ai cunoscut!!. Dacă un German şi-ar căuta Germanii, i-ar găsi şi i-ar cunoaşce mai bine de cât un Român. Fie ertat ca şi Românul să-şi găsească şi să-şi cunoască mai bine Românii.

Ali-Agà se frământa mereu pe capra trăsurei şi, după ce îndemnă pe birjarul Tătar a mâna, ceva mai tare, se întoarse spre mine şi îmi zise iarăşi, cu oare-care amărâciune:

— Efendi (=domnule)! Nu, eu n'am minţit, şi pot să-ţi mai aduc o dovadă că la Slavii de prin locurile acestea, esistă obiceiul de care ţi-am vorbit. Acum vr'o cinci-spre-zece ani eram păzitor al unei vii de pe ciflicul unui mare bey, albanez-musulman. Intr'o seară, mai mult pe înoptate, prinseiu furând struguri, pe o Bulgarcă, pe o fată bĕtrână de acestea, măritată de curând. Ele sunt deprinse prin vii, căci culesul se face numai cu ele. Se adună, şi vin cu mare voe-bună, câte opt şi zece şi două-spre-zece fete, şi nu se primeşce nici un Bulgar în vie, ci numai stăpânul şi cu câţi-va musafiri ai lui fac împreună cu fetele câte trei zile şi trei nopţi culesul, care câte odată se lungeşce şi o sĕptămână. Inţelegi d-ta ce fel se face culesul.... nu'i aşa? După ce-am luat strugurul din poala Bulgarcei ce prinsesem, i-am pus puşca în pept şi am întrebat-o.... şi ea mi-a rĕspuns că: da.

— Ce fel de da?

— Că socrul ei îi este bărbat. Atuncea eu am întrebat-o: «dar bărbatul tĕu adevĕrat?» ear ea mi-a zis: «e încă mic.»

Armânul, însoţitorul meu, îmi povesti că vorbind odată despre acest obiceiu cu preotul bulgar din Pĕrleap, acesta ar fi încheiat vorbirea zicênd cu durere: «De când mĕ aflu prin locurile acestea am luptat din toate puterile în contra

acestui urât obiceiu, adânc înrădăcinat în poporul de aici, şi neizbânda mea de a-l înfrânge a fost şi este cea mai mare amărăciune a vieţei mele.» – Erau atâtea dovedi până acum, dar esistenţa unui aşa de barbar obiceiu la un popor creştin, mi s'a părut lucru atât de estraordinar, în cât nu m'am putut opri de a zice şi lui Ali şi Armânului de lângă mine:

Slavă din câmpiile de la Perlepè.

— Totuşi lucrul trebue încă cercetat. Povestirile D-v. nu sunt tocmai dovedi pentru mine.

— Povestirile noastre sunt mărturii, rĕspunse Ali-Agà cam înţepat. Mărturisiri n'ai cum să capeţi d-ta, căci n'ai cum să pui puşca în pept celor cu pricina. Eu am făcut-o şi am căpătat mărturisiri.

Bulgarcele sau Sêrboaicele acestea de pe câmpiile şi luncele dintre Cruşova şi Pĕrleap şi dintre Bitule şi Pĕrleap, au un port ce nu se mai vede în altă parte la femeile slave din Peninsulă. Pe cap poartă un fel de tablietă cu

bibiluri pe margine și din care cad pe spate niște ciucuri. Pe dedesubtul tablietei, pe cap și pe tâmple, sunt mai multe legături, așa fel puse ca să facă un unghiu ascuțit spre frunte. Pe sub bărbie și pe sîn stau atârnate salbe, apoi la cingĕtoare două paftale mari deasupra unui brâu colorat în care se cuprinde talia. Brâul acesta are o lungime de 20 și 25 de metri. Unele femei se încing singure, altele însă nu se pot încinge de cât numai cu ajutorul altei femei, care ține capĕtul cel-lalt, pe când ea se tot învêrteșce mereu înconjurându-și mijlocul cu brâul și apropiindu-se de capĕt, cu cât se tot învêrteșce. Câte odată operația aceasta a încingerei se face în stradă; o femee ține de departe de brâu, ear cea care voeșce a se încinge se învêrteșce mereu. Peste tot locul femeile țin ca talia să le fie sveltă și subțire, Slava din câmpiile acestea din contră, își îngroașă talia cât poate mai mult. Aduc aici două fotografii dintre care în una e o Bulgarcă vĕḑută în față, în cea-laltă o alta vĕḑută pe la spate. Privind de la oare-care depărtare o Bulgarcă de acestea, se pare a fi ori-ce alt-ceva de cât o ființă

Slavă din câmpiile de la Perlepĕ, vĕḑută pe la spate.

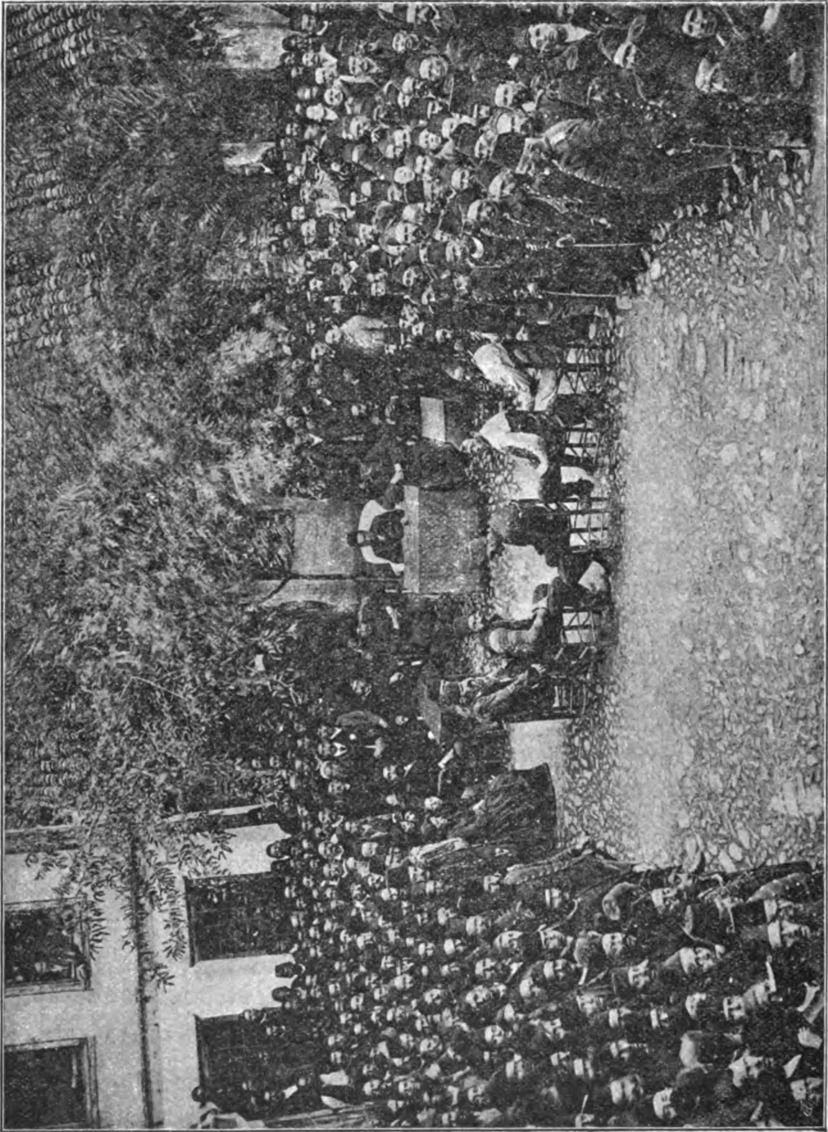
omenească. Şi brâul acesta colorat nu e purtat cum-va numai earna, ci şi vara pe căldurile cele mari, şi nu-l încing numai femeile, ci şi fetele. Chiar la mirese, podoaba cea mai de seamă este brâul acesta, menit a le ascunde desĕvârşit formele. Sentimentul frumosului, al căruia grad de desvoltare se oglindeşce în destul în portul arătat, nu se manifestează la femeile de prin locurile acestea, de cât într'un amestec al colorilor celor mai ţipătoare. Ear la manifestarea frumosului în forme, ele nu au ajuns încă, de aceea ele îşi şi ascund formele. Vioiciunea, care adese la femeile altor popoare, ţine cu izbândă locul frumuseţei, lipseşce cu desăvârşire Bulgarcelor pĕrlepene. De alt-fel ele par sănătoase, sunt foarte prolife, supuse la muncă, de şi molatice, ear curăţenia şi ordinea nu pare să le fie o necesitate. Casele lor sunt necurate şi sărace, paturile acoperite cu rogojini; ba în unele case nici paturi nu sunt. Vasele lor de bucătărie sunt două sau trei oale de lut, în care se ferbe de toate, şi din care se bea şi apă.

Locuitorii Slavi ai satelor de pe câmpia de la nordul şi sudul Bitulei, nu se pot bucura de bine-facerile instrucţiei, căci e greu, ba chiar imposibil, de a se face câte o şcoală în fie-care din satele acestea de 20, 25 sau 30 de case. Ori-cât de mulţi bani ar avea propaganda bulgară la disposiţie, tot nu va putea înfiinţa şcoli decât în oraşe, ear satele fiind prea numeroase, din causă că prea sunt mici, vor rĕmâne încă lung timp în întunerec. Şi nici nu se gândeşce acum la ei propaganda panbulgarică, de oarece îi consideră de «carne sigură» şi deci nu se îngrijeşce că se va găsi cine-va să-'i desbulgariseze. Totuşi Slavii aceştia, «carnea sigură» ce va fi introdusă mai târziu în bucătăria panbulgarismului, nu stă atât de bine păstrată în frigoriferele ignoranţei, pe cât cred capii propagandei bulgare din Bitule. «Carnea sigură» se agită şi ea în dispărecheri şi în lupte de partid. Unii dintre ei ţin cu Exarhul

bulgar din Constantinopole, adică sunt schismatici întru cât s'au lepădat de ascultarea cătră Patriarhul grec din capitala imperiului. Aceştia sunt acei cari, prin ochelarii Exarhului se uită la Sofia. Alţii din contra au rĕmas credincioşi Patriarhului, adecă sunt ortodocşi, ear nu schismatici; aceştia alcătuesc partida grecomană, partidă ce nu prea creşce. In fine alţii s'au făcut *uniţi*, de către propaganda catolică din Bitule, Duraţiu şi Scutari; aceştia sunt Bulgarii sau Sêrbii carii dau ascultare Papei dę la Roma, întorcĕnd cu drag ochii spre Belgrad. In afară de neunirile cu caracter religios între Slavi, sau mai bine zis: cu înfăţoşarea de caracter religios, mai sunt între ei împerecheri şi din punct de vedere naţional, si anume: unii de bine de rĕu, se dau de Bulgari, ear alţii par a fi Sêrbi înflăcăraţi. Nu de mult certele acestea între partide ajunseră într'o stare destul de acută, şi mitropolitul grec din Bitule credu că era sosit timpul spre a da propagandei panbulgarismului o «lovitură inteligentă». Dar lovitura aceasta a fost dată atât de inteligent, în cât vr'o cinci sătuceane de Bulgari s'au supărat, s'au rupt de Patriarh şi s'au declarat de fii sufleteşci ai Exarhului schismatic. Pentru norocirea mitropolitului grec, lucrul nu e însă ireparabil, căci «carnea sigură» neputĕnd avea sentimente de o natură mai adâncă, mâne poate părăsi schisma bulgară şi a se întoarce iarăşi la ortodocsia greacă, precum poimâne se poate catolicisa sau serbisa.

Şi tot călĕtorind înainte Ali-Agà ne arĕta pe drum, când în dreapta când în stânga, locurile pe unde s'au făcut ucideri de cătră bandiţi. In apropriere de Bitule ne arătă locul unde au fost omorîţi trei nenorociţi: un Turc, un Creştin şi un Ovreiu, carii cälĕtoreau împreună. Crima s'a făptuit pe înserate, ear a doua zi au fost găsite cadavrele victimelor tăeate cu cuţitul. Ucigaşii au fost apoi descoperiţi şi prinşi şi au făcut mărturisirile cele mai complecte. In ziua judecăţii lor, toată lumea din Bitule, era faţă în piaţa unde se făcea judecata

sub cer; unii se suiseră pe case, alții priveau de pe la ferestre, în sfârșit, n'a stat om acasă în ziua aceea, căci «toa-

O judecată în Bitolia.

te legile din Bitule erau interesate», de oare-ce Turcii compătimeau pe Turcul ucis, Creștinii pe Creștin și Ovreii din

oraş pe Ovreiul ucis. Şi toată lumea într'un glas cerea moartea ucigaşilor. Aceştia erau şeasă la numĕr şi şedeau pe scaune în faţa mesei, lângă care erau aşeḑaţi judecătorii. In jurul vinovaţilor stătea un cordon de ostaşi, alcătuit din mai mulţi oficieri şi grade, ear la spatele acestui cordon era atâta lume, că n'ai fi putut strĕbate nici cu sufletul. Cu o zi mai înainte, fotograful din Bitule, înştiinţase autorităţile, că voeşce să fotografieze judecata, şi i s'a dat voe de Valiu. Când fotograful dădu semn, ca tălharii să se întoarcă cu faţa la el şi lumea să stea nemişcată, câţi-va ucigaşi se întoarseră, ear ceilalţi rĕmaseră neclintiţi, ca şi cum ar fi fost tăeaţi din stâncă, căci erau foarte abătuţi, fiind siguri că li se va tăia capul.

— Dar ştiţi cum s'a sfîrşit judecata? urmâ Ali-Agà. Ucigaşii n'au fost osândiţi la moarte, ci numai la muncă silnică, nu ştiu bine pe câţi ani! Avem un Valiu... un Valiu... un Valiu!! Şi Ali clătina din cap, ca un om fără speranţă, apoi urmâ iarăşi: Zi-i judecată! Allah să ţie pe Rifaat-Paşa... Când era Valiu, prin locurile acestea, stîrpise de tot omorurile şi hoţiile.

Atunci harabagiul Tătar, al cărui glas nu 'l mai auḑisem de la poalele muntelui Cruşova, când ne poftise să ne dăm jos din trăsură, deschise şi el gura, şi, clătinând îndurerat din cap, grăi:

— Da... avem un Valiu... un Valiu... foarte strîngĕtor. Faic-Paşa? şi o oca de orez primeşce, dacă i-o duci! Ear dreptatea lui te ajunge din urmă!

Armânul de lângă mine, îmi povesti şi el cum întorcêndu-se, nu de mult, din o călĕtorie ce făcuse împreună cu părintele Faveyrial, şeful catolicilor Lazariţi din Bitule, când să treacă podul, ce se află la mică depărtare de intrarea în acest oraş, de-odată de sub pod eşiră patru bandiţi, carii întinḑênd puşcele spre ei şi luându-i la ochiu le strigară să stea. Părintele Faveyrial îndemnâ pe birjar

să treacă peste pod printre cei patru bandiţi, gata a trage, şi birjarul dădu biciu cailor din rĕsputeri. Atunci bandiţii vĕḑênd atâta îndrăsneală, creḑură că poate călĕtorii vor fi bine înarmaţi, se deteră puţin mai de-oparte şi nu puseră mânele pe frênele cailor. Când călĕtorii trecură podul, bandiţii observară că nu aveau de loc arme şi se luară în goană

Fraţi Slavi conducênd mirelui pe sora lor.

după trăsură. Incredinţându-se însă că nu o mai pot ajunge, traseră câte-va focuri, fără a nemeri.

La marginea de nord a Bitulei, pe unde se intră în oraş venind despre Pĕrleap, se află o biserică bulgărească, în

faţa căria curge îmbelşugat o cişmea cu o minunată apă de bĕut. Tătarul ne înşciinţează că voeşce să-şi adape caii, când eată că ne sosi din urmă o pereche de Bulgari. Bărbatul în vrêstă de 24 de ani, sănătos şi bine făcut, era călare pe un asin, femeea ca de 36 sau 38 de ani, dar încă plăcută, cu picioarele goale mergea înainte pe jos, ducênd animalul de căpĕstru. Faţa ei era acoperită de sudori şi la fie-care cinci-şease paşi tot îşi mişca coloratul brâu, de sigur pentru ca să mai strĕbată ceva aer între mijlocul şi brâul ei, din care, cum ajunse la fôntână, scoase o strachină de lut. Toţi priveam la această scenă cu atenţiune. Femeea aruncâ căpĕstrul pe capul măgarului, veni la cişmea şi umplu strachina cu apă, se apropieâ de bărbatul ei şi 'i dădu de bĕut, apoi dădu de bĕut măgarului, umplêndu-i strachina de mai multe ori, şi, după ce dobitocul se sătură bine, bĕu şi ea din acelaşi vas. Sfîrşită fiind operaţia aceasta, femeea făcu nevĕdută strachina în colosalul ei brâu, luă căpĕstrul iarăşi în mână şi păşi înaintea animalului, fără a zice un singur cuvênt. Ii urmai cât-va timp cu ochii stând pe gânduri. Ali-Agà venind în faţa mea, mĕ privea întrebător, dar vĕdênd că eu tăceam, îmi grăi zicênd:

— Iţi place?

— Au ajuns la nesimţire, din causa vieţei lor amare de ciflicar.... rĕspunseiu eu.

— Ba nu; sunt rĕi din fire.

— Nu din fire, ci din causa traiului amar şi greu. Vedi că cei din principat sunt alt-fel.

— Alt-fel? Par'că noi nu ştim că atunci când voi vĕ băteaţi la Plevna, pentru desrobirea lor, ei nu vĕ dedeau nici apă de bĕut; ba vĕ aruncau stârvuri în fôntâni ca să nu aveţi de unde bea. Alt-fel? Par'că noi nu i-am cunoaşce.

Slavofobia lui Ali-Agà era oare reală?

— Şi te mai rog un lucru, adaose Ali, să observi că şi

la perechea aceasta, bărbatul e foarte tînĕr, și că femeea are aproape 40 de ani.

Intrând în Bitule trecurăm prin mahalaua ovreească, a căria necurățenie nu o voiu descri. Și erau oamenii necurați ca și mahalaua, de și era sâmbătă.

Traserăm la «Hotel Monastir» aproape în mijlocul orașului, unde e o altitudine de 620 metri deasupra nivelului mărei. Hangiul, sau hotelierul e Armân. Seara am cinat aici la el, și are trei rînduri de tacâmuri: pe unul e scris «poftă bună» pe armânește, pe altul grecește, ear pe al treilea bulgărește. După cum socotește el că musafirii sunt Armâni, ori Bulgari, ori Greci adecă Grecomani, le dă lingurile și furculițele cu «poftă bună» grecească, ori bulgărească, ori armânească. E un om de pace hangiul acesta, care voește să înfrățească naționalitățile din orașul sĕu natal, Bitule, fără să le desnaționaliseze. A doua zi dimineața m'am dus la consulatul român ca să asist la inaugurare. In Bitule era o mișcare neobicĭnuită. Pe drum, de la hotel spre consulat, întâlnii mai mulți copii, și oameni, și femei și-i tot întrebam:

— Iu easte consulatlu armânescu?

Ear ei îmi rĕspundeau pe armânește și-mi arătau pe unde să merg, ca să dau de casa cea mare și frumoasă. Ajunseiu.

Mitropolitul grec din Bitule, care poartă titlul de «Exarh al toatei Pelagonii» fusese învitat ca să sfințească apa, la serbarea inaugurărei, dar, pentru ca să nu participe la o serbare românească, a plecat în ajun la Tĕrrnova, spre a servi în biserica de acolo cu hramul «Adormirea Maicei Domnului» și nu s'a mai întors, deși o zi de vară i-ar fi fost prea de ajuns și pentru dus, și pentru oficiat și pentru întors. Ba ar fi putut și să doarmă de-amiază, după praznic, mai multe ore și seara tot ar fi putut fi înapoi la Bitule. Ca și mitropolitul, consulul grec, pentru a nu veni, s'a prefăcut indispus și a trimis numai pe secretarul sĕu, d-l Scasi. Valiul

Faic-Pașa era bolnav, *dicitur;* ear din partea oștirei din garnisona și vilaietul Monastir a venit comandantul militar Fazli-Pașa, un bărbat nalt, voinic, cu privirea dreaptă și cu înfățoșarea francă, în vrêstă de 55 până la 58 de ani. Consulul sêrb venise împreună cu secretarul sĕu, vice-consulul rusesc cu dragomanul, ear d-l Boreck, consulul austriac, venise singur. Din toate comunele armânești, de aproape și de departe, alergaseră o mulțime de Armâni cu femeile și copiii lor. Corpul didactic al liceului român din Bitule, precum și cel al școalelor primare române, erau în complect. De asemeni venise o sumă de notabili Bituleni, între cari, cel mai călduros, mai espansiv și mai fericit, de a vedea fâlfâind în aer drapelul românesc, era d-l Buracu, un frumos bĕtrân respectat și respectabil. Locuințele din jurul casei consulatului erau împodobite cu chipuri omenești: pe la ferești, prin curți și chiar pe acoperămêntul caselor erau o mulțime de fete, de femei, de copii și de bărbați de toate neamurile. Curtea consulatului român era peste seamă de înghesuită. Sfințirea apei se făcu de un preot bulgar, care a citit pe românesce tot așa de bine ca și un preot de la Dunăre. Mitropolitul grec era foarte desaprobat că refuzase de a veni, atât de poporul din curte, cât și de consulii și de publicul mai de seamă, ce se adunase în încăperile consulatului. Căldura era mare, dar începuse de curând a sufla un vênt rĕcoros de către muntele Peristera, așeḑat la apus de Bitule, și tunetul se auḑea în depărtare. Sfințită fiind apa, se dădu ordin de a se ridica sus drapelul român. Mulți dintre Armânii cu vaḑă din comunele vecine, precum și unii fruntași Bituleni, între cari și d-l Buracu, puseră mâna pe funie și traseră ei ênsiși drapelul în vîrful catartului. De-odată vîntul începu a sufla mai tare, și imensul tricolor se desfășură în toată lungimea, fâlfâind deasupra tuturora. Un taraf de lăutari, compus dintr'un corn, o vioară, o cobză și o dairea, intonâ imnul național al Romăniei. Bĕtrânul Buracu auḑind imnul și pri-

vind tricolorul își simți peptul săltând și își descărcâ inima într'o puternică harangă adresată poporului.

— Fraților, strigâ el, fraților Armâni... de-acum nu mai suntem orfani!.. nu suntem singuri în lumea lui Dumnezeu. Trăit-am veacuri în neștiință și în întuneric, dar eată că ni s'a arătat lumina... (și cu o încordată mișcare a mânei arătâ tricolorul). De-acum nu vom mai rătăci. Armâni suntem, Armâni să rĕmânem! Cel care își schimbă neamul păcătueşce ca și când și-ar schimba Dumnezeul. Noi ne-am născut Armâni, ne închinăm Domnului Christos, ascultăm cu credință de M. S. Sultanul și iubim pe frații Români!.. Să trăească M. S. Sultanul la mulți ani!

Un strigăt de aprobare porni din toate pepturile Armânilor, carii și începuseră a se învêrti voioși strângîndu-și mânile într'o întinsă horă.

Sus, în încăperele consulatului romănesc, se petrecea o scenă de altă natură. Secretarul de la consulatul grecesc, stătea la fereastră și vĕḑênd cum vêntul, care acum devenise o furtună, sguduea puternic catartul în vîrful căruia fâlfâea energic tricolorul român, zise în auḑul tuturora:

— Se clatină cumplit începutul de astăzi!

Un consul, nu voiu spune care, dădu acestei glume aprobarea sa printr'un zîmbet bine-voitor.

Timp de două luni de zile nu căḑuse nici o picătură de ploae asupra Bitulei, și earba de pe câmpiile din împrejurimi începuse a se usca de atâta secetă. Abea sfîrșise secretarul grec gluma la adresa drapelului român și a înființărei Consulatului Regal, căruia el ii proorocea slab început și deci slabă isbândă, când de-odată porni o ploae îmbelșugată, ear vêntul se mai alinâ puțin. Atunci din curte rĕsună strigătul mulțimei voioase, care juca mereu cu bucurie în ropotul de ploae:

— Inceput cu berechet!..

Acestui strigăt rĕspunse o puternică bubuitură de tunet.

Fazli-Paşa se ridică în picioare, luă un pahar, ciocni cu ântĕiul consul al României la Bitule, şi cătând din ochi pe secretarul consulatului grec, zise cu glas tare:

— Voi, Românii, n'aveţi tunuri aici, şi eată că ênsuşi Allah dă cu tunul la sĕrbarea voastră.

Cuvêntul acesta al comandantului tuturor trupelor din Vilaietul Monastir, a fost aclamat cu entusiasm de toţi Armânii de faţă, apoi el fu dus la Armânii din curte, cari de asemeni îl primiră cu mare bucurie şi ca un semn lămurit al prieteniei dintre împĕrăţia turcească şi regatul României. Numele lui Fazli-Paşa trecu repede din gură în gură la toţi Armânii, ear peste câte-va zile ajunsese până în comunele lor cele mai îndepărtate şi mai ascunse în munţi. Sĕptămâni întregi după sĕrbarea aceasta, cuvintele zise consulului român de către Fazli-Paşa, au fost comentate de toate naţionalităţile şi li se dădea fel-de-fel de tălmăciri şi restălmăciri, care însă mai toate se încheeau aşa: «Ori-cum ar fi, dar lucrul a început cu berechet. De două luni nu plouase, şi cum s'a ridicat tricolorul românesc, Dumnezeu s'a îndurat de noi şi ne-a dat ploae».

Ploaea încetase acum şi tunetul abea se auḑea bubuind în depărtare. Oaspeţii cei de seamă ai consulului românesc începuseră a se retrage, ear Armânii din curte învêrteau hora încă mai voioşi. Bĕtrânul d-l Buracu se scoborî iarăşi în mijlocul poporului, care îl primi în aclamaţiuni. El mulţămi bucuros tuturora, apoi le zise:

— Fraţilor! de astăzi înainte să ştim şi să nu mai uităm că şi noi Armânii suntem o naţie pe pămênt, şi că avem la Dunăre fraţi mai mari, cari nu ne lasă uitărei. Dumnezeu să ţie mulţi ani pe M. S. Sultanul, părintele nostru.

Atunci din mulţime se auḑi un glas ca de trâmbiţă, glasul unui muntean de pe înălţimile Pindului:

— Fraţilor!... Armânilor!... zise el cu putere şi cu căldură, să vĕ spun şi eu un cuvînt... Ce vor Grecii? Ce vor

Bulgarii cu noi? Ce vor celelalte neamuri? Noi îi lăsăm pe fie-care, așa cum 'i-a făcut Cel-de-Sus. De ce vor ei să ne strice neamul și legea? de ce nu ne lasă și ei să fim Armâni, așa cum ne-a zidit Dumnedeu? Să nu mai ascultăm ademenirile și bărfelile lor și să fim ceeace suntem, ear bunul Dumnezeu să ție Impĕrăția, să privigheze și să binecuvênteze neamul nostru armânesc!

VI

NUNTA LA ARMÂNI: INVITAREA LA NUNTĂ; TAIFA NUNULUI; FURTATLU, ŞI TAIFA LUI; BĂRBIERITUL MIRELUI, TAIFA LUI ŞI ÎMBRĂCAREA LUI; MERGEREA LA MIREASĂ; FELICITĂRILE; ÎMBRĂCAREA MIRESEI; CUNUNIILE; MERGEREA LA CASA MIRELUI. DATINA GOPEŞEANĂ «SOACRA IN COHIE». ALIPIREA MIRESEI ÎN COR. LUNI DUPĂ CUNUNIE. MARŢI. MERCURI DIMINEAŢĂ. MERGEREA LA TREI FÔNTÂNI. TRAIUL FETELOR ÎN CASA PĂRINTEASCĂ; DANŢURILE; VEDEREA TINERIIOR LA BISERICĂ; ÎNŢELEGERILE ÎNTRE PĂRINŢI; PROXINITLI; ZESTREA DIN CASĂ; «SEMNUL ACEL MIC» ŞI LOGODNA CEA MARE. JOIA DE ÎNAINTE DE CUNUNIE ŞI CINA DE DESPĂRŢIRE A FETELOR. CASA ARMÂNEASCĂ ŞI SOBRIETATEA LA ARMÂNI. TĔRRNOVA ŞI ŞCOALELE EI ARMÂNEŞCI. DIMITRIE ATANASESCU ŞI GRECOMANII DE ALTĂ-DATĂ. PĂRINTELE FĂRŞEROT ŞI CREDITORUL GRECOMAN. TURCII DIN TĔRRNOVA. MAGAROVA ŞI ŞCOALELE EI ARMÂNEŞCI. MUNTELE PERISTERA ŞI FĂRŞEROŢII DE PE EL.

Tĕrrnova și Magarova sunt două comune armâneşci atât de aproprieate una de alta încât alcătuesc un singur oraş, şi nu sunt despărţite, decât printr'un mic rîuleţ. Amêndouă sunt aşeḑate pe poalele muntelui Peristera şi se găsesc la depărtare de o oră şi jumătate cu trăsura, de Bitule. Pe jos drumul e mai scurt, fiind-că se face de-a dreptul peste coline. Indată după sfinţirea drapelului românesc plecaiu la Tĕrrnova, unde eram învitat la o nuntă, şi făcui drumul

împreună cu d-l I. Ciuli, directorul liceului român din Bitule, care era nunul. Inainte de a descri aceste două comune, mĕ voiu ocupa de obiceiurile și datinele de la nuntă ale Armânilor. Invitarea la nuntă glăsuesçe:

Dare tru scire
Fraţli George Pavle avem onoarea
ta s'aduçim tru scirea onorabilului
public, că azi tru oara di adete [1]) va să s'facă încurunarea fratelui a nostru
Teodor
tr'açea pălăcărsim [2]) tută soia,[3]) oaspiţi
și cunoscuţi s'vină la aiastă nuntă —

[1]) obicînuită *)
[2]) rugăm [3]) toate rudele

și această invitare, în care se vĕd atâtea neologisme, se lipeșce și pe porţile tuturor bisericilor, pentru ca publicitatea dată nunţei să fie cât mai largă. Se înţelege că popii greci și grecomanii vênează cu furie aceste anunciuri scrise în «blestemata limbă vlahicească» și le rup unde le întâlnesc.

La Armâni, carii sfinţesc atât de mult familia, nunta e o mare serbare. Nunul, familia mirelui și familia miresei, au invitaţii și oaspeţii lor deosebiţi. Să începem cu nunul.

La casa acestuia se strîng toţi invitaţii lui și după ce sunt în numĕr îndestulător, vin lăutarii și pornesc, prin cântări, trupa nunului din loc, luând drumul spre casa mirelui. In capul trupei pășesc femeile, și încă mai înaintea lor merge un băiat cu un ciur, în care s'au pus cununiile de metal, ce au fost luate de la biserica la care nunul este enoriaș. Tot în ciurul acesta, învelit cu o năframă, se mai află și o pâne (= culac) și câţi-va pumni de orz. Nunul mai duce și cinci «çeri» adecă lumînări de ceară, ce vor servi la cununii, și au menirea de a aminti cele cinci rane ale lui Isus Christos.

Cu puţin înainte de a porni trupa sau ceata nunului, pe

*) Adete, e cuvêntul turc *adèt*, d. e. *turcea adèt*, adecă datină sau obiceiu turcesc.

armâneşce: taifa nunului, câţi-va tineri se reped cu lăutarii şi aduc taifa furtatlui, ceata fârtatului, care împreună cu nunul cunună pe miri. La Armâni nu o pereche, soţ şi soţie sau frate şi soră etc. cunună, ci numai nunul, care îşi ia ca un fel de ausiliar pe un băeat tînĕr, rudă a miresei, şi care pentru împrejurare poartă numele de fârtate = «furtatlu». Ast-fel alcătuită «taifa» nunului, cu toate femeile în frunte, pornesce la casa mirelui, însă e ţinută să'şi aleagă drumul în aşa chip ca să ajungă la locuinţa lui prin dreapta porţei, şi nici-odată prin stânga, căci atunci nu e a bine.

Mirele are de asemeni «taifa» lui, alcătuită din învitaţii familiei sale, iarăşi cu un taraf de lăutari. Prin locurile acestea lăutarii cântă ariile «căruţa poştei» sau «am un leu şi am să'l beu» arii lăsate pe aici de d-l T. Burada, al cărui drum prin Macedonia s'ar putea găsi şi după repertoriile lăutarilor. Mirele se sărută cu toţi ai sei, carii îl felicitează, ia binecuvêntarea părinţilor sau a crescĕtorilor şi pornesce cu «taifa» sa, care merge în urma celei a nunului, să ia mireasa = «s'lia 'nveasta». Ambele «taife», cea a nunului şi cea a mirelui, trebue să intre în curtea casei părintesci a miresei tot pe la dreapta porţei, ear nu pe la stânga.

Incă de dimineaţă, în ziua nunţei, datina cere ca mirele să se bărbierească, şi cu anume ceremonii. Se strîng la locuinţa lui, rudele cele mai de aproape şi mai mulţi tineri, ear pe când el se rade, femeile îi cântă în ton recitativ aşa-numitul «cântec al bărbierului», care glăsuesce:

Mea! ghine nĕ vine birberlu	
Ta s'nĕ surseascā *) grambeulu *)	*) bărbierească *) mirele
Mea! tu birber aşi s'bănezi *)	*) aşa să trăesci
Tu grambeulu s'nĕ-l îndreği [1]) *)	*) să ni'l gătesci
Mea! s'nĕ-l adari muşat, muşat.	

[1]) Sunetul ğ se aude aproape ca ḑ sau z. In cuvêntul *întreği* se forţează puţin pronuţarea spre a rima cu *bănezi.*

Ti la nun ș'ti la fărtat
Mea! ș'ti la feata ma-mușat.
Mea! ia mutrislu di pi nare *)
Calotihă-li di care s'l are ;*)
Mea! ia mutrislu di pi dinți *)
Calotihă di açeli părinți;
Mea! ia mutrislu di pi cheptu
Mea! s'pare ca birbec aleptu; *)
Mea! ia mutrislu di pi bărnu
S'pare ca un cal cu fărnu. [1])

*) ian priviți'i chipul
*) ferice de cine'l are
*) ian priviți'i gura
*) voinic, frumos

In timpul cântărei «grambeulu» adecă: mirele este bărbierit. După această ceremonie el se îmbracă cu hainele lui cele de mire ce trebuesc să fie cu totul nouĕ. Inainte de a se îmbrăca, mânicele veșmintelor lui sunt trecute printr'un cleșce de fier, pentru ca «grambeul» să se facă tare ca fierul și ca oțelul. Hainele mirelui la un loc toate se numesc cu cuvêntul: «grambeatisle».

De îndată ce «taifele» nunului și mirelui au ajuns la casa miresei și intră în curte, lăutarii ambelor acestor «taife» încetează de a cânta și dau rândul tarafului de lăutari ce ține de «taifa» miresei, alcătuită din rudele și invitații familiei ei. Toți stau în curte și așteaptă. Din partea miresei es câți-va din casă și tratează pe invitați cu vin, rachiu, năut prăjit, rahat etc.; apoi își urează: «cu 'ncherdu» sau «să 'ncherdisească» adecă să fie cu bine, să fie cu noroc. Alții obicĭnuesc a zice: «cu tihe bună» adecă: cu bun noroc sau: soartă bună. In ziua nunței și cele următoare, când se întâlnesc rudele și cuscrii nu își zic bună-ziua sau bunăseara, ci numai: «Cu 'ncherdu». Mireasa stă în casă și nu se arată, de cât după ce mirele sărută mâna socrului și a soacrei și se îmbrățoșează cu cumnații și cu celelalte rude ale ei. Dar nici după ce această datorie e îndeplinită, ea încă nu vine între invitați, ci abea se arată în fundul an-

[1]) Calul cu frêu simbolisează mândrie și, tot-deodată, bărbăția.

treului casei și câte-odată înaintează cel mult până la prag. Mirele, care primeșce darurile socrilor și ale rudelor miresei, de obiceiu ceva bani, nelipsiții ciorapi și câte-va batiste, îndată ce zăreșce pe mireasă se găteșce vesel de plecare, căci faptul că ea s'a aratat însemnează că e hotărîtă să-'și urmeze logodnicul la altar. Când mirelui 'i se tot dau darurile, învitații fac glume, că de ce nu 'și-a adus un catâr ca să'l încarce cu atîtea bogății. Mireasa este condusă până la ușa casei de tatăl ei, de aici încolo, până la locul cununiei, o conduce un tînĕr dintre rudele ei. «Taifa» miresei merge după cea a mirelui, ear aceasta după cea a nunului.

Imbrăcarea miresei se face de asemeni cu o anumită ceremonie, cerută de vechile datine. Pe când ea își pune hainele de mireasă, femeile și fetele care o înconjoară și o ajută, cântă recitativ:

Mea! adară-m̃i-te chiraoa [1]) mea,
Mea! s'vînă gionle să-mi ti lia,
Mea! să-m̃i ti ducă tu casa ta.
Mea! tu flurie, flurie aruspă,
Mea! dure *) ne șiḑuși ascumtă *), *) destul *) ascunsă
Mea! eși-ne tora *) tu migdane, *) *) de-acum *) la medean, la
Mea! ta s'ne dai ună mare name *). *) faimă. [iveală

Cununia se face ori la biserică ori la casa mirelui. In drum, dacă convoiul trece pe lângă vr'o biserică, tustrele tarafurile de lăutari ale celor trei cete, amuțesc de-odată. Să descrim ceremonia cununiei la biserică. Cetele așteaptă în curtea bisericei până ce preoții se îmbracă în hainele sacerdotale. Un preot ia de mână pe mireasă și o conduce în biserică. Cetele îi urmează. «Grambeulu cu 'nveasta» sunt așeḑați în mijlocul bisericei în fața unei mese, pe care se află un pahar cu vin, un «culac», cununiile și evan-

[1]) Adecă: *cadâna* mea sau *doamna* mea, căci cuvĕntul *chiraoă* să întrebuințează pentru cadână. Vorba: *mea* e o esclamație, ear vorba: *flurie* înseamnă aici, nu monedă de aur, ci juvaer sau odor.

ghelia. Nunul schimbă de trei ori inelele de logodnă, cu mânele încrucişate, apoi schimbă cununiile mirilor de asemeni cu mânele încrucişate. In timpul ceremoniei religioase, fârtatul stă la stânga miresei, ear nunul la dreapta mirelui. Tuspatru ţin în mână câte una din cele cinci «çeri», pe a cincea o ţine preotul. Când se cântă *Isaia dănţuesce*, nunul ia pe mire de braţ, ear acesta cu degetul cel mic al mânei, apucă degetul cel mic al miresei, şi aşa, împreună cu fârtatul, se învârtesc în jurul mesei, de trei ori. In acest timp un tînĕr se sue pe scaunul arhieresc din biserică şi aruncă peste lume orzul din ciur şi cofeturile, dacă sunt. Orzul însă se aruncă mai ales peste «gramghiazi», adecă peste miri şi peste preoţi. Numai de cât femeile culeg orzul de pe hainele şi din barba popei, şi încă cu luptă. De orzul acesta dela cununie, cules îndată de pe barba şi vestmintele preotului se leagă o credinţă: se macină spre a se amesteca în pâne şi se dă femeilor sterpe, pentru ca să nască copii, şi mai cu seamă băeţi. In biserică, mirele îşi păstrează fesul pe cap, ear ceilalţi bărbaţi au capul descoperit. Cât ţine ceremonia religioasă, mirele e mereu îndemnat de femeile din familia lui, ca să calce pe mireasa pe picior, căci atunci, ca soţie, ea va fi supusă bărbatului ei. Sfîrşită ceremonia, cuscrii mirelui mai ântĕi şi apoi cuscrii miresei sărută fruntea şi cununiile «gramghizlor» şi tot trecĕnd pe rând, pun într'o farfurie de pe masă, plata popei.

Plecând cu toţi spre casa mirelui, acum acesta îşi ia «'nveasta» la braţ sau de mână. De aici încolo, cetele merg amestecate şi după ce ajung în curte, invitaţii sunt trataţi cu vin, rachiu şi mezelicuri.

Când cununia se face la casa mirelui, îndată ce cele trei cete ajung în curtea acestuia, se desfac şi nu remân decât rudele cele mai apropiate.

Ceremonia religioasă a cununiei, bine înţeles, că rĕmâne neschimbată. Dar fie că cununia s'a făcut acasă la părinţi

sau la biserică «grambeulu cu 'nveasta» tot trebue să se întoarcă acasă la ei şi anume de această întoarcere, şi mai ales de momentul când intră mireasa în casa mirelui, mai sunt legate iarăşi câte-va datine. La uşa casei, ea este aşteptată cu o pâne = «culac» şi cu o farfurie = «piat» plină cu zahar pisat. Pânea şi farfuria cu zahar se preumblă de trei ori în jurul capului miresei de către o femee, apoi aceasta îşi pune ênsăşi colacul şi farfuria cu zahar pe cap şi aşa se întoarce de trei ori în jurul miresei, ear la urmă se opreşce în faţa ei şi îi presintă farfuria cu zahar pisat. Mireasa, cu trei degete ale dreptei, ia zahar de trei ori şi face cu el trei cruci pe pragul de sus al casei, pentru ca să 'i fie dulce traiul în noua ei locuinţă. Când e să păşească în casă — tot-d'a-una cu piciorul drept înainte — 'i se întinde sub picioare o batistă albă sau o pânză albă, pentru ca să-i fie în casa bărbatului viaţa «albă», curată şi liniştită [1]). In acest moment cei de faţă cântă:

Eşi, lea mumă, s'ţi aştepţi hililu,
Că ñi'ţi aduçe hirăchină *), — *) lebădă
Hirăchină,
Casa 'mplină!
Tu grambe, grambe mărzeao *) — *) mărgea, frumos ca o [mărgea
Ne umpluşi casa di harao! *) — *) de bucurie

La Gopeşeni se mai ţine încă obiceiul că mireasa, după ce intră în casa mirelui, să fie dată uşor de trei ori cu capul de cămin sau sobă, pentru ca să îi fie mintea numai la căminul bărbatului. De asemeni tot la Gopeşeni mai este păstrată datina după care «'nveasta» este ţinută să facă trei «mităñi» adecă, metanii sau închinăciuni soacrei, care stă lângă cămin ca şi când ar fi supărată. Datina aceasta poartă numele: «soacra în cohie» adecă, soacra în colţ.

[1]) In Pind cele trei cruci de la uşă se fac cu unt, nu cu zahar. Soacra, eşind naintea miresei îi rupe mărunţel de-asupra capului un caer de lână albă, pentru ca noră-sa să trăească şi să ajungă cu pĕrul alb ca şi caerul.

Bĕtrâna stă cu capul plecat și posomorîtă în colțul ce face căminul cu peretele casei, mireasa se apropie de ea și îi sărută mâna, dar soacra rĕmâne încă întunecoasă. Abea după ce nora face a treia metania și încă pănă la pămênt, soacra se înseninează și aruncă noei sale fiice un fel de șal, o «șimie» pe umeri.

După ce mireasa trece în casa mirelui, 'i se dă o cameră ca să se odihnească puțin, însă îndată ce intră la ea o rudă de-a mirelui, bărbat sau femee, «'nveasta» e datoare să se scoale numai de cât în picioare. Seara se face o masă mare, la care nunul și invitații lui au locurile reservate, și la care iau parte toate rudele mai apropiate. Se mănâncă, se bea și se cântă. Pe la miezul nopței vine timpul ca «s'alichească 'nveasta 'n cor.» Această datină a alipirei sau a prinderei miresei în cor se face în modul următor: soția nunului ia de mână pe «'nveastă» ear nunul pe «grambeulu» și împreună cu rudele mai de aproape alcătuesc un cor. Eată cuvintele ce se cântă:

Mea! albă sa-ñi ti vĕd lea sor	
Mea! çi ni t'alichiși în cor,	
Mea! ca s'ni façi tarnanina —	
Mea! ca s'ni façi nao fiçiori	
Ca luceafir și ca sori!	
Mea! doi s'li băgăm picurari *)	*) păstori
Mea! ca s'ne-aducă umtu ș'caș	
Tu cheale di puricu. *)	*) în pele, în burduf de purice
Mea! un să 'l băgăm cărbunar	
Cărbunar cărveale 'n sin. *)	*) cu pânea'n sin
Mea! furtutirea căpitiñ. *) —	*) și cu furca căpătĕiu
Mea! un să 'l băgăm gunusar *)	*) spoitor
Gunusar di ușe *)	*) de capace
Ușe ti ună lae *) căldărușe;	*) neagră
Doi s'li băgăm pi tehnea *) tatusui	*) meserie
Mea! doi s'li băgăm hrîsiți *)	*) argintari
Ca s'ni adara neale *) ș'minghiuși. *)	*) inele *) și cercei
Mea! ea mutreali tuți d'anvĕrliga *)	*) privesce pe toți în juru'ți

Ma s' di un va-m̃i ti lia frica, *)
Mea! cara *) s'ti ṽină di la ușe
Va s'ti aduñi *) ca cătușe, *)
Mea! cara s'ṽină dela cap
Va s'ți pară că e vurculac! [1]).

*) numai de unul ți-a fi frică
*) dacă
*) să te înghemuești *) pisică

Când se cântă și se zic versurile acestea, tot pe atît de gingașe și naive pe cât și de glumețe, ceealaltă lume ascultă, sau însoțeșce încetinel cântarea, ear când se termină atunci se consideră și serbarea cununiei = «'ncurunărliei» ca terminată și toți încep a porni spre casă. Nunta însă nu s'a sfîrșit încă.

Luni «'nveasta și cu grambeulu», carii încă nu sunt soți, fac visită = «turnare» nunului mai ântĕi, apoi surorilor mirelui, unchilor și mătușelor și în fine mirii se duc și la părinții miresei. In ziua aceasta mama miresei vine de două ori la casa mirelui ca să'și vadă fata, și în fie care dată trebue să aducă copilei ei un dar anumit, dimineața pilaf ear după prânz «plăçintă», de-oare-ce fiica ei nu a devenit încă soția mirelui. Luni noaptea «'nveasta» și «grambeulu» dorm tot deosebiți.

Marți, mama miresei este încă îndatorită de datine să ducă daruri, adecă de-ale mâncărei, fiicei ei. In una din camerile casei părinteșci a mirelui, se pregăteșce patul nupțial și abea noaptea de marți spre mercuri, este învoit mirilor de a rĕmânea împreună.

Mercuri dimineață, mirele aruncă bani în patul nupțial, ear rudele de aproape se grăbesc, după ce esă noii soți din camera lor, să facă patul, culeg banii și caută semnele virginității. Indată ce aceste semne sunt găsite pe albituri, începe o mare bucurie, și unii pleacă ca să ducă buna veste la casa părinților miresei, carii așteaptă cu nerăbdare și carii, primind'o dau o resplată bănească și daruri aceluia ce le-o aduce

---

[1]) Vedi o variantă la G. Weigand: *Die Aromunen*, vol. II pag. 54. *Tarnanina* e numele unui danț săltăreț armânesc.

mai ântĕi. Veseli părinţii miresei se uită unul la altul şi își zic: «'nveasta ni inși cu faţa albă» și espresiunea aceasta e ca un fel de descărcare a chinurilor nerăbdărei cu care au aşteptat buna veste. Tot în ziua de mercuri, noii soţi îşi schimbă hainele cu care au nunţit, și după aceasta se face rachiul dulce. Cu acest rachiu se tratează rudele ce vin să ia dela origină buna veste. La Armânii din Bitule rachiul dulce se colorează cu roș, ca și la noi în Romănia.

Joi seara și sâmbătă seara, ear în unele locuri numai în una din aceste seri, încep a se aduna, însă în deosebi, «taifele» mirelui și miresei și plecând pe drumuri deosebite la trei fôntâni cântă mereu pentru ca «taifele» să se poată auḑi și deci să se poată întâlni în drum. Glumele încep a curge îndată ce cele două cete se întâlnesc, și toţi caută să vaḑă pe mireasă, ear aceasta se ascunde mereu printre rudele ei, spre a scăpa de a fi vĕḑută. Când ajung, și aceasta se petrece pe la miezul nopţei, la «șopute» adecă la fôntăni ori la izvoare, cântă:

Umple sor, vearsă frate
Să-'li dăm apa a-li mușate *) *) adecă fetelor și femeilor
Nu l'e seate
A-li mușate
Că l'e foame a-li mușate. [1]

ear mirele și mireasa umple cu apă un vas, ce au îngrijit a lua, bine înţeles, de la trei izvoare. Luând apa, mirele aruncă bani mărunţi, pe carii îi culeg copiii, ce se ţin de cele două cete. Când mirii ajung acasă, mamele lor îi așteaptă; ei toarnă apă din ulcior în șorţul soacrelor și beau amêndoi pe rând din șorţ. Atunci abea mamele dau bine-cuvêntarea lor copiilor lor însoţiţi, și le zic:

Câte steale sunt în çer
Ahâte ghineţi s'ai pisti loc . . .

---

[1]) Veḑi o variantă la Gust. Weigand: *Die Aromunen,* vol. II, pag. 50.

adecă: câte stele sunt pe cer, atâtea bunătăţi sau ferlciri să aibi pe pământ, să aibi în viaţă. Şi cu acestea se închee rândueala nunţei.

Dar cunoaşcerea datinilor acestora nu fac încă destul de înţeleasă nunta Armânilor. Spre a avea deplina înţelegere a unuia din actele cele mai însemnate din viaţă, act prin care se face începutul întemeerei familiei, este necesar a arunca o privire încă mai adâncă în ênsuşi interiorul familiei şi a vedea acolo, atât preliminarele nunţei, cât şi traiul fetelor în casa părintească.

Mamele sunt cuprinse de grije îndată ce capătă fete. Ele se bucură în taină mai mult decât de băeţi, şi totuşi şi grija le cuprinde, căci trebue cât de timpuriu să se gândească la zestre şi să înceapă a economisi şi a strînge. Abea se ridică o fată, că mama o şi învaţă câte puţin a fi folositoare în casă. La vrêsta de nouă sau zece ani, când copila face o mică greşală mama îi şi zice: «çi nu 'nveţi lea hilie?.. çi numă va s'liai di la viçine? şi çi casă va s'discliḑi?» adecă: de ce nu înveţi copilo? ce nume vei avea tu între vecine? şi ce casă o să deschiḑi? In această zicere, ce se adresează în fie care casă fetelor, se vĕd două lucruri: mai ântĕi, mama, dă a înţelege fetei, încă de timpuriu, că ea'i numai un oaspe sub acoperemêntul părintesc, căci: «çi casă va s'discliḑi?» însemnează: în ce familie o să intri, dacă vei remânea o leneşă? şi nu vei învĕţa ale casei? — şi al doilea: se învederează însemnătatea ce are în viaţa unei fete opinia lumei, a vecinei. Şi în adevĕr, femeile vecine se interesează foarte mult dacă o fată e cuminte şi harnică, în care caz şi încep a o lăuda şi a «pune ochii pe ea», ear de află că e leneşă şi nesupusă o hulesc aşa cum ştiu femeile a huli, şi'i îngreunează foarte mult măritişul. De acea fetele încă dela opt sau nouă ani pun oarecare grijă pentru îmbrăcăminte şi caută a se arăta bune, modeste şi curate vecinelor şi femeilor străine.

Fetele învaţă de timpuriu a cânta şi a dănţui bine, mai ales

pentru că ele ca mirese sunt datoare să joace un danț național, măcar unul. Numirile danțurilor mai iubite la Armâni sunt: sirto, ciamce, beratce (danțul Armânilor din Berat și împrejurimi), elbasance (de asemeni un danț arnăuchean), sonson, manam caravi, pendi caravia, marș, papas efendi, musica, serbsco (sĕrba), caravlasco, mevleanea, arabsca etc. Alte danțuri ca: cerchez-havasi, milet-asker, triandafilachi se joacă în șirag. Femeea cea mai cunoscută ca bună dănțuitoare conduce lanțul jucătoarelor, ce se țin de ea. Bărbații joacă tot în lanț și anume: danțurile numite mai ântĕi. Adesea Armânii dănțuesc polca în șirag sau în horă, așa că naționalisează danțurile europene ce primesc la ei, fapt ce se observă și la satele noastre, unde polca se dănțueșce ca hora.

Cu cât fetele se măresc cu atât mamele le ascund tot mai mult. Abea în zilele onomastice ale părinților dacă sunt viḑibile pentru intimii casei, când servesc dulceața, însă și atunci nici nu salută, nici rĕspund la salutările ce li se adresează. La biserică fetele nu se pot duce de cât de trei ori într'un an; în una din aceste dăți ele se împărtășeșc, ear altă mergere la biserică este în vinerea Pașcelor. In ziua aceasta se îmbracă în hainele cele mai frumoase, și dacă nu au, se împrumută cu haine dela miresele ce au serbătorit nunta în carnavalul trecut. La biserică, tinerii de însurat, stau la pândă ca să le vaḑă și atunci își pun ei ochii pe fetele care le plac, dar și ele tot atunci își fac alegerea pe cât posibil, căci fetele merg spăsite necătând nici la dreapta, nici la stânga și părinții le privighează de-aproape ca să nu rĕspundă la semnele tinerilor. De obiceiu Armânii își mărită fetele între 15 și 18 ani; o fată rĕmasă nemăritată până la 21 sau 22 de ani e considerată ca fată bĕtrână și femeile caută causa acestei întârḑieri, făcĕnd fel-de-fel de conjecturi menite a'i împedica încă mai mult măritișul.

Deși tinerii izbutesc a se zări și a se place la biserică,

totuşi nu ei, cărora nu le este permis a schimba nici un cuvênt, ci părinţii lor alcătuesc căsătoria. Părintele băeatului stă liniştit şi aşteaptă ca vr'o fată, prin părinţii ei, să'i ceară flăcăul în căsătorie; părinţii fetei din contră necontenit se uită împrejur şi caută un tînĕr potrivit. Bine înţeles că rudele fetelor scormolesc de asemeni pe viitorii miri. Dacă o familie, în care e o fată de măritat, 'şi-a pus ochii pe un tînĕr bun, atunci se caută o persoană cu trecere la familia alesului spre a face cererea. Tatăl băeatului rĕspunde negativ în cas când nu-i convine fata propusă, ear dacă îi convine se lasă greu, pentru ca să fie mai mult rugat şi rĕspunde: «easte tu mâna feçiorlui» dând a înţelege că voeşce să consulte şi pe flăcău înainte de a da un rĕspuns lămurit. In asemenea caz se rĕspunde şi: «noi nu avem s'ziçim çiva» sau: «noi him cu lingura 'n bărnu şi ma s'hibă căsmete va s'facă».

Nu rare ori se duce ênsuşi părintele fetei de-a dreptul la părintele băeatului şi i'l cere de ginere. Fetele de familii mai însemnate, cele cu avere, precum şi cele esceptional de frumoase aşteaptă să fie cerute, şi sunt în adevăr cerute de mulţi, ear ele, sau, mai bine, părinţii lor fac alegerea. De obiceiu însă la Armâni, tineri sunt ceruţi în căsătorie, ear nu fetele. Acestea de cele mai multe ori nici nu sunt întrebate, ci se trezesc de-odată aduse la logodnă. Când preotul săvârşeşce această ceremonie este ţinut să întrebe dacă tinerii se logodesc de voe, şi dacă consimt a se lua în căsătorie, băeatul rĕspunde: da, fata însă nu rĕspunde, ci ia mâna preotului şi i-o sărută, şi aceasta sărutare de mână, dată preotului în asemenea împrejurare, e considerată ca şi rĕspunsul afirmativ al fetei.

In timpurile mai noi se fac căsătorii şi cu ajutorul unor mijlocitori de meserie, numiţi «proxinitli», carii cunosc toate fetele de măritat, au fotografiile lor şi pot da lămurite informaţiuni despre zestre. Totuşi ei nu sunt lacomi şi min-

cinoşi, ca în alte părţi, ci recomandă numai partide potrivite. Plată însă primesc pentru informaţiile ce dau. Se obicĭnueşce a se plăti şi mijlocitorul rudă sau amic, când deci nu este «proxinitlu» de meserie. Daruri sau plată se dau şi din partea mirelui şi din partea miresei; deşi acel care primeşce însărcinarea de a duce o căsătorie la sfârşit se simte mândru şi consideră fapta sa ca o datorie religioasă. Când cine-va e consultat despre o fată, se sileşce a scoate la iveală toate calităţile ei: frumuseţa, averea, bunătatea inimei, hărnicia, cuminţenia, de teamă «ca să nu'i strice norocul», căci esistă o credinţă foarte rĕspândită la Armâni, cum că unul din pacatele cele mari ar fi a strica o logodnă, vorbind rĕu de o fată. Stricarea unei logodne sau lovirea în soarta unei fete, se consideră ca un păcat mai mare decât păcatul de a strica o biserică, şi chiar esistă cuvêntul: «cama ghine s'aspargă ună biserică decât s'aspargă ună feată di la tihe.»

Zestrea din casă, adică trusoul unei fete este cunoscut de mult de vecine, totuşi cei însărcinaţi cu tratativele căsătoriei nu uită nici odată a vorbi şi despre trusou, care pe armâneşce se cheamă «pae» şi din care ciorapii nu numai că nu pot lipsi, ci sunt totdeauna arătaţi înainte de toate. Eată cum se compune de obiceiu «paea»:

40—45	perechi de ciorapi, pe arm. «pârpozi», [1]
40	de «cămeşi»,
6—8	cerşafuri de deosebite stofe,
4	«poli» adecă poale sau şorţuri de lână,
1	«poală» = şorţ pentru «fărmitarea păniliei» (frământarea pânei),
20—25	«schepuri cu oime» = broboade cu broderii pentru a-şi lega femeea capul, de oare-ce nu poartă pălărie,

[1]) In Pind ciorapii se numesc *lăpuḑi*.

4—6	«căftăñi» nişce broboade de mătasă neagră ce se pun peste «schepuri» în timp de doliu, purtate mai mult de femeile în vrêstă,
10—12	«iasmădi· ti ligarea caplui» adecă «schepuri» mai eftine,
2	«şimii di lână ti di-guşe» = batiste mari de lână, de legat la gât earna,
15—20	«civradi» adecă batiste,
8	perechi «pantofle» sau «mestre» lucraţi la gherghef,
6	perechi «smeane ică pantalone»
2	rochii de mătasă = «fustrăñi di sirmă»,
2	» de lână,
1	» de flanelă,
2	» de olandă = «băsmâ»,
2	» «cuburlii»; = rochii vătuite cu bumbac,
3	«sacuri» = paltoane scurte blănite,
2	«polçi» adecă o polcă şi un palton,
2	şorţuri de matasă,
1	şorţ de olandă,
1	aşternut complect, compus din: o saltea cu lână, de obiceiu două saltele; două plapome din care una cu faţa de matasă, o «doagă» adecă o învelitoare sau cergă albă şi flocoasă de lână şi o «tiftică» adecă o doagă de lînă vînătă, patru perini mari şi două perini mai mici.

Toate acestea la un loc alcătuesc «paea» fetei [1]) şi este obligatorie pentru părinţii miresei. Bine-înţeles zestrea din casă variază în bogăţie după starea părinţilor. Pe lângă această «pae» părinţi cu avere mai dau şi bani, de la 50 sau 100 lire până la 300 lire cel mult.

După ce paea şi toate celelalte au fost discutate cu de-amă-

---

[1]) In unele părţi în loc de «pae» se întrebuinţează grecescul «prică».

runtul și părinții de amêndouă părțile s'au arătat mulțămiți și s'au îmbrățoșat, se pășeșce apoi la legătura logodnei, pe armâneșce: «isusirea» sau «isosmata», care se poate face în seara ori-cărei zile, afară de marți seara. De la începutul învoelei, deci încă înainte de logodnă, se face între fiii părinților învoiți un schimb de mici daruri, și anume: mirele dă viitoarei lui o «flurie» adecă o monedă de aur veche, ear mireasa dă viitorului ei soț *o pereche de ciorapi*. Acest schimb de daruri e ca un fel de subscriere provizorie a învoelei, poartă numele de: «semnul açel ñic», și, se consideră ca logodnă mică, ear logodna adevărată e numită logodna mare, «isosmata çea mare.»

După ce se fac învitările de amêndouă părțile, în seara logodnei celei mari, rudele despre mire, se duc la casa miresei, însoțite de preot și aduc semnele, cofeturi și o garafă de rachiu cu gâtul așa de subțire, încât mai mult se suge decât se bea din ea. Cei din ceata mirelui, mai intimi cu părinții fetei, trec în camera în care se află mireasa, unde se și procedează la celebrarea logodnei. Pe o farfurie se pun inelele amêndurora, fie-care inel legat fiind cu o panglică. După ce se termină citirile logodnei, care sunt cunoscute, se schimbă felicitări, ear mirele trece cu rudele lui în camera în care așteaptă ceilalți învitați aduși de el, dar mai puțin intimi cu familia miresei. Preotul vine de asemeni în camera aceasta, ia cofeturile mirelui și le amestecă cu ale miresei, își păstrează sieși o parte și pe ceealaltă o dă familiei ei. Tot așa preotul ênsuși amestecă rachiul mirelui cu cel al miresei. Această amestecare de cofeturi și de rachiuri arată că așa trebue să se amestice bunurile ce aduc în căsătorie amêndoi viitorii soți. După ce se sfirșesc acestea esă și mireasa din camera ei, unde a avut loc logodna, sărută mai ântêi mâna preotului și a celor mai bêtrâni dintre rudele ei și ale mirelui, sărută în gură pe toate femeile câte sunt de-față, ear cu rudele mai puțin vrêsnice ale lo-

godnicului ei numai își atinge obrazul, fără să se sărute încă. In urmă iau loc cu toții, se dă dulcețuri, vin, rachiu, etc. Semnalul plecărei îl dă ceata mirelui și îndată pleacă și ceata miresei. Aceasta se duce apoi, în corpore, la casa părinților mirelui de întoarce visita, unde nu se mai îndeplinesçe nici o datină. Urările de la logodnă sunt ca și cele de la nuntă: «cu 'ncherdu» etc., și mai sunt încă câte-va urări ca: «s'incherdisească și ună oară tru etă» sau: «s'toarnă pi iu lipseașce» etc. După făptuirea logodnei, tînĕrul, intră liber în casa părintească a miresei chiar sara, totuși părinții îi împedică de a rĕmânea singuri. Când ziua viitorii soți esă la preumblare sunt însoțiți de o rudă a miresei. Mirele și rudele lui, când merg să vadă pe logodnică, sunt datori să nu se ducă cu mâna goală. Și familia miresei însă, îndată după logodnă, trimite daruri rudelor mai de aproape ale mirelui, daruri în care ciorapii iarăși nu lipsesc. Cu o sĕptămână și chiar cu două înainte de ziua nunței, care e totdeauna Duminică, mirii se duc la biserică și se împărtășesc.

La Gopeșeni, până acum câți-va ani, mai esista un obiceiu desaprobabil. Mirele, cu câte-va zile sau cu o sĕptămână înainte de cununie, avea dreptul de a se duce târziu la casa socrului viitor, a rĕmânea o noapte împreună cu mireasa lui, și după cum o găsea virgină sau nu, o lua de nevastă sau o părăsea. Obiceiul acesta s'a desființat acum, spre onoarea bravilor Gopeșeni, carii s'au arătat atât de vrednici în lupta pentru redeșteptarea națională a Armânilor. Curate sunt moravurile, curate sunt credințele și datinele la tot neamul armânesc, Gopeșenii au reintrat și ei în puritatea de viață și de moravuri a Armânilor și nu se mai abat printr'un obiceiu atât de desaprobabil.

Nunta se știe, durează o sĕptămână, și adesea chiar și mai mult. Ea începe de joia de înainte de duminica cununiei

și ține pănă ceealaltă joi, dacă umplerea ulciorului dela trei fôntâni nu face parte chiar din nuntă. Joi seara, înainte de cununie, rudele și amicii duc câte o pită la casa mirelui și la casa miresei, ear rudele de aprope ale mirelui îi duc acestuia *bohcialiche*, adecă daruri purtărețe într'o legătură din care ciorapii iarăși nu lipsesc, și îi mai duc și *cănìscu* adecă daruri de mâncare, compuse dintr'un berbec tăeat, un *culac mare* și vin într'o *ploască*, *birbiliu* sau *șise*, adecă într'o sticlă cu gâtul îngust din care se suge în loc de a se bea, despre care am pomenit și mai sus. Această sticlă are un rol însemnat în datinile Armânilor. In unele locuri berbecul tăeat se trimete mirelui sâmbătă seara, ear colacul și vinul luni dimineață. Tot joi înainte de cununie, mireasa se duce la bae însoțită de multe femei și fete; costul băei îl plătește mirele.

Sâmbătă seara fetele amice și rude ale miresei se duc de o vĕd și 'i aduc câte o pită, apoi stau la masă împreună. La masă, cei carii servesc, caută de pun dinaintea fie-căria pita ce a adus. Fetele rup pitele și'și împart între elė, și dau fie-care și miresei. Această masă a fetelor, este cina de despărțire, a miresei de soațele ei cu care a fetit. In unele locuri fetele cântă la așa-numita cină de despărțire, ear cântecul ce se obicĭnuește mai mult în această împrejurare e următorul:

«Ai lea feată la fântână!»	
«Duciţĭ-vĕ voi, că eu nu ỹiu...	
«Că dada, [1] lea, mi isuși [2]	[1]) mama [2]) mĕ logodi
«Aoaltăzi [3]) Dumănică,	[3]) alaltăeri
«Nel [4]) curat m̃i-adusiră,	[4]) inel
«Cinci flurii nișane [5])	[5]) ca semn, adică de la mire
«Anvĕrtite tu căftane —	
«Îmbăirate [7]) pi ghiurdane.» [8])	[7]) înșirate [8]) salbă

Toți câți au primit învitarea la nunta, se duc duminică dimineața, cu câte-va ore înainte de cununie, de visitează pe mire și pe mireasă. La casele mirilor lăutarii încep a cânta de timpuriu.

După ce visitele iau sfîrşit, o ceată de flăcăi pleacă, din partea mirelui, cu un cal sau cu o căruţă şi cu lăutarii să ia «paea» miresei, spre a o aduce din timp la casa viitorului soţ. Ceata însărcinată cu aducerea zestrei se numeşce nuntă sau cuscri, şi femeile îi es în cale şi se strigă una pe alta: «Viniţi s'videţi cuscrili!» Şi de aici încolo, începe nunta după cum s'a descris mai sus.

Datinile arătate se găsesc mai mult la grupul Voscopolean şi la Armânii din Macedonia. Parte din ele au fost vědute de mine ênsumi, altele mi-au fost comunicate de d-l I. Ciuli, directorul liceului românesc din Bitule. Prin arătarea cu de-amăruntul a datinilor nunţei, logodnei etc. cititorul a căpătat şi o mai de-aproape cunoaşcere a familiei armâneşci, dar spre a întregi încă mai mult această cunoaşcere, cred necesar a presenta o descriere a casei armâneşci şi a interiorului ei. «Mai în toate centrele de populaţie casele sunt construite de peatră; în genere cu două caturi; adese-ori catul de sus este făcut de paiantă. Casele conţin mai multe încăperi deosebite prin multe ferestre. La intrarea în cameri este o sală lungă patrată ca şi forma clădirei; sala aceasta este înconjurată de trei părţi cu geamlîc, ear a patra o formează zidul încăperilor. In cele mai multe oraşe casele sunt acoperite cu plăci de ardesie, ori cu olane şi cu pae. Locuinţa armânească este bine garnisită cu de-ale casei. In ea se vede belşugul domestic, ca să nu zicem o formă de lucs. Nu e de comparat o casă armânească cu cele ce se věd la conlocuitorii din Peninsulă. Tot ce esistă în casă ca mobile, aşternuturi, velinţe, chilimuri (covoare) este eşit din răsboiul femeei armâne; ênsăşi îmbrăcămintea în lână şi bumbac este o ţesĕtură a acestui răsboiu. Ţesĕturile de lână cele mai renumite sunt aşa-numitele, *şaiacuri* cu care se face un comerciu bun, mai ales cu Albania. In şaiacuri se deosebesc răsboaele Grămosteanilor şi cele din Pind (ale Armânilor Epiriaţi şi Fărşeroţi). Ca ţesĕturi de bumbac şi borangic, cele mai căutate es din răsboaele din Macedonia; pânza cea mai fină

ce se găseşce în Turcia este ţesută de femeile armâne din această provincie. Ori-ce casă îşi are cuptorul; nu se ştie la Armâni ce va să zică a cumpăra pâne; grâul este cereala obicinuită, rare ori porumbul. Mămăliga nu este cunoscută la Armâni. Malaiul este alimentul favorit al Albanejilor şi îşi conservă numele de *mămulic*. Ca bĕuturi se întrebuinţează vinul — în genere negru — şi rachiul de prăştină. Nici un alt-fel de spirtoase nu se cunoaşce; aceste bĕuturi se procură la timpul lor şi se găsesc în casă. Nu esistă cârciumi. Viciul beţiei, care în alte ţări a ajuns un flagel pentru popor, la Armâni nu a pătruns. In privinţa celorlalte alimente, în ori-ce casă se găseşce o bună provisie de carne sărată, brânzeturi şi legume. Carnea de berbec este preferată. In toată această stare a casei domneşce o curăţenie esemplară. Spre a vedea superioritatea economiei casnice la Armâni este destul a cunoaşce o casă bulgărească şi chiar grecească... locuinţe joase, întunecoase, rĕu împărţite, domnind în ele lipsa şi miseria... şi bâjbâind nişte copii nesănătoşi, oameni şi animale la un loc. Apoi nişte stăpâni veşteji, umiliţi, priimind cu sfială. Ca conclusiune pentru economia domestică la Armâni, putem spune că abundenţa, igiena, economia sunt ênsuşirile ce deosebesc locuinţa armânească.» [1])

Descrierea aceasta a interiorului casei armâneşci, făcută de un Român, priveşce mai ales pe grupul Moscopolean şi pe ceilalţi Armâni din Macedonia. Să aducem şi o descriere făcută de un străin, şi care să privească pe alt grup al neamului Armânilor. Eată ce zice Pouqueville despre Megalo-Valahii din Călăreţi (Calarites), din Aminciu (Metzova) şi despre cei de pe rîul Aspropotamos: «Destul de patrioţi spre a nu consuma decât puţine lucruri din străinătate, sofalele, covoarele, ce compun principala lor mobilă, este produsă de manufactura lor. Deprinderile vechi, stabilite din timpuri

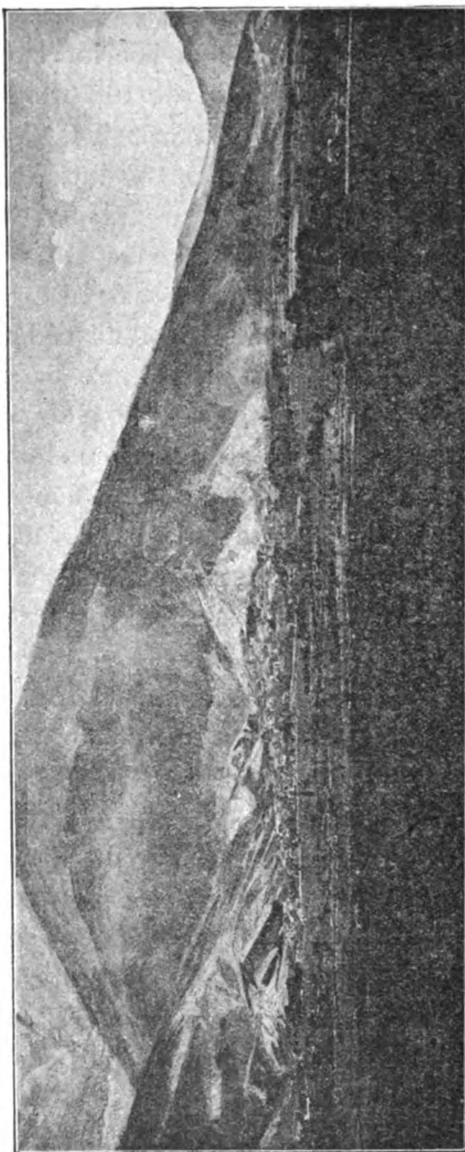
[1]) N. Popillian op. cit. pag 33—35.

imemorabile, cer ca femeile să poarte glugi eşite din fabricile lor; şi, ca podoabă de lucs, nu le e permis să aibă decât o broboadă sau două de matasă, cu care se pot găti în zilele de sĕrbători. Horbotele, galoanele de fir de aur, şalurile şi blănăriile, atât de mult obicĭnuite în Orient, le sunt cu totul oprite. Soţii slabi, dacă s'ar găsi, carii ar trece peste această rânduează şi ar îngădui femeilor lor alte podoabe de lucs, ar fi desaprobaţi şi ocărîţi de toţi. Femeile pe care ei le iau în căsătorie din alte părţi, îndată ce vin în Anovlahia, trebue să îmbrace sarica. Şi dacă un bărbat adoptă portul în aurării şi costisitor al Schipetarilor, şi părăseşce deprinderile simple ale neamului, e privit ca un om îndoios şi perde încrederea compatrioţilor lui». Şi după ce ne spune că Sultanii n'au recrutat nici odată câdâne sau odalisce printre femeile armânce din Pind, dure ca şi bărbaţii şi supuse la munca cea mai grea, înzestrate cu o putere atletică, cu umerii largi, cu peptul bine desvoltat, cu membrele robuste, Pouqueville mai adaogă: «dacă mânele femeilor armâne, asprite de degerături, şi formele lor atletice n'au făcut din ele hurii pentru seraiu; instituţiile lor au făcut din ele totdeauna creştine pioase şi soţii minunate prin puritatea moravurilor lor» [1]).

Asupra cunoaşcerei familiei armâneşci vom mai reveni încă de multe ori la ocasie, de aceea acum vom arăta comunele Tĕrrnova şi Magarova, care, după cum am mai zis, alcătuesc de fapt un singur oraş. Intre Tĕrrnova şi Magarova trece un mic rîuleţ, peste care e un pod de lemn. Intrarea în aceste comune e prin curtea unei biserici. Tĕrrnova se află la înălţime de 953 de metri deasupra nivelului mărei, pe plaiul muntelui Peristera, cam de 2.300 de metri de nalt şi care face parte din masivul Suhagora sau Galicica. Numĕrul Armânilor tĕrrnoveni este de 5.500 de suflete, şi nu

[1]) *Voyage de la Grèce*. vol. II ed. II pag. 357 şi 358.

esistă aici nici un singur Grec, însă destui Grecomani. Bulgarii nu au în acest orăşel decât trei familii. Tĕrrnova e locul de vilegiatură al Bitulenilor, din causa aerului curat de munte şi escelentei ape de bĕut. De asemeni şi Magarova se bucură de aceste bunuri și ambele comune sunt apărate de curente, adăpostite fiind amêndouă de muntele Peristera, de către care adesea adie un vênt rĕcoros și plăcut. Pe Peristera zăpada stă totdeauna și sus se găsesc două lacuri, unul mai mare și altul mai mic. Din lacul cel mare izvoreșce rîul ce desparte Tĕrrnova de Magarova, de aceea el se numeșce: «ariulu dela șopotlu açel mare» sau pe scurt: «ariulu dela marele». Se povesteșce că de mult, primăvara fiind timpurie și foarte călduroasă, marea cantitate de zăpadă de pe Peristera nu s'ar fi topit treptat ca totdeauna, ci din contra foarte repede. Lacurile de pe munte s'au umplut de apă şi s'au

Așeḍarea orășelelor armânesci Tĕrrnova și Magarova, la picioarele muntelui Peristera.

vĕrsat cu furie la vale. Atunci s'ar fi inundat toate locurile de pe aici împreună cu cele două comune armânesci și ar fi sprăvălit puhoiul bolovani cumpliți cu urgie la vale, cari ar fi zdrobit case și poduri și ar fi pricinuit o mulțime de nenorociri.

In Tĕrrnova Armânii au o școală de băeți și una de fete amêndouă bine populate și bine conduse. Directorul școalei de băeți, care e cea mai veche dintre școalele armânesci din Macedonia, este d-l D. Atanasescu, unul dintre cei d'ântĕi luptători pentru redeșteptarea națională a Armânilor. Luptele, chinurile și durerile prin care a trecut acest institutor armân, alcătuesc cea mai d'ântĕi și cea mai plină de jale pagină a istoriei înființărei școalelor românesci în Macedonia, istorie ce nu este alta decât un lung martirolog [1]). Presint aici un portret din vechiu al acestui bĕtrân luptător, în care e înfățoșat așa cum era el când ducea lupta dela început. Inflăcărații Armâni din Tĕrrnova, cari, între anii 1864 când s'a înființat școala de băeți de aici și 1878, erau tot atât de înflăcărați grecomani, mi-au povestit ei ênsiși chinurile și durerile prin care au trecut pe d-l D. Atanasescu, astăzi atât de iubit și stimat de ei toți.

Dimitrie Atanasescu

— Și cu petre l'am întîm-

[1]) Vedi: *Convorbiri literare*, an. VIII, pag. 559. Studiu de Apostol Mărgărit asupra prigonirei dascalilor ni și învĕțămêntului românesc.

pinat pe strade, dar el a răbdat, şi prin răbdare ne-a învins pe toţi, îmi povesteau ei, foştii grecomani. La început îl ţineam de nebun, căci nebun ni se părea tot Armânul, care ar fi căutat mântuirea în altă parte de cât în panelenism. Mai apoi vĕḑênd răbdarea şi încrederea cea mare, ce avea ei în izbânda prin Armânism, am început a ne mira, şi a nu'l mai ţine de nebun, ci numai drept un rătăcit. Dar el nu se pleca nici-de-cum, ci ne ţinea pe noi de rătăciţi. Şi după ce am prins a sta din când-în-când la vorbă cu el, ne numea chiar renegaţi şi ne striga: «Ori-cât de mare ar fi faima Greciei, eu mulţămesc lui Dumnezeu că m'a făcut Armân şi voiu să trăesc Armân ca şi părinţii mei!» Ear noi nu'l mai loveam cu petre, şi nu mai rîdeam. La stîrşit credinţa lui a ajuns a fi şi credinţa noastră sfântă şi nestrĕmutată, ce astăzi, numai cu inima împreună ni s'ar putea zmulge din piept.

— Mari sunt minunile credinţei... dar au mai rĕmas încă mulţi necredincioşi! esclamâ un al doilea fost grecoman.

— Adevĕrul îi va lumina pe toţi în curînd... rĕspunse cel d'ântĕiu cu încredere şi cu entusiasm.

Căsuţa în care s'au ţinut aici lecţiile cele d'ântĕi în graiul românesc şi care a servit lungă vreme de şcoală românească copiilor tĕrrnoveni, esistă încă. Şi cu cât drag se uită la ea grecomanii de altă-dată, şi cum o îngrijesc să nu se dărîme, ci să ţie cât de mult. Astăzi şcoala românească de băeţi ca şi cea de fete au câte un local frumos, curat şi încăpĕtor. Focul şi iubirea pentru învĕţătura românească creşce zilnic la Armâni.

Am vorbit mai sus că în Tĕrrnova, Magarova şi Nijopole s'au ficsat şi nişte familii de Fărşeroţi. Unul dintre părinţii de familie Fărşeroţi avea interese strînse cu un grecoman, căruia îi datora şi o sumă de bani. Grecomanul îşi cerea banii cu stăruinţă. Fărşerotul se duse la el în una

din zile şi îl rugă să'l mai aştepte ceva. Care nu fu mirarea lui însă când grecomanul îi zise:

— Bine, te aştept... cu o condiţie...

— Ce condiţie?

— Să 'ţi iai copilul dela şcoala armânească şi să'l dai la cea grecească!

— Dar ce are a face una cu alta?

— Eu... atâta îţi spun...

Bietul om ce să facă? Bani nu avea ca să achite pe tiranul creditor ce 'şi închipuea că are dreptul de a se amesteca în educaţia copiilor datornicului. La urmă Fărşerotul se hotărî. Merse la şcoala armânească, ceru dela dascălul armân ştergerea copilului din matricole, îşi luâ băeatul de mână şi cu inima plină de amar şi de durere plecâ spre şcoala grecească, unde dascălul grecoman, care era înştiinţat, îl aştepta cu nerăbdare.

— Ce cauţi? îl întrebă acesta, bine-înţeles pe armâneşce.

— Am venit cu fiu-meu....

— Ce să fac cu el!

— Să înveţe carte grecească.

— Dar până acuma ce carte a învĕţat?

— Armânească... rĕspunse Fărşerotul.

— Armânească? carte armânească? Cine a mai auḑit? De când au Armânii carte? şi unde sunt Armânii să'i vĕd şi eu?

Fărşerotul nu rĕspunse nimic.

Grecomanul luă de mânecă pe băeat, îl duse în clasă şi'l îmbrânci în cea mai din urmă bancă unde şedeau leneşii, ca pe unul care era cel mai necunoscĕtor întru ale elenicalei. Copilul se arătâ, aşa ca şi cum nu 'şi-ar fi dat seamă de nimic, din cele ce se petrecuseră pe seama lui şi rĕmase în şcoala grecească. Seara, după eşirea dela şcoală, Fărşerotul îşi aşteptâ copilul, dar acesta nu mai sosi. Ba se va fi dus la cutare rudă, ba e în Tĕrnova, ba e în Magarova...

Părintele îl căutâ pretutindeni dar nu'l mai găsi. Trecu o zi, trecură două, trei... copilul nicăiri. In seara zilei a patra dascălul dela şcoala armânească se duse la Fărşerot, pe care îl găsi stând îndurerat pe pragul casei şi aşteptându-şi fiul.

— Vine îndată şi el, zise dascălul.

— Cine? fiu-meu? de unde?.. întrebâ Fărşerotul sărind de-odată în picioare.

— Dela şcoală...

— Care şcoală?

— Dela cea armânească...

— Cum aşa?

— Eată cum: după ce a eşit dela şcoala grecească, în loc să vie acasă, el s'a dus la şcoala armânească şi s'a ascuns în pod. A doua zi ceilalţi şcolari armâni i-au adus de mâncare din partea lor de-acasă şi aşa a stat el trei zile şi patru nopţi în pod. Astăzi un şcolar mi-a spus după prânz, ascundĕtoarea fiului tĕu. L'am scoborît din pod şi l'am îndemnat să se ducă la şcoala grecească. «Nu mĕ duc» mi-a rĕspuns el scurt. Atunci i-am zis: dar ce-ţi va face tată-tĕu? ear el a rĕspuns: «Nu ştiu» şi l'am oprit iar în şcoala armânească. Bine am făcut?

— Bine... grăi Fărşerotul.

Eată că şi micul îndărătnic intrâ în ogradă. Fărşerotul îi aruncă o privire bine-voitoare, fără să'i zică un cuvênt şi eşi să caute bani cu împrumut, ca să'şi achite creditorul.

In Tĕrrnova sunt şi 15 familii de Turci. Au o geamie fără minarea. Hogea când strigă orele se sue pe o peatră pusă în faţa geamiei. Copiii acestor Turci frecuentează şcoală românească, părinţii, toţi pănă la unul, vorbesc armâneşce, sunt în amicale relaţii cu Armânii şi pasionaţi inimici ai panelenismului, ca şi Albanejii mohametani din Ohrida, după cum vom vedea mai la vale. Cadânele Turcilor tĕrrnoveni sunt de asemeni în amicale relaţii cu Armâncele şi zilnic le visitează, şi învaţă cusĕturi şi împletituri dela Armânce. Unul dintre

Turcii aceştia din Tĕrrnova trăeşce în România şi s'a creştinisat. Intorcĕndu-se odată în patrie a încercat să converteascĕ la creştinism şi pe cele 15 familii musulmane din oraşul sĕu natal, însă a fost rugat de Armâni să părăsească acest soiu de propagandă.

D-l D. Atanasescu este şcolarul şi conlucrătorul lui Averhie[1]). In timpul călĕtoriei mele la Armâni, nu era în Tĕrrnova, ci la Constantinopole împreună cu delegaţiunea însărcinată de poporul Macedo-Român de a cere de la Inalta Poartă episcopate naţionale şi pentru neamul Valahilor din Peninsulă, carii şi din acest punct de vedere sunt cei mai nedreptăţiţi, deşi sunt

[1]) Arhimandritul Averhie, unul dintre iniţiatorii lucrărei pentru redeşteptarea naţională a Armânilor, era originar din comuna Avela, aflătoare în munţii Pindului. Născut la 1818, el se scobora din familia lui Jaciu Buda, contimporan al lui Ali-Paşa de Ianina şi Cogeabaşi al Avelei pe timpul acestui satrap. Cu puţini ani înainte de secularisarea averilor mônăstireşci, Averhie venise în România, după ce lung timp fusese egumen al mônăstirilor S-tul Pavel şi Iviru din muntele Atos, unde el, din causa sentimentelor lui armâneşci, era cunoscut sub numele de Averhie Valahul. Pe la 1860, câţi-va buni Români ca Chr. Tell, Dimitrie Bolintineanu, I. Goga şi D. Cazacovici, dintre carii unii originari din Macedonia, începuseră deja o mişcare în favoarea instrucţiunei Armânilor. Averhie, care trăise toată viaţa în Turcia, unde vĕḑuse numai ostaşi musulmani, nu se mai putea sătura privind la ostaşii români şi mereu esclama: Eată vasilie (adecă împĕrăţie) creştinească şi românească. Ear, când la 1862, Alecsandru Ioan Cuza împărţea drapelele tinerei oştiri româneşci, pe câmpia de la Cotroceni, Averhie, vĕḑĕnd aceasta şi vĕḑĕnd şi defilarea oştirei aclamate de popor, fu atât de adânc mişcat, în cât strigă: Şi eu hiu Armân! şi cu ochii uḑi de lacrimi de bucurie apucă şi strînse cu căldură mânile lui Cesar Boliac şi Chr. Tell. Atunci arhimandritul Averhie deveni cunoscut şi iubit tuturora şi cu deosebire pomenitei societăţi pentru cultura Armânilor. Insărcinat de a aduce în ţară tineri Armâni spre a fi pregătiţi ca institutori şi profesori pentru Macedonia, Averhie plecă şi în toamna anului 1865 se reîntoarse cu 12 tineri şi aşa se întemeă *Şcoala Macedo-Romană* din Bucureşci, instalată în încăperile de lângă Biserica Sfinţii Apostoli şi încredinţată apoi conducerei lui Averhie. Peste doi ani acest călugăr devotat Armânismului, mai aduse încă un bun numĕr de tineri aşa că şcoala avea la 1865 nu mai puţin de 30 elevi, Armâni din Turcia. La 1871, o parte dintre elevii Şcoalei Macedo-Română fură trecuţi la liceul S-tul Sava, şi ceealaltă parte la liceul Matei-Basab. Bĕtrânul Maxim a lucrat mult şi cu succes în Şcoala Macedo-Română la redeşteptarea iubirei pentru limba latină la Armâni, mai ales că cunoscea de aproape armâneasca. Intre profesorii a cărora muncă a rodit în această şcoală, merită să fie numiţi: Ilie Anghelescu, de matematici, Tănăsescu, de limba franceză şi Ioan Cartu, de mu-

cei mai credincioşi supuşi ai împĕrăţiei. Ovreii şi Armenii sunt puţin numeroşi în Turcia şi totuşi unde se găsesc, ei sunt trataţi ca o comunitate şi din sînul acestei comunităţi se trimite un representant în consiliul de judecată din capitalele de vilaiete şi de căimăcamii. Numai Armânii, un întreg popor, nu au representanţi ai lor, ci sunt pretutindenea înglobaţi, fără voea lor, panelenismului şi sunt astfel judecaţi de popii greci. Bărbaţii mai luminaţi de pe lângă Inalta Poartă încep a vedea această nedreptate ce se face poporului Armânilor, foarte păgubitoare ênsuşi imperului, şi de aceea astăzi la Constantinopol se cugetă a se da şi Armânilor episcopate naţionale.

Locuitorii din Tĕrrnova sunt negustori şi industriaşi. Mulţi din ei sunt ocupaţi toată sĕptămîna cu diferite manufacturi în Bitule şi numai sâmbătă seara se reîntorc la casele lor. Bitulenii au obiceiul de a surîde când întâlnesc copii din Tĕrrnova şi din Magarova, ai cărei locuitori de asemenea sunt ocupaţi toată sĕptămâna în Bitule. Ear când copiii, jucându-se, se întrec cum-va cu gluma, atunci Bitulenii le zic cu gând de ocară: copii concepuţi sâmbăta, pe armâneşce: «feciori acătaţi sâmbăta», cuvênt ce se adresează nu numai copiilor, ci şi părinţilor tĕrrnoveni şi magaroveni, carii nu ar fi respectând noaptea de sâmbătă spre duminică. De altfel casele Armânilor de aici sunt pline de copii frumoşi, vioi şi sănătoşi. Am vĕḑut în ambele şcoale armâneşci, de băeţi şi de fete, şcolari foarte isteţi şi inteligenţi, stăpânind bine aritmetica şi gramatica şi carii aveau la îndemînă o bunişoară sumă de cunoşcinţe din ştiinţele naturale. Cât de

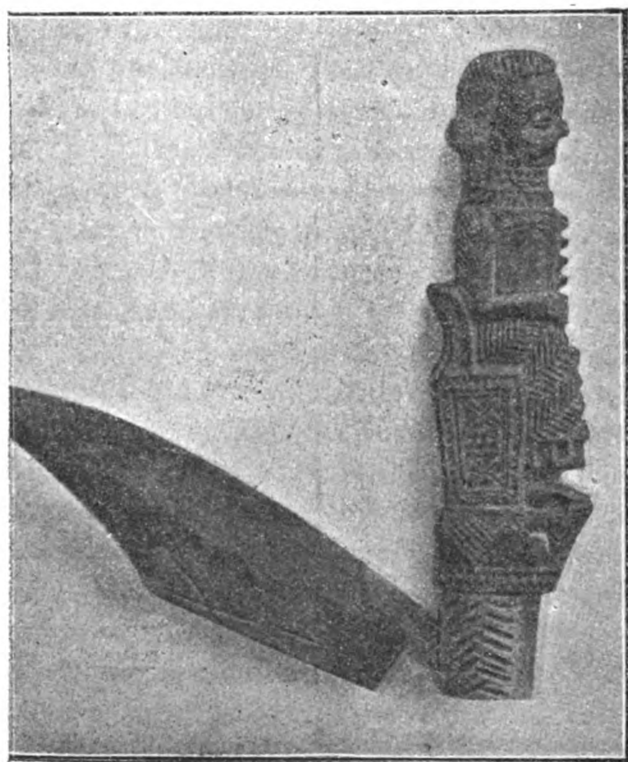
---

sica vocală. Acest din urmă isbutise a crea dintre elevii macedoneni un cor, ce era ascultat în biserica Sfinţii Apostoli cu multă plăcere de Bucureşteni. Dintre pedagogi pot fi numiţi: Anghel Demetrescu, Columbeanu şi alţii. Elevii acestei şcoale erau mai din toate părţile Turciei de Europa, şi anume: din Ohrida, Neveasta, Cavala, Blaţa, Magarova, Vlahoclisura, Avela, Perivoli, etc. Veḑi şi: Teodor Burada, *Cercetări despre şcoalele româneşci din Turcia*, Bucureşti 1890, pag. 14—18.

bogată este de copii casa Fărşerotului, am pomenit în treacĕt şi mai sus, când am arătat că Fărşerotul călĕtoreşce totdeauna cu femeea lui împreună. Casele Grămosteanilor, de cari se găsesc în Tĕrrnova şi Magarova, sunt de asemeni bine populate de copii plini de sănătate şi de vioiciune.

Magarova este aşeḑată încă mai sus decât Tĕrrnova şi anume: la 1037 de metri deasupra nivelului mărei şi are 4800 de locuitori toţi Armâni. Grecomanii au aici un partid puternic şi foarte agresiv de aceea şi este ţinută această comună ca o citadelă a panelenismului pusă în coasta oraşului Bitule, ce se consideră de capitala Macedoniei. In ambele comune sunt şi trei biserici armâneşci, dintre care una în Tĕrrnova şi două în Magarova, dar tustrele se află încă în mânele grecomanilor. Armânii au în Magarova o şcoală cu patru clase primare şi o clasă preparatorie. Invĕţătorii Armâni sunt bine pregătiţi şi luptă bărbăteşce pentru redeşteptarea sentimentului naţional. Materialul didactic este în bună stare şi în abundenţă, căci şcoala e înzestrată cu bănci bune, cu charte geografice nouă, cu table, cu tabele de intuiţie, şi tabele intuitive pentru învĕţământul religiei, în fine şcoala e bine dotată cu toate cele trebuincioase. De cât-va timp Magarova tot scade în folosul Tĕrrnovei, căci o mulţime mare de Armâni se tot mută în această din urmă comună. Şi cu cât mai mulţi Magaroveni se mută, cu atât tot slăbeşce cetatea panelenismului, şi cu atât se întăreşce partida armânească din Tĕrrnova. Lângă Magarova se află un mic cătun bulgăresc Arcutina, ear pe turceşce Rucutina, pe o moşie ce e proprietatea unui Armân nijopolean numit Bechi. Acesta trăeşce în România la Bechet şi face aici avere cu care luptă din ţară pentru grecisarea Armânilor, de oare-ce el este grecoman cu sentimentele, ca şi atâţi alţi Armâni trăitori în România, cari presintă cestiunea macedoneană lumei, din Bucureşci şi din ţară, aşa cum convine intereselor greceşci şi intereselor panelenismului în genere.

La marginea comunei Tĕrrnova se află o fabrică de găitane, de care se întrebuinţează la împodobirea hainelor naţionale armâneşci, albaneze şi turceşci. Stăpânul fabricei aceştia, pusă pe «ariul dela marele» este un Armân cu frumoasă avere. Lucrătorii sunt de asemeni toţi Armâni. Toate torturile de lână, necesare la fabricarea găitanelor din a-

Plăsele de cuţitaş cioplite de păstori Fărşeroţi.

ceastă fabrică, sunt eşite din harnicile mâni ale Armâncelor din împrejurimi şi, mai ales, din mânile neobosite ale tĕrrnovencelor.

La spatele amênduror acestor frumoase comune curat armâneşci, care la un loc au o populaţie de 10300 de suflete de Armâni, se ridică majestos naltul munte Peris-

tera, adecă Porumbiţa, de pe vîrful căruia neaua nu se topeşce nici-odată de tot. El a trebuit să fi fost foarte împădurit odată, însă pădurile lui au fost tăeate fără nici o regulă, ear lăstarii au fost necontenit împedicaţi în desvoltare de dinţii oilor şi, mai ales, de ai caprelor. Atât este de delicat profilul azuriu al acestui munte, încât 'şi-a meritat cu prisos numele de Porumbiţa. Sus pe piscurile lui, în regiuni adevĕrat alpestre, trăesc o bună sumă de Armâni Fărşeroţi, păstori şi ostaşi, ocupaţi cu păstoria, cu vênatul, cu creşcerea de vite, de herghelii şi de numeroase turme. O altă ocupaţie la care se dedau cu plăcere păstorii Fărşeroţi, este sculptura în lemn. Am vĕḑut la mulţi cuţite ale cărora plăsele de lemn representau chipuri omeneşci, şi adesea chipuri cu întregul corp, cioplite de ei ênsişi cu o uimitoare măestrie. In Tĕrrnova şi Magarova se mai găsesc vr'o 180 de Fărşeroţi, ear pe masivul Galicica, din care Peristera face parte, se găsesc mai multe călive de Fărşeroţi, la apus de oraşul Florina, în care se află mulţi Armâni şi chiar şi Fărşeroţi ficsaţi, şi tot la apus de orăşelul Buf, precum şi pe partea apuseană a masivului arătat Galicica, adecă despre lacul Presba şi lacul Ventroc. Numĕrul acestor Fărşeroţi este de obiceiu socotit între 7000 şi 8000 de suflete. Ei călĕtoresc earna cu turmele şi herghelíile lor spre câmpiile de pe ţĕrmurii Adriaticei, conduşi de vr'o nouă până la zece Celnici.

Mulţi dintre Fărşeroţii aceştia de pe piscurile Peristerei şi de pe laturile resăritene şi apusene ale masivului Galicica, sunt în legături de înrudire cu Fărşeroţii ficsaţi în Tĕrrnova, Bitule, Magarova, Nijopole, Florina, Gheorgea şi Pleasa. Unii dintre ei şi-au dat copiii la şcoalele române din aceste comune şi oraşe lăsându'i în gazdă pe la rudele şi amicii lor ficsaţi.

Fărşeroţii de pe Peristera şi masivul Galicica, carii nu au încă şcoală română ambulantă, cum au cei de pe masivul Mu-

rihova, sunt cunoscuţi ca oameni foarte intrepriḑi şi ca escelenţi vênători. Ei sunt cu toţii meşteri în mănuirea armelor, şi cu toţii bine înarmaţi cu puşci de sistemele cele mai noi. Cititorului nu îi mai este necunoscut faptul că Fărşerotul, Epiriatul, Gramosteanul şi Olimpianul sunt păstori înarmaţi. Dar în viaţa Fărşeroţilor sunt încă o mulţime de amănunte, care, pentru mai uşoara înţelegere a lucrărei de faţă, e bine să fie arătate cât mai din timp. De aceea, fără a anticipa şi fără a face o prea mare abatere dela planul lucrărei noastre, capitolul următor va fi închinat cunoaşcerei încă mai de aproape a mândrului şi puternicului neam al Fărşeroţilor.

VII

TAIFE FĂRȘEROTEȘCI ȘI DRUMUL SPRE NIJOPOLE. COMUNA NIJOPOLE. ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DIN NIJOPOLE ȘI LUPTA PENTRU EA. O NUNTĂ FĂRȘEROTEASCĂ. FĂRȘEROȚII DIN NIJOPOLE ȘI TĔRRNOVA; FAMILIA LA EI. PĂSTRAREA DATINILOR DE CĂTRE FĂRȘEROȚI. CELNICII ȘI CELNICATELE. DESCENDINȚA FĂRȘEROȚILOR. PORTUL FĂRȘEROTESC. MIGRAȚIUNEA. DIRECȚIILE MIGRAȚIUNEI. DIMITRIE BOLINTINEANU ȘI MIGRAȚIUNEA. TENDINȚE DE FICSARE LA FĂRȘEROȚI. ARMÂNII PISTICOȘI ȘI ÎNTINDEREA DE ALTĂ-DATĂ A FĂRȘEROȚILOR. DELA NIJOPOLE SPRE BITULE.

Pe când mergeam prin Tĕrrnova și Magarova cu nunta la care fusesem invitat, și pe care am descris-o în capitolul premergĕtor, sus pe coasta de munte dintre Tĕrrnova și Nijopole se audeau atâtea împușcături, încât se părea că în apropierea ar fi un atac între două trupe ce s'ar înfrunta cu mare furie. Intorcĕnd ochii spre partea de unde se audeau focurile de arme, vĕdui două cete de călări. Fiecare călăreț purta în mână un steag tricolor. Caii alergau ageri pe coaste, mănuiți cu mare îndemnare de către călăreți. Aci pe rând, aci de-odată călăreții descărcau armele. Era o nuntă de Fărșeroți. «Taifa» mirelui și cea a nunului, călăreau în goană peste munți, și se duceau la Nijopole, unde se afla mireasa. Fărșeroții fiind cu toții, de la mic până la mare,

oameni de arme, ei nu îşi esprimă alt-fel bucuria şi veselia, decât prin împuşcături. Cât ţine o nuntă fărşerotească, puşcele şi pistoalele nu mai încetează, nici zi, nici noapte. A doua zi de dimineaţă plecaiu la Nijopole ca să vĕd şi să cercetez orăşelul, dar mai ales ca să pot lua parte la nunta de Fărşeroţi ce vĕḍusem. Drumul merge pe-o minunată coastă de munte şi necontenit coteşce, când suind, când scoborînd. De mai multe ori se vede de pe această coastă oraşul Bitule în depărtare, aşeḍat pe o rodnică câmpie. Eram însoţit de câţi-va institutori din Tĕrrnova şi Magarova şi de câţi-va profesori dela liceul român din Bitule. In drum mi se povesti despre mai multe omoruri întâmplate în locurile acestea. Trecurăm în apropiere de o carieră de peatră lângă care, de curînd, fuseseră ucişi nişce lucrători Italieni, cioplitori în peatră.

Nijopole, pe turceşce Gingiopol, este un orăşel foarte frumos, şi împodobit de jur împrejur de nişce culmi înalte ce se ramifică din Peristera. El se află la înălţime de 1040 de metri d'asupra nivelului mărei. In Nijopole se găsesc 12 Familii de Slavi şi 15 familii de Turci. Armânii fac parte din grupul Grămostean, sunt aici în numĕr de 3900 de suflete şi au o şcoală de băeţi şi una de fete. Partidul grecoman slăbeşce zilnic. Turcii din Nijopole, ca şi cei din Tĕrrnova, vorbesc toţi armâneşce, bărbaţi, femei şi copii, şi luptă cu partidul armânesc în contra celui grecoman. Se găsesc în Nijopole ficsate şi 32 de familii de Fărşeroţi, cu 180 până la 200 de suflete, pe cari însă nu îi numĕrăm la un loc cu ceilalţi Armâni, precum am făcut şi până acum. Orăşelul acesta armânesc este pe rîul Dragor, renumit pentru un fel de peşce, destul de asemănat cu păstrăvul, consumat de paşale şi de prea-sfinţii arhierei greci şi grecomani.

Şcoalele româneşci sunt bine populate, copiii se arată sănătoşi şi voioşi. Ei înaintează bine cu învĕţătura, căci in-

stitutorii lor sunt muncitori şi conştiincioşi. Localurile de şcoală însă sunt departe de ceea-ce ar trebui şi ar putea fi. Frumosul localul comunal, zidit cu cheltueala tuturor Armânilor nijopoleni şi care e bun şi încăpĕtor, se află în mâna grecomanilor. Partidul armânesc se luptă de la 1881 să câştige acest local, dar până acum autorităţile turce, duse în eroare de mitropolitul grec din Bitule, nu au dat dreptatea acelora a cărora este dreptul. Acum câţi-va ani, cearta între partidul armânesc şi cel grecoman pentru scoala comunală, ajunsese la atâta încordare în cât Valiul de Bitule trimise o anchetă alcătuită dintr'un representant al sĕu şi din mitropolitul ênsuşi, care mai târziu deveni patriarh ecumenic în Constantinopol sub numele de Neofit, nu de mult dimisionat. Insoţiţi de oamenii lor, Turcul, trimisul Valiului, şi mitropolitul ajunseră la Nijopole. Grecul susţinea că în comuna aceasta nu ar fi nici un singur Armân, ear Turcul Memet-Efendi, membru în consiliul administrativ al vilaietului susţinea că tot trebue să fie vre-o câţi-va «după cât a auḑit.»

— Ba nu e nici unul, zicea Grecul.

— Să vedem, rĕspundea Turcul cu linişte.

Când să intre în orăşel, eată că'i întâmpină cu cântece o numeroasă ceată de copii, condusă de mai mulţi învĕţători.

— In ce limbă cântă copii aceştia? întrebă, trimisul Valiului.

— Nu o înţeleg, grăi mitropolitul.

— Va-să-zică, nu sunt Greci copiii aceştia, dacă nu le înţelegi grăirea! Apoi întorcêndu-se către învĕţători îi întrebă: In ce limbă cântaţi voi şi şcolarii voştrii?

— In limba armânească, ziseră învĕţătorii.

— Unde aţi învĕţat'o?

— De la mamele noastre am învĕţat'o.

— Dar copiii?

— De la mamele lor.

— Atunci de ce neam sunteţi voi şi şcolarii voştri? întrebâ iarăşi Turcul.

Tînĕr Gramostean din Nijopole.

— Suntem Armâni.

Representantul Valiului privi la mitropolitul grec, care dădea neîncredĕtor din cap, şi îi zise:

— Ai audit?

— Am audit numai minciuni... rĕspunse Grecul cu mânie. Ei sunt cu toţii Greci, și au inventat limba aceasta blestemată, pentru ca mai târziu să se poată lepăda de ascultarea ce datoresc sfintei biserici ortodocse și de Patriarh! Nu dela mamele lor au învĕţat-o copiii, ci dela aceștia în școalele lor... dela schismaticii aceștia..! și arătâ pe dascalii armâni.

Când ajunseră în faţa școalei comunale îi întîmpinâ un mare numĕr de bărbaţi, femei şi copii

carii nu învĕţaseră în şcoală, dar carii vorbeau tot limba cea blestemată vlahicească. Atunci Turcul îi întrebâ pe toţi:

— Ce neam sunteţi voi?

— Armâni.

— Toţi în Nijopole sunteţi Armâni?

— Toţi.

— Atunci a voastră se cade să fie şcoala!

Şi cu toate acestea şcoala comunală se găseşce încă în mânele grecomanilor, căci mitropolitul grec se duse numai decât la Valiu şi vorbi cu el, ce va fi vorbit, că Valiul se convinse că în Nijopole nu ar fi nici un singur Armân, şi fără a mai vedea măcar pe funcţionarul însărcinat cu anchetarea dela Nijopole, hotărî singur şi trimise porunca ca şcoala comunală «se remâe în mânile acelora carii au avut'o şi mai înainte.» Adecă, spre a arăta lucrurile în tocmai, oficial s'a fost admis ca o aripă a şcoalei comunale să treacă la Armâni, sau grecomanii să construească alt local pentru Armâni, dar în practică lucrul s'a petrecut cum arătarăm. Armânismul păseşce însă mereu înainte, rătăciţii se întorc mereu la el, şi numĕrul credincioşilor lui creşce şi el îşi va lua şcoala comunală fără ceartă, fără judecată şi fără bine-cuvêntarea mitropolitului grec.

După ce am vĕḑut şcoala şi comuna ne-am suit puţin în partea mai de sus a Nijopolei şi am dat de nunta Fărşeroţilor pe care o vĕḑusem plecând de la Tĕrrnova. Ei jucau în horă şi din când în când descărcau pistoale şi puşci, tot jucând mereu. Numai decât ne-au înconjurat tineri şi bĕtrâni şi fie-care ţinea să-mi spue că este Armân. Peste şeapte-zeci de bărbaţi au defilat pe dinaintea mea zicênd:

— Şi eu esc Armân!

Bĕtrânii m'au întrebat dacă voesc să vĕd pe mireasă şi la rĕspunsul meu afirmativ au condus-o până la pragul casei. Ea era în frumosul şi pitorescul port naţional al femeei Fărşeroate, ear pe cap purta un comănac impo-

dobit cu bani de aur, comănac ce se numeşce *ciceroană*, şi despre care am pomenit şi mai sus [1]). Apropiindu-mĕ de mireasă o felicitai zicêndu-i: «s'încherdisească» ear ea îmi rĕspunse: «albă s'hie» adecă albă să-ţi fie vieaţa şi traiul, în loc de *mulţămesc* pe cari Armânii nu-l au în limbă. Ceilalţi Armâni pentru *mulţămesc* întrebuinţează grecescul *efharisto*, Fărşeroţii însă carii sunt mai antigreci de cât consângenii lor, evită aproape prin instinct întrebuinţarea cuvintelor greceşci. D-l I. Caragiani în scrierea sa citată: «Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică» vorbind de graiul Fărşeroţilor zice că e «cu foarte multe cuvinte latineşci şi fără împrumuturi din limba greacă.» Ştiut este deja că la Armâni «alb» e tot-una cu *norocos* şi *curat*, şi, ne amintim că atunci când mireasa face ântĕiul pas peste pragul casei viitorului ei soţ, i se întinde în cale o pânză albă, pentru ca să-i fie viaţa dulce şi curată în casa soţului. Făcui apoi un dar bănesc miresei, ear ea îmi sărută mâna ḑicêndu-mi încă odată: «albă s'hie.» Veniră tinerii mai pe urmă în jurul meu, îmi esaminară armele, şi toată vorbirea lor nu era de cât despre cai, despre arme,

---

[1]) Veḑi I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, pag. 65—66. «*Ciceroană*, un fel de comănac foarte gătit purtat de femeile Fărşeroate. Fărşeroţii, dar mai cu seamă Fărşeroatele, nu ştiu ce va să zică *modă*. Cea mai mică schimbare a unui straiu la Fărşeroţi, dă dreptul oricărui Fărşerot să rupă straiul întreg unde îl vede abătut de la forma strĕmoşească, aşa că Fărşeroţii sunt consideraţi de ceilalţi Români ca singurii representanţi ai neamului românesc nealteraţi în nimica şi carii ştiu să conserve datinile strĕmoşeşci. Acuma vine întrebarea de unde au luat femeile Fărşeroate numele de *ciceroană* pentru comănacul lor? Dacă găteala aceasta de cap au adus'o cu numele încă din timpul lui Cesar, care îi aşeḑă în Albania şi Tesalia după luptele din Dyrachium şi Φάρσαλα, şi comănacul ciceroana era pe atuncĭ *à la mode*, respândit şi pe la ţară în Italia, fiind-că poate nevasta lui Cicerone îi dădu o nouĕ formă, este întrebarea de ce nu s'a conservat cu vechea pronunţare *kikeroană* şi se făcu ciceroană, pronunţat de Fărşeroţi *çiçeroană*? Am cerut informaţiuni de la multe triburi Fărşeroteşci dacă nu cum-va se află la vre-unul din ele sub pronunţia kikeroană, dar din toate locurile mi s'a rĕspuns că numai ciceroană se aude la toţi.»

despre luptă. Toţi sunt frumoşi, voinici şi conscii de puterea lor şi de bărbăţia lor..

Fărşeroţii aceştia, deşi trăesc împreună cu ceilalţi Armâni, Voscopoleni şi Grămosteani, totuşi nu se încuscresc cu ei, căci nici le iau fetele, nici le dau în căsătorie fetele lor. Viaţa naţională o au comună cu ceilalţi Armâni, dar familia şi-o păstrează deosebită de ei. Când un tîněr Armân voscopolean, grămostean, olimpian, etc. se îndrăgeşce de o fată de Fărşerot, el trebue să trăească în societatea Fărşeroţilor mai mulţi ani, şi numai după ce adoptă portul, datinile, credinţele şi graiul fărşerotesc, numai atunci i se dă în căsătorie fata de Fărşerot pe care o alesese inima lui, şi atunci el intră cu soţia şi copiii lui în familia socrului, care, după datinile Fărşeroţilor, este ca un şef al ginerilor, nurorilor şi fiilor lui. Pe stradele Těrrnovei, într'una din zile, întâlnisem pe o femee Fărşeroată foarte frumoasă, şi, cum eram cu d-l I. Ciuli, directorul liceului român din Bitule, şi cu soţia şi mama lui, îndemnai pe doamnele acestea ca să se adreseze femeei Fărşeroate şi să o roage să-mi permită a o fotografia. Doamna Ciuli, mama, întimpină pe Fărşeroată şi îi împărtăşi rugămintea mea, dar ea rěspunse scurt:

— Aşi! nu ştii că am cumnate? Imi rěmâne mie timp şi pentru lucruri de astea?

Doamna Ciuli nu stărui nici-de-cum, ci dând din cap în semn că îi găseşce drept rěspunsul, plecarăm cu toţii înainte. Cerând esplicări asupra rěspunsului Fărşeroatei eată ce aflai:— Să luăm o familie de Fărşeroţi în care sunt mai mulţi fii şi mai multe fiice. Insurându-se ântěiul băeat, el îşi aduce soţia în casa părintească, unde este primită ca o fiică. De îndată însă toată grija casei trece în sarcina nurorei: ea face mâncarea pentru toţi, ea aduce apa, ea face pânea pentru întreaga familie, ceeace este o lucrare foarte grea, în fine toate sarcinele casei cad pe spatele nouei venite în

familie, ear soacra încrucişează mânele şi numai priveşce şi poruncesce. Vine timpul să se însoare al doilea fiu, şi acum aduce el o noră în casă. Nora ântĕia trece la odihnă, ear nora a doua ia toate nevoile familiei în spate. Tot aşa se întămplă cu a treia, cu a patra, etc. Cresc fetele din această casă şi se mărită cea d'ântĕi, bărbatul ei de cele mai multe ori intră în casa socrului, când acesta e un om de seamă. Atunci şi fiica aceasta îşi serveşce cumnatele, care pe rând trec la odihnă, şi sarcinile familiei rĕmân în spatele celei din urmă măritate, sau celei din urmă venite în casă. Femeea Fărşeroată ce întălnisem în Tĕrrnova şi pe care o rugasem să-mi dea voe să o fotografiez, era cea din urmă noră, de aceea ea rĕspunsese: «Aşi! nu ştii că am cumnate?» Timpul ei nu era al ei, ci al întregei familii. Din cele arătate aici, se vede ce va-să-zică o familie de Fărşeroţi. Ea nu trebue deci a fi cum-va socotită ca avênd 5 membri, cum se face de obiceiu. Sunt familii de Fărşeroţi, ce numĕră 20, 25 şi chiar 30 de suflete.

Fărşeroţii ţin la datinele lor cu o foarte mare tenacitate şi iubire, ear credinţele şi obiceiurile lor trebue să fie de o foarte mare vechime. Nimic n'au adoptat din nou, şi nimic n'au părăsit din cele vechi. Dar nu numai la datinele şi credinţele lor ţin ei morţiş, ci chiar la portul lor. La nunta femeei Fărşeroate din Tĕrrnova, pe care voeam să o fotografiez, s'a întâmplat un fapt vrednic de povestit, şi din care se va vedea cât de mult ţine Fărşerotul la portul strĕmoşesc. Fata era frumoasă şi un tînĕr Fărşerot, dintr'o familie cu oare-care avere, o place. Părinţii se vorbesc, se învoesc în toate şi ziua nunţei se hotăreşce. Mama fetei, bucuroasă de ginerele ce avea să câştige, se hotărî să cumpere mătăsuri şi să îmbrace pe mireasă, pe fiica ei «à la franca» în ziua nunţei, credênd a face plăcere mirelui. Acesta nu ştia nimic. In ziua cununiei însoţit de «taifa» sa şi a nunului, mirele soseşce la casa părinţilor

miresei, şi aşteaptă să o vadă în tindă, ca apoi să plece cu toţii la biserică. De-odată mireasa se arată în pragul casei, îmbrăcată în mătăsuri şi cu rochia tăeată «à la franca». Mirele făcu câţi-va paşi înapoi şi strigă:

— Nu e asta mireasa mea!... asta'i o păpuşă! Şi vroi să plece cu «taiafa» lui şi să strice pe loc nunta.

Miri Fărşcroţi.

Un frate al miresei, înfuriat de această ofensă făcută sorăsei, trage pistolul şi îl pune în peptul mirelui, zicêndu-i:

— Ori mergi la biserică cu soră-mea... ori te împuşc îndată.

Mirele se trage repede înapoi, scoate şi el un pistol din brâu, ia la ochiu pe viitorul lui cumnat, şi îi zice:

— Şi eu am arme! Nu iau de nevastă o păpuşă! Vom muri amêndoi!

Atunci bětrânii, cunoscêndu-se pe sineşi şi deci ştiind că Fărşerotul nu ia la ochiu numai pentru a ameninţa, se repeḑiră între ei şi le smulseră armele din mâni. Tinerii însă

s'ar fi ucis și cu mânile goale, dacă n'ar fi fost împedicați cu putere de «taifele» de față. Vědênd părinții fetei că mirele nu primesçe pe mireasă gătită «à la franca» cu nici un preț, o luară înuntru, numai-de-cât, o îmbrăcară în haine de Fărșeroată și o aduseră iar în pragul casei. Cum o vědu mirele, cu sufletul plin de iubire se uită la ea și zise:

— Da! asta este aleasa mea!

Și cu toții plecară fericiți la biserică, unde se citiră cununiile.

In genere Fărșeroții sunt oameni iuți, gata de ceartă și iubitori de luptă. In veacul de mijloc ei au dus rěsboae grele și mai apoi nu puține din victoriile Veneției fost-au câștigate de Celnicii Fărșeroți. Ori în ce țară se găsesc ei: în Macedonia, în Albania, în Epir, în Tesalia și în Grecia, unde unii sunt cunoscuți sub numele de Maniați, Laconi sau Tzaconi, sunt bine științi ca oameni vijelioși. «Nu trebue să confundăm pe Maniații stăpânitori cu descendenții vechilor *Laconi iloți, oameni pacînici, tot-d'auna supuși;* pe când Românii Maniați sau Laconi sau Tzaconi erau și sunt de o natură turbulentă, rebeli la cea mai mică bănueală, că vrea cine-va să'i supună, independenți tot-d'auna în cursul veacului de mijloc, până în revoluția greacă în care ei cu vitejia lor și *Suliații* și *Românii ceilalți* făcură totul pentru liberarea Greciei.» [1])

Pe lângă cele arătate despre mândrul trib al Fărșeroților în capitolele premergětoare, credem că este folositor pentru cititorul nostru să stăruim încă cu descrierea începută, ca doar să pětrundem încă ceva mai adânc în viața acestui puternic trunchiu armânesc. Am zis că Fărșeroții sunt conduși de nișce șefi numiți Celnici, carii adesea stau

[1]) Veḑi: I. Caragiani, op. cit., pag. 54—55.

în capul a câtor-va mii de suflete. Şi adesea o familie are o sută, două şi chiar trei sute de oi şi o sumă oare-care de cai, de catîri şi de asini, încât câte-odată unul din aceste mici state de Fărşeroţi are o avere de câte-va zeci de mii de vite, şi represintă o însemnată putere de producţiune şi de comerciu, deosebit că este şi o însemnată putere de braţe, tot atât de bune pentru muncă ca şi pentru luptă. Un proprietar mare de vite, sub ale căruia ordine trăesc câte-va sute şi alte ori câte-va mii de proprietari mai mici de vite, este un Celnic. El este de fapt un *domn*, un *voivod*. El conduce producţiunea micului sĕu popor, ca şi desfacerea producţiunilor acestuia; el tratează cu autorităţile pentru păşune şi pentru toate celelalte trebuinţe ale domniatului sĕu, el judecă, el condamnă şi pedepseşce, el sfătueşce şi eartă. Una din trăsurile caracteristice ale neamului Fărşerot e şi rĕsbunarea pănă la moarte pentru o ofensă sau pentru o lovire de drepturi, adecă *vendeta* care se află şi la Albaneji. Dreptul rĕsbunărei la Fărşerot e un drept sacru, şi nu arare ori, el se esercită sub conducerea şi privigherea Celnicului, care împedică ca vendeta să se lăţească asupra a prea multor cazuri şi prea multor persoane. Depinde foarte mult de judecata ce face şi de sentinţa ce dă Celnicul, ca să se pue frêu vendetei, care, la Armânii Fărşeroţi se obicînueşce «mai mult chiar decât şi la Albaneji» [1]). *Celnicatele* sunt un rest istoric ale vechilor *Domnate armâneşci*, de care au fost foarte multe în Pind, în Epir, în Albania, în Tesalia, în Balcani şi în munţii Rodop în timpurile veacului de mijloc şi pănă la începutul secolului al 19-lea. Pe când tiranul din Ianina, Ali-Paşa-Tepeleni, purta în Epir şi Albania armele sale încruntate de sânge creştinesc, şi mai ales, de sânge armânesc, în comuna Avela, aşeḑată pe înălţimele Pindului, stăpânea un celnic sau un *domn* armân numit *Alexi Bardă* sau *Bardă Alexi*. El nu

---

[1]) I. Caragiani, op. cit. pag. 53.

èra Domn ales de poporul sĕu, ci prin *grația lui Dumnezeu* stăpânitor, și era judecător și esecutor al sentințelor sale și tot poporul îi dădea cea mai deplină supunere. In comuna Avela, în care tot omul purta arme și era un luptător până la bĕtrânețe. Turcii nu numai că nu intrau în Avela, ci și respectau acest domniat cu drepturile lui din vechime. Dar Alexi Bardă vĕḑênd puterea crescêndă a satrapului Ali-Pașa, vĕḑênd că acesta înfrânsese resistența Saliaților, carii de asemeni sunt Fărșeroți, și, auḑind de sfărâmarea și arderea înfloritoarei și puternicei politii armânești Voscopole, se hotărî să părăsească Avela cu poporul sĕu, pentru ca să'l adăposteaecă de furia și lăcomia tiranului din Ianina. Dădu poruncă de plecare și 600 de familii îl urmară, familii de Fărșeroți și Epiriați, care se socotesc pe zece, pe cinci-spre-zece și chiar pe două-zeci de capete. Domnul și poporul sĕu scoborîră Pindul spre rĕsărit și se așeḑară lângă orașul Βέῤῥοια, în munți, nu tocmai departe de marele oraș Salonic, pe armânesce Sărun sau Săruna. Tot drumul îl făcură înarmați, și odată ajunși în locul ce'și aleseseră în Macedonia și care e întărit de natură, ca toate comunele armânesci, ei întemeeară călivele, cătunul sau comuna ce și până astăzi poartă numele întemeetorului. Acum călivele acestea s'au prefăcut într'o puternică comună cu case de peatră, și numele ei sună aci Bardă Alexi, aci Bardalexi, și chiar Badralexi, ear scriitorii greci, ca să-i ascundă originea armânească o numesc Patralexi și Πατραλέξης. Incă de la începutul lor *călivele lui Bardă Alexi* aveau ca locuitori cel mai puțin 6.000 de suflete. «Alexi Bardă, ca și alți asemenea șefi de triburi pastorale, avea sub protecțiunea lui și alte triburi independente de Fărșeroți așeḑați în munții de lângă Βέῤῥοια (pe armânesce: Veria, pe turcesce: Karaferia). El era seniorul lor purtând numele de Celnic, nume dat la niște ast-fel de șefi prin acele locuri din partea Românilor. Numele este slavon, și nu știu de

când a înlocuit vechiul nume dat la asemenea şefi, adecă numele de *Domnul*, care însemnează *stăpânul*. Supuşii *Celnicului* sau *Domnului* se zic şi astăzi *fălcare* sau *fămelile* sau *fumelile; fămeile* sau *fumeile* cutărui *Celnic* sau *Domn*. *Fămealie* şi *fumealie*, *fămeaie* şi *fumeaie* este cuvîntul *familie* din România. Când zic Macedo-Românii: *fumelile* sau *fămelile* lui *Alexi Bardă* nu arată familiile din casa lui, ci numĕrul familiilor peste care e *Domn*. O altă espresie este şi aceasta: In loc să zică: mĕ duc la *călive* sau la *cătun*, zic: mĕ duc la *fumeli*. Când vrea cine-va să ştie dacă un *Celnic* sau *Domn* are mulţi supuşi sau nu, întreabă: are multă *fălcare?* are multe *fumeli?*» [1]). De sigur ca şi Fărşeroţii din Tĕrrnova şi Nijopole, deşi ficsaţi, trebue să fi recunoscênd de şef pe vre-unul din Celnicii din muntele Murihova ori dintre cei de pe muntele Suha-

Celnicul Zega.

[1]) I. Caragiani, Op. cit. pag. 51.

gora sau Galicica, pe poalele căruia se și găsesc aceste două comune. Fărșeroții din munții Suli, adecă Suliații după ce au fost învinși, mai mult prin înșĕlăciune, de Ali-Pașa-Tepeleni, s'au strĕmutat de asemini și au format mai multe călive. Chiar în zilele noastre un Celnic, cunoscut bine la Florina și la Bitule, numit Zega, a ficsat câte-va mii de Fărșeroți și a întemeeat o comună numită călivele lui Zega. Numele fundatorului devine mai tot-deauna și numele cătunului fundat sau al călivelor. In Albania se găsesc mai multe călive a cărora nume ne arată pe fundator, precum sunt cele trei călive așeḑate pintre satele de Armâni Arnăucheni: Cosina, Meliesova, Bundari, Liapșca, Buhali, Ghiagara, Cutali, Breazani, Măntilioana etc. ce se numesc *călivele lui Ianuli Românul*, călivele lui *Spiru Românul* și călivele lui *Pitu Românul*, locuite de Fărșeroți ficsați.

După cum am mai spus deja, asupra numelui de Fărșerot este încă desbatere, totuși faptul că Fărșeroții se știu pe sineși ca scoboritori ai oștirilor lui Pompeiu, ce au luptat la Farsala, se pare că este hotăritor. Eu ênsumi am auḑit-o aceasta dela o sumă de Fărșeroți, dar totuși e bine să aduc și câte-va mărturii. Eată ce zice Pouqueville: «Les Mégalovlachites, qui habitent de nos jours les hautes montagnes du Pinde, que Nicétas appelle les Météores de la Thessalie, tels que ceux des cantons de Malacassis et d'Aspropotamos, se prétendent, sans fournir aucune preuve historique, descendants des débris de l'armée de Pompée, qui se réfugièrent dans les montagnes de Thessalie après la bataille de Pharsale.» [1]) Invinuirea ce Pouqueville aduce Fărșeroților Magalovlahiți, necărturarilor Fărșeroți, că nu ar fi sprijinind cu «probe istorice» pretențiunea lor de a se scobori din sfărămăturele oștirei lui Pompeiu, învins la Farsala, cred că poate fi trecută cu vederea fără nici o pagubă

---

[1]) *Voyage de la Grèce.* Vol. II, pag. 128—129.

pentru adevĕr și pentru știință de oare-ce ênsuși constată esistența tradiției la Fărșeroți, că aceștia ar fi strĕnepoții oștirei lui Pompeiu; și esistența acestei tradiții vorbeșce de sine. Dar nu numai Fărșeroții din Pind păstrează arătata tradiție, ci ea se găseșce pretutindeni unde se găsesc Fărșeroți. Eată ce zice că află d-l I. Caragiani din gura unor Fărșeroți tocmai din insula Corfu: «...am aflat că *la toți Fărșeroții esistă o tradițiune foarte veche* după care ei ar fi venit în Albania și Tesalia *de dincolo de mare*, și că odată ceealaltă lume îi numea Farsalioți, ear nu Fărșeroți, pe când ei totdeauna se numeau *Rumâni* sau *Rumeni* și prin urmare că ei sunt colonii vechi romane, aduse din Italia în Illyria și Tesalia, după luptele dintre Cesar și Pompeiu la *Dyrachium* și la Φάρσαλα.» [1])

---

[1]) Op. cit. pag. 4.—Ear la pag. 17. și 18, tot d-l I. Caragiani, zice: «Se știe din *Chalcocondylas* și din geograful *Meletios* că *Taigetul, țara Laconilor și promontoriul Tenaron*, din Peloponez, erau de mult locuite de Români. Chalcocondylas vorbind despre invazia barbarilor în Grecia, spune: «locuiră în multe locuri și aiurea și în Peloponez în țara *Laconilor* și în muntele *Taiget* și în *Tenaron* și în Pindul Tesaliei și în amêndouă părțile se numesc *Vlahi.*» Fiindcă a fost vorba de Românii *Bui* și de șefii lor cu acelaș nume, și Buii și toți Fărșeroții se laudă, că sunt colonii militare din Italia, după luptele dintre Cesar și Pompeiu în Albania și în Φάρσαλα din Tesalia și ei se zic *Farsalioți*, și fiindcă și Suliații și ei sunt din tribul Fărșeroților, mai dăm și următoarele numi bărbăteșci din familia *Buia*, numi ilustrate prin fapte eroice în Peloponez și în Grecia continentală dela 1400 până la revoluția greacă dela 1821»... etc. In nota (3) dela pag. 17 a aceliași lucrări, d-l I. Caragiani zice: «... spunem și aici în treacĕt că *Laconia* se numeșce și *Mani*, *Maini* și *Maina* și brațul celor două promotorii de acolo se menționează cu numele: *Brazo di Maina*, di *Maini* di *Mani*. Slaviștii, carii cred de *Sklavuni* pe *Valahii* lui Chalcocondylas din Laconia, Taiget și promotoriul Tenaron, derivă cuvêntul *Maina*, *Maini* și *Mani* din numile proprii *Manjak*, *Manjek*. Noi le amintim aici în treacĕt următoarele cuvinte ale lui Fallmerayer (*Fragm. aus dem Orient*, Stuttgart u. Tübingen 1845, vol. II pag. 425) traduse din Porphyrogennitus: «Denn dort, fügt Porphyrogennitus hinzu, ist ein grosser, sehr hoher und schwer zugänglicher Berg, mit Namen *pentadaktylos* (Taigetus), der wie eine Kehle weit in das Meer hinausläuft...» Muntele dar, numit greceșce: πενταδάκτυλος (cu cinci degete) Românii îl numiră româneșce, *brațul de mâină*, brațul de *mână*, brațul de *mâni* (de unde greceșce: ἡ Μάνη, ἡ Μάϊνα, ἡ Μάϊνη și italieneșce: *il brazo di Maina, Maini*). Numele româneșci ce găsim la mulți (Armâni) *Maniați* arată că acești *Sklavuni* au fost *Valahii* lui Chalcocondylas.» Din cele ce preced se vede nu numai respândirea tradiției că Fărșeroții sunt scoboritorii oștenilor lui Cesar

Portul fărşerotesc, atât al bărbaţilor, cât şi al femeilor, dar mai ales al femeilor, este neîndoios cel mai frumos între toate porturile armâneşci şi între cele ale celorlalte populade din Peninsula-Balcanică. Portul Grămosteanilor aduce cât-va cu cel al Fărşeroţilor întru cât şi la unii şi la alţii domneşce albul. Când veḑi de departe un Fărşerot stând pe coasta munţilor şi priveghind turma ce paşce, pare ca o zeitate munteneascâ îmărmurită. Nu uşor s'ar lămuri dacă portul acesta a fost adus din Italia de strĕbunii Fărşeroţilor, vechii colonişti romani, sau dacă el a eşit în mod firesc din nevoile vieţei munteneşci, şi mai ales din trebuinţa de a se vedea păstorii de departe unii pe alţii, sus pe platourile şi pe crestele munţilor [1]). Poate şi una şi alta. Portul femeei Fărşeroate este de sigur cel mai frumos şi cel mai pitoresc în toată Peninsula. In deosebi de frumoasa *ciccroana* cunoscută deja, ea e îmbrăcată de catrinţa colorată ce'i strînge coapsele voinice, de şorţul împodobit ce poartă dinainte şi culorile de pe toate hainele Fărşeroatei nu sunt ţipătoare, ci armonisate între ele cu mult gust, ceeace do-

---

şi Pompeiu, ci şi marea respândire în Peninsulă a neamului lor ĕusuşi, fie că în diferite locuri şi de diferiţi scriitori fost-au ei numiţi: Maniaţi, Laconi, Bui, Megalovlahiţi, Dasareţi, Meteori, Masareţi, Farsalioţi, Fărşeroţi etc. etc. Şi atât de mare trebue să fi fost şi înriurirea şi puterea lor în Peninsulă, încăt au presărat-o în lung şi în lat cu numi romăneşci. Din citatul dela nota No. (3) pag. 17, adus mai sus din lucrarea d-lui I. Caragiani se lămureşce, că Taigetul, ba chiar Peloponezul, care în adevĕr se înfăţoşează ca o mână cu degetele deschise, era numit de ei *mâina,* adecă *mâna*; şi tot aşa numesc Peloponezul pănă astăzi nu numai Fărşeroţii, ci şi ceilalţi Armâni, fie ei Epiriaţi, ori Grămosteani, Olimpiani, etc. căci cunoscut este faptul că Românul evită numile străine şi că atunci când botează el ceva, apoi totdeauna dă un nume potrivit.

[1]) In portul din Oltenia, în cel al Românilor din Transilvania şi mai ales în cel al Moţilor, domneşce de asemeni albul, fapt ce ar dovedi, ori că portul este la toţi rĕmas dela coloniştii din Italia, ori că toţi l'au moştenit dela cele două popoare fraţi: Tracii şi Dacii, în portul cărora albul era nu mai puţin proponderant. Nu trebue scăpat însă din vedere nici faptul că şi fraţii de peste Carpaţi sunt, ca şi cei de peste Dunăre, păstori în mare parte. Veḑi chipurile mocanilor dela Mogoş; Ofenbaia, Buciumani, de pe Crişul Alb, etc. din: Teofil Frâncu şi George Candrea, *Românii din munţii Apuseni* (*Moţii*), Bucureşti 1888.

vedeşce că sentimentul frumosului e bine desvoltat la femeea din acest grup armânesc, ca şi la toate Româncele de pretutindeni. Tot din portul ei se vede înălţimea sentimentului moral conşciu de sine, căci ea nu este stăpânită nici de falsa pudoare a Slavei, ce caută să ascundă cu totul formele, nici de dorinţa de escitare, care le desveleşce pe jumătate, ci păstrează o cuviincioasă mijlocie, ceace dovedeşce că Fărşeroata este sigură de virtutea ei. De portul Fărşeroatei ţine nelipsit şi o batistă, cusută cu o foarte mare măestrie şi împodobită cu un gust din cele mai alese. Batistele fărşeroteşci se bucură de mare renume în Peninsulă şi sunt foarte căutate de femeile turce şi albaneze; acestea din urmă le cunosc şi le cer cu numele de fărsuliate, şi chiar Hahn vorbeşce în cartea sa *Albanische Studien*, despre batistele acestor Armânce. Fărşeroata este în genere bine făcută, de o sănătate rosă şi robustă, dar şi frumoasă şi adesea şi gingaşă. Ea îndură osteneala ca şi un bărbat voinic, căci încă din copilărie e deprinsă cu drumuri lungi şi cu munca, ear la trebuinţă apucă armele şi le mănueşce cu aceeaşi pricepere cu care mănueşce fusul, acul, undreaua şi chiar plugul.

Un fapt foarte însemnat în viaţa poporului Fărşeroţilor este pribegirea dintr'un loc în altul cu turmele, datină pe care ei o au comună cu fraţii lor Epiriaţii. Populaţia unei întregi comune, adesea de mai multe mii de suflete, se ridică, la apropierea sfîrşitului toamnei, şi părăsind călivele aşeḑate tot-deauna pe piscurile şi pe plaiurile celor mai înalţi munţi, pleacă spre ţermuri mai văratice unde turmele să găsească de păşunat până pe la începutul lui Aprilie. Neam din neam păstor fiind Fărşerotul, ceea-ce el iubeşce mai mult după femeea şi copiii lui este turma lui, după ale căria nevoi şi trebuinţe îşi regulează viaţa. Pouqueville, care a vĕḑut cu ochii plecarea de la munte spre câmpie a Fărşeroţilor şi Epiriaţilor, face o minunată descriere a pornirei şi a călĕtoriei din

care se vede cât de mişcat trebue să fi fost el, căci fără voe scapă câte-va accente adevărat poetice. Bărbaţi în putere, bĕtrâni, femei cu copiii cei mici în spate şi cu cei mai mărişori de mână, aruncă muntelui o duioasă privire plină de regretele despărţirei, cată la coşurile caselor lor din care mai ese puţin fum de pe urma focului stins în vatră cu grăbire, cată iarăşi la căsuţa în care au iubit şi au sperat, în care au auḑit pentru ântĕea dată gunguritul pruncilor lor, apoi îşi strîng odraslele cu căldură la inimă, şi întorcându-şi ochii spre îndepărtatele câmpii, de care e legat viitorul turmelor lor şi prosperitatea lor ênsişi, îşi zic în minte: «Ajută, Doamne să ne mai vedem iarăşi călivele!» Dar să lăsăm pe Pouqueville ênsuşi să vorbească despre această călĕtorie a Fărşeroţilor pe carii el îi numeşce Valahi Dasareţi: «Migraţiunea anuală a Valahilor Dasareţi, pe carii Cantacuzen îi numeşce Masareţi, are ceva de imposant şi solemn, ce nu se vede la celelalte populade. La o epocă determinată, şi anume la S-tul Dumitru, triburile reunite fac o sĕrbătoare generală, în comunele Avela, Perivoli şi Samarina, aşeḑate pe ramura macedoneană a Pindului. După ceremonie, bĕtrânii ţin sfat şi aleg câte-va familii robuste pe care le orânduesc a păzi în timpul ernei, locuinţele părăsite de ceilalţi. Rândueala plecărei fiind regulată, preoţii o anunţă prin rugăciuni, rĕspândind bine-cuvîntările Dumneḑeului lui Israel asupra poporului. După toate acestea urmează despărţirea, care e mişcătoare şi duioasă, apoi întreaga populaţie se ridică şi, împărţită pe secţiuni, porneşce. Opririle pentru păşunatul turmelor, ca şi opririle pentru mas noaptea sunt alese şi hotărîte de mai nainte. Prin strigăte prelungite îşi iau rĕmas bun de la cătunele şi locuinţele ce părăsesc, îşi întorc capul spre a mai zări încă odată acoperemêntul ce ii va adăposti la primăvară iarăşi şi jălesc pe acei carii rĕmân în urmă ca păzitori. Tot aşa şi berzele, pasĕri călĕ-

toare, îşi lasă cuiburile, şi însoţite de noile odrasle se avêntă peste mări, sperând a reveni la redeşteptarea primăverei spre a locui iarăşi ţĕrmurile abandonate cu durere, din causa celor rĕmaşi în urmă. Pe coastele munţilor se vĕd turmele înaintând în coloane şerpuite; sunetul telencilor de la gâtul ţapilor şi berbecilor, strigătele animalelor de tot felul, vocile amestecate premerg, însoţesc şi urmează lungul şirag al emigranţilor din Pind, care îşi revarsă populaţia sa văratică peste luncile Macedoniei. Bĕtrâni, flăcăiandri, bărbaţi, fete îmbrăcate cum erau în vechime fecioarele din Sparta, mamele împovărate de leagănul noilor născuţi pe carii îi poartă ca în dĕsagi pe umerii lor, păşesc înconjuraţi de atâtea animale domestice: cai robuşti, catâri încărcaţi cu bagage deasupra cărora cânta cocoşul, ceasornicul călivelor, anunţând orele nopţei. Toţi plini de sănătate, strĕlucitori de speranţă, se îndrumează să caute abundenţa şi un climat mai dulce unde să trăească sub corturi ori prin satele lor, pe unde îşi au locaşul de earnă. Dacă atitudinea lor n'ar fi pacînică şi pastorală, cineva vĕḑênd aceste colonii pribege, s'ar crede în timpurile în care nordul vĕrsa populadele sale devastatoare, asupra ţĕrilor mult încercatului Orient»[1]).

Asemenea călĕtorii pentru ernarea turmelor, întreprind Fărşeroţii şi Epiriaţii în toate părţile Peninsulei-Balcanice. Chiar după mărturisirile lui Pouqueville,[2]) cei din Samarina, conducĕnd «imense turme se îndreptează spre Castoria despre fluviul Haliacmon» şi apoi spre ţĕrmurile rîului Axius; cei din Avela şi Perivoli se duc spre «luncile de la Grebena şi ajung pănă în văile muntelui Olimp», ear Fărşeroţii de pe lângă Moscopole «uniţi cu câte-va triburi vecine de Devol [3]) se scoborau odată spre părţile Avlonei

---

1) *Voyage de la Grèce*, Vol. II, pag. 389—390.

2) Op. cit. Vol. II, pag. 391,

3) Şi astăzi în cursul rîului Devol, ce trece pe la nordul Voscopolei, se găsesce un mare mare de sate armâneşci cu Fărşeroţi, ca Pleasa, Şipşca, etc.

(pe armâneşce: Valona, port la Adriatica) şi prin părţile occidentale ale Muzachiei». Fărşeroţii de pe masivul Murihova se scoboară spre Vardar şi merg la sud cu curgerea acestei ape spre Tesalia; acelaş drum fac Fărşeroţii de pe muntele Pajik din călivele numite Livădi. Fărşeroţii de pe muntele Nereceka sau Galicica se călětoresc spre câmpiile de lângă Duraţiu, ca şi fraţii lor carii trăesc pe muntele Petrina, dintre lacurile Presba (pe armânesce Preaspa) şi Ohrida, în două mari şi puternice călive numite: Istocul-de-Sus şi Istocul-de-Jos, şi ca şi Fărşeroţii de pe muntele Opar pe poalele căruia se găseşce aşeḍată şi comuna armânească Voscopole. Unii Fărşeroţi vin de ernează la sudul lacului Presba, ear cei de prin munţii de lângă Strumniţa se îndreptează iarăşi spre Tesalia. Tot aşa fac Fărşeroţii din călivele lui Bardă Alexi, din călivele lui Zega, din Selia-Veria, Maruşa-Veria etc. etc. Uşor îşi poate deci imagina cine-va, cât de strěbătută este Peninsula-Balcanică, în toate direcţiile, de Fărşeroţi spre S-tul Dumitru şi după această zi, cu venirea căria se anunţă începutul ernelor grele din Peninsulă, precum şi primăvara când acest popor păstoresc şi resboinic se reîntoarce la călivele din munţi.

Fărşeroţii nu au obiceiul a cosi văile bogate ale munţilor şi a strînge fîn pentru ernatul turmelor şi vitelor lor, şi din causa aceasta sunt nevoiţi a călětori mereu spre ţěrmurile cu clime mai dulci. Un mijloc deci pentru ficsarea lor ar fi şi deprinderea de a cosi earba şi de a se aprovisiona, din timp, cu fînul necesar pentru trecerea prin earnă a turmelor. Călětoriile acestea anuale nu sunt prea folositoare turmelor şi vitelor lor, şi pribegirea aceasta este şi causa cea mare, care a întârziat atât de mult respândirea culturei şi a bine-facerilor ei printre Fărşeroţi. Armânii carii îngrijesc în Macedonia, Epir, Albania şi Tesalia de cultura fraţilor lor, ar trebui să se gândească

din timp la toate cele trebuincioase pentru ficsarea a cât mai multor grupe Fărşeroteşci, şi pentru luminarea lor. Şcoalele româneşci ambulante, ce umblă pribegind după urma Fărşeroţilor, nu rodesc îndestul, deşi bine este că sunt şi asemenea şcoli. Ear în Tesalia, ca şi pe coastele Adriaticei, se ştie că turmele fărşeroteşci, care represintă o mare, foarte mare parte a averei armâneşci din Peninsulă, sunt espuse la o mulţime de nenorociri, din causa inundaţiilor de primăvară, provocate de topirea imenselor cantităţi de zăpadă îngrămădită pe toţi munţii mari şi mici ai muntoasei Peninsule. Când sunt primăveri reci, mor cu sutele de miei, şi cum plâng atunci femeile, şi cum plâng copiii, şi cum se strînge de durere inima cea oţelită a Fărşerotului. Plăcerile şi durerele plecărei din călive, plăcerile şi durerele păstorului când vine fătarea mieilor, se pare că le-a simţit şi poetul nostru patriot Dimitrie Bolintineanu, care a trăit cât-va timp la Kavaia, în Albania, şi care trebue să fi vĕḑut pitoreşcele convoiuri de Fărşeroţi, trecênd spre coastele Adriaticei. Aceste plăceri şi dureri le-a el pus în poesia lui «San-Marina», [1]) una din cele mai frumoase bucăţi, şi poate cea mai frumoasă ce ne-a lăsat pana lui nemuritoare. Eată-o:

San-Marina astăzi are
Sĕrbătoare de păstori,
O serbare
De plecare
La Vardar ce cură 'n mare
Alergând pe pat de flori.

Dintr'o mână 'n altă mână
Cupa pregiurată 'n flori
Trece plină;
Beau, închină
Pentru ţara lor română,
Pentru turme şi păstori.

Se întinde masa dalbă
Pe un plaiu lângă cătun,
Cu smântână
Dela stână
Şi cu fagi de miere albă,
Şi cu vin dela Zeitun.

Cei bĕtrâni cu albe plete
Cei d'întĕi la masă-închin;
Hora pasă
Lângă masă
De flăcăi şi june fete
Cu pĕr negru, cu alb sîn.

[1]) Poesii, vol. II, *Macedonele, Reverii, Diverse.* Bucureşci 1887, pag. 41—44.

Fluerile și cavale
Sună vesele cântări,
Lângă mese
Cete dese,
De copii se joc pe vale
Ca 'ntr'un vis de desfătări.

Popii bine-cuvîntează
Și atunci toți s'au mișcat
De plecare
Către mare,
Turmele înaintează,
Toți cu totul le-a urmat.

Caii poartă în spinare
Corturi, paturi, așternut,
Toată casa,
Toată masa
Și veșminte de 'mbrăcare,
Tot ce au, tot ce-au avut.

Mumele în glugi pe spate
Poartă prunci cu păr bălaiu
Sau mioare
Lâncedoare.
Clopotele, legănate,
Sună depărtat pe plaiu.

Turma beagă, cânii latră,
Caii nechează ușor;
Mai departe
La o parte
Sub o măgură de peatră
Cântă 'n fluer un păstor.

Și pe cale mic și mare
Stă mai cată către sat
Cu plăcere
Și durere
Ii trimite fie-care
Câte-un dulce sărutat.

Seara vine și păstorii
La pârîu toți se opresc
Și fac focuri,
Și fac jocuri,
Păn' ce visele aurorii
Peste geana lor plutesc.

Ast-fel trece scurta vîață
De străini neatârnați,
Ca cocorii
Și ca norii
Când pe câmpuri de verdeață
Când pe munții cei înalți.

Oamenii au arme dalbe
Și femeile dulci nuri,
Cu gurițe
De lilițe
Coame d'aur, fețe albe,
Ochii lai ca niște muri.

Dar durerea, vai! nu lasă
Nicăiri pe muritor.
Ce dor mare!
Ce 'ntristare
Inima lor le apasă
Când oițele le mor!

Că poporul Fărșerot a inspirat lui D. Bolintineanu o atât de gingașă poesie, că inima lui D. Bolintineanu, în care curgea sânge armânesc [1]), a născut o perlă așa de frumoasă

[1]) Tatăl lui D. Bolintineanu, după propria 'i mărturisire, era Macedo-român. «...acest milion de Români, în timpii de mijloc, avu strělucirea lui... Românii

nu e de mirare nici-de-cum, ci de mirare este că recele și cumpĕtatul Pouqueville, care era îndrăgit de Greci până peste urechi și care nu vedea în Peninsulă decât Greci și Albaneji, a putut, dând cu ochii de Epiriaţi și Fărșeroţi să ne lase o pagină atât de poetică și adevĕrată, ca aceea pe care o aduseiu mai sus. Pouqueville descrie plecarea dela munte spre lunci și spre câmpie, Bolintineanu îmbrăţoșează în câte-va cuplete toate peripeţiile despărţirei de călive, dar în ultima strofă lasă să rĕsune un adânc oftat, în care se oglindeșce toată jalea și durerea păstorului, când își vede turma ameninţată și în care durere se vĕdeșce trainica iubire ce Armânul păstor poartă oiţelor lui. Tot D. Bolintineanu, vorbind despre păstorii din tribul Grămostean, după ce arată că dintre aceștia au eșit oameni de arme, precum: Cara-Gheorghe, fraţii Farmachi, generalul Cioga și alţii, apoi adaogă: «Atât păstorii aceștii seminţii, cât și toţi păstorii Romăni, carii locuesc muntele Pindul, au o viaţă simplă și apropiată de timpii ântĕetori. Ei fac tasuri, fluere, găvane, căușe, linguri de lemn foarte fin lucrate. Cântă cu fluerile arii duioase și pare că se așeaḑă oare-care raporturi între sunetul fluerului și turmele lor. Ei le comandă cu musica; au sĕrbători păstoreșci, dintre care cele mai mari sunt; tunderea oilor și fătarea meilor» [1]). Despre serbarea tunsorei oilor vorbeșce Bolintineanu și în poesia sa «Păstorul murind» ce face parte de asemeni din «Macedonele» sale, după care vine poesia «Testamentul unui păstor» din Pind, pe care, nu mĕ pot opri de a o presenta aici, deși aminteșce cât-va pe «Mioriţa» poporului nostru.

---

din Macedonia îmi sunt scumpi prin mai multe raporturi. Dacă Valahia fuse patria maicei mele, Macedonia fuse aceea a părintelui meu, limba lui fuse aceea a acestor Români; sângele lui, sângele lor; speranţele și suferinţele lui, speranţele și suferinţele acestui milion de Români». Veḑi: *Călĕtorii la Românii din Macedonia și Muntele Atos*. Bucureșci, 1863, pag. 7.

[1]) Op. cit. pag 112.

Mor, copile, dragi oițe
Ale Pindului liliçe!
Insă voi când veți avea
Stăpâni Greci de fire rea,
Fără dor și căutare,
Suferiți, aveți răbdare!
Numai pe mormêntul meu,
Să vĕ spuneți dorul greu!
Cânii groapa mea să-mi sape
De zioara mea aproape.

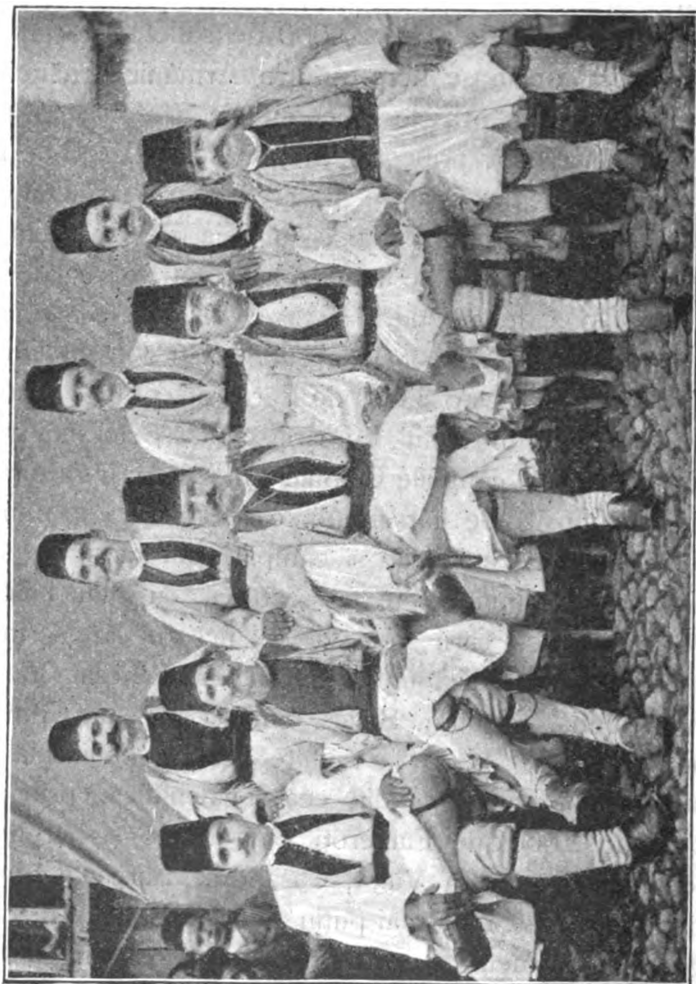
Să-mi dați armele, o! câni,
Nu la Greci, ci la Români!
Să dați pila mea cea largă,
Lanțurile lui să 'și spargă
La Românul ardelean!
Paloșul la un Muntean!
Moldovanului să-i lase
Arcul meu cel de mătase.
Calul meu la Albancaz,
Că e drept, că e viteaz!

Cele trei mari evenimente ale vieței păstoreşci a Fărșeroților sunt deci tunsoarea oilor, fătarea meilor, și plecarea la câmpie pentru ernatul turmelor, ca și reîntoarcerea la munte pentru văratul lor. In locurile de ernat ei trăesc adesea sub corturi pe care și le așeaḑă în jurul cortului Celnicului, căruia îi acordă, după cum arătarăm, o autoritate supremă. La prima poruncă ce acesta dă, când colonia este amenințată, toți flăcăii pun mâna pe arme și sar, gata a-'și sacrifica și viața. Toate certurile și neînțelegerile coloniei se aduc înaintea Celnicului spre judecare. Când se face o ruptoare de relații între doi Celnici, păstorii respectivi, adecă cele două colonii ale lor, consideră ruptoarea ca între două stăpâniri și se tratează reciproc ca inimici. Câte-odată certele degenerează în lupte sângeroase. Instituția Celnicatelor a început însă a cădea de cât-va timp, și numerul celnicilor a scădea; causele sunt multe, dar între cele mai principale pot fi numite două: neajunsurile ce Grecii fac păstorilor Fărşeroți, când aceştia trec, spre ernarea turmelor, în Tesalia grecească, adecă cedată în urmă Greciei; și, faptul că trăind vara în Turcia și earna în Grecia, Fărşeroții sunt nevoiți a plăti păşunatul de două ori, odată Turcilor și odată Grecilor, deosebit că li se fac greutăți și întârzieri la vămi. De aceea astăzi chiar dintre Fărşeroți unii s'au apucat de comerciu și industrie, ear alții neputênd

a se despărţi de păstorie, tind a se mişca cu turmele lor în cercuri tot mai restrînse.

In timpurile din urmă, în vilaietul Ianinei şi anume pe lângă oraşul Ianina şi prin provincia Zagori, se văd pribegind, trupe mari de Fărşeroţi, care socotite la un loc se urcă la numĕrul de peste 20.000 de suflete, şi care vĕdesc tendinţa de a se ficsa printre Armânii Arnăucheni. De asemeni printre oraşele şi comunele Elesona, Castoria Grebena şi Nasselitz, pribegesc mai bine de 10.000 de Fărşeroţi, carii par că vor să se ficseze printre Armânii Grămosteani, Epiraţi şi printre Fărşeroţii deja ficsaţi. Pe munţii dela nord-vestul Veriei, se găsesc Fărşeroţi ficsaţi de celnicul Hagi-Goga de curênd în *călivele lui Hagi-Goga.* Aici, în 216 case, se găsesc 2080 de suflete. In Oraşul Gheorgea s'au ficsat deja vr'o 3.000 de Fărşeroţi, printre Armânii Moscopoleni şi Gramosteani, de carii se găsesc aci mai multe mii de suflete. Pe câmpiile Coloniei (în Albania), s'au arătat de cât-va timp trupe fărşeroate, care la un loc numĕră 6.000 de suflete. Pe luncile şi câmpiile din jurul Caterinei se mişcă foarte multe cete fărşeroteşci, cu mai bine de 7.000 de suflete, carii vor să se ficseze lângă mare. In peninsula Chalchidică unii Fărşeroţi s'au ficsat în Galatiştea, Albutia, Portaria, Stilari, Smila, Mariena, Crimiani, etc. în numĕr de 3.000 de suflete; ear în peninsula Casandra, ce se prelungeşce din cea Chalchidică, pribegesc mai bine de 2.000 de Fărşeroţi cu turmele şi hergheliile lor încă neficsaţi, pe la Valta, Casandra, Furca, Cromidi, Xeropotamu, etc. Şi nu mai puţin de 12.000 de Fărşeroţii pribegesc de asemeni, de vr'o cinci sau şeasă ani, pe bogatele câmpii ale Seresului, printre puternicile comune armâneşci Alistrat, Giumaie, Proia-de-sus, Proia-de-jos, Mirsla, Bursuc, Colac, Dulap, etc. şi prin împrejurimile lacului Tachino. Un mare numĕr de Fărşeroţi îşi caută adăpostul în munţii Krusia sau Kurşa-Balcan, spre resărit de lacul Doi-

ran; cete multe vor să se așeḑe în munții Beleș și munții Maleș, carii strîng albia rîului Strumnița înainte de a se versa în Strymon. Alte cete se vĕd de curând pe munții Cengheldagh și Perimdagh, dintre Melenic și Nevrocop, dar nu

Fărșeroți din Albania.

cunosc tocmai positiv, care ar fi numĕrul lor, deși am cerut stăruitor informațiuni. Știrea ce am până acum este, că numĕrul Fărșeroților de pe munții Kurșa-Balcan, Beleș, Maleș, Cengheldagh și Perimdagh ar fi trecênd peste 12.000 de suflete.

Intr'o cărticică în limba franceză pe care autorul sau autorii nu o semnează, întitulată: «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman, 1894» şi care e un raport cătră Inalta Poartă este zis: «dans le sandjak de Séres et sur les monts Rodopes, *Valaques Nomades*. . . . . . . 15.000»[1]). Să remâe însă bine înţeles, că anonimul autor al acestei cărţi socoteşce la 15.000 de suflete pe *Valahii nomadi*, adică pe Fărşeroţii, din sangiacul Seres, şi din munţii Rodop, deci: afară de Armânii *ficsaţi* în ţinutul Seresului, şi de cei *ficsaţi* în munţii Rodop. In casul acesta numĕrul de 12.000 de Fărşeroţi arătaţi de mine ca aflători pe numiţii munţi trebue să fie esact, şi 3.000 de Fărşeroţi trebue să mai fie în munţii Rodop. Numĕrul *Armânilor ficsaţi* prin satele de pe Rodop şi în cele de pe câmpiile Seresului îl voiu arăta mai la vale. Deci pentru a complecta de-o-camdată numĕrul Fărşeroţilor, mai trebuesc socotiţi cei din munţii Murihova, cei din munţii Galicica, cei de pe Petrina, cei de pe Pind, cei din oraşele şi comunele Fărşeroteşci, cei ficsaţi prin comunele şi oraşele Moscopolene, Gramosteane, etc. pe carii îi vom întâlni mereu în decursul scrierei, precum şi pe cei din Albania, ai cărei munţi sunt cuprinşi de Fărşeroţi şi de Armânii Goga, carii iarăşi la Fărşeroţi trebuesc numĕraţi.

Tot de puternica tulpină a Fărşeroţilor se pare că ţin şi *Armânii Pisticoşi*, găsiţi în Bithinia de D-l Teodor T. Burada, neobositul cercetător al ramurilor neamului românesc[2]), judecaţi după cuvintele armâneşci ce mai păstrează în graiul lor, după datine, credinţe şi obiceiuri. In timpul împĕratului bizantin Andronic II Paleologu, care domni destul de lung şi fu detronat la 1328 de nepotul sĕu Andronic III, Vlahii, adecă poporul armânesc era întins până lângă Constantinopol şi era puternic şi era temut de ênsuşi împĕratul. Andronic,

---

[1]) Vedi: pag. 14.

[2]) *O călĕtorie la Românii din Bithinia (Asia mică)* Iaşi, 1893.—pag. 28—31.

îngrijat de puterea crescêndă a acestui «neam nomad, rătăcind prin locuinţe nestatornice» hotărî mutarea unor triburi, de sigur Fărşeroteşci, în Asia-Mică, pentru ca cu chipul acesta să le îndepărteze din coastele capitalei sale.

Această strĕmutare, trebue să se fi întîmplat în timpul sângerosului rĕsboiu civil, ce dură dela 1321 până la detronarea lui Andronie II. D-l T. T. Burada [1]) aduce o pagină din: «de Andronico Paleologo» (vol. II Lb. I. c. 37) a scriitorului bizantin *Pachymer*, din care se vede că Valachii aceia nomaḑi, carii se întinseseră până la Constantinopol şi «până la Byzia» nu puteau să fie decât Fărşeroţi, judecaţi după ênsăşi descrierea zisului scriitor bizantin. Eată ce zice el: Valahii aceştia carii se întinseră până la capitala imperiului, «îmulţindu-se peste mĕsură, erau cu drept cu«vênt bănuiţi, ca nu cum-va când Sciţii vor năvăli (ceea-ce «se aştepta), ei să unească *însemnatele lor puteri* cu dênşii, «fiind atraşi în partea lor prin asemânarea vieţei, şi poate «chiar prin comunitatea originei. *Numĕrul lor era foarte «mare*, tinerimea lor deprinsă cu munca şi nemoleşită prin «neajunsurile educaţiunei, *de oare-ce locurile pe unde ei «trăeau bucuros erau aspre*, şi nu le lipseau mijloacele în «privinţa *creşcerei vitelor mari şi mici, pe care ei le hrăneau «în mare numĕr* în păşunele lor îmbelşugate. In sfîrşit *erau «şi bine deprinşi în treburile ostăşeşci, prin vênarea zil«nică a fearelor şi prin luptele dese şi fericite în contra «oamenilor înarmaţi.*» Se vede lămurit din rândurile de mai sus că în veacurile 13 şi 14-lea, Fărşeroţii nu erau altfel, decât cum sunt şi astăzi: păstori înarmaţi, gata ori-când de luptă; şi tot pe atât de pricepuţi crescĕtori de vite, pe cât harnici şi încercaţi oameni de arme. Şi iarăşi lămurit se vede că «numĕrul lor era foarte mare.» Ear «Sciţii» carii se aşteptau să năvălească în contra împĕrăţiei şi că-

[1]) *O călĕtorie la Rom. d. Bithinia* etc. pag. 31.

tră carii Valahii lui Pachymer puteau să fie atrași «prin asemănarea vieței și poate chiar prin comunitatea originei» lor latine, nu erau alții decăt Românii din stânga Dunărei, sau Daco-Românii.

Precum însă, nu luăm în socoteala noastră, marele numěr de Fărșeroți și de alte neamuri armânești din Grecia Serbia și Bulgaria de astăzi, de asemeni nu vom socoti nici pe Armânii Pisticoși din Micasia, mai ales că ei pot fi considerați aproape perduți pentru neamul românesc, ca și Valahii din Moravia.

Dela Nijopole plecarăm pe jos la Bitule. Drumul e foarte frumos și nu prea obositor. După puțină călětorie dădurăm de satul Dihova, de Armâni și de Bulgari, așeḑat tot pe rîulețul Dragor. Se găsesc aici mai multe fabrici, mori, și piuě. Lucrătorii sunt toți Armâni; ear morile și piuele sunt proprietăți românești. Femeile Armânce torc lâna pentru fabricile de gaitane. Bulgarii sunt clăcași. Dela 1-iu până la 15 August ține în Dihova un bâlciu renumit pentru desfacerea de postăvării și mărfuri de lână. Comunele Nijopole, Têrrnova și Magarova dau foarte mult postav lucrat de mâni armânești. Odată comunele acestea trei, împreună cu Samarina, Clisura și Perivoli furnisau întreaga armată turcă cu postav, care e de două feluri: «scutic» și «șaiac». Se fabrică aici și velințe, chilimuri, titticuri (nișce plapome mici de lână) și o foarte mare cantitate de ciorapi de tot soiul. Femeea armâncă muncește enorm în locurile acestea. O bucată mare de «șaiac» se cheamă «trâmbă» și se vinde cu o měsură de lungime numită «cana» (aprocsimativ 1 m. și 60 cm). Este «șaiac cu floaçe» și «șaiac fără floaçe». Se lucrează aici și «tămbări», o haină, ca o manta lungă, groasă, largă dar fără mânici, cu care se îmbracă noaptea păstorul pe munte, și pe care o poartă și chirigiii, adecă ducětorii de mărfuri pe cai, carii sunt mai

pretutindeni Armâni. Se mai lucrează «sărîçi» (singular: sarica) şi «antirazi» (singular: antiriu) o haină de postav ca un fel de halat; «mintañi» scurte şi «cioariçi» (singular: cioarec) carii se leagă sub genunchi prin o legătură numită «zona» şi sunt un fel de ghetre sau pulpare prinse cu copci sau sponci numite «clişuţe», cuvênt ce vine dela verbul «înclidere» = a închide. De asemeni se fabrică şi «ghiurdii» o haină neagră, numai până la brâu, cu mânicile atât de scurte în cât abea ajung mai sus de cot şi pe spate cu o bucată de stofă căḑênd ca la pelerine. «Ghiurdea» o poartă însă numai Albanejii, nu şi Armânii. Ori-cât de bogat ar fi un Albanez, ori-cât de lucsos ar fi el îmbrăcat, trebue să aibă şi o ghiurdie, care e totdeauna simplă şi neagră, pentru că ea se poartă ca semn de doliu după urma lui Gheorghe Castriotul, cunoscut cu numele de Schender-Bey. Atât de mult a fost iubit şi respectat acest principe al naţiei Albaneze, în cât ea îi poartă doliul până astăzi. Când un Albanez intră într'o casă, în care se află un mort, el îşi ridică pelerina dela ghiurdie peste cap şi peste faţă, şi aşa învělit se apropie de patul mortului.

VIII

SPRE GOPEȘ. ORĂȘELUL GOPEȘ. ȘCOALELE LUI ROMÂNEȘCI, BISERICA ȘI GRECOMANII LUI. SITUAȚIA ORĂȘELULUI ȘI LOCUITORII LUI. TIPUL GOPEȘENILOR. DRUMUL SPRE MOLOVIȘTEA. ORĂȘELUL MOLOVIȘTEA, ȘCOALELE LUI ROMÂNEȘCI ȘI BISERICILE LUI. CÂNTĂREȚUL ARMÂN DIN MOLOVIȘTEA ȘI EPISCOPUL GREC. «CLERUL GRECESC ȘI ROMÂNII». «ROMÂNEASCA ÎN BISERICĂ». «UN EPISCOPAT ROMÂNESC ÎN TURCIA». SUFERINȚELE PREOTULUI DIMITRIE CONSTANTINESCU. ACORDUL DINTRE GRECOMANII DIN MACEDONIA ȘI CEI DIN BUCUREȘCI. RETRAGEREA LA MUNTE ȘI IUBIREA DE FAMILIE A POPORULUI ARMÂN.

La ora trei, după mezul nopței, împreună cu credinciosul Albanez, Ismail, și cu d-l I. Ciuli, lăsasem la stânga noastră comunele Tĕrrnova și Magarova, ai cărora locuitori gustau din dulceața somnului de dimineață, și în goana cailor luarăm șoseaua ce duce spre Ohrida peste Diavato, și spre Gheorgea, pe țĕrmurii lacului Presba. De data aceasta însă noi călĕtoream spre Gopeș și Moloviștea, două puternice cetăți ale Armânismului, după cum arătarăm și mai înainte în treacĕt. Calea merge peste un frumos platou, care are o înălțime de 894 de metri de-asupra nivelului mărei, apoi lasă șoseaua Ohridei la stânga, și după ce rĕmân în urmă satele turceșci Ramna și Lera sau Leri în care se găsesc și câți-va Armâni, începe a sui pe muntele în pântecele

căruia stă ascuns Gopeşul, oraş absolut armânesc, locuit de foarte înfocaţi luptători în contra panelenismului. După o oră şi mai bine de suire ajunserăm pe munte. Priveliştea ce se desfăşoară de aici înaintea ochilor e din cele mai minunate. La apus orizontul se închide de masivul Petrina, la rĕsărit se vĕd munţi Murihova şi văile Cernei din faţa Bitulei, la nord se arată o mare de piscuri de munţi, ear la sud se închide zarea de masivul Galicica. In faţă se arată comuna Gopeş înconjurată de piscuri, cu case frumoase de peatră şi cu o biserică măreaţă. Inainte de a intra pe cărarea ce conduce la orăşel, şi pe care abea pot merge trei oameni alături, pe coasta opusă oraşului se găsesc nişte arbori mari şi bĕtrâni, numiţi «Sâmtul». Aici descălecarăm şi aşeḑându-ne la umbra «sâmtului» fotoprafiarăm încântătoarea vedere a Gopeşului. Tocmai când eram mai ocupaţi cu această treabă, eată că trecu pe lângă noi, venind călare despre Gopeş, un om care ne cercetă pe toţi cu privirea, apoi descoperind în mine un străin, îmi întoarse nişce ochi plini de ură şi dădu pinteni calului. Mirat de purtarea aceasta a călăreţului, care dispăruse printre arbori, întrebai pe companionii mei:

— Dar ce are omul acesta?

— E un grecoman; se numeşce Gheorghie Papa-Goga; mi se rĕspunse.

— De ce m'a privit cu atâta ură?

— Pentru-că bănueşce că eşti Român; ceea-ce este un mare păcat în ochii lui. El aleargă acum cu grabă la Bitule, şi nu se va duce acasă ântĕi, ci în altă parte.

— Unde? întrebaiu eu.

— La poliţie, ca să te denunţe.

— Să mĕ denunţe! Dar ce să denunţe!

— Că visitezi comunele armâneşci.

Neluând lucrul în serios, puseiu piciorul în scara şelei şi mĕ aruncai iarăşi pe cal. Intrarăm pe cărarea ce duce la

Gopeş, călărind cu toţii unul după altul. In cale mi se povesti că Gheorghie Papa-Goga este în legătură cu familiile de grecomani ce au mai rĕmas în comuna Gopeş, că este învĕţător grecesc şi că e însărcinat de direcţia panelenică din Bitule, de a întreţine ura acestor familii în contra Armânismului victorios.

— Dacă e aşa, atunci de el, ear nu de mine, ar trebui să se păzească poliţia din Bitule. Căci ca propovĕduitor al panelenismului el e un inamic firesc al stărei actuale de lucruri din împĕrăţie.

Peste două-zeci de minute eram în orăşel.

Gopeşul, după cum mai zisei, este înconjurat de jur-împrejur cu nalte piscuri încoronate de păduri. El se află la înălţime de 1048 de metri d'asupra nivelului mărei. Numele oficial al acestei comune armâneşci este Gobeş, i se zice însă adesea şi Bobeş. Cogeabaşa, adecă primarul, care este Armân, ne eşi înainte înconjurat de mai mulţi cetăţeni. Fie-care ne invitâ la casa lui, dar noi trecurăm mai ântĕi pe la şcoale, la cea de băeţi şi cea de fete. Aici o dureroasă privelişte ne lovi simţirea: în timpul vacanţiilor fiind învĕţătorii lipsă din orăşel, cei câţi-va grecomani, carii mai persista în credinţa panelenismului, toţi rude de aproape de-a lui Gheorghie Papa-Goga, au devastat într'o noapte şcoala românească cu o cumplită sĕlbătăcie. Nu s'au mulţămit cu spargerea geamurilor şi cu ruperea ferestrelor, ci au sfâşiat regulamentul afişat pe pereţi, au făcut bucăţi chartele geografice şi tablourile intuitive de religie şi de ştiinţele naturale, au sdrobit băncile şi catedra şi chiar au făcut încercare de dare de foc, care din fericire nu a isbutit. Dar şi în orăşel ei fac asemenea vandalisme; sdrobesc pietrele cu inscripţiuni de pe la fôntâni şi «şopute» pentru că sunt scrise în afurisita limbă vlahicească, în acea limbă pe care şi ei o vorbesc cu soţiile şi mamele lor şi în care gunguresc pruncii lor. Ce deosebire între roadele Armâ-

nismului şi cele ale panelenismului! Unul face oameni însufleţiţi de ideea ordinei şi de respectul drepturilor aproapelui, ear acesta face furioşi! şi este un proverb românesc care zice că: pomul se judecă după fructe. Chiar de biserică s'au atins ultimii grecomani din Gopeş; într'o noapte au vrut s'o spargă, dar apoi au găsit mijloace spre a intra şi a fura odoarele din ea, pentru ca ast-fel să nu se mai poată cânta şi citi şi oficia în limba armânească, pe care Dumnezeul lor grecoman, furios ca şi ei, n'ar fi pricepênd-o. Armânii curaţi, privesc la rătăcirea consângenilor lor grecisanţi şi clătinând din cap, grăesc:

— Au să se lumineze şi ei încurând, şi o să le vie şi lor mintea la cap!

In biserica de aici, care e în mâna Armânilor, se oficiază în armâneşce, adesea însă grecomanii au furat cărţile româneşci chiar din altar, şi acum cei doi preoţi români: Papa Nicola Nance şi Papa Nicola Levu, după ce citesc şi fac serviciul divin, îşi iau cărţile acasă.

Şcoalele româneşci şi biserica de aici sunt conduse de o eforie alcătuită din şease fruntaşi ai comunei şi anume: Dimo Cuşe, primarul şi perceptorul Gopeşului; Gheorghe Dimca, cântăreţ la biserica armânească cu hramul «Schimbarea la faţă» şi consilierii comunali: Cocea Trăpce, Cociu Piţa, Cola Nenu şi Costa Lerca, toţi «Armâni curaţi.» Ca al doilea cântăreţ se pregătea, pe când mĕ aflam în Macedonia, institutorul Caracota, de la şcoala română de băeţi. Mai sunt aici încă doi preoţi: Papa Ienachi şi Papa Dimitrachi, carii ţin cu grecomanii, adică ţin şi nu prea, de oare-ce au rĕmas fără popor.

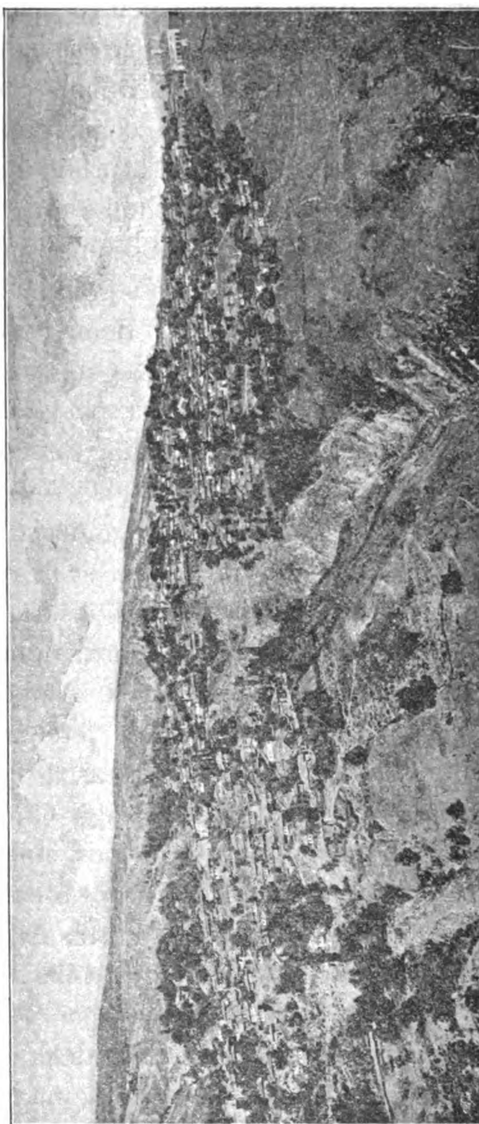
Institutorul Gheorghe Caracota are o pagină personală în istoria luptei cu panelenismul. Când era să se însoare, cu o fată din localitate, grecomania era încă tare în Gopeş, de aceea popii îi refusară bine-cuvêntarea bisericei sub cuvînt că Armânii ar fi schismatici şi catolici. Atunci se chemă

Papa Sgala din Ohrida, care veni cale de 18 ore călare şi bine-cuvîntă cununiile lui Caracota. Nu puţin a avut de suferit însă Papa Sgala, pentru această faptă, după ce s'a întors la Ohrida, din partea episcopului bulgar, care voeşce să facă Bnlgari pe Armânii din Ohrida. Când apoi lui Caracota, 'i se născu un copil, popii grecomani împedicară botezul sub pretecstul că pruncul ar fi fost *născut schismatic*. Aşa înţeleg ei cuvîntul evangheliei! Atunci preotul armânesc Nicola Nance luă asupră'şi respunderea şi boteză pe pruncul Caracota, dându-i prenumele Aurelian. Dar cât a avut de suferit şi acest demn apostol al dreptei credinţe şi al Armânismului! Legat cot-la-cot şi păzit ca un făcĕtor de rele a fost purtat pe la Bitule şi Cruşova şi a fost cu mare asprime interogat de episcopul de atunci, Alecsandru, care l'a şi făcut *argos*. Aşa se amăresc şi se prigonesc fraţii între ei pentru gogoriţa panelenică!

Comuna Gopeş, are numai şcoli romăneşci, ear corpul didactic este alcătuit din doi institutori: Gh. Caracota şi Aristoghiton şi două institutoare: domnişoara Nichea ca directoare, şi domnişoara Placea. Ambele şcoale sunt foarte bine populate. Numai cea de fete are peste una sută de eleve cu dor de carte romănească.

Gopeşul, care caută a ajunge Cruşova, atât în măreţia zidirilor cât şi în frumuseţea posiţiunei, este de asemeni ca un fel de cetate naturală. Fără voea Gopeşenilor, ca şi la Cruşova, greu s'ar intra în orăşel. Numĕrul locuitorilor este de 4.670 de suflete, numĕraţi, bine înţeles, cu grecomanii la un loc, cărora tot «le va veni odată mintea la cap.» Orăşelul are 483 de case. Stradele sunt curate, unele pavate, ear altele tăeate în stâncă; nu prea largi, însă foarte repeḑi în unele locuri. Toate transporturile se fac şi aici cu cai şi cu catâri, de oare-ce trăsurele, fie ele cât de uşoare şi tari, nu pot fi întrebuinţate, fiind prea grele suişurile şi prea repeḑi scoborîşurile. In casele Gopeşanilor se vede de

asemenea domnind o înveselitoare curăţenie, întreţinută şi îngrijită de stăpâna casei, precum şi îndestularea. Cea mai neînsemnată casă din Gopeş, ar semăna a palat, dacă ar fi strĕmutată între colibele de lut şi de pae din vr'un sat bulgăresc Locuitorii au înfăţişarea sănătoasă şi vioae, şi în unele familii se vĕd mulţi copii. Femeile sunt muncitoare, modeste şi demne în acelaş timp. Unele sunt de o rară frumuseţă. Dintre Gopeşeni unii sunt proprietari a mici bucăţi de pămînt, unii crescĕtori de vite ori comercianţi, alţii industriaşi. Printre Voscopoleni, locuitorii Gopeşului sunt consideraţi ca oameni de energie. Dimitrie Bolintineanu, care greşit îi socotesce drept un trunchiu armânesc aparte, zice de Gopeşeni, pe carii, iarăşi greşit îi numesce şi Pisudereni, «că sunt cei mai rĕsboinici», că «ei singuri se pot mĕsura cu Gheghii Albaneji — nu se lasă să se calce de nimeni —

O vedere a comunei armânesci Gopeş.

sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. Iau parte la ori-ce resboiu s'ar ivi împrejurul lor. Atât ei cât și femeile lor sunt buni, nalți, bine făcuți» [1]). Neîndoios că toți Armânii, sunt iubitori de arme, pe care nu le au numai pentru panoplii, totuși Gopeșenii, deși sunt în advĕr oameni energici și hotărîți, nu sunt cei mai resboinici dintre Armâni. Trunchiul Voscopolean, din care fac parte și Gopeșenii, chiar dacă odată va fi fost numai resboinic, totuși azi e mai mult cunoscut ca dedat comerciului, industriei și culturei artelor. In ce privesçe culoarea pelei și a pĕrului, Gopeșenii și, în genere mai toți Armânii, nu mi-au părut bruni, ci mai mult castanii, și blonḑi. Pouqueville și alți cercetători ai popoarelor Peninsulei-Balcanice, îi înfățoșează de asemeni castanii și mai mult blonḑi pe Armâni. Domnul I. Caragiani [2]) vorbind de Armânii *Buieşti*, un trib al Fărșeroților, zice: «Buieștii au fost și sunt și astăzi blonḑi, și «astăzi trăesc în Acarnanie sub numele de *Griva*. In dia«lectul Macedo-român cuvintele *roşiu*, *flor* și *griv* arată «mai același lucru, adecă *roş*, *roib*, *blond*, cu deosebire «ca *flor* se usitează pentru culoarea roșie a eḑilor, caprelor «și țapilor, pe când *griv* este pentru caiii roibi. Și *flor* și «*roş* și *griv* precum și *murg* sunt cuvinte ce se află numai «ca porecle romănesçi;» porecle care, bine-înțeles, că se dau din causa culorei pelei și a pĕrului. In alt loc [3]) zice: «Ma«cedo-românii își dau porecle după lucrurile cu care se o«cupă. Ciobanii, chirigiii, hergheligiii își dau porecle de oi, «capre, țapi, berbeci, boi, viței, cai, epe, etc. Ast-fel la ei «găsim porecle: *Țap*, *Mânzu*, *Căluşiu*, *Areate* (= armăsar), «*Algeu* și *Algiu* (= cal cu pĕr roș), *Bidiviu*, *Barzu*, (= Bărzu, «adecă alb amestecat cu negru), *Breaz*, *Aroşiu*, *Arus*, «*Arusa*, *Flor* (= roșul eḑilor sau al caprelor), *Griv*, *Grivă*,

[1]) *Călĕtorii*, etc. pag. 110.
[2]) *Stud. istor.* as. *Rom. d. Pen.-Balcanică*, pag. 18.
[3]) Id. op. cit. pag. 49—50.

«*Griva* (= *roib*), *Murgu*, *Murgiu*, *Murgean*, *Băliu* (animal «cu stea albă pe frunte), *Bel*, *Beliu*, *Beluşiu*, *Bealişiu Biluşea*, toate însemnează alb» care este tot una cu bălan sau blond. Numele de persoană Baluş, cunoscut în satele din judeţul Covurlui, pare foarte înrudit cu armămescul *baliu* (care însemnează alb sau blond) şi ambele par înrudite cu românescul: balan sau balaiu, la masculin, ear la femenin: balae[1]).

Drumul spre Moloviştea, dela care şi-ar fi luat numele grupul Moloviştean, ce în realitate este Voscopolean, merge iarăşi peste platoul cel nalt de 894 metri, deasupra nivelului mărei, platou despre care s'a pomenit mai sus, şi trece apoi prin satele turceşci Dolent şi Cajeni, în care iarăşi se găsesc şi câte-va famili armăneşci. Mergênd spre Moloviştea ne-am rătăcit puţin în drum şi tot rătăcind am găsit ruinele, aş putea zice mai bine: urmele unei cetăţi, care trebue să fi fost romană şi care trebue să fi avut menirea de a apĕra trecĕtoare Diavato, prin care înaintează drumul spre Ohrida şi Duraţiu, vechiul Dyrachium. De aici am început a sui iarăşi pe munte, unde am dat de mai multe izvoare, şi după o oră şi jumătate de urcare, am găsit iarăşi nişce arbori seculari numiţi «sântul» sau «sâmtul» ca şi la Gopeş. In vechime, la intrările acestor comune armâneşci, pare să

[1]) In ajutorul afirmaţiei că Armânii sunt mai mult castanii şi blonḑi, e şi faptul că Tracii, poporul în care a fost altoit cel Armânesc, au fost blonḑi şi chiar roşii. O însemnată dovadă despre aceasta aduce filosoful Xenofanes, născut pe la 570 în. d. Chr. în orăşelul Kolofon din Ionia (contimpuran al lui Pitagora, Anaximandru şi al cuceritorului Cirus) într'o zicere teologică, prin care impută contimporanilor lui că antropomorfisează pe zei. Cu ce drept - întreabă Xenofanes în versurile lui - dăm noi zeilor chip şi statură omenească? «Fie-care îşi în«făţoşează zeii, aşa după cum este el ênsuşi. Negrii 'şi-i înfăţoşează negri şi cu «nasul turtit; *Tracii, cu ochii albaştri şi cu pĕrul roş;* ear dacă boii şi caii ar «zugrăvi neîndoios că 'şi i-ar înfăţoşa ca boi şi cai.» (Eduard Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, Tübingen 1856, vol. I ed. II pag. 382.) Din cuvintele acestea se vede că Tracii erau oameni cu ochii albaştri şi cu pĕrul balaiu; ear din chipul cum Xenofanes esprimă aceasta, se vede că lucrul era tuturora cunoscut. Dacii erau şi ei mai mult castanii şi blonḑi.

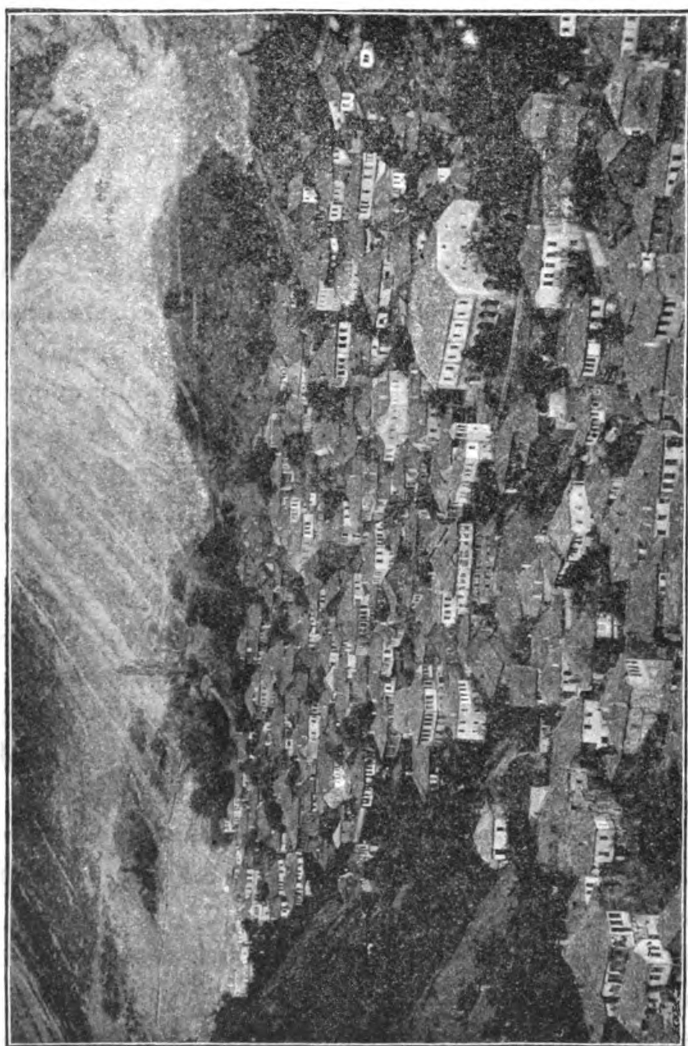
fi fost câte o biserică, sau câte un paraclis, ale căror urme s'au şters acum, şi, de acea arborii ce de sigur că le serveau de împrejmuire au păstrat numele de sâmtul şi chiar numele sfântului, care trebue să fi fost patronul acelor bisericuţe. Aşa bună-oară «sâmtul» prin care am intrat în Moloviştea, adecă arborii bětrâni şi groşi pe sub care am trecut, se numesc «sâmtul Gheorghe». Dar aici mai este şi de cealaltă parte a comunei încă un «sâmt» numit: «sâmtul Atanasie».

Vederea Moloviştei nu remâne întru nimic mai prejos de cea a Gopeşului, ea este tot pe atât de frumoasă pe cât de impunětoare. Oraşul are case mari de peatră, o biserică mare şi una mai mică; stradele sunt curate, dar iarăşi înguste. Primarul este şi aici Armân, fruntaşii sunt trecuţi toţi la Armânism, şi membrii consiliului comunal de asemeni. Nu esistă în Moloviştea un singur străin, ci întreaga populaţie de 4880 de suflete aflătoare în 522 de case, este numai şi numai armânească. Ca şi Gospeşul, Moloviştea e adânc ascunsă în munţi, locaş de defensivă morală, la înălţime de 1087 de metri deasupra nivelului mărei. De toate părţile comuna e înconjurată cu piscuri înalte, dintre care unele împădurite, ear altele desbrăcate de păduri şi numai pe ici pe colo presărate cu nişce tufari, des încărcaţi de dinţii caprelor. Din causă că Moloviştenii merg mult prin străinătate după comerciu, fără să'şi ia femeile cu ei, populaţia acestei comune creşce de tot încet. Intrarea în Moloviştea se aseamănă foarte mult cu cea dela Cruşova.

In acest orăşel Armânii au, ca şi la Gopeş, o şcoală de băeţi şi una de fete, ambele bine populate. Şcoalele amêndouă se găsesc în acelaş local; în catul de sus trei încăperi sunt ocupate de şcoala de băeţi, ear două din încăperile catului de jos sunt ocupate de şcoala de fete. Eforii şcoalelor şi bisericilor sunt fruntaşii Spiru T. Ciomu şi Costi Hagi Simu. Acest din urmă adesea a făcut sacrificii băneşci pen-

tru şcoalele şi bisericile române şi pentru causa culturală a Armânismului.

Biserica, după cum arătai, se află în mânele Armânilor,

Moloviştea.

carii însă au lăsat să se cânte şi în greceşce la o strană, şi, pe icoane au permis, ca alături de numele armânesc al sfinţilor, să se scrie şi pe greceşce ici-colea numele vr'unui

sfânt, pentru că să nu fie prea amărîţi consângenii lor grecomani, mulţi-puţini câţi au mai remas şi în această comună. Incă odată se dovedeşce cât de împăciuitor este Armânismul şi cum rodeşce bună-rânduealā, pace şi respect al drepturilor aproapelui, chiar când aceste drepturi sunt închipuite. Sentimentele ce insuflă Armânismul nu sunt furioase şi siluitoare, pentru că el se simte sprijinit pe dreptate şi pe adevĕr, şi are limpedea conştiinţă că victoria va fi de partea lui, fie acum, fie ceva mai târziŭ, şi de aceea, aşteaptă încredĕtor şi liniştit, şi de aceea, e împăcinitor pretutindeni. Panelenismul din contra, siluind conştiinţa religioasă şi conştiinţa naţională a popoarelor din Peninsula-Balcanică, şi îndemnând necontenit la resturnarea stărei actuale de lucruri, el nu poate avea sentimentul sprijinirei pe dreptate, ci se simte ca hoţul care 'şi-a apropiat silnic dreptul altuia şi care devine furios, când i se reclamă ceea ce a răpit. — Catapiteazma bisericei celei mari din Molovіştea este o însemnată lucrare de artă, ca şi cea dela Cruşova, şi lucrarea aceasta, tot ca şi cea dela Cruşova, este făcută de iscusitele mâni armâneşci. Icoanele se zugrăveau tocmai pe când mĕ aflam acolo, iarăşi de pictori armâni, carii îmi părură tot atât de înzestraţi ca şi sculptorii în lemn, carii au cioplit minunata catapeteazmă. Lângă ceealaltă bisericuţa mai mică, cu hramul «Sfinţii fără de Arginţi», se află o apă vestită că ar fi bună pentru dureri de ochi, foarte visitată, în cele d'ântĕi patru joi de după Paşci, de femeile armâne din satele şi comunele cele mai îndepărtate. La şcoala română de băeţi din Molovіştea se află ca institutori Neculai Buia, director,— Ciomo Ioan, al doilea institutor şi Spiru Popescu ca al treilea institutor; la şcoala de fete sunt două institutoare: domnişoara Fania Petru şi domnişoara Giambasi. Ambele şcoale sunt binişor înzestrate cu material didactic şi se bucură de oare-care renume, ca şi cele din Gopeş, căci au fost în mai multe

rânduri visitate de consulii din Bitule și anume, de consulul sêrb, de cel austriac și chiar de amăriții consuli greci.

Preoții din Moloviștea sunt deja mai toți câștigați pentru causa Armânismului, câți-va mai nehotărîți nu așteaptă decât venirea unui arhiereu armânesc, pentru ca să se lepede pentru totdeauna de panelenism. In anul 1891, arhiereul grec, supărat că în biserica din Moloviștea se oficiază armâneșce, se adresâ nu de-a dreptul preoților, ci cântărețului, ordonându-i prin scrisoare, să nu mai cuteze a cânta în casa lui Dumnezeu, în afurisita limbă armână. Dar cântărețul nu luă aminte la arhiericeasca poruncă și continuâ a cânta cum știa el și cum înțelege tot poporul. Preasfințitul Alecsandru ceru atunci dela efori, ca aceștia să împedice pe cântăreț de a se mai arăta neascultător. Nici pe calea aceasta arhiereul nu putu a'și ajunge la scop. Se hotărî despotul să nu mai facă prin alții ceea-ce avea de făcut, porni la Moloviștea și în ziua de 26 Iulie 1891 dela Christos, înarmat de o zdravănă cârjă archiericească intrâ în biserică, tocmai când cântărețul armân căuta a se înțelege cu Dumnezeu pe armâneșce. Preasfințitul nici își făcu semnul crucei — cum era să se închine într'o biserică în care rěsuna o limbă anatemisată?!— ci tot învârtind în aer păstoreasca cârjă se așeḑâ amenințător în fața cântărețului. Dar acesta cânta înainte.

— Ce limbă este aceasta ticălosule? îi strigâ arhiereul.

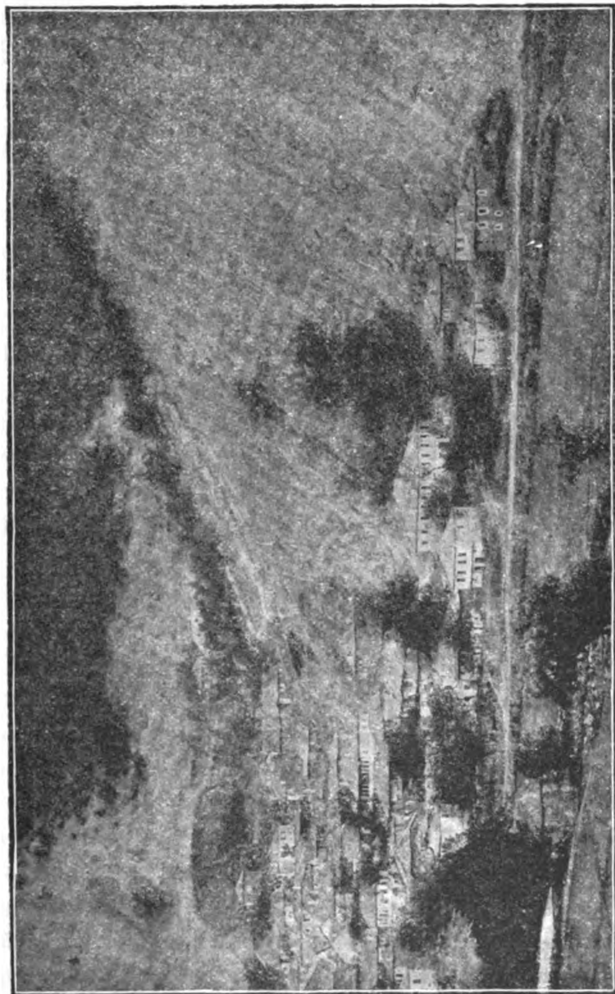
— Armânească... despote!...

— Incetează de a o mai cânta, căci este afurisită de Dumnezeu!

— Nu te cred... despote...; căci dacă ar fi fost afurisită, cum zici tu, nu ar fi dat-o Dumnezeu la milioane de oameni! La mai multe milioane de zece ori decât greceasca ta...

Atunci păstorul ridicâ voinica cârjă, ca să lovească pe neascultător! Cântărețul făcu ce făcu și apucâ bine de cârjă. Popa trage, dascălul trage și el, și, o scoate din mânele popei și... tot apărându-se de furiosul păstor, se întâmplâ

că îl lovi de mai multe ori peste spate, peste cap, peste... şi nu se mai ştie unde. Poporul ar fi sărit să ajute pe preasfinţitul Alecsandru întru pedepsirea îndrăzneţului, dar vĕḍênd că Despotul se ajuta ênsuşi cum putea în această

Intrarea în Moloviştea.

făptuire, nimeni nu se mişcâ din loc. Cântăreţul a fost, bine-înţeles, chemat în judecată la Bitule, a fost purtat o bucată de timp pe la toate icoanele, dar s'a găsit, în fine,

un tribunal care l'a achitat pur şi simplu «pentru că lovise în legitimă apărare» cum se şi întêmplase în adevĕr.

Cu episcopul Alecsandru s'au întâmplat mai multe. Voiu reproduce câte-va corespondenţe dela faţa locului publicate prin ziarele din ţară, din care se va vedea lămurit ce fel e înţelegerea evangheliei şi spiritul religios de care se conduc arhiereii greci, făţă cu năsuinţele culturale ale Armânilor. Eată o asemenea corespondenţă dela Bitule, publicată în «Românul» din 18/30 August 1891:

Este trist lucru a vedea un cler, care se pretinde a fi ortodocs şi urmaşul legitim al apostolilor, să persecute până la moarte un popor care, din fericire, nu face parte din elementul grecesc. Politica care '1 animează '1-a ameţit aşa de cumplit, încât uită învĕţătura Mântuitorului, pe care trebue s'o predice şi nu vede în Macedo-Români, de cât vrăjmaşi din cei mai înverşunaţi, eretici şi rebeli. Mai ales de când aceştia au câştigat dreptul de a oficia în biserici în limba lor, clerul grec nu se mai poate stăpâni, ci provoacă şi comite pretutindeni scandaluri şi certe, cari, adese ori, degenerează în lupte sângeroase fără a ţine seamă, cel puţin, de locaşurile sfinte unde ele se sĕvârşesc.

Poate să fie, după clerul grecesc, în interesul religiunei şi al ortodocsimului de a forma pe toate popoarele creştine din Turcia într'un singur element, cu o singură limbă şi cu aceeaşi aspiraţiune, însă în secolul al 19-lea, care s'a numit secolul naţionalităţilor, toate neamurile se silesc a'şi cunoaşce individualitatea lor şi a se desvolta după aptitudinile lor. Românii macedoneni prin urmare, nu pot face escepţie, nu-şi pot renega origina şi nu'şi pot sacrifica sângele lor în folosul unui al neam (în numĕr mai mic) şi care voeşce să aibă egemonia, fiind-că pe de o parte poporul grecesc, (care este alesul clerului ortodocs), nu e apt d'a asimila toate celelalte neamuri creştine conlocuitoare din Impĕrăţia Otomană, şi pe de altă parte politica grecească nu se potriveşce cu vederile şi cu aspiraţiunile diferitelor naţiuni. Mai ales poporul român a dovedit mereu şi dovedeşce chiar şi astăzi, că esistenţa şi vieaţa lui se identifică cu esistenţa şi vieaţa Impĕrăţiei Otomane, şi că în consecinţă va continua a fi cel mai fidel popor al statului şi va demasca şi va combate toate tendinţele celorlalte neamuri, dăunătoare integrităţei ţărei.

Dar pănă când Patriarchia va stărui și va urma pe această nefericită cale a politicei sale? Până când va continua de a persecuta și de a întrista pe Români, cari, mai presus de toate, țin la neamul lor? Cum de nu înțelege Patriarchia că politica pe care o urmăresce nu corespunde cu actualitatea și cu spiritul Armânilor, ci din contră este desastroasă chiar pentru interesul sĕu? Ei bine, voesce oare a depărta din sînul sĕu și poporul Macedo-Român, după ce a pierdut, tot pentru acest motiv, pe poporul bulgar? *Patriarchul din Fanar este Ecumenic și se poate folosi de autoritatea și jurisdicțiunea lui peste toți membrii bisericei ortodocse rĕsăritene, ca representant al populațiunilor creștine supuse Turciei, dar nu ca șeful religios numai al poporului grecesc.* Toate poparele creștine trăesc a parte, au numai de șef unic religios pe patriarchul din Fanar. Deci acesta trebue să fie de o potrivă just și liberal față de toate naționalitățile.

Sunt și câte-va popoare creștine ortodocse cărora li s'a acordat, voea d'a avea bisericile lor naționale, ast-fel sunt *Arabii creștini* și *Caramanlîii* a cărora limbă este cea turcească. Ei bine, limba română este mai puțin potrivită spre a fi întrebuințată în bisericile armânesci ortodocse?

Deplângem această tristă posițiune a Patriarchiei față de Românii macedoneni, cari până acuma au dovedit că sunt așa de ortodocsi și devoți, și încă mai bine ca poporul grecesc! Zadarnică e munca și oposițiunea înverșunată a Patriarchiei în contra înființărei bisericei armânesci, căci Sublima Poartă, mai justă și mai generoasă de cât predicatorii și custodii principiilor Evangeliei creștine, în solicitudinea ei părintească, a acordat Macedo-Românilor libera întrebuințare a limbei lor în bisericile construite de ei. Ori ce pedică pusă din partea archiereilor greci pentru îndeplinirea sus-zisei libertăți va fi momentană și autoritățile locale vor ști a o face să disparâ și să impună respectul *iradelei* imperiale.

Lupta ce archiereii greci provoacă acum în contra Românilor macedoneni, îi va sili ca în curând să recurgă din nou către prea iubitul lor Suveran spre a-i solicita înființarea unui episcopat armânesc a parte. Aceasta va fi ultimul triumf și salvarea complectă a Macedo-Românilor de sub jugul desnaționalisator al clerului fanariot.

* * *

După emanarea ordinului imperial relativ la libera esercitare a limbei armânesci în bisericele comunale de prin localitățile unde tră-

esc Armânii, s'au făcut pretutindeni încercări și s'a oficiat în armânesce. Insă arhiereii greci s'au opus și au provocat scandaluri chiar în interiorul locașelor divine. Ast-fel în comuna *Têrrnova* de lângă Bitolia, în urma intrigelor și instigațiunelor arhiereului grec Neofitus *al Pelagoniei*, autoritățile imperiale otomane au trimis la 21 Iulie o companie de soldați sub comanda unui *bimbașa* (major) ca să împedice cu forța pe Armânii din sus zisa localitate de a celebra oficiul divin în limba lor maternă. Biserica a fost înconjurată, ear 6 soldați, carii ședeau la intrare, împedecau pe Armâni și pe preoții lor de a se introduce în biserică. Pentru a evita ori ce scandal, noi ne-am retras liniștiți și am făcut reclamațiuni pe lângă Sublima Poartă.

La 26 ale aceleiași luni arhiereul grec Alecsandru *al Presbei* și *al Ohridei*, după ce s'a îmbrăcat cu hainele pontificale, spre a sluji *în biserica comunală din Moloviștea*, audind citindu-se în limba armână, a ordonat cântărețului de a înceta a mai citi în *afurisita* limbă, dar nefiind ascultat a cerut de la eforii bisericei oprirea citirei în limba armână. Nereușind nici așa, s'a desbrăcat *anatemizând comuna și pe toți aceia cari se silesc a înlocui limba grecească, cea divină, în bisericele ortodocse din Macedonia* prin limba *blestemată* armânească, ordonând în acelaș timp și preoților a se desbrăca și a închide pe dată biserica. Poporul însă indignat a făcut demersurile cuvenite pe lângă autoritățile locale.

In aceiași zi la Perivoli a fost bătut de Români arhiereul grec *din Grebena* așa de cumplit în cât și azi se află în pat și starea sănătăței lui inspiră temeri. Motivul acestei bătăi este că P. S. S. se opunea la citirea în limba armână în locașul lui D-zeu.

La 6 August sus-numitul arhiereu Alecsandru *al Presbei și al Ohridei*, după ce luase duoi geandarmi de la Valiul din Bitolia, ducêndu-se la Gopeși, s'a îmbrăcat spre a oficia Sf. liturghie în biserica d'acolo. Dar audind citindu-se armânesce, s'a mâniat tare, a poruncit preoților să se desbrace și să închidă biserica, însă n'a fost ascultat, și a fost silit ca să plece umilit. Preoții au continuat cu oficiul divin în cea mai mare liniște și pace. Arhiereul întorcêndu-se la Bitolia a protestat în contra Românilor, dar autoritățile locale n'au luat în considerațiune plângerile sale.

Corespondența aceasta poartă data de 11 August din Bitule, și titlul: «Clerul grecesc și Românii». Nu mai puțin interesantă este și următoarea descriere dela fața locului,

publicată în «Gazeta Nouă» No. 81 din 4 Aprilie 1891, care poartă titlul: «Romănească în Biserică» și cu data: Bitolia 24 Martie 1891:

In urma învoirei dată de M. S. Sultanul, Armânilor din Imperiu, de a se închina liber ca și coreligionarii lor de alte naționalități, Armânii Gopeșeni, în ziua de 23 Decembre 1890, în frunte cu preoții lor, au înlocuit aproape de tot limba greacă în biserică cu cea armânească.

Puținii agenți grecesci, remași în comuna Gopeș, au încercat să facă turburări în biserică ca în anii trecuți, dar n'au izbutit.

Arhiereul grec, Alecsandru, zis al Presbei și al Ohridei, înștiințat de întroducerea limbei noastre în biserica din Gopeș, a trimis o scrisoare fulgerătoare epitropului bisericei, preoților și cântărețului armân.

Eată părți din acea scrisoare ca mostre a sentimentelor grecesci: «Cu mare întristare m'am informat că *în biserica noastră s'a* «*săvârșit*, dela un timp încoace, *o mare nelegiuire din partea nou-*«*lui preot Nicolae Gh. Nance și Gh. Dimca*, *cântărețul armân*, *carii* «*au îndrăznit să cânte armânesce fără știrea noastră.* Cu mare jale «vě scriem astăzi în această privință, făcêndu-vě cunoscut a-i în-«știința *să înceteze pe viitor de a mai cânta și a oficia în biserica* «*noastră pe limba armânească, căci este o mare nelegiuire (!!).* Mai «ales noul preot Nicolae Nance, care nu'și amintesce de *jurămên-*«*tul depus pe sfânta masă în altarul bisericei noastre în momentul* «*când l'am hirotonisit*, *că nu va cânta nici-odată pe armânesce (!!).* «De asemeni *ordonăm miserabilului primar și perceptor Dima Cuși* «*și Cociu C. Stergiu*, carii au cutezat să contravină měsurilor mele, «luând *fără știrea noastră cheile și socotelile bisericei noastre* dela «epitropii destinați de noi. Să înapoeze cheile bisericei epitropilor «destinați de noi Cota Gh. Belciu și Nasu Torbu. Dacă și după «primirea aceștia nu vě veți conforma ordinilor noastre, lucru ce «nu putem crede, veți fi pedepsiți cu asprime și pentru acest scop «veți fi chemați la Bitolia spre a'și da seamă de nelegiuirea co-«misă. *Ear pe noul preot Nicolae Nance numai-de-cât îl vom face* «*argos*».

Epitropul achiepiscopului grecesc a înștiințat pe zisele persoane de primirea sus-zisei scrisori, fără însă a le o împăna. Armânii, cu toți preoții în frunte, au respuns că poate să scrie ce vrea archiereul

grecesc, că ei nu ascultă de ordinile lui, că nu se tem de amenințări și că vor esclude de tot limba greacă străină de biserica lor. Epitropul împreună cu agenții filo-eleni arătâ archiereului ca Armânii nu s'au clătinat de loc față de amenințările sale, și, reclamâ la autorități că niște tulburători *au comis o nelegiuire în biserică cântând armânesce.* Arhiereul se coboară din Crușova la Bitolia și intentează proces Armânilor, dar zadarnic. Vĕdênd că nu i s'a îndeplinit dorința, născocesce alte chițibușuri, zicênd că: *el permite Armânilor din Diocesa sa libera cântare în limba armâneasca, însă cărțile pe care ei le posedă, nefiind recunoscute de sinodul bisericei ecumenice din Constantinopol, de aceea nu pot citi și cânta după dênsele.* Dar nici așa n'a izbutit episcopul grecesc fiind-că, pe de-o parte el a recunoscut în principiu cestia bisericei noastre, lăsând a se deslega în viitor numai o formă, adeca recunoascerea cărților bisericesci, ear pe de alta Gopeșenii și alți Armâni din Macedonia, au trimis pe d. D. Atanasescu, directorul scoalei românesci de băeți din Tĕrrnova, să se ducă la Constantinopol spre a cere dela Patriarh, aprobarea cărților române, tipărite la București și cu voia sfântului Sinod al României. Cum ar putea Patriarhul să nu recunoască asemenea cărți. Pănă atunci Gopeșenii muncesc de scriu de mână, tot ce se cântă în biserică, copiind din cărțile românesci. Partisanii causei grecesci, vĕdênd-o zdruncinată s'au decis a comite un sacrilegiu. In noaptea de 2 spre 3 Martie au intrat în biserică și au furat sfântul Agneț, o cruce, trei sfeșnice și două candelabre de pe sfânt masă.»

Armânii au denunțat autorităților faptul acesta incalificabil și s'au descoperit hoții, carii nu erau alții de cât agenții partidei grecesci. Scopul grecomanilor însă fusese să fure *antimisul*, fără de care preotul nu poate oficia, pentru ca ast-fel biserica armână să se închidă de sine; însă antimisul era ascuns și făcĕtorii de rele în graba lor nu l'au putut găsi.

In cele două corespondențe de mai sus se vĕd frigurile și spasmurile de care este cuprins panelenismul, vĕdênd că 'i fuge terenul de sub picioare. La hirotonisire pun arhierei greci, pe preoții armâni să jure că nu vor întrebuința vr'o dată afurisita limbă armâneasca, dar zadarnic. Sper-

jurii de preoţi armâni jură, după cererea arhiereilor pe sfânta masă, că îşi vor uita limba maternă, dar cum es dela hirotonie încep a grăi în blestemata lor limbă, mai mult încă: fac nelegiuirea de a cânta în casa lui Dumnezeu pe armâneşce. Cum să nu se înfurie bieţii arhierei greci? Şi dacă nelegiuirea s'ar opri aici! Armânii au cutezanţa a înlătura pe epitropii grecomani dela biserici şi merg cu temeritatea lor atât de departe în cât *iau socotelile*, şi iau cheile! Aceasta trece peste ori-ce margini! Să ia socotelele? Să întrebuinţeze veniturile bisericei pentru causa culturală a Armânismului? Aceste venituri care sunt destinate a făptui elenizarea întregei Turcii de Europa! Să ia socotelele? Dar unde se găsesc Armâni? Când a zidit Dumnezeu Armâni? Agenţi ai panelenismului, săriţi! Voi devotaţi apostoli ai silogurilor din Atena şi din Pera... Voi toţi cei însufleţiţi de suflarea caldă şi ortodocsă a consulilor greci, săriţi... Puneţi în fiară pe eretici, pe papistaşii de Armâni... spargeţi bisericele lor spurcate de sunetele afurisitei şi blestematei limbi armâneşci! furaţi din bisericele lor odoarele... loviţi! denunţaţi, calomniaţi... minţiţi spre a apĕra dreapta credinţă în atotputernicia panelenică a patriarhiei ecumenice, căci cine nu se supune patriarhului, nesocoteşce pe Dumnezeu şi se face vrednic de toată pedeapsa..! Eată pentru ce pana deja agitată a preasfinţitului Alecsandru, devine furioasă şi varsă venin când scrie despre luarea socotelilor. Limba armânească e blestemată, e o nelegiuire a o grăi... dar primarul din Gopeş e un *miserabil*... cum a cutezat el să ia socotelele şi deci *banii* bisericei fără binecuvêntarea arhiereului grec?

Se înţelege că furia aceasta arhierească nu s'a ţinut cum-va numai în defensivă, ci a păşit la faptă pretutindeni, căci nu numai în Gopeş, în Molovistea şi în Tĕrrnova, Armâni au cântat pe limba lor maternă în bisericele lor, ridicate cu bani şi cu munca lor. Indată după zisa scrisoare preo-

tul Nicolae Nance a fost grabnic chemat prin adresa arhierească cu data de 13 Martie 1891, la reşedinţa Cruşova spre a'şi da socoteală de cântarea în armâneşce, şi deci de călcarea jurămêntului depus pe sfânta masă. Dar numitul preot ştiind că n'a păcătuit cu nimic în contra credinţei şi a darului, a stat locului şi n'a urmat chemărei arhiereului grec. In alte părţi unii preoţi au suferit adevĕrate martirii, aşa bună-oară Papa Nicolae Tego, din Clisura, a fost pus în lanţuri şi aruncat în închisoare. De asemeni şi Papa Cozma, din Voscopol, a fost crunt maltratat de arhiereii şi călugării greci pentru «nelegiuirea de a fi cântat şi oficiat în blestemata limbă armânească.»

In ziarul transilvănean «Tribuna» No. 83 din $^{11}/_{23}$ Aprilie 1892, la pagina 330, sub titlul «Un episcopat românesc în Turcia» se găseşce iarăşi o corespondenţă din Bitolia, cu data din 2 Aprilie 1892, care zice:

Antagonismul dintre Armânii din Macedonia, Epir şi Albania şi dintre clerul grecesc se accentuează din zi în zi.

Locuitorii Armâni ai acestor provincii, cari ajung la un milion, de la 1864 au început mai ântĕi a deschide şcoale naţionale ce au fost combătute pe toate căile ilicite, ilegale, pe faţă şi pe ascuns, de către inimicii limbei şi naţionalităţei armâneşci în Turcia. Duşmanul cel neîndurat a fost clerul fanariot. Acesta de la început a făcut tot ce i-a stat prin putinţă, ca să înăbuşească redeşteptarea armânismului. Popii afuriseau, după ordinele priimite de la arhiepiscopii lor, pe institutorii şi institutoarele armâneşci, ***spuneau că aceştia sunt papistaşi***, că şcoala română are menirea ***de a converti lumea la catolicism***, etc., ear episcopii greci, la rândul lor, denunţau la autorităţile locale pe sĕrmanii de institutori ca tulburători ai ordinei publice, ca membri ai unor societăţi secrete, ca ***agenţi austro-maghiari***, etc.

Ei bine, cu toate acestea şi o mie de alte dificultăţi, fiind-că causa era dreaptă şi sfîntă, Armânii au triumfat. Aceştia au dovedit guvernului că sunt cei mai fideli supuşi ai Majestăţei-Sale Sultanului şi că clerul grecesc, care îi acusă şi 'i calomniază, este tocmai acela care urmăreşce o politică străină, duşmană şi vătămătoare intereselor

vitale ale împĕrăției, pe care Armânii o condamnă și o resping energic. Nelealitatea clerului grecesc, chiar guvernul ottoman a constatat-o acum prin descoperirea unui complot venit a face tulburări și rescoale pe teritorul împĕrăției și în Grecia; pe când Armânii și-au arĕtat în toate ocasiile fidelitatea lor. Chiar în luna lui Decembrie 1890, când se ivise neînțelegerea dintre Patriarhie și Sublima-Poartă din causa beratelor acordate celor doi episcopi bulgari din Ohrida și Scopia, și cu care ocasie Patriarhia ordonase tuturor episcopilor de sub jurisdicțiunea sa, să se închidă bisericile pacînicilor creștini, Armânii din diferite orașe, orășele și sate n'au vrut să se supună la o asemenea mĕsură arbitrară, au deschis bisericile lor și au trimis la Constantinopol mai multe petițiuni, prin care protestau în mod formal, că bisericile comunale nu sunt ale patriarhului, ci ale poporului armânesc și, că nu pot adera la ordinele trimise din Fanar, care au de scop de a servi o causă politică străină în paguba împĕrăției ottomane, și, care tinde a agita spiritele creștinilor pacînci. Tot cu acea ocasie Armânii au cerut dela guvern să 'i protejeze contra mĕsurilor arbitrare și să 'i scape de supremația religioasă a patriarhului și a episcopilor sei, carii abuzând de autoritatea și de atribuțiunile lor spirituale, speculează sentimentul religios al Armânilor pentru a aduce servicii unei cause politice străine.

Tot atunci a început să se nască o nouă evoluțiune, o caldă aspirațiune pentru înființarea bisericei naționale armâne și înlocuirea clerului grecesc printr'unul național. Mulți preoți armâni, adăpați de sentimentele poporului, începură să facă serviciul divin prin biserici în limba maternă. Episcopii greci însă, simțindu-se loviți și amenințați cu nimicirea planurilor lor în favoarea causei grecești, țipară, protestară contra unei asemenea inovațiuni, făcură argos pe unii din preoții armâni, ear pe alții îi esilară prin mônăstiri, unde călugării greci și-au descărcat necazul, bătĕndu-i, torturându-i și silindu-i a subscrie declarațiuni că nu vor mai întrebuința limba armânească nici în biserică, nici aiurea, ci, din contră să se pună cu abnegațiune la serviciul causei grecești. Toate felurile de chinuri le-au răbdat sermanii de martiri ai Armânismului, dar nu s'au clătinat în sentimentele lor. Ca esemplu voiu aminti aici numai torturele ce a îndurat curajosul Papa Cozma din Voscopol, oraș în Albania, care a fost esilat la o mănăstire, sfânta Anarghire, în Castoria, de către episcopul grec din Corița sau Gheorgea.

Sus-zisul preot la 26 Ianuarie la 1891 a fost aruncat într'o

temniță infectă, unde nici vitele nu s'ar pune, și eșia la lumina soarelui numai atunci când călugării voiau să 'l chinuiască și mai mult, căci îl puneau să lucreze pămêntul ca un simplu țăran, fără întrerupere și repaos; îl încărcau pe spate cu coșuri de gunoiu mai rĕu ca un hamal de rând, îl sileau să tragă plugul etc., și ca culme după o asemenea muncă și suferință îi dădeau să mănânce numai o mică porție de pâine și numai odată pe zi.

Prelații greci îndreptățeau aceste persecuțiuni sub cuvînt ca Armânii nu trebuesc să cânte în biserici în limba lor, și că cărțile bisericesci ce întrebuințează sunt eterodocse și prin urmare bune numai pentru foc. Dar Armânii se deșteptau din ce în ce și atitudinea lor devenea mai hotărîtă. S'a făcut o procură iscălită de mii de Armâni în care se cerea, prin intermedierea Sublimei-Porți, aprobarea din partea Patriarchului a cărților bisericesci în limba română tipărite la București cu autorisarea Sfântului Sinod și a I. P. S. S. Mitropolitului-Primat al României.

D-l D. Atanasescu, representantul nostru, sosi la Constantinopol la 7 Mai, și, la 9 și 11 ale aceliași luni se înfățișă la Marele-Vizir și la ministrul de justiție și de culte înaintând o petiție în causa admiterei cărților bisericesci române.

Ca să nu rămâe nici umbră de bănuească că cărțile bisericesci, întrebuințate de Armânii din Turcia ar conține ceva compromițător d-l D. Atanasescu presentă ministerului justiției și cultelor o nouă hârtie prin care arătă conținutul acelor cărți.

In urma petițiilor date de d-l D. Atanasescu, Sublima-Poartă a luat în considerare dreapta cerere a Armânilor și printr'o *iradea imperială din 27 Iunie 1891 sub No. 14*, s'a recunoscut Armânilor dreptul de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor, și, de a întrebuința cărțile eclesiastice ce au fost aprobate. Ordin în consecință s'a dat tuturor guvernatorilor generali în ale căror vilaieturi trăesc Armânii și au fost învitați nu numai de a'i lăsa să ție serviciul divin în limba lor, ci să'i și protejeze, dacă vor fi supărați.

Intorcêndu-se în Macedonia, d-l D. Atanasescu printr'o circulară a comunicat buna-veste tuturor Armânilor, carii s'au umplut de bucurie; și rugi călduroase de recunoscință s'au înălțat lui Dumnezeu pentru fericirea și gloria împĕrăției.

In mai multe locuri începură preoții armânesci a oficia în limba lor și mare fu bucuria Armânilor audind dulcea limbă maternă chiar în sanctuarul de care se serveau inimicii pentru esterminarea limbei și nației lor.

Dar arhiereii greci, vĕḑêndu'și apropiată peirea 'și-au înzecit puterile și mânia lor nu mai cunoscu margini. Neputênd însă nimic asupra poporului, își îndreptară acțiunea asupra clerului, și de aceea preoții armâni fură încă mai rĕu maltratați și loviți.

Aș avea încă multe de zis, dar ca să nu abusez de pacienţa cititorilor «Tribunei» termin adăogênd că preoții armâni au primit această luptă cruntă cu curaj, și fără ca sentimentele lor să se fi clintit. Acum Armânii s'au decis la pasul cel din urmă, adecă s'au hotărît de a avea și ei un *Episcopat al lor*, și a nu mai depinde de clerul fanariot. Pentru acest scop s'a redactat o nouă procură prin care se numesc șease delegați ai poporului, aleși printre cei mai de frunte, spre a cere și a obține dela Sublima-Poartă permisiunea de a 'și alege un șef religios, și să roage pe guvernul imperial ca să recunoască și să confirme pe șeful ales».

Unul dintre acei cari au suferit din partea popilor greci un adevĕrat martiriu, pentru causa culturală a Armânismului, este preotul armân Dimitrie Constantinescu. Ca cei mai mulţi dintre preoţi începuse și el a cânta și oficia în limba armânească în biserică. Arhiereul grec de la Grebena, îi ordonâ imediat să se înfăţoșeze spre a 'și da seamă de «cumplita nelegiuire» ce comisese. Increḑĕtor, Papa Dimitrie Constantinescu se presentâ șefului sĕu. Iși putea bietul preot închipui gradul de neomenie al arhiereului? Grecul cum îl vĕḑu în mânele sale, îl puse numai-decât în lanţuri și îl esilâ într'o mănăstire din Tesalia. Călugării greci îl aruncară într'o neagră închisoare și îl lăsară mai fără hrană; apoi îl scoaseră și îl maltratară cu o nepomenită cruḑime, în mai multe rînduri, cerêndu-i să jure că nu va mai cânta, ba chiar că nu va mai vorbi armâneșce nici cu ai sĕi. Preotul armân suferi toate maltratările și nu dădu jurămîntul ce i se cerea, căci era sigur că nu va putea să 'l ţie, fiind causa culturală a Armânismului causa vieţei lui și a întregei lui simţiri. Intr'o zi însă, când rĕsbit din bătăi, se simţi aproape de moarte strigâ gâḑilor lui:

— Opriţi.... Eu sunt al Papei.

Bietul preot scrise apoi părintelui Faveyrial, şeful Lazariţilor din Bitule, şi după stăruinţa acestui demn amic al dreptei cause a Armânismului, martirul eşi din mânile Grecilor, carii l'ar fi ucis de sigur.

Preotul D. Constantinescu, originar din Perivole, acum preot şi institutor armân la Grebena, este singurul Armân *unit* din toată Macedonia. El a recunoscut supremaţia Papei dela Roma prin mijlocirea căruia a scăpat de lanţurile şi de ciomegele Grecilor. Convertirea aceasta, făcută mai mult de biciul şi vergelele popilor greci, ear nu de propaganda catolică, este singura izbândă a catolicismului printre Armânii din Peninsula-Balcanică.

Totuşi Macedonenii din Bucureşci spun ori-cui vrea să'i audă, că Apostol Mărgărit a vîndut catolicismului pe toţi Armânii. Tot aşa zic şi Grecii, şi cei din Turcia, şi cei din Grecia şi chiar cei din Bucureşci. Ziarul grecesc «Patris», care apare în capitala Regatului-Român, a mult îngăduitorului Regat-Român, scria, încă înainte de a mě întoarce din călětoria mea în Turcia, cum-că a aflat că voiu alcătui un raport de câte am vě̦dut şi am audit «relativ la «propăşirea ce face romănismul d-lui Apostol Mărgărit şi «al preotului jesuit Faveyrial, carele converteşce cu grămada la catolicism pe Macedoneni» şi apoi adaogă «Patris» că, după ce va citi închipuitul raport îşi va da părerea «în privinţa acestei colosale speculaţiuni.» (!?) — Sper că «Patris» va avea de citit destulă bucurie în acest volum. Din ultima corespondenţă adusă mai sus se vede că Grecii şi grecomanii, îndată ce au vě̦dut că Armânismul se naşce şi creşce, au început a arunca asupra lui Apostol Mărgărit şi asupra amicilor lui două feluri de învinuiri: una menită să înşele mulţimea, ear alta menită să înşele autorităţile turceşci. *Cea d'ân'ěi învinuire sună:* — Feriţi-vě de şcoalele armâneşci, de şcoalele renegatului Apostol Mărgărit... în ele se propovădueşce catolicismul... Feriţi-vě!...

căci alt-fel copiii voştrii vor deveni papistaşi! Dovadă? Eată liceul romănesc instalat în casa Lazariţilor catolici!... Eată că Apostol Mărgărit e amic cu francesul jesuit Faveyrial, capul Lazariţilor!...—*Cea de-a doua învinuire sună:*— Funcţionari ai imperiului! Valii, Caimacami şi Mudiri... feriţi-vě de Apostol Mărgărit şi de toţi cei carii lucrează cu el... Toţi sunt trădători... Toţi sunt cumpăraţi de Austro-Ungaria! Davadă?... Dovadă? Aici dovada e foarte grea, căci nici măcar aparenţele nu sprijinesc o asemenea afirmaţiune. Dar de ce să trebuească numai-de-cât şi dovadă? Calomniează... calomniaeză mereu, căci la urma urmei tot rĕmâne ceva, chiar când calomnia se dovedeşce de calomnie. Că zic Grecii şi grecomanii acestea este foarte firesc. Cum să nu se apere când vĕd ei că li se cere şi li se ia îndărăt ceea-ce ei răpise şi stăpâneau de veacuri? Dar ceea-ce e în adevĕr de mirare, e că Macedonenii din Bucureşci vorbesc întocmai ca Greci şi ca grecomanii. Şi dacă pe Macedonenii din capitala Regatului i-a întrebat vr'o dată câte-cineva: «...Dar ce umblaţi cu societăţi?... dar ce va-să-zică steagul acesta?»... Ei rĕspund scurt: «Peară Apostol Mărgărit şi Macedonia va fi mântuită!... El o vinde Austro-Ungariei!...» Şi lucru estraordinar de curios, căci tocmai aşa zic şi Grecii şi grecomani... şi cei din Turcia şi cei din Grecia şi cei din Bucureşci. «Peară Apostol Mărgărit» strigă şi ei cu toţii. Curios.. foarte curios! – Apoi steagul? – Steag al Macedoniei? Dar în Macedonia sunt Turci, sunt Armâni, sunt Albaneji, sunt Bulgari, sunt Evrei, sunt Armeni, sunt ceva Sêrbi, sunt ceva Ţigani, şi sunt şi Greci; şi iarăşi sunt musulmani, sunt ortodocşi, sunt catolici, sunt grigoriani, sunt israeliţi, sunt uniţi, sunt protestanţi, şi sunt exarhiaţi, sunt patriarhiaţi, şi sunt şi schismatici de toate felurile şi de toate soiurile. Drapelul Macedoniei? Macedonia nu are alt drapel decât acela pe care stă semiluna şi steaua. Meargă Armânii toţi până la unul cu credinţă, cu statornică cre-

dință meargă înainte sub umbra lui, și vor merge la biruință sigură, la libera cultivare a legei și a limbei lor.

Ajunseserăm călări iarăși pe platoul cel de 894 de metri peste care trecuserăm, când ne duceam la Gopeș și la Molovistea. Soarele se plecase spre sfințit și din ultimile'i raze însângerate făcuse și pusese pe creștetul Peristerei o coroană de rubine strălucitoare, ear peste plaiurile și costișele acestui falnic munte seara începuse a'și întinde vělul ei umbros. Despre Diavato venea un vênt plin de rěcoare, care mai înviora pe caii noștrii înspumați și mai însuflețea la drum pe călăreții rupți de osteneală. In zadar mai dădeam noi pinteni cailor, căci ei nu mai puteau să'și iasă din pas. Albanezul musulman, Ismail, călărea ceva mai în urma noastră, tăcut ca tot-d'auna; și, toți tăceam și toți gândeam câte ceva legănându-ne de oboseală pe cai. Unul dintre însoțitorii mei întrerupse tăcerea și zise:

— Cum vom intra în Bitule ne vom și întâlni cu isprăvile renegatului Gheorghie Papa-Goga.

Nu dădui nici un rěspuns. La alt-ceva cugetam eu... la comunele armânești, la acele cetăți naturale, locașuri vulturești, alese de nevoea defensivei morale a neamului armânesc. Mirat, uimit de vederea și așeḑarea Crușovei, cugetasem: *un oraș în defensivă.* Acum věḑusem și Gopeș și Molovistea, și Těrrnova și Nijopole și Magarova și ajunsesem a zice: *un neam întreg în defensivă morală!* Când, în vechime, Roma 'și-a adus vînjoșii fii în Peninsula-Balcanică, i-a așeḑat neîndoios prin strîmtori, prin trecětori și pe la cheile de munți și de drumuri; căci Roma voea să stăpânească în veci pe acolo pe unde călca, și de aceea numai fiilor ei încredința crucile de drumuri, vêrfurile și posițiile întărite de ênsăși mâna naturei. Până astăzi în punctele însemnate strategice ale Peninsulei se găsesc urmașii Romei, Armânii. Așa e Metzova sau Aminciu, așa e Pleasa, așa e

Voscopol, aşa e Cumanova, aşa e Priserena, Scutari, Avlona Clisura, Seatiştea, Niveasta, aşa sunt multe şi multe alte oraşe armâneşci sau aproape armâneşci. Dar nu sunt toate aşa, adecă la chei de drumuri. Nu toate comunele Armânilor sunt aşeḑate în puncte strategice, pe la chei şi trecĕtori, dar mai toate sunt ascunse în munţi; şi de pretutindeni unde e câmpie, Armânul s'a retras. Două puteri trebue să fi săvârşit acest fapt, adecă suirea Armânilor la munte. Una a fost instinctul firesc de conservare, înfăţoşat în casul acesta prin mâna Romei, care a încredinţat Armânilor cheile de drumuri şi de munţi, trecĕtorile şi strîmtorile strategice, cu un cuvênt: clausurile sau clisurile. Ear a doua putere a fost iubirea de familie, adâncul sentiment al curăţeniei morale, care le-a strigat până în lăuntrurile cele mai ascunse ale inimei: «Suiţi-vĕ la munţi.... suiţi-vĕ pe cei mai înalţi munţi şi feriţi-vĕ de stricăciune, voi şi casa voastră!» Strategic, nestrategic, dar munte să fie; de aceea la munţi se şi găsesc cu toţii. Şi chiar cei carii trăesc în oraşele de jos nu se pot opri de a căta cu dor la piscurile nalte şi umbroase şi de a şopti ca în rugăciune: «Acolo sunt ai noştri!»

Călĕtorii străini prin Peninsula-Balcanică, au vĕḑut toţi că Armânii stau la munţi, ear Pouqueville ne-a lăsat pagine foarte interesante din acest punct de vedere. Vorbind despre călĕtoria sa la Calaritès, adecă Călăreţii, spune că trece pe-o cărare strîmtă şi îngustă şerpuind pe flancurile unui lanţ de stânci, şi tot mergênd tot omul trebue să dea chiote din când în când, «pour avertir les voyageurs de s'arrêter sur quelque corniche, afin de ne pas se rencontrer à cause de l'impossibilité de faire retourner les chevaux. Parfois les montagnes envoient une saillie, qui forme une voûte au-dessus du passage; enfin après une heure d'angoisses on arrive..» Nu... nu ajunge încă, ci numai i se părea că ajunge. Mai de-

[1]) *Voyage de la Grèce* vol. II, pag. 346—347.

parte peste o pagină ne spune: «Nous distinguions les rues, le clocher, les maisons; enfin je croyais être arrivé, mais j'étais loin d'avoir surmonté le difficultés. Nous nous acheminâmes donc en descendant, par un sentier tracé au nord-est, le revers de la montagne et nous arrivâmes à une belle fontaine renfermée dans un kiosque bâti en pierre de taille, à l'épreuve du vent, qui offre au voyageur un asyle assuré dans le mauvais temps, ou lorsqu'on est surpris par la nuit. Les Valaques qui partent de Calaritès, ou qui s'y rendent, saluent de là leurs amis par des décharges de coups de fusils, que les échos répètent au loin et avec tant de bruit, qu'on pourrait par ce moyen donner de signaux d'alarme dans toute la chaîne occidentale du Pinde.» [1]) Și încă n'a ajuns la Călăreți, căci peste o altă pagină urmează a'și descrie drumul: «Nu mai vedeam de cât două alunecușuri de stânci abrupte, și întrebaiu unde era orășelul și prin ce drum vom eși din acest abis? Atunci călăuzele îmi arătară câte-va case suspendate aproape la zenit la înălțime de peste două mii patru sute de picoare, zicêndu-mi că acolo e orășelul Călăreți» [2]) Vorbind de Metzova sau Aminciu ne spune că orașul «s'élève en étages appliqués à la pente», că e împărțit în două quartiere, unul numit *Anilion* și al doilea *Prosilion*, numiri ce arată că unul e espus la soare, ear altul e lipsit de lumina soarelui în unele anotimpuri, că drumul comercial trecênd peste quartierul Prosilion se pare că ar merge pe deasupra caselor ce se zăresc «étagées par échelon jusqu'au fond des précipices.» [3])

Eșind din Aminciu, Pouqueville se ridica mereu pe înălțimile amețitoare ale Pindului, leagănul Fărșeroților și Epiriaților, și mișcat de indescriptibila frumusețâ a naturei ne lasă o pagină pe care, nu mě pot opri, de a nu o presenta

[1]) Pouqueville op. cit. vol. II. pag. 348
[2]) id. op. cit. vol. II pag. 349.
[3]) id. op. cit. vol. II pag. 404.

cititorului meu: «O zi mai senină nu putea îmbrăţoşa natura; păşeam peste platoul Lingonului, unde odată Filip, fugind din taţa lui Q. Flamininus, se opri spre a 'şi odihni oştile; locul care vĕḑuse apoi trecĕnd legiunile lui Cesar şi hoardele lui Alaric. Amintirile acestea se presentau simţirei mele, în mijlocul unei privelişti încântătoare ce îmi uimea privirile. Istorie, poesie, tablouri, trecutul şi presentul mi se infăţoşeau deodată. Călcam poenele Pindului, simţeam în mine o esistenţă nouă, respirând aerul îmbălsamat al acestui platou. Munţii erau coloraţi de luminele cereşci născute de cele d'ântĕi raze ale soarelui. Mĕ aflam pe tronul aerian de unde creatorul pare să fi făptuit formele munţilor şi să fi poruncit fluviilor a curge spre mările Greciei. La rĕsărit, în faţa mea, se ridica Mavrovuni, sublimă creastă încoronată de pini, a căria coaste roşeatice începuseră a se uşura de marile zăpeḑi, şi puteam să urmăresc projecţia lanţului care se desfăşura dela nord spre mează-zi, unde se termină cu un brusc scoborîş. Intr'acolo se vede dominând Ian-Catara, o coamă împădurită ce se prelungeşce în spirala dela nord-est spre sud şi se sprijinesce pe Zygos, un cumplit masiv a căruia projecţie se mlădie spre sud-vest» [1]). Muntele acesta *Zygos,* nu e altul decât muntele *Jugul*, locuit de Armâni. Pouqueville îşi urmează descrierea [2]): «In fine, la apus domină Peristera-Vuna, adecă Munţii Porumbeilor, nişte cupole pleşe şi brumoase acoperite tot de gheţuri, care îndoindu-se spre apus, ţermuesc, cu plaiurile Polyanos, ramura pindică Inachus. Muntele Padedimuli, pămĕnt născĕtor şi hrănitor al cedrilor, rĕmâne la nord-vest. Vedeam Ciucaruca desfăcĕndu-se de flancurile lui, şi un ascuţiş, ridicându-se de la basa lui, îl uneşce cu Valmari, care şi el se uneşce cu Phago-scripton, ale căruia piscuri umbrite de păduri de fag se întind spre nord...».

[1]) Pouqueville op. cit. vol. II, pag. 406.
[2]) id. op. cit. vol. II, pag 407.

Muntele *Padédimouli*, cum îl scrie Pouqueville, nu e altul decât *Pade-di-muli*, cuvîntul *pade* însemnează în armâna: şes, ear *muli*, însemnează: catâri, deci şesul catârilor. Muntele *Valmari* este: *Valea-Mare;* ear muntele *Phago-scripton* este: *Fagu-Scriptu*, adecă: Fagul-scris. De asemeni *Ciucaruca* nu e altul decât *Cioc-aroş*, adecă: Ciocul-roş.

Vorbind despre comuna armânească Macrini, pe care Pouqueville o numeşce Macrynos, şi pentru a arăta cât de grele sunt locurile acolo, zice: «Dar pe ce drum am trecut spre a-'mi îndeplini greaua mea sarcină! Tremur încă numai cât mĕ gândesc» [1]). Tot aşa arată şi locurile dela «Chatista» adecă: Seatiştea*;* dela Cătuna din Acarnania, dela Doliani unde găseşce «un défilé épouvantable» [2]) şi din multe alte locuri pe unde se află oraşele, comunele şi cătunele armâneşci. Numai când vorbeşce de Vlaho-Clisura sau Clisura, care e un oraş armânesc aşeḑat tot pe la o chee de munte de unde îi şi vine numele de Clisura, adecă *Clausura*, Pouqueville zice: «une sorte d'instinct porte (les Valaques) à rechercher les régions froides, voisines des forêts, des pâturages et des eaux glaciales qui sont leurs délices». Că aproape prin instinct neamul armânesc îşi aşeaḑă locaşurile prin locurile cele mai inaccesibile este adevĕrat, dar instinctul acesta nu era nici motivat nici satisfăcut prin vecinătatea pădurilor şi a isvoarelor reci, şi nu acestea sunt, cum se zice, terenul de resonanţă al imboldului acestuia. Motivarea lui este de o natură psihologică mai superioară, satisfacerea lui intră în ordinea sentimentelor morale, şi Pouqueville nu dă semne să fi priceput aceasta. E drept că Armânul este mai mult păstor, şi că în Peninsulă cuvintele *Valah* şi *păstor* sunt sinonime, dar dragostea turmei ar fi trebuit să'l ţie în lunci şi în văi, pe şesurile întinse şi bogate, sau cel mult pe plaiuri, unde

---

[1]) Pouqueville op. cit. vol. II. pag. 407.
[2]) id. op. cit. » » » 275.

păşunele sunt îmbelşugate, ear nu pe piscuri. Dar se vede că el, încă mai mult de cât turma lui a iubit altă-ceva: familia lui şi curăţenia familiei lui, şi, de aceea s'a ridicat pe piscuri şi 'şi-a ales stâncele drept locuinţă şi crestele stâncoase, unde turmei nu tot-deauna putea să'i fie cu priinţă. Să aducem, în această privinţă, şi zicerile unui Macedo-Român, ale d-lui I. Caragiani. Eată-le: «Cât timp Romanii avură domnia, Românii erau aşeḑaţi şi în oraşele mari de pe câmp şi pe munţi; când însă dominaţiunea romană slăbi, sub imperatorii bizantini, şi nu mai domnea *Ideea-Romană* în Bizanţ, şi începură năvălirile barbarilor, din causă că frênele imperiului nu se mai ţineau de mâni abile şi puternice, Românii din Peninsula-Balcanică, carii până atunci erau deprinşi a domni, vêḑênd imperiul invadat ,şi ne mai putênd resista, începură a se retrage la munţi *şi numai la munţi*, şi, a se fortifica acolo, aşeḑêndu-se în locuri strategice şi greu de atacat. Cine a vêḑut oraşele româneşci, în ce posiţiuni sunt aşeḑate pe Olimp, pe muntele Zagora (Pelion din Tesalia), pe muntele Pind în Epir numit Zagori, în Aspropotam, în Etolia şi Acarnania, pe Pind în genere în toate ramificaţiile lui, pe Parnas, pe munţii Haşia şi Agrafa, pe munţii din Macedonia, în munţii Suli şi Himara (Acroceraunia), pe munţii din Laconia, Tayget, Arcadia, Mesinia etc. se miră ce gust au avut oamenii aceia, carii au dat planul a se face sate şi oraşe pe nişce coaste de munţi ast-fel, ca să fie ca spânzurate casele. Oraşele româneşci din Epir, Tesalia şi Macedonia, precum: Vlaho-Clisura, Vlaho-Livade, Malacaşi, Avela, Samarina, Perivoli, Metzovo, Călăreţii şi într'un cuvênt toate oraşele româneşci, par a fi mai mult *cuiburi de vulturi pe munţi*, decât locuinţe de oameni. Intrarea în ele este inaccesibilă, ear retragerea totdeauna asigurată pe vîrful munţilor în păduri. Fie-care oraş este o fortăreaţă, poate zice cine-va. Acelaşi lucru se observă şi la Românii de pe munţii Balcani şi Rodope,

chiar în timpurile lui Petru și Asan. Eată cum vorbeșce *Nicetas Choniata* (pag. 482) despre aceștia din urmă: «...bar-«barii de pe muntele Emos (Balcani), carii mai înainte se «numeau *Mesieni*, ear acum se numesc Vlahi. Aceștia în-«credêndu-se în posițiile grele de atacat și încurajîndu-se «de fortărețe, care sunt foarte multe și se află așeḑate «drept *prin stânci prăpăstioase* etc.» Ear la pag. 487: «Orașele de acolo, care sunt multe prin Balcani, ear cele «mai multe sau toate aproape sunt zidite *pe stânci prăpăsti-«oase* și pe *munți înconjurați cu nori.*» Acelaș lucru..... și la *Suliați*, și, poate zice cine-va, care a visitat orașele românești din Peninsula-Balcanică, că dându-se posițiunea unui oraș se poate spune apriori dacă este locuit de Români sau de alt neam, sau, dându-se numele naționalităței locuitorilor unui oraș se poate spune în ce posițiune este zidit orașul.» [1]) In altă parte tot d-l I. Caragiani [2]) zice despre felul orașului și casei armânesci: «Nu numai orașul întreg este o fortăreață, dar chiar casele sunt așeḑate ast-fel ca una să apere pe ceealaltă. Apoi fiecare casă la intrare presintă două laturi eșite afară pe de-o parte și alta a ușei, și, în aceste laturi sunt un fel de găuri, prin care oamenii din casă pot da cu pușcele sau altă-dată, cu săgeţile ori cu sulițile; ear pe deasupra ușei este un fel de balcon închis, dar cu găuri, pentru a vĕrsa de acolo apă feartă sau untdelemn ferbinte, asupra celora carii ar căuta să spargă ușa, sau pentru a da cu pușca de acolo. Casele căpiteniilor sunt și astăzi ca niște casteluri, și ruine de nișce astfel de casteluri se află în toate comunele românesci, mai cu seamă la marginea comunei, sau pe locuri mai înalte, de unde să poată apăra comuna. Posițiile în care au fost zidite cele patru comune ale Suliaților erau și mai formidabile.» In Seatiștea se vĕd încă multe ruine de asemenea case ca niște casteluri, și cu cât ele sunt mai

[1]) I. Caragiani, op. cit. pag. 109—110.
[2]) id. op. cit. pag. 118.

vechi cu atât mai mari și mai tari se pare să fi fost, judecând chiar după ruine; de asemeni și la Pleasa. Armânii mai vechi nu întrebuințau cuvêntul sat sau comună spre a designa adăposturile lor, ci *cătun* și *castru*, ceeace dovedeșce că satele lor erau mai mult nișce stațiuni militare, sau cel puțin așeḑate pe urmele stațiunilor militare fortificate de altă dată, ale legionarilor romani.

Deci: după d. I. Caragiani, care e mai aproape de adevĕr de cât Pouqueville, Armânul s'a retras la munți împins de instinctul de conservare, și din causă că deprins fiind a domni ca în timpul Romanilor, nu a voit ca remânênd în câmpie și pe lunci, să fie el domnit, după ce frênele trecuseră în mâni neromane. Deci : dintre cele două puteri, care, după cum zisei mai sus, au sĕvârșit această lucrare sociologică: retragerea Armânului la munte, d-l I. Caragiani întrevede una, sau mai bine o fasă a acelei cause pe care noi am numit'o: conservarea personificată prin mâna Romei; scapă însă din vedere pe cea mai importantă, pe cea de natură psihologico-morală: iubirea de familie la Armân; adâncul sentiment al curățeniei morale la Armân. Valuri grele au trecut peste Peninsula-Balcanică locuită de Albaneji, urmașii Tracilor; de Greci, de Armâni urmașii Romei, și de Slavi — ca să-'i numesc după vechimea indigenatului în Peninsulă. Și toate aceste neamuri au avut de suferit mai mult sau mai puțin de-opotrivă. Atunci se nașce întrebarea: Pentru ce Armânul a evitat câmpia, luncile și poalele munților cu toate bunătățile și bogățiile lor, mai mult decât Albanezul, decât Grecul și decât Slavul? Că Armânul nu e de un curaj îndoios, ci e oștean din fire stă martură istoria și mărturisesc toți călĕtorii carii l'au întâlnit. Respunsul vine deci în mod fatal: Pentru că 'și-a iubit familia mai mult de cât contrăitorii lui pe fața Peninsulei și pentru că sentimentul curățeniei morale e mai adânc la el decât la Albanez, decât la Grec, decât la Slav. Și în privința aceasta aduc mărturie

toți scriitorii despre popoarele ce locuesc Peninsula-Balcanică, carii unanim recunosc înălțimea sentimentelor morale și în special iubirea de familie la Armân.

Tot aici este de observat încă un lucru. Scriitorii carii impută Armânului avariție și iubire-de-arginți, se arată nepĕtrundĕtori și scapă din vedere faptul, că el a părăsit câmpia pe mâna tuturor celorlalți conlocuitori în Peninsulă, și s'a mulțumit cu muntele stâncos și sărăcăcios. Dacă era lacom din fire nu avea decât să'și păstreze câmpul, sacrificându-și demnitatea și curățenia familiei. De aceea greșeșce foarte și d-l Gustav Weigand [1]) când compară pe Armâni cu Ovreii, zicĕnd: «Bei ihrer Ausdauer, Sparsamkeit, Intelligentz und Vorsicht, Eigenschaften, *die sie den Iuden ähnlich machen*, haben es viele von ihnen zu ganz bedeutendem Vermögen gebracht.» Este adevĕrat că bogătașii din Peninsulă sunt Armâni, precum de asemeni adevĕrat este că Armân sărac lipit pămĕntului nu esistă, dar de aici și până la a-i asemenea cu Ovreii e departe. Mijloacele cu care Evreul din Peninsulă face avere, le cunoașce Peninsula foarte bine și nu mai puțin bine le cunosc călĕtorii și scriitorii. Tot așa se îmbogățeșce Armânul? El care și-a ales pe veci drept locuință piscurile înconjurate de nori și stâncele cele mai sĕlbatice? El care stă de veacuri armat și gata de luptă? El, care munceșce toată viața și își câștigă pânea lui și a iubitei lui familii în modul cel mai onorabil? și cu sacrificii personale și privațiuni? Judecata ce d-l Gustav Weigand esprimă despre Armâni, în această privință, să ne fie ertat a o califica de grăbită, ca să n'o numim ușuratecă și copilăroasă.

Un popor care trăeșce în numĕr mare pe munți, era firesc să se dedea la negoț și la arte, și deci, era firesc ca Armânul să se ducă departe de casă, pentru ca să câștige

[1]) *Die Aromunen* vol. II pag. 65—66.

pânea familiei lui. De aceea după o sĕptămână sau o lună de traiu cu tînăra-i mireasă, Armânul cu inima plină de durere îşi părăseşce casa şi iubitoarea-i soţie şi pleacă. Plecarea aceasta este espresia iubirei de familie şi a nevoei de a'şi păstra demnitatea, ear nu a unei judaice iubiri de arginţi. Ea a devenit manifestarea unui instinct la Armân. Plecând din «*patrie*», cum îşi numeşce el comuna în care a vĕḑut lumina soarelui şi în care a lăsat pe toţi ai luĭ, mai priveşce înapoi cu ochii uḑi de lacrimi, ear frageda lui soţie după ce îl perde din vedere peste creasta muntelui, îşi pune pe cap o legătură în semn de doliu, şi nu o desleagă nici la nunta fraţilor şi surorilor ei. Dar când vine mult doritul soţ acasă, ea îşi aruncă legătura de pe cap, se îmbracă ca o mireasă, şi este fericită să ţie calul de frêu, ca să descalice mult aşteptatul soţ. Armânul pleacă... munceşce, economiseşce, se privează de toate bucuriile vieţei, pentru ca să aducă bucurie, independenţă şi demnitate în familia lui iubită.

Şi când se vorbeşce de familia armânească, să nu se aducă posiţia subordonată a femeei, ca un fapt ce ar avea numirea de a o arăta înjumătăţită. Nu; aceasta vine de acolo că femeea îşi respectă bărbatul mai presus de ori-ce, el este toată fericirea ei, el este lumina vieţei ei. Dar şi femeea armână este mai mult respectată de bărbatul ei decât cea bulgară, cea sêrbă, greacă, albaneză şi chiar mai mult de cât femeea din occidentul Europei.

Care-şi bate mulĭarea *) îşi bate caplu, *) muerea, soţia
Care-şi bate mula *) îşi bate punga... *) catârul (feminin)

zice Armânul, care în adevĕr nu'şi întinde mâna asupra femeei lui, pe care el o iubeşce, o stimează şi o consideră ca şi cum i-ar fi capul lui.

Şi alături de iubirea de familie la Armân stă numai iubirea de cultură, iubirea de carte ce e în poporul lui mult mai res-

pândită decât s'ar putea crede. Mai tot Armânul ştie a scri şi a citi. Am vĕḑut adesea scrisori în care bĕtrânii scriu fiilor şi rudelor cu litere grecesci, dar în limba armânească. Cu dreptate zice Ami Boué [1]) de ei: «Ils s'ex«priment avec vivacité et intelligence et decèlent en gé«néral un fond d'instruction, qu'on ne s'attendait pas à «trouver parmi ces montagnards». Numai printre Fărşeroţi sunt pe ici pe colo unele grupe, din care unii nu ştiu carte. In armânesce este un proverb, care glăsueşce:

Ninviţatlu, ahât avut va s'hibă
Easte huzmichiar a 'nviţatlui.

Adică: neînvĕţatul, ori cât de avut ar fi, este servul învĕţatului. Din proverbul acesta se vede lămurit că Armânul preţueşce învĕţătura mai mult de cât averea. Şi dacă el şi prin avere se găseşce în fruntea popoarelor din Peninsulă, aceasta nu vine de acolo că el s'ar asemăna cu Ovreul, cum greşit şi pripit vede d-l Gustav Weigand, care şi asupra altor lucruri s'a pripit cu judecata, ci pentru că este cel mai cărturar, cel mai cumpĕtat, cel care îşi cârmueşce mai înţelepteşce viaţa, cel care îşi păzeşce mai întreagă demnitatea şi mândria, şi cel care îşi păstrează mai curată casa.

Armânul a trecut prin toate valurile grele din Peninsulă, fără să se întineze, şi este atât cât este prin iubirea de familie şi de învĕţătură. Viitorul lui tot aici îşi are rădăcinele.

---

[1]) *La Turquie d'Europe*, vol. II pag. 70.

IX

LA BAEA DIN TÂRGUL VALAHILOR, ÎN BITULE. TEAMA DE STRĂINI A PANELINIȘTILOR ȘI A PANBULGARIȘTILOR. MULȚIMEA ARMÂNILOR ÎN BITULE. AGENȚII PANELENISMULUI ZIC CĂ ARMÂNII AR FI ELENI DE ORIGINĂ VALAHĂ SAU VLAHOFONI. DOMNII VICTOR BERARD ȘI GOPCEVICI. STRADELE BEȚIVILOR, ÎN BITULE. ÂNTĔIA ÎNTÂLNIRE CU PĂRINTELE FAVEYRIAL, ȘI A DOUA ÎNTÂLNIRE. BITULENII. FEMEEA ARMÂNĂ ȘI LIMBA GREACĂ. NECULTIVAREA MUSICEI ÎN ȘCOALA ROMÂNEASCĂ. CÂNTECUL LUI MIHAI-VITEAZUL LA ARMÂNI.

Indată ce a doua zi de dimineeță, după întoarcerea de la Gopeș și Moloviștea, eșii în oraș, înțeleseiu că grecomanul Gheorghe Papa-Goga își îndeplinise datoria și făcuse la poliție cuvenita denunțare în contra mea. Eram deja privit ca un inimic de poliția turcă, ear grecomanii erau politicoși, îndatoritori, gata a-mi da toate informațiile ce-mi refusaseră cu câte-va zile mai nainte, deși ochii lor îmi spuneau:

— Așteaptă numai puțin și vei vedea!

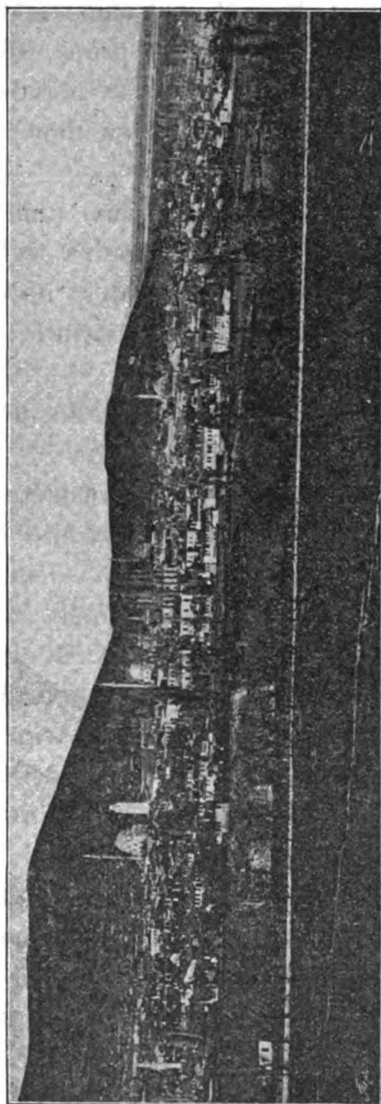
Nu luai în băgare de seamă semnificativele priviri ale grecomanilor, nici ingrijatele priviri ale poliției, căci știam că Bitule e plină de trăitori din intrigă, și mĕ dusei liniștit, spre a lua o bae caldă la *Haman Vlach Ciarși* (baea din târgul Valahilor). Servitorii sunt băeți albaneji și pomaci între 12 și 16 ani, pe carii antreprenorul stabilimentului îi

alege frumoşi la chip şi la statură. Copiii aceştia sunt scoborîţi la o cumplită degradare, de obiceiurile nefireşci ale orientului. Intre tinerii albaneji este unul, de 13 sau 14 ani cel mult, care are alurile unei femei stricate şi care cată a ispiti pe «muşterii» cu ochii şi cu mişcările. Ceilalţi tineri deşi nu au apucăturile mai puţin femeeşci, nu au privirile mai puţin angajante, dar sunt mai reservaţi în gesturi şi mişcări. Păcatul acesta nu este însă de nouĕ dată, ci îşi are rădăcinele în obiceiuri şi datine foarte vechi. Se ştie că unul din capetele de acusaţie aduse în contra lui Socrat, de potrivnicii lui, era şi acela că marele filosof ar fi contribuit la stricarea moravurilor tineretului, de şi această învinuire nu a putut fi susţinută. Nu se poate însă tăgădui faptul că la Grecii antici esista obiceiul «băeţilor de onoare» numiţi νομφαγωγοὶ. Şi nu ne povesteşce mitologia greacă, cum-că ênsuşi Jupiter, părintele zeilor, era cu desĕvêrşire robit de frumuseţea lui Ganimed? Nu preamăreşce Ibycos în versurile lui, nurii frumosului Eurialos, şi se scuḑă oarecum, arătând că şi Joe era îndrăgit de Ganimed? Chiar Platon (*Sympos.*, p. 182, B) nu numai că nu desaprobă legătura dintre doi bărbaţi, ci vede în ea superioritatea rasei grece asupra barbarilor! Acest ruşinos obiceiu, pe care istoria îl constată mai numai în epocile de decadenţă, se găseşce din nenorocire şi la Albaneji, nu însă la toţi, ci cu deosebire la cei de sud numiţi Tosci, carii au fost şi sunt mai des în contact cu Grecia. Albanejii de nord, Gheghii, cunosc de asemini legătura dintre doi bărbaţi, dar curată. Unul mai în vêrstă, de 18, 19 sau 20 de ani, ia sub protecţia lui pe un copilandru de 14 sau 15 ani, această legătură se numeşce *Vlam*, care va-să-zică *frăţesc*, şi care nu e altceva decât *frăţia de cruce*, ce se întâlneşce încă, pe ici pe colo, şi la tinerii din satele noastre. Tinerii Gheghi, făcênd această legătură, îşi jură credinţă în biserică[1]) unde

---

[1]) Louis Benloew, *Analyse de la langue albanaise*, Paris, 1879, pag. 240.

preotul consfinţeşce înfrăţirea printr'o anume rugăciune. Adesea cei doi prieteni, sau mai bine *fraţi de cruce*, îşi sângerează mâna sau braţul şi îşi beau unul altuia câte-va picături de sânge. Frăţia aceasta, la sobrii munteni Gheghi, de multe ori este şi înflăcărată şi romantică, dar remâne curată, şi nu durează decât până la însurătoarea fratelui de cruce mai în vêrstă. Tinerii din Haman Vlah-Ciarşi sunt Tosci şi ei.

O privire asupra Oraşului Bitule.

La bae întâlnirăm pe şeful poliţiei vilaiatului Monastir, Haşim-Efendi. Cum mě vědu începu a întreba pe însoţitorii mei:

— Cine e domnul?

— Un Român.

— De unde?

— Din Romănia.

— Foarte bine! ce face pe la noi?

— Cercetează Macedonia.

— Ce fel o cercetează?

— Se informează de populaţia armânească, despre numěrul ei, despre datine, credinţe...

— Numai pe voi Armânii vě cercetează?

Armânul care vorbea cu Haşim-Efendi, neştiind ce să mai rěspundă, îmi traduse cele de sus, şi îmi tradùse şi ultima

întrebare, căria nu se dăduse încă rĕspuns. Atunci rugai pe traducĕtor să zică lui Haşim-Efendi:

— Spune-i, că la asemenea întrebare voi respunde lui Mehmet Faic-Paşa Valiul de Monastir, dacă va fi curios, astăzi la 2 ore după prânz, când îl voi vedea.

Șeful poliției își trecu nervos mâna pe barba-i neagră și scurtă, apoi schimbâ cu mine următoarele cuvinte prin mijlocirea traducĕtorului:

— Gândiți să stați mai mult în Monastir?

— Atât timp cât îmi va trebui spre a-i vedea împrejurimile și să-mi culeg datele necesare.

— Datele despre Armâni?

— Despre Armâni.

— Și unde veți pleca de aici?

— Cred că spre Ohrida.

— Va-să-zică tot în vilaiaetul Monastir...

— Ba voiu trece și în alte vilaiete.

Fața lui Hașim-Efendi se mai înveseli puțin. Se părea că i-ar fi făcut mare mulțămire ca să es din vilaietul Monastir cât de curând și să trec în alt vilaiet. Apoi întrebâ iarăși:

— Și în alte vilaiete? Foarte bine! Dar unde anume?

— Pe unde se găsesc Armâni?

— Poate și la Gheorgea?

— Dar numai în Ohrida, numai în Monastr, și numai în Gheorgea se găsesc Armâni? îl întrebaiu eu.

— Ba pănă la Salonic, și pănă la Adriatica, și la Seres pănă la Mesta și încă și în munții Rodop. Vei călĕtori singur în toate locurile acestea?

— Nu. Imi voiu lua însoțitori.

— Pe cine?

— Câți-va Albaneji bine înarmați, și, dacă Escelența-Sa Valiul va fi amabil, cred că îmi va da și câți-va Suvarì.

— O! nu mĕ îndoesc că vĕ va da. Noi suntem bucuroși de oaspeți. Dar chiar pănă acum ați vĕḑut o mulțime de

comune armânesci, și ați cercetat o sumă de sate bulgăresci, turcesci și albanaze...

— O mulțime de comune armânesci?

— De sigur. Ați fost la Perlepè și Crușova, la Tĕrrnova și Magarova, v'ați dus pe jos la Gingiopol; ați cercetat Bobeș și Moloviștea, deosebit de Monastir.

— Așa e; sunteți bine informat, dar nu tocmai complect. Am cercetat și Iuskiup Kiupriuliu, Kumanova și alte localități încă.

— Peki... peki... noi suntem bucuroși de oaspeți.

Era neîndoios că grecomanii de prin comunele pe unde trecusem, își trimeseseră rapoartele lor la Vilaiet, și de sigur că trebue să fi arătat că un «propagandist român» urzesce în comunele armânesci. De oare-ce însă nu aveam nimic de ascuns respunseiu deschis și cu plăcere la întrebările polițaiului, mai ales că îmi erau făcute cu o simplicitate și cu o politeță orientală ce nu poate să displacă călĕtorului, chiar când se vede bănuit. Intr'o țară occidentală bănuiala ar fi o ofensă, dar în Turcia, unde din causa intrigilor diverselor naționalități, nici un străin nu scapă nebănuit, un interogatoriu ca cel de sus, apare ca ceva foarte firesc, și când se pune în el și o diplomație atât de transparentă ca aceea a lui Hașim-Efendi, atunci are și darul de a fi hazliu. Grecomanii-Armâni și Grecomanii-Bulgari, adecă paneleniștii, precum și panbulgariștii lucrează zi și noapte la surparea statului turcesc; zilnic calomniează oblăduirea turcă sub adăpostul căria se bucură în realitate de cea mai deplină libertate. Autoritățile merg până acolo că le îndeplinesc mai toate poftele, de și îi știu inimici al statului turcesc. Prin îndemnul interesat al acestui dușman neadormit din casă, îndemn menit a îndrepta atenția autorităților în altă parte, ele privighiază cu luare aminte toate mișcările unui străin, care cercetează niscai ruine, descifrează scripturile de pe niscai petre, ori caută datinele

unei populaţiuni din Peninsulă. Cum věd un străin, paneleniştii şi panbulgariştii se arată spăimăntaţi şi îngrijoraţi de fericirea statului turcesc. De fapt însă grija lor cea mare este că străinul acesta, nu va găsi destul de barbară oblăduirea turcă, adecă aşa precum o descriu ei prin ziarele din occident, prin cele de la Atena şi din Sofia, ci o va arăta îngăduitoare, precum şi e în realitate. Zilnic scriu roḑĕtoarelor de antichităţi de pe la facultăţile din occidentul Europii, că Turcii sunt barbari, că mânăncă carne de om viu, şi... eată un străin, care trece prin Turcia şi apoi scrie că Turcii sunt oameni ca toţi oamenii şi că mânancă pilaf şi carne de berbec. Toată urzeala panelenică şi panbulgarică se încurcă! Poate să vie o zi când roḑĕtoarele de antichităţi elenice de pe la catedrele facultăţilor din occident şi ziarele turcofobe, care iau pe Greci şi grecomani drept Temistocle ori Pericles, să ajungă a se încredinţa că Elenii au murit până la unul, că Grecii şi grecomanii din Macedonia, Epir, Tesalia şi Albania sunt multe neamuri de oameni: că unii se coboară din coloniile romane, şi sunt Valahi, alţii sunt Albaneji, alţii Bulgari, alţii Sêrbi, alţii Evrei, alţii Ţigani şi că n'au nici în clin nici în mânică cu Elenii de mult reposaţi! Poate să vie o zi ca turcofobii din occident să afle că Turcii sunt pacinici, muncitori şi se hrănesc cu pilaf, cu carne de oae şi berbec şi cu legume, pe care le câştigă prin sudoarea frunţei lor, ear nu răpindu-le de la bieţii Eleni şi mai ales dela bieţii Bulgari, pupilii creştinei Rusii. Atunci ce se mai alege de panelenism şi de panbulgarism? Ce se mai face cu Marea-Grecie, care trebue odată să se întindă până la Perlepè, şi mai sus încă, până la Scopia, mistuind neamurile de *vlahofoni*, *albanofoni* şi *bulgarofoni*? Şi mai ales cum remâne atunci Constantinopol? Ce se face cu Marea-Bulgarie, care odată trebue să se întindă până la Salonic, până la Adriatica şi până la Marea-Neagră? — Nu se poate!! Publiciştii străini trebuesc deci denunţaţi... afară de aceia, bine

înțeles, cărora praful de pe stradele orașelor și al căilor din Peninsulă, le miroasă a opincele lui Ahiles. Afară de acei carii găsesc că Slavii ar fi cei mai numeroși în Turcia, deși doar în Peninsulă s'au format deja două state slave, ba trei cu Montenegrul. Și autoritățile turcesci nu înțeleg că paneleniștii și panbulgariștii le distrag, când le arată cu degetul inimicii imaginari? Ear dacă înțeleg, atunci...?

Eșind dela Haman Vlah-Ciarși, umblai câte-va ciasuri prin Bitule, oraș mare cu stradele ceva mai largi decât ale comunelor ce visitasem până aici, deși nu tocmai îngrijite, în ce privesce curățenia. Mai ales mahalaua Ovreilor, lasă mult de dorit în această privință. Grecomanii susțin că în Bitule nu ar fi decât cel mult opt mii de Armâni, și cu toate acestea pe toate stradele nu se věd decât copii, carii jucându-se, vorbesc numai armânesce. De te adresezi lor pe grecesce, ca să'i întrebi unde se află cutare stradă? unde șede cutare om mai de seamă? nu te înțeleg de loc, ear dacă îi întrebi pe armânesce, îndată îți respund la toate. Dacă se joacă de-a frânturile de limbă îi audi zicênd:

Capră albă,
Chiatră albă;
Calcă capra,
Creapă chiatra.

Dacă se ceartă îi audi zicêndu-și unul altuia: «s'te mâcă draclu» (= să te mânânce dracul = să te ia... etc.), ori «foclu s'te ardă» sau «s'te astingi» (= să te stingi = să mori). Dacă vor să se convingă își spun: «ași să'mi bănezi!» (= așa să trăesci!) ori îi audi jurându-se: «ași să 'mi băneazǎ tata!» (= așa să-mi trăească tata, adecă: să n'am parte de tata), ori «pri caplu a meu». — Ear dacă ajung de la ceartă la batae, apoi se înjuriază tot pe armânesce, limba lor maternă. Cum se întâlnesc femeile își strigă: «calembar» (= cale bună), apoi stau de vorbă pe armânesce, și când se

desparte îşi zic: «cu Dumnizĕ», «s'nĕ vedem cu ghine» ori «să şĕḑi cu sănătate» ori «cu sănătate», sau «oară bună», şi dacă au a'şi spune vr'o felicitare, le auḑi: «să bănează fumealia'ţi» (= să'ţi trăească familia) sau «să'ţi de Dumnizĕ tut çi 'ţi va ịnima» (= să'ţi dea D-zeu tot ce'ţi doreşce inima). Şi încotro te întorci, la copii şi la femei găseşci tot limba armânească. Trecênd prin piaţa de carne, vĕḑui doi măcelari că se certau pe greceşce; unul mai înferbântat, trecênd de la vorbă la faptă, trase cuţitul şi păşind spre adversarul lui începu a'l înjuria pe armăneşce. Cel atacat, trase şi el cuţitul de la brâu, rĕspunḑênd în aceeaşi limbă. Cei cari îi înconjurau se repeḑiră să-i împedice de a se ucide, şi, sbătêndu-se cu beligeranţii, vorbeau toţi pe armăneşce. Este cunoscut faptul psihologic, că în parocsismul furiei, tot omul nu se mai poate esprima de cât în graiul matern.

Totuşi panelinismul şi agenţii lui greci, grecomani şi chiar franceji, cari însă sunt atât de îndrăgiţi de adevĕr încât, când stau de vorbă cu consulul grec din Bitule, observă şi lasă posterităţei până şi gesturile ce face zisul consul, când îşi aruncă «capĕtul ţigaretei sale stinse» [1]), toţi aceşti demni şi desinteresaţi barbaţi ne spun că locuitorii Bitulei şi ai altor oraşe şi comune din Peninsulă, cari vorbesc armâneşce în familiile lor, nu pot să fie decât *Eleni de origină vlahicească*, sau, cu-un cuvênt: *Vlahofoni*. Din causa aceasta şi pe temeiul notelor împrumutate din saltarele consulilor greci, sub a căror protecţie se găseşce Francezul vizitând Monastirul şi în a căruia societate se simte ca şi când ar fi «en compagnie d'Alexandre le grand, d'Aristote...» [2]) putea să scrie d-l Victor Berard: «que devient cette *nation* macédo-roumaine qu'Apostolo Margarit promet au monde?.....

---

[1]) *La Turquie et l'Hellénisme contemporaine*, par Victor Berard, Paris 1893. — pag. 201.
[2]) id. op. cit. pag. 175.

En adoptant ses chiffres, à lui, sa nation serait dispersée dans les villes suivantes:

Monastir	Familles	2.000
Vlacho-Klisoure	»	1.000
Blate	»	350
Kroutchevo	»	2.000
Okhride	»	500
Tirnavo	»	400
Magarova	»	500
Moloviste	»	500
Copezi	»	500
Niausto	»	500
Veria	»	750 = 9.000

Ajoutez 200 villages dans l'Albanie du sud, 60 ou 80 le long de l'Ariatique, une centaine de bourg et quelques villes dans la Thessalie et la Grèce du nord. Le total irait peut-être à 300.000 individus. Que peuvent faire 300.000 individus, noyés dans d'autres foules, dispersés sur un millier de kilomètres? Et dans ces 300.000 Valaques nous adoptons le villes du Pinde et de Thessalie, hellènes de cœur depuis longtemps, hellènes en fait depuis dix ans. Quand tous les autres seraient fidèles au souvenir et à la langue des ancêtres, ce n'est pas avec 200.000 hommes qu'Apostolo pourrait bâtir une nation...» [1]) E foarte interesantă și în acelaș timp mișcătoare grija ce consulii greci au știut să inspire d-lui Victor Berard pentru națiunea armânească, care.. vai! n'are cum să poată alcătui o națiune, nenumĕrând decât numai 300.000 de suflete! Toată națiunea, toată... numai 300.000 de suflete! Și să fie știut că în numĕrul de 300.000 de Valahi s'au cuprins și populațiile comunelor armânești din Pind, și ale celor din Tesalia, care erau eleneșci de mult cu inima, și care de zece ani, împliniți tocmai când d-l Victor Berard se găsea sub protecția consulilor Greci, s'au făcut

[1]) Vict. Berard op. cit. pag. 262—263.

tot atât de elene ca Licurg şi ca Leonida. Nu... nici un suflet valah n'a remas nesocotit... Pretutindeni a umblat d-l Victor Berard, în Turcia de Europa, ba chiar şi în Tesalia dăruită Greciei, şi nu sunt decât 300.000 de Valahi! Mai mult: a luat chiar esageratele socoteli ale lui Apostol Măraflat ca bune — pe care le va fi găsit, în saltarele consulilor greci, protectorilor lui — şi în toată Macedonia n'a aflat decât 9.000 de familii armâneşci. Voiţi să socotiţi, nu pe 5, ci pe 10 suflete familia? fac 90.000. Voiţi să socotiţi pe 20 de suflete familia? d-l Victor Berard vĕ dă voe... fac 180.000 de suflete. In Albania ce să mai fie? In 200 de sate din Albania interioară şi în 60 sau cel mult 80 de sate de-a lungul Adriaticei, ce voiţi să mai fie? Să tot fie încă 120.000 de suflete! Deci eată că totalul nu se poate ridica, cu nici un chip peste 300.000 de suflete de Valahi. Dar nu, nici 300.000 de Valahi nu sunt. Căci, dacă pleacă cine-va din Franţa, — sau de unde va fi plecat d-l Victor Berard — şi îndură toate greutăţile călĕtoriilor din Peninsulă şi «îi sufere amorul propriu» trebuind «en qualité de Français» să fie «protejat de consulul grec» şi nu culege nici o datină sau credinţă, şi nu citeşce nici o peatră, şi nu se interesează de atâtea şi atâtea lucruri din Peninsulă estrem de interesante, şi nu se sue la nici o ruină, şi nu ia nici o fotografie, şi nu găseşce nici un cuvênt de admiraţie pentru frumoasa ţară a Turciei, şi nu adună nici o literatură, şi nu are nici o bucurie alta decât a se crede în societatea «lui Alecsandru-cel-Mare şi a lui Aristotel, adevĕraţi Macedoneni», când consulul grec din Bitule îi recitează cântul lui Rhigas, un eterist care voea să ridice popoarele dela Dunăre în contra împĕrăţiei, atunci se naşce grava şi ştiinţifica întrebare: cum se poate să fie atât de mulţi Valahi? adecă 300.000? Şi de oare-ce pofta de mâncare vine mâncând, era firesc să se mai înghiţă încă 100.000 de Valahi, pe motiv că nu vor fi rĕmas fideli su-

venirului limbei strĕmoseșci, și numĕrul lor total să se scoboare la 200.000 de suflete, căci șubredele socoteli ale panelenismului ar fi foarte jenate și când ar fi fost numai 300.000 de Valahi pe fața Peninsulei. Și, pentru ca aceste socoteli ale panelenismului să nu sufere și să nu fie încurcate, de aceea d-l Victor Berard, pentru a se face plăcut consulilor greci, s'a dedat la atâtea eserciții de aritmetică elementară. Această adâncă pĕtrundere în adunare și scădere, precum și această mare iubire de adevĕr, constatate la d-l Victor Berard, nu pot să impună decât... decât netrebuința de a-i rĕspunde.

Totuși, fiind-că s'a ostenit omul de a scris o carte de 350 de pagine despre «Turcia și elenismul contimporan» e bine să-i amintim ce zice d-sa, despre d-l Sp. Gopcevič, care și el a scris o carte intitulată: Macedonien und Alt-Serbien, Wien 1889. Eată : «D. Gopcevič, în timpul res-«boiului sêrbo-bulgar, a fost de partea Bulgarilor și chiar «a scris pentru aceștia o carte despre *Bulgaria și Ru-«melia orientală.* [1]) Dar într'o zi pe când d-l Gopcevič sta «dinaintea mesei lui și cugeta la popoarele din Macedonia, «la cartea sa despre Rumelia, atât de parțială pentru Bul-«gari, la o altă carte a sa: *Albania superioară și ligele «ei*, atât de parțială pentru Albaneji, un necunoscut veni «și îi propuse de a'l conduce în Macedonia și a'i proba «la fața locului, că toți pretinșii sĕi Bulgari și Albaneji «erau Sêrbi, vorbeau sêrbeșce și aspirau a deveni Sêrbi «într'o zi... D-l Gopcevič acceptă călĕtoria și la reîntoar-«cere putu scri în in-quarto volumul sĕu: *Macedonia și «vechea Serbie* în care 'și-a repudiat erorile trecute.» Invinuirea ce D-l Victor Berard aduce D-lui Gopcevič nu e numai transparentă, ci cu ochi și cu sprincene. Cu alte cuvinte: D-l Gopcevič a fost cumpărat de Bulgari și a

---

[1]) Vict. Berard, op. cit. pag. 202.

scris o carte în favoarea lor, apoi a fost cumpĕrat de Albaneji şi le-a făcut şi lor o carte după pofta inimei, şi, în fine, a fost cumpĕrat de Sêrbi, şi a isbutit a găsi în Macedonia atâţea Sêrbi, încât s'au spăimântat şi Sêrbii de puterea marelui lor popor. Şi de ce D-l Victor Berard bănueşce pe D-l Gopcevič? Pentru că acesta nu descopere în tot vilaietul Kossovo nici un singur Grec? Pentru că în tot vilaietul Monastir i se pare că găseşce vr'o 50.000 de Greci? Şi pentru că în vilaietul Salonic, după multă trudă, abea găseşce iarăşi vr'o câte-va zeci de mii de Greci? Dar atunci D-l Victor Berard nu se teme că va fi şi d-sa bănuit mai ântĕi de Turci, pe carii îi nedreptăţeşce din toate punctele de vedere, ceea-ce nu s'ar fi putut aştepta să facă D-l Berard, care zice că e francez? Nu se teme că va fi bănuit de Bulgari şi de Sêrbi? Că va fi bănuit de Valahi pe carii d-sa i-a înghesuit cu silnicie în călimarea de pe biuroul consulului grec din Bitolia? Nu se teme că i s'ar putea zice într'o zi că ar fi trebuit să-şi scrie cartea de-acasă, ca unul care avea de la consulii greci, ba chiar de la Atena, toate notele necesare până şi pamfletul Cosmulei [1]), în care se acusă compatriotul sĕu rĕposatul părintele Faveyrial, şeful Lazariţilor din Bitolia? Nu se teme de bănueală, când cată nod în papură părintelui Faveyrial, pe care îl denunţă şi în contra căruia asmuţă vĕdit în scrierea sa, numai şi numai pentru că acesta era amic al Valahilor, credincioşi imperiului Ottoman, şi neamic Grecilor, carii tulbură necontenit pacea Peninsulei-Balcanice? Şi mai mult decât ori-cine este d-l Gopcevič, care poate bănui pe d-l Victor Berard!... Cele zise mai sus însă, nu înseamnă că încerc a lua apărarea unuia din d-lor. Liberi sunt să se bănuească.

---

[1]) *Memoriu despre starea şcoalelor românesci din Macedonia*, Bucureşci, 1891.

Trecurăm pe nişce strade din Bitule, despre care mi se spuse că se numesc *stradele beţivilor* şi care au istoria lor. Pe când peste vilaietul Monastir era Valiu Escelenţa-Sa Rifaat-Paşa, astăzi ministru de interne al Sublimei-Porţi, se observase că se începuse în Bitule, a se face mare abus de băuturi spirtoase şi că numĕrul beţivilor crescuse într'un chip surprindĕtor. Inţeleptul Rifaat-Paşa, care izbutise deja a înfrêna tâlhăriile, hoţiile şi omorurile în vilaietul sĕu şi care dăduse dovedi de un mare talent de administrator, dori să stârpească şi viciul beţiei, ce prea se întindea şi cugetâ la o mĕsură. De aceea el făcu un regulament, după care, tot omul, de ori-ce treaptă socială, care ar fi prins în stare de beţie să fie imediat luat de poliţie şi pus să sfărîme peatră din bolovani anume aleşi, ear cu peatra sfărîmată să se paveze unele strade din Bitule. In regulament era prevĕdut că beţivul prins, fie el un beiu, ori un paşa, fie el milionar, fie el ori-cât de sus pus în societate, era dator să lucreze ênsuşi la sfărîmarea petrei şi nu avea dreptul a plăti, pentru ca un altul să lucreze în locul lui. Regulamentul fu trimis la Stambul spre aprobare, ear Inalta-Poartă îl învesti numai-de-cât cu încuviinţarea ei, ştiind că Rifaat-Paşa pe lângă că este un înţelept bărbat este şi un om imparţial şi drept, aşa cum trebue să fie un bun administrator. Cum se întoarse la Bitule aprobat regulamentul acesta, care dovedeşce o însemnată simţire de morală socială, Rifaat-Paşa ca valiu de Monastir îl şi puse în aplicare, şi încă în capitala vilaietului. Fii de paşale mari funcţionari, înalţi clerici, mari proprietari, bancheri de erau prinşi beţi pe stradă, îndată ereau luaţi şi puşi la sfărâmat peatra. Şi nu se cruţa nimeni. Beţivul fie cât de sus pus, de ori-ce religie şi de ori-ce naţionalitate, trebuia să sfărîme peatra cu mânele lui, ca şi beţivul din popor. Odată a fost prins beat un mare bogătaş numit Boga, proprietarul celei mai însemnate fabrici de postav din Dihova, grecoman

cu sentimentele. Şi s'au făcut pentru el demersuri diplomatice, din partea Grecilor, ca să scape de a sfărâma peatră, sau să fie înlocuit, sau să plătească ori-cât, dar în zadar. Ear stăruitorilor pentru acest bogătaş Valiul Rifaat-Paşa le-a respuns:

Un Cadiu.

— Mĕsura este pentru toţi, fără deosibire. Vinovatul trebue să'şi espieze ênsuşi păcatul, ear nu prin delegaţiune. Eu ênsumi dacă m'aş face vinovat, aş sfărima peatră cu mânele mele. Cine nu vrea să sfărime peatră n'are decât să se păzească de păcat.

Şi s'a sfărîmat atâta peatră de mânele celor prinşi în stare de beţie, încât s'a pavat cu ea mai multe strade, care poartă şi vor purta încă lung timp numele de *stradele beţivilor*. Mulţi, foarte mulţi au criticat mĕsura aceasta a lui Rifaat-Paşa, mai ales acei carii nevrênd au contribuit cu lucrul mânelor lor la îmfrumuseţarea Bitulei, însă oamenii cu minte au admirat şi aprobat sentimentul moral ce a dictat-o.

Inainte de a merge la masă, trecui pe la părintele Faveyrial, pe care îl vedeam pentru a doua oară, spre a'l înşciinţa că întâlnirea ce trebuia să am cu el la 2 ore post.-m. va

fi mutată la 3 ½ ore, de oare-ce la 2 ore aveam aranjată o întâlnire cu E. S. Valiul Faic-Paşa. Ântĕia dată când vĕḑusem pe acest onorabil bĕtrân 'şi-a dat toată osteneala să mĕ convingă că adevĕrata credinţă este acea a bisericei apusane; şi punea în vorbirea lui atâta foc şi atâta inimă. De sigur că tot omul, care îşi respectă şi îşi iubeşce credinţa este el ênsuşi demn de respect.

— Dacă aş fi spiritist, zicea el, aş crede că în esistenţa mea anterioară, voiu fi fost Valah; atât de mult iubesc eu pe aceşti oameni, cărora le-am închinat toate aspiraţiile mele. Ei primesc să'i învĕţ franceza, şi ai vĕḑut cât de bine o vorbesc toţi câţi au trecut prin liceul de aici; ei primesc să alerg pentru interesele lor culturale; ei primesc ajutorul meu în luptele ce au cu Grecii şi grecomanii, şi din-când-în când îşi dau osteneala a-mi zice câte unu: merci. Da, îi iubesc mult, căci sunt înzestraţi cu daruri pe care nu le au celelalte popoare din Peninsulă: sunt muncitori, sunt morali, şi oneşti. Şi mai au un dar: sunt perseverenţi când îşi pun ceva în gând... Ajung... ori-cât de târziu dar ajung, căci ei ştiu a aştepta. Să nu mĕ ţii cum-va drept un om ascuns... voiu să-ţi spun tot ce am pe inimă... Da, îi iubesc, însă nu fără interes....

— Pot şti ce interes? căci am vĕḑut că tot ajutorul ce ai dat şcoalei armâneşci este absolut desinteresat.

— Ba nu... ba nu... De ce să-mi dau un merit care nu'l am... Dar interesul meu e de o ordine mai înaltă, el nu e de lumea aceasta...

— Te înţeleg...

— A! veḑi? eram sigur că mĕ vei înţelege. Să fim lămuriţi... şi să vorbim cu cărţile pe masă. Stăruinţa cu care Valahul îşi urmăreşce scopul şi marea lui putere de a aştepta izbânda, fără a despera o clipă, este calitatea lui cea mai mare... Ia... închipueşce'ţi ce misionari ar da într'o zi poporul acesta!

— Aţi făcut deja începutul...

— Un început? Printre Valahi?

— De singur.

— Vorbeşci de Papa Dimitrie Constantinescu?

— Tocmai.

— Un om care a recunoscut supremaţia S. S. Papei numai şi numai pentru ca să-şi scape pielea de biciul călugărilor greci, va-să-zică care nu de voe, ci de nevoe s'a convertit? Şi oare în a devĕr s'a convertit? După ce a scăpat din mânele Grecilor, zi cu zi a lăsat să se rĕcească relaţiile cu noi, până ce le-a tăeat de tot. Şi dacă nu s'ar fi lepădat de noi de tot, l'ar fi primit iarăşi Valahii din Bitolia, carii au conducerea şcoalei şi bisericei armâneşci? şi l'ar fi numit iarăşi institutor? Un început?

— In toate casurile cu unul se încep toate...

— Afară de lucrarea aceasta!

— Cum...?

— Mĕ vei înţelege îndată, întrerupse părintele Faveyrial. Valahii — şi mĕ gândesc la toţi, la cei de aici, şi la cei de la Dunăre — Valahii după mine sunt poporul, care va uni odată iarăşi biserica despicată în două a lui Christos.

— Nu înţeleg...

— Mĕ vei înţelege îndată. Nu pot să argumentez lucrul, o spun curat; însă o proorocie nici nu se argumentează! Sunt convins... vĕd... simt că poporul Valah va uni biserica învrăjbită a lui Christos. Când Valahul va zice: *da*, pacea se va face ca prin minune, şi rĕul pe care l'au făcut Grecii bisericei şi credinţei, progresului omenirei, îmbunătăţirei neamului omenesc, va înceta! Şi *da* acesta îl va zice Valahul de aici, mai curând de cât cel de la Dunăre.

— Acum cred că te înţeleg...

— Nu, tocmai acum nu mĕ înţelegi. Nu unul câte unul vor zice *da*, ci toţi odată. Convertirea pe individ între Valahi nu însemnează nimic, pentru că ei sunt neîncredĕ-

tori... bănuitori... şi la ei nu se trec momeli; numai causele mari îi mişcă. Când li s'a strigat că creştinătatea grecească e ameninţată, că Elada e în pericol, au sărit îndată vitejii Valahi... Atunci s'au ivit Marcu Bociar, Tănase Diacu din Muşuniţa de pe Parnas, Odiseu Andruţu Veruşiu cel dela Gralia de lângă Termopile, Hagi-Petru, Palasca Bajdechi, Dracu, Giavela, Griva, Bucovala, Jaca, şi atâţi alţi viteji carii au luptat la 1821 şi la 1854, toţi Valahi. Şi cu câtă abundenţă a curs sângele valah mai în toată Peninsula-Balcanică, şi aproape un veac întreg! Pentru ce causă a curs generosul sânge al eroilor valahi! Pentru Elada... pentru liberarea greciei! Grecii împreună cu strĕmoşii lor au dat lumei şi binele şi rĕul ce puteau ei să dea. Elenii ne au lăsat literatura şi artele câte au putut naşce, sau câte au putut contraface după Egipteni, ear Grecii ne-au lăsat spargerea bisericei lui Christos şi alt nimic. Să se entusiasmeze cine-va pentru Eleni, mai înţeleg; dar pentru Greci? Mai ântĕi Grecii n'au esistat de cât de la 1821 încoace. Ce au fost mai înainte? o populadă pur şi simplu; la fiinţa de stat nu a putut ajunge prin sineşi, şi când a ajuns, după ce au liberat-o Valahii, ce a putut face? Priviţi statul grec... sper că nu e aşa de greu să i se proorocească viitorul. Abea stă pe picioare Grecia, şi, în loc să cugete să se curarisească de relele de care suferĕ, şi să se însănătoşeze, şi să se mulţămească cu ce i-a dat Dumnezeu prin eroismul şi devotamentul Valahilor, ea cugetă la cuceriri. Un copil cuceritor! Grecia crede că cu slabele ei mâini va sugruma pe Valahi, pe Albaneji şi pe Bulgari, trei popoare înzestrate cu virtuţi etnice pe care Grecii nu le au, şi că din Vlahofoni, Albanofoni şi Bulgarafoni, cum îi botează ea îi va preface în Eleni, în ceea-ce nici Grecii ênsişi nu sunt. Dar Dumnezeu le-a pus stavilă, spre a le arăta că de acum trebue să'şi întoarcă privirile spre propria lor casă. La nordul Greciei stau ca un zid apărător pentru Turcia, Valahii

Fărşeroţi, Valahii Epiriaţi, o parte din Grămosteani şi Valahii Olimpiani. E curios cum Turcia nu înţelege a face din zidul acesta ceea-ce trebue a face. E curios cum lucruri foarte simple, adesea veacuri întregi rĕmân neînţelese! Turcia are în aceste patru triburi de Valahi, care numĕra peste şease sute de mii de suflete, nişte santinele fireşci şi gratuite în contra panelenismului. Dea Turcul şcoala şi biserica armână acestor Valahi şi să vedem ce se va mai alege de marea-idee-panelenică. Turcia işi dă foarte bine seamă că propaganda panbulgărească şi pangrecească e de altă natură de cât cea armânească, care nici odată nu poate deveni panromânească. Voi, cei de la Dunăre, nu aveţi cum trece peste Bulgari şi peste Sêrbi spre Macedonia, şi nici nu aveţi interes a trece. Ochii voştrii, ai celor de la Dunăre, şi dorurile voastre sunt îndreptate spre nord şi poate şi spre rĕsărit, şi aveţi netăgăduită dreptate. Dar Bulgaria e vecină cu nordul Macedoniei la sud, şi Grecia e vecină cu sudul Macedoniei la nord. Şi ştiu bine că guvernele turce înţeleg deosebirea aceasta. Şi dacă o înteleg aceasta atunci e de mirare cum de nu cheamă pe Armâni, însăşi Turcia la Armânism?

— Dar la sud este deja un cordon de şcoale armâneşci şi Armânii din Epirul de jos, cei din Pind şi cei din Tesalia au fost deja chemaţi la Armânism... ziseiu bĕtrânului.

El dădu din cap neîncreḑător şi îmi respunse:

— Nu încă... nu încă... Cei din Zagori nu stau destul de bine, de pildă. Ve gândiţi la Apostol Mărgărit... Inţeleg. E drept, el a lucrat acolo bine şi în favoarea imperiului, ca şi cel mai credincios şi mai luminat Turc. Dar acolo mai trebue lucrat mult spre întărirea zidulul armânesc, şi ar trebui ca ênsuşi guvernul turc să pue mâna şi să deplinească lucrarea. Şi ce uşor lucru este acesta, şi ce grabnic l'ar face Inalta-Poartă.

— Cum anume?

— Cum? Lămurit și pe față. Să zică Sublima Poarta Valahilor din Epir, din Pind și din Tesalia turcă, ba chiar din toată Turcia de Europa, să le zică numai atât: Voi Valahilor, sunteți Valahi și Valahi să rĕmâneți, închinați-vĕ de acum, în limba strĕmoșilor voștri Valahi și grăiți cu mândrie limba voastră valahă..! Atâta să zică Poarta și va câștiga atâta recunoșcință dela Valahi, în cât numai într'un cias forsforiscențele panelinismului se vor stinge pentru veci. Ear din credința Valahilor împĕrăția își va face un mur tare și nalt pănă la ceruri, atât de nalt încât nu numai Grecii, dar nici dorurile lor nu vor mai trece peste el. Da, lucrărei panelenice trebue să se pue cât de neîntârziat stavilă, căci ea, și de cât-va timp, și cea panbulgarică înveninează pacea Peninsulei. Și tocmai acum este timpul, când Grecii bat în retragere, cum fu silit a face odată Anibal, când Scipione se duse de atacă pe Cartagena. Și știi cine este Scipione Africanul în imprejurarea aceasta?.. Falimentul...

— Poate că pui oare-care asprime, în judecata din urmă despre Grecia.... întrerupseiu eu.

— Asprime?... da, nu fac însă o nedreptate. Cel care judecă nedrept judecă din ură și se depărtează de adevĕr... Cel care judecă aspru respectează adevĕrul. Să nu credi că urăsc pe Greci.. nu, căci eu nu știu a urî, dar știu a certa.. O! a certa știu și cert pe tot omul care merită a fi certat. Poporul grecesc are dreptul de a trăi, ca și ori-care alt popor, și, deși a comis crima neertată de a fi despicat în două biserica lui Christos, poate că va veni o zi când se va îndrepta. Nici un om nu poate vedea în adâncimile viitorului. Poporul grecesc însă, ca și ori-care alt popor, nu are dreptul de a nu lăsa pe celelalte popoare de a trăi. Când atinge cine-va un Grec, nu se mulțămesc că țipă el de se aude pretutindeni, dar cere ca toată lumea să țipe cu el. Totuși își arogă dreptul de a falsifica credința, de a întuneca conștiința și de a înșela pe Valah, pe Albanez și pe

Bulgar. Şi încă ce Valah, ce Albanez şi ce Bulgar? Pe cel dintr'o ţară vecină, din Turcia. Ai la tine Valahi, şi Albaneji, şi Slavi mai mulţi decât Greci; fie.! sunt între graniţile stăpînirei tale. In casă străină ce caţi? Mai ales că Valahul şi Albanezul din Turcia e mai fericit decât cel dela tine, din Grecia. Nici independenţa ta nu ţi-ai câştigat'o prin sângele tĕu, ci sânge Valah şi Albanez s'a vĕrsat pentru ea. Turcii nu s'au milogit la Europa pentru a câştiga ţara ce ei stăpânesc, ci au plătit-o cu preţul sângelui lor. Să nu'mi spue Rusul că nu are alt dor de cât să împlânte crucea moscovită pe turlele Sfintei Sofii, căci nu'l cred. Să nu'mi spue Englezul că nu umblă după câştig, ci numai după lăţirea civilisaţiei în ţările sĕlbatice, căci nu'l cred. Eu sunt Francez şi sunt mândru de sângele ce-mi curge în vine, dar acest sânge francez mie nu-mi vîjie în urechi, nici îmi întunecă vederea. Inţeleg durerea perderei Alsaciei şi Lorenei, dar aceasta ne dă dreptul de a sugruma pe Tonchineni şi pe Africani? Cum? Adecă pentru că aceştia au pielea mai arsă de razele soarelui decât a mea sunt meniţi a fi jerfta mea? Cum au să rîdă oamenii viitori de acest drept! Şi dacă eu nu recunosc Franciei dreptul acesta, îl voiu recunoasce oare Greciei? Ei, care nici independenţa nu şi-a luat-o ênsăşi? Ce logică ar fi aceasta şi ce iubire de adevĕr? Da, Termopile este al Grecilor, adecă al Elenilor, însă Misolonghi este al Valahilor şi fie-căruia trebue dat ceea-ce este al sĕu. Cu drept se plâng Valahii voştri, când istoriografii Greci îi botează întru panelenism....Ei nu vor asemenea botez şi eată ce zic ei, căci i-am audit de-o mie de ori....eată....aşteaptă....

Şi părintele Faveyrial trase repede un saltar, scoase o carte şi după ce rĕsfoi cât-va în ea mi-o dedu deschisă la pagina 120. Era: «Studii istorice aupra Românilor din Peninsula – Balcanică» a d-lui I. Caragiani.

— Citeşce....citeşce....

— O cunosc cartea, părinte....

— Nu mĕ îndoesc... dar citeşce...eată aici....să vedi ce zice un descendent din Armânii, cari au luptat pentru independenţa Greciei...eată aici...— Şi îmi tot arată cu degetul.

Citii:

«In istoria antică a Greciei clasice, nu găsim fapte eroice «ca ale Suliaţilor, ca să ne mândrim ca Grecii, dar chiar «dacă am găsi, nu-i frumos din partea noastră să trecem «de ceeace nu suntem, şi de aceea ar trebui odată să «se spună lumei adevĕrul şi să înceteze odată pentru tot- «deauna posiţia falşă, în care suntem puşi noi Armânii de «a trece de ceea-ce nu suntem. De când cu trecerea noa- «stră în aceste descendenţe, noi Armânii ne-am zăpăcit, nu «mai suntem nici Armâni, nici Greci. Ce era să peardă «Grecii dacă istoriografii revoluţiei grece spuneau că cutare «şi cutare căpitan este Armân? Căci Grecii au un trecut «mare în alte lucruri, poate mult mai importante, cum sunt «lucrările de arte, de litere, de sciinţe etc. şi nu au tre- «buinţă să-şi aproprieze gloriile militare ale Armânilor, cari «acuma es şi ei la iveală, cu toate că de mult în locurile «acestea noi suntem totul. Va spune cine-va că aceste idei «sunt înguste, însă aşa este omul, are numele sĕu, are nu- «mele de familie, numele de naţie a sea, şi, nu vrea cu «nici un preţ, dacă are ambiţiune, să poarte nume străin, «fie în ceea-ce priveşce persoana sa, fie în ceea-ce priveşce «naţiunea sa; căci ast-fel nu mai este individualitate, şi'şi «perde indemnul la ori-ce lucru mare. Noi nu ne-am gân- «dit nici-odată în lupte, să lucrăm pentru istorie, dar fiind- «că s'au scris lucrurile acestea, trebuia să se facă dreptate. «Voi tinerii faceţi această dreptate.»

Inchisei cartea şi apoi ziseiu bĕtrânului care mĕ privea:

— Cunosceam pasagiul acesta, în el d-l I. Caragiani a consemnat plângerea demnă şi liniştită a mai multor descendenţi de-ai căpitanilor şi armatolilor armâni, carii s'au luptat pentru

independenţa Greciei, descendenţi, pe carii d-l I. Caragiani i-a întâlnit în călĕtoriile sale.

— Da, şi se plâng că Grecii nu îi lasă Armâni, ci îi înfăţoşează că scoborîtori ai lui Leonida şi ai lui Temistocle, şi Armânii nu vor să fie decât Armâni. Este curat adevĕrul ceea-ce zice autorul aici, căci şi eu i-am audit pe aceşti Armâni de o sută şi de o mie de ori plângêndu-se din causă că Grecii îi înfăţoşează şi pe ei ca Greci, ceeace ei nu vor. Voi tinerii, faceţi-le deci dreptate.

— După ce Armânilor se va da libera cultivare a legei lor şi a limbei lor şi după ce ei vor ajunge la un oare-care grad de cultură, zisei eu, atunci ei ênşişi vor scri şi ênşişi ei îşi vor face dreptate. Pagina aceasta de istorie este a lor şi nimeni nu va izbuti să le-o iea, cu atât mai puţin istoriografii greci.

— Pănă atunci însă, am adunat eu material pentru istoria Armânilor . . .!

Şi deschidênd alt saltar, pĕrintele Faveyrial îmi arătâ un mare teanc de manuscrise.

—Eată . . . adaose el, după moartea mea, care nu mai poate întârzia prea mult, Valahii au aici la un loc mai tot ce 'i priveşce.

Şi stătu bĕtrânul cât-va, privind la 'naltul teanc de manuscrise, şi parcă mângăea nişte amintiri dulci, rechemându-le din vremi îndepărtate. Ochii lui se luminau mereu, se deschideau mai mari, buzele îi tremurau încetinel . . . ear apoi şi faţa lui, şi ochii lui, şi gura lui puţin agitată parcă începură a zîmbi, dar cui? căci privirea lui era ca perdută în spaţiu ?. . . De sigur unei idei mari pe care el o va fi hrănit o viaţă întreagă cu tot sângele inimei lui. Apoi îşi opri ochii pe mine şi îmi zise ca în şoapte:

— Da . . . au o putere de voinţă . . . o putere de voinţă, care va aduce servicii imense credinţei . . . Numai ei vor reda bisericei pacea mult dorită!

Ani îndelungați a trăit la Bitule acest bĕtrân și a făcut atâtea drumuri în comunele Armânilor și a simțit cu ei, și le-a

Părintele Faveyrial

înțeles dorurile, și le-a înțeles firea, de aceea admira cu atâta convingere și speranță puterea de voință a neamului aces-

tuia. Aşa cum grăise el cuvintele din urmă şi cum apoi ridicâ încetinel ochii în sus, părea într'adevĕr ca inspirat. Toată ființa lui era pĕtrunsă, strĕbătută de credința în voința Valahului.

— Părinte Faveyrial, îi zisei eu rugător, îmi dai voe să te fotografiez?

Călugărul Lazarit se ridicâ în picioare şi tot sângele îi peri din obraz, apoi îmi respunse cu durere:

— Ast-fel mĕ socotiți D·v.? Credeți că eu lucrez pentru ca să fiu cântat şi lăudat? Şi oare fapta bună nu este destulă resplată, pentru acela care o făptueşce? Am trăit fericit, căci am lucrat numai după îndemnul conştiinței şi nu aştept, decât ca Dumnezeu să voiască a mĕ chema la sine. Acesta este ultimul meu dor. Ear dacă bunul Dumnezeu voeşce ca eu să mai stau aici, voiu munci înainte şi voiu fi fericit muncind. Nu... altă urmă nu trebue să remâe după mine, decât faptele mele... Chipul meu? O bietul chipul meu... nu'i acordați atâta atenție!. Să nu te superi... nu'ți pot da voe să mĕ fotografiezi....

Vĕḑusem încă o față a acestui suflet de elită şi îmi părea rĕu foarte, că amărîsem pe bunul şi nobilul bĕtrân. In tăcere îi întinseiu mâna. El mi-o cuprinse cu amêndouă mânele şi mĕ privi ca şi cum el mi-ar fi fost greşit cu ceva.

— Să nu te superi... îmi mai zise la despărțire.

Aşa s'a petrecut ântĕia noastră întrevedere. Fotografia lui nu mi-a fost dat s'o am, decât după ce acest bĕtrân a fost—cum zicea el—«chemat de Dumnezeu»! [1]) De zeci

---

[1]) Câte-va luni mai târziu, în 1893, primeam din partea unui profesor armân o scrisoare din Bitule, în care se zicea: «Azi $^{14}/_{26}$ Noemvre 1893, părintele Faveyrial a încetat din viață. De sigur că şi D-ta vei regreta această mare perdere a noastră. Jean Faveyrial, preot din ordinul Lazariților franceji, născut la 1817 în diocesa Lionului, a lucrat cu o rară abnegațiune pentru tinerimea noastră şi s'a sacrificat pentru cestia național-culturală armână. Deşi a dispărut dintre noi, etern îl va urmări recunoşcința noastră. Fie bine-cuvîntată țara în care s'a născut şi sînul ce l'a alăptat!»

de ani se rugau Armânii recunoscĕtori, ca părintele Faveyrial să se fotografieze; şcolarii lui de la liceul armânesc i-au cerut voe ca să-i desemneze chipul, dar el a refusat în tot deauna. Şi nu-i plăcea să fie lăudat; şi fugea de omul căruia el îi dădea vre un ajutor, pentru ca să nu i se mulţumească.

El îşi găsea mulţumirea în ênsăşi buna făptuire pe care o făcea totdeauna mai mult în taină. Toată lucrarea lui era pentru Dumnezeu şi prin voia lui Dumnezeu, el deci era unealta lui Dumnezeu întru buna făptuire, şi de aceea — zicea el — nu i se datora mulţumire lui, ci Aceluia, prin voinţa căruia lucrase binele.

Dela ântĕia intrevedere şi pănă acum, când voeam să'l vĕd iarăşi, trecuseră vr'o două zile, în care întâlnisem o sumă de oameni, căror el le făcuse îndatoriri şi uşurări. Institutorii şi profesorii armâni, toţi îmi vorbeau cu gura plină de laude pentru părintele Faveyrial şi îmi arătară o mulţime de ocaziuni, în care călugărul Lazarit a pus puternic umĕrul, pentru causa culturală a Armânismului.

Vĕḑêndu-l acum a doua oare îi mulţumii pentru toate ajutoarele date Armânilor şi îl felicitaiu, dar el îmi rĕspunse:

— Asta e ca şi când mi-ai mulţămi că am ajuns la adânci bĕtrâneţe, sau pentru că eram odată castaniu şi am ajuns cu pĕrul alb. Aşa am făcut pentru că aşa îmi cerea inima să fac, şi tot aşa voiu lucra şi dacă aş mai avea încă o viaţă, pentru că aşa îmi cere inima şi mintea. Cine îmi datoreşce ceva pentru aceasta?

— O sumă de oameni carii îţi unesc numele cu acela al amicului valah al Sfinţiei-Tale.

— Staţi... staţi... nu vĕ prea grăbiţi. Ceeace a făcut Apostol Mărgărit şi ce am făcut eu e încă prea puţin! Dar să nu uitaţi şi pe alţi lucrători în viea aceasta a voastră. Cei carii vor scri odată istoria redeşteptărei Armânilor să nu uite pe Jeanpetry, directorul politic al ziarului francez

«Courier d'Orient» ce apărea în Constantinopol. Jeanpetry, era frate cu şeful poliţiei lui Napoleon III; avea mare trecere la Stambul, era o minte ascuţită şi departe vĕḑĕtoare. El a fost cel mai aprig apărător al Armânismului din Turcia. O sumă de articole privitoare la Armâni, apărute în ziarele franceze «Le Soleil», «La France» şi în «Le Constitutionnel» toate erau scrise de amicul meu Jeanpetry. Nu esistă ziar în România, care să fi apărat causa culturală a Macedo-Românilor cu atâta căldură, cu atâta pĕtrundere şi cu atâta putere ca ziarul lui Jeanpetry. Grecii nu mai aveau răgaz de loviturile ce el le da necontenit. Focurile din multe sute de tunuri nu putea să-i doară ca focurile ce le trimetea el cu pana lui. Grecii îl şi numeau: *le grand grecophobe*. Chiar causa pentru care a încetat ziarul lui Jeanpetry, a fost polemica cumplită ce el ducea în contra Grecilor şi intrigile acestora. Da...scria articole şi studii puternice!

— Unele se traduceau de presa română.

— Şi mai este încă un publicist important în causa culturală a Armânismului, este Bordeanu, agent diplomatic al României la Constantinopol şi mai târziu director politic al ziarului oficios «La Turquie». Bordeanu a scris adesea-ori şi cu destulă pricepere despre intrigele greceşci, despre pretenţiile acestora asupra Armânilor, Albanejilor şi Bulgarilor din Turcia şi săgeţile lui intrau adânc în carne. Pe acesta iarăşi să nu'l uite acei carii vor scri istoria redeşteptărei neamului valah de aici. Cât despre partea lui Apostol Mărgărit în această lucrare, se vede pe faţă. Cei din România, fiind-că nu o cunosc, de aceea nici nu o preţuesc. Dar Austria, care cu toată puterea ei, nu a putut face nici a zecea parte, şi Italia, care cu toată puterea ei, nu a putut face mai nimic, privesc la Apostol Mărgărit cu invidie. Decând te afli prin locurile acestea, ai vĕḑut casa lui Apostol Mărgărit? adecă locuinţa lui, căci casă nu are.

— Am vĕḑut-o.

— Ştii că e la Constantinopol, unde se află şi delegaţiunea poporului Armânesc, spre a cere Sublimei-Porţi un episcop armânesc. Dar ai vědut locuinţa lui Apostol Mărgărit?

— Am vědut-o...

— Şi ai vědut că Apostol Mărgărit s'a îmbogăţit? Ai vědut cât de somptuos e mobilată locuinţa lui? Trei velinţe mai nouşoare, şi alte trei sau patru vechi, şi două sau trei paturi şi vr'o câte-va scaune...le-ai vědut nu'i aşa? Aşi...! el e un mare bogătaş.... mai are şi doi cai la grajdiu..! doi..! — Cum e judecata lumei! Acum câţi-va ani trecuţi, el fu cu nepusă masa luat, aşeḑat pe un cal şi esilat la Ianina... Şi când îl duceau călare, eată că îl întâlnesc eu... Mě rog de jandarmi ca să mě aştepte puţin la marginea oraşului... Alerg în fugă acasă... deşert saltarele acestea, în care nu găsii decât doi napoleoni, şi iarăşi alergai şi-i dădui 40 de franci pentru esil.... Şi ştii cât avea bogătaşul Mărgărit în buzunar? şease-zeci de parale turceşci...! Cum e judecata lumei....«Ce vei face tu numai cu atâta în esil?» îl întrebaiu eu, ear Apostol Mărgărit îmi respunse: «Nici de atâta nu am trebuinţă... Averea mea este curăţenia conştiinţei mele şi încrederea în Inalta-Poartă!» — Atunci mě rugaiu de jandarmi, îi conjuraiu ca să nu'ĭ facă nici un rěu pe drum, ci să'l ducă sănătos la Ianina... Dar Mărgărit îmi respunse în locul jandarmilor: «Fii liniştit părinte! Dreptatea causei mele este pavăza mea! Fii liniştit...Sublima-Poartă se va convinge... că poporul armânesc îi este credincios şi devotat... se va convinge că dreapta causă culturală a Armânismului este o causă a imperiului...» Şi era liniştit Apostol Mărgărit şi vorbea cu căldură ca şi când ar fi ţinut o predică. Apoi plecă însoţit, precedat şi urmat de jandarmi. Stătui locului până îl perdui din vedere. Apoi mě liniştii. Ştiam că el n'a păcătuit şi că sfânta lui causă trebuea să învingă întrigile greceşci şi grecomane.

Părintele Faveyrial rĕmase cât-va pe gânduri, dar începu iarăşi:

— Când voea să plece la Constantinopol, pentru a cere un episcopat armânesc, l'am întârziat cât-va timp, şi am căutat să 'l conving că în zadar îi vor fi toate ostenelele, şi că nu va câştiga la Stambul ceeace el dorea pentru neamul lui. I-am spus şi i-am lămurit, că nu are decât să întindă mâna spre Roma şi va avea atâţi episcopi câţi va voi; dar el s'a opus zicênd: «Nu pot şi nu trebue să cer decât dela Sublima-Poartă, ceea ce este de trebuinţă şi de folos Armânilor din Turcia. Poporul armânesc este credincios supus al Sultanului.... Sultanul e părintele iubitor al poporului armânesc, şi dacă poporul armânesc ar cere din altă parte ceeace 'i trebueşce 'şi ar trăda părintele.» Eu i-am zis: Dar vei aştepta ani mulţi şi tot nu vei căpăta episcopatul dorit. Ear Mărgărit îmi respunse iarăşi: «Ori-cât de mult aş aştepta îndeplinirea acestei drepte cereri a poporului Armânesc, voiu aştepta cu încredere şi cu răbdare.» Vedi, Domnul meu, că îndată ce vorbeşci cu un Valah, din vorba ca şi din fapta lui ese la iveală marea calitate a Armânului:—a aştepta cu răbdare—calitate prin care el învinge toate şi care pe mine m'a umplut de atâta admirare.

Convorbirea alunecă cu încetul asupra numĕrului Valahilor şi găsii că părintele Faveyrial cunoşcea cestia aceasta à fond. Insistaiu însă pentru moment asupra numĕrului locuitorilor Armâni din Bitule, pe care el, neţinênd seamă de faptul că unii sunt de partida armânească şi alţii de cea grecească, ci luând ca mĕsură limba vorbită în casă cu părinţii, cu soţia şi cu copiii, îl ficsează la 15.500 de suflete, aparţinênd trunchiului Voscopolean. Ii arătaiu ce fel împart eu pe Armâni în mai multe ramuri şi se grăbi a-mi aproba planul, zicênd că era cel mai apropiat de realitate, şi recunoscênd că aceste ramuri sau triburi esistă de fapt la Armâni.

— Probabil, adaogă el, că 'Armânii din Albania sunt și ei Fărșeroți cu carii se aseamănă în ce privesc bărbăția și curajul și cu toate acestea ce deosebire în graiu, în port, în obiceiuri. De aceea Armânii din Albania pot fi socotiți ca un trib deosebit, fără a se păcătui cu ceva împotriva adevĕrului.

Dimitrie Bolintineanu [1]) vorbind despre Armânii Bituleni zice: «Bitolianii fac parte din Moscopoleni. Găsirăm în toate cunoșcințele ce făcurăm, oameni foarte politicoși și delicați, pe cât par reci și posomorîți când nu-i cunoșci de aproape. Ei trăesc mai mult între dênșii. Ocupați în comerciu, toată ziua afară din casă, reintrarea lor în familie este o trebuință de liniște și de singurătate. Ast-fel, fără voea lor, sunt retrași.» Acum, de când cu împărțirea Armânilor în două tabere dușmane, ei trăesc și mai retrași; căci, după cât arătaiu, adesea părintele e grecoman și fiul «armân curat» și atunci nici nu se vĕd.

Femeile, cu două sau trei decenii în urmă, nu prea luau parte la lupta de din-afară de casă ele își iubiau copiii și bărbații și vorbeau înainte limba lor armânească pe care și ele o învĕțase de la mamele lor. Acum însă femeile au început a rîde de bărbați că vorbesc greceșce. Lucrul acesta l'a observat și Dimitrie Bolintineanu încă de pe timpul sĕu și îl mărturiseșce când descrie viața din casă a unui amic al lui, din Salonic numit Cosmad. Eată: «D-l Cosmad era însurat. La prânz mĕ presentâ la femeea sa, care era încă tînără și frumoasă, vorbind în limba armână, cum se vorbeșce în acele locuri. Doamna Cosmad nu păru împedicată. Imi zise în aceeași limbă că îi pare bine vĕḑêndu-mĕ în casa lor. «*Imi pare ghine că te vĕz la casa mea.*» La masă fuseiu întrebat, când în limba grecească de d-l Cosmad, când în limba armână de doamna soția sa, despre scopul venirei mele acolo, și mai mult încă

[1]) *Călătorii la Rom. din Maced.* etc. pag. 112.

despre ţara noastră. Luaiu aminte că Doamna nu vorbea greceşce, nu ştia acea limbă, şi că mustra pe soţul ei de ce nu'mi vorbea românesce. «De ce sboreşci greceşce şi nu armâneşce?» Ea îmi spuse că femeile armâne nu ştiu greceşce şi nu vor să înveţe; că bărbaţii sunt siliţi a învĕţa acea limbă, avênd nevoe de ea în comerţ, că şerbii din casă toţi sunt Armâni, ca să înveţe copiii lor armâneşce; că pe băeţi îi învaţă greceşce, dar pe fete nu; că ei nu mărită fetele după Greci sau Bulgari, nici dau pe băeţi după grece sau bulgare. Că are o fată de cinci-spre-zece ani, că fata ştie limba franceză şi turcă, dar nu ştie greceşce.» [1]) Mai mult decât atunci, când Dim. Bolintineanu cutriera Peninsula, rîde astăzi femea armână de bărbatul şi de rudele ei, care vorbesc greceşce. Şi în unele părţi ale Macedoniei, femeea Armână s'a ridicat deja hotărîtor în contra limbei greceşci. Veḑênd ea, ca mamă, că se rupe dragostea dintre fiii ei, din causa acestei limbi străine; veḑênd, ca soră, că legaturile frăţeşci se rup tot din aceasta pricină; veḑênd, ca soţie, că bărbatul se desface de fraţi şi de cumnaţi din această causă; acum ea duce un resboiu neîntrerupt în contra limbei străine, care tulbură pacea şi iubirea din familii. In Gopeş în Moloviştea, în Cruşova şi în alte multe părţi, bărbatul nici nu mai cutează a vorbi pe greceşce în faţa femeei lui, ci numai în afaceri o mai întrebuinţează. Şi zilnic greceasca, pe care femeile armâne nu au cultivat-o nici-odată, începe a fi alungată şi de bărbaţi. In schimb se începe a se cultiva limba turcă, şi aşa şi este drept a fi. Dintre toate şcoalele naţionalităţilor din Peninsula-Balcanică, cea ântĕi, care a deschis porţile ei limbei turce este şcoala armânească. Şcoala greacă şi cea bulgară, au introdus şi ele limba statului în programele lor, însă aceasta o fac numai de ochii lumei, şi mai ales pentru a orbi autorităţile

[1]) Id. pag. 31—32.

turceşci, dar în realitate nu îi dau importanţa ce ea are în şcoalele armâneşci, unde limba turcă e cultivată cu toată seriositatea, atât în învěţământul primar, cât şi în cel liceal până la fine.

Venind vorba despre şcoală, cred că aici ar fi locul să atrag atenţiunea Armânilor din Bitule, carii au în mâni diriguirea şcoalelor şi a luptei culturale a Armânismului, asupra unei mari şi foarte simţite lipse. Voiu să vorbesc de cultivarea musicei vocale în învěţământul primar, ramură lăsat prea mult şi prea de mult în părăsire. Pe când şcoala românească stă mută, cea grecomană cultivă musica cu o foarte mare luare aminte. Elina şi musica. Cu privire la limba elinească, şcoala grecomană îşi dă foarte bine seamă că nu are de cine să fie controlată în Macedonia, şi caută a smulge admiraţia sau, mai bine, buimăceşce mulţimea aruncându-i praf în ochi. Ear musica o are ca un fel de ornament, ca o curiositate spre a mişca inimile în favoarea şcoalei grece, şi deci în favoarea panelenismului. La onomasticele oamenilor mai de seamă din Bitule, la nunţile familiilor cu vaḑă, pe la sěrbători, dascălii grecomani îşi iau şcolarii, şi poftiţi sau nepoftiţi, ei se instalează pe la uşi şi încep a cânta. Şi se adună lume multă pe strade, şi îi ascultă lume multă, doritoare de cântice străine, ear unii robiţi de noutate a lucrului şoptesc: «Parc'ă tot mai bine se învaţă la şcoala grecească!» Şi ce cântă corurile acestea şcolare conduse de dascălii grecomani? Mai numai arii născute în Regatul-României. In deosebi de ariile duse în Macedonia de d-l Teodor T. Burada, întâlneşci pretutindeni cântecele lui Scheletti şi ale lui Cavadia şi valţurile lui Ivanovici. Aceşti componişti români sunt tot atât de bine cunoscuţi în Macedonia ca şi în România. Pe ariile şi cântecele lor, bine-înţeles că, grecomanii pun cuvinte greceşci, alcătuind rime pentru felicitări de ziua numelui, de cununii, de botez, etc. Şi în ochii multora din Turcia şcoala grecomană pare ca superioară

celei române și celei bulgare numai din causa cultivărei musicei, pe care cine o aude o și gustă și deci o și judecă, fie chiar numai cu simțirea. Dela un timp încoace școala bulgară, recunoscênd înriurirea educativă ce are cântarea asupra spiritului copilului și prețuind rolul ce are în disciplina școlară, a început a cultiva și ea această ramură de învĕțământ. Școalele Lazariților cultivă cântarea pe o scară foarte întinsă, și chiar au izbutit a converti un mare numĕr de Bulgari mai numai prin cântare, prin știuta putere cu care musica ia stăpânire asupra minței, după ce mai ântĕi apucă și supune nervii. Cercetătorii etnologi cunosc și știu ce mare rol are musica în viața popoarelor de sud, și dacă și direcția școalelor armâneșci din Turcia cunoașce acest lucru, atunci ușor poate înțelege golul ce lasă în școala română lipsa de cântare, și amărăciunea ce simt Armânii față de muțenia școalelor lor.

La Armânii din Crușova, Moloviștea, Gopeși și din Bitule se găseșce un cântec, cu cuvinte greceșci, în care se pare că se vorbeșce de Mihaiu-Viteazul. «In călĕtoria ce am făcut la Românii din Peninsula-Balcanică—zice d-l Teodor T. Burada [1]) – am cules în Crușova, orășel pe deplin românesc, nu departe de Bitolia, capitala Macedoniei, *cântecul lui Mihai-Viteazul.* Acest cântec este rĕspândit la Românii de acolo . . . l'am audit de la *Enache Giafco* și dela *Andrei Bagav.*» Apoi adaogă că acest cântec, care preamăresce vitejia vestitului Domn Român, «se cântă în limba greacă, pe care, este știut că Românii macedoneni o vorbesc alături cu cea română.» Inclinat sunt și eu a crede, că faima acestui mare Voivod, care ajunsese foarte departe, să fi strĕbătut și la Armânii din Macedonia de nord, precum și la triburile armâneșci din sudul Macedoniei, din Epir, din Tesalia, etc. Totuși se pare că nu Armânii au dat nașcere

[1]) Vedi *Convorbiri literare* anul XXV, pag. 1127.

poesiei ce voiu înfățoșa mai jos, și mĕ îndoesc că vor fi conlucrat măcar la ea cătuși de puțin, adecă că vor fi dat conlucrarea aceea ce primeșce o poesie populară, trecênd din gură-în-gură. Eată traducerea d-lui T. T. Burada:

Mihai-Bei ni s'a pornit să se ducă să se bată.
Ia Evanghelii din Valahia și Crucea din Poli [1])
Inainte merge crucea, în urma Evangheliile
Ear Mihai-Bei între ele, ca soarele, ca luna.
Acolo unde se duse și poposi în livedile cele verdi,
Aședă steaguri roșii pe corturile cele verdi
Și cum s'a apucat de luptă, de pustia de zăngheneală.
Caraula a strigat, caraula zice:
Incetează Mihai bătălia, pustia de zăngheneală!
Să numĕrăm oștirea noastră, să numĕrăm oștirea . . .
Numĕră Turcii de trei ori: le lipsesc trei mii —
Numĕră și puiii de Români, le lipsesc trei inși!
Păcat de niște așa-copii . . . păcat de niște-așa voinici! — [2])

Acest cântec naiv ca vers și ca cuprins, ce dovedeșce despre marea faimă a lui Mihai, nu poate să fie creat de geniul poetic al poporului armânesc. In timpul lui Mihaiu, Armânii se bucurau de o mare autonomie, ale căreia resturi au fost zdrobite mai târziu de tiranul Ali-Pașa-Tepeleni, ear Grecii erau desăvêrșit supuși. E foarte probabil că poporul grec, care disperase de sineși încă de mult, să fi alcătuit poesia de mai sus, când a vĕdut la nord strĕlucind steaua lui Mihai. El aștepta de mult ca mântuirea să-i vie de afară, precum i-a și venit. O parte a Tesaliei a câștigat-o în dar de la Europa acum câți-va ani, și tot în dar așteaptă acum Epirul, Albania până la Durațiu și Macedonia până la Scopia. Un mare amic al Greciei, d-l Gaston Deschamps, care a călĕtorit mult prin această țară

[1]) Adecă din Constantinopol, care oraş pe armânesce se cheamă Poli.
[2]) Tecstul grecesc se găsesce dat de D-l T. T. Burada tot la locul cit. *Convorbiri literare*, ca și cel de sus romănesc; pag. 1127—1128.

şi a stat de vorbă cu mulţi Greci, i-a audit adesea esclamând: «Ah! nous ne pouvons rien par nous mêmes. Les «Franghi nous donneront encore quelques lopins de terre, et

Derviş Baba-hu.

«voilà tout!» [1]. Vorbele acestea arată în destul ce fel gândesc Grecii despre sine-şi, şi despre puterea naţiei şi statului lor.

[1]) *La Grèce d'aujourd'hui;* Paris, 1892, pag. 300. — «Les Franghi», adecă Francejii, dar în esclamativa zicere de sus Grecii înţeleg, prin cuvêntul *Franghi*, mai mult pe Europa apuseană.

X.

ÎNTÂLNIREA CU MEHEMET FAIC-PAȘA. UN CONSILIU INTERESAT. ȚESĂTURA INTRIGILOR PANELENISMULUI. DATINILE CE ȚIN DE ÎNSĂRCINARE. DATINILE DE LA NAȘCERE. CREDINȚA ÎN URSITOARE. FLĂCĂUL ȘI FATA ÎN FAȘĂ. «AMIRĂULU FĂRĂ DI FUMEALÏE.» GRIJA DATĂ ÎN ZILELE D'ÂNTĔI LEHUZEI ȘI NOULUI NĂSCUT. CĂDEREA BURICULUI. PURIFICAREA LEHUZEI DUPĂ 40 DE ZILE. DATINILE ȘI CREDINȚELE DE LA BOTEZ. ASEMĂNĂRILE ȘI ABATERILE DE LA ARĂTATELE DATINE LA DIFERITELE TRIBURI ARMÂNEȘCI.

Punct la orele două p. m. suiam treptele de la palatul administrativ al vilaietului Monastir, spre a mĕ presenta valiului. Trecui prin câte-va coridoare lungi până ce ajunseiu la cancelaria lui. Niște grele draperii de covoare se dară în lături și fui întrodus la E. S. Valiul Mehemet Faic-Pașa, care putea să fi trecut peste 55 de ani, dar nu era de cât însurit. Are un chip inteligent și își mișcă capul încet, însă ochii îi sunt vii și neastâmpărați. Când vorbeșce, pentru a ascunde interesul ce pune într'o convorbire, și mai ales pentru a'și ascunde setea de a cerceta și a afla, își pleacă puțin capul pe spate și închide ochii. După ce schimbarăm cele d'ântĕi saluturi, și luai loc pe o sofa în dreptul unei mescioare de fumat, Valiul bătu din palme de trei ori, un servitor apăru cu mânele încrucișate pe piept, salută adânc așa

cu brațele încrucișate și rĕmase nemișcat în fața guvernatorului. Faic-Pașa făcu semn cu stânga, arătând spre masa lângă care ședeam eu, fără a zice un cuvînt; servitorul înțelese, salută iarăș ca la intrare și plecâ. Peste cât-va se reîntoarse cu țigări și cu cafele.

Sorbirăm de câte-va ori din cafea, apoi Valiul bătu din nou din palme și apăru translatorul prin mijlocirea căruia începu conversația în franceza:

— Vĕ aflați de mult în Macedonia...?

— Da... rĕspunsei eu.

— Cunoașceți acum vilaietul Monastir...

— Aproape.

— Ați fost și prin alte vilaiete.

— Puțin.

— Cum găsiți țara noastră?

— Frumoasă. Aveți munți grandioși, păcat numai că sunt prea despăduriți. Aveți rîuri minunate și pe ici pe colo lunci roditoare. Sunt unele priveliști în Turcia demne de admirare. Dacă vĕ-ar fi drumurile mai bune și dacă ar ști străinătatea despre frumusețea naturei de aici, ați avea mulți visitatori străini.

— Cum găsiți agricultura la noi?

— Mijlocie. Dacă însă s'ar ocupa și proprietarul de pămêntul lui, ați produce mai mult și mai bun. Cu creșcerea vitelor stați însă foarte bine, mai ales cu creșcerea oilor și a caprelor, de și în paguba pădurilor, ce nu se pot ridica din causa pășunatului.

— E frumos orașul București?

— Destul de frumos.

— Mai frumos de cât Monastir?

— Cu mult.

— Și mai mare?

— Cu mult.

— Cu cât mai mare?

— Dar în orașul București avem deja peste 250.000 de locuitori.

— ?!

Translatorul îmi esplicâ cum că pentru a fi înțeles trebuea să esprim numĕrul locuitorilor pe numĕrul caselor din București. In Turcia statisticile, incomplecte de altfel, ce se fac de Cogeabașii, adică primarii comunelor, și de administrație nu socotesc pe numĕrul sufletelor, ci pe numĕrul caselor. Acest soiu de statistică însă dă mai mult o privire asupra întinderei orașelor, orășelelor și târgurilor, decât asupra mulțimei și puterei populațiunei lor. Făcui deci socoteala pe case, cu privire la București, și o arătaiu Valiului prin translator. Atunci Faic-Pașa zise cu mirare:

— O! dar Bucureștii e un oraș din cele mari! Asta va-să-zică cam de trei ori mai mare decât portul Salonic.

— Nu cunosc încă Salonic, rĕspunsei eu.

— Să facem altfel socoteala noastră: adecă cam de șease-șeapte ori mai mare decât Monastir.

— Cam așa ceva.

— Mare oraș! și Valiul plecâ ușor capul pe spate, apoi de-odată îl ridicâ și întrebâ:

— Dar la Salonic nu vĕ duceți?

— Nu încă.

— Așa?! făcu el mirat.

— Dela Salonic voiu porni la Constantinopol.

— A! mergeți și la Constantinopol?

— Negreșit.

— Dar până atunci?

— Mai ântĕi voiu merge spre Ohrida, Beala-de-sus, Beala-de-jos, Struga....

— Va-să-zică voiți să vedeți și Albania..?.

— Da. In drum spre Ohrida am încă comunele armânești Resna, Iancovĕț...

— Așa?... Așa?... făcu Valiul

— Da. Comune pe care voiu să le vĕd.

— Foarte bine. Şi unde mai mergeţi?

— Cred să mĕ duc la Gheorgea, de acolo la Voscopole. Şi mai am în drum încă o sumă de comune armâneşci.

Valiul rĕmase cât-va timp nemişcat şi cu ploapele lăsate. Dar când am pronunţat cuvêntul *Gheorgea*, de ce a clipit atât de nervos şi nerăbdător? Eşeam din vilaietul lui, şi dacă bănuea că aş fi un agitator, ar fi trebuit să se bucure că vream a merge la Gheorgea, precum la Haman Vlach-Ciarşi se bucurase atât de evident Haşim-Efendi . . . Vedeam că convorbirea ajunsese, tocmai de unde încolo trebuea să se asemene cu aceea pe care o avusesem cu şeful poliţiei, deşi Valiul îşi dădea osteneală să n'o lase să semene. Era însă vĕdit ca Haşim-Efendi venise şi raportase numai cu puţin timp înainte de sosirea mea la Faic-Paşa.

— Cu ce interes faceţi călĕtoria aceasta atât de obositoare?

— Mĕ interesează Armânii. Doresc să'i cunosc ca numĕr, să le cercetez datinele, credinţele şi cât-va şi literatura lor populară.

— Foarte bine. Dar numai de populaţia armânească vĕ interesaţi? sau şi de alte populaţii?

Această întrebare era tocmai aceea la care şeful poliţiei vilaietului nu primise rĕspuns. Ea era formulată întocmai ca la Haman Vlah-Ciarşi, şi se părea că se pune mare interes pe ea. De ce? Că eram denunţat ca propagandist şi poate chiar ca agitator valah, era lămurit. Dar nu cum-va sunt bănuit ca agitator şi în favoarea Bulgarilor şi Grecilor? Nu se poate. Ori ca agitator în favoarea Albanejilor? A! aceasta trebue să fie, căci altfel de ce ar displace Valiului călĕtoria mea la Ohrida, la Gheorgea la Voscopol? Grecomanii vĕḑênd că nu impresionează îndestul pe autorităţi, înfăţoşindu-mĕ ca propagandist valah, trebue să mĕ fi presentat ca pe un filo-albanez.

— Dar numai populaţia armânească este interesantă în Turcia? Populaţia bulgară şi cea turcească, bună-oară, nu pot presenta nici un interes pentru călĕtor? întrebaiu eu.

— O! de sigur că da. Cea albaneză de asemeni!

— Neîndoios. Insă nu mi se va imputa, cred, dacă populaţiei armâneşci voiu da mai multă atenţie. Voiu să vĕd dacă datinele şi credinţele ei se aseamănă cu cele ale noastre ale Românilor dela Dunăre. După datine se dovedeşce mai sigur originea unui popor. Graiul primeşce modificări într'un timp relativ scurt, ear datinile sunt totdeauna mai persistente. Şi după datinele ce voiu aduna la Armâni, vor putea judeca cei carii mĕ vor citi, dacă Armânii sunt de origină romană, ori de sunt Eleni grăitori pe armâneşce.

— Puţini mai cred acum că Armânii ar fi Greci.

— Aici vĕd că nu mai crede nimeni, căci îi aude vorbind armâneşce, însă în occidentul Europei, cred încă mulţi că Armânii nu sunt decât Vlahofoni, după cum îi presintă Grecii, grecomanii şi filo-elenii. In zadar voiu scri eu că Armânii sunt Armâni, mi se va zice că vĕd printr'o prismă şovinistă. Insă când voiu arăta că în Macedonia, am găsit la Armâni şi la Armânii-grecomani o datină, după care ei într'o anumită zi a anului pedepsesc pe câini, precum fac şi mărginaşii din Bucureşci, şi mai ales locuitori din judeţul Romanaţi, carii în acelaş timp bat pe câini şi resplătesc pe gâşce, dându-le boabe de porumb, şi voiu arăta că această datină nu este alt-ceva decât o strĕveche amintire, după care se rĕsplătesc gâşcele, ce au gâgâit când Capitolul era ameninţat de Gali şi cânii se pedepsesc, pentru că nu au lătrat, atunci mulţi dintre acei carii numesc Vlahofoni pe Armâni, vor sta pe gânduri. Turcul, Bulgarul, Albanezul şi Grecul nu datoresc gâşcelor nici o recunoşcinţă, pentru faptul că ele prin strigătul lor au mântuit Roma din mare primejdie, Armânii însă, da... pentru că ei sunt descedenţi ai Romei. Şi, datina aceasta, de origină pur romană, vĕdeşce

origina Armânilor mai clar și mai lămurit decât, toate gramaticele câte s'au scris și câte se vor scri asupra graiului lor.

Faic-Pașa, căduse pe gânduri. Il obosisem de sigur, ori cugeta cum-va la gâșcele ce-au mântuit Roma din primejdie?! El una avea în gând și de aceea mě întrebâ:

— Atunci ce căutați prin Albania? Se pare că ați adunat deja datinele ce vě trebuesc spre a susține tesa Dv., în care eu unul cred desăvârșit, de oare-ce eu m'am încredințat de mult că pretinșii Greci din Macedonia sunt Armâni. Am avut eu aici în Monastir consuli ai Greciei, care nu erau Greci cum nu sunt eu, ci Armâni, unii din Blața alții din Vlaho-Clisura, însă crescuți la Atena și, se-înțelege, adăpați acolo cu șerbeturile panelenismului. Atunci de ce vě mai duceți și în Albania, unde căile sunt atât de grele?

— Dar acolo nu sunt câte-va sute de mii de Armâni?

— Ba sunt, este adevěrat. Aveți acolo și o provincie întreagă, a Muzachiei, plină mai numai de Armâni.

— Dar numai în Muzachiea? Lângă Berat și în Berat, nu? In porturile de pe mare, nu? In orașele mari, nu? Intre Dulcino și Durațiu, nu? Și pretutindeni în Albania...

— Adevěrat.

— De sigur că nu am cum să věd toate orașele și comunele Albanovlahilor, dar trebue să mě întâlnesc și cu ei...

— Foarte bine. Când plecați?

— Mâne foarte de dimineață, și pentru că sunt căile atât de grele, sper că Escelența-Voastră îmi veți da doi suvari, ca să mě însoțească.

— Și numai cu doi suvari voiți să mergeți la Ohrida?

— Ba nu. Mai am și câți-va oameni ai mei. Nevoe mare nu aș avea de suvari, însă doresc ca să fie cu mine și oameni de-ai stăpânirei.

— Foarte bine, mâni în zori veți avea doi suvari.

Convorbirea se curmâ de sine aici; apoi ne strînserăm mânile și ne despărțirăm. Nu mai încăpea îndoeală că

denunțătorii mei mě presentaseră ca agitator albanez, și cum o asemenea pîră era lipsită de ori-ce temeiu, doream de se putea ca Valiul să-mi atașeḑe, printre suvarii, un om de încredere al lui, care să privigheze tot ce voiu face și tot ce voiu zice, de aceea și esprimasem guvernatorului dorința de a avea pe lângă mine oameni de ai stăpânirei, deși nu aveam nici-de-cum nevoe de ei.

După ce eșii dela Valiu, în drum mě întâlnii cu un cunoscut, un Grec care mi se arătase cu foarte amicale sentimente, încă dela intrarea mea în Macedonia. Acesta mě întîmpină, ca un om care se furișează, care se fereșce ca să nu fie věḑut cu mine. Imi vorbea încet și mereu se uita împrejur cu un aer foarte îngrijorat. Știa că am fost în audiență la Valiu, venea și se interesa cum voiu fi fost primit, îi respunseiu că bine.

— Să nu te increḑi, îmi zise el în șoptă.

— N'am nici încredere, nici neîncredere de dat, de oare-ce nu am nimic de ascuns.

— Nu zice vorbă mare. Ca amic te consiliez să nu te increḑi, și caută de ascunde notele ce ai adunat.

— Aș putea să le citesc Valiului.

— Nu zice vorbă mare. Ești bănuit.

— Bănuit? Da, de voi Grecii, cărora poate că nu vě-ar plăcea notele mele.

— Știm ce e în notele d-tale...

— Știți?! întrebaiu eu mirat.

— Da știm...

— Atunci aveți oamenii voștrii printre Armâni?!

— Da, precum și Valahii au oamenii lor printre noi....

— Prin urmare aici totul se deapănă prin spioni și spionaj?

— Positiv. Și de aceea nu vei putea să te ții mult timp în Macedonia, ci vei fi nevoit să'ți curmi lucrarea.

— De ce?

— Ne-am îngrijit noi de aceasta.

— Cine voi?

— Noi Grecii.

— Voi Grecii? unde sunt Grecii în vilaietul Monastir.

— Totuşi vedi bine, că esistă în acest vilaiet lucrarea lor.

— A Grecilor? Vrei să zici a mitropolitului grec şi a consulului grec?

— Nu ştiu...

— Îţi fac cunoscut că E. S. Valiul îmi dă doi suvari armaţi, ca să mě însoţească în călětoria mea la Ohrida.

— Pleci mâni pe la trei ore după miezul nopţei?

In adevěr aceasta era ora de plecare ficsată într'un cerc de amici destul de restrîns. Cum era ştiută? Deci rěspunseiu:

— Da mâni însă după ce voi lua prânzul, căci aş dori să dorm ceva mai mult; am audit că drumul e foarte greu.

— Aşa? Nu pleci dimineaţă în zori? întrebâ el mirat.

— Nu.

Imi dădeam foarte bine seama, că acestui bun amic nu trebuia să-i spun adevěrata oră a plecărei, pentru ca bunii lui amici să nu-mi pregătească vr'o serbătoare în călětorie.

— Pot deci mâne să trec pe la d-ta?

— Da, între 10 şi 11 ore înainte de prânz.

— Voi veni, ca să'ţi věd şi eu suvarii Valiului.

— Ce vrei să zici?

— Că nu vei avea suvarii.

— Dar mi-a promis Valiul, am cuvêntul lui.

— Cu atât vei rěmânea. Suvarii nu vei avea, îţi promit şi eu.

— Voi avea doi.

— Nici unul. D-ta credi că mergi la Ohrida cu voea Valiului?

— Nu i-am cerut voe, însă merg cu ştirea lui.

— Vei vedea la urmă.

— Să'mi permiţi te rog să numesc prevederile d-tale: proorocii după Christos.

— Bine... vei vedea însă că eu nu proorocesc, ci îţi comunic amical ceea-ce ştiu, şi te priveşce.

— Fie. Dar un lucru: de ce vĕ daţi atâta osteneală zadarnică şi cheltuiţi atâta putere de intrigă, spre a înfăţoşa de Greci, pe Armânii, Albanejii şi Bulgarii din Macedonia.

— Pentru că îi vom face Greci.

— Mĕ îndoesc.

— Fără dreptate, căci avem în Turcia milioane de inimi armâneşci, bulgăreşci şi albaneze care simt ca noi Grecii.

— Aceştia sunt grecomani, ear nu Greci. Şi până când veţi avea aceste milioane de inimi? Pe cele bulgăreşci le-aţi perdut de când ele se pot esprima bulgăreşce în şcoala şi biserica bulgară. Beratele date episcopilor bulgari v'au răpit, cu o trăsĕtură de condeiu, sute de mii de viitori Greci. Pe Albaneji îi veţi ţine încă lung timp, pentru că guvernele turceşci cred că fac bine să le refuse şcoala şi biserica şi aşa Turcia vĕ ajută la elenisarea Albanejilor, adecă vĕ dă vouĕ Grecilor arme în contra ei însăşi. Pe Armâni însă îi veţi scăpa din mână a doua-zi după ce Inalta-Poartă va recunoaşce un episcopat armânesc.

— Ştim aceasta, şi de aceea Poarta nu va recunoaşce episcopat armânesc.

— Dar Inalta Poartă este convinsă că liberarea Armânilor, de robia limbei şi bisericei grece, este în favoarea imperiului. Va putea oare patriarhul de la Constantinopol s'o împedice de a face ceea-ce este nètăgăduit în folosul împĕrăţiei?

— Va putea...

— Nu cred!

— Va putea... pentru că are la spate pe Franţa şi pe Rusia. Va putea..!

— Să ştii că nu-mi spui lucruri aşa de nouĕ, cum credi d-ta. Şi, terminând dă-mi voe să afirm că guvernul turcesc va face ceeace este profitabil pentru Turcia.

— Aşa credi d-ta; eu cred altfel.

— Fiindcă unul afirmăm şi altul negăm, de aceea se pare că ar fi bine să închidem aici această convorbire.

— Cum vrei. Vei vedea ce zice și viitorul în cestia aceasta armânească.

Voeam să plec, dar bunul meu amic, mĕ reținu încă, și cu o privire adevĕrat frățească și cu o tremurătură în voce, ce dovedea cel mai sincer și amical interes, îmi zise:

— Fiind-că ești Român ar trebui să te urĕsc, și te și urĕsc, de oare-ce eu sunt Grec... Vedi că sunt sincer. Dar ca om îmi ești simpatic, de aceea te rog să asculți ceea ce'ți voiu zice spre binele d-tale! Deseară la 7 $^1/_2$ sau 8 ore locuința d-tale va fi călcată de poliție, și ți se vor lua notele toate câte le-ai cules până acum. Du-le la consulatul românesc!!

— De le-ar lua odată!

— Dar de ți le vor lua, atunci te desparți pe veci de ele. Vor fi citite aici, apoi la Salonic, apoi vor fi trimise la Constantinopol, și d-ta vei fi învitat să pleci îndată în România, și nu te vei mai întâlni cu notițele d-tale. Du-le la consulatul românesc!! Căci vedi... când odată poliția îți va călca locuința și îți va lua notele, ea va fi ținută să'și justifice această atingere făcută unui supus străin, și prin urmare va fi ținută să te scoată vinovat. Și fii sigur că vei fi găsit vinovat... Fotografia unei comune armânești, va fi considerată ca luarea unei posiții strategice; esprimarea celei mai nevinovate păreri asupra administrației, bună-oară, va fi considerată ca o ofensă adusă imperiului. O! de asta nu te îngriji! D-ta cred că știi, că chiar după o scrisoare de dragoste un om poate fi judecat, ca vrednic de spânzurătoare, când judecătorul e pornit, și mai ales când e ținut să te scoată vinovat, spre a se justifica pe sine ĕnsuși. — Pentru binele d-tale, te rog iarăși, du'ți notițele la consulatul român!!

— Poate că ai dreptate... îi respunseiu eu, arĕtându-mĕ ca cuprins de gânduri.

In privirea Grecului — bunului meu amic — trecu repede o licărire, în care se vedea bucuria și mai ales sentimentul

triumfului. Ne strînserăm mânele și ne despărțirăm. Nu era tocmai greu de înțeles gândul bunului meu amic; el își zicea: am izbutit să-l presentăm ca un agitator în favoarea Valahilor și a Albanejilor și i-am agățat poliția turcească de călcâe, acum nu remâne decât un lucru, să'l îndemnăm sa'și ducă pachetele cu notele, cu fotografiile, cu clișeurile la consulatul romănesc, inaugurat numai de câte-va zile. Poliția va vedea aceasta și eată consulatul bănuit încă dela început, și încă de la început tratat cu neîncredere de autorități. Valoarea notițelor scăpate ast-fel poate fi atunci esagerată la nesfârșit. Se poate spune că în ele erau alcătuituri de comploturi, ridicări de planuri a punctelor strategice celor mai însemnate, în fine calomnia și minciuna are atunci un vast câmp de esploatat. Și resultatul ultim? Eată că consulatul român de curând înființat s'a făcut protectorul unor acțiuni condamnabile și protivnice păcei și bunului traiu al națiunilor din Peninsulă, sub ocrotirea părintească a guvernului împĕrăției. Dar împotriva poporului armânesc câte și câte nu se pot zice atunci? Bunul meu amic, sau mai bine: mitropolitul Pelagoniei și consulul grec, carii prevedeau încă dela inaugurarea consulatului romănesc în Bitule «un șubred început» și carii îndoctrinaseră pe bunul meu amic, își vedeau dorul ca și îndeplinit. — Mai mult: din cuvintele Grecului se vedea foarte lămurit ce fel lucrează panelenismul sub ochii administrație și chiar prin mâna administrației turce. Panelenismul și ai sĕi țese tot soiul de intrigi în contra călĕtorilor străini, apoi îi denunță autorităților și pe urmă așteaptă să culeagă roadele. Ce fel de roade? — Eată cum își fac ei socotelele: mai ântĕi: ne arătăm credincioși autorităților locale și deci le adormim vigilența cu privire la lucrarea noastră panelenică; al doilea: autoritățile turcești, făcĕnd esces de zel, vor amărî pe călĕtorii străini, carii în scriirile lor își vor vĕrsa amărăciunea în contra Turciei și a administrației ei; al treilea: atunci ziarele din Grecia și cele filo-

elene din occident vor reproduce amărăciunile călětorilor ofensați și vor țipa într'un glas: «Eată ce va-să-zică administrație turcească..... Eată de ce fapte sunt capabile autoritățile turceșci ... Eată încă o dovadă de slăbiciunea acestui stat, care își teme zilele până și de niște călětori inofensivi, oameni ai științei, cari nu aleargă de cât după datine, ori citirea unor pietre etc. Și nu e o rușine pentru veacul al 19-lea, veacul luminei și al civilisației, că asemenea lucruri se mai petrec sub ochii bětrânei și cultei Europe?» Așa își face panelenismul socotelele și, de cele mai multe ori, îi și esă întocmai după dorință. Se înțelege că autoritățile turce nu se vor putea ține în curent cu tot ce scriu călětorii străini, în atâtea limbi, despre ele și despre Turcia. Prin urmare panelenismul n'are nevoe să'și preschimbe metoadele, ci la fie-care nouă ocazie își reîncepe vechea lucrare,

Familie armână din Bitule.

in care cu atât mai ascuţit şi iscusit devine, cu cât a repetat'o de mai multe ori. Apoi, panelenismul se sprijineşce pe un fapt psihologic bine cunoscut, şi anume: greşitul în genere, se fereşce de o mărturisire francă a greşelei, mărturisirea fiind totdeauna şi recunoaşcerea greşelei, ci caută tot soiul de motivări şi de justificări greşelei, tocmai pentru a scăpa de mărturisirea şi deci de recunoaşcerea ei. Eată pentru ce bunul meu amic îmi zicea: Dar când odată poliţia îţi va călca locuinţa şi îţi va lua notele, ea va fi ţinută să justifice această atingere făcută unui supus străin, şi deci se va osteni să te scoată vinovat, chiar dacă ai fi alb şi curat ca zăpada. Se înţelege! când ar fi intervenit note diplomatice pentru lucrurile ce mi s'ar fi luat şi pentru faptul că mi s'ar fi călcat locuinţa, ar fi mărturisit poliţia din Bitule şefilor ei dela Stambul că greşeala a fost făcută prin îndemnul panelenismului? Doamne fereşce! grija pentru liniştea imperiului a fost îmbolditorul. Ear panelenismul comptând pe aceasta, ar fi stat spăsit ca un cuvios şi abea dacă ar fi clipit din ochi. — Se înţelege că panbulgarismul 'şi-a făcut şi el studiile cu succes în această academie a intrigei. Toate bune, însă intriga era deja ţesută, bănuit eram deja de poliţie, şi aceasta putea să-mi calce locuinţa şi să-mi ia notele. Şi sunt în ele atâtea date statistice, şi atâtea datine... Să mĕ despart de ele după ce le-am căpătat cu atâta trudă? Nu. — De aceea în trei cuarturi de oră după ce mĕ despărţisem de bunul meu amic, predam la postă recomandate, şi adresate mie ênsumi la Bucureşti, mai multe pachete, mai multe scrisori şi plicuri, pe care mi le-am găsit la reîntoarcere acasă în bună stare şi neatinse.

Adusei atâtea convorbiri pentru ca cititorul să înţeleagă din ele starea lucrurilor şi împrejurările cu care Armânii sunt nevoiţi a lupta, numai şi numai pentru dobândirea dreptului atât de firesc, de a vorbi în graiul lor şi de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor strĕmoşească. Va trebui însă să

mai aduc în lucrarea de faţă încă vr'o câte-va asemenea convorbiri, menite a oglindi şi alte împrejurări, afară de cele arătate până aici.

Pentru a procura cititorului oare-care odihnă prin schimbarea şirului naraţiunei, înfăţoşez mai la vale datinile şi credinţele ce ţin de sarcină, de naşcere, de botez, şi de lehuzie, precum şi pe acelea ce ţin de ursitoare, adecă de noaptea a treia după naşcerea pruncului, când se crede că i se sorteşce soarta.

Incă de la nuntă, bărbaţii mai intimi cu mirele îi zic, ca un fel de urare: «acum dumba-dumba, la an nani-nani» adecă: acuma e dăngănitul lăutarilor, ear peste un an nani-nani. Alţii sunt şi mai lămuriţi zicênd: ţi-ai tocmit lăutarii, du-te de tocmeşce şi leagănul. Urările sau glumele acestea se adresează fecundităţei perechei ce nunteşce, căci şi femeile mai intime cu mireasa îi şoptesc aceleaşi glume-urări. Femeile cari nu nasc, adecă cele «sterpe» sunt foarte desconsiderate de femeile cu copii, pentru că, după cum zic acestea: «ele n'au gustat din iubirea de mamă, n'au suferit întristări şi necazuri, nu aşteaptă să sărute cununiile copiilor, nici să se bucure cu nepoţii; ele nu cunosc viaţa.» Intristate şi amărîte, femeile sterpe şi chiar cele care nu au născut prea de mult, aleargă pe la biserici, în zilele de hram, şi plătesc pentru citiri de molifte, şi se roagă, şi dau lumînări, că doar vor rĕmânea însărcinate. Altele cheamă babe şi acestea le pune jos, în casă, le aşeaḑă cu picioarele în sus şi le freacă pe pântece; altele, mai ales cele din Bitule, se duc, în ajunul S-tului Gheorghe, la o peşteră, Oreova, de lângă oraş, şi se sue pe o peatră dela «moara çea strâmbă» ce ar fi avênd virtutea de a da naşcere de fii. Indată ce o femee e însărcinată, ea e întîmpinată de cele-lalte cu cea mai delicată atenţiune şi chiar cu respect O femee însărcinată, la Armâni, este o fiinţă sacră şi poftele ei trebuesc îndepli-

nite. Nu numai rudele și vecinii, ci și străinii umblă să caute și să aducă ceeace a poftit viitoarea mamă. Se crede că dacă însărcinatei i se pricinueșce vre-o supĕrare, atunci se diformează fĕtul, și frica de nașceri de monstri este grozavă la Armâni, de oare-ce asemenea nașceri se consideră ca semne prevestitoare de mari nenorociri în familie, sau ca palme trimise de Dumnezeu pentru păcatele părinților. Se povesteșce că, cu mulți ani în urmă, o femee din Tĕrrnova a născut un peșce; ear maï încoace, o femee din Bitule ar fi născut un copil aproape fără cap, cu un picior atârnat de un umĕr și cu un ochiu în cel-lalt umĕr, unde erau și două coarne, și, că îndată după nașcere, monstrul a început să sae în sus ca un cocoș, căruia i s'ar fi tăeat capul. Urările și felicitările ce se fac femeei însărcinate, toate țintesc o nașcere ușoară și pruncul să fie băeat. Când sunt însă femeile între ele și vorbesc cu însărcinata își zic adesea: «și feciorli nu s'ïac cu punga di gușe» cu alte cuvinte: și fată poate să fie, că doar băeții nu se nasc cu punga de gât, ear altele zic: și fetele se nasc cu norocul lor. Totuși femeea însărcinată, pentru a face plăcere bărbatului, doreșce cu foc să aibă băeat, și când nașce și se întâmplă băeat ea este mândră și parcă își recunoașce o putere tainică: băeat l'a vrut, băeat l'a făcut. In timpul sarcinei, viitoarea mamă e necontenit muncită de dorul, de a ști de mai nainte de poartă băeat sau fată în sîn. De aceea sunt la Armânce fel-de-fel de semne prevestitoare ale secsului fĕtului, ca și la Românce. Așa bună-oară, dacă pruncul mișcă în dreapta mamei, este semn că va fi băeat, ear de mișcă în stânga atunci va fi fată. Când forma însărcinărei e bombată, așa ca un ou și ridicată spre stomah, sau cum se zice în Macedonia spre «chept», adecă spre partea inferioară a sternului, atunci va fi băeat, și dacă e lățită în lături spre iliace atunci va fi fată. Și mai sunt și alte semne prevestitoare ale secsului copilului: dacă însărcinata devine

«albuzinată», adecă de i se umflă buzele, și «împiticată», adecă de i se pătează fața, și i se umflă ochii, atunci ea va nașce negreșit o fată, ear dacă îi cad sprincenele și «peanele di ocľiu» atunci este un semn că va nașce băeat. Femeea însărcinată, când visează noaptea, este datoare să se ducă la biserică, pentru ca «s'li dea preftlu efchie», adecă apă sfințită. Este foarte respândită credința că dacă femeei însărcinate nu i s'ar da tot ce doreșce, ea va perde. De aceea celelalte femei, când bănuesc că însărcinata ar fi poftit din cutare sau cutare soiu de bucate îi duc acasă o parte ca să guste, chiar fără ca însărcinata să fi cerut. Acestea sunt datiniile și credințele din timpul însărcinărei, să trecem acum la acelea ce țin de nașcere și de ântěile grije date lehuzei și noului născut.

Indată ce însărcinata începe a simți durerile înaintemergětoare nașcerei se cheamă o bětrână, care până acum câți-va ani nu era o moașă de meserie, ci mai mult o fermecătoare, o păstrătoare și învěțătoare de superstiții. «Baba» (cuvêntul însemnează moașă, deși baba nu e moașă) cum se apropie de femeea care e să nască, o atinge cu colțul hainei, zicênd: nașcere ușoară! Ea aduce cu sine o earbă sfântă din Palestina, earbă ce se cheamă: «mâna ali stă-Mărie» pe care o pune numai-de-cât într'un mic vas, sau într'o ceașcă cu apă. «Mâna ali stă-Mărie» se deschide îndată ce se atinge cu lichidul, și «baba» dă născětoarei de bea din ceașcă, ear restul de apă este aruncat peste viitoarea mamă. Operația aceasta are de scop de a ușura și împuțina durerile nașcerei, de oare-ce ênsăși mâna Maicei Domnului stă în ajutorul femeei cuprinse de dureri. Aceștia i se dă apoi o sticlă goală, în care trebue să sufle cât ce poate, pentru că sforțându-se ast-fel, să se provoace și să se grăbească nașcerea. Dacă însă ușurarea întârzie și femeea continuă a suferi greu, atunci femeile aflătoare de față se pun a face mětănii și a se ruga la Maica Domnu-

lui, ca să ajute uşurarea născĕtoarei. Incă dela începutul durerilor candela dela icoană se aprinde. Faţă la naşcere nu pot să stea decât femei şi se obicinueşce a se ţine faptul tăinuit, căci dacă ştie lumea când o femee naşce, atunci i se prelungesc durerile. Bărbatul nu are dreptul să asiste pe soţia lui în suferinţă, dar, pentru ca şi el să fie de vr'un ajutor, este obligat să'şi umple gura cu apă, s'o ţie cât-va, şi apoi s'o verse într'un pahar. Cu apa aceasta, ce a fost ţinută în gura de soţ, se stropeşce soţia, iarăşi spre a i se mai uşura puţin durerile. Din când-în-când suferindei i se dă de bĕut «leşivă» (= leşie) amestecată cu untdelem; la nevoe se încălḑeşce o cărămidă şi se stinge cu oleiu sub ea. Născĕtoare în timpul durerilor nu şeade cum-va întinsă în pat, ci umblă necontenit prin cameră. Când naşcerea se apropie ea se aşeaḑă între perine, cu picioarele apropiate şi cu mânile pe genuchi, ear «baba» stă dinaintea ei şi aşteaptă aşa venirea pruncului. Cum se naşce copilul e numai de cât acoperit şi pus de-o-parte, mama însă remâne în posiţia de mai nainte pentru ca să nască şi casa, pe armâneşce: «soartea» sau «putoarea». Femeile de faţă iau casa şi o îngroapă în curte cu câte-va bucăţele de tămâe. In urmă abdomenul mamei se înfăşoară bine şi ea se aşeaḑă în aşternutul pregătit de mai nainte. Apoi se spală pruncul cu apă, în care s'a pus sare şi i se leagă buricul cu o aţă de mătasă. La Magarova, este obiceiul că femeile care nasc, să stea pe genuchi şi cu mânile rezemate de vr'un scaun, de vr'o ladă, ori de vr'un mindir, ear noul născut nu se spală cu apă sărată, ci cu apă şi cu săpun. — Când se leagă buricul pruncului, bine-înţeles, că se tae cu foarfecele capĕtul de buric de dincolo de aţa de matasă. Foarfecele însă, cu care s'a făcut această obicinuită operaţie, se pun numai de cât sub perna patului în care este culcată «lihoana» (= lehuza) şi remân în acelaşi loc timp de 40 de zile, şi nimeni nu trebue să le deschidă în acest timp. In unele părţi se crede că dacă

foarfecele se vor deschide, atunci lehuza va remânea prea curând din nou însărcinată; ear în alte locuri, tot la Armâni, se crede că s'ar tăea cu ele firul vieței noului născut tors de «mirele», adecă de zinele ursitoare, fir încă prea fraged. Sub capul lehuzei, unde stau foarfecele, se mai pune şi un sac de «căprină» (= pĕr de capră). La uşa camerei, în partea de dinafară, se atârnă un fir roş de lână. De asemeni lehuzei i se atârnă de gât un fir roş de lână cu unul alb, tot de lână, prin care se trece o «flurie» (= o monedă de aur), probabil pentru ca lehuza să nu fie diocheată. Odată ce sunt toate acestea făcute, se cheamă preotul, pentru ca să facă lehuzei o agheazmă. Apa sfinţită se pune într'o sticlă şi se păstrează timp de 40 de zile. După plecarea femeilor, care au fost faţă la naşcere, lehuza şi noul născut se spală cu «efchia» (= agheazma), şi această spălare se face în fie-care zi din cele 40 de zile de lehuzie. In primele zile după naşcere este obiceiu a se da lehuzei de bĕut, rachiu amestecat cu unt-de-lemn. Până la botezul noului născut ea nu trebue să remâe nici odată singură în cameră, ci trebue să fie însoţită măcar de un copil mai mărişor. In cele 40 de zile cât durează lehuzia, mai multe femei se culcă în camera mamei, şi este obiceiul ca în fie-care seară, înainte de culcare, să se afume cu tămâe camera şi să se înconjoare cu fum de tămâe atât lehuza, cât şi femeile care dorm cu ea. După aceasta jaraticul şi tămâia se pun la uşa camerei, care îndată se închide apoi şi nu se mai deschide până dimineaţa sub nici un cuvênt, pentru că nu este a bine, şi pentru-că femeile — zic ele — se tem de «umbrare», adecă de luarea umbrei. In dimineaţa de după naşcere, dacă aceasta s'a întâmplat noaptea, sau cu ceva după naşcere, mai mulţi băeţi carii stau şi aşteaptă afară, pleacă pe la rudele părinţilor noului născut ca să dea veste, «s'da sihăriclĭe», ear rudele voioase fac daruri acestor băeţi, carii pornesc în goană şi «dau sihăriclĭe» în lung şi în lat.

Suntem ajunşi la datinile despre zinele ursitoare. Ziua a treia după naşcere se cheamă «trimeare», cuvênt, care după unii Armâni — căci sunt deja pe la şcoalele românesci din Macedonia destui etimologişti şi filologi — vine dela vorbele grecesci: Τρὶς ἡμὲρες = trei zile; ear după alţii dela «trei mire» adecă trei zine, zinele ursitoare. Pentru serbarea aceasta de familie, «trimeare», se face o turtă mare, una mai mică, şi doi colaci mici. Trebue să arăt mai întêi că cuvêntul armânesc «mire» (= zîne ursitoare), articulat «mirele» este în plural, şi numai în plural esistă în limbă, şi că nicăiri în Macedonia şi nici la triburile armânesci din Albania, Epir, Tesalia, etc. nu sună ca miră, adecă la singular nu are întrebuinţare. La cina «trimearei» se adună rudele cele mai de aproape ale părinţilor noului născut. Turta cea mică se pune sub capul pruncului, împreună cu câţi-va bani de aur sau de argint, după cum sunt părinţii cu dare de mână, pentru ca venind «mirele» să nu găsească pe copil prea lipsit de «birichete» adecă, de avere. Prin cei doi colaci se trece faşa copilului şi apoi, tot faşa, se trece printr'un inel şi se leagă de ea o cârpă în care se pune tămâe şi sare. Turta cea mare stă încă pe masă; dintre meseni se alege unul, bărbat sau femee, căruia trebue să'i fie în viaţă amêndoi părinţii, şi tatăl şi mama; acesta luând turta cea mare, ce se află pe masă, o pune pe cap, o mişcă dela ceafă spre frunte şi dela dreapta spre stângă, în sem de cruce, şi zice:

Cu bană, *) cu tihe *) — *) viaţă *) noroc
S'crească cu părinţi.

Să nu trec cu vederea a arăta că femeile armânce se opuneau ca eu să traduc cuvêntul *mire* prin *zine* sau *zîne*, căci, ziceau ele: «Zinele sunt zinele, şi mirele sunt alta-ceva. Sunt zine rele şi zine bune, sunt zine de munţi, de ape şi de bălţi; ear mirele sunt numai mirele cele trei». Prin ur-

mare zinele se pot asemĕna cu nimfele, pe când «mirele» amintesc pe parcele torcĕtoare ale firului vieţei fie-cărui muritor. Eată cum povestesc femeile armânce despre «mirele» care menesc viaţa şi norocul noului născut. In noaptea a treia dupe nascere, cele trei surori, «mirele», vin pe la miezul-nopţei, în casa părinţilor şi se pun la capul copilului. Sora cea mai mare începe ântĕi a profetisa sau, mai bine, a meni viaţa pruncului şi zice: «Acest copil să trăească, să se însoare (sau să se mărite), să aibă mulţi (sau puţini) copii şi pe urmă să moară.» —Deci sora cea mare dă aliniamentele mari ale vieţei pruncului, dar nu lămureşce amĕnuntele. Sora cea mijlocie dintre mire zice: «Acest copil să trăească pănă la etatea de...(atâţi) ani, să se însoare (sau să se mărite) cu cutare, să aibă... (atâţi) copii, şi să moară». Deci a doua dintre mire ia amĕnuntele determinate de cea d'ântĕi şi mai determină altele. Sora a treia decide cu hotărirea ei asupra celor deja hotărîte, dar ea indeplineşce golurile toate, căci dă lămuriri asupra tuturor peripeţiilor vieţei precum şi asupra felului morţei. Esistă la poporul armânesc o întreagă literatură de o bogată imaginaţie, şi de o adâncime de sentimente demnă de admirat, asupra menirilor şi hotărîrilor făcute de «mire» la capul noilor-născuţi. Dar această minunată literatură, care ar da bogate volume de filosofie şi psihologie populară şi care s'ar putea chema *literatura mirelor*, stă încă îmormêntată şi la capul ei stă şi tot prohodeşce marele preot al marelui păcat de moarte, care se cheamă nepăsarea. Să încep eu desmormêntarea *literaturei mirelor* prin aducerea unei scurte povestiri, «Flăcăul şi fata în faşă.» Fie ca începutul acesta să servească de îmboldire acelora carii preţuesc comorile geniului popular al Armânilor şi al Românilor. Eat-o:

A fost odată un flăcău frumos şi voinic. Trăise el mulţi ani printre străini şi muncind zi şi noapte strînsese bună avere. Ce se gândi el atunci? Să se întoarcă iarăşi în sa-

tul lui și să se însoare cu o fată frumoasă pe care își pusese de mult ochii. Și plecâ pe loc spre satul lui. Merse el cât merse până ce se făcu noapte. Mi-ajunsese într'un sat, și era întuneric, că oamenii se culcase toți. Unde să se ducă în gazdă? Cum sta el, așa, și se gândea eată că vĕḑu că la o casă era încă lumină. Se duse și bătu la poartă. Oamenii din casă îi deschiseră, și îl poftiră înlăuntru, și îl puseră la masă. Aici tocmai era cina de trimeare. Mâncâ flăcăul, și bĕu și se veseli, ear apoi se culcară toți și se culcâ și el. Cei ai casei adormiră, numai el nu putea să închidă ochii. Se gândea acasă... la părinți, la frați și la surori... și... se gândea și la fata cea frumoasă, pe care își pusese el demult ochii. Când eată că în odaea copilei celei de trei zile născute, flăcăul auḑi vorbă și vorbă și niște glasuri dulci, care parcă nu erau ca ale celorlalți oameni. Ce era? Mirele, care meneau viața copilei! Ascultâ el cu toată luarea aminte, dar, ce auḑi? Mirele meneau ca fata aceasta în fașă să fie soția lui! «Să trăeșci, ziceau mirele. Să fii frumoasă și fericită, să aibi ochii ca viorelele din codru și să te măriți cu străinul care a sosit în casa voastră astă-seară..!» Vai de mine!... Să mĕ însor cu copila aceasta? gândi flăcăul. S'o aștept până va creșce ea? Să stau eu atâta timp neînsurat? Nu!... Indată se sculâ, trecu în odaea de alături și o luâ din leagăn, hotărît ca s'o ucidă. Eși cu fetița în curte și vĕḑênd un par ascuțit în gardul grădinei, o înfipse cu iuțeală și fugi spre satul lui, fără să mai privească înapoi. Cu câtă bucurie îl așteptau părinți și cum îl îmbrățișară de călduros. Flăcăul întrebâ de fata cea frumoasă pe care își pusese ochii, și cu durere aflâ că ea se măritase. Chiar a doua zi ceru pe o altă fată din sat, însă ea nu'l vru. Mai ceru pe alta, tot așa. Mai ceru încă una și încă una, dar nici o fată nu-l voea și toate se fereau de el, parcă ar fi avut peri de lup. Cu sufletul plin de amărăciune se despărți iarăși de părinți, de frați, și de surori și plecâ cu gând ca să nu se mai în-

toarcă. «Mĕ voi însura între străini şi voi rĕmânea acolo», cugeta el în drum. Şi unde ajunse într'un oraş mare, şi se puse iar pe muncă, şi se îmbogăţi grozav. Nici o fată însă nu-l voea, de şi era şi tînĕr, şi frumos, şi bogat, şi cu de toate. Trecu un an, trecură cinci, trecură zece şi tot neînsurat rĕmăsese. Se hotărî să ceară o văduvă. Nu-l vrea nici asta. Şi ceru pe alta, şi iar pe alta şi nu-l vor. Trecuseră acum vr'o cinci-spre-zece ani şi mai bine; era bărbat în toată puterea. Ce se gândi el? «Mâne-poimâne mĕ ajunge moartea din urmă..... Mai bine mĕ întorc iar la ai mei acasă şi să le rămâe lor averea, câtă am adunat'o!» Şi iar porni la drum spre satul lui. Ce făcu, ce drese el că înoptâ în cale tot în satul, în care ucisese pe copila pe care mirele i-o sortiseră lui, şi, fără ştirea şi voea lui picioarele îl duseră drept la casa, unde cu cinci-sprezece ani în urmă, era cina de trimeare. Oamenii buni îl primiră şi acum Indată ce flăcăul intrâ în casă, cunoscu şi casa şi oamenii şi un fior rece îi trecu prin inimă, şi îşi zicea în minte: «Ce păcat făcui cu beata copilă... Acuma ar fi fost fată mare!» Dar şi părinţii fetei îl cunoscură şi prinseră a-i povesti: «Nu ştii ce ni s'a întâmplat în noaptea când ai plecat dela noi, aşa, fără să ne spui, tu ştii de ce vei fi plecat aşa! Cine-va a atârnat pe fetiţa noastră de un par ascuţit din gardul grădinei. Dimineaţa am găsit pe biata copilă atârnată în scutice de gard. Vru Dumnezeu de nu i se întâmplâ nimic rĕu.» Flăcăul sări în picioare, şi cu sudori reci pe frunte, întrebâ: «Cum? copila trăeşce?» «Da, rĕspunseră părinţii, mulţămim lui Dumnezeu. E fată mare acuma. Eat-o!» Fata tocmai intra în odae ca să aducă de mâncat şi de bĕut străinului. Şi era frumoasă fără seamăn, şi naltă şi rumeoară ca o cireaşă coaptă. Şi când se uitâ la el şi'l vĕḑu aşa de voinic şi de frumos 'i se ruminiră şi mai mult obrajii. Atunci străinul spuse toate cu de-amăruntul, cum a auḑit mirele că îi menise un prunc în faşă de nevastă, cum a vrut el s'o înfigă pe fată în parul

din gardul grădinei, pentru ca să nimicească menirea zisă și hotărîtă de mire și toate și toate. Și ceru pe fată. Oamenii buni i-o dară cu bucurie, și fata îl vru numai-de-cât, ear peste câte-va zile se făcu și nunta. Și plecâ voinicul fericit cu «'nveasta mușată» de mână la casa părinților lui. Vedi că «așa era scriitura.»

Povestirea aceasta, legată de datina «mirelor» se află la Armânii din Epir, și anume: din Ianina și din comunele din împrejurimile Ianinei, precum și la cei din Aminciu sau Metzovo, cari fac parte tot din trunchiul Epiriaților. Ea mi-a fost povestită de d-l D. Lăzărescu-Lecanta, fost director al gimnasiului român din Ianina. Dar și la cei-lalți Armâni Voscopoleni, Fărșeroți, Arnăucheni, Olimpieni, Megleni etc. se găsesc o sumă de basme și povestiri ce își au obârșia în seara de «trimeare», când menesc cele trei «mire.»

Să mai înfățoșez încă o poveste de-ale «mirelor» scrisă în graiul armânesc.

Amirăulu *) *fără di fumealĭe.*	*) împĕratul
Ți'și era ți nu'și era. Era 'nă oară un amiră	
mare, care 'și avea di tute ghinețile di pisti loc;	
ș'avea ș'ună amiroañie bună ș' mușată, care 'ș	
era, laea, multu' nvirinată, că di cându 'ș-era măr-	
tata fumealĭe Dumnizĕ nu-lĭ avea dată. Di-	
tr'aistă itie *) ș' amirăulu mult jilit 'ș-era. Dicara	*) causă
vidură çi vidură, amirăulu s'armătusi *) ghine	*) se împodobi
mușat, și 'n călar, pi cale închisi *) s' s'dueă	*) porni
pisti tut loclu s' caftă *) tea s' da di Dimnizĕ	*) să caute
și s'lu pălăcrăsească *) tea s'lĕ da măcar un	*) să'l roage
ficiuric. Imnă, imnă *) trei dile și trei nopți făr'	*) merse
ca s' da di vîrnu *) suflet di om. Trĭșĭ *) a	*) vre un *) tocmai
patra-di tu hărghie, *) cum imna minduit *) veade	*) de dimineață *) în-
pi ningă 'nă fântâna, çi 'ș era tu 'nă livade,	[gândurat
un auș *) cu barba albă și cu tîmbarea-lĭ *)	*) bĕtrân *) glugă cio-
arcată [1]) pi umir și cu un cârlig lung di	[bănească

[1]) Se întrebuințează și *arocată*, adecă aruncată.

cornu adărat; canda îșĭ era *) un vechliu	*) parc'ar fi fost
picurar *). Amirăulu mult s'hărisi *) că după	*) păstor *) se bucurâ
ahâtă cale lungă deade di un suflet di om,	
s'aproache ningă fântână, s'dipune *) di pi cal	*) se dă jos
și greașce *) aușlui.	*) grăeșce
— Bună-țĭ dimineața papŭ *)	*) bĕtrânule
— Ghine-m̃ĭ vinișĭ nipoate. Iu cale 'mbar? *)	*) încotro?
întrebă aușlu.	
— Mi duc diparte, papŭ, mult diparte, trîșĭ	
tu marğinea locului tea s'aflu Dumnizĕ, ḍise	
amirăulu.	
— Și çi va-s cafți di la Dumnizĕ? spune-m̃ĭ	
ș'am̃ia, ḍise iară aușlu.	
— S'țĕ spun papŭ. Io m̃'escu amiră mare	
m̃'am ș'ună amiroañie mult mușată, ma doĭli *)	*) amêndoi
nĕ him jilițí ș'amăriți, că nu n'avem și noi	
fumealĭe; dicara avem di tute câte, di tute	
ghinețile di pisti loc, maș mărazea *) açea nĕ	*) păs, dor
avem, ti'nă fumealĭe. Și açea închisiĭ s'mi duc	
trîșĭ tu marğinea loclui tea s' dau di Dumnizĕ.	
Dicara *) gri amirăulu aiste grae, *) s'indreapse	*) după ce *) vorbe
încalică pi cal și luându-șĭ mâna cu aușlu	
ilĭ ḍise:	
— Ti las cu sănătate papŭ..! — și trapse	
tea s' fugă.	
Aușlu cu barba albă și cu tămbarea-lĭ arcată	
pi umir îl cama mutri și după açea ilĭ strigă:	
— O lai nipoate! ia toarnă-te niheam *), ṽin	*) o leacă
auà ș'ascultă çi-'s ḍic io: Mâne tu hărghie,	
ni apiritá soarle *), s'ti afli auà, ningă aistă	*) înainte de rĕsăritul
fântână cu apă araçe *) și va-s veḍĭ Dumnizĕ.	*) rece [soarelui
Aide, du-te, cale 'mbar di treçi seara aista, și	
mâne s'hiĭ aoaçe.	
După aiste grae a aușlui amirăulu s'inclină	
și-s' turnă pi calea di iu avea vinită. După	
çi-s' intunică, amirăulu mult curmat *) 'ș-era ca	*) obosit
avea imnată tută ḍiua, vru tea s'discurmă *)	*) să se odihnească
și s'doarmă niheam. S'trapse di'nă parte di	
cale tu 'nă pade *) aștirnută cu earbă, șiḍu	*) poeană

ningă un cupac [1]) mare care era tu açea pade. Dicara çină niheam, (că'și avea tu disagă carne friptă di mĭel și caș proaspit di açel albul și ună turtă, çi u avea frimitată amiroaňia ti pi cale, și ună ploscă di v̄in) s'invili cu tălăganea *) și s'băgă tea s'doarmă. Tu loclu açel era 'nă irniie*) çi vîrnu pulľu ni vîrnă price *) nu călca. Tu hărghie s'dișteaptă, si scoală, încalică calu și v̄ine la fântâna di tu livade, iu li avea ḑîsă aușlu. Pi pizulľu *) di virdeață çi era ningă fântâna șidea aușlu cu barba albă.

— Bună-ți dimineață popŭ! strigă amirăulu.

— Ghine'm̄i viňiși nipoate; ḑîse aușlu, și scoase di tu sin un mer aroș; *) îl deade a amirăului ḑicêndă-lui.

— Na aistu mer aroș ; du-te acasă la amiroaňia și mâcați doĭli merlu aistu, și să știi că amiroaňia va s' facă un ficior. Dicara *) ḑîse aușlu aiste sboare s' feaçe afantu. *)

Amirăulu armase ca agudit di chicută, [3]) nu-și știa, măratlu, *) disi nu *) videa vîrnu v̄is; ma merlu açel aroș îl fiçea tea s'pistipsească *) că nu era un v̄is, ma era di cadilihea *) tute câte i le sbură açel auș cu barbă albă și cu tâmbarea-li pisti umir și cu cărliglu-a lui di cornu ca di picurar di tu munte, și că açel auș era Dumnizĕ. După açea amirăulu l'ascumse merlu 'n sin 'și 'ncălică calu și 'nchisi tea acasă. Amiroaňia maș *) aștipta și ma'și mintuia la gionle a lieĭ, la amirăulu, care s'duse tu marğinea loclui tea s'află Dumnizĕ.

*) mantaua [2])
*) pustietate
*) fiară, vietate
*) pe prispa
*) mĕr roș
*) după ce
*) nevĕḑut
*) bietul *) de nu
*) să creadă
*) aevea
*) mereu

---

[1]) In Epir se întrebuințează mai mult: *cupaclu.*

[2]) In Epir și în Pind se zice : *maliot.*

[3]) *Agudit di chicută*, adecă ca lovit de trăsnet; însă cuvêntul *chicută*, însemnează strop sau picătură, ear nu trăsnet. De vorba aceasta e legată o credință. Esistă un blestem care glăsuesce: *s'te-agudească chicuta*, care înseamnă că să cadă pe tine strop de foc din stele ca să te nimicească. Se crede că acest blestem s'ar putea realisa, însă când unul blestemă și o stea se desprinde în adevĕr, atunci Maica-Domnului întinde poala și prinde steaua ce cade Numai așa cel blestemat scapă de a fi lovit de blestem.

Tută noaptea oclilĭ nu-și înclidea, mintea-li era la gionle, *) când va-s toarnă? Tu 'nă seară ca tu m̃eadă-noapte s'avde că la poartă çine-va bate, di'nă oară sare amiroañia și s'duçe s'veadă disi este gionile a liei. Nu-și putea, laia, di haraua *) când vidu că agiumse amirăulu a liei, gionile a liei. Nîs scoase merlu di tu sin, spuse tute câte ili avea grită Dumnizĕ, di la fântâna açea cu apă araçe, și dicara șidură și-s'discurmă di pi cale, îșĭ lia merlu îl cură *) ghine mușat și-l mâcă cu amiroañia. Pejile *) a merlui le arcară *) pi tu firidă. *) Ună moașe, care 'și șidea tu uborlu a amirăului, nu și-avea vidută, corba, *) [1]) tu bană-lĭ meare, luă din pade *) pejile și li mâcă. După câte-va dile amiroañia s'duchi *) că este greauă, ma și moașa armase greauă. Ași dicara *) feaçe amiroañia un ficior mușat ca soarle, feaçe ș'moașa un ficior nică *) cama *) mușat. Moașa dicara nu-ș'lu putea tea s'lu mutrească *) îl hărzi *) amirăului tea s'lu crească ca fumealĭe a lui. Amirăulu și amiroañia ș'era plinĭ di haraua, că Dumnizĕ lĕ deade fumealĭe tea s'crească tu casa a lor.

*) la soț

*) bucurie

*) curăți

*) cojile *) aruncară

*) fereastră

*) sermana

*) de jos

*) se simți

*) deci, așa-dar

*) încă

*) mai

*) crească, *) îl hărăzi

Ficiorlu a amirăului s'clima Iuliu și açel ci'l feaçe moașa s'clima Delilorgu. Dollĭ era ca nîscânțĭ anghelĭ, crișcea cu dua, tuți câți ilĭ videa ascuchea *) di treĭ ori și dicea: «s'nu hibă di oclĭu.... s'nu hibă di oclĭu» ahât mușați erau. Dollĭ s'ducea la sculie și 'nvița. Al Delilorgu mintea ma multe li acăța, ma nîs nu alăsa Iuliu, tute câte nîs li știa și li ținea minte, i le spunea ș'a lui Iuliu. Ma tut cama s'vedea că Iuliu nu este ahât di dișclis *) și ahât di știut ca Delilorgu. Amirăulu videa

*) scuipa

*) deșchis la minte, [deștept

[1]) *Corbă*, va să zică: neagră, ca și *lae*. Se zice *capră* (sau *mulă*) corbă și se blestemă: *să te vĕd lae ș'corbă*. De aici se vede că la Armâni, *negru*, înseamnă nenorocire, ear *alb*, fericire, căci cititorul își aminteșce zicerea: *albă s'hie*, dela pag. 174.

aistă, ma ḑîcea că va s'cama crească și va's
dișclidă. Nîscânți *) oaspeți a amirăului unŭ ḑuă, *) niște
când sbura ti fecĭorĭ care este ma mintimen *) *) cu-minte
și cama invițat, ḑîseră că Iuliu nu știe di
itia *) al Delĭorgu, care i le lĭa tute di tu *) din causa
mintea a lui Iuliu, și că ma s'nu hibă Deli-
ĭorgul deadun *) cu Iuliu, Iuliu va s'știbă cama *) împreună
multe. Amirăulu lo mintea *) oaspiților și climă *) se înrîuri
Delĭorgul unŭ ḑuă să'li ḑîcă s'ducă, s'fugă
di tu casa lui, să'și caftĭ altu loc. Măratlu di
Delĭorgu nu putea tea s'țînă lăcrăm̃ile di du-
reare și amărăciune çi li ṽinea ma nu avea
çi s'facă, lipsea s'ascultă dimăndăciunea a a-
mirăului. Ș'adună straniele *) tu disagă, ș'lĭa *) straele
calu di căpestru și fuge di tu açea pulitie și
s'duce la amare. *) Aclo era mare păzare *) *) la mare *) târg
și s'lucra și s'invița di tute zănaturile *) și iu *) meșteșugurile
s'sbura tute limbile. Delĭorgu intră la un mastur
și di câte știa acolo invițŭ nică di zace ori ma
multe, și limbi multe invițŭ. Dicara fuği Deli-
ĭorgu din casă, Iuliu armase singur, ș'açeale
çi le știa le agărși. *) Amirăulu viḑu cât stepsu *) uită
feaçe *) că asguni Delĭorgu; nu știa cum s'facă *) cât greși
tea s'lu află. Una ḑuă apofăseașce *) și s'duçe *) se hotărește
s'lu caftă. Dicara alăgă *) tu mulți căsăbați *) *) alergâ *) orașe
păn' di preapoia *) agiumse și la pulitia di la *) în cele din urmă
amare. După ma multă căftare l'află și-li ḑîse
că vine maș *) ti nîs s'lu lia ti acasă. Deli- *) într'adins
ĭorgu s'hărisi mult, nu s'amĕnă *) mult, ma *) amânâ, întârziê
di'nă oară s'indreapse și'nchisiră ti a casă.

Când agiumseră acasă toată hoara lĕ eșiră
ninte tea s'lŭ veadă Delĭorgul și s'li ḑîcă
«ghine viniși.» Delĭorgul era mult vrut. *) Iuliu *) iubit
avea agârșită tute câte știa. Ma Delĭorgul îl
lo și i le invițŭ tute, ași-că îl feaçe să știbă
ș'nîs cât știa și Delĭorgu. Pisti cât-va timp,
când ficiorlii criscură și s' feaçiră ti'nsurare
vrea tea s' ḑîcă a amirăului tea s'lĕ da
izine *) tea-și cafte 'nveaste, ma s'intirisea *) *) voe *) se jenau

di amirăulu, tea açea unĭ ḑuĭ ḑîserĭ a
moașiliei s'li spunĭ a amirăului minduirea *) *) gândul
lor. Moașa ilĭ spuse, și amirăul lĕ deade izine.
Dupĭ açea nîșí îșí umplurĭ câte 'nĭ disagĭ
di flurie, încălicarĭ cali și s'duserĭ tu alte
pulitii mari, tea s'caftĭ 'nveaste ca ti hili di
amirĭ. Seara agiumserĭ tu 'nĭ pulitie și trapserĭ
la hane, climarĭ hangiulu și'l întribarĭ disi
cunoașce nîs tu pulitia açea oaminĭ mult in-
vițați? Hangiulu lĕ spuse cĭ tu pulitia açea
nu era ahât di invițați. Dupĭ acea întribarĭ
disi s'aflĭ feate ca ti hili di amirĭ? Hangiulu
lĕ ḑîse iarĭ cĭ tu pulitia lor nu s'aflĭ ahtări *) *) asemenea, atari
feate. A l'antĭ ḑuĭ seara agiumserĭ tu altu cĭ-
săbĭ nicĭ cama mare, ma și tu aistu căsăbĭ
hangiulu l'avea spusĭ cĭ nu s'aflĭ ni oamenĭ
invițați, niçi feate ca ti hili di amirĭ. A
treia ḑi agiumserĭ tu unĭ pulitie dip mare
și trapserĭ tu hanea açea cama diprotĭ. *) *) d'ântĕi
Durm̃irĭ seara, dimineața si scularĭ și spuserĭ
hangiului s'li ducĭ la oamenĭli açeleĭ cama
invițați, câți s'aflĭ tu açea pulitie.

Hangiulu lĕ ḑîse cĭ tu politia lor s'aflĭ
açeli cama învițați di pisti dum̃eauĭ *). Dicara *) lume
s' duserĭ la açelĭ învițați viḑurĭ cĭ Delilorgul
și Iuliu știa mult cama mult *) di cât nîși. *) mult mai mult
Dupĭ açea climarĭ iarĭ hangiulu la 'nĭ parte
și'l întrebarĭ disi sunt feate bune și mușate
tu pulitia açea, ca ti hili di amirĭ? Hangiulu
lĕ ḑîse cĭ nu sunt di cât maș dauĕ feate
ca ti hili di amirĭ, ma nu easte cu puteare
tea s'li poatĭ s'li veadĭ vîrnu, di cât maș
cu izinea a dăscaliei la care șed açeale feate.

Delliorgul și Iuliu s'duserĭ a casĭ la açea
dăscalĭ. Poarta era înclisĭ, băturĭ la poartĭ și
iși dăscala, unĭ muliere moașe, lĕ dișclise
poarta și-li dixi *) 'n casĭ. Dicara invițĭ ti *) primi
çi lĕ este vinita, dăscala, lĕ ḑîse.

— Featile sunt hilĭe di prămătefți, *) care *) negustori

imĭ le alăsară am̃ia tea s'le crescu; nu este tu putere tea s'le veadă vîrnu gione. Ma voi dicara hiți hili di amiră și dicara vreți s'li vi-deți, vĕ fac aistă hatîre ; ma lipseașce maș un câte un și tea s'nu hiți cunuscuți că hiți ficiori s'vĕ înveaștiți *) tu stranie muliireșci. Altă turlie *) nu easte cire *) tea s'li puteți s'le videți.

*) îmbrăcați
*) fel *) chip

După çi lĕ dîse aiste sboară dăscala,— nîși și sculară, s'duseră la hane și'șĭ feaçiră stranie muliireșci mușate. Ma s'inviscu Delĭorgu și s'duse la dăscală. Ahât di ghine era adărat çi midia *) putea s'lu cunoască dăscala că este ficior. Ilŭ deade ună numă di feată și-l duse a'naltu *) iu era featele a prămăteftilor; u duse aclo și lĕ spuse că ṽine ună oaspită di 'nă hoară și că va s'cama șadă câte-va dile. Featele s'hărisiră ca lĕ vine ună oaspită ; u luoară, u priimnară pi tu toate locurile, sburară multe și di tute ; prândiră deadun și nu fu di-căile *) tea s'u duchească *) că açea oaspită nu era feată ma era Delĭorgu. Dicara șidură, s'dispărțiră, și Delĭorgu plin di harauă că l'arisiră *) featele, deade cu dealagă *) la hane s'pitreacă și Iuliu, tu stranie di feată ca s'nîs s'li vedă.

*) abea
*) sus
*) nu fu chip *) înțeleagă
*) l'au plăcut
*) cu fuga

După çi s'inviscu și Iuliu tu muliireșci stranie s'duse la dăscala. Aista îl duse a'naltu la feate, ma nu știu cum feaçe Iuliu că nu putu tea si-s țină ca feată și nîse *) îl duchiră că nu easte feată, ma că este ficior; ditră nîs *) duchiră și ti Delĭorgul. Dicara îl cunuscură atunçea îl streasiră *) tea s'lĕ spună çi lĕ fu itia tea s'inveaască tu stranie muliireșci tea s'ṽine s'li veadă? Iuliu, nu'și știa multe, nîs lĕ spuse driptatea; lĕ dîse că: «Noi him hili di amiră și că închisim di acasă s'căftăm feate tea s'le luăm ti 'nveaste. Dicara învițăm că voi hiți bune și mușate, și dicara nu puteam altă turlie s'vĕ videm ni'nviscum tu stranie muliireșci, tea s'putem s'nĕ apruchiăm di voi

*) de
*) din causa lui
*) îl siliră

și s'vĕ cunoașcem cama di aproape.» Dupĕ çi
spuse aiste grae Iuliu, nîse l'întrebară disi lĕ
arisiră *) și çi au dipri minte s'facă? Iuliu lĕ   *) le plăcură
dîse că sunt arisite și că au multă efhăristise *)   *) mulțămire
s'le ia ti 'nveaste. Atunçea nîse dîseră: «Macă *)   *) dacă
easte așiçe *) mâne dimineața nică ni apirită   *) așa
s'treaçiți pi ningă firidi, *) s'băteți câte puțin, și   *) ferești
noi va s'ni diștiptăm și va s'arsărim *) pi tu firidi   *) să sărim
s'fugim deadun.» Dupĕ çi le griră aiste sboară,
Iuliu di 'nă oara alagă la Deliĭorgu s'li spună că
nîs bitisi *) lucrul, isosmata u feaçe. Când avdă   *) isprăvi
Deliĭorgu s'ciudisi *) cum di îndreapse *) Iuliu   *) se miră *) nimeri
așiçe lucrurile A dauĕ-di di noapte si scoală
'ndreg patru cali buni și s'duc pi ningă casa
dăscalei. Bat niheam pi firidă, di una oară
sar featele, nîse aștepta; dișclid firida s'a-
rucă pe cali și fug tuți patru.

Imnară, imnară dua întreagă, seara agium-
seră la hane; dicara mâcară ghine mușat
s'băgară s'doarmă, că era vătămați *) di pi cale.   *) obosiți
Tuți adurmiră maș Deliĭorgu nu durmiea, nîs
nu-l acăța somnul. Tu mieadă-noapte avde una
boaçe *) care-li vinea di'nsus și striga: *) voace

— Deliĭorgu! Deliĭorgu!

— Cai *) mi cliamă, zise nîs.   *) cine

— Noi him, mirele, vinim s'țĕ spunem un lucru;
ascultă și bagă tu minte. Tu oara çi va s'agiumgiți
acasă, amirăulu, ca di ghineață ca di glăreață [1])

---

[1]) Cuvintele: *ca di ghineață*, *ca di glăreață* au o mare însemnătate psihologică. *Ghineață* însemnează aici, nu bunătate ori fericire ci, gustarea binelui dorit; ear cuvêntul *glăreață*, care vine dela *glar* (= sărit, smintit, nĕtot, și mai ales, zăpăcit), însemnează aici, nu nebunie (pe armâneșce zurleață) ci: zăpăceală de atâta fericire. Aceasta și era tocmai starea sufletească a împĕratului lipsit de copii, care de-odată câștigă doi, și, după o lungă așteptare a fiilor plecați în împețit, îi vede venind împreună cu nevestele lor. Cuvintele, *ca di ghineață*, *ca di glăreață*, menite a esprima atât de adevĕrat și de scurt o stare sufletească foarte complicată, sunt o netăgăduită dovadă, despre pĕtrunderea cu care Armânul priveșce în stările sufleteșci ale omului. O formă asemănată este și: *ca di harauă*, *ca di jale*, dar sentimentele ce tinde a esprima această zicere sunt mai puțin intense și deci mai puțin active, decât cele esprimate prin: *ca di ghineață*, *ca di glăreață*.

va s'vĕ bagă fărmac*) tu dulce, tu apă și tu rachie. *) otravă
Ma tine cara s'vrei tea s'li ascachi pi tuţi s'ti
façi ca zurlu *) și s'li verși tuti. A douĕ-oară *) nebun, alienat
çi va s'vĕ da, s'beţi că nu au çiva. Mutrea
ghine *) s'nu spuñĭ a vîrnui *) çi avd̦își, că *) ia seama *) cui-va
ma să spuñĭ chiatră ș'marmură s'ti façi păn' di
ginucli. După çi griră așiçe *) fugiră. *) ast-fel

A dauĕ-d̦i iară încălicară cali și seară agiumseră iară tu 'nă hane, iu s'băgară s'doarmă. Tuţi adurm̃iră, maș Delĭorgu nu durm̃ĭa. Tu m̃ead̦ă noapte iară s'avde 'nă boaçe care striga:

— Delĭorgu! Delĭorgu!

— Cai mi cliamă? întreabă iară Delĭorgul.

— Noi him, mirele, ascultă s'ţĕ spunem.
Prînd̦ul çi va s'vĕ da amirăulu, când va
s'agiumgiţi acasă, este cu fărmac. Ma s'măcaţi
va s'muriţi. Ma tine cara s'vrei s'ascachi pi
tuţi s'ti façi ca zurlu și s'li verși tute ghe-
lile *). A douĕ-oară çi va s'vĕ da, s'măcaţi, că *) bucatele
nu va s'aibă çiva. Ma si *) spui, vîrnui, chia- *) dacă
tră s'ti façi păn' di mese *). După aiste grae *) mijloc
iară fugiră. Alantă d̦uă, seară, când durm̃ea
tuţi și Delĭorgu șidea, s'avde iară ună boaçe.

— Delĭorgu! Delĭorgu!

— Care me strigă? întreabă Delĭorgu.

— Noi him, mirele, vinim tea s'ţĕ spunem nică
un lucru. Tu seara diprotă *) când Iuliu va s'bagă *) seara d'ântĕĭ
cu 'nveasta, va s'vină 'nă lamie *) s'li 'nglită. *) balaur
Tine ma s'vrei tea s'li ascachi s'șed̦i pi capi-
tiñlu a lor când va s'li acaţă somnul. S'hii
cu ună coardă *) în mână și când va s'avd̦ă *) sabie
ună suflare ca di vimtu, *) să știi că tu oara *) vênt
açea vine lamia. Atuncea tine s'dai cu coarda
pisti nîși di pi d'asupră cu mare vîrtute și
va s'li ascachi. Ma si spuñĭ a vîrnui cheatră
și marmură s'te façi întreg.

După çi d̦îseră aiste sboare mirele fugiră. Vîrnu n'avea avd̦îtă çi s'avea spusă a lui Delĭorgu. Alantă d̦uă si sculară, încălicară

cali și 'nchisiră, după cât-va agiumseră a casă.
Tută hoara lĕ ișiră în cale tea s'li așteaptă, și
tuți s'indrigea *) ti nunta çi va 's facă hilii a *) se pregăteau
amirăului. Când agiumseră a casă amirăulu ca
di hărauă ca di jale băgă fĕrmac tu dulçe și tu
arichie *) și când vrură tea s'lĕ da a gionilor, *) rachiu
Deliiorgu s'façe ca zurlu, ahurhi *) să strigă, *) începu
aricheașce *) arichia și dulçele *) s'le arucă di *) căpere *) dulceața
pi firiḍi în cale. Tuți s'ciudisiră *) çe păți *) *) se mirară *) pățesce
maratlu di Deliiorgu. Ma după puțină oară
s'feaçe iară mintimen, căḍu în ginuclie la a-
mirăulu tea s'lu liartă, și ilĭ bașă mâna. A-
mirăulu îl liertă. Când băgară measă ti prânḍu,
iară ilĭ vine zurleața *) al Deliiorgu, că ami- *) nebunia
răulu, cum avea ḍîsa mirile, avea băgată fĕrmac
ș'tu ghele. Ma Deliiorgu s'feaçe ca zurlu, virsă
tute ghelele și asparse *) tute câțănele *) di *) sparse *) farfuriile
pi measă. Ma după puțin iară s'feaçe min-
timen ș'căftă liertare di la amiră. Vîrnu nu
duchea ti çi le făçea Deliiorgul aiste glărini.

După açea s'feaçiră multe etimăsii *) tea *) pregătiri
s'facă nunta, cama ninte al Iuliu și tu stămâna
ș'al Deliiorgu. Tu seara diprota când s'duseră
să s'bagă Iuliu cu 'nveasta, intră tr'odă *) și *) în odae
Deliiorgu p'ascumta. *) Iuliu cu 'nvesta durñea. *) pe ascuns
Deliiorgu șiḍu pi ningă capitiñlu a lor și când
avḍă ună suflare, trage coarda și agudeașce *) *) lovesce
pi vimtu pisti Iuliu și 'nveasta, cu ahâtă vîr-
tute, çi tăliă lamia în douĕ bucăți. Tu agudirea
çi s'feaçe s'avḍă ună ciucutire *) di care s'diș- *) ciocnire
tiptară și Iuliu și 'nveasta, și mult s'ciudisiră
când viḍură Deliiorgul cu coarda scoasă pisti [riară
nîși, canda *) vrea tea s'li talie. S'aspărară *) * ca și cum *) se spe-
și ahurhiră *) s'li ḍîcă că ti çi itie Deli- *) începură
iorgul vrea tea s'li vatĕmă *), çí-li au faptă. *) omoare?
Ma Deliiorgu nu știa cum s'le ḍîcă că nu
putea s'lĕ spună, că ma s'lĕ spunea va s'fiçea
cheatra și marmură. Nîs lĕ ḍicea că nu vrea
tea s'li vatĕmă nîși, ma că viñe, așiçe, tr'odă

a lor. Nîși nu vrea tea s'știbă di aiste sboare. Dicara nu putea s'li facă tea s'pistipsească *) că nîs n'avea vinită ti arĕulu *) *) să creadă *) rĕul
a lor, lĕ dîse: «Ascultați macă easte așiçe! Io va s' vĕ spun, ma să știți că voi va s'mi chirdeți.» Și Delilorgu lĕ spune că tu seara diprota ili avea dîsă mirele, că tu dulce și tu arichie, amirăulu va s'bagă fărmac. Când spuse aiste sboare Delilorgu s'feaçe păn' di ğinuclie cheatră și marmură. Iuliu și'nveasta ahurhiră s'lu pălăcărsească *) s'nu lĕ spună alte că *) roage
acăchisiră, *) ma Delilorgu dîse: *) au înțeles

— Çi m̃iu voiu bana *) când am cicioarele *) Ce-mi trebue viața
di cheatră!?

Diprapoia *) lĕ spuse ti measă și di'nă *) Apoi
oară s'feaçe păn' di mese cheatră și marmură. După açea lĕ spuse ti lamie și lĕ deade s'veadă și daule bucăți di lamie çi u avea tăliată. Cum li spuse tute aiste s'feaçe cheatră și marmură întreg și nîs și 'nveasta lui cu tute odăili *) çi 'și avea. Când învițǎ *) du- *) camerele *) aflǎ
m̃eau *) di açea çi s'avea faptă mult si jili, *) lumea
că multă vreare avea tuți ti Delilorgu.

Tu noule meși *) era dua di Pasçe, tuți 'și *) luni
era la biserică. Noaptea ca tu m̃eadă noapte 'nveasta al Iuliu feaçe un m̃ic nat, *) un ficiuric *) prune
mușat. Nîsă era singură, când avde ună boaçe care ili strigă:

— 'Nveastă! 'nveastă!

— Cai mi strigă tu aistă oară? întribă 'nveasta.

— Noi him, mirele..! dise boaçea. Ascultă s'țĕ spunem un graiu. Vrei tine s'ascachi Delilorgul și soața-ți? Vrei tine s'li façi iară cum 'și era, s'li înviezi?

— Audă... nu voiu? *) spuneți-m̃i çi s'fac *) Audi... să nu voiu?
că ș'bana a mea, s'hibă di căile, m̃i-u dau ti nîși... dîse 'nveasta.

— Talie guşa *) a sărmăniţăliei [1]) çi fiçeşi.	*) gâtul
Chică *) câte-va chicute *) pi Deliĭorgu şi pi-	*) picură *) picăturĭ
'nveastă, şi va s'înviează. Ḑisera mirele şi fuĝiră.	[gânduri
'Nveasta nu stitu pi multă minduire, *)	*) nu stătu mult pe
lo *) sărmăniţa, ili tălie caplu, pruscucheaşce *)	*) luâ *) stropeşce
cu sângele pi cheatra al Deliĭorgu şi pi a	
'nveastiliei a lui şi nîşi di'nă oară s'diştiptară,	
înviară. Dipriapoi alichi *) caplu a ficiorlui,	*) lipi
ş'ficiorlu s'feaçe canda *) n'avea păţîta çiva.	*) ca şi cum
Deliĭorgu după çi s'diştiptă 'ş lo 'nveasta	
şi s'duse 'ndreptu la biserică. Tuţi armaseră	
ciudisiţi, nu ştia di ciudie *) çi s'avea faptă.	*) ciudăţenia
O lăsară ş'biserica ş'tut, ş'alăgară cu amirăulu	
cu tuţi acasă tea să s'hărisească *) di 'nvierea al	*) să se bucure
Deliĭorgu [2]).	

Să ne reîntoarcem la lehuză şi la lehuzie. Lihoana nu trebue să se ocupe de nimic ce este afară din casă. Ea nu trebue să vaḑă seara nici măcar lumina dela ferestrele caselor vecine, nici stelele, nici luna şi de aceea îndată ce începe a se însera, pe la «murgiş» (= amurg), se dau jos toate perdelele de la ferestrele camerei lihoanei. Mama nu are dreptul de a da mâna cu cei carii vin să o visiteze. «Culpanele» (= scuticile) copilului, după ce se spală, nu trebue să se lasă peste noapte afară din casă, nici hainele sau albiturele lehusei, căci «munţilĭ aurlă» (= urlă munţii). Nutrimentul ce se dă lehuzei, în cele d'ântĕi zile după naşcere, este o fiertură sau o supă de smochine, de prune zise de Bosnia şi de stafide şi cu ceva zahar, ce se numeşce «huşafe», ear ca bĕutură i se dă, mai ales, zeamă de orz fiert. Noului născut, în cele câte-va zile, până ce mamei îi vine laptele, 'i se dă obicĭnuit ceaiu de «sambuc» (= soc) şi de «camomilă» (= muşeţel sau

---

[1]) *Sărmăniţă*, însemnează albie sau leagăn, aici însă cuvêntul are înţelesul: prunc de leagăn, şi deci, prunc de lapte sau prunc de ţiţă.

[2]) Basmul acesta e cules de d-l D. Lăzărescu-Lecanta. Un basm asemănat esistă şi în toate ţările române din stânga Dunărei.

romănițǎ). Vecinele care visitează pe lehuză sunt ținute să'i aducă câte ceva de-ale măncărei, cel puțin o bucată de păne «ca s'nu s'ducă cu mâiñile goale». Unele aduc rahat sau «pandinspanie» sau «tigăñi» (= gogoși mari) și o sticlă cu vin. Sticla cea d'ântĕi adusă cu vin se oprește în casa lehuzei, pănă ce aceasta bea tot vinul din ea. Din sticlele venite mai în urmă se deșeartă vinul și se oprește, ear vasele se înapoează îndată, însă nu desăvârșit goale, ci măcar cu un pic de vin pe fund. «Tigăñile», ce femeile aduc în dar lehuzei, nu se pun perechi prin farfurii, pentru ca nu cum-va, la nașcerea viitoare, mama se dea la lumina zilei două fete gemene. Dimineţele lehuza are dreptul să se spele, să se peptene și să'și facă găteala, însă când sunt femei în visită, ea șade întinsă în pat. Vecinele intrând în odaea lehuzei zic: «cu bană și iară la ficior» și «docsa al Dumnizĕ că 'ți-ascăpași ghine». Ear dacă s'a întâmplat ca noul născut să nu trăească, atunci, adresându-se mamei întristate, ele zic: «hier (= fier) s'facă,» adecă viitorul copil. Dacă pruncul e descoperit și deci visibil, femeile se apropie de el și scuipându'l ușor de trei ori zic: «măscără» (= mascara) sau «marșala» și mai adaogă: «s'nu liai diocliu». Altele pun copilului în gură cu degetul din scuipatul lor, tot pentru ca să nu se dioache.

Datinile ce țin de căderea și păstrarea buricului, la Armâni, nu le-am putut cerceta îndestul. Atâta știu că pănă la cădere, buricul, se învĕlește cu o cârpă întortocheată împrejuru'i ca un colac sau ca o cealma, că se presară înainte de a fi înfășurat astfel cu scrum de lână arsă, și că după cădere, mama, este datoare să'l păstreze unde-va bine, bună-oară, într'o cutie bine închisă. In România sau, cel puțin, în județele Covurluiu și Ilfov, pe cât știu eu, buricul cădut se păstrează de mamă pănă ce copilul, al căruia este buricul, ajunge la etatea de 14 ani. Atunci muma îl scoate, de unde l'a avut în păstrare, îl pune în apă ca să se moae, trece prin

el o trestie de grosime potrivită, ear stăpânul buricului se uită prin el și prin trestia din el, în spre soare, și își vede norocul și toată viața viitoare. Mărturisesc că nu știu dacă și la Armâni datinile despre buricul pruncului au această însemnătate. La noi se mai crede că copilul, al căruia buric se păstrează, nu va fi uituc.

Să trecem la purificarea lehuzei după împlinirea celor 40 zile de lehuzie. In timpul acesta mama nu are dreptul de a se duce la biserică, căci este necurată. După ce însă se împlinesc cele 40 de zile, ea merge la biserică ca «s'lia efchia», și după ce gustă din apa sfințită, bărbatul ei se poate apropia iarăși de ea. Armâncă își alăptează ênsăși copiii; nu recurge la doică decât în casuri escepționale, precum ar fi lipsa de lapte, ori vr'o boală, ori lipsă de bună conformație a sînului pentru sugere etc. Dacă se întâmplă vr'o mare nenorocire în familia mamei sau a soțului ei, bună oară vr'o moarte, ori din contră de se întâmplă vr'o nuntă, cazuri în care și născĕtoare de curând nu poate lipsi, atunci lehuza, cam la 20 de zile după nașcere, poate lua o jumătate de «efchie» însă acasă la ea, ear nu la biserică. In caz când «efchia» e deplină, adecă luată după împlinirea celor 40 de zile, se spală și se curăță toate lucrurile din camera lehuzei, până și așternutul ei, de oare-ce «lihoana» este o «ghiftă» (= țigancă), adecă o necurată și toate lucrurile ce o înconjoară și o ating, devin necurate ca și ea. Abea după trecerea celor 40 de zile de lehuzie, «lihoana» are iarăși dreptul a'și face semnul crucei, adecă după curățire. Și eată cum se procedează la purificarea lihoanei. Ea își ea copilul în brațe și pleacă la biserică, dar nu poate încă intra în sfântul locaș, ci așteaptă afară până ce preotul vine de-i citeșce o molifță și o stropeșce cu apă sfințită. Atunci abea mama, cu pruncul în brațe, trece și ea peste pragul bisericei și curățirea devine încă mai deplină. Eșind dela biserică, mama cu pruncul, ori se duce acasă, ori se abate pe la vr'o rudă

apropiată, unde de obiceiu este invitată să rĕmâe la masă. Şi ori-în-ce casă intră ea cu pruncul, după ce a eşit dela biserică, femeea de gazdă unge cu zahar gura, obrajii amêndoi şi fruntea pruncului, ear mamei îi dărueşce măcar o fălie de pâine, pentru ca să aibă lapte în abondenţă. In ziua purificărei pruncul este împărtăşit în biserică, ear mama în ajun este ţinută a se duce la bae spre a se spăla, sau îşi face baea acasă. La biserică trebue să se ducă îmbrăcată cu haine nouĕ sau de tot curate.

Să arătăm acum şi datinile şi credinţile ce ţin de botez. Pruncul înainte de a fi fost botezat nu are nici un nume; ba are unul, care se dă la toţi pruncii nebotezaţi: «ghifticiŭ», adecă ţigan, sau mai bine: fiu de ţigancă. Obicinuit botezul la Armâni, ca şi la noi, are loc cam la opt zile după naşcere, sau în prima duminică, sau într'o zi de serbătoare, dacă cade o asemenea în următoarea septămână. La faptul botezărei părinţii nu pot fi de-faţă, ci rĕmân acasă, şi nici numele ce va purta pruncul nu'l cunosc, căci ei nu sunt consultaţi de naş, în această privinţă. Din contră, «nunlu» (= naşul), este dator a nu comunica absolut nimĕrui numele ce el singur a hotărît a da pruncului, şi în realitate nici nu'l spune decât la botez. Indată ce «nunlu» pronunţă numele pruncului, băeţii cari stau faţă la botez, se reped în fuga mare pe uşa bisericei, ca să ducă vestea părinţilor noului creştin, şi cel care soseşce mai ântĕi capătă un dar. Numai o singură persoană este naşul sau naşa, şi nici odată două persoane nu pot boteza un prunc. Naşul sau naşa, după botez, aşteaptă la biserică, până după săvîrşirea serviciului divin, compania alcătuită din rudele şi amicii familiei, care însoţesc pe prunc acasă, şi care în imprejurarea aceasta nu poartă numele de «taifă». Rudele acestea şi amicii se invită încă din ajunul botezului, prin aceea că li se trimete cofeturi acasă. Darurile ce naşul presintă la biserică finului lui, se alcătuesc din o cămaşă, o rochiţă, un fes şi din

nelipsiții ciorapi. Chiar din biserică el cumpără cinci «çeri» (lumînări de ceară), tot-deauna cinci, ca amintire a celor cinci rane ale lui Christos, dintre care «çeri» două le aprinde la icoane, una o dă preotului care oficiează botezul, și două le ține ênsuși în mâni, adecă câte una în fie-care mână. Ântĕile citiri se fac la intrarea bisericei, unde se și dă numele pruncului și toată lumea trebue să fie cu fața în spreafară. După aceea copilul este dus în interiorul bisericei și pus în «colimvitră» (=baptisteriu). Partea religioasă a acestei taine a bisericei este aceeași ca la toți ortodocșii. Odată sfârșită oficiarea botezului, pruncul este așeḑat pe brațele nașului, care ține amêndouă mânele întinse și cu câte o lumînare în fie-care mână, apoi și el și toți cei de-față se duc la casa părinților pruncului, unde sunt așteptați cu dulcețuri, cu rachiu și cu mezelicuri. Femeile care însoțesc pruncul spre casă, cumpără în drum «simit» sau «pandinspania» și le duc lehusei, ca să aibă lapte. In timpul celor patru-zeci de zile pruncul este împărtășit de trei ori, și anume: odată la botez, odată la 10 sau 15 zile după botez și a treia oară în ziua purificărei mamei. Când pruncul este slăbuț, sau de șubredă sănătate, el este botezat în casa părinților, însă Armânii consideră ca botez întreg numai pe acela ce este săvârșit în locașul Domnului. Nașul, la Armâni, are o mare vaḑă și 'i se dă cel mai vĕdit respect de către familia pruncului. Aceasta și familia nașului devin rude din ciasul botezului. Dar și în mersul vieței finului lui, nașul are un mare rol. El se ocupă de aproape de finul lui și este adesea consultat de părinți asupra viitorului copilului, și face pentru finul lui sacrificii bănești, ca și cum ar fi copilul lui. Finul, după ce crește, de asemenea se devotează nașului, ca unui părinte. Nașul face daruri și după botez, daruri între care se vĕd și ciorapii. Femeea ântĕia-dată născĕtoare pe armânesce e numită: «mullïere purtarică». Mama unei asemenea femei este ținută de datini să facă multe și costisi-

toare daruri (pe armânesce: «dhoară») nepotului ei nou-născut. De aceea, într'o seara cu toate rudele ea se duce la fiica ei «mullîere purtarică» purtând cu sine toate «dhoarele» între care şi ciorapi, şi un «culac mare» şi o «pituroañe» (= un fel de pită = pască). Toate dhoarele acestea, pe care mama ântĕei-născĕtoare, e datoare a le duce nepotului sau nepoatei, constituesc la un loc ceeace Armânii numesc şi «pugunic».

Mai la toţi Armânii se găsesc datinile şi credinţile arătate mai sus, însă pe ici pe colo cu mici abateri. Aşa bunăoară la toţi se ţine în taină faptul că femeea se află cuprinsă de durerile naşcerei, şi mai la toţi noul născut se spală cu apă sărată. Dar la Armânii Epiriaţi, până jos la Arta şi la Preveza, precum şi la Armânii din Berat şi din satele din jurul Beratului, hainele lehuzei se spală întoarse pe dos, dacă ea a născut fată, pentru ca să nască băeat, ear dacă a născut băeat, ele se spală pe faţă, adecă neîntoarse, pentru ca şi viitoarea naşcere să aducă pe lume iarăşi băeat. La toţi, mama nu se lasă singură până la botezul pruncului şi la toţi este credinţa, că în noaptea a treia după naşcere vin mirele, ca să hotărească soarta pruncului. Cina de «trimeare», la Armânii Epiriaţi se numeşce pur şi simplu: «measă». Ear la alţii cina aceasta se numeşce «pugunic», şi nu dhoarele aduse pruncului de bunică. Mai la toate femeile armânce este respândită credinţa, că oameni mulţi au auḑit cu urechile menirile «mirelor» făcute la capul cutărui sau cutărui copil. In unele locuri «trimeare» se face numai la ântĕiul copil, ear în Muzachiea Armânii fac această cină până la al treilea născut. La Epiriaţi, mama, dacă ese să visiteze vr'o vecină înainte de a se fi împlinit cele 40 de zile, este datoare să ia şi să ţie în mână un obiect de fier, căci dacă neglijează de a face aceasta, atunci aduce mari pagube în casa vecinei la care s'a dus, precum moarte în oi, în cai şi alte vite, şi chiar moarte în familie. Pretutindeni uşa ca-

merei unde este lehuza nu se mai deschide peste noapte, însă la Armânii din Avlona sau Valona și din împrejurimile acestui port, precum și la Epiriați și Gramosteani, în caz de mare nevoe se deschide, dar atunci acel care intră în camera lehuzei, trebue să treacă mai ântĕi prin para unui foc, spre a se curăți. La toți Armânii, rufele spălate ale pruncului și ale lehuzei nu se lasă afară peste noapte, ca și la noi, în Romănia. La Arnăucheni, la Olimpieni și la Epiriați, în timpul celor 40 de zile, nu se dă din casa lehuzei nimic celor de afară, nici măcar pâne cerșetorilor. In timpul sarcinei Armâncele Epiriate și cele din Durațiu și din împrejurimile acestui oraș, pot mânca ori-ce ar dori, numai lucrurile sărate le sunt oprite, căci copilul ce ar nașce ar fi orb, de nu s'ar feri de ori-ce sărături. La Epiriați, în seara a treia după nașcere, nu se pune pruncului sub pernă numai pâine și vr'o monedă două, ca să nu'l găsească «mirele» lipsit de «birichete», ca la Armânii din Macedonia, ci în afară de acestea se mai pune sub capul micei ființe cărți sau scrisori, și unelte de fier, ca: topoare, securi etc., pentru ca pruncul crescênd să fie și învĕțat, și bogat, și tare ca fierul.

XI

A TREIA ÎNTÂLNIRE CU PĂRINTELE FAVEYRIAL: PĂREREA LUI DESPRE BULGARI ÎN GENERE, APOI DESPRE BULGARII DIN PRINCIPAT ŞI CEI DIN TURCIA; DESPRE GRECI; DESPRE TURCI. — CAUSELE PENTRU CARE TURCII PĂRĂSESC TESALIA GREACĂ. PĂREREA PĂRINTELUI FAVEYRIAL DESPRE SÊRBI. O JUDECATĂ ASUPRA LUCRĂREI ARMÂNISMULUI. O NUMĔRĂTOARE A POPOARELOR DIN TURCIA FĂCUTĂ DE CUNOSCĔTORI. CÂŢI ARMÂNI ŞI CÂŢI GRECI S'AR FI AFLÂND ÎN BITULE?

Ştiam, adecă ghiceam, că părintele Faveyrial mĕ aştepta cu nerăbdare, căci întârziasem de la întâlnirea ce ne dădusem, din causa facerei pachetelor şi plicurilor mele şi a ducerei lor la poştă. Sosii la bĕtrân cu aproape o oră de întârziere. Cum mĕ vĕdu mĕ întrebă agitat:

— Nu s'a întâmplat nimic?

Ii comunicasem chiar în acea zi intrigile ce se ţesuseră în jurul meu.

— Până acum nimic; — îi respunseiu eu şi îi povestiiu toate prin câte trecusem de la despărţire.

— Foarte bine ai făcut.... Foarte bine.... zise el mulţămit. Bine că nu ai căđut în cursa ce 'ţi întindea «bunul d-tale amic». Avea dreptate marele preot Laocoon, al Troienilor... Cuvintele lui, cuvintele ce-i pune Virgil în gură: timeo Danaos... et dona ferentes, vor remânea totdeauna adevĕ-

rate. Voesc autoritățile turce să cunoască notele și impresiunile d-tale de călĕtorie, n'au de cât să le citească acum. Foarte bine ai făcut...

Celnicul Zega. Papa Cornătescu din Crușova. I. Ciuli.

— Aș dori să le deschidă, ca să se sfârșască cu bănueala...

— Cu bănueala nu se va sfârși, până când nu vei pleca din Turcia, nu numai din Macedonia, căci dacă panelіniștii

au isbutit, după cum se şi pare deja, a te fi înfăţoşat autorităţilor ca agitator în favoarea Albanejilor, atunci îţi va fi absolut imposibil să mai rĕmâi mult prin locurile acestea.

— Cum? Va-să-zică proorocia lui se va împlini?

— Se va îndeplini, căci de-acum autorităţile turce vor interpreta totul în contra d-tale.... Fie-care pas, fie-care gest ce vei face.

— Dar suvarii valiului vor vedea chiar cu ochii lor tot ce voiu face în Albania, n'au de cât să raporteze.

— De raportat vor raporta ei, însă întrebarea este ce fel vor raporta? De la plecare li se va lămuri şi ordona: «luaţi seama bine la omul pe care îl însoţiţi, căci este periculos». Veḑi dar că suvarii te vor considera prin aceşti ochelari ai bănuelei, ce şefii le vor pune pe nas.

— In sfârşit ceea-ce va fi vom vedea. Să vorbim de altele.

— Dar şi de ai sta mai mulţi ani în Turcia tot nu vei putea să veḑi toate satele şi comunele armâneşci, şi tot va trebui să te încreḑi şi pe ceea ce vei afla de la alţii, atât asupra numĕrătoarei, cât şi asupra datinilor şi credinţilor. Noi de aicea suntem gata să-ţi trimitem toate ştiinţele ce vei găsi cu cale a ne cere. — Vorbeam despre Mărgărit aḑi-dimineaţă. Omul acesta nu se pare că va muri în patul lui. Grecii au tras cu puşca în el odată, pentru ca să scape de un inimic atât de redutabil. Vr'o câţi-va ani mai târziu după această încercare de asasinare, l'au rănit cu pumnalul pe stradele Salonicului Numai puţin a lipsit atunci să nu fie ucis. Din fericire împreună cu el era şi un Armân din Salonic, care a împiedicat braţul ucigaşului. Şi ştii că grecomanii de aici, din Bitule, cari însă se arată că ar fi apostoli ai Armânismului, îl învinovăţesc, că ar fi avênd în taină înţelegere cu Grecii? Cu aceia a cărora lucrare de secoli Mărgărit a oprit-o deodată în loc? Cu acei cari au încercat de atâtea ori să-l asasineze?

— Dar nu se potriveşce de loc...

— De se potriveşce? dar Grecii şi grecomanii nu caută să se potrivească, nici nu caută să fie credǫuţi, ci ei învinovăţesc. Avea Mărgărit, nu de mult, un Albanez musulman, cu numele Musa, om devotat pe viaţă şi pe moarte. Din câte a scăpat acest Musa pe Mărgărit! Dar i l'au ucis într'o pădure, pe când ducea o scrisoare... I-au trimis un glonţ drept în mijlocul peptului!

— Cine?

— Ei, tot ei. Neputênd ucide pe Mărgărit i-au ucis omul cel mai credincios ce avea! O, ei nu-şi aleg mijloacele... Fii sigur!... Ce om era Musa!

Şi amărît şi întristat de amintirea perderei lui Musa, bětrânul preot cădǫu pe gânduri şi remase cu coatele pe masă şi cu fruntea pe mâni lungă vreme. Pretutindeni unde găsea un suflet de om bun, preotul Faveyrial simţea cu el. Se vedea bine că moartea prea timpurie şi silnică a musulmanului Musa îl durea până în adâncuri. Spre a'i schimba şirul gândirilor lui îndurerate, îi ziseiu:

— Ce credǫi sfinţia-ta despre Bulgari, în genere?

— Despre cari Bulgari? întrebâ şi el.

— Cum, despre cari Bulgari?

— Despre cei din Turcia? sau despre cei din principatul vecin mě întrebi?

— Dar, faci o deosebire între ei?

— Negreşit.

— Şi anume?!

— Să cercetăm mai ântěi pe cei din principat.

— Cum voeşci.

— Dela început trebue să'ţi spun, cum-că eu mě îndoesc că Bulgarii ar fi avênd puterea şi menirea de a creea un stat...

— ?!

— Te miri? Când au avut Bulgarii stat?

— Dar imperiul Româno-Bulgar?!

— Vedǫi? Româno-Bulgar, ear nu Bulgar. Dar să luăm

lucrurile încă mai din vechiu. Când Asparuh, fiul lui Cubrat trecu Dunărea încoace şi cuprinse ambele Moesii, relaţiile dintre Daco-Romanii dela voi, şi dintre Traco-Romanii de aici se rupseră. Bulgarii se aşeḑaseră între ei. Dar nu e mai puţin adevĕrat, că şi Bulgarii se simţiră îndată strînşi ca într'un puternic cleşte de fier, între cele douá popoare fraţi: Daco-Romanii şi Traco-Romanii, sau dacă vrei: Romănii şi Armânii, amêndouă puternice, tinere, pline de viaţă şi doritoare de resboae. Tendinţa firească a acestor două popoare-fraţi, unul către altul, ar fi strĕbătut, ar fi strĕpuns curând puterea şi poporul bulgar, de aceea acesta, prin instinct şi numai-decât, a şi cerut prietinia şi a Românilor şi a Armânilor. Şi Românii şi Armânii au primit, căci printre poporul bulgar, fraţii urmau a comunica. Iţi voiu arăta că am dreptate când zic că Bulgarii s'au simţit ca într'un cleşte de fier între cele două popoare romănesci şi că le-a cerut imediat prietinia. Urmăresce-mĕ numai puţin! După moartea lui Cubrat, întemeetorul regatului bulgar dela Don, moarte ce se întâmplâ în anul 666—ţine minte 666.—Fiul acestuia, pomenitul Asparuh, avu a lupta mulţi ani, pentru câştigarea tronului părintesc, cu ceilalţi patru fraţi ai lui: Contrag, Butaia, Rean şi Alzec, şi numai după ce Butaia reuşi a se sui pe tronul tată-sĕu Cubrat, numai atunci Asparuh părăsi ţările părinteşci dela Don. După moartea lui Asparuh, îi urmează ca rege al Bulgarilor Terbeliu. Pe acesta la anul 680 îl găsim în luptă cu împĕratul bizantin Constantin IV Pogonat. Dar dela 666, anul morţei lui Cubrat, până la 680 nu sunt decât 14 ani. Veḑi? numai 14 ani. Ce s'a întâmplat în acest scurt timp? Fiii lui Cubrat se luptă sângeros între ei mai mulţi ani, pentru tronul părintesc; şi tocmai după ce Butaia izbuteşce de îşi înlătură fraţii, Asparuh se hotăresce să plece şi pleacă; se aşeaḑă şi rĕmâne cât-va timp în ţinuturile dintre Marea-Neagră, dintre Dunăre şi dintre Prut, adecă într'un colţ rĕsăritean al Daciei-

Traiane; după aceea Asparuh părăseşce arătatele ţinuturi din Dacia-Traiană şi trece dincoace de Dunăre, în Dacia-Aureliană şi cuprinde Moesiile amêndouă; apoi Asparuh moare; apoi se alege ca rege al Bulgarilor Terbeliu, căci acesta vine la tron prin alegere; apoi se naşce ceartă între Bulgari şi împĕratul Constantin IV Pogonat; apoi vine şi resboiul dintre ei de la 680. Atâtea şi atâtea fapte numai în 14 ani? Ce însemnează aceasta? Că Bulgarii îndată, dar îndată ce s'au vîrît între cele două popoare-fraţi, ambele scoborîtoare din Romani, nu s'au simţit de loc îndămână, aşa strînşi între Daco-Romani şi Traco-Romani şi de aceea le-a cerut neîntârziat amicia, mai mult: le-a cerut ajutorul. Şi de aceea în toate luptele ce Bulgarii au dus, sub atâţia regi, în contra imperiului bizantin vedem şi pe Români şi pe Armâni. Dar să admitem că ar fi unii carii, îndoindu-se de faptul acesta din urmă, că Românii şi Armânii au ajutat pe Bulgari cu oştile lor, ar zice: istoria bulgară este pe de-a'ntregul a Bulgarilor şi numai a Bulgarilor. Uşor de zis...greu de sprijinit...Să vedi: Constantin IV Pogonat porni cu două oşti în contra aşa-ḑişilor Bulgari, una pe uscat şi alta pe apă, şi înaintă... pe unde? pe Dunăre în susul apei... Unde? In Dacia-Traiană! Deci Românii erau amestecaţi în acest rĕsboiu, căci în ţara lor vrea să pĕtrundă împĕratul bizantin, care după ce se ciocni cu Daco-Romanii se întoarse ruşinat la Bizanţ. Şi ce fel amestecaţi? Aşa-fel încât împĕratul Constantin trebui de ei să se îngrijească şi pe ei să'i atace mai întĕi, ear nu pe Bulgari! Chiar după 680, o mare parte de Daco-Romani veniră dincoace de Dunăre şi se stabiliră în Balcani, adecă în coastele imperiului bizantin, ear Bulgarii stabiliră capitala ţărei lor în cetatea Sofia, cunoscută în vechime sub numele de Sardica. Istoria zice că tot Bulgari ar fi fost şi cei carii s'au stabilit în Balcani, dar tot ea spune că aceşti Bulgari (?) veneau din interiorul Daciei-Traiane, unde trăeau Daco-Romanii sau Românii. Viaţa

Daco-Romanilor şi a Traco-Romanilor este, ce e drept, foarte amestecată în aceste timpuri cu a Bulgarilor, însă istoria nu se citeşce ca o poveste, ci se studiază cu răbdare şi se întreabă stăruitor şi dacă ştii s'o întrebi, ştie şi ea să'ţi rĕspundă.

— Se pare că până aici cele zise sunt bine sprijinite. Mai ales teoria aceasta a strîngerei Bulgarilor de către şi între cele două popoare românesci, şi deci nevoirea, constrîngerea poporului bulgar de a cere neîntârziat prietenia Românilor, stă de sine în picioare.

— Să venim mai încoace. Când Crum regele aşa-zişilor Bulgari, atăcâ pe împĕratul Mihail I, (urmaşul lui Nicefor, care fusese ucis în luptă de Daco-Români) şi'l învinse, şi intrâ în Adrianopole, de unde luă 12000 de oameni prisonieri, pentru ce Crum dărui aceşti prisonieri Daco-Românilor, carii îi duseră şi îi ficsară în Dacia-Traiană? Pentru că toate victoriile arătate ca câştigate de Crum erau în realitate câştigate de Daco-Români. Şi când tot Crum, între anii 810 şi 814, înconjurâ Constantinopol, pe timpul împĕratului Leon Armeanul, şi cuprinse toate cetăţile din jurul acestei capitale, pentru ce toţi prisonierii fură iarăşi luaţi de Daco-Români, şi iarăşi strĕmutaţi în Dacia-Traiană? Pentru că toate victoriile arătate de istoriografi ca ale lui Crum, erau de fapt câştigate de Daco-Români. In anul 820 craiul Crum muri şi îi urmâ Critagon. In timpul acestui rege se întâmplâ o ceartă între Bulgari şi Daco-Români, ceartă ce dovedeşce că aşa zişii Româno-Bulgari sau Bulgaro-Români nu erau un singur popor ci două, şi cu interese foarte deosebite. Şi vei vedea ce se întâmplă cu Bulgarii când Românii nu'i mai ajută... Daco-Românii ca şi Traco-Românii erau aproape creştinisaţi. Critagon supĕrat că Bulgarii lui începuseră şi ei a se creştinisa, din causa contactului mai ales cu Daco-Românii, chemă la sine pe episcopul Emanuel de Adrianopole, adus prin locurile acelea de Crum, care favorisase creştinismul,

şi îi ceru să se lepede de religia creştină. Critagon voea ca prin această mare pildă, dată de un episcop creştin, să împedice venirea la creştinism a Bulgarilor. Emanuel nu se supuse. Atunci Critagon ucise prin torturi pe episcop şi pe toţi soţii acestuia, între carii mulţi erau Daco Românişi Traco-Români. De aici începură certuri între popoarele Române şi între Bulgari, ear sub Bogor nepotul lui Crum şi urmaşul lui Critagon, certurile acestea ajunseră la crunte rěsboae. Ducii de pe lângă Dunăre, ai lui Bogor, fură sdrobiţi în mai multe rînduri de Daco-Români. Bogor se încredinţă în curând că cu propriile sale puteri nu va putea resista Daco-Românilor, de aceea ceru ajutorul Ungurilor, carii de curând se iviseră pe ţermurii Mărei-Negre. Daco-Românii din dreapta Dunării alergară să ajute pe fraţii lor din stânga acestui fluviu, şi împreună sfărîmară oştile unite ale Ungurilor şi ale Bulgarilor şi le puseră pe goană. Deci, când le merge bine Bulgarilor? Numai când sunt ajutaţi de Daco-Românii de dincoace şi dincolo de Dunăre. — Să ne mai apropiem! Când pe tronul dela Bizanţ se sui şi un om, Basiliu al II, treburile bulgare se încurcară de tot. Basiliu al II cuprinse Achrida, adecă Ohrida, distruse regatul Bulgarilor şl luâ numele de Bulgaroctonul. Să nu lăsăm lucrul neobservat: Bulgaroctonul ear nu Românoctonul sau Vlahoctonul. Valachii de-o parte şi de cealaltă a Dunării îşi urmară înainte viaţa lor naţională. Basiliu II Bulgaroctonul, în testamentul sěu, lasă urmaşilor lui îndatorirea, că: dacă şi Românii se vor scula în contra Bizanţului se facă şi ei cu Românii, ceeace a făcut el cu Bulgarii. Aceasta dovedeşce că Românii, în luptele din urmă ale Bulgarilor în contra Bizanţului, nu erau amestecaţi, sau că erau prea puţin amestecaţi. Şi mai dovedeşce încă ceva, că: Bulgarilor le mergea bine numai când erau lângă ei şi Daco-Românii, de pe ambele ţěrmuri ale Dunărei.

-- Dar eu vorbesc de imperiul Româno-Bulgar de după

anul 1000, care a jucat un rol mai însemnat și în care Bulgarii au neîndoios o parte ceva mai de seamă.

— Ceva mai de seamă? Să vedem. O încercare de reînviere a regatului, sau dacă vrei a imperiului așa-zis Bulgaro-Român sau Româno-Bulgar se face în anul 1039. Și de cine? De *Roman Petre Deleanu,* care era Daco-Român, sau de vrei Român ori Armân, dar nu Bulgar. Altă încercare fu făcută de frații Petre, Asan și Ioaniță, tot Români, în timpul avarului împĕrat Isac Angel, cari bătură cumplit oștile bizantine, deși acestea erau comandate de un om ca Cesarul Ioan Cantacuzen. Acești trei frați Români isbutiră să întemeeze regatul Româno-Bulgar, care ajunse la apogeu sub domnia fratelui celui mai mic, Ioaniță. Suindu-se pe tron, el luâ titlul de împĕrat al Românilor și al Bulgarilor, și la 1200 fu recunoscut cu acest titlu și de împĕratul bizantin Alexiu Angel, după ce Ioaniță îl bătuse în mai multe rânduri. Faima victoriilor și vitejiilor acestui puternic Stăpânitor a resunat în toată Europa, și ênsăși biserica Romei se uita cu bucurie și cu mândrie la Ioaniță Impĕratul. Și i-a trimis la anul 1203, Inocențiu III, coroană și șceptru și îi scria zicêndu-i: «Lui Calo-Ioann, Impĕratului Valahilor și al Bulgarilor.... Precum de neam roman ești așa și cu faptele Tale Roman să fii, ear popoarele țărei Tale, care zic că din sângele Romanilor sunt, să urmeze obiceiurilor bisericei Romei...» Și când frênele stăpânirei au eșit din mânile urmașilor Români ai lui Ioaniță și au trecut în adevĕr în mânile Bulgarilor, știm ce s'a întâmplat.

— Eată că astăzi au statul lor Bulgarii.

— Da... însă ei l'au întemeeat? Și independența ei și-au luat-o? Le-au dat'o Rușii și le-au dat-o Românii din stânga Dunărei, Românii carii în nevoile dela Grivița și de la Plevna au ajutat chiar pe puternica Rusie, Românii carii din viața lor au dat viață totdeauna Bulgarilor, Românii carii din toate tovărășiile câte au avut cu Slavii păgubași au eșit.

— Insfârşit, ori-cum ar fi, Bulgarii au astăzi un stat al lor şi toţi ştim că progresează.

— Progresează în ce? In cultură... poate, în civilisaţie nu. Apţi sunt să'şi lumineze mintea prin ştiinţă, deci pentru cultură; însă nu îşi îmbunătăţesc inima, nu au recunoşcinţă pentru oamenii lor, carii muncesc pentru poporul lor, deci pentru civilisaţie nu s'au arătat încă copţi. Recunoscinţa este cel mai mare semn că poporul, la care se găseşce, şi-a îmbunătăţit inima şi 'şi-a îmblânḑit simţirea, şi că deci s'a pregătit şi pentru civilisaţie. Progres? S'a respândit vorba aceasta că Bulgaria progresează. Ceeace se face în Bulgaria este numai pospăeală. Va veni o zi când se va vedea ce este în realitate, mult lăudatul progres al Bulgariei.

— Dar şi la Eleni recunoşcinţa, către oamenii lor mari, către eroii lor se pare că lipsea aproape cu totul, şi cu toate acestea artele lor... literatura....

— Cum? — întrerupse repede părintele Faveyrial. Dar cine oare ar putea să'şi ia respunderea de a afirma că Grecii antici au fost civilisaţi? Culţi, da; foarte culţi au fost Grecii de altă dată, dar civilisaţi nu! Să venim la Bulgarii de azi. Cunoaşceţi ce însemnează stat în gândirea lumei civilisate, şi ce e noţiunea bizantină de stat? A cârmui prin minciună, prin înşelăciune, prin trădare, prin asasinat, aceasta este cârmuirea bizantină, şi Bulgarii nu s'au ridicat decât la această noţiune de stat. Ce creḑi că însemnează lucrul acesta: astăzi Batemberg învinge în contra Serbiei, şi încarcă pe tînĕra Bulgarie de glorie, ear mâni tot acest Batemberg, este luat aproape din faţa oştilor pe care el, cu o zi în urmă, le condusese la biruinţă, împachetat ca o cârpă şi trimis în Rusia? Şi vei vedea că tot aşa vor face cu toţi oamenii lor mai de ispravă... Vei vedea!

— Au fost atunci anumite împrejurări, pe care de altfel toată lumea le cunoaşce. Imprejurări.... ca în ţările mici.... Batemberg nu plăcea Rusiei....

— Foarte bine... Inţeleg că împrejurările din ţările mici şi slabe nu se potrivesc şi nu se pot potrivi cu cele din ţările mari şi puternice, care sunt stăpâne pe soarta lor... Foarte bine. Mai sunt însă o mulţime de lucruri mărunte, care după ce sunt bine cercetate devin însemnate. Eată un stat care nu e încă stat, cum se înţelege în apus acest cuvênt, şi care înainte de ori-ce organisare lăuntrică cugetă la cuceriri şi'şi întinde mâna spre Rumelia....

— Ear intervine ceeace numirăm «împrejurări din ţările mici şi slabe... încă nestăpâne pe soarta lor.....»

— Rusia... pentru ca să facă încurcături Turciei...? Te înţeleg. — Eată acelaş stat... cu ochii aţintiţi spre Dobrogea... Se poate să aibă cine-va o vedere atât de scurtă? Bulgaria vecină cu Rusia însemnează: finis Bulgariæ! O! Cum ar vrea Rusia să aibă pe Bulgaria vecină! De când ar fi încălcat-o cu oştirile...! Şi nu i-ar mai fi trimis pe generalul Kaulbars în visită! Şi ce scurt i-ar fi drumul spre Sfânta Sofia, căci n'ar mai avea nevoe să trateze cu România spre a trece! Cum poate să aibă cine-va o vedere atât de scurtă?!

— Cine poate îndreptăţi cum-va aspiraţia aceasta a Bulgariei spre Dobrogea? Dar care e sufletul acestei bolnave năzuinţe ai spus deja ênsuţi sfinţia-ta.

— Da... da, iarăşi Rusia! Indeamnă pe Bulgari spre Dobrogea pentru a încurca pe România, care cu trupul ei îi stăvileşce calea spre Constantinopol... Da, se înţelege de sine lucrul. Pentru cine ar fi aceasta o taină? Intrebarea este: cum de nu înţelege Bulgaria că mai mult ea se încurcă decât România? că dorind Dobrogea îşi doreşce propria moarte? Şi eată că Bulgarii nu intrevĕd că moartea lor este Rusia! Imi vei respunde iarăşi: împrejurările din statele nestăpâne pe soarta lor. Rĕspunsul acesta aici se potriveşce mai puţin.

— Pari în adevĕr a dispera de Bulgari?

— A dispera? O, nu! Poporul bulgar trăeşce, deşi au trecut peste el atâtea nevoi, şi va trăi. Ce fel trăeşce însă?

Chiar despre un individ vorbind, nu găsim destul numai că el trăeşce, ci se mai cere ceva... o menire, cât de mică; cu atât mai mult dela un popor trebue să se ceară aceasta. Şi cine ştie? poate că în viitor va arăta dacă are o menire. Trăinicie are, e drept. E înzestrat cu ceeace s'ar putea numi: resistenţă pasivă; rĕmâne ceeace este. De aceea, acel care va voi să'l înghită îşi va causa mari deranjamente de stomah... resistenţa pasivă e indigestă... Afară de casul când stomahul în care ar intra această înghiţitură ar fi de struţ, ca cel al Rusiei. — Deosebirea dintre Bulgarii din principat şi cei din Turcia? Mai ântĕi: cei din principat sunt indigeşti, cei de aici din contră sunt foarte digerabili, atât din punct de vedere naţional, cât şi religios. — Observă că: n'am zis confesional, ci religios. Cei din Bulgaria sunt în fine Bulgari, cei din Turcia sunt până acum *numai* Slavi, şi pot deveni Bulgari precum pot deveni Sêrbi şi cine mai ştie ce. Muncitori sunt şi Bulgarii de aici şi cei din principat. Cei din Bulgaria sunt morali întru ale căsniciei, ear cei de aici sunt căḑuţi într'o cumplită corupţie cu atât mai periculoasă cu cât e inconştientă, adecă ajunsă ca a doua natură Cei din principat mai au familia curată, cei de aici nu.

— Este vr'o asemenea deosebire între Grecii câţi sunt în Turcia şi între cei din regatul grec?

— Scoţênd pe grecomani?

— Bine înţeles, de oare-ce nu's Greci.

— Atunci comparaţia e în defavoarea celor din regat.

— Cum aşa?

— Cei din regat se găsesc acasă la ei, aşa cum le e casa; cei din Turcia însă, au un tutore, care rĕspunde de faptele lor, în locul lor. N'ai observat d-ta că Grecii, carii trăesc în afară de Grecia, sunt gata la ori-ce sacrificiu pentru patria lor, pe când cei trăitori în patrie nu sacrifică nimic pentru ea? Că nici dările către stat nu'şi achită? Faptul acesta, absolut constatat şi de toţi ştiut este foarte semnificativ. Cei de

dinafară de Grecia, vedi, că tot învață și ei câte ceva printre străini! Evreii, fără patrie fiind, se ajută între ei pretutindeni; însă când Evreii se vor aduna la un loc și vor întemeea un stat, dacă îl vor întemeea vr'odată, își vor rupe cărnurile și se vor mânca ei între ei, cum făceau pe când aveau un stat, adecă: bucăți de staturi. Vrei să știi cum gândesc eu despre Turci?

— Foarte bucuros.

— Ți se par bănuitori? Nu, ci numai își dau cu greutate încrederea, pentru că au fost prea mult și prea des înșelați. Turcul este pretutindeni drept și onest. El știe a urî cu mare foc, însă are și puterea de a erta, căci el știe și a iubi cu mare foc. El este bun amic, de și se încrede cu greu, dar când îl ai amic, atunci el îți este un amic-frate, tot așa de credincios, pe cât de devotat și gata la ori-ce sacrificii. Are neamul acesta virtuți adevĕrate. Trăsĕturile lui caracteristice sunt mărinimia și recunoscința, deci are vĕdite aptitudini pentru civilisație. Spiritul democratic îi este în fire, deși e pornit spre mărire. De aceea în Turcia se vede mai mare libertate de cât în unele țări din apus, și de aceea între om și om egalitatea aici e foarte mare. Numai de va trece cine-va o singură dată prin Turcia, ușor se poate încredința că Turcul, deși stăpân, el nici nu încearcă a desnaționalisa pe alții. Toate celelalte popoare au această lăcomie de a înghiți alte neamuri, acea pornire de a lovi în dreptul altuia firesc, de a fi ceea-ce este. Turcul nu o are, el stă mai presus de acest păcat. Toate cele-lalte popoare sunt încă prea materialiste, poporul turcesc este mai idealist de cât s'ar putea crede. Noi toți cei-lalți ne îndrăgim de pămêntul în care ne nașcem și trăim, ne lipim de colțul de țară în care am vĕdut lumina soarelui și ajungem a numi patrie până și comuna sau cătunul în care ne-am născut. Otmanul nu se leagă de pămêntul lui natal. Amintirile copilăriei, ori-cât de dulci și sfinte sunt ele, nu 'l încătușează de bordeiul părintesc. Patria lui este steagul verde. Patria lui este acolo unde se aud învĕțăturile Elco-

ranului. Noi, celelalte popoare, suferim până și sclavia numai ca să nu ne despărțim de pământul iubit unde ne-am născut. Turcul nu. In partea de Tesalia dăruită Greciei, acum în urmă, la Larisa și la sud și răsărit de Larisa se găsesce o respectabilă insulă de Turci. Credi că iubirea de pământ îi ține acolo? Nu... ei emigrează necontenit spre Turcia. Cele-lalte popoare căḑute Greciei în poală, stau locului și îndură dominațiunea grecească, și îndură toate relele administrațiunei grecesci, numai ca să nu se despartă de locul nașcerei. Din ținutul Larisei și Tricalei este doar și Turcul din tată în fiu, însă el emigrează, și nici nu se uită înapoi când pleacă, pentru-că în ținutul Larisa nu mai fâlfâe steagul verde, nu mai resună glasul Elcoranului. El nu se leagă de pământ, ci de ceva mai ideal; nu locul cutare este patria lui, ci ênsuși el își este sieși patrie. Demnitatea lui de om și credința lui, este adevĕrata lui patrie. In resboiu l'ai vĕḑut, deci de virtuțile lui ostășeșci nu e nevoe să 'ți mai vorbesc, el a ținut cu vitejie și cu statornicie pept voinic și în contra României și în contra colosului Rusia. Turcul nu se pleacă,el se luptă până la urmă.

— Da! L'am vĕḑut la Grivița pe acest popor brav, și de atunci m'am deprins a'l stima.

Incă una din causele pentru care poporul turcesc emigrează din locurile căḑute sub stăpânirea neotmană, este și faptul că poate, într'o zi el ar fi nevoit să se lupte sub un steag străin în contra steagului verde. De aceea Turcii din ținuturile Farsalei și Larisei se despart atât de ușor pe pămênturile pe care ei le-au stăpânit și muncit din tată în fiu. In călĕtoria mea prin Turcia mi s'a întîmplat să întâlnesc pe mulți dintre Turcii plecați pentru totdeauna dela Larisa și dela Farsala, mai ales la Salonic, și întrebându'i asupra causelor ce i-au determinat să-și părăsească proprietățile, ei îmi ziceau: «Causele sunt multe! Cum să stăm noi sub stăpânirea Grecilor? Nu ne e îndemână de loc și

zilnic avem de suferit câte ceva. Apoi tinerii noştrii nici legaţi nu vor să stea sub stăpânirea grecească. Cum? să ajungem noi să ne luptăm cu arma în mână în contra legei noastre? De aceea tinerii pleacă în împĕrăţie, şi după ce pleacă tineretul, noi cei cu casă şi cu copii ce să mai facem în Grecia? Ne pun fetele noastre pe foc, căci, după ce flăcăi se duc nu mai avem cu cine să le mărităm. Şi aşa ne ridicăm şi noi bĕtrânii, cu toţi ai noştrii şi plecăm.» Ce fel sunt trataţi Turcii din partea de Tesalie căḑută în poala Greciei, ne-o spune un mare amic al acestei ţări, d-l Gaston Deschamps: «Turcii, carii mai remăseseră la Larisa şi Farsala, au cam părăsit aceste ţinuturi. Totuşi se pare că Grecii nu i-au maltratat. Fără îndoeală, e greu de a împedica oare-care vecsaţiuni şi brutalităţi de-ale soldaţilor (greci). Sergenţii nu sunt obligaţi a fi oameni de lume, şi bufoneriile lor sunt de obiceiu cam grosolane... Insă guvernul pare să fi făcut o sinceră sforţare spre a evita jignirile...» [1]) Totuşi jignirile nu s'au putut evita, deşi pentru aceasta s'au făcut sforţări atât de sincere(?!). Vecsaţiunile şi brutalităţile soldaţilor greci în contra Turcilor nu s'au putut încă împedica, şi până acum sergenţii greci nu au devenit încă perfecţi «hommes du monde», de aceea Turcii din ţinuturile Farsalei şi Larisei tot continuă a emigra.

Părintele Faveyrial mĕ întreabă dacă voi să'i cunosc părerile despre Sêrbi, şi după ce îi respunseiu că da, zise:

— La Perlepè nu vor ajunge, şi nici au ce căuta. Ei trebue să se consolideze bine în statul lor. Totuşi eu nu gândesc despre Sêrbi aşa cum de obiceiu se gândeşce în Peninsula-Balcanică, mai ales de consulii şi prelaţii greci, carii surîd ca de un învins, când vorbesc despre Sêrbi. Poporul sêrb, aşa mic cum este el, are, după mine, un viitor şi cultural şi civilisator, pentru că este entusiast şi se mişcă la

[1]) Gaston Deschamps: *La Grèce d'aujourd'hui*, pag. 307—308.

ideile mari ale veacului. Stai pe gânduri? Cugeți cum-va la înfrângerea Sêrbilor de către Bulgari? Sper însă că vei fi fost pĕtruns, că pe Sêrbi, nu Bulgarii i-au înfrânt și nici măcar Batemberg, ci regele lor Milan.

— Dar entusiasmului sêrb, Bulgarii opun spirit rece și positiv.

— Aceasta nu e un avantaj. Veacul acesta, care la început era positivist, a devenit deja entusiast, și veacul viitor e menit să fie încă mai călduros, decât sfârșitul acestuia în care trăim. Deci Bulgarii sunt în trecut, ear Sêrbii sunt în viitor.

— Parcă-ai vrea mai mult să'ți intrevĕd teoria decât s'o înțeleg.

— Cred că-i foarte limpede. Să luăm două individe: unul vede viața ca entusiast și altul ca un rece calculator. Cel entusiast are de suferit o mulțime de desilusii, însă avêntul lui îl împinge în noi întreprinderi, în unele izbuteșce în altele nu. Omul acesta ajunge ceva și se poate să devie un om... strĕbate. Observă istoria și te vei încredința că oamenii mari au fost entusiaști cu firea, chiar când nu se păreau. Ia pe recele calculator, pe positivist și dacă vrei pe egoist: acesta strînge două la un loc și izbuteșce a se asigura contra valurilor vieței, își linge liniștit buzele după ce gustă bunătățile îngrămădite pe masa lui, se întinde fericit ca să'și facă mistuirea și... ? și atît. Popoarele egoiste și positiviste din istorie adus-au vr'o idee nouĕ omenirei? și își au asigurat măcar esistența? — Cele entusiaste, acelea au împins înainte omenirea pe calea progresului, adecă a binelui, a dreptului, a adevĕrului și frumosului. Lucrul nu mi se pare greu de înțeles, poate însă că ar trebui să'ți aduc pilde din istorie, dar ți le poți găsi ênsuți. Gândeșce-te la Tirieni și Fenicieni, la Cartagineji, la Evrei, la Asirieni și Medi și la alte popoare.

In seara aceliași zile era aranjată la «Hotel Belgrad» o masă, anume cu scopul ca eu să pot aduna cât mai multe și mai sigure date statistice. La masă erau trei consuli,

trei secretari de consulate, un profesor turc, un dragoman de consulat, un profesor romăn, şi patru ingineri din cei însărcinaţi cu construirea căei ferate dela Salonic la Bitule, dintre carii doi Franceji şi doi Armâni. Ar fi prea lung a reproduce convorbirile, aproape numai statistice, ce au ţinut dela şeapte ore seara şi până pe la un-spre-zece ore noaptea, totuşi fiind-că au fost în adevĕr foarte interesante, voiu presenta cititorului un resumat. Este bine înţeles că un om, un singur om, călĕtorind ori-cât de îndelungat, nu poate face o justă statistică, în nici o ţară din Europa occidentală, chiar de ar fi una din cele mai mici, ca Belgia, ca Olanda sau ca Danemarca, cu atât mai puţin va putea el face aceasta în Turcia. Şi dacă în Belgia, bună-oară, va trebui să se ajute şi cu cunoşcinţele altora, cu atât mai mult va trebui a face aceasta în Turcia, unde însemnătatea ştiinţifică a statisticei nu este încă înţeleasă. Şi dacă în Belgia, ca să nu luăm alt esemplu, numĕrul cel mai din urmă nu ar putea să fie decât numai aprocsimativ, ear nu absolut esact, cum ar putea fi un asemenea numĕr alt-fel în Turcia? O adunare de mai mulţi consuli şi secretarii lor, de profesori, de ingineri carii lucrau o linie ferată ce trece prin o mulţime de puncte locuite de Armâni, şi mai toţi animaţi de sentimente ce nu puteau fi calificate de amicale Armânilor, o adunare de oameni cu o îndelungă şi amănunţită cunoşcinţă despre popoarele din Turcia, era pentru călĕtorul care voea să se informeze şi să deducă adevĕrul o foarte preţioasă ocazie. Mai toţi socoteau pe Armânii din Turcia dela 650.000 sau 700.000 până la 1.200.000; nici unul nu s'a scoborît sub 650.000 de suflete, nici unul nu s'a ridicat peste 1.200.000, şi toţi conveneau că în ziua când Armânismul va avea recunoscut de Inalta Poartă un episcopat al sĕu naţional, Grecomanii-Armâni, cuprinşi în aceste cifre, se vor lepăda imediat de panelenism, de oare-ce grecisarea lor este cu totul fictivă, ear nu definitivă.

— Lucrarea direcţiunei Armâneşci din Bitule sufere de trei mari păcate, zicea cel mai bĕtrân dela masă, care se găsea în Turcia de Europa de mai bine de 20 de ani, ca dragoman al unui consulat. *Ântĕi:* nu are destui bani spre a deschide şcoli armâneşci pretutindeni unde sunt Armânii în numĕr mare. Nu 70 sau 80 de şcoli trebuesc Armânilor, ci peste 300. *Al doilea:* nu au Armânii cler al lor naţional. Ei nu pot apare ca o naţiune din causa aceasta. Grecomanii vin şi stând de vorbă cu cei din direcţia Armânismului le zic: «Bine, să ne facem şi noi Armâni ca voi, dar de ce lege sunteţi voi?» «Cum? respund Armânii, de ce lege? Suntem ortodocşi ca şi voi!» «Bine, dar atunci, zic grecomanii, şi voi sunteţi Greci ca şi noi.» «Nu, respund iară Armânii, noi suntem Armâni». «Bine! zic grecomanii, unde vĕ sunt preoţii?» «Preoţii noştrii? respund Armânii, dar popa cutare şi popa cutare, dela cutare şi cutare biserică nu sunt Armâni, nu vorbesc armâneşce ca şi voi, şi ca şi noi, şi nu se înţeleg cu femeile şi copiii lor pe armâneşce cum faceţi şi voi, cum facem şi noi?» «Bine, zic grecomanii, popa cutare şi cutare, deşi vorbesc acasă armâneşce ca noi şi ca voi, dar ei sunt Greci, pentru că citesc greceşce în biserică, şi pentru că au de şef pe patriarhul dela Constantinopol, care este grec. Şi dacă popii noştrii sunt şi popii voştrii, şi dacă popii noştrii şi ai voştrii cunosc de cap pe patriarhul, atunci voi sunteţi Greci. Ear dacă voi nu recunoaşceţi de şef religios pe patriarhul, atunci care e legea voastră a Armânilor?» Aşa se ceartă Armânii Armânismului şi Armânii Panelenismului de mulţi ani între ei, şi de câte ori se întâlnesc doi, iar o iau din capĕt, învîrtindu-se în acelaş cerc viţios. Aibă Armânii un şef religios al lor, cu sau fără voea patriarhului, şi un cler al lor şi lucrurile se vor schimba într'un mod surprinḑĕtor. *Al treilea:* direcţia dela Bitule a Armânismului e departe încă de a cunoaşce bine numĕrul Armânilor. Dacă stai de vorbă cu

vre-unul din această direcţie, începe să'ţi spue: aşa zice Pouqueville, aşa zice Ami Boué, aşa zice colonel Leake, aşa zice Picot şi mai ştiu eu cine încă, însă toţi aceştia zic cu totul alt-fel decât el, căci el îţi spune că poporul armânesc din Turcia are cel puţin 1.300.000 de suflete. Este destul însă să-i surîḑi puţin în faţă, fără să zici un cuvênt, şi el e dispus să scadă o sută de mii, şi două şi chiar trei; abea de aici încolo resistă scăderei, căci presimţirea inconştientă a adevĕrului îl opreşce. Şi de unde vine această nesiguranţă? De acolo că Armânii, nicĭ ei nu cunosc poporul armânesc. Direcţia şcolară lucrează deja de 25 de ani, şi încă nu s'a învrednicit să trimiţă un chestionar statistic pe la dascălii lor dela şcoalele armâneşci, multe-puţine câte au. Ei ênşişi ar fi surprinşi atunci, şi atunci nu ar mai scădea cu atâta uşurinţă, cum fac acum, din causă că se ignorează ei înşişi. Atunci ar zice: atâţia suntem pentru că eată câţi suntem aici, câţi acolo, câţi la mare, câţi pe cutare munte, şi eată câţi suntem în total. Acum însă oricare străin vine îi ia în picioare şi ei tac, pentru ce? Pentru că, ei înşişi necunoscêndu-se pe sine, nu ştiu ce să rĕspundă. Apoi ei nu'şi cunosc mai de loc Armânii din Tracia. Eu i-am numĕrat de mult, dar nu e chemarea mea să le deschid ochii; pot să stee ei aşa mult şi bine. Bulgarii se numĕră necontenit, şi necontenit devin tot mai îndrăzneţi.

Singurul Armân care se afla la masă mulţămi pentru deschiderea de ochi ce îi se făcea de un inimic al rasei lui, şi, cred că avea în realitate pentru ce mulţămi.

După o lungă discuţie se hotărî că numĕrul *Armânilor*, poate fi de 1.200.000 de suflete; mai deşi în vilaietele Monastir, Salonic, Ianina şi Scutari, şi mai rari în celelalte vilaiete, şi încă necercetaţi în Tracia. *Grecii* fură socotiţi ca la 50.000 în Macedonia şi Epir, spre marea amărăciune a Grecilor care erau de faţă, ear în Turcia europeană toată până la 170.000, respândiţi mai mult pe coastele mărilor şi în oraşele comerciale. *Bul-*

garii din Macedonia fură socotiţi la 300.000 de suflete, ear în Turcia la macsimum 700.000; în acelaş timp se constată că în Epir şi în Albania nu se găsesc Bulgari, deşi ei tind a se lăţi şi într'acolo spre a'şi îndreptăţi pretenţiile asupra Adriaticei. *Albanejii* fură socotiţi la 1.400.000 suflete, *Sêrbii* la 175.000, în deosebi că un mare numĕr dintre aşa-zişii Bulgari, carii sunt încă *numai* Slavi, fac ochi dulci Serbiei, mai ales cei catolici. *Turcii* fură numĕraţi la 1.300.000, *Tătarii* la 35.000, *Evreii* la 165.000, *Armenii* la 50.000, *Ţiganii* [1]) ca la vr'o 40.000 şi vro 65.000 sunt Francejii, Germanii, Italienii, Englejii, Elveţienii etc., din Turcia de Europa. In cei 1.300.000 de Turci fură numĕraţi şi Curḑii, Iuruţii, Cerchejii, Anatolii etc., nu însă şi cei 35.000 de Tătari, carii după drept trebuesc numeraţi la Turci, de oare-ce şi ei aparţin Islamismului. Nu fură însă socotiţi la Turci, Albanejii, Bulgarii şi Armânii mohametanisaţi, ci fie-care la neamul lor. Se făcu adunarea şi se găsi că Turcia Europeană ar fi avênd 5.300.000 de locuitori în loc de 5.000.000, cât ii dau mai toate geografiile. Câţi-va dintre comeseni se mirară foarte de această «umflare de cifre»; ear bĕtrânul le rĕspunse:

— Să nu vĕ miraţi nici-de-cum. Cifra de 5.000.000 ce se dă de geografi, că fiind întreaga populaţie a Turciei nu este

---

[1]) Ţara din Europa în care Ţiganii s'au arătat mai întĕi, se pare să fie Spania, unde, în 1492, s'au şi luat mĕsuri represive în contra Ţiganilor, carii se înmulţiseră foarte tare. Pe când Spania însă ii alunga, Ungaria şi Rusia le dedea asil. Totuşi în Elveţia ei apăruseră deja la 1413, în Italia la 1422, în Francia la 1427 şi în Anglia la 1430. D-l Cora, un etnograf italian, socoteşce pe Ţiganii din Europa la 800.000 de suflete, ear în total la 1.000.000. Numai în România, după d-l Cora, ar fi 250.000 de Ţigani, ceeace se pare cam esagerat. In Ungaria Ţiganii sunt în numĕr de 150.000 de suflete, în Rusia 80.000, în Spania 40.000, în Persia 20.000 etc. In Africa Ţiganii ar fi numeroşi, de asemeni în America şi cu deosebire în Brasilia. In insulile Oceaniei s'ar fi găsind iarăşi destul de mulţi. In Turcia de Europa d-l Cora socoteşce pe Ţigani la 35.000 de suflete, ear în Turcia de Asia la 70.000. — Armânii, după cum vĕḑurăm, numesc pe Ţigani *Ghiftă*, (la plural *Ghifţi*), ear Grecii Γύφτοι; şi unii şi alţii înţeleg prin aceste numiri Eghifteni sau Eghipteni.

adevĕrată. Veţi zice: dar geografii au luat acest numĕr după datele oficiale. Aşa e, însă: datele oficiale nu sunt adevĕrate. Turcia are o întindere de peste 165.000 de kilometri patraţi, ear noi carii trăim aici vedem că şi piscurile cele mai înalte sunt locuite, vedem că în lunci satele se ţin unele de altele, numĕrul oraşelor este asemeni foarte mare; ţara aceasta nu are deci o populaţie rară, ci din contră. Populaţia Turciei e mult mai deasă decât a Greciei, şi totuşi Grecia zice că are o populaţie de 2.000.000 de suflete pe o întindere de 50.000 de kilometri patraţi, adecă pe mai puţin de $^1/_3$ din întinderea Turciei. Atunci cum se poate că cifra totală a populaţiei din Turcia de Europa să fie numai de 5.000.000? In genere statistica în Turcia se face pe case, sau cel mult pe familii. Mĕsura aceasta ar fi înşelătoare şi când s'ar face conştiincios, însă cu toţii ştim că numai conştiincios nu se face. De s'ar da numĕrul adevĕrat de familii dintr'un sat, ar trebui să se plătească statului o sumă de bani mai mare, decât plăteşce azi acel sat; dar primarul are interes să plătească mai puţin, şi deci să arate un mai mic numĕr de familii în satul lui. Aşa face Cogiabaşa, aşa face Mudirul, aşa face Caimacamul şi adesea numĕrul se mai scade şi la vilaiete. Cum voiţi deci să se ştie adevĕratul numĕr al populaţiei din Turcia? O numĕrătoare condusă de necesitatea ştiinţifică de a căuta şi a afla adevĕrul, aici nu s'a făcut încă. Aici numĕrătoarea se face în vederea dărilor către stat, şi atunci tot omul se tereşce şi cifra totală rĕmâne sub adevĕr. Cine a numĕrat pe Fărşeroţi, bună-oară? Aici în oastea statului nu intră decât musulmanul; dacă s'ar lua şi creştinii, atunci s'ar mai face încă un recensemênt şi în vederea recrutărei; şi astfel am avea două feluri de numĕrări, şi prin unul am putea controla cât-va pe celalt. Turcia cum e azi, fără Bosnia şi Herţegovina şi fără Rumelia are cel puţin 5.500.000 de locuitori în cap. Sunt ani mulţi de când fac şi refac această soco-

teală și cred, și nu mě îndoesc, că sunt mai aproape de adevěr decât toți geografii.

Atunci cei dela masă începură să întindă cele 200.000, ce treceau, după socoteala bětrânului dragoman, peste 5.300.000, când pentru Sěrbi, când pentru Turci, când pentru Greci, etc. ear Armânul dela masă pretinse și el ceva pentru neamul armânesc. Dar bětrânul Dragoman le rěspunse:

— Din aceste 200.000, eu unul aș da Turcilor cea mai mare parte, o altă parte mai mijlocie aș trece Albanejilor, o alta asemenea aș trece Armânilor, ear a patra și cea mai mică parte aș trece-o la Evrei. Dacă socotim pe Evreii din Salonic, din Bitule, din Constantinopol, pe cei din Scopia, Castoria, Ianina și Istib, precum și pe cei din Strumnița și alte orașe, ajungem aproape la numěrul lor de mai sus, însă ei se găsesc câte puțini mai prin toate orașele și târgurile Peninsulei, afară de cele pur armânești. Ear în viitor va trebui să facem adăogiri tot la Turci, din causa emigrărei lor din Grecia și alte părți; însă, și la Armâni se vor adăogi mulți din causa imigrărei în Turcia a Armânilor din Grecia și din Bulgaria, unde ei au prea multe de suferit.

Se făcură apoi aprecieri asupra diferitelor popoare din Turcia de Europa, aprecieri ce eșeau foarte învecinate cu părerile părintelui Faveyrial, arătate mai sus. Bulgarilor din principat li se recunoscu mai mult neastâmpěr decât prevedere și progres; munca Sêrbilor pentru a-'și întinde spre sud hotarele a fost calificată, după cuvêntul lui Shakespeare: «mult zgomot pentru nimic»; lucrarea culturală a Armânismului a fost etichetată: «leneșă»; zbuciumările panelenismului din Turcia și a panelenismul ênsuși au fost botezate cu numele de: «farceur care își face farse pănă și sie ênsuși»; ear starea de așteptare nervoasă a Albanezului fu calificată cu numele de: «cârtiță, care pănă acum nu lucrează decât moșoroae dintre care unul e și Grecia modernă», se recunoscu însă că viitorul lui va surprinde într'o zi Peninsula.

De asemeni, se recunoscu că dacă aşa-zisa Europă s'ar amesteca mai puţin în Turcia, toate ar merge mai bine decât acum, căci amestecul sporadic şi schimbător la faţă, după interesele cutărei sau cutărei mari puteri, face să apară tulbure şi nestatornice lucrurile turceşci.

Convorbirea alunecâ cu încetul la o statistică de oraşe şi se începu cu Bitule. Toţi dela masă, afară de Greci, cer să se socotească mai întĕi Grecii din Bitule. Unul, decretează 10.000 de Greci, altul scade la 4.000 de-odată; unul nu primeşce decât 2.500, ear al patrulea printr'un salt mortal ajunge la 200. Francejii şi Armenii rîd cu hohot, ear Grecii au aerul a nu mai participa la discuţie. Cel care ajunsese la 200 era un Sêrb; atunci bĕtrânul dragoman, adresându-se acestuia îi zise:

— Dv. locuiţi în Bitule de cinci ani, ziceţi că cunoaşceţi în acest oraş 200 de Greci, fiţi bun vĕ rog a numi numai 20 dintre aceşti 200 şi eu mĕ declar învins de mai nainte, şi vĕ dau dreptul a considera de falş tot ce am zis şi am sprijinit astă-seară.

Cel provocat ast-fel numi un Dimitriadis, care însă fu găsit Armân din Vlaho-Clisura; numi un Atanasiadis, care fu găsit iarăşi Armân din Vlaho-Livadia; mai numi un Teodosiadis şi încă vr'o doi sau trei *idis*, carii fură de asemeni găsiţi Armâni din Pisuderi şi din Avela, şi după aceste numai câte-va încercări neizbutite, renunţâ.

— Vi se păruseră glumă afirmaţiunile mele?, zise bĕtrânul dragoman. Vedeţi acum? Nu puteţi găsi un singur Grec în Bitule... dar vĕ înşelaţi... esistă doi: Mitropolitul Pelagoniei şi d-l Consul al M. S. Regelui Gheorghe I-iu. Secretarul consulatului, rĕmâne dator să probeze că este Grec, şi după ce va reuşi, atunci vor fi trei Greci în Bitule. Toţi pe câţi îi ţineţi Dv. de Greci sunt Armâni grecomani, şi numĕrul acestora la un loc cu cel al Armânilor declaraţi din Bitule este de 15.500 de suflete [1]), numĕr care creşce

[1]) D-l G. Weigand, greşit arată că în Bitule, ar fi numai 13.000 Armâni. Vedi: *Die Sprache der Olympo-Wlachen*, Leipzig 1888, pag. 5.

mereu prin imigrare în Bitule a Armânilor din alte comune armânesci, apropiate și îndepărtate. Numĕrul Grecilor în vilaietul Kossovo este tocmai acela al Grecilor din Bitule; numĕrul lor în Macedonia de nord este un mare semn de întrebare. In Macedonia de sud s'ar putea aminti de ei... și au dreptul a se mândri că în Blața au grecisat definitiv câți-va Armâni. Abea în Epir se poate în adevĕr vorbi despre Greci și în Zagori, unde fanaticul Cosma a grecisat iarăși o bună sumă de sate și cătune armânesci.

Se înțelege că Grecii protestară, însă fără succes, căci aici se vorbea într'un cerc restrîns, alcătuit numai de cunoscĕtori, carii între ei își puteau spune adevĕrul, atât pe cât și ei îl cunosceau.

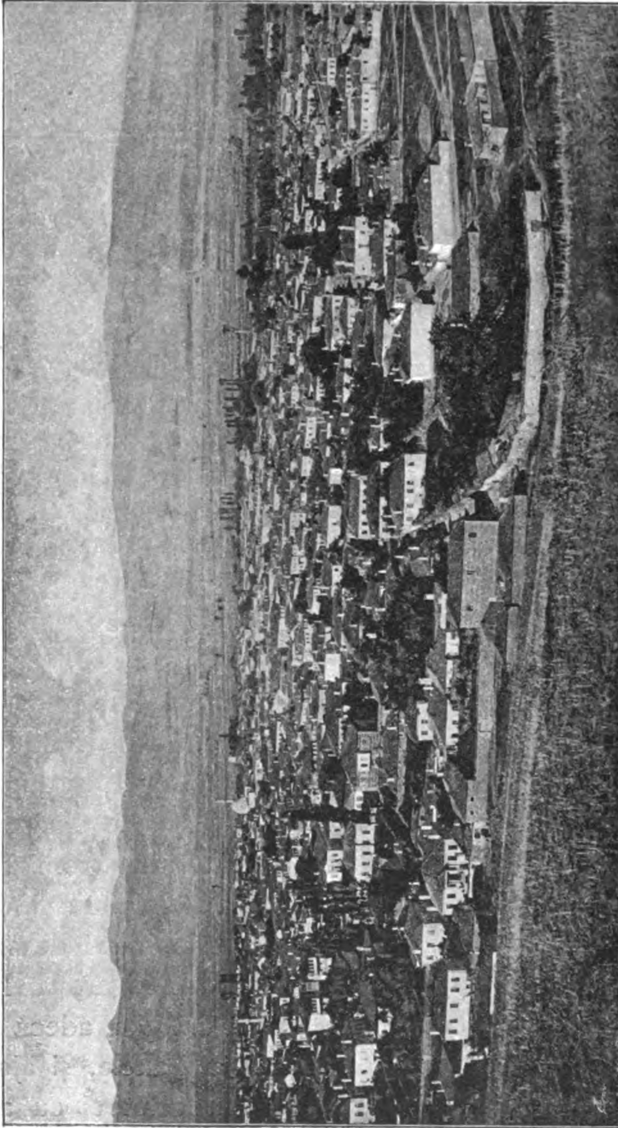
Din cercetările câte făcusem eu în Bitule ajunsesem deja la credința că în acest oraș, numĕrul Armânilor este foarte mare, totuși nu aș fi putut nici-odată afirma că nu ar fi esistând nici un singur Grec. Cunoscĕtorii mai din vechiu și mai de aproape ai acestui oraș, o afirmau însă, și chiar față de cei interesați.

XII.

TRECĔTOAREA DIAVATO. BIFURCAREA DRUMULUI: SPRE GHEORGEA ȘI SPRE OHRIDA. STENIAHAN. ȘURHAN. DRUMUL PESTE ZVEZDA. RÎUL DEVOL PĂNĂ LA LACUL MALIKI. PLEASA. GHEORGEA SAU CORCEAUA. VOSCOPOLE SAU MOSCOPOLE. RÎUL DEVOL DELA LACUL MALIKI PĂNĂ LA LJUMI-BERATIT. ROLUL CE-A JUCAT ODATĂ VOSCOPOLE. VOSCOPOLENII. FUNDAREA ORAȘULUI VOSCOPOLE. SFĂRĂMAREA VOSCOPOLEI ȘI A ORAȘELOR ARMÂNEȘCI DIN ÎMPREJURIMI. NUMĔRUL POPULAȚIEI VOSCOPOLEI DE ALTĂ-DATĂ.

Incă dela trei ore de dimineață eram gata de plecare, și așteptam zădarnic pe cei doi suvari promiși de Faic-Pașa. La patru ore plecarăm, ne mai putênd aștepta, și după ce făcurăm o bună bucată de drum, în sfârșit ne ajunse din urmă un suvari, unul ear nu doi. Jumătate din promisiunea valiului se împlinise. Drumul merge la apus de Bitule și, după ce trece peste cunoscutul platou de 894 de metri deasupra nivelului mărei, lasă la stânga Tĕrrnova, Magarova, Nijopole și Moloviștea, adecă spre sud, ear la dreapta, adecă spre nord, lasă Gopeșul cu satele Leri, Ramna și altele, și ajunge la picioarele muntelui Diavato, sau a trecĕtoarei cu acest nume. Muntele sau trecĕtoarea Diavato este un fel de șea, avênd înălțime de 1163 de metri deasupra nivelului mărei, șea prin care se unește puternicul masiv Suhagora sau Ne-

reca cu muntele Bigla, mai puţin important ca masă. Urcarea durează lung. Ajungênd sus pe Diavato, călĕtorul dă

Oraşul Albano-Armânesc Gheorgca sau Coriţa (pe armâneşce Corceaua), în Albania.

de un han şi de un post militar, aşeḑat într'o întăritură de ziduri, pentru ca la nevoe jandarmii să se poată adăposti în

contra bandiţilor, carii cearcă destul de des această însemnată trecĕtoare, în drumul spre Ohrida, spre Gheorgea sau Coriţa şi spre Duraţiu şi alte porturi dela Adriatica. Cât timp caii se odihniră puţin şi îmbucară ceva, noi ne urcarăm pe un pisc în apropiere de trecĕtoare, de unde se deschide o minunată priveliştе peste şi spre o mulţime de creste de munţi. La sud-est se vede o parte din masivul Suhagora, la nord-vest muntele Bigla, la apus masivul Petrina sau Galiciţa, care împedică vederea minunatului lac al Ohridei, ear la sud se deschide mănoasa cămpie de de-asupra lacului Presba şi se zăreşce şi acest lac. Trecĕtoarea Diavato este foarte espusă la vînturi, earna se depune aici zăpadă adesea de trei şi patru metri şi ori-ce comunicaţie între Bitule şi Ochrida şi între Bitule şi porturile armâneşci dela Adriatica încetează. De pe Diavato drumul se scoboară pe câmpia dela nordul lacului Presba şi se înclină mai ântêi, adecă după ce ajunge în această câmpie, spre sud-vest.

Ajungênd la satul Coziac, drumul se bifurcă: unul apucă la nord-vest spre comunele armâneşci Resna sau Reseañi sau Areseañi, spre Iancoveţ (pe arm. Iancovesli) şi spre Ohrida, despre care se va vorbi mai jos; ear altul apucă la sud-vest spre oraşele şi comunele Gheorgea, Pleasa, Voscopole, Şipşca, Castoria, etc., unele curat armâneşci, ear actele amestecate, după ce mai ântêi trece printre masivul Petrina, care remâne la dreapta, şi printre lacul Presba, care remâne la stânga, adecă la rĕsărit. Lacul acesta numit de armâni Prespa sau Preaspa, este foarte bogat în peşci căutaţi, ear laturea lui rĕsăriteană, mărginită de poalele apusene ale masivului Suhagora, sunt pline de vênat, mai ales de căprioare şi de ţapi negri de munte. Bitulenii vênători, vin pănă aici de fac vênătoarea de căprioare, când nu se duc pe masivul Murihova. Am arătat deja că pe masivul Suhagora se gásesc mulţi Fărşeroţi. Dela satul Coziac, tăind spre sud se arată satul de Bulgari sau de Sêrbi numit Zarisvor, adecă Curtea-

Impěratului, unde se găsesc multe și frumoase mere. Aici drumul se bifurcă încă odată: unul apucă spre laturea resăriteană a lacului Preaspa, eat al doilea printre muntele Petrina și laturea apusană a acestui lac. Acest din urmă drum pe care nu l'am călcat, dar pe care îl voiu descri mai ântěiu și cu deamăruntul, duce la Gheorgeà.

Mai la sud, în drumul spre Gheorgea, cade hanul Șur (= Șurhan), unde în zilele de sěrbători vin vara Bitulenii de pescuesc în Preaspa. Tot aici se găseșce un mic izvor cu o apă rece și bună de běut, ce izvoreșce din poalele muntelui Petrina. La apus, peste Petrina și în dreptul Șurhanului este mônăstirea S-tul Naum; pe aici, pe sub muntele Petrina adecă în dreptul Șurhanului și a mônastirei S-tul Naum, este un canal natural și subteran prin care apele Preaspei se scurg cu încetul în lacul Ohrida din care își ia obârșia fluviul Drin. O societate engleză a întreprins, acum vro doi ani, lărgirea acestui canal subteran între cele două lacuri, cu scop ca apele Preaspei, a cărora suprafață sunt la înălțime de 695 metri deasupra nivelului mărei, să se scurgă în cele ale lacului Ohrida, care sunt la înălțime de 682 de metri, și astfel să se lărgească locurile de cultură din jurul Preaspei actuale.

Incă mai la sud de Șurhan vine Steniahan, după ce mai ântěi se trece pe o șosea foarte strimtă, tăeată în stânca de pe coasta Petrinei. Aici se dă odihnă cailor și este un post tare de jandarmi, din causă că locuitorii din împrejurimi, trăind mai numai din furt, fac primejdioase drumurile. La Stenia se prepară mult cărbune de lemn, cu care se aprovizionează o sumă de orașe, dar mai ales Bitule. Printre lucrătorii cărbunari se găsesc foarte mulți Fărșeroți. La sud de Stenia se face un mic șes, apoi se intră într'o majestoașă strîmtoare de munți și drumul începe a ridica în zigzag cu încetul, lăsând la stânga satele Pustenia, Tumineea și Glombaciani, în care printre Bulgari și ceva Albaneji se mai găseșce încă un mare numěr de Fărșeroți. In

lacul Presba se vede de departe o mică insulă cu o bisericuţă pe ea. Insula aceasta e proprietatea unui Armân din Bitule. Drumul ajunge apoi pe un platou împădurit şi iar se sue în zigzag, prin nişte păduri de cimişir (buxus), care nu creşce ca la noi mic şi ca garnituri pentru straturile de flori, ci ajunge la oare-care înălţime, apoi tot suc mereu drumul pănă ce ajunge pe muntele Zvezda, de unde se vede minunat oraşul Gheorgea în depărtare şi câmpiile din jurul oraşului, cu o parte din lacul Maliki, care rĕmâne la dreapta, adecă spre apus. Lacul Ventroc, deşi destul de aproape, nu se zăreşce de aici din causa unei ramuri a masivului Suhagora, care acopere şi împedică vederea acestui lac, pe a căruia lature apuseană se afla satul Vinenii, în care s'au adăpostit de curând vr'o 30 de familii de Fărşeroţi, cu 280 de suflete. Aceştia socotiţi la un loc cu cărbunarii Fărşeroţi dela Stenia şi cu cei din pomenitele mai sus sate, fac vr'o 1000 de suflete. Sus în muntele Zvezda, pe o stâncă se află o bisericuţă cu hramul S-tul Ioan. Drumul foarte înclinat scoboară apoi la vale, în zigzag iarăşi şi, după ce ajunge în câmpie, trece peste rîul Devol.

Acest rîu îşi are izvorul în munţii Gramosta, nu departe de satul armânesc Gramosta, pe lângă care trece, lăsându-l la dreapta, apoi înaintează drept spre nord, lăsând la stânga comuna armânească Nicoliţa, ce ţine tot de tribul Gramostean, acum puţin însemnată, dar care în secolul trecut era un frumos orăşel, cu aproape 2.000 de case, astăzi mai toate în ruine; apoi lasă la dreapta orăşelele Darda, Rapşiştea şi Bigliştea în care de asemenea se găsesc Armâni şi satele Sinica, Chiutesa, ear la stânga satele Areza şi Zetta, iarăşi cu Gramosteani, se îndoae spre apus, trece pe la nord de Pleasa şi desparte aici masivul Suhagora de poalele nordice ale muntelui Gramosta, care se întinde la sud şi se uneşte cu Pindul. Intrând în câmpia dela sudul muntelui Zvezda, rîul Devol urmează a curge spre apus, apoi se înclină spre nord-

vest, formează cu apele lui lacul Maliki, din care iarăşi ese între satale Malic şi Vlaşiş (acesta are câţi-va Armâni) şi apucă mărit spre apus.

Drumul, după ce se scoboară de pe muntele Zvezda şi trece peste rîul Devol, se înclină din nou cătră munte, care acum e la rĕsărit şi câmpia remâne la dreapta, adecă spre apus. Aici sus se găseşce comuna armânească Pleasa, pe o ramură a masivului Gramosta, numită munţii Morova sau Morava. Populaţia numai de Armâni a acestei comune este de 1380 de suflete de Fărşeroţi. Pleasa are o şcoală de băeţi bine frecuentată şi o biserică, în care se cântă şi se citeşce armâneşce. Posiţia acestei comune este din cele mai strategice, căci Pleasa e aşeḑată la o chee de drumuri foarte însemnate. De aici se domină drumul spre Bitule, spre Ohrida şi Struga şi deci drumul spre mare, cel spre Gheorgea şi Ianina, şi tot de aici se desface un drum prin Bigliştea şi Rapsiştea spre Castoria, oraş aşeḑat pe un promontoriu, ce avansează în lacul Castoria, şi a cărui populaţie este compusă din Armâni, Turci, Evrei şi ceva Albaneji. Tot acest drum se prelungeşce apoi pe de-o parte prin oraşul armânesc gramostean Hrupiştea, înzestrat cu o şcoală de băeţi şi cu o frumoasă biserică zidită de Armâni cu anume firman împĕrătesc, şi după ce trece prin Bogacic, prin Lapşiştea (ambele avĕnd şi Armâni Gramosteani), dă în oraşul iarăşi armânesc Seatiştea; ear pe de altă parte acest drum se îndreptează dela Castoria către rĕsărit, spre oraşul armânesc Vlaho-Clisura, de unde iarăşi se desparte în două: la rĕsărit spre Cailar şi la sud spre Blaţa, locuită de Armâni. Printre toate oraşele şi orăşelele acestea numite se găsesc o mulţime de sate, unele locuite numai de Armâni, ear alte locuite şi de Albaneji precum: Cotili, Luncani, Pilorii, Cepiani, Coturi, Marcoveni, Pecati, Vicanii, Cripiani, Cumanic, Zupăneşti, Vlaca, Pelica, Caragianna la nord de Seatiştea, Caragianni la nord-vest de Cojoni, Costanca, Vizana tot pe

rîul Vlaca ca şi satul Vlaca, şi mai la nord tot pe acest rîu se află Păpşuri sau Băbşori. Armânii de prin locurile acestea ţin la tribul gramostean.

Drumul spre Gheorgea, după ce lasă Pleasa la stânga,

Familia Balimace, Frăşărioţi din Gheorgea.

merge tot spre sud, trece pe lângă ruinele unei vechi cetăţi, apoi pe lângă un fel de arc de triumf, de care stau încă atârnate nişte lanţuri ruginite, lanţuri de care vechii feuḑi Albaneji din Gheorgea, spânzurau pe inimicii lor când

îi prindeau. Apoi vine orașul *Gheorgea*, așeḑat pe o câmpie, care însă are o înălţime de 860 de metri deasupra nivelului mărei. Acest oraș este frumos aliniat, ca un oraș din occident, are clădiri mari numai în peatră și pe ici pe colo în marmură colorată, ce se estrage prin locurile dintre lacul Maliki și muntele Zvezda. Prăvăliile sunt de asemeni în peatră. Are mai multe pieţe mari și destul de bine îngrijite. Populaţia acestui avut oraș se poate socoti între 18.000 și 20.000 de locuitori. Albanejii, creștini și musulmani, sunt în majoritate. Două cuartiere întregi din acest oraș sunt locuite numai de Armâni, carii în total sunt socotiţi la 5.000 de suflete. Fărșeroţi sunt vr'o 3.000, Gramosteani ca la 1.000 și Voscopoleni iarăși la 1.000 de suflete. Cele mai frumoase clădiri din centrul orașului aparţin Armânilor Voscopoleni, carii și alcătuesc elita orașului Gheorgea. Intre familiile Voscopolene mai însemnate sunt Moscu, Balauri etc., între cele de Frășărioţi, adecă de Armâni din Frășari, este familia Balimace și altele. Nu de mult s'a început clădirea unei foarte frumoase și mărețe biserici în marmură în oraș, pe cheltueala Grecomanilor-Armâni; însă fiind-că de un timp încoace partida culturei armânești crește foarte repede și cea a panelenismului scade simţitor, de aceea s'a încetat cu zidirea, pănă se va vedea care partidă va învinge, pentru ca a acelia să fie biserica începută. In Gheorgea s'a întemeeat cea d'ântēi școală albaneză. Armânii au aici o școală de băeţi și una de fete, ambele bine populate și conduse de institutori culţi și cu pricepere în ale școalei. Comercianţii Voscopoleni de aici fac comerciul lor mai mult cu România și cu Egiptul. Ziarele și revistele din București au aici mulţi abonaţi, nu numai printre Armâni, ci și printre Albaneji, dintre carii nu puţini scriu și citesc românește. Multe familii albaneze își trimit copiii la școalele armânești. Un bogătaș albanez, originar din Gheorgea, mort de curând în România, a lăsat o avere însemnată cu veniturile

căria se mărită și se înzestrează, în fie-care an, trei fete musulmane și trei fete creștine, se plătesce un medic pentru a îngriji de săraci, se plătesc medicamentele pentru bolnavii lipsiți de mijloace din Gheorgea, și în curând se va zidi un asil pentru bětrâni și bětrâne. Acest bine-făcětor se numesce Leofcea. De curênd orașul Gheorgea a cam suferit din causa

Jandarmi cu capetele hoților prinși de ei.

unor cutremure de pământ. De asemeni vecinitățile lui au fost des încercate de hoți, până s'a găsit un oarecare Iusen-Aga, Albanez-Musulman, cunoscětor a tuturor ascundětoarelor din munți, căruia i se dădu însărcinarea de a ucide hoții în luptă, ori-unde i-ar găsi. Iusen-Aga, înfățoșat în stampa de pe această față între alți doi inferiori ai lui, luând sub

comanda lui un bun numĕr de jandarmi într'ales, a curăţit locurile acestea de hoţi. Se zice că acum el ar fi câştigat rangul de Beiu. Armânii au o biserică a lor afară din oraş în care cântă şi citeşce armâneşce preotul Balimace, Frăşăriot, şi care se găseşce la Constantinopol ca delegat din partea Armânilor, spre a cere şi a obţine dela Inalta-Poartă episcopat naţional armânesc. Mai sunt în oraş încă 7 sau 8 geamii şi trei biserici creştine. In Gheorgea nu este nici un singur Bulgar şi de aici la apus, ca şi la apus de Struga nu se mai găsesc Bulgari sau Slavi. Pe armâneşce numele acestui oraş este: Corceaua, celelalte naţionalităţi îl numesc Gheorgea, Coriţa şi Corcea. In apropiere de Gheorgea mai sunt încă trei sate de Fărşeroţi şi anume: Dişniţa-Morava cu 250 de suflete, Bubuştiţa cu 120 de suflete şi Stropanii cu 200 de suflete.

Plecând din frumosul oraş Albano-Armân, Gheorgea, drumul cătră Voscopole apucă spre apus şi, după ce trece peste rodnica câmpie dela vestul Coriţei, dă de satul Turani unde se găsesc mulţi călugări Turci, lasă deoparte satul Gorcova şi începe a sui pe un munte bine împădurit. Drumul merge cât-va tot suind, apoi vine în cale o mare ridicătură de unde se vede falnica politie *Voscopole*, aşeḑată pe cinci coline întinse, coline acoperite astăḑi de ruine peste tot. Priveliştea aceasta umple de jale inima călĕtorului şi fără voe el condamnă amintirea satrapului Ali-Paşa, care condus de lăcomie a amestecat cu pămêntul înfloritoarea metropolă a trunchiului armânesc Voscopolean. Intrând în oraş dai de liveḑi şi de grădini, încă înconjurate cu garduri de peatră cioplită, dai de ruine de case mari în marmură cu curţile pavate cu plăci pătrate de peatră şi împodobite cu cişmele minunate. Mai încolo dai de ruinele unor case ce seamănă mai mult a palate. In toate stradele se vĕd fântâni şi şipote cu o apă bună cristalină şi chiar prin oraş şerpuesc o sumă de rîuleţe în toate sensurile. Se vede de îndată cât de bogat şi de civilisat a fost acest mare oraş. Două-spre-zece biserici măreţe

stau încă pănă astăzi în picioare, și se vĕd ruinile încă a altor 12 biserici. Armânii au aici două școli una de băeți, una de fete puse în niște adevĕrate palate. Se găsesc în Voscopol sau Moscopol și câte-va familii de Albaneji ortodocși de curând venite. Pe una din colinile din față, ceva îndepărtată de cele cinci coline acoperite de ruini, se vede frumoasa mônăstire Prodrom, și pentru a merge spre ea se trece peste un minunat pod construit în peatră de mâni armânești. Podul acesta este pus peste un afluent al rîului Devol de care am vorbit mai sus, și pe care l'am urmat dela obârșia lui din masivul Gramosta, pănă când vine de se varsă în lacul Maliki, pe care el ênsuși îl formează cu apele lui.

Inainte de a ajunge la acest lac am vĕḑut că rîul Devol trece pe lângă mai multe sate de Gramosteani, după ce ese din lacul Maliki, el apucă mai ântĕi spre apus și vine de formează un al doilea mai mic lac numit Maliki-Mic. In acesta se varsă acel afluent al Devolului, care udă orașul Voscopol. După ce rîul Devol ese și din acest al doilea lac pleacă iarăși mărit spre apus, lasă la sud muntele Opara, pe care e așeḑat Voscopol, apoi apucă spre nord-vest, lăsând la stânga masivul Malitomori, adecă muntele (= Mali) Tomor, unul din cei mai înalți munți ai Albaniei, față în față cu muntele Craba, iarăși foarte nalt și ambii despărțiți prin fluviul Scumbi. Pe crestele muntelui Mali-Tomori se găsesc peste 1.800 de Fărșeroți. Tot aici Devolul lasă la dreapta muntele Velatoş pe care se găsesc iarăși vr'o 1.800 de Fărșeroți cu turmele lor. De aici apucă mai ântĕi spre vest, ear după ce ajunge între satele armânești Floci și Curcani-Floci, se îndoae deodată la sud și, după ce trece iarăși prin satele armânești și amestecate: Molași, Linaḑi, Dracii, Frați, Firminar, etc., vine în dreptul satelor armânești și pe jumătate armânești Plosca, Veteric, Pasati, Leaparda, Matca, Cumanii, etc., și se varsă în fluviul Semeni, sau Osum, sau Ljumi-Beratit, adecă fluviul Beratului, despre care s'ar putea zice că în tot cursul lui, dela

muntele Dangli, pe crestele căruia se găsesçe comuna Frășari, presupusa obârșie a Fărșeroților și până la Marea-Adriatică, în

Armâni Fărșeroți din Gheorgea cu institutorii lor Ghica și Pascu.

care se varsă, trece prin ținuturi aproape curat armânesçi, și lângă mare, străbate prin mijloc și armânescul ținut al Muzachiei.

Orașul Voscopol a jucat în secolul trecut un rol din cele mai însemnate în Peninsulă, atât prin cultura locuitorilor lui Armâni, cât și prin marea avuție și spiritul de întreprindere al lor. Aici a fost reședința unui archiepiscop, au fost imprimerii, și se găsea până mai anii trecuți o bogată biblioteca, pe care administratorii și episcopii greci au sărăcit-o necontenit. Unii institutori armâni spun că au vědut charte, cărți în pergament, imprimate în Voscopole, toate foarte importante și pentru Armâni și pentru Români. De asemeni zic că au vědut documente vechi privitoare la relațiunile Voscopolenilor cu Triest, Veneția, Viena etc. De un timp încoace însă nimeni nu mai poate strěbate în biblioteca din mônastirea Prodrom, unde se păstrau aceste lucruri de înaltă valoare istorică.... de ce? Pentru ca să nu mai fie vědute de Armâni? Sau pentru ca să nu se vadă că zisa bibliotecă s'a deșertat? Din acest mare oraș au plecat: familia Șaguna, din care se trage și marele om al Transilvaniei cu acest nume; familia Dumba din care se trage consilierul aulic din Austro-Ungaria, d-l Dumba; familia Sina, din care se trage Baron Sina, care cât-va timp a trimis bani pentru școalele din Voscopol, și alte încă mai multe familii ai căror urmași se găsesc în Romănia. Insemnata avere a locuitorilor acestui oraș, se pare că a impresionat atât de mult pe oamenii din Peninsulă, în cât și astădi se vorbesce de ea în chip legendar. Lasă că le erau casele ca niște palate, cu ziduri de marmură, cu pereții zugrăviți, că aveau la masă argintării și aurării, că trăeau într'un belșug ca niște împěrați, dar Armânii nu mai sfârșesc a povesti și Albanejii de asemeni, că femeile Voscopolenilor aveau pantofii împodobiți cu «flurii» și cu mahmudii de aur și că chiar mânerele măturilor, ce erau înșirate prin sălile de așteptare, se împodobeau cu aurării de către femeile Voscopolene. Voscopole este metropola grupului armânesc Voscopolean, rěspândit peste toată fața Peninsulei-Balcanice, nu numai în Turcia. Dar s'au

respândit și în Egipt, în Transilvania, la Marsilia și în alte locuri și țări. Dimitrie Bolintineanu, care recunoașce esistența unui grup Voscopolean, zice de ei următoarele: «Moscopolenii cobor despre Colonia; dintre toate semințiile aceasta este cea mai apropiată de civilisație. Ea a dat oamenii cei mai însemnați ai Armânilor, precum: Sina, Mocioni, Șaguna, Gojdu, marele gramatic și patriot Boiagi, Rosa, ale cărui scriiri pentru Armâni: o istorie și o geografie, s'au perdut. La Moscopoli a fost cea d'întĕi tipografie. Acolo s'a tipărit o evanghelie în limba armână de părintele Daniil. Limbagiul lor este cel mai ales precum se vede în scriirele lui Boiagi. Ei sunt Armânii cei mai plini de politeță, maniere delicate, vorbe alese pentru toată lumea și chiar cu femeile lor, care ca și dênșii, au și delicateța sentimentelor și delicateța corpului. Din toate femeile române, acestea sunt cele mai plăpânde, mai grațioase, mai delicate. Mâni și picioare mici, dinți mărunți și sănătoși, talie de mijloc; blânde, supuse, dulci de caracter; trĕsurile capului delicate, mai albe decât altele; pĕrul castaniu închis. Ele nu se dau la lucrări anevoioase. Cătră acestea le afli în câmp la muncă; se recunosc îndată după posiția ce iau; un minut de odihnă, ele se reazămă de sapă cu grație particulară, gânditoare sub portul lor pitoresc, și par niște ființe ce au conștiința unei ursite mai presus de aceea care trebue să o sufere» [1]).

Cu dreptate vede Dimitrie Bolintineanu în tribul sau trunchiul Voscopolean sau Moscopolean elita Armânilor, căci din acest grup a eșit și ese toți oamenii mai însemnați ai Macedo-Românilor. D. I. Caragiani vorbind despre rolul civilisator jucat de toți Armânii zice: «Rolul civilisator în Peninsula Balcanică l'a jucat și'l joacă numai rasa românească, și ceea ce a oprit-o de a eși la iveală, ca *națiune aparte*, a fost lipsa de *instrucțiune în limba națională* și *firma panelenismului*, sub care

[1]) Dim. Bolintineanu: *Călĕtorii la Rom. d. Maced. etc.* pag. 109.

scriitorii Greci au știut să cuprindă pe Români.» [1]) Acest mare merit de rasă civilisatoare în Peninsulă, recunoscut și de scriitori străini rasei armânești, se cuvine în cea mai mare parte trunchiului Voscopolean, care a dat Peninsulei și pe cei mai mari artisani, în deosebi de oamenii întreprindĕtori și culți. Tot d-l I. Caragiani zice că: «Imprăștierea locuitorilor din Moscopoli, după ruina ei, umplu Macedonia, Albania, Epirul și Tesalia de industriașii cei mai abili și de comercianții cei mai întreprindĕtori. Δημήτριος Φιλιππίδης (Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας ἐν Λειψίᾳ 1816 vol. II, pag. 30) ne spune că din Moscopoli sunt mulți industriași și comercianți însemnați în multe orașe din Ungaria, în Viena, în Polonia și în alte orașe ale Germaniei și că o colonie din Moscopoli se așeḑă și în orașul sĕu natal, dela muntele Pelion din Tesalia, adecă în Μηλιαῖς, zis de Români *Amer* (= mĕr) și doi din ei erau ferari, ear un altul era fabricant de arme. Tot el ne spune că Metzovo, Vlaho-Clisura și alte orașe românești citate mai sus sunt: πατρίδης πεπαιδευμενόν = patrii de oameni învĕțați.» [2])

Orașul acesta este cunoscut sub ambele nume ce vĕḑurăm mai sus, Moscopole și Voscopol. Se pare însă că el fu zidit în secolul al 11-lea de niște păstori armâni pe urmele și ruinile vechiului oraș tracic Moscu, păstori carii îl numiră pe limba lor Voscopol din causă că numele Vosc sau Vlah erau sinonime încă de pe atunci cu cuvêntul păstor. Eată ce zice Pouqueville: «Valahii Masareți sau Dasareți, carii «restaurară Moscopolis, dându-i numele de Voscopolis, adecă: «*oraș de păstori* din cauza numirei lor de Vlahi; această «valoroasă populadă, ale căria triburi sunt împrăștiate în «cantoanele Colonia, Gheorgea și până în vecinătățile Du«rațiului, sunt, după cum spun ei, urmașii unei colonii sta«bilite de Quintus Maximus în Taulantia sau Muzachia, de

---

[1]) I. Caragiani: *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică* pag. 73.
[2]) id. op. cit. pag. 116—117.

«unde au trecut în munții Candaviei, în timpurile invasiu-«nei barbarilor. In ce privesce pe triburile Valahe din apro-«pierea Parnasului, din Cefissa și Focida ele se pretind că «având o comună obârșie cu Megalovlahiții, și cu toții re-«vendică cu mândrie *le nom de Romoûnis ou Romains.*» [1]) Din aceste cuvinte ale lui Pouqueville se vede că grupul Voscopolean este originar din Albania, și anume din spre ținuturile Muzachiei, adecă a vechei Taulantia, unde și pănă astăzi se găsesc Armânii în sute de sate bine populate; și, tot prin ele se esplică, ceea-ce de alt-fel era firesc și ușor de înțeles, că Romanii își au ficsat pe colonii lor mai întĕi în apusul Peninsulei-Balcanice, adecă la Marea-Adriatică, precum vĕdurăm și când vorbirăm despre orașul Scutari, la cap. II al acestei lucrări, (pag. 46), că după ce, la anul 168 în. d. Christos, Scodra, vechea capitală a Illyriei, fu cucerită de pretorul L. Anicius, ea fu mai târziu colonisată de Romani, când căpătă numirea de Claudia Augusta.

Vorbind tot despre orașul Voscopol, și mai ales despre zdrobirea lui, eată ce mai zice Pouqueville: «Printre popoarele ce locuesc versantul meridional al Sbokei, Valahii presintă moravuri mai pastorale și mai dulci. In această regiune a Doscilor sau Tocsizilor, cei mai frumoși și mai bine făcuți dintre Schipetari, se ficsase o colonie de Valahi Dasareți, precum un roiu de albine muncitoare se așeadă câte-odată în crăpăturile unor stânci, în jurul cărora mugesc torentele. Păstori ageri, muncitori economi, acești Valahi, carii se pretindeau scoborîtori din Romanii stabiliți în Candavia de Quintus Maximus, ridicaseră pe ruinele vechiului oraș Moscu (Mosches), în secolul al 11-lea orașul lor Voscopoli, care, dintru simplu adăpost de păstori, devenise metropola comercială a Epirului.. Pe la mijlocul secolului trecut acest oraș avea aproape 40.000 de suflete, și în 1788 populația lui, crescută cu o treime,

[1]) Pouqueville: *Voyage dela Grèce*, vol. II pag. 329 - 330.

promitea un superb viitor creştinilor aproape ignoraţi din această parte a Greciei (?!). Şcolile din Voscopol progresau; civilisaţia se anunţa sub auspiciile religiei şi a miniştrilor ei, aşa precum ea s'a arătat odată în lume pe fericitele tărîmuri din Paraguay, când eată că invidia şi fanatismul se asociază, spre a distruge opera înţelepciunei. Hoardele mohametane din Dagli şi Colonia, dădură cele d'àntèi semnalul nenorocirei, începênd a prăda şi a asasina caravanele, ce frecuentau piaţa Voscopolei. Pe de altă parte Beii Turci din Muzachia, sub pretecst de a ajuta pe supuşii necăjiţi ai Sultanului, aşeḑară garnisonă în oraş; şi după zece ani de devastări, răpiri şi încăerări Voscopoli fu şters de pe faţa Albaniei! Tot ce remâne din acest oraş, sunt biete două sute de colibe, locuite de nişte păstori săraci, colibe pe care miseria nu va întârzia poate de a le îmormênta în ruinele ce dovedesc vechea splendoare. Apsus, strĕbătând valea Moscului (Mosches) printre o mulţime de sate incendiate, pe o mare întindere până la Berat, nu mai udă decât lunci tăcute şi morminte.... triste monumente ale sfâşietoarei anarhii.... şi numai apropiindu-ne de rîul Bitocuki, încep iarăşi a se vedea urme de viaţă şi de cultură.» [1]) Pe când focul şi sabia devorau înfloritorul oraş armânesc Voscopol, flacările se ridicau până la cer şi în oraşul Nicoliţa din munţii Gramosta; şi tot în acelaş timp Nicea, care depindea de Voscopoli şi Linotopea, erau prada furiei fanatice şi a focului pus de invidie şi lăcomie. Una din cele cinci coline, acoperite de ruini, peste care se întindea odată fericit Voscopol, începe a se întrema din nou, şi poate că Armânii vor căuta să ridice iarăşi acest oraş scump inimei şi amintirei lor. Populaţia armânească din *Voscopol* se ridică astăzi la 3.260 de suflete şi are două şcoli, una de fete şi una de băeţi. Sate şi comune armâneşci ce ţineau odată de această mare metropolă a lor şi care se

---

[1]) Pouqueville: *Voyage dans la Grèce*, vol. II pag. 392—393.

numĕră tot la grupul Voscopolean sunt: Nicea cu 1.880 de locuitori Armâni, Gabrova, sau Grabova, sau Graba, sau Grava cu 460 locuitori Armâni, Pogradeţ cu 380 Armâni, Lunca cu 1.370 Armâni, şi altele, în care se mai găsesc încă vr'o 800 de suflete ce trebuesc socotite la grupul Voscopolean, care are aici, în jurul Voscopolei, abea 8.150 de suflete, în loc de peste 100.000, cât avea altă dată. Tabloul ce ne înfăţoşează Pouqueville, despre sfărîmarea Voscopolei este în adevĕr dureros şi se pare că întreg neamul armânesc a fost adânc mişcat de acest fapt crunt şi vandalic. Geniul poporului a născut o poesie, prin care până astăzi se cântă cu jale distrugerea celui mai frumos şi mai înfloritor oraş armânesc.

Ună m̃ile di Arbineși	
Și alți ahânți*) Arnățolați *)	*) atâți *) Anatolieni
S' duc să calcă Linotopea,	
Linotopea ș' Nicolița	
Giumetat *) di Muscopolľe.	*) jumătate
Muscopolľe nu sĕ calcă. *)	*) nu se birue ușor
Că sânt gionli tuți alepți *)	*) voinici
Și 'nsurați	
Și ninsurați;	
Și sânt feate nimărtate	
Și a gionľlor s' duc un dată *)	*) le dau ajutor
«Vin ñcoa, fitica meauă	
«Cu fușețľi *) tu pudeauă *)	*) cartușele *) în șorț
«Că noapte aistă easte-arauă! *)	*) rea, va fi rĕu de noi!

In zadar s'au bătut femeile şi fetele Voscopolene umĕr la umĕr cu soţii şi logondicii lor, pentru a înlătura amara soartă ce aştepta pe oraşul lor iubit... In zadar toate sângeroasele lupte şi sacrificiile de ani îndelungaţi, căci inimicii izbutiseră, sub pretest de a apĕra pe locuitorii oraşului, a introduce chiar

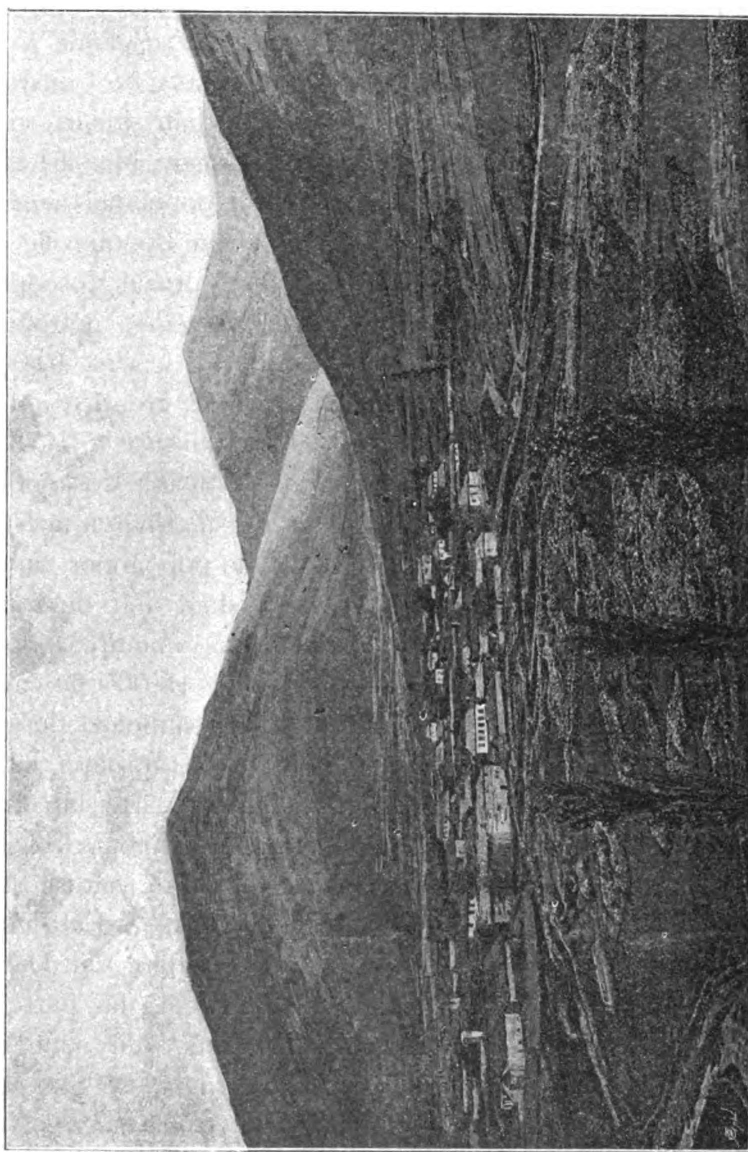
---

[1]) Vedi şi *Die Aromunen* etc. de Gust. Weigand (vol. II pag. 150—152) care a cules această poesie populară din gura Fărşeroţilor din Pleasa.

între zidurile acestei metropole o garnisonă, care într'o noapte grozavă, cum zice poesia: *într'o noapte în care va fi rĕu de noi Voscopolenii*, unită cu inimicii de afară terminară sângeroasa operă, prin foc şi prin sabie. Atunci s'au respândit Voscopolenii din acest oraş nu numai în Peninsulă, la Constantinopole, la Bitule, la Cavala şi în sute de alte locuri, ci şi în Viena, Pesta, Bucureşti, Cairo, Sibiu, Braşov, Marsilia etc.

Care să fi fost însă în adevĕr numĕrul populaţiei acestui oraş? Din rândurile de mai sus aduse din Pouqueville se vede că pe la mijlocul secolului al 18-lea oraşul Voscopol, care, dintr'un simplu adăpost de păstori, devenise metropola comercială a Epirului-Nou, avea o populaţie de v'ro 40.000 de suflete. Această populaţie pănă la 1788 crescuse cu o treime, adecă cu vr'o 14.000 de suflete şi ajunsese la 54.000. Amintirea poporului armânesc însă, dă populaţia Voscopolei ca fiind de 70.000 de suflete, înainte de sfărâmarea acestui oraş, şi amintirile adesea foarte vechi ale popoarelor nu se despreţuesc, dar această amintire de o dată atât de nouă ar fi drept să fie trecută cu vederea? Tot amintirea populară ne spune că în Voscopol erau aproape 13.000 de case. Pouqueville, care ne-a lăsat atâtea pagine frumoase despre Armânii din Pind, de carii s'a ocupat mai de aproape, întru ale statisticei s'a arătat, după cum vom vedea, foarte slab. Lucrările lui sunt pline de contradicţiuni atât de bătĕtoare la ochi, în ce priveşce numerile, încât afirmările sale de natură statistică, cad şi se zdrobesc fără să le atingă nimeni. Eată cum numĕră el tribul numit de dênsul al Masareţilor sau Dasareţilor, din care, după cum am vĕḑut mai sus, fac parte şi Voscopolenii: «Les Dassarets ou Massarets, qui sont les Valaques Macédoniens de Périvoli, d'Avdéla, de San-Marina, de Voschopolis *et des villages qui en dépendent*, sont évalués à deux mille neuf cents familles, ou quatorze mille cinq cents individus.

Massarets { nombre des familles 2.900
population . . . . 14.500» [1]).

Voscopole sau Moscopole.

Imulțirea a făcut'o Pouqueville foarte bine: 2.900 de familii

[1]) *Voyage de la Grèce:* vol. II ed. II, pag. 396.

de Masareţi, îmulţite cu 5, numĕrul sufletelor dintr'o familie, egal 14.500. Dar la Masareţi se numĕră comuna Perivoli, care are o populaţie de peste 6.000 de suflete; apoi tot aici se socoteşce Avela cu mai bine de 5.000 de locuitori, şi, tot aici intră Samarina cu vr'o 12.000 de locuitori, adecă numai până aici 23.000. Dar cu Voscopol cum remâne? El ênsuşi ne spune că la anul 1788 populaţia acestui mare oraş era de cel puţin 53.333 de suflete, adecă 40.000 plus o treime a acestui din urmă numĕr, deşi ea era de 70.000 de suflete. Deci 53.333 plus 23.000 fac 76.333, afară de satele «qui en dépendent» (de Voscopol), şi dintre care odată numai Lunca, Nicea şi Graba sau Grava aveau aproape 30.000 de suflete de Armâni. Eată cum 100.000 se reduce la 14.500; întocmai aşa cum milioanele se reduc la sute de mii şi încă la mai puţin, cum a făcut şi Pouqueville şi încă mulţi alţii, precum vom vedea mai la vale, când voiu presenta cercetările mele statistice. Tot aşa se susţin afirmaţiunile numerice ale lui Pouqueville şi despre celelalte triburi armâneşci. Aşa în Anovlahie, el găseşce tribul Aspropotamiţilor cu 11.150 de suflete, cel al Malacaşilor şi Calariţilor cu 12.825 de suflete, cel al Metzoviţilor cu 9.350 şi cel al Zagoriţilor cu 5.650; în total 38.975. Tot la aceste aşa zise triburi de Valahi sedentari adaogă 6.000 de Valahi nomaḑi şi capătă 44.975, pentru Aspropotamiţi. Apoi socoteşce tribul *Bomaeii* sau *Bovienii*, alcătuit din subtriburile: Nea-Petra cu 1.890 de suflete, Cărpiniş cu 4.905 şi Zeitun cu 3.000 de suflete, la care iarăşi trebuesc adăogaţi 1.200 de nomaḑi şi aşa se obţine numĕrul de 10.995 de suflete pentru tribul Bovienilor. Se mai adaogă după acesta 14.500 de Masareţi sau Dasareţi în care intră, după cum vĕḑurăm, şi Voscopolenii carii singuri sunt peste 100.000 de suflete. Tribului acestuia al Masareţilor i se dă iarăşi 4.000 de nomaḑi şi aşa ajung Masareţii la 18.500 de suflete, ear totalul Armânilor se urcă la 74.470, când, numai în Voscopole erau 70.000 de su-

flete! Se poate o contradicţie mai evidentă? Dar ori cât de copilăroasă e această socoteală, din ea se vede lămurit un lucru, că Pouqueville nu socoteşce de cât pe Armânii dintr'un spaţiu foarte restrîns, adecă numai pe cei din Pind, din o parte a Epirului şi din o mică parte a Albaniei de sud şi că nu cunoaşce pe cei din părţile Macedoniei, ale Albaniei de nord, Tesaliei, etc. Deci socoteala lui priveşce numai pe o parte a poporul Armânilor, pe care el o botează în triburi mai mult după localităţi d. e. Metzova, Călăreţi, Cărpiniş, etc. Şi când face Pouqueville asemenea numărătoare? In timpul anarhiei provocate de Ali-Paşa. Inainte de a se deda însă la această nesprijinită lucrare a lui, tot Pouqueville zice: «Je suis porté à croire que les nations valaques de la *Grèce* (?!)étaient plus nombreuses au temps de l'empereur Paléologue, qu'elles ne le sont maintenant, s'il est vrai, comme le dit Cantacuzène, qu'elles lui envoyèrent une députation de douze mille de leurs citoyens. Pour trouver aujourd'hui un pareil corps d'élite, car il est probable qu'on avait expédié des hommes choisis, comme cela se pratique dans ces sortes d'occasions, il faudrait une population plus considérable que celle des tribus dont voici le *cadastre approximatif*, calculé a cinq individus par famille» [1]) şi de aici începe cadastrul ce arătarăm mai sus, care nu priveşce de cât pe o mică parte a poporului armân şi care, chiar după propria mărturisire a lui Pouqueville, este «approximatif». E pornit a crede că altă dată, şi anume: în timpul împĕratului bizantin Paleologu erau Armânii mai mulţi? Numai pornit a crede? In alt loc tot Pouqueville doar nu mai păstrează reserva aceasta, ci ne spune lămurit şi desgheţat că Peninsula era plină de Armâni, şi că braţul lor viteaz o zguduia necontenit. Să-i dăm cuvêntul: «Je ne sais, à quelle époque précise les Valaques se sont établis dans le Pinde, ni pourquoi les Grecs les ont surnommés Mégalovlachites. Cependant la première partie de ce

1) *Voyages de la Grèce:* Vol. II, ed. II, pag. 393.

problême se résoudrait, si on pouvait admettre en preuve leurs versions populaires; et ils y seraient à ce titre depuis une haute antiquité. Mais si on veut qu'il soient venus des bords du Danube, ils sont modernes dans la Dolopie, car on ne parle guère même des Valaques comme nation, avant le dixième siècle. A cette époque de confusion, on les voit aux prises avec les empereurs grecs, incendiant et désolant les plus belles contrées de la Thrace et de la Macédoine. Parfois vaincus et plus souvent vainqueurs, ils brillent par les traits de courage et de férocité. Unis aux *Comains* et aux *Scythes*, ils descendent, comme des torrents devastateurs, des sommets du mont *Hemus* et du *Rhodope*. Serrès, Philippopolis, Ternobe, Rodosto, éprouvent leurs fureurs; *et l'Orient, épouvanté, tremble au seul bruit de leur nom.* Ils fomentent toutes les révolutions pour y prendre part; et ils se mêlent aux convulsions sanglantes de l'état, afin de le démembrer et de s'en partager les lambeaux. Enfin au mois de mars 1205, ils portent un coup fatal à ce fantôme d'empire que les Latins voulaient soutenir. Ils paraissent à la vue du camp français qui assiégeait Andrinople; ils le harcèlent et attirent nos impétueux guerriers dans une embuscade où leur avant-garde, taillée en pièces, expie la faute de leur valeur inconsidérée. Le comte de Blois, chef des braves, y perd la vie; et l'empereur Baudoin, fait prisonnier, est traîné....» [1])
Dar și azi Armânii se găsesc în Pind în foarte mare numĕr. Sangiacul Seresului este și astăzi o provincie aproape armânească. Muntele Rodop este și astăzi armânesc; în Balcani încă se mai găsesc Armâni, deși nu atât de numeroși ca în timpurile lui Ioaniță-Impĕratul. Epirul este până în zilele noastre plin de Armâni, ca și Albania, unde se găsesc în mare numĕr, și pretutindeni în Peninsula-Balcanică sunt destui Armânii, cari, când ar avea nevoe, ar putea trimite delegațiuni de zeci și

---

[1]) Pouqueville. *Voyage de la Grèce.* Vol. II, ed. II, pag. 330—331.

zeci de mii de oameni de ai lor într'ales, chipeşi, bogaţi şi destul de cărturari. Atunci cum de găseşce Pouqueville numai 74.470 de Valahi, în aşa zisa Grecie continentală în care vîra până şi oraşul Voscopole, singur cu o populaţie de peste 50.000 de Valahi? Cum? Dar s'a vědut mai sus, cred, destul de limpede ce fel 'şi-a făcut Pouqueville socotelele, asupra Armânilor şi ar fi curat perdere de vreme a mai sta de vorbă cu el asupra acestei numěrătoare, în care a dovedit destulă îngustime. Că oraşul Voscopol a avut 70.000 de locuitori este cert, căci nu minte un popor întreg, aşa, pentru poftă de a contrazice pe Pouqueville, mai ales când toată lumea de acolo ştie că acesta se contrazice ênsuşi. Dar la urmă e indiferent; putea să aibă Voscopol populaţia de azi a Londrei, putea să aibă 70.000 cum afirmă Armânii, putea să aibă 53.333 cum afirmă Pouqueville, eu nu reţin în socotelele mele la grupul Voscopolean decât 8.150 de suflete, câte se găsesc astăzi în Voscopol, în Nicea, în Grava, în Pogradeţ, în Lunca sau Lânga şi alte câte-va sate.

Tot în apropiere de Voscopol se mai găsesc încă vr'o câte-va călive de Fărşeroţi dintre care pot numi Bitucuchi sau Bitcuchi cu 270 de suflete, Şipşca, la nord-vest de Voscopol tot pe muntele Opara, cu 360 de suflete, cu o şcoală de băeţi şi fete, adecă micstă, destul de frecuentată şi cu o biserică cu preot armân, care cântă şi citeşce armâneşce. Ear între rîurile Chelidoni şi Tomor, afluenţi ai Devolului, şi între satele de Armâni Arnăucheni: Lavdari, Protopapa, Duşiari, Periniaşi, etc., sus pe muntele Opara-Mare, se mai găsesc peste 1.600 Fărşeroţi, cu bogate turme, cireḑi şi herghelii.

XIII.

DRUMUL SPRE OHRIDA, PESTE TRECĔTOAREA BUCOVEI, ȘI CĂLIVELE ISTOC. LACUL DE OHRIDA ȘI FLUVIUL SCUMBI. OHRIDA ȘI LOCUITORII EI. ȘCOALELE ROMÂNE DIN OHRIDA. INTÂLNIREA CU CĂIMĂCAMUL HUSEIN HAIREDIN-BEY. SFÂNTA SOFIA DIN OHRIDA. INTÂLNIREA CU SALI-AGA. STRUGA. FLUVIUL DRIN ȘI COMUNA BEALA, CU POSIȚIILE EI: BEALA-DE-SUS ȘI BEALA-DE-JOS. IANCOVĔȚ SAU IANCOVESLI, ȘI POPULAȚIA ACESTEI COMUNE. RESNA SAU ARESEAÑI. ȘCOALA ȘI EFORIA ROMÂNĂ DIN ARESEAÑI.

Am arătat cum drumul, ce pleacă din Bitule și merge la apus spre Ohrida și Albania, se desface în dreptul satelor Coziac și Zarisvor. Unul apucă direcția spre sud-vest pe lângă lacul Preaspa și conduce la Gheorgea, ear al doilea ia direcția nord-vest și, după ce trece peste rîul Ljumi-Mat, un afluent al lacului Preaspa, trece prin Resna, prin Iancovĕț și apucă spre Ohrida, suind peste o coamă a masivului Petrina, la înălțime de 1309 metri deasupra nivelului mărei. Pe aici e trecĕtoarea numită Bucovei, prin care și duce drumul spre Ohrida și spre marea Adriatică, la Durațiu. Incă din trecĕtoarea Diavato, însoțitorii mei îmi arătară în zare trecĕtoarea Bucovei, spunêndu-mi că de acolo înainte începe a fi drumul cumplit de sĕlbatic; și în adevĕr sĕlbatic este cu prisosință dar și frumos. Calea aceasta,

care este rĕmasă încă dela Romani, şi ducea tot aşa: din luncele Cernei, adecă din vechea Pelagonie, unde astăzi se află Bitule şi alte oraşe, peste Diavato, care era păzită de către rĕsărit de o cetăţue pusă în vale şi despre care am pomenit la pag. 206, apoi peste Bucovei şi la Mare, se numea «via Egnatia» şi era de mare însemnătate. Capĕtul acestei căi era Duraţiu, de unde pornea şi un al doilea drum, ce conducea până la Farsala şi mai departe. La poalele muntelui Petrina, înainte de a sui spre Bucovei, se lasă la dreapta satele Crivenii şi Cruşa, aici se găseşce un han. De aici încolo se vĕd tot mai mulţi şi mai mulţi Albaneji, carii mânênd carăle lor, duse de boi frumoşi, le strigă ca şi sătenii noştri din România: *hăis-ţa,* sau *hăis-cea*, însă Albanejii pronunţă: *hăis-itsa* sau *hăis-issa* şi prescurtând sună: *hàis-tsa* şi *hăis-sa;* deşi pe albaneza dreaptă se zice: *dia'ht*, ear stânga: *salact*. Dela Cruşa se începe suirea spre Bucovei. Sus pe o parte a trecĕtoarei se află un cimitir turcesc, nu prea mare, şi pe lângă morminte, se vĕd înfipţi nişte pari, pe ici pe colea, în vîrful cărora sunt atârnate de toartă oale pline cu apă. Cercetaiu să dau de esplicarea lucrului şi aflaiu că şi la Turci esistă credinţa, că sufletele rĕposaţilor pot să însetoşeze şi de aceea urmaşii aduc oale cu apă la cimitire şi le pun în vîrful parilor, de care s'a pomenit, pentru ca însetoşatele suflete să'şi astâmpere setea. Când un Turc visează pe părinţii rĕposaţi, o rudă, un amic rĕposat, este semn că sufletul care i s'a arătat în somn are mare nevoe de ceva, şi neputêndu-se ghici care ar fi acea nevoe, şi ştiindu-se că setea este simţul cel mai chinuitor, atunci se duce mortului apă la mormênt. Se înţelege, că după un scurt timp, apa se evaporează, ear cel care a adus'o se bucură, căci credo că a ghicit şi a satisfăcut nevoea ce chinuia pe mortul, care i-a apărut în vis. — Se ştie că credinţa aceasta în nevoile trupeşci ale sufletului, se găseşce la o mulţime de popoare. Armânii o au şi ei

precum o au și Românii. Trecĕtoarea Bucovei, este o șea între muntele Petrina sau Galicița și muntele Demirhisar, care, la apus, se leagă cu muntele Debrza. Pe acești din urmă doi munți printre și în satele Vetini, Rastina, Pesociani și Botu, se află ca la 1.700 de Fărșeroți, cu turmele lor. De asemeni pe masivul Petrina sau Galicița, în două posițiuni, numite: una *Istoc-de-sus* și ceea-laltă *Istoc-de-jos*, cunoscute sub un singur nume: *Călive Istoc*, se mai află încă 1.900 de Fărșeroți, carii au de curând o școală română micstă. Drumul prin trecĕtoare ține lung. Adesea șoseaua, care nu e tocmai neîngrijită, se stringe și se îngustează de piscurile de munți împădurite și pline de vênat. Des se vede căprioara, epurile, lupul și vulpea. Mistrețul este aici de asemeni foarte respândit, însă carnea lui nu se prea mănâncă căci, și la Armâni și la Albaneji, esistă credința, că mistrețul ar fi reîntruparea sufletului unui Turc, credință care protejează înmulțirea repede a mistrețului. Pe drum întâlneam mereu Albaneji înarmați, și în acelaș timp tot soiul de vênat îmi tot tăea calea sau sărea din tufe și fugea spre pădurea deasă, atunci întrebaiu cum de se găsește atâta vênat în niște locuri atât de frecuentate de oameni înarmați și carii sunt cunoscuți că știu a lua la ochiu; însoțitorii mei îmi respunseră:

— Pentru că Albanezul nu strică un glonț pe epure, pe vulpe ori pe lup, și nici măcar pe căprioară, ci rar pe mistreț, și ceva mai des își trimite gloanțele în pepturi omenești.

După ce drumul trece prin strimtoarea Bucovei, începe a scobori cu încetul, dă de o vale îngustă, așeḍată la nordul lacului Ohrida și udată de Ariul-Strâmb, lasă deoparte satul Openița și, după ce trece încă odată peste Ariul-Strâmb și pe lângă satul Cosel, se îndoae și apucă drept la sud spre Ohrida. In apropiere de satul Cosel aerul este impestat de un nesuferit miros de gazuri; se poate ca locurile acestea să fie bogate în minerale. Intrarea în Ohrida

este printre nişte vii de toată frumuseţea încărcate de minunaţi struguri dulci şi aromaţi, unii ca chihlimbarul, ear alţii de un roş violet. In oraş am intrat prin cuartierul Vlah-Mahalè zis şi Mehmet-Bey.

Lacul Ohrida, cunoscut în vechime sub numele de *Lacus Lychnitis*, este ţermuit de pietrosul masiv Galiciţa la resărit şi de încă mai stâncosul masiv din Albania, Odonişta, la apus. Aici îşi are obârşia, în masivul Odonişta, însemnatul fluviu Scumbi, care udă oraşul Elbasan locuit de mulţi Armâni şi înconjurat de o mulţime de sate de Armâni, înaintează la apus printre satele armâneşci Frasi, Mameli, Ramulac, Radia, Cuzei, Darda etc., atinge Pechini, oraş locuit iarăşi de mulţi Armâni şi, după ce mai trece printre alte sate armâneşci, ca Germanivo, Rogojeni şi altele, se duce de se varsă în marea Adriatică. La sud lacul Ohrida e ţĕrmurit de muntele Kamna, ear la nord de o ramură a muntelui Debrza şi de naltele câmpii ale Ohridei şi Strugei. Câmpia Ohridei este strînsă între Petrina şi pomenita ramură a muntelui Debrza, la sud ea atinge lacul şi într'un loc se face un promontoriu cu o colină pe el, ce înaintează ceva la sud în apele lacului. Pe acest promontoriu-colină se află aşeḑat vechiul şi minunatul oraş Ohrida.

In timpul împĕraţilor Romani, *Ohrida* era cunoscută sub denumirea de *Lychnidus* şi aparţinea provinciei *Epirus-nova*. Era staţiune ostăşească de mare însemnătate, de oare-ce era, ca şi acum, aşeḑată cam la jumătatea căei *Egnatia*, ce lega Peninsula-Balcanică pe la Duraţiu cu Adriatica, şi prin mare cu Italia. In timpurile încă mai vechi, Ohrida era capitala tribului trac al Dessareţilor din Illyria. In veacul de mijloc purta numirile de Achris, de Achridus şi de Achrida. Intre anii 890 şi 1019 aparţinea Române-Bulgarilor, ear dela 1019 până la 1204 împĕraţilor bizantini, pe când se afla aici o mitropolie independentă, cu însemnătatea unei patriarhii. Cât-va timp ea fu stăpânită de Ioaniţă împĕratul, ear după moartea acestuia

veni în partea Albaniei libere. In secolul al 15-lea Ohrida cădu în mânile Turcilor, carii o stăpânesc până astăzi. Ohrida de-acuma, prin faptul că este așeḑată ca și în vechime într'un nod de drumuri, are aceiași importanță și strategică și comercială, deși lipsesc capitaluri însemnate. Posiția acestui oraș este surprinḑĕtor de frumoasă. Sus pe colina de pe promontoriul ce înaintează în lac, înconjurat de munți stâncoși și posomoriți, oglindit în apele tot-deauna limpeḑi și albastre ale lacului, el pare un giuvaer lucrat cu gust și cu artă, ce ar fi așeḑat pe o tipsie și oferit; ear masivul albanez despre apus parcă își întinde brațele spre a'l primi.

Locuitorii sunt Bulgari, Armâni și Albaneji. Armânii carii au 390 de case, sunt în numĕr de 2.350 de suflete, fac parte din trunchiul Voscopolean și nu e grecoman nici unul din ei. Grecomanii de aici sunt Bulgari. Albanejii sunt creștini și musulmani și anume: în 39 de case locuesc cei creștini, ear cei musulmani în 958 de case. Bulgarii se găsesc mai mult în partea de sus a orașului și au aproape 1.000 case; deci Albanejii și Armânii, carii trăesc în bună înțelegere, sunt în majoritate față de Bulgari, cu carii duc o luptă din ce în ce mai înăsprită. Mulți dintre Albaneji cunosc și vorbesc bine limba armânească. Se află în apropierea orașului multe ruine de cetăți de origină romană. Cu vechea patriarhie de aici era în strînse relații biserica Moldovei, în timpul lui Alecsandru-cel-Bun, și se pare că și Mircea-cel-Bĕtrân preferea relațiile cu patriarhia ohrideană celor cu patriarhia din Constantinopol.

Armânii au aici trei școale și două biserici, și încă cele d'ântĕi două biserici în care s'a început a se cânta de mult și citi pe armânesce. Școala de băeți din mahalaua de sus are cinci clase și o secție preparatorie; ea era condusă de d-nul Dimitrie Demoñia și se găsesce în curtea acelei biserici armâne, care are ca preot prim pe părintele Vanciu Sgala, unul din cei mai vechi luptători pentru causa culturală a Armânis-

mului. Părintele Sgala, găzduitorul meu în Ohrida, a avut multe de îndurat din partea episcopului bulgar, care într'un rând l'a și pus la închisoare, dar toate le-a răbdat cu bărbăție pentru izbânda causei. Casa lui este una din cele mai frumoase din Ohrida, și pe frontispiciu poartă o inscripție românească: «Casa părintelui V. Sgala.« — El este și preot și institutor. A doua zi după sosirea mea în Ohrida, părintele Sgala, cu cellalt preot și cu institutorii, rînduiseră să se țină serviciu divin la 6 ore de dimineață. Veni la biserică multă lume armânească, bărbați și femei, ca să se roage lui Dumnezeu în graiul lor părintesc. Pentru mine a fost o indescriptibilă bucurie și fericire, ascultarea serviciului divin într'o limbă a neamului nostru, și unde? tocmai în Albania. La eșire mai mulți bĕtrâni se apropiară de mine și îmi ziseră:

— La noi și în câte-va alte orașe armânești, ne închinăm în limba noastră. Dar multor Armâni încă nu li s'a dat dreptul acesta, și în bisericile lor se aude o limbă pe care ei nu o înțeleg bine, și pe care femeile și copiii lor nu o înțeleg nici-de-cum. Când se va îndura luminatul Impĕrat să ne dea un episcop al nostru, atunci toți Armânii vor cânta și se vor ruga în limba lor.

A doua școală de băeți își are localul în curtea celeilalte biserici armânești din mahalaua armânească de lângă lac; are două clase primare și o secție preparatoare. In fruntea acestei școale se află ênsuși părintele Vanciu Sgala, ear ca al doilea învĕțător are pe părintele Vanciu Dimitrescu, care e și preotul prim al bisericei aceștia de lângă lac. Școala de fete se află în localul școalei de băeți celei complecte, din mahalaua de sus, ea are patru clase primare și o secție preparatorie și era condusă de domnișoara Placea Ionescu. Tustrele aceste școale merg bine, sunt destul de populate și au foarte bune localuri, care sunt comunale, fiindcă aici Armânii nu sunt împărțiți în două taberi ostile, ca în alte părți.

Inainte de a pleca la biserică, adecă înainte de 6 ore de

dimineață, primii visita polițaiului de Ohrida, care venea să mě salute din partea Caimacamului, și îmi spuse că Husein-Hairedin-Bey, caimacamul, a avut grija de a păzi polițienește casa părintelui Sgala și noaptea, pentru ca să nu mi se întâmple nici un rěu. Am mulțămit caimacamului pentru aceastā grijă și am promis, prin polițaiu, că-i voiu întoarce visita la orele 11 a. m. Ca să mi se păzească polițienește locuința n'ar fi fost nevoe... E drept că musulmanii Albaneji din Ohrida nu prea sunt doritori de străini, nici de visitele lor. Cu câți-va ani mai înainte venise un consul rus ca să vadă Ohrida, zicea el, dar în realitate pentru a mai însufleți pe Bulgari. Și cum consulul mergea prin stradele orașului însoțit de Caimacamul de atunci, un fanatic musulman trase cu pistolul asupra lui și noroc că glonțul trecu printre consulul rus și printre Caimacam. De asemeni Albanejii de aici nu iubesc pălăria nici la bărbați, nici la femei, și trecênd pe lângă străini sau străine, le dau cu bastonul pălăriile jos de pe cap. După ce vědui școalele și bisericele armânești, pornii spre caimăcămie însoțit de Armânii Ohrideni cei mai fruntași, de Albanejii ce aveam spre paza mea, de Ismail, care purta cu sine aparatul meu fotografic, și de suvariul ce-mi dăduse valiul de Monastir. Husein Hairedin-Bey ne întîmpina la intrare în modul cel mai politicos, ne conduse în cabinetul sěu de lucru, și după ce luarăm loc pe sofale, ne oferi cafea și ciubuc. Ismail și suvariul meu rěmaseră la ușă și dăduseră în lături groasa draperie de covor, spre a putea privi împreună cu ușierii caimăcămiei în cabinetul de lucru al șefului acestui ținut. Husein-Hairedin-Bey este un bětrân frumos, cu privirea liniștită și francă, cu graiul blând și așeḑat. Firele albe din pěrul capului și al barbei erau mai numeroase deja decât cele rěmase încă negre, el are portul european și fesul. Caimacamul este originar din Asia și este Turc curat. El se bucură în tot cuprinsul caimăcămiei lui de reputația unui om bun și drept,

însă care ştie a pedepsi pe vinovaţi fără şovăire. Banditşii îi ştiu de frică, ear oamenii pacinici şi muncitori de toate naţionalităţile îl stimează şi îl respectează. După ce schimbarăm obicinuitele saluturi şi politeţe, bĕtrânul îmi zise prin interpret:

— Multă lume ne huleşce, d-ta cum ne-ai găsit?

— Dar cei carii vĕ hulesc, vĕ sunt inferiori vouĕ Turcilor. Căci dacă ei ar avea de cârmuit atâtea popoare, cu atât de opuse tendinţe, și cu atât de neînfrĕnate porniri cum aveţi voi de cârmuit, s'ar arăta foarte nervoși și foarte nedrepţi; respunseiu eu.

— Așa este. Englejii și Francejii și alţii se arată omenoși și civilisaţi în Europa și își iau aerul de a vorbi în numele dreptului tuturor oamenilor, dar prin coloniile lor din Africa și Asia tot omenoși și civilisaţi sunt? Și mai șoptesc măcar un cuvînţel despre dreptul tuturor oamenilor? Dacă ar fi în Anglia și în Franţa opt-nouĕ neamuri cu tendinţe opuse între ele și cu aspiraţiuni protivnice statului, ca la noi, să vedem atunci dacă Francejii și Englejii nu ar fi niște vĕrsători de sânge și nu ar făptui ceeace făptuesc prin Asia și prin Africa. Nu știu însă cum se face că după ce trec pe la noi, unde le apărăm drumurile și le păzim somnul, se întorc acasă și nu găsesc pentru noi decât hule: asupritori neînduraţi, ai bieţilor Bulgari, ai bieţilor Greci, ai Armenilor și a atâtor neamuri blânde ca mieii! Ei sunt civilisaţi și numai ei, ear noi niște barbari, nevrednici de a sta pe pămĕntul civilisatei Europe. Și doar ei ênsiși ne spun, în ziarele lor, că acolo la ei acasă se pradă și se ucid oamenii chiar în drumul de fier, că femeile își otrăvesc bărbaţii și neamurile, că în Londra se spintecă mereu niște nenorocite de femei de un meșter ucigaș, care nu se poate prinde, că se împușcă un om pentru că a vînat o căprioară, că se ceartă din politică între ei și se împușcă pe strade, că se aruncă un om la închisoare pentru că a tăiat un arbore din pădurea cutare a statului, și câte și

câte... Apoi, aşa civilisaţie... mai bine lipsă! Asta este rĕutatea rafinată şi poleită!

Convorbirea trecu de aici asupra oraşelor şi comunelor visitate de mine, asupra scopului călĕtoriei, asupra popoarelor deosebite din Turcia, şi se opri cât-va asupra Bulgarilor în genere şi a celor din Ohrıda în special, şi zîmbea Husein Hairedin-Bey, zicĕnd:

— Ştii ce le umblă în cap Bulgarilor? O grozavă împĕrăţie!... Ei discută necontenit dacă Ohrida ţine de Macedonia, ori dacă ţine de Albania. Şi ştii unde o trec? Către Macedonia. Dar ştii de ce? Sunt sigur că nu ghiceşci. Pentru că dacă ar ţine de Albania se tem că nu o vor mai putea lua dela Albaneji. Deci, haide s'o treacă la Macedonia, pentru ca cu chipul acesta să se poată apoi strecura şi Struga, tot către Macedonia, pe care ei cred, că o au deja în mână. Sunt lucruri în adevĕr de mirare... Abea au deschis ochii şi vor că chiar la noi în Turcia, să desnaţionaliseze pe celelalte popoare şi să le facă Bulgare. Şi dacă Bulgarii ar fi Bulgari ei ênsişi,căci azi îi vedi jurând în numele celor dela Sofia, ear mâni jură pe Belgrad, şi ar pune foc Sofiei cu mânele lor. Până mai zilele trecute era un panelenism, acum avem şi un panbulgarism. De pildă, Armânii, în celelalte părţi au de suferit dela Greci; aici în Ohrida, şi în Meglenia, şi în Rodop, şi în Seres au de suferit dela Bulgari, adecă dela neamurile Slave de pe acolo.. Ai crede lucrul acesta? Aici, nu acasă la ei, aici la noi, în Turcia, vor să desnaţionaliseze pe alţii şi să-i facă ceeace sunt ei, când ei ênsişi nu ştiu ce sunt! Ia închipueşce-ţi că lucrul acesta s'ar întâmpla în Francia, ori în Anglia, ori în Germania, sau unde vrei... cum le-ar merge panbulgariştilor? Ia să facă aşa ceva Polonii din Germania, ori Germanii din Rusia, ori Francejii din Alsacia şi Lorena..! Şi vin la Căimăcămie aici, panbulgariştii, şi îmi vorbesc dulce, şi mi se arată supuşi şi ascultărori, şi nici nu stau pe sofa când îi poftesc, ci în picioare cu capetele ple-

cate adânc, și după ce esă de aici încep a vorbi despre granițile împĕrăției bulgărești... și se sfătuesc cum ar bulgarisa mai curând pe Armâni, pe Sêrbi, pe Albaneji și chiar pe Turci! Și noi stăm și îi privim cu liniște și zimbim... Tot așa s'ar întâmpla cu ei în Francia, în Anglia... ori mai ales în Rusia, surioara lor mai mare? Ce s'ar întâmpla? Toți ne dăm seamă foarte bine.... Și eată noi Turci abea dacă zimbim, față de această trădare.

— Dar de Armâni sunteți mulțămiți?

— Da, respunse Caimacamul, foarte mulțămiți. Ei sunt liniștiți, cuvêntul lor este cuvênt, doresc viață și bine împĕrăției...

— Și de aceea permiteți ca în unele locuri Grecii să încerce a'i greciza, ear în altele ca Slavii să lupte pentru a'i panbulgarisa sub ochii voștri, adecă permiteți ca din niște bine-voitori ai imperiului turc, carii nici visează niscai graniți ale lor, să se facă niște inimici ai statului ottoman!

— Ai dreptate.... mare dreptate.... însă aceasta nu se face în căimăcămie la mine, dovadă că Armânii au școalele lor și bisericile lor; dovadă că de câte ori Slavii sau, dacă vrei, Bulgarii, au vrut să le răpească bisericile eu i-am împedicat și de câte-ori s'au atins de învĕțătorii armâni și au vrut să le închidă școalele iarăși i-am împedicat. Acum ei au vĕdut și au înțeles că nu mai pot să-și joace calul, și, le-am arătat de multe ori că le știu gândurile în ce privesce colosala lor împărăție, și de aceea s'au mai liniștit. Așa ar trebui să se facă și cu Slavii dela Monastir, dela Strumnița, dela Seres, dela Kiupriuliu și Iuskiup și din alte părți, unde ei abusează în mod vĕdit de buna-voința și răbdarea administrației.

După aceea Husein Hairedin-Bey îmi arătâ în ce chip a curățit provincia de bandiți, mĕ angajâ să am încredere în el și să visitez liniștit toate vecinătățile care m'ar interesa, și, vorbindu-mi de oamenii rei și oamenii buni, îmi povesti despre mai multe lumi cunoscute și arătate de El-

coran, şi avea bĕtrânul foc în graiu şi adâncă credinţă în tot ce grăea. Cerui voe să visitez biserica S-ta Sofia, prefăcută în geamie, şi o obţinui. La eşire, Husein Hairedin-Bey, căruia îi voiu păstra o bună amintire, şi pe care l-am felicitat pentru spiritul de dreptate cu care tratează pe Armâni şi cârmueşce şi cele-lalte neamuri, mĕ petrecu până la scară şi, după ce ne salutarăm în chipul cel mai amical, ne despărţirăm. Insoţit de amicii mei trecuiu puţin prin piaţă unde cumpăraiu «pescu de veară» un fel de *saumon*, sau un fel de păstrăv mare, foarte gustos, pescuit în lacul de Ohrida. Lacul acesta este foarte bogat în peşce escelent, ce se esportează departe. Dintre peşcii lui, felurile cele mai de seamă sunt acelea pe care Armânii le numesc «pescu de veară» şi «pescu de earnă», pentru că unul se vênează primăvara şi vara, când cel de earna se dă afund, ear cel-lalt se vênează toamna şi earna, când cel de vară se ascunde în adâncimile considerabile ale acestui lac, care nu numai în bogăţie, ci şi în frumuseţe întrece cu mult pe vestitele lacuri ale Italiei de nord.

Ἁγία Σοφία este biserica catedrală a vechei mitropolii ohridene cu care, după cum pomenii mai sus, marii noştri Voivoḑi erau în strînse relaţii. Icoanele ce erau zugrăvite pe ziduri au fost rase, după ce biserica s'a prefăcut în moschee, totuşi unii sfinţi se recunosc încă. De un perete al bisericei este lipit anvonul, remas încă întreg, ear într'un perete al acestui anvon se află o peatră de marmură roşie, care adesea asudă, şi care are mare renume. Se crede că sudoarea acestei pietre are virtutea de a vindeca boalele de ochi, şi de aceea multe bĕtrâne şi bĕtrâni musulmani, de pretutindeni, vin de'şi şterg ochii cu umeḑeala marmurei roşii şi chiar oamenii sănătoşi fac asemenea, spre a preîntimpina boalele de ochi ce s'ar putea ivi. In podeala de peatră a acestei biserici se găsesc două lespeḑi, ce sună a sec, când se calcă de-asupra lor. Se crede că ele ar fi acoperind gurele a două

căi suterane, ce ar fi condus altă-dată în spre lacul Ohrida; lucru de alt-fel greu de înțeles, căci cel care și-ar fi cătat scăparea prin suterane, s'ar fi înecat sigur în ele, de oare-ce apele în mod fatal trebueau să se ridice în acele suterane până la nivelul lacului. Deci, dacă drumuri sunt, ele trebue să fi condus în alte părți mai îndepărtate de cetatea Ohrida. Cum intraiu în s-ta Sofia observaiu că un perete al foastei biserici era cârpit. Oare îndărătul acestui perete să nu fie ascunse niscai documente, care ar privi pe Armâni, și care poate ar scoate la lumină și relațiile lui Alecsandru-cel-Bun cu Mitropolia ohrideană? Oare să nu fie acolo ascunse și unele dintre cărțile tipărite în tipografiile dela Voscopole? Nu cum-va acolo ar fi și vr'o evanghelie, sau poate chiar cea a lui Daniil, despre care vorbeșce Dimitrie Bolintineanu? Dervișul, care din ordinul Căimăcamului, îmi arăta cele din 'Αγία Σοφία, vĕḑu că rĕmăsesem pe gânduri privind la peretele cel cârpit și mĕ întrebâ că ce am eu cu acel perete, și ce au toți străinii de li se lipeșce privirea.... așa.. de el, îndată ce intră aici? Ear eu îi rĕspunseiu că, pentru ce alți străini se vor fi interesat de peretele pomenit e treaba lor, și că în ce mĕ priveșce pe mine, cred că îndărătul cârpiturei trebue să fie ascuns ceva. Zidul pe dinafară este întreg, ear pe dinuntru e cârpit, deci în zid a fost ascuns ceva. Și spuseiu dervișului cam ce documente bănuesc că s'ar putea afla acolo.

— Așa zicea și un consul rus, acum câți-va ani când a venit pe aici, rĕspunse dervișul. Cum se mai ruga el ca să 'l lăsăm să dărîme peticul cela de zid... cum se mai ruga în toate felurile....

— Și l'ați lăsat?

Dervișul făcu o mișcare, în care era și mirare și frică, și privindu-mĕ drept în ochi, îmi zise:

— Să'l lăsăm?! Bine, dar nu știi...?

— Ce să știu? întrebaiu eu.

— Va-să-zică nu știi? Apoi uită-te colo... la crăpătura ceea..,

și cu un aer misterios și îngrozit îmi arată o crăpătură în zidul de lângă anvon, aflător în fața cârpiturei. — Vedi? Acolo șade un Arab negru, și mare, și voinic, care păzeșce lucrurile de dindosul cârpiturei și lucrurile din mormênturile de pe aici....

— Așa? Dar și în morminte credi să fie ceva?

— Șe'nțelege. N'a fost îmormîntat aici nici un mitropolit și nici un bogătaș din vechiu al Ohridei?

— Ba, cred că da. Și nu ați deschis nici un mormînt?

— Cum s'ar putea...!! Arabul..., și cu degetul îmi arată iarăși crăpătura de lângă anvon. Arabul... are o sabie grozavă .. și dacă bună oară cine-va s'ar atinge astăzi de cârpitura ceea sau de vr'un mormînt, Arabul pănă mâni dimineață îi ia sufletul... adecă se vede că îi tae capul cu sabia prin somn..!

— Dar l'a vědut cine-va pe Arabul acesta?

— Mulți... Toți aceia carii, ca și d-ta, ar dori să se atingă de cârpitură și de morminte. Acelor carii numai doresc să facă treaba asta, Arabul numai se arată în vis, cu sabia în mână... ear acelor carii ar încerca chiar să strice zidul, le și ia sufletul pănă a doua-zi. Și dacă, d-ta bună oară, doreșci mult să te atingi de cârpitura din zid și de morminte... atunci în noaptea asta Arabul ți se va arăta în vis cu sabia..!

Se pare însă că bietul Arabul acesta este foarte calomniat. Cum n'aș fi deschis eu mormintele... și cum n'aș fi dărâmat cârpitura din zid... și cum nu i-aș fi luat eu toate hârtiile și documentele câte le va fi avênd în paza lui, și, cu toate acestea, bietul Arab a fost destul de urban și nu mi-a tulburat somnul. Mě tem însă că cu alții se va arăta încă mai politicos și le va permite să ia hârtiile, fără să le tae capul în vis cu sabia lui cea grozavă. Zadarnic am cercetat și prin oraș, dacă nu cum-va s'ar putea găsi la cine-va vr'o carte voscopoleană. Nimeni nu mi-a putut rěspunde. Dar Armânii ohrideni s'au însărcinat a cerceta ei ênsiși mai departe.

Abia sosii acasă, la părintele Sgala, spre a mânca deamează, că polițaiul șef al căimăcămiei îmi și întoarse visita, din

partea lui Husein Hairedin-Bey, şi la plecare, după ce îşi puse dreapta pe inimă, îmi zise:

— D-l Caimacam m'a autorisat să'ţi promit, în numele lui, un dar, la plecarea din Ohrida. Facă Allah însă ca să'ţi placă locurile noastre şi să rĕmâi cât de mult printre noi.

Pe când mĕ aflam la masă în rândul de sus, şi discutam cu ospătătorii şi amicii mei necontenit, asupra statisticei Armânilor şi asupra datinilor şi credinţelor lor, cine-va se ridica pe scară în sus foarte zgomotos şi cu nişte paşi atât de grei, încât parcă simţea toată casa. Femeile din familie încercară să'l oprească în suire spre catul al doilea, ear zgomotosul visitator striga pe armâneşce:

— Lăsaţi-mĕ să'l vĕd, bre..! Vreau să'l vĕd cu ochii mei..!

Credinciosul meu Ismail, care şedea în picioare la uşa camerei în care era masa, se aşeḑâ numai de cât în capul scărei, şi în acelaşi timp părintele Sgala, sculându-se repede dela prânz, ne zise:

— Acesta e Salce al nostru.

Peste un minut intrâ în cameră un Albanez-musulman cu pĕrul capului abia argintat dar trupeş, puternic legat, plin şi nalt cât un uriaş. El întinse braţul lui colosal peste toată masa şi coprinḑêndu-mi dreapta, mi-o strînse atât de prietineşce, încât vr'o câte-va clipe avui simţirea că îmi zdrobise degetele, apoi cu o voce largă îmi zise pe armâneşce:

— Eu sunt Sali-Aga, numit Salce adecă ...aşa... cu desmerdare de Armânii tĕi, pe carii eu şi părinţi mei, i-am iubit din neam în neam. Părinţii mei sunt din fundul Albaniei, şi au iubit pe Armânii de acolo şi au trăit bine cu ei. Eu tot aşa fac cu Armânii de aici, dela noi. Le-am dat *bessa-bess* pănă la moarte, şi s'a sfârşit. Nu-i aşa părinte?

— Aşa este. Noi când vorbim de Salce îi zicem: Salce al nostru, căci ca frate îl avem; rĕspunse părintele Sgala căruia se adresase. Apoi Salce urmâ cu o voce ca şi când toţi ceilalţi am fi fost surḑi:

— Bessa-Bess pe viață, până la moarte, am dat Armânilor și eu, și toți ai mei, și toate rudele, și toți Albanejii musulmani și creștini. Tu știi ce vasă-zică bessa-bess! Eu nu mai sunt tînĕr, dar nu sunt bĕtrân, deși am trecut cu ceva peste 70 de ani. Când Bulgarii ori Sêrbii, ce-or fi ăștia, s'au sculat cu judecată ca să le ia Armânilor biserica, în care te-ai închinat tu astăzi, eu m'am dus și am jurat la judecată că, pe când Armânii își zideau biserica lor, cu cheltueala lor, nu erau Bulgari la Ohrida decât numai în sus în oraș, și că în Vlah-Mahalè, nu era pe atunci nici picior de Sêrb. Știi ce ziceau Bulgarii ori Sêrbii, ca să înșele la judecată și să câștige? Că ei, ear nu Armânii, ar fi dus cheltueala zidirei. Și se jurau strâmb, și mulți bĕtrâni dintre ei jurau strâmb, ca doar vor lua biserica, și să nu aibă Armânii unde să se mai închine pe limba lor, și așa să se facă toți Sêrbi ori Bulgari. Atunci m'am sculat și m'am dus și eu la judecată, deși nu mĕ chemase nimeni. Și când am intrat

Bey Albanez-musulman din Ohrida.

pe uşă am strigat ca să audă toţi: «Jur că Slavii spun minciuni! Jur că Armânii şi-au zidit biserica cu cheltueala lor!» Şi judecătorii ştiau ce fel de om sunt eu... Vedi? Am ajuns la bĕtrâneţe şi încă n'am minţit nici-odată... Nici în copilărie! Când nu mi-a plăcut ceva am tăcut, şi n'am vorbit decât numai ce am avut în inimă. De atunci Bulgarii m'ar sorbi într'o lingură... Dar ia să încerce...! — Ai vĕdut vr'o dată vr'un şearpe? Nu'i aşa că poate să fie omul cât de voinic, şi, nu ştiu cum, când vede şearpe se înfioară? Eată, tocmai aşa se înfiorează Albanezul, când vede un Bulgar. A vrut Allah însă ca să mai fie câţi-va pănă la Struga, dar de aici încolo nu mai este nici unul pănă la mare.

Şi vorbăreţul Salce porni o cuvêntare ca o cascadă în contra întregului neam al Bulgarilor, apoi îmi povesti o mulţime din amĕnuntele luptei grele ce duc Armânii şi Albanejii în contra asupritorilor Bulgari sau Slavi, şi făcêndu-şi încheerea zise:

— Aşa cum simt eu, simte tot Albanezul!

Drumul către *Struga*, plecând din Ohrida, apucă la apus pe câmpia *Ariului-Strâmb*, şi după ce trece pe sub poala sudică a muntelui Debrza, intră într'o altă luncă, aceea a fluviului Drin, apoi lasă la dreapta satul Nişlesova şi, după ce merge tot spre apus şi tot avênd lacul Ohrida la stânga, duce în orăşelul Struga. Călĕtoria dela Ohrida la Struga ţine ca trei ore. Orăşelul acesta este locuit de Turci, Bulgari şi vr'o câţi-va Armâni. Bulgarii sunt atât de încântaţi de Struga, ultima lor staţie spre Albania, încât au făcut un vers în onoarea acestui orăşel şi care glăsueşce:

Kaco Struga
Nema druga

adecă: ca Struga nu e alta. Dar frumos nu e nici-de-cum orăşelul acesta, şi cu toate acestea Bulgarii au dreptate când zic că Struga este unică, aşa precum unică este Bitule, ori

Cruşova, ori Trestinic etc. Femeile bulgarce din Struga sunt vestite ca frumoase, dar şi vestite de uşoare. Sunt multe grădini cu fructe în Struga, şi chiar drumul prin care se intră în orăşel e un drum de grădini. Spre partea de apus a Strugei, adecă spre Albania, şoseaua trece printr'o pădure frumoasă de castani, ce e proprietatea colectivă a tuturor locuitorilor Strugei, fără deosebire de naţionalitate şi religiune. Culegerea castanelor se face de toţi în comun şi se începe într'o zi anumită, pentru ca să nu se fure roadele, care apoi se împărţesc între toţi. Dimineaţa, toate femeile din Struga sunt visibile, pentru că vin pe un pod peste Drin, şi îşi iau cu rândul apă pentru toată ziua. Unele stau până la amează fără nici o treabă, numai pentru ca să treacă ziua; şi pentru ca să fie vědute. Struga este cum ziseiu pe o câmpie, ear câmpia aceasta, unde se atinge cu lacul Ohrida, are înălţime de 693—699 de metri de-asupra nivelului mărei.

Fluviul Drin, care îşi ia obârşia din lacul de Ohrida, trece prin orăşelul Struga şi apucă drept spre nord. După ce înaintează puţin, dă de comuna armânească *Beala*, aşeḑată în două posiţiuni, numite: *Beala-de-sus* şi *Beala-de-jos*. Populaţia armânească a acestei comune cu ambele ei posiţiuni se socoteşce la 5.480 de suflete şi anume: 3.130 în Beala-de-sus şi 2.350 în Beala-de-jos. De mulţi ani Beala cerea şcoală armânească, acum este una micstă în Beala-de-sus, dar şi în Beala-de-jos trebue înfiinţată una. Armânii sunt aici voinici, frumoşi şi îndrăzneţi; de asemeni ei sunt muncitori, întreprinḑětori la negoţ, buni crescětori de vite, ca şi buni agricultori. Pămênturile din împrejurimile acestei comune sunt foarte productive. Se mai găsesc Armâni pe aici în satul *Velesu*, tot pe Drin, şi în satul *Podgoriţa*, iarăşi la stânga Drinului pe poalele rěsăritene ale masivului Colobarda, care se culminează cu piscul Iablanica, nalt de 2.300 de metri, peste nivelul mărei. In Beala este un puternic post de jandarmi, cu însărcinarea de a apăra, de atacurile bandiţilor, pe locuitorii acestei co-

mune, carii au adunat ceva averi, deși Armâni din Beala sunt în stare a se apăra ei ênsiși, ca unii carii au firea foarte resboinică. Beleații par a fi un fericit amestic de Armâni Voscopoleni cu Armâni Arnăucheni, noi însă îi vom socoti la tribul Voscopolean. Numĕrul Armânilor din Struga, din Velesu și din Podgorița se ridică la 550 de suflete voscopolene.

Armâni Voscopoleni din Beala.

Fluviul Drin trece de aici mai departe spre nord, apoi spre nord-vest și, după ce lasă orașul albanez Dibra la dreapta, face încă multe cotituri și trece pe lângă o bună sumă de sate de Armâni Arnăucheni, precum: Ocheșani, Măcelari, Griva, Slatina, Velesa, Darda etc., și după ce primesce pe Drinul-Alb, care vine despre Priserena, se îndoae spre apus și merge de se aruncă în Adriatica, nu departe de orașul Scutari, despre care s'a vorbit mai sus.

Plecând înapoi spre Bitule și eșind din Ohrida, vĕḑui că un Suvari călare aștepta afară de oraș, și după ce ne salută, se atașă convoiului nostru. Intrebând ce însemnează aceasta, el respunse:

— Peșches dela Husein Hairedin-Bey.

Va-să-zică caimacamul de Ohrida îmi dădea, spre mai bună pază în drum, încă un suvari, afară de acela al valiului Faic-Pașa. Trecĕnd prin codrii descriși și peste strîmtoarea Bucovei, după puține ore ne scoborîrăm la Iancovĕț, unde se găsesc iarăși mulți Armâni.

Iancovĕț, pe armânesce: Iancovesli, este o frumoasă comună, în care Armânii au izbutit a strînge oare-care averi. Aici de curând s'a înființat o școală micstă pentru copiii Macedo-Români. Populația armâneasca din Iancovĕț este de 1.860 de suflete, împărțită în două tabere destul de înverșunate una contra alteia. Tabăra grecomană scade insă foarte repede. Aici se găsesc și Bulgari cam în numĕr egal cu Armânii și ceva Turci. Bulgarii luptă împreună cu Armânii în contra grecomanilor. In comuna aceasta, care e la înălțime 992 de metri deasupra nivelului mărei, se găsesc trei biserici, pe una o au Bulgarii în mânele lor, ear în celelalte două, la o strană se cântă bulgăresce și la alta grecesce. Bulgarii sunt gata să lupte împreună cu Armânii în contra grecomanilor, spre a răpi bisericile din mânile acestora și a le împărți apoi cu Armânii.

La depărtare de 30 de minute cu piciorul de comuna Iancovĕț, vine spre sud comuna *Resna*, sau Reseañi, sau Areseañi, cu o populație armânească de 2.070 de suflete în 388 de case. Aici esistă o școală de băeți înființată în primăvara anului 1892 și care, o lună după înființare, avea trei clase pline cu copii de tustrele clasele. Atât de însetați erau și părinții și copiii de carte românească. Școala grecomană s'a deșertat imediat și a ajuns în curând a funcționa numai cu numele. La înființarea școlii române Bulgarii, au fost de foarte mare folos,

luptând în contra grecomanilor pentru victoria causei armânismului. Știind toate acestea, am tras în gazdă la președintele eforiei școalelor și bisericilor grecomane din localitate, care m'a primit cu cea mai mare bună-voință, și m'a găzduit peste noapte, dându-mi o bună masă și un pat curat și călduros, lucruri de care aveam mare nevoe, după atâta osteneală. Din causă însă că, în timpul trecerei mele pe aici, era anghină printre copii, noua școala nu funcționa, și deci nu am putut esamina pe elevii armâni. Noaptea până târziu am stat de vorbă cu gazda mea, președintele eforiei grecomane, d-l Gheorghie Nenciu, pe care l'am găsit tot atât de grec sau de grecoman, pe cât patriarhul dela Constantinopol ar putea fi Armân. Chiar soția lui, o demnă stăpână de casă, cât și copiii lui îl îndemnau și îl rugau cu stăruință să se «lepede de Greci.» Față cu mine el le-a promis hotărîtor că «se va lepăda» și, pe cât vĕḑui din scrisorile ce am căpĕtat în urmă, s'a ținut de cuvênt. Ear partida grecomană din Resna ca și cea din Iancovĕț s'a stins, de oarece acest Armân era sufletul ei. Din faptul acesta, care acum se repetă din-ce-în-ce mai des prin comunele armânești, se vede lămurit că așa-zisa grecisare n'a fost și nu este definitivă, și că zădarnic văpsesc Grecii cu culoarea lor harta Peninsulei-Balcanice, pentru ca să mai înșele pe îndrăgiții de Elenism, din occidentul Europei. Cei 12.310 Vlahofoni, locuitori în Ohrida, Beala-de-sus, Beala-de-jos, Struga și satele Podgorița și Velesu, în Iancovĕț și Resna au devenit Armâni îndată ce câți-va efori de-ai școalelor grecomane s'au reîntors la adevĕrata credință. Aceasta e puternicia panelenismului! Intre locuitorii Armâni din Resna sunt și câți-va Armâni Megleniți, refugiați din Nânta, dar ei au perdut caracterul linguistic meglenit cu totul și s'au voscopolisat acum. «Reseni sau Resna, scrie N. Popillian, pe o câmpie joasă între Ohrida și Bitolia; la jumĕtatea drumului celui mare, ce unește aceste două orașe, lângă strîmtoarea Diavato, cu 6000 lo-

cuitori, are o colonie românească, compusă mai mult din refugiaţi din Nânta». [1]) De fapt însă populaţia armânească de aici este alcătuită în marea ei majoritate din refugiaţi Voscopoleni, după cum ei ênşişi arată şi mărturisesc. In Resna sunt şi Turci, Bulgari şi Ţigani. Comuna este frumos situată pe poalele muntelui Petrina, sau cum i se zice aici: Paterina, la înălţime de 894 de metri de-asupra nivelului mărei. Numĕrul total al caselor este de 1.220, dintre care Bulgarii ocupă 262, ear Turcii şi cu Ţiganii musulmani ocupă 570. Numĕrul caselor armâneşci s'a arătat mai sus. Turcii au două geamii şi două şcoale micste, frecuentate şi de copiii de Ţigani. Armânii de aici călĕtoresc destul de mult şi au legături comerciale cu Varna şi Constantinopol. Averea lor mai de seamă, în deosebi de acareturile cele mai frumoase din oräşel, constă în întinse şi rodnice pămênturi, pe care le lucrează cu Bulgari clăcaşi. Dintre Ţiganii ficsaţi aici, unii sunt avuţi; ei se ocupă cu fierăria, potcovăria şi lăcătuşeria, ear dela Iulie până pe la Octobre se ocupă cu trieratul de cereale pe moşiile Armânilor. Partidul grecoman, pe când treceam eu, avea biserică, ear Armânii ascultau serviciul divin pe armâneşce în încăperile şcoalei lor, astăzi însă biserica se află în mânele lor, de oare-ce panelenismul din locurile acestea a încetat din viaţă pentru totdeauna.

Unii dintre Armânii din Resna au numeroase turme de oi; de aceea aici se face şi brânză în mare cantitate, care însă nu se bucură de renumele ce are caşcavalul din Cruşova, fabricat tot de Armâni. In acest orăşel se găseşce şi o însemnată fabrică de olărie, a Armânilor, în care se fac oale, ulcioare, străchini şi chiar farfurii şi ceşci de cafea, produse ce se desfac la Bitule, Ohrida, Gheorgea şi se duc şi până la mare.

---

[1]) *Românii din Peninsula-Balcanică* pag. 40.

Dimineaţa, când plecaiu spre Bitule, constataiu că lipsea un suvari, acela pe care mi'l dăduse valiul, și de asemeni constataiu că el fusese chemat telegrafic de de-cu-noapte spre capitala vilaietului. In acelaş timp aflaiu că suvariul dat mie peşcheş de caimacamul de Ohrida, primise ordin telegrafic dela Monastir, că să ne observe de aproape în tot drumul și să ne însoţească, fără a se schimba cu jandarmii de pe la diferitele staţiuni din cale. Bănueala în contra mea își arătase deci cu totul urechile.

Eșisem de mult din Resna. Ziua era plină de lumină și încă mai plină de căldură. De către Petrina venea puţin vênt, care însă nu astâmpăra arşiţa soarelui. Ajunserăm la poalele muntelui Diavato, și cu cât sueam rĕcoarea se simţea din-ce-în-ce mai mult. Puţin mai târziu soarele se acoperi de nori și vêntul începu a sufla tare, ear când ajunserăm deasupra trecĕtoarei, găsirăm o cumplită furtună, care purta cu ea vîrtejuri de praf. Numai vĕḑênd asemenea vijelii, care sunt foarte dese pe Diavato, își poate închipui cineva cât de cumplită trebue să fie earna prin locurile acestea, cât de nalţi nĕmeţii viscoliţi prin trecĕtoare, și cum trebue să se arate muntele ca un vast mormênt de gheaţă.

După puţine ceasuri mai târziu ajunserăm la Bitule. Și era încă ziuă.

XIV

NUMĔRĂTOAREA MEGLENILOR: LUCRAREA «VLACHO-MEGLEN» A D-LUI D-R WEIGAND; CUM INVENTEAZĂ D-SA PE MEGLENI; CUM NUMĔRĂ D-SA PE MEGLENI. FEREALA ARMÂNILOR DE STRĂINI. CUM TREBUESC NUMĔRAŢI MEGLENII IANIŢA SAU ENIGĖ-VARDAR. MOHAMETANISAREA MEGLENILOR DIN NÂNTA. LEGENDA «PUNTE DI NARTA.» MEGLENII CA TIP ŞI CARACTER. MEGLENII NU TREBUESC CONSIDERAŢI GEOGRAFICESCE CA O INSULĂ. MEGLENII DĂRUIŢI BULGARILOR DE CĂTRĂ D-L D-R WEIGAND ŞI GÂNDUL ASCUNS AL ACESTUIA.

In Bitule găsii mai mulţi institutori şi învĕţători Armâni de pretutindeni: din Macedonia, din Epir şi Tesalia, din Albania şi din Meglenia, pe unde esistă şcoale române, toţi gata a mĕ ajuta la lucrarea statistică, ce se ştia că mĕ interesează, şi toţi înarmaţi cu o sumă de notiţe culese de ei ênşişi şi controlate ani îndelungaţi. Dar fiind-că dintre Megleni aveam la îndemână câţi-va elevi ai liceului român din Bitule, câţi-va Armâni mohametani din Nânta, înrolaţi în oastea regulată turcă şi aflători în garnisona de Monastir, câţi-va negustori călĕtori, precum şi pe un institutor care sosea dela Lum'niţa, anume pentru a'mi aduce notiţe statistice, de aceea începui numĕrătoarea Armânilor Megleniţi.

In anul 1892, d-l D-r Gustav Weigand, citat de noi deja în mai multe rânduri, a publicat o monografie despre Megleniţi

numită: *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, *mit vier Lichtdruckbildern*, de oare-care însemnătate în ce privesce fonetismul și flecsiunile graiului meglenitean. Monografia aceasta cuprinde trei părți, și anume:

Partea I° se ocupă cu arătarea provinciei Meglenia și a locuitorilor ei (Land und Leute), până la pagina XXXVI, cuprindênd câte-va credințe și superstițiuni, ear la pag. XXVI—XXVIII se găsesce o statistică a grupului Vlaho-Meglenilor, grup pe care, d-l Dr. Gustav Weigand, îl circumscrie în 11 comune și sate, și numai în 11, și nu'i dă voe nici de-cum să se întindă mai mult. Cartea începe cu un capitol întitulat: «Wie *ich* das Meglen fand» adecă: «Cum găsii *eu* Meglenia» cu alte cuvinte: cartea începe cu *eul* d-lui D-r Gust. Weigand, ear Meglenia s'ar părea să fie prin centrul Africei, ori vr'o insulă perdută în Oceanul-Pacific, și găsită de acest mare esplorator.

Partea a II° se ocupă de limba meglenă în relație cu româneasca din Regat, cu armâneasca din Macedonia și cu vorbirea Românilor din Istria.

Partea III° numită de autor: «Texte», cuprinde o searbedă culegere de șease bucăți populare, în graiul Vlaho-Meglenilor, și anume: 1) *Vămpiru*, (cuvênt scris de autor Vọmpīru) 2) *Vămpiru și feata* (Vọmpīru ši fęta) 3) *pricazma lu șarpili*, adecă povestea șarpelui (prikāzma lu šarpili) 4) *ursonia și ficiorul* adecă: ursoaica și băeatul (ursōnia ši fitšōru), 5) *pricazma lu lisița* adecă: povestea vulpei, (prikazma lu lisitza) și 6) *Iarna*.

Lucrarea aceasta, din punct de vedere filologic, e cum nu se poate mai nouă. Eată un străin care, după ce cunoașce câte-va vocabule dintr'o limbă, se pune de-i tae legi și regule de ortografie pe de-antregul... Poate fi ceva mai nou? Pricazma se scrie în două feluri: Prikāzma (pag. 66) și Prikazma (pag. 74)! *Gălină* se scrie: gọliīnọ (pag. 5), ear *bĕtrân* se scrie bọtrūn, (pag. 4)! Adecă așa ca să nu poată fi citit nici de Armâni, nici de

Români, şi încă mai puţin de Germani şi de ceilalţi străini. Aceasta s'ar putea numi filologie incontrolabilă. In adevĕr lucru foarte nou.

Meglenii nu se pot opri de a imputa d-lui Dr. G. Weigand, această nemeritată sluţire a limbei lor, de asemeni ei se plâng în contra strimtei şi nedreptei numĕrătoare făcută de acest d-n, dar cea-ce îi doare mai mult, este lauda ce îşi face d-l D-r Weigand pe socoteala lor, arătând că i-ar fi inventat el, şi că înainte Meglenii ar fi fost necunoscuţi pe lume.

— D-l Dr. G. Weigand, zic ei, îşi ia aerul că *ne-a inventat*. Dar mulţumită lui Dumnezeu noi eram şi suntem destul de cunoscuţi, căci facem comerţ cu Salonicul, cu Bitule, cu Strumniţa, cu Scopia şi Veles, şi ne mişcăm în toată Peninsula-Balcanică aşa cum suntem, cu graiul, cu portul, cu oile şi cu brânzeturile noastre, aşa cum le avem. Apoi dintre noi avem şi ostaşi ai împĕrăţiei, ostaşi cunoscuţi de toţi ca distoinici . . . Şi cine nu ştie că între Macedo-Români ne numĕrăm şi noi?

Oare de ce să fi căḑut, în această greşeală, d-l Dr. Gust. Weigand? El nu putea să nu cunoască pe C. Jos. Jirecek [1]), care, vorbind despre întinderea poporului armânesc în Peninsulă, zice: «Ihre Hauptsitze sind im Pindus, in Thessalien, bei Kastoria, am Dêvol, unter dem Peristeri, in Kruschevo, bei Prilep, in *Meglena* und auf den Ausläufern der Rodope. Der Mehrzahl nach führten sie ein Hirtenleben. Andere, begünstigt durch oft staunenswerthe Sprachkenntniss und rastlosen Unternehmungsgeist, durchwandern die ganze Halbinsel zu Handelszwecken..... Ihre Physiognomie zeigt römischen Typus. Merkwürdig ist die Zähigkeit dieses Volkes, obwohl zersprengt und missachtet, hält es fest an seiner Nationalität und Sprache.» Va-să-zică Jirecek cunoscea Meglenia, şi, d-l Dr. Weigand cunoscênd pe Jirecek

[1]) *Geschichte der Bulgaren*, pag. 113.

cunoşcea şi d-sa această provincie, şi deci, n'ar mai fi putut fi vorba de *inventarea Meglenitilor şi a Megleniei*. Dar şi Gh. Şincai a scris câte ceva despre Megleni şi încă după istoriografii din vechime. Aşa fiind, Românii şi Armânii, carii vor fi luat în mână «Chronica Românilor etc. de Gheorghe Şincai din Şinca», [1]) toate laudele câte 'şi-a tras d-l Dr. Gust. Weigand, şi toate reclamele câte 'şi-a făcut, sau *a cerut* să i

[1]) Veḑi: vol. I, pag. 305 la anul 1014: «Cu începutul primăverei, scrie *Chedren* «la anul de acum, împěratul Vasilie iarăş au mers în Bulgaria, şi bătênd Vi-«dinul ..... apoi au mers în Thessalonica, unde au trimis *Gavriil, almintrelea* «*Roman*, pre un Roman Heirometul, să'i făgăducască în numele sěu că i se va «supune; ci împěratul judecând a fi numai înşelăciune făgăduinţa, au trimis pre «Csifia şi pre Constantin Diogen cu oaste în *ţinutul Moglenilor*, carii au prădat «ţinutul acela, şi bătea *cetatea Noţia*, au sosit şi împěratul şi au luat cetatea, «prinḑênd pe *Domitian Caucanul, carele era om puternic*, şi consilier lui Gavriil, «*şi pre Eliţe prinţul Moglenilor, cu mai mulţi boeri şi ostaşi*, dintre carii pre «cei harnici de a purta arme, i-au purtat în Aspracania, iară pre ceia-lalţi i-au «jefuit, şi cetatea *Noţia* o au ars.» — Ear la pag. 336, anul 1092, acelaş volum, se găseşce: «Ioann Zonera (Ioannes Zonaras in *Annalibus*, Lib. 18 Nro. 23) «după ce au adus înainte perirea Paţinachilor mai almintrelea de cum au scris «Anna Comnena (Anna Comnena in *Alexiade* p. 272. seqq.) la anul trecut, aşa «scrie: «Aşa dară mare mulţime de Paţinachi, au perit, ceia-lalţi s'au ţinut «în obedzi, şi s'au vîndut. Iară împěratul, (Alexie Comnen) alegênd pe cei mai «tari dintre dênşi, mare numěr au aşeḑat în *Moglena* cu muerile şi pruncii lor «împreună, făcênd un prea zdravăn leghion dintr'ênşii, care până astăḑi custă «din ném în ném, poreclindu-se dela locul în care s'au aşeḑat Paţinachii, să se «ḑică *Moglenite*.» Cu o pagină mai înainte (335, vol. I) Şincai, după Anna Comnena, ne spune însă că «Paţinachii au fost de aceaşi limbă cu Comanii» sau Cunii, carii erau Românii din stânga Dunărei, căci în anul 1087 ei trec în dreapta Dunărei şi se bat cu Alexie I Comnen, remân prin Balcani şi Bulgaria până în 1088 prădând, şi după ce în acest an înving pe pomenitul împěrat «au trecut apoi Dunărea (adică în Dacia), cu foarte mare dobândă.» (Şincai, I, pag. 332). Deci: Cunii, Cumanii, Pacinaţii, şi după cum am věḑut mai înainte (pag. 196 a lucrărei de faţă) şi *Schitele* sau Sciţii, erau Valahii sau Românii. Incă o dovadă: Solomon, craiul Ungurilor, împreună cu cei doi veri ai lui: Gheza şi Ladislav I, bat în anul 1070 pe Osul, generalul lui Giula, «povăţuitorul Cunilor» numiţi şi «Comani» «Chemćni şi Ciatari, Vlahi sau Români.» Stăpânitorul Giula se pare să fie urmaşul lui Zoltan, domnitor al Ardealului, adecă peste ţara Cunilor, sau Comanilor, carii sunt «rěmăşiţele Romanilor celor vechi, din colonii lui Traian; căci şi Reva (Centur. f. 7) nu-i cheamă Cuni, ci Comani, cum s'au chemat şi Românii după stingerea Cumanilor celor adevěraţi» (Şincai, pag. 326—327 vol. I). Deci nu numai Românii dela nordul Dunărei purtau numirile de: Cuni, Cumani, Pacinaţi, Ciatari, Chemeani, Sciţi etc., ci şi cei dela nordul Carpaţilor.

se facă [1]), pe temeiul acestei «surprindětoare» invenţiuni, le trec de-adreptul la rubrica uşurinţelor, şi le însoţesc şi cu un bine-voitor surîs.

Armânii aduc şi imputări d-lui Dr. Gust. Weigand şi îi pun la îndoeală chiar buna credinţă. Unul dintre ei, formula imputările ce i-se aduceau de toţi, cam aşa:

— Cât a umblat pe la noi, şi cu câţi dintre noi a venit în contact, sunt cam de aceeaşi părere: că d-l Dr. Weigand ar fi iubind lauda şi reclama, mai mult decât adevěrul. Mulţi dintre noi surîd când vorbesc de d-sa şi îl numesc *reclamagiu*. Şi e ştiut că Românul este meşter în poreclă. După ce a plecat de-aici ne-a asficsiat pe toţi cu portretul sěu... pe o foae volantă, unde e înfăţoşat pe cap cu o pălărie englezească şi cu revolvere atârnate de gât. Şi, alergarea după reclamă nu se prea înfrăţeşce cu sincera căutare a adevěrului. Apoi prea făcea ochi dulci Bulgarilor, şi....lucru curios....Bulgarii îi înţelegeau binişor ocheadele. Şi nici cu Grecii şi grecomanii nu prea era în neînţelegere.

— Dar în cartea sa, *Vlacho-Meglen*, se plânge în contra uneltirilor greceşci şi acusă pe un oare care Kivernitis! [2]) rěspunseiu eu.

— Nu e adevěrat. Grecii nu i-au făcut de loc greutăţi, ci din contră. Nu a stat o earnă întreagă la Atena? Şi nu a petrecut acolo atât de bine, încât dorea să se mai întoarcă? Dacă

---

[1]) Pe învělitura vol. II singurul apărut până acum din lucrarea: *Die Aromunen*, se laudă lucrarea *Vlacho-Meglen* etc. zicěndu-se: «*Cel mai surprinděto̧r resultat al unei lungi călětorii a autorului*, spre a cerceta graiul şi etnografia Ţînţarilor, este că *el a găsit* în munţii Karagiov, în Macedonia *o populaţie valahă de 14.000 de suflete*, care se deosebeşce de Ţînţari prin port, obiceiuri, felul traiului şi tip. etc... A doua parte se ocupă cu graiul din care se vede *dass an eine räumlich getrennte Entstehung der verschiedenen Dialekte nicht gedacht werden kann*... Cartea e de cel mai mare interes nu numai pentru filologi şi etnografi, ci şi pentru *istorici*.» Tot pe aceeaşi învelitură se zice şi despre o mai veche lucrare (Die Sprache der Olympo-Walachen. Leipzig 1888): «Interesantă comunicare etnografică asupra *puţin cunoscutului popor* (über das wenig bekannte Volk) al aşa numiţilor Ţînţari.... etc.»

[2]) Veḑi: *Vlacho-Meglen*, pag. XVII şi XVIII.

Grecii l'ar fi bănuit de amic al Armânilor, nu știu ce s'ar fi întâmplat cu d-l Dr. Weigand în Grecia. Dar și d-l Weigand, dacă s'ar fi bănuit pe sineși de drept judecător al Armânilor, nici nu s'ar fi gândit să calce la Atena.

— Cum? Va-să-zică, D-v. vĕ îndoiți....

— Noi am vĕḑut ce am vĕḑut și știm ce știm...Când d-l Weigand, se oprește numai câte o zi în comunele cele mari din Pind, ba trece și prin câte două într'o singură zi, și deși e atât de grăbit în cercetarea Armânilor, totuși stă o earnă în Atena!... Să nu ne îndoim? Am avut noi rapoarte la timp... și știm noi ce știm!... Cum? adecă noi nu 'l înțelegem!? D-sa a vrut să poată zice, într'o zi, că a vĕḑut totul cu ochii sĕi și că deci, nimeni nu are dreptul a'l contrazice... Și... ceeace va zice nu va displace Grecilor... Dar să nu anticipăm...

Erau atâtea îndoeli în vorbele acestea... erau atâtea reticențe pe care nu le puteam controla.

O a doua plângere, Megleniții o formulează ast-fel:

— Noi nu locuim numai în cele 11 sate, pe care le arată d-l Dr. Gustav Weigand, pe munții Pajik și Karagiov; ci și la resĕrit de Vardar, ear la sud ne întindem cu mult dincolo de Ianița. Și nu suntem noi Megleniții, numai 14.000 de suflete, cum arată d-l Dr. Weigand, scăḑĕnd dușmănește, ci aproape de 30.000 suflete, și știm unii de alții.

Prin Meglenia se înțelege țara ce se mărginește la rĕsărit cu Vardarul, la sud cu plaiurile Ianiței și ale Vodenei, la nord cu munții Mariansca și Blatec, învecinați cu plaiurile resăritene ale masivului Murihova, ear la apus cu munții Cosuf și Nigea. Intre aceste hotare, după cum vedem, remâne o țară foarte muntoasă, alcătuită din puternicile masive de munți Karagiov și Pajik. Deci, cam aproape, însă nu tocmai, ceea-ce susține și d-l Dr. Gust. Weigand, care în arătata sa lucrare, la pag. XXVII, presintă o hartă, unde Meglenia e cu ceva cam strîmtată. Țara aceasta e udată de rîul Meglen sau Moglen, care desparte pe cei doi pomeniți

munţi şi isvoresce din poalele nordice ale masivului Karagiov, în apropiere de comuna armânească Lunsi, numită de Vlaho-Megleni Lugunţi. Rîul Meglen apucă mai ântĕi spre sud-vest primindu-şi afluenţii pe dreapta, adecă despre masivul Karagiov, şi, după ce ajunge între satele Slatina-Castru, Căpinjani şi Căzluciani, se îndoae spre sud-est până între satele Vêrtecop şi Groapa, când apucă spre rĕsărit; trece apoi pe lângă satul Alepohori şi se varsă în lacul Ianiţa (Ienigè-ghiol), din care, după ce easă, capătă numele de Karasmac (Ludias) şi merge de se aruncă în Vardar, aproape de vĕrsarea acestuia în mare.

Nu asupra întinderei Megleniei însă este neînţelegerea între d-l Dr. Gustav Weigand şi între Vlaho-Megleni, ci asupra numĕrului şi întinderii poporului meglenit. Dar pentru a fi mai înţeleşi, trebue să traducem arătările d-lui Weigand, asupra acestei populaţii. Eată-le:

«Satele valahe sunt un-spre-zece la numĕr. In Vlaho-Meglenia sunt:

«1) *Nonte* (Notje), 450 case, 3.900 Valahi mohametani. Celelalte sate sunt creştineşci.

«2). *Borislaf* (Borislaftse),[1]) 45 case, 450 locuitori. Moşie (ciflic) a comunei Nonte.

«3). *Lunsi* (Lugunsi), 120 case. 900 locuitori. Ciflic.

«4). *Oschin* (citeşce: Oşin), 230 case, 1.500 locuitori; ciflic depindênd de Salonic.

«Pe partea resăriteană a muntelui Karagiov sunt:

«5) *Ljumnitsa,* 350 case, 3.000 locuitori [2]).

[1]) In repeţite rânduri, la pag. XV şi XXIII tot în *Vlacho-Meglen*, ne spune că aici şi în alte părţi meglene locuesc până la trei familii întro casă, ba chiar întro cameră (... zwei und drei Familien wohnen in einem fast dunkeln Zimmer). Cu cât va fi socotind d-l Weigand o familie de Megleniţi, despre carii se ştie că sunt foarte prolifi? In Borislav sunt 660 de Armâni Meglenĭ, ear nu 450.

[2]). Aici d-l Dr. Weigand face următoarea parenteză: «Gopcevič arată 320 de case, 460 contribuabili Sêrbi, 596 Ţintari. Cernarcca e numĕrată de el tot printre localităţile sêrbeşci». Şi nu sunt nici de cum Sêrbi pe aici? Şi sunt localităţile de pe aici în adevĕr curat bulgare, ear nu slave? Şi dacă pe aici se gă-

«6) *Huma*, 70 case, 700 locuitori. Ciflic depinḑênd de Salonic.

«7) *Sirminina*, 60 case, 500 locuitori.

«8) *Koinsko* (Konitsa), 100 case, 850 locuitori. Incep a se bulgarisa.

«9) *Kupa*, 80 case, 800 locuitori.

«10) *Cernareca*, 80 case, 800 locuitori.

«11) *Bárovitsa*, 130 case, 1000 locuitori aproape bulgarisați.»

Aceasta este statistica d-lui Dr. Gust. Weigand asupra poporului meglenit-român, ear terminând-o adaogă: «Aceste un-spre-zece sate au la un loc 1645 de case cu tocmai 14.000 locuitori *după arătările cogiabașilor*, *carii cunosc* **mai bine** *aceste lucruri.*» Prin urmare statistica de mai sus nu este făcută de ênsuși d-l Dr. Gust. Weigand, ci de cogiabașii, adică de primarii din arătatele comune, «cari cunosc *mai bine* aceste lucruri» decât d-l Dr. Weigand. Ce fel fac însă primarii socotelele capetelor din comunele lor, față de străini este un lucru de asemeni foarte bine cunoscut. Ênsăși administrația și guvernul turc știu și cunosc practicarea sistematică a ascunderei de capete. De câte ori un străin întreabă pe un primar despre populația comunei, acesta își ciuleșce urechile și își închide gura, și d-l Weigand era pentru primarii întrebați un străin, și a fost bănuit din capul locului de Armâni ca bulgaro-fil și că ascunde un scop dușmănesc sub acela de a învĕța limba lor.

---

sesc Sêrbi puțini, îndreptățeșce aceasta pe cine-va de a-i nega cu totul? Neîndoios că d-l Gopcevič păcătueșce în contra adevĕrului când esagerează întinderea și numĕrul neamului sêrbesc, dar și d-l Dr. Gust. Weigand, nu păcătueșce mai puțin în contra iubirei adevĕrului, când, condus de dragostea ce poartă Bulgarilor, se crede îndreptățit de a boteza întru panbulgarism, cu de la sine putere, pe toți Slavii din Turcia. D-l Gustav Weigand, plecase prin locurile acestea mai mult pentru învĕțarea dialectelor românești, ear nu pentru a se face judecător în Peninsulă, și dacă în fine i-a plăcut să se facă și judecător, ar fi trebuit să se conducă numai de iubirea adevĕrului.

N. Popillian zice în privința numĕrului scăḑut dat de primari: «...condicile de plata contribuţiilor nu pot fi luate ca normă la numĕrul populaţiei, de oare-ce contribuţiile directe şi indirecte nu se percep anume pe persoană, ci pentru fie-care comună este desemnată *o sumă proporţională cu numĕrul locuitorilor, care numĕr este făcut de primar*, şi nu încape îndoială că primarul fie-cărei comune caută a micşora numĕrul populaţiei, ca ast-fel să fie cât de mică și suma de plătit ca contribuţie» [1]). D-l I. Caragiani, făcênd numĕrătoarea Armânilor în genere și vorbind de Fărșeroți în special zice: «După listele ce posedăm din faţa locului, *numai Fărşeroţii nomaḑi din cătune* trec peste cifra de 200 de mii de suflete *şi acest numĕr numai un Macedonean poate să 'l constate, cu diferitele mijloace de care dispune şi cu încrederea ce inspiră;* pentru că Fărșeroții *la faceri de statistici, temându-se de bir, ascund numĕrul*» [2]). Și ceea-ce zice aici d-l I. Caragiani despre Fărşeroţi știut e că este adevĕrat despre toţi Armânii, și d-l Dr. Gust. Weigand cunoşcea acestea destul de bine, căci vorbind despre politeţă la Armâni, în capitolul despre salutări, mulţămiri, trincări și înjurii sau blesteme, la vol. II *Die Aromunen*, zice: «Că Armânul ar fi cu deosebire politicos, nu se poate afirma. Intâlnindu-l în călĕtorie, abia dacă salută pe străin, pe când compatriotului sĕu îi strigă: cale bună!» Foarte adevĕrat; Armânul este neîncreḑĕtor și bănuitor faţă de un străin, dar cum dă de un «compatriot» el *îşi deschide inima bucuros* și de-odată devine increḑĕtor ca un copil, și nu mai are nimic de ascuns, şi nu mai are nici o taină. Da, aceasta e foarte adevĕrat, după cum foarte bine constată și ênsuși d-l Gust. Weigand, care ne mărturiseșce, ca om conștiincios, că statistica sa asupra populaţiei meglenite este făcută de

---

[1]) *Românii din Peninsula-Balcanică,* pag. 17.
[2]) *Studii ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică* pag. 125.

ćogiabașii comunelor cercetate, ear nu de d-sa ênsuși, de și la urmă cam riscă, luând asupră-și rĕspunderea că în toată Meglenia ar fi numai 1.645 de case, și nu cum-va 1.646, și tocmai 14.000 locuitori, ear nu 14.001. Tot atât de adevĕrat este însă că, d-sa fiind străin, cogeabașii se fereau de el, pe când pe mine, ca Român, Megleniții mĕ țineau de compatriot al lor, de «sânge de al nostru» cum ziceau ei, și de aceea nu se fereau și de mine, ci veniseră din mari depărtări ca să 'și deschidă mie toată inima. Prin urmare statistica d-lui Dr. Gust. Weigand, făcută de cogiabașii porniți a ascunde de d-sa, de străinul, numĕrul adevĕrat al capetelor din comunele lor, nu va putea sta față în față cu statistica de mai la vale, făcută fără fereală și nu de primarii interesați, ci de Megleniți ênsiși și de cunoscĕtori ai tuturor comunelor meglenite.

Din capul locului trebue arătat un fapt, cu neputință de a fi supus îndoelei, acela că Vlaho-Meglenii sunt foarte prolifi. Ênsuși d-l Dr. Gustav Weigand atestează aceasta, căci, pentru mai multe sate, el pune 10 suflete pe casă, ear nu 5 cum se obicĭnuește. Bună-oară Huma, un biet sătucean de 70 de case, are 700 de locuitori; Cernareca, în 80 de case are 800 de locuitori, întocmai ca și Cupa; ear Borislaf numai cu biete 45 de case ar fi avênd 450 de suflete, în cap. Trebue spus însă iarăși că satele acestea ale Vlaho-Meglenilor nu sunt atât de pipernicite, cum se milostivește d-l Weigand a le arĕta, ci au și mai multe case și mai multe suflete în casă de cât se vede în statistica de sus a cogiabașilor, și d-l Dr. Weigand nu cădea în păcatul esagerării și dacă ar fi socotit casa de Meglenit cu 12 și chiar cu 15 suflete. Cu toate acestea, și în contra voinței esprese și bine întemeeate a Meglenilor, carii m'au ajutat la statistica de mai jos, eu sunt pornit a primi ca bune cifrele date de d-l Dr. Gust. Weigand pentru opt din cele un-spre-zece comune de Vlaho-Megleni arĕtate de d-sa, ear pentru trei,

nu; căci în *Nânta*, un orăşel mare şi frumos, nu sunt numai 3.900, ci 10.400 de suflete de armâni mohametani; în *Oşiani*, unde acum esistă o scoală romănească de băeţi şi o biserică a Armânilor, în care se cântă şi se citeşce în graiul meglenit, scoală şi biserică ce nu esistau pe când d-sa a trecut prin Meglenia, nu sunt numai 1.500 de Armâni, ci 2.150; ear în *Borislav* nu sunt 450, ci 660. Aşa fiind, voiu înşira aici cele 11 sate atătate de d-l Dr. Gustav Weigand, în aceaşi ordine, dându-le numirile ce poartă ele în graiul meglenit.

1) *Nânta* (nu Nonte sau Notje) este singura comună meglenă, care s'a mohametanisat şi are 10.400 de locuitori.

2) *Borislav* (nu Borislaf sau Borislafce) are 660 de locuitori.

3) *Lunguţi*, cu 900 locuitori.

4) *Oşiani* (nu Oşin), acum înzestrat, cum arătai cu o scoală de băeţĭ şi cu o biserică armânească, are 2.150 de locuitori.

5) *Lumniţa*, ear nu Ljumniţa sau Lubniţa, cum zic cei carii ar voi să derive cuvêntul din *lubenıţa*, căci numele acesta este ênsuşi diminutivul *luminiţa* şi prescurtat se pronunţă lumnita, din care causă ar trebui să se scrie *Lum'niţa*, precum îl şi scriu Armânii. Comuna aceastǎ are astăzi o scoală de băeţi, ce nu esista pe când a trecut d-l Dr. Gust. Weigand prin Meglenia, şi 3.000 locuitori.

6) *Huma*, cu 700 locuitori.

7) *Sirminina*, cu 500 locuitori.

8) *Consca* (nu Koinsco nici Konitza), comună armânească ceva ameninţată de a fi slavisată, cu 850 de locuitori.

9) *Cupa*, cu 800 locuitori.

10) *Ţirnarică*, cu 800 locuitori.

11) *Baroviţa*, comună iarăşi cam ameninţată de slavisare, dacă se va mai întârzia cu şcoala armânească, ce se cere aici, are 1.000 de locuitori.

De fapt în aceste un-spre-zece comune meglene au între 23 şi 24 de mii de locuitori, totuşi fiind că din socotelile acestea nu ne ese decât suma de 21.760, vom ţine-o pe aceasta. Ra-

mura Meglenilor nu se află însă strict și în mod geometric țermurită numai în aceste un-spre-zece comune. Ca și ceilalți Armâni, ei locuesc munții sărăcăcioși, și după ce împrejurările din Orient s'au îndulcit atât de simțitor, au mai început și ei a se scoborî dela munți, cum fac de câți-va ani și ceilalți Armâni. Afară de aceasta, prolifii Megleni, asemănați în această privință numai cu Fărșeroții, Epiriații și Grămosteanii, înmulțindu-se mereu, au trebuit să emigreze din munții lor și au și emigrat chiar, ne mai putêndu-se hrăni cu ceea-ce le dădeau piscurile, strîmtorile și stâncile Karagiovului și Pajikului. Dar și înlăuntrul acestor doi munți mai sunt Vlaho-Megleni în satele *Isvor*, *Fuștani*, *Căpingiani*, *Slatina-Castru*, *Căzluciani*, *Seracvu*, *Rudena*, *Papaschioi*, *Paleocastru* și *Orman*, amestecați când cu Turci, când cu Bulgari, sau cu Sêrbi, ear cu Greci nu, căci nu esistă nici unul prin aceste locuri. Numĕrul Vlaho-Meglenilor în aceste alte un-spre-zece sate se ridică la 2.900 de suflete. Mai la rĕsărit și deci, mai în apropiere de fluviul Vardar, se găsesc Vlaho-Megleni și în satele *Gurbeș*, *Cellicu*, *Boemița* și Gorgop sau Gorgopic, pe armănesce: *Gorgari* în numĕr de 500 de suflete. De asemeni dincolo de Vardar, adecă la stânga acestui fluviu, se găsesc în satele *Casanov* și *Carasuli* etc. în numĕr de 300 de suflete. Dar nu numai în sate, ci și în orășelele din apropire se găsesc multe familii meglenite ocupate cu comerciul și care acum au ajuns într'o stare destul de înfloritoare. In *Giumgè* sunt 250 de Vlacho-Megleni. In *Ghievgheli* sunt peste 550 și au în mânile lor comerciul orășelului, în deosebi că au relații comerciale cu Salonicul, cu Vodena, cu Strumnița, cu Seres și alte cu orașe mai mari și mai mici. In *Ibuma* se găsesc vr'o 500 de Vlaho-Megleni, pe carii însă nu îi iau în socoteala mea, ne fiind sigur de numĕrul acesta. In *Ianița* și vecinătăți nu sunt decât vr'o 400.

Ianița sau Enigè-Vardar, un orășel cu 1.700 de locuitori,

este vestit în toată Turcia și afară de imperiu prin minunatul tutun ce produce. El nu e prea departe de Salonic și se află așeḑat pe o colină, aproape de apele minerale numite *Băile dela Ianigè* și aproape de Vardar, până la care sunt 23 sau 24 de kilometri. Numele vechiu al acestui orășel sau al locurilor de aici se pare să fie Tauriana, după numele unui puternic trib celtic Tauriscii sau Taurischii, pe carii, după anii 115 în. de Chr., îi aflăm în nordul Italiei și în legătură cu Romanii. In sprijinirea acestei opiniuni vine și faptul că spre nord, cam la 12 kilometri depărtare de Ianița, se găseșce și pomenitul sat: *Celticu.* Foarte aproape de Ianița este un sat cu numele Alah-Chilisin, prescurtat: Alahclisi, și încă mai prescurtat: Alaclișè. Lângă acest sătucean se află ruinele vestitei *Pella*, reședința Regelui Macedoniei Filip II, și locul de nascere al lui Alecsandru-cel-Mare.

Eată deci că până aici găsim că Meglenii sunt în număr de 26.660, ear nu de 14 mii de suflete. Ei se mai află însă și în alte sate nearătate aici. Și în orășelele: Doiran, Strumnița, Istib, etc., se găseșce asemenea un bun număr de Megleni, de aceea fără teamă de esagerare, ci din contra remânênd sub adevĕr, putem lua cifra de 27.000 de suflete pentru tribul Megleniților, ca ultimă și definitivă. Terminate cercetările statistice asupra acestui trib al poporului Armân, să trecem la alte considerațiuni spre a întregi cunoașcerea lui.

Dintre Vlaho-Megleni numai cei din Nânta s'au mohametanisat, dar se pare că nu de lung timp, căci mulți Megleni poartă încă prenumi creștineșci și chiar dintre cei tineri. Casele mai vechi au în ziduri niște firiḑi, în care se puneau altă dată icoanele, pe când locuitorii erau creștini, și încă mai esistă în apropiere de orășel ruinele unei biserici. Toate acestea dovedesc că trecerea Armânilor din Nânta la mohametanism nu este de veche dată. D-l Gustav Weigand [1]) crede că în secolul trecut Nântenii Armâni au tre-

[1]) *Vlacho-Meglen etc.* pag. XV.

cut împreună cu episcopul lor, la Islamism pentru a scăpa de prigonirile Turcilor, ear N. Popillian, scriind încă de la 1885, adecă tot înainte de d-l Dr. G. Weigand, despre Meglenii turciţi, zice: [1]) «Nu se cunoaşce epoca trecerei acestor Români la mohametanism, nici împrejurările ce au contribuit la aceasta. Tradiţiunea spune că un episcop grec, din această eparhie, condus de scopuri meschine, a îmbrăţoşat mohametanismul şi că populaţia l'a imitat. Mai lesne este însă de cređut că nevoile au fost causa care i-a constrîns la schimbarea religiunei. De altminteri vorbesc românesce şi 'şi-au conservat dialectul mai apropiat de cel din Dacia. Se ocupă cu meserii şi mai ales cu agricultura; ca oraşe mal însemnate sunt: Nânta, Oşanii şi altele».

Se vede că Nânta, de oare-ce este un orăşel cu peste 10.000 de suflete, a fost de mult în vađa şi în calea tuturora. Nânta este cetatea numită de Şincai *Noţiu*, unde la anul 1014, domnea prinţul meglenit *Eliţe*, şi, unde pe la 1092 fură ficsaţi Pacinaţii, adecă Românii din stânga Dunărei. In 1887 am publicat în revista mea «Ţara Nouă» legenda «*Punte di Narta* adecă: puntea din Arta, o perlă a geniului popular armânesc. A ceastă poesie este soră cu minunata şi gingaşa legendă a *Mânăstirei de Argeş*. Şi în una şi în alta, zidarii, «meşteri mari», nu isbutesc a ridica opera lor, căci ceea ce clădesc ei ziua, noaptea li se surpă, şi numai după ce se sacrifică în ziduri un suflet de femee, un suflet de soţie iubită şi iubitoare... şi Mânăstirea din Argeş şi Puntea din Arta se înalţă falnice, pe fragedul şi tînĕrul trup al soţiei îmormêntate de vie în ziduri. Eată cum cântă şi plânge poetul necunoscut în *Puntea din Arta* [2]).

---

[1]) *Românii din Peninsula-Balcanică*, etc. pag. 20.

[2]) Veđi *Ţara Nouă*, An. IV, broşura No. 1, şi: Dr. M. G. Obedenaru: *Tecste Macedo-Române*, *Basme şi poesii populare de la Cruşova etc.* publicaţiunea academiei Române, Bucuresci, 1891, pag. 211, unde găsesci şi traducerea în româna şi franceza.

Și-era trei masturi lăvdați;
Și-amintreili *) își era frați — *) tustrei
Pi măsturie multu 'nvěțați,
Și amintreili era 'nsurați.
Di multu masturi çi era,
La toți numa lě s'avdea *) — *) le mersese vestea
Câte lucre greale era
Ielĭ putea di le-adără.

Și eată că vini un om la ei și ii cheama la un mare împěrat. Se sculară tustrei și plecară noaptea pe lună și cum ajunseră, i se închinară și îl întrebară ce dorește de la ei, ear el le zise: «Am audit că sunteți meșteri cumpliți! Tot ce vreți veți căpăta de la mine, dacă îmi clădiți o mândră punte în Arta, ear de nu, atunci vii nu scăpați.» Ei cerură trei zile să se gândească și, după ce trecu acest timp, veniră tustrei la amiră și ii ziseră: «Noi zidim puntea ce ne ceri, dar ne trebuesc șeapte ani. Să ne dai de cheltueală și să faci așa, ca să nu avem a ne plânge de Măria-Ta și să nu ne simțim străini prin locurile acestea. Te mai rugăm să ne lași să ne aducem femeile pe lângă noi.» Impěratul le învoi toate cererile cu jurămênt, și meșterii plecară pe la locurile lor să-și iea femeile. Și unde anume? La Nânta, căci deacolo le erau femeile și familiile.

Se sculară, ș'amintreili
S'duseră s'lia a lor fumeili, *) — *)femei, familii
Fumeile le era *di Nânta*,
Le luară s'le ducă 'n Narta
Fumeile le era *dit* *) *munte* — *) din
Le duseră 'n Narte la punte.

Și începură ei a lucra la punte, dar... ce clădiau ziua noaptea li se îneca de apă și așa trecură șease ani plini de osteneli zadarnice. Intr'o zi de dimineață după ce meșterul cel mai mare se spălâ pe față, eată că se apropiâ de el o pasăre zburătoare și începe a ciripi și a-i zice: «Dacă vrei

să sfârşeşci puntea, trebue să zideşci de vie în temelia ei pe nevasta fratelui tĕu celui mai mic...» — Cum audi mai marele meşter şi mai marele frate, greu i se strînse inima de durere, căci iubea foarte pe cumnată-sa cea mai tîneră...şi avea, biata şi un copil de ţîţă, care se numea Costantin... Dar ce era să facă? aşa era porunca de sus, de la Dumnezeu! Zise deci cumnată-sei celei mai tinere, că ea să aducă pentru meşteri prânzul la punte. Şi ea se puse şi găti de toate, ear când era să plece, deşteptâ pe Costantin, îl săturâ bine de ţîţă şi îl adormi iarăşi. Porni apoi la punte şi cu mare bucurie ducea prânzul cumnaţilor şi bărbatului ei iubit, cărora le zise când ajunse: «Să aveţi parte de munca voastră, voi amâriţilor meşteri... Dar unde e puntea la care lucraţi de şease ani?» — Ei respunseră: «Doamnă... şi noi ne mirăm că de când tot lucrăm, nu se mai ridică puntea! Acum mai marele nostru ne porunci, şi, noi am promis cu jurămênt, să zidim de vie în zid pe aceea care ne va aduce azi prânzul!» — Ea nu luă seamă la aceste cuvinte, însă vědu că bărbatul ei plângea cu lacrămi amare, de aceea

Cu dor mare lu 'ntreba
Cât vedea că lăcrăma:
— Vrutlu *) a ñieu gione bărbat — *) iubitul
Voiŭ s'ñi spuñi 'ndrept *) ş' curat — *) drept
Ti çi plângi s' lăcrămezi?
Spune 'ndrept...aşi s'ñi bănezi!...

Şi el respunse: «O iubito! nu suspin pentru altă-ceva...ci mi-a cădut inelul...colo în groapa ceea... scoboară şi mi'l dă...!» — Ea numai-de-cât se scobori şi începu a căuta inelul... Dar meşterii se repedîră şi ei şi începură a o zidi în temelii fără milă! Biata femee se ruga, plângea, îşi zmulgea pěrul din cap, îşi sfâşia cărnurile de pe ea şi zicea: «O! meşterilor ascultaţi-mi cuvêntul... Lăsaţi-mi ţîţele afară, ca să nu-mi moară de foame iubitul prunc (= natlu)..! Trimiteţi

să mi'l aducă...să-i dau să mai sugă țiță încă odată...că e mic și mărunt și nu stă încă pe picioare..!» —Apoi își dădu sufletul blestemând puntea și pe cei carii vor trece peste ea:

Cum treambur*) mine mărata   *) tremur
S' treambure ș' puntea di Narta!
Câți călĕtori va să 'și treacă
Cama mulțili să 'și se neacă*)   *) să se înece
Câți peri în cap mine m̃i-am
Ahâți oameñi s' neacă tr'an!....

Și așa puntea din Arta se ridică peste cărnurile calde și tremurânde ale soției celui mai mic frate, dintre cei trei meșteri mari! Ea era Meglenă, și era chiar din orașul Nânta, cunoscut în Macedonia, cunoscut de vechii istoriografi bizantini, și pomenit, cum vĕḑurăm, și în această legendă, perlă a geniului popular armânesc, care a ales pe o Nânteancă, pe o armâncă din Meglenia, spre a face din ea o martiră a iubirei de artă a Armânului. Și totuși d-l Dr. G. Weigand, prooroceșce și decretează că poesia populară a Armânilor, fără nici o îndoeală, se va stinge! [1]) Ce-o fi înțelegênd el prin aceasta?!

Neamul meglenit, din punct de vedere economic, este cel mai îndărăt rĕmas între celelalte ramuri ale poporului armânesc. Cei mai mulți dintre Megleniți se găsesc în stare de ciflicari, adică de iobagi, și mai toți sunt lucrători de pământ. Dintre cei aflători pe înălțimele munților Karogiov și Pajik

---

[1]) Veḑi: *Die Aromunen*, vol. II; în capul *introducerei*, pag. IX: «Das aromunische Volkslied ist dem völligen Erlöschen nahe, darüber kann kein Zweifel bestehen». Zicerea aceasta nu dovedeșce decât că d-l Dr. Weigand, care în pomenita colecție de poesii populare armâneșci a presentat numai lucruri mediocre, e departe de a simți o poesie populară, și că nu cunoașce legile ce presidează la nașcerea, traiul, desvoltarea și evoluția poesiei populare a unui neam. Și totuși cu câtă presumțime și suficiență aruncă cuvintele:... darüber kann kein Zweifel bestehen... Se cunoașce că critica filologică, și mai ales, cea literară, nu și-a spus încă cuvêntul asupra lucrărilor de până acum a d-lui Weigand, și de aceea d-sa a ajuns să creaḑă că tot ce spune e ultimul cuvênt.

unii sunt și păstori. Femeile sunt muncitoare, și răsboaele lor scot multe țesĕturi de tot felul. Pe ici pe colo se cultivă gândaci de mătasă. Brânzeturile Meglenilor sunt căutate și se găsesc și în orașele mai depărtate, ca Salonic, Seres și altele. Meglenii de prin orașe au izbutit a aduna ceva averi prin economie și muncă și 'și-au apropiat și ceva știință de carte. Comunele Consca și Barovița sunt ceva amenințate de slavisare; de aceea este mare nevoe ca să se înființeze și în ele școli românești, ca la Lum'nița și Oșiani. Meglenii, de altfel, sunt bine înzestrați intelectualminte, și, au în mare grad virtutea de a urmări un scop cu răbdare și cu statornicie. Aproape toți, bărbați și femei, sunt blonḑi și castanii la chip și la pĕr și nu mi s'au părut atât de osoși, cum îi arată d-l Gustav Weigand, în cartea sa *Vlacho-Meglen*, unde ne înfățoșează pe cei mai urâți Megleni ce a putut găsi, precum a făcut și cu culegerea de poesii populare a Armânilor, vorbim de cele culese de d-sa, căci multe au fost culese de alții. La trup și la chip ei se aseamănă ceva cu Albanejii de nord, și, în totul ființa și întățoșarea lor, pare a fi mai mult tracică ori dacică decât romană. Meglenii se vĕd a fi de un temperament limfatic și chiar flegmatic, însă când se iuțesc ei se arată pe neașteptate sanguini și chiar colerici. Cei din Nânta, carii, ca mohametani sunt înrolați în oastea turcească, sunt cunoscuți ca buni soldați și buni luptători, căci la nevoe și la greli încercări, ei merg drept în fața pericolului, deși în timpuri normale sunt oamenii cei mai liniștiți și mai blânḑi.

Tribul Meglen nu trebue cum-va considerat geograficește ca o insulă armânească înconjurată numai de străini, căci el se atinge necontenit și din toate părțile cu unele din celelalte triburi ale aceluiași neam. Așa bună-oară în Murihova se atinge cu Fărșeroții din acest munte, carii și ei la rândul lor se ating cu Voscopolenii de pe lunca de la Monastir și înainte spre apus. La sud Meglenii se ating cu Olimpianii și Epiriații, ear la nord se ating cu Fărșeroții din

vecinătăţile Strumniţei, cu Armânii din acest oraş şi de aici încolo cu cei din Istib etc. La rĕsărit se învecinesc cu Armânii din ţinuturile Seresului, cu care şi sunt Meglenii în multe relaţii. Aşa fiind deci nu trebue să se vorbească de Meg-leni ca de o insulă armânească, căci vedem din contra o continuitate teritorială între atâtea triburi.

Inainte de a încheea acest capitol este bine să cunoaşcem cât mai mult din cele ce a zis despre tribul armânesc Meglenit d-l Weigand, ca unul care a scris o monografie despre el.

La pag. 54, a cărţei sale: *Vlacho-Meglen* zice: «Dacă ne-am întreba despre trecutul Meglenitilor, în urma celor arătate deja remâne esclus, că ei ca şi Ţînţarii, s'ar trage din acei Valahi carii în veacul de mijloc stăpâneau Μεγα-λοϐλαχία, în Tesalia apusană, împreună cu munţii, Valahi despre carii ne vorbesc Nicetas, Anna Comnena şi Evreul spaniol Tudela. Pe la sfârşitul veacului al 12-lea Bulgarii se resculară sub conducerea Valahilor şi bătură pe Greci lângă Seres, când apare cât-va timp un regat Bulgaro-Valah. Istoria acelei periode e *foarte puţin cercetată*, sigur însă se pare *că Valahii nu erau prea numeroşi*». Cititorul însă îşi aminteşce că istoriografii aceştia numai pomeniţi aici de d-l Weigand, zic din contra că Valahii erau foarte numeroşi. Pentru ce deci d-l Weigand pomeneşce numai numele a-cestor istoriografi, fără să aducă şi cuvintele lor? Pentru ca să poată zice altfel decât ei, pentru ca să-şi dea aerul că ar fi cercetat «întunecimele istoriei române» şi ca apoi să poată afirma la pag. 55, că: «Cel mai însemnat rest al acelor *Bulgaro-Români* sunt tocmai Meglenitii noştrii, carii şi-au cătat şi găsit adăpost pe munţii Karagiov.» Aici d-l Weigand îşi dă pe faţă dragostea sa pentru Bulgari, dar la pag. 56, această dragoste se vĕdeşce încă mai mult, şi în acelaş timp se vĕdeşce şi nedreptatea ce face Armâni-lor; eată ce mai zice d-sa: «Causa că tipul lor (al Meg-lenilor) e atât de deosebit de cel al Ţînţarilor, este că încă

din timpurile mai vechi, pe când ei se aflau în Moesia, au fost pětrunşi de elementul slav, sau poate *chiar de cel curat bulgar*. Vědênd ochii lor tăeaţi pieziş [1]), galbenul-murdar din feţele bărbaţilor şi pe muerile lor cu fălcile eşite în afară şi cu pěrul aspru, nu mě puteam apăra de gândirea: că în vinele lor trebue să fi curgênd alt sânge, decât cel caucasian.» Deci d-l Weigand pe temeiul insinuărei de mai sus, şi pe temeiul chipurilor prin care a înfăţoşat în cartea sa pe Megleni, dintre carii a căutat pe cei mai urâţi, mai fălcoşi şi mai osoşi, îi şi dărueşce Bulgarilor, şi numai Bulgarilor, ear nu Slavilor. Dar chipuri osoase, fălcoase, gălbue, cu ochii Chineji şi cu pěrul aspru se găsesc pe ici-pe-colo şi la Germani şi la Franceji, şi chiar la Italieni, de ce nu i-ar dărui d-l Weigand şi pe aceştia Bulgarilor? Căci şi despre Megleni, ênsuşi d-l Weigand, spune că nu toţi au acelaş tip... «nici măcar jumătate dintre ei»? [2]) Dar dacă nu toţi au tipul mongolo-bulgar atunci pentru ce d-l Dr. Weigand hasardează încheerea de mai sus? Acest soiu de grăire şi făptuire, se cheamă pe romăneşce: uite popa, nu e popa.

Şi de ce oare, umblă d-l Weigand pe două căi în cercetarea *originei* Meglenilor? Pentru că în deosebi de gândul ce hrăneşce d-sa de a dărui Bulgarilor pe tot neamul Vlaho-Meglenilor, mai hrăneşce încă un gând pentru care, în scrierea aceasta a sa de care ne ocupăm, îşi pregăteşce premisele.

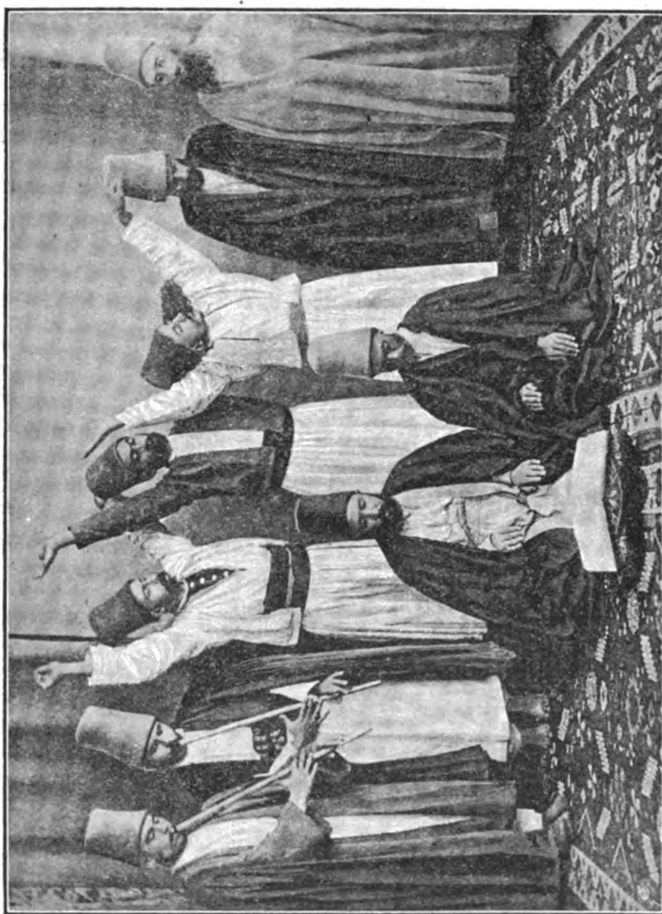
La sfârşitul precuvêntărei făcute lucrări sale (pag. VI), d-l Weigand zice: «Sper că lucrarea de faţă va fi de ajutor, «nu numai filologilor, ci şi etnografilor şi *istoricilor*, şi va con-«tribui ca un ***nou şi însemnat moment, spre a lumina*** întuneci «mile *istoriei* ***române*** (?!)» Nu e aşa, că nu e pretenţios nici-de-cum autorul? In capitolul: consideraţie finală (Schlussbe-

---

[1]) «Schlitzäugigen, gelbschmutzigen Gesellen...» cuvinte prin care d-l Weigand voeşce să recheme în spiritul cititorului tipul mongol.

[2]) «Ausserdem haben ja auch nicht alle denselben Typus, nicht einmal die Hälfte.» pag. 56.

trachtung), la pag. 54, ne spune: «Limba meglenită leagă «atât de intim, Daco-romána cu Macedo-romána, încât ori-ce «încercare de a trata amêndouă aceste limbi ca *desvoltate «independent din latina, ar fi imposibilă.»* Ear la pag. 56, încheind partea a II°, zice: că ar trebui supuse unei cerce-

Dervişi turnanţi.

tări elementele slave, precum şi elementele albaneze, pe care *limba română* le are comune cu asemenea elemente din dialectele ei şi că «...numai atunci va fi posibil a întîmpina «*întrebarea asupra originei Românilor*, cu o întemeeare po-

«sitivă.» [1]) Să nu fi ascundênd cuvintele acestea scopul de a verifica filologicesce teoria lui Roesler? Să nu fi însemnând ele că până când elementele slavone și albaneze din graiul romănesc, armânesc, meglenit și istrian nu vor fi supuse unei serioase cercetări, până atunci toate argumentele aduse de istoriografii și filologii români și neromâni, în contra teoriei lui Roesler, ar fi fără «întemeeare positivă?»

Neîndoios, că în ziua când d-l Dr. Weigand, va păși la depănarea anticipărilor ce 'și-a menajat din timp, va primi rĕspuns dela specialiștii în materie, totuși d-sale îi va remânea dreptul la recunoscința capitalei Buda-Pesta și poate și la cea a capitalei Petersburg.

---

[1]) «Erst dann wird es möglich sein, *mit einer positiven Unterlage, an die Frage über die Herkunft der Rumänen* heranzutreten.»

XV

ARMÂNII EPIRIAŢI. AMINCIU SAU METZOVO ŞI VECHEA CAPITULAŢIUNE A LUI STERIU FLOCA. POSIŢIILE AMINCIULUI: SORIN ŞI CHEARE. EXARHATUL ARMÂNESC DIN AMINCIU. VOTONOŞI ŞI AMERU. SAMARINA ŞI GRUPA DE SATE DIN ÎMPREJURIMILE SAMARINEI. GRUPA FLORU SAU FLAMBURARI. GRUPA BĔEASA ŞI LAIŞTA. GRUPA FĂRŞEROTEASCĂ PALIOSELI. IANINA, ARGHIROCASTRU, LIVĂḐI. ZAGORI ŞI PANELENISMUL. FANATICUL COSMA, UNELTIRILE PANELENICE ŞI DIPLOMAŢIA EUROPEANĂ DELA 1830. GRUPA DE PE LINIA IANINA-CORFU. GRUPELE DIN EPIRUL-DE-JOS. GRUPA SĔRACU. ARMATA, TURIA, PALTENI ŞI GREBENA. ALTE SATE ARMÂNEŞCI ŞI ARMÂNII VENḐI. GRUPA DISICATA. SATELE ARMÂNEŞCI DE PE CALEA TURMELOR. ARMÂNII DĂRUIŢI GRECIEI. TRIBUL EPIRIAT NU E O INSULĂ GEOGRAFICĂ. EMIGRAREA ARMÂNILOR DIN TESALIA. UNELTIRILE GRECILOR PENTRU CÂŞTIGAREA EPIRULUI. ARMÂNISMUL ÎNAINTE ŞI DUPĂ 1864. Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος.

Un trib armânesc eminamente rĕsboinic este acel al *Epiriaţilor*, locuitorii Armâni ai Pindului şi ai Epirului, care împreună cu bărbaţii voinici ai Fărşeroţilor, ai Grămosteanilor şi ai Olimpianilor au făcut Grecia de astăzi, neprevĕḑênd că prin această lucrare udă de sudori şi de sânge contribueau la înşelarea, asuprirea, desnaţionalisarea şi chiar la uciderea neamului lor. Dar şi alte virtuţi au Armânii Epiriaţi, de alt-fel mai cunoscuţi sub numele de *Caciaoni* sau *Căciuni*. Ei sunt harnici, muncitori, întreprinḑĕtori şi foarte îndrăzneţi. Ei se ocupă cu păstoria şi cu industriile ce ţin de ea; produc

brânzeturi renumite, ear femeile lor frumoase, trupeşe, curate şi muncitoare sunt tot atât de meştere în ţesĕtorie ca şi Grămosteancele şi Armâncele din Priserena şi Scutari. Epiriaţii cresc şi cai ageri şi puternici, din rasa vestită a cailor Muzachiari, de carii se găsesc la Armânii din Muzachiea şi Malacastra.

Ca metropolă a Epiriaţilor este din-vechiu-cunoscutul lor oraş *Aminciu* sau Metzovo sau Meţova, care s'a bucurat totdeauna de o mare independenţă, pănă la începutul acestui secol, când satrapul de Ianina, Ali-Paşa, îi zdrobi vechile privilegii, mai mult prin înşelăciune şi perfidie decât prin arme. Pentru ca cititorul să'şi poată face o idee de rolul ce Aminciu trebue să fie jucat în viaţa Epiriaţilor, voiu traduce câte-va pagine din Chronografia Epirului a lui Π. Αραϐαντινος, dela cuvêntul *Μέτσοϐον*. [1]) Eată: «*Metsovon*, după unii mijlocul muntelui (Μεσόϐουνον), o comună aşeḑată pe coasta de sud a Pindului şi împărţită în două părţi numite Prosilion şi Anilion. In locul acesta înainte cu patru secole locuiau câte-va familii de Megalovlahiţi, trăind, ca şi conaţionalii şi vecinii lor Sanmariniaţi *şi cei-lalţi*, prin viaţa păstorească, scoborîndu-se earna pe câmpiile Tesaliei. Această comunitate depindea de Trica (Τρίκκη), [2]) ear după venirea Turcilor, de biserica Stagon (Σταγῶν). [3]) In secolul al 16-lea s'a întâmplat că un vizir desgraţiat să se refugieze în satul *Grijani* din Tesalia. El a rĕmas pănă primă-vara viitoare, sub cea mai mare taină, în casa unui preot din numitul sat. Preotul avênd însă amic intim pe *Steriu Floca* din Meţova, un notabil între păstorii [4]) carii erau acolo, i-a încredinţat pe vizirul refugiat, pe care *Floca* îmbrăcându'l ca

[1]) Χρονογραφια της Ηπειρον των τε ομορων Ελληνικων καὶ Ιλλυρικων χορων etc. εν Αθηναις, 1856, vol. II, pag. 107—108.

[2]) Adecă Tricala, în Tesalia cedată Greciei.

[3]) Cunoscut astăzi sub numele Calabaca, tot în Tesalia cedată Greciei.

[4]) Cu alte cuvinte *Celnicul*, sau şi mai bine zis: Căpitanul, stăpânitorul capitănatului Aminciu.

păstor Valah l'a luat cu plăcere și l'a îngrijit ca pe un frate. Timp îndelungat l'a păzit Floca, îngrijind tot-odată ca *să cerceteze și să-i aducă vești dela Constantinopol* [1]), până când, schimbându-se lucrurile, s'a proclamat oficial ertarea zisului vizir și învitarea lui la Constantinopol, spre a'și ocupa scaunul de mare vizir. Așa-dar zisul vizir s'a grăbit să se ducă la locul destinat, și plecând, a mulțumit zisului Floca și l'a poftit să meargă cât mai curând la Constantinopol și să ceară ori-ce ar dori pentru sineși și pentru comuna Mețova. După puțin timp, ducêndu-se Floca în capitală, marele vizir recunoscĕtor, l'a primit cu bucurie și cu multe onoruri, și după cererea lui Floca s'a compus un precis și întins (ἔντονον καὶ ἐκτεταμένον) firman, conținênd următoarele privilegii și concesiuni în folosul Mețovului:

«1. Vor fi proprietate indivizibilă a Mețoviților, toate livedile aflătoare în Tesalia, Macedonia și Epir (după nota dată de Floca) câte trebuesc spre îndestularea turmelor lor.

«2. In regiunea Mețovitică nu vor locui Ottomani și locuitorii ênșiși vor păzi trecĕtoarele ei.

«3. Intreaga comunitate va da anual pentru ori-ce bir și îndatorire, către casa statului numai 113.000 aspri, sau lei turcesci 941. [2])

«4. Nu se va urmări nici căuta, nici odată și de către nici o autoritate, persoana de ori-ce rang și religie, care s'ar refugia în regiunea Mețovitică, pentru ori-ce causă.

«5. Ottomanii carii vor trece prin regiunea Mețovului sunt obligați a considera acest pământ ca sacru și de asemeni sunt

[1]) De sigur că un simplu păstor, chiar «notabil» între ceilalți păstori, nu ar fi avut mijloacele de a putea ține în curent pe vizirul refugiat, cu cele ce se petreceau în capitala imperiului. De altfel numele Floca este cunoscut între acele ale căpitanilor sau stăpânitorilor de căpitănate, adecă de regiuni armânesci, ca să nu zicem țări sau provincii.

[2]) Adecă vr'o 200 lei după banii noștrii, încât se vede lămurit că această sumă este mai mult un dar, un peșcheș, decât un tribut.

obligaţi ca, eşind din fruntarii, să scoată şi să scuture potcoavele cailor, spre a nu lua cu dênşii nici un dram de pământ Meţovit.

«6. Acest ţinut va avea un Exarh patriarhal al sĕu.

«7. Se va referi politiceşce la şeful Euripului, ear judecătoreşce la cadiul din Livadia.»

Nu este acesta un tratat în toată regula, în care celnicul, căpitanul armân Steriu Floca, domnitorul şi stăpânitorul ţinutului Aminciu, se arată demn şi mareţ ca un rege conştiu de puterea sea şi de puterea poporului sĕu? Era Floca numai un notabil între păstorii din Aminciu, când susţine şi obţine condiţiunea, ca pământul ţărei lui să fie considerat ca sfînt de stăpânitorul Ottoman, şi că acesta, eşind din ţinutul Aminciului, să'şi scoaţă şi să'şi scuture potcoavele calului spre a nu lua cu el nici un pic din sfîntul pământ al vrednicului Aminciu? Şi refugiatul vizir cu Sultanul din vremuri puneau iscăliturile pe un asemenea firman, mai mult tratat de alianţă, şi dădeau în vecînică stăpânire Meţoviţilor *toate livedile din Epir, Tesalia şi Macedonia*, numai din recunoşcinţă? ori pentru că ştieau şi cunoşceau că aveau în Steriu Floca şi în poporul Meţovit nişte puternici aliaţi? Un simplu păstor, fie el cât de notabil între păstori, ar fi putut obţine un asemenea firman prin care Meţoviţii pot păstra în ţinutul lor, împotriva voinţei tuturor autorităţilor, pe un *refugiat de ori-ce rang şi de ori-ce religie*, refugiat *pentru ori-ce causă?* Nu se vede destul de clar din cuprinsul firmanului de mai sus, că ţinutul Aminciului era o ţară puternică şi independentă?—Dar este de prisos a stărui mai mult, firmanul vorbeşce de sineşi; şi-apoi cazul nu este unic cum-va. Asemenea capitulaţiuni au avut şi Armânii din Pisuderi şi din alte localităţi şi ţinuturi, unde erau căpitanate, adecă stăpâniri armâneşci autonome, şi d-l I. Caragiani, dovedeşce cu acte, cu documente şi cu mărturii chiar de ale scriitorilor greci, că au esistat mai bine de 180 de a-

semenea căpitanate, până pe la începutul veacului nostru [1]), căpitanate conduse de bărbaţi luminaţi şi de eroi, carii au împodobit cu faptele lor istoria Greciei de astăzi.

Posiţia însemnatului oraş Aminciu sau Meţova am cunoscut-o din cele de mai 'nainte zise. El este aşeḑat pe coasta sudică a Pindului, în drumul dintre Epir şi Tesalia, ceea-ce 'i-a conservat din vechime o mare valoare strategică, deosebit că stă pe o posiţie tare. In vecinătate este o localitate, care încă păstrează vechiul nume de *Imperatoare*, adecă *împărăteşcele*, şi o alta care se numeşce *la Cesar*. Aminciul, după cum vĕḑurăm, are două mari cuartiere, pe care Grecii le numesc Prosilion şi Anilion, spre a demonstra lumei că locuitorii acestui oraş sunt Greci sau cel puţin Vlahofoni. Prosilion însă pe armâneşce se chiamă *Sorin*, pentru că partea aceasta a Aminciului este espusă la soare; ear Anilion se numeşce *Cheare* (piere sau apune) pentru că în această parte a oraşului puţine ore din zi bate soarele, ca şi la Nijopole, şi sunt anotimpuri în care soarele nu bate de loc peste *Cheare*. Din aceste două cuartire cel ântĕiu, sub care se şi înţelege Aminciu sau Meţova are 8.860 de locuitori, ear *Cheare* are numai 3.780, şi totul oraşul Aminciu are deci 12.640 locuitori. Aici sunt înfiinţate şi funcţionează cu succes două şcoale româneşci, una de băeţi şi una de fete.

Articolul 6 al firmanului-capitulaţie a lui Steriu Floca, ce am vĕḑut mai sus, glăsueşce că ţinutul Meţova «va avea un Exarh patriarhal al sĕu». Şi până astăzi acest drept de a avea un Exarh patriarhal armânesc esistă şi stă în picioare, singurul drept ce a mai rĕmas Armânilor din Aminciu în urma usurpărilor şi lovirilor satrapului Ali-Paşa. Trebue spus însă că Exarhul-patriarhal de acum din Aminciu, nu s'a arătat prea amic dorinţei legitime a Armânilor din Turcia de a avea un episcop al lor naţional, dorinţă pentru realisarea căreia delegaţia dela Constantinopol a tuturor Armâni-

[1]) *Studii istorice asupra Rom. de Pen.—Balcanică*, pag. 106 şi înainte.

lor lucrează de mai mulţi ani, şi care credem că se va îndeplini şi fără ajutorul Exarhului armân Meţovit, care 'şi-a despărţit inima şi simţirea de aspiraţiile neamului sěu.

Ca dependinte de ţinutul Meţovei şi ca făcênd parte din el, sunt încă două comune armâneşci din Pind: *Votonoşi* cu 470 de locuitori şi Milia, pe armâneşce: *Ameru* (= měrul) cu 970 locuitori. Pănă la sfârşitul secolului trecut ambele aceste comune, dintre care Votonoşi la apus şi Ameru la nord de Aminciu, erau cârmuite de representanţi din Meţova, anume trimişi pentru aceasta. Ameru este mai însemnat şi scriitorii Greci vorbesc adesea de această localitate. Ambele aceste comune nu au şcoli românesci.

Armâni Epiriaţi din Samarina.

Un alt mare centru armânesc în Pind este *Sanmarina* sau *Samarina* [1]) din apropierea căreia izvoreşce rîul Doxa, numit de Armâni rîul Grebeniţa, ear de Greci Greveniticos, un afluent al fluviului Bistriţa sau Haliacmon. Unul din propagandiştii panelismului, un cuvios Gre-

[1]) In judeţul Mehedinţi, plasa Motru-de-sus esistă o comună care poartă numele de Samarineşti.

gorie Aghiotaphitis, scriind, în 10 Martie 1880, unui frate al sĕu la Constantinopol și plângêndu-se de progresul ce face «propaganda valahă» spune că «fără sgomot și fără greutate a trimis la Samarina, prin Sylogul din Atena, doi institutori și o institutrice de limba greacă *carii să devie farul elenismului printre Valahii din Samarina*, oraș de aproape 15.000 de suflete și cu comune înconjurătoare» [1]) bine-înțeles tot de Valahi, carii trebuesc grecisați cu ori-ce preț, și cât mai în grabă. Cuviosul Aghiotaphitis, arată cu această ocasie că Samarina are 15.000 de locuitori valahi; totuși eu nu o socotesc decât la 12.000 suflete; ear în ce privește grecisarea acestei mari comune, cuviosul părinte Aghiotaphitis ca și un alt corespondent al sĕu mai de seamă, episcopul grec dela Larisa[2]) vor fi aflat că a căḑut în apă, și, că barbarii de Valahi, carii nu pricep și nu gustă dulcea elinească, 'și-au făcut deja două școli și o biserică, în care se învață și se cântă blestemata limbă valahicească. De asemeni și comunele înconjurătoare, la care se face alusie, și, care nu sunt altele decât Avela, Perivoli și Smixi, nu numai că nu s'au grecisat, ci au alungat de tot pe dascălii Greci, și și-au înființat școli valahicești. *Smixi* are 1.750 locuitori, *Avela* 4.780, ear *Perivoli* 6.570, deci numai aceste trei comune la un loc cu Samarina represintă o populație armânească de 25.100 de suflete, și deci polta propagandistului panelenic Aghiotaphitis și a celorlalți Greci de a o înghiți, nu era tocmai neîndreptățită.

O altă grupă de sate și comune de Armâni Epiriați se găsește tot în Pind, la apus de Aminciu, și anume: *Floru* sau Flamburari cu 1.560 de suflete, *Cernești* cu 1.850, *Macrini* cu 980, *Grebeniți* cu 3.400, apoi satele mai mici: *Calota*, *Cuculi*, *Drestinic* sau Trestinic, *Ciudila*, *Doliani*, *Camia*, *Cavalari* la un loc cu vr'o 2.800 de Armâni Epi-

---

[1]) *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman*, par Un Valaque du Pinde; Bruxelles 1886, pag. 28.

[2]) Op. cit. pag. 26.

riaţi, între carii şi câţi-va Armâni Copăciari, deci în totul şi această grupă represintă o populaţie de 10.590 de suflete. In Floru, în Cerneşi şi în Grebeniţi esistă câte o şcoală romănească de băeţi, şi tustrele sunt bine populate.

Pe rîul Băeasa, Vovusa numit de Greci, este încă o grupă de comune armâneşci însemnate şi anume: *Băeasa* (= Vovusa) cu 2.250 de locuitori, *Laişta* (= Laca sau Laica) cu 6.500 de locuitori, *Leaşniţa* sau *Lesniţa* cu 2.850 de locuitori, şi satele mai mici, iarăşi amestecate cu Copăciari, *Scamneli* şi *Peclari*, ambele cu v'ro 600 locuitori Armâni; deci încă 12.200 de suflete. Băeasa are o şcoală de băeţi şi două biserici în care nu se mai aude decât armâneşce, ear Laişta are numai o şcoală romănească de băeţi.

La nord de grupa aceasta şi de grupa Samarina se află un post tare de Fărşeroţi, dintre carii unii sunt ficsaţi în comunele: *Paleoseli* cu 2.680 de locuitori şi cu o şcoală romănească de băeţi, *Furca* cu 2.250 de locuitori şi iarăşi înzestrată cu o şcoală de băeţi romănească, şi în satele: *Cucufliani*, *Verbiani*, *Prisogiani* *Grizmani*, *Stariciani* etc. în numĕr de 1.800 de suflete; ear vr'o 1.200 de Fărşeroţi se găsesc printre rîurile Băeasa şi Sarantaporos neficsaţi în sate. Insă aceste 7.930 de suflete nu se socotesc la tribul Epiriat, ci la cel Fărşerotesc.

Să cercetăm şi câte-va oraşe în care Epiriaţii se găsesc în mare numĕr, înainte de a reveni la comunele şi satele lor din Epir şi Tesalia şi în special din munţii Pindului, pe partea apuseană şi cea rĕsăriteană.

Ianina, capitala Epirului şi în acelaş timp a vilaietului de Ianina, este aşeḑată pe un platou nalt de 500 de metri deasupra nivelului mărei, şi în apropiere de laturea vestică a *lacului de Ianina,* ale cărui ape par negre din causa fundului sĕu negru de turbă. Pe platoul acesta trebuẹ să se fi aflat odată vechiul oracul Dodona. In veacul al 9-lea, Ianina sau Ioanina şi Iania depindea de imperiul bizantin, în

al 11-lea secol trecu când în mânele Normanilor, când în ale Bizantinilor, când în ale Catalanilor. Lung timp apoi a atârnat când de Constantinopol, când de Chefalonia până la 1431, când cădu în stăpânirea Turcilor. La 1820 Ianina a avut de suferit o cumplită bombardare din partea lui Ali-

Armâni Epiriați, negustori în Ianina.

Pașa, bombardare ce i-a șters pentru totdeauna splendoarea de altă-dată. Dar și astăzi orașul acesta, în care se află vr'o 27.000 locuitori, este împodobit de 18 Moschee, de 2 sinagogi și de 7 biserici. Falnicul palat-cetățue, numit Demir-Kula, adecă: palatul de fier, e cădut în ruine. Dintre cei

27.000 locuitori ai Ianinei 6.000 sunt Turci, vr'o 2.000 sunt Evrei, vr'o 2.000 sunt Greci, vro 7.000 sunt Albaneji, ear 10.000 sunt Armâni. Insă, din nenorocire, mulţi din aceşti din urmă greciseazâ, ba chiar se arată ca Eleni destul de fanatici, totuşi Armânii reveniţi la cunoşcinţa şi iubirea neamului lor, au izbutit, după multe şi grele lupte cu apostolii clerici şi laici ai panelenismului, a înfiinţa o şcoală primară de băeţi şi un gimnasiu cu patru clase, în care se cultivă limba lor «străuşească» şi sentimentele naţionale armâneşci, deja cu mult succes. In *Arghirocastru* se află nu mai puţin decât 4.000 Armâni, lipsiţi însă de şcoală şi biserică naţională. Aici trebue pomenită şi comuna *Livădi*, aşedată între cunoscutele comune meglene, cu 4.300 locuitori [1]).

La nord de Ianina, sau mai bine zis la nord-nord-est se întinde muntele numit de Greci Mischeli, şi pe care Armânii îl numesc *Muscele*, şi încă mai la nord se întinde muntele numit de Greci Vradeton, pe care Armânii îl numesc *Brădetu;* aceşti doi munţi alcătuesc ţinutul ce se chiamă *Zagori*, cu 42 de sate armâneşci şi cu o populaţie de 26.000 de suflete, în cap; afară de unele sate deja numite, aflătoare tot prin aceşti munţi. Este drept că grecisarea acestor 42 de sate este destul de înaintată, dar nu mai puţin adevĕrat este, că aceşti Armânii grecisaţi cer cu stăruinţă şcoli româneşci; şi, nu face bine direcţia armână dela Bitule, că întârzie atât de mult a le trimite institutori armâni. Eată ce povestesce Dim. Bolintineanu despre grecisarea Zagorienilor:[2]) «Românii din Epir sunt mai atât de numeroşi ca cei din Macedonia. Către acestea este o parte din această ţară, *Zagor*, unde cei mai mulţi au început a se greci încă de la 1780. Eată pentru ce: Pe atunci se afla un profet ce propaga ideea elenismului între Români. Acest profet se numea sân-

---

[1]) D-l Weigand (*Vlacho-Meglen*, pag. XXVIII) arată în *Livădi* numai 2.000 de Ţînţari, deci iarăşi scădênd cu mai mult de jumătate.

[2]) Op. cit. pag. 63—64.

tul *Kosma*. Ajutat de rivalitățile pașilor Ali și Kurd, carii se disputau pe înrîurire, făcênd să joace rivalitățile grece și româno-bulgare, el cuteză a arunca anatema pe toți acei Români carii vor mai vorbi limba română. Anatema lui speriâ aceste poporațiuni credĕtoare și simple și din 44 sate române dela *Zagor* numai 14 au mai rĕmas, care să vorbească limba română. Ceilalți afară de bĕtrâni vorbesc grecesce. Acest sântul Kosma, ce predicase asemenea improtiva Evreilor, fu ucis de Kurd-Pașa, după uneltirile celor din urmă; ca să-și resbune de profețiile lui ce vesteau căderea lui Kurd-Pașa Albanezul, și ridicarea lui Ali-Pașa-Tepeleni.[1]) Ali-Pașa drept recunoșcință proclamă pe Kosma sânt și îi adună moaștele. Persecuțiunile dela Greci împrotiva Românilor nu încetară de atunci încoace[2]). Propaganda greacă

---

[1]) Fiindcă s'a pomenit de atâtea ori Satrapul de Ianina, presentăm aici, unul din multele portrete ce i-au făcut atâțea istorici și anume pe cel ce i'l face *L. Collas* în *Histoire de l'Empire Ottoman et coup d'oeil sur la Turqie actuelle*. II-me éd. Paris, pag. 102--103: «El începu prin acte de brigandaj și prin josnicii, mângâind pe cei carii nu'i putea zdrobi, și neîmpedicându-se de nimic în calea crimelor cumplite ce făcură din esistența lui un fel de legendă diabolică. Esecută ênsuși sentința Sultanului în contra socrului sĕu, Pașa de Delvino, atunci resculat; asasină pe cumnatu-sĕu și luă în căsătorie pe sora sa proprie. Se introduse la Pașa de Epir, care era în relații cu Rusia, și îl ucise, călcând în picioare legile ospitalităței. Ca preț al acestei crime și a atrocităților în contra creștinilor resculați, obținu bunele grații ale Sultanului, căpătă sangiacul de Ianina și așa ajunse în capul Epirului. Tot-deauna gata a trece în partea celui mai tare, el începu de-aci a respândi teroarea în jurul sĕu.» L. Collas descrie relațiile acestui criminal cu Francejii și Englejii apoi continuă: «Nu vom intra în lunga povestire a infamiilor acestui bĕtrân în care se întâlneau turpitudinile unui Tiberiu cu atrocitățile unui Caligula. Poarta ne mai putênd răbda îl condamnă, dar nesperând a forța pe tigru în vizuina sa făcu apel, la creștini și-i invită a-și resbuna crudimile cărora ei fuseseră victime. Ali, care îi torturase de atâtea ori, și își făcuse o plăcere zidindu-i de vii in murii palatului sĕu, le spuse că fiind și el amenințat ca și ei, el ar putea să se facă unealta independenței lor. Creștinii uitând sângerosul trecut îi primiră propunerile și ast-fel mânjiră causa lor prin această alianță. Atunci insurecțiunea se respândi, ca un fulger, din Pind până în Tayget. (1820—1821).»

[2]) La cuvêntul acesta (pag. 64). Bolintineanu pune următoarea notă: «Ni se spune de curând că în anul trecut un diacon Român-Macedon din Salonic, primind acolo, din Țara-Românească, cărți de biserică; Mitropolitul Salonicului,

are drept mijloc religiunea; ea numeşce Greci pe toţi câţi sunt de ritul oriental, numĕră pe Români, pe Sêrbi, pe Bulgari şi formează un element grec. *Dar nu sunt pe faţa pământului nici trei milioane Greci*, adecă pe jumătate cât Bulgarii, şi de patru ori mai puţin decât Românii». Bolintineanu greşeşce numai asupra numĕrului satelor armâne din Zagori, căci ele sunt vr'o 52 sau 54; ear cele ameninţate până acum de grecisare sunt 42 la numĕr. Se obicinueşce că, vorbindu-se de Epiriaţi, să nu se socotească la Armâni populaţia acestor 42 de sate armâneşci cu 26.000 de suflete; aceasta este o mare greşeală, căci oamenii aceştia sunt Români, vorbesc ce e drept o amestecătură de armânească şi greacă foarte urîtă şi foarte barbară, dar dându-li-se şcoli românesci ei ar reveni la limba lor strĕmoşească şi încă foarte grabnic, de oarece ei ênşişi cer cu nerăbdare şcoli şi dascăli armâni, fapt care dovedeşce, că inima lor nu s'a grecisat, că ei nu şi-au uitat neamul şi naţia. Totuşi, acela care ar crede că aceste 42 de sate cu populaţia lor armânească ar fi perdute pentru armânism, n'are decât să scadă 26.000, din socoteala ce 'şi-a ţinut până aici, adecă din 106.270. Ear acela care, ca şi mine, crede că Zagorienii se pot readuce prin şcoală şi biserică la dreapta credinţă naţională, să păstreze, ca şi mine, numĕrul dobândit până acum de 106.270 de Epiriaţi, căci grecisarea de până acum a Zagorienilor este departe de a fi complectă, şi nici că se va mai complecta de acum încolo, de oare-ce şi Armânii şi Albanejii, carii au făcut atâtea sacrificii pentru liberarea Greciei, luptând cei ântĕi pe uscat, ear cei din urmă pe apă, s'au desilusionat de *marea idee panelenică* până într'atâta, în cât şi ei se miră astăzi

Grec, (nu ştiu pentru ce !!!) aflâ, se necăji pe diacon, îi luă cărţile, le rupse el singur, o parte le dete rupte la băcani, altă parte le aruncâ în foc. Şi aceste persecuţiuni le fac călugării Greci asupra Românilor, când primesc 30 milioane pe an dela Români!» Da, inainte de secularisarea averilor mănăstiresci, 30 milioane pe an dela Români, spre a grecisa pe Armâni, — dar şi acum încă mulţi bani de aici se duc în mânile Grecilor, tot spre a grecisa pe Armâni!!

cum de au putut fi atât de orbiţi pentru o deşărtăciune. Plângerile şi regretele Armânilor şi Albanejilor, anecsaţi la Grecia modernă, ajung până la ei, până la cei din Turcia. Ba mai mult: anecsaţii părăsesc Grecia în mare numĕr fără a mai privi îndărăt şi, trecĕnd în Turcia, povestesc cu jale conaţionalilor lor ce este Grecia şi administraţia grecească, povestesc persecuţiile şi nedreptăţile suferite, şi toţi împreună regretând sângele scump ce au vĕrsat ei şi părinţii lor pentru creearea Greciei, îşi zic unii altora: «Să nu ne mai luăm după înşelăciunea panelenică!» In timpul mişcărei pentru liberarea aşa zisei Grecii, ei, Armânii şi Albanejii au vĕḑut cu ochii lor, că adevĕraţii Greci, câţi mai sunt în ţara ce se cheamă Grecia, n'au făcut absolut nimic de brav şi de eroic, ei au vĕḑut cu ochii lor, după cum şi Pouqueville povesteşce, că Laconii nu se scoborau din munţi, decât numai şi numai spre a fura caprele şi vacile ce găseau pe câmpii şi lunci, ear nu spre a se lupta alături cu Armânii şi Albanejii. Ei au vĕḑut că Grecii nu sunt soldaţi şi că nu au făcut în Peloponez alta, decât a da foc pretutindeni şi a pune mâna pe banii ce trimetea Europa, după cum scrie şi cunoscutul Metternich. Şi dacă toate acestea sunt încă necunoscute pentru foarte mulţi din Occident, ele nu sunt necunoscute de Armânii şi Albanejii, carii le-au vĕḑut cu ochii şi carii regretă astăzi amar ajutorul nepreţuit ce au dat la crearea Greciei. Amêndouă aceste popoare sunt desgustate de panelinism, şi înţeleg acum foarte bine că au fost înşelate de Greci. Şi când lucrurile stau aşa, ce progres mai poate face elenisarea printre ei? Incercările ce mai fac Grecii de a-şi susţine lucrarea de grecisare a popoarelor din Peninsula Balcanică, sprijinindu-se pe faima şi mărirea vechilor Greci şi pe literatura rĕmasă de la aceştia, iarăşi nu mai poate da roade în viitor; căci Armânii au vĕḑut cu ochii lor şi 'i vĕd pe urmaşii faimoşilor Eleni zilnic şi nu au putut constata alta decât că sunt buni negustori. Ear cât pri-

veşce literatura, Grecii nu o pricep nici-de-cum, şi pentru Armâni ea nu are nici un fel de savoare. Şi e cum-va vorba de literatura greacă modernă? Dar ea este numai pentru foarte puţini Greci, din causă că nu e scrisă în limba ce se grăeşce de Greci, ci căutând a se apropia de greceasca-veche nu poate fi gustată decât de clasa cultă din Regat. Când apostolii panelinismului se ceartă cu Valahii, pe carii vroesc să'i elenisese, obicinuesc a numi barbară limba acestora şi laudă frumuseţile limbei grece moderne; dar aceasta este de fapt un amestec de slavonă, de armânească, de grecească şi de albaneză şi ast-fel e «un dialect totalmente incult» cum o califică d-l A. D. Xenopol [1]) care urmează apoi: «Toată literatura greacă modernă tinde a substitui limbei vorbite de popor o imitaţie mai mult ori mai puţin rĕuşită a limbei elene. Termenii noi sunt înlocuiţi prin cei vechi, construcţiile moderne prin cele căḑute în complectă desuetudine. Toţi scriitorii din zilele noastre se întrec în această reîntoarcere cătră limba total uitată, fără a se îngriji, dacă publicul căruia se adresează o înţelege ori nu. Consecinţa e că marea majoritate a poporului grec rĕmâne străin de cultura claselor luminate şi că adevĕrata limbă a acestui popor rĕmâne un jargon inform şi barbar.» Deci dacă greaca modernă este un jargon inform şi barbar, de ce ar mai învĕţa-o Armânul şi Albanezul şi nu s'ar lumina fie-care în limba lui proprie, chiar când şi aceasta ar fi barbară? Să înveţe greaca numai pentru a şti încă o limbă incultă, informă şi barbară? şi numai pentru a face plăcere apostolilor panelenismului? şi mai ales acum când s'au încredinţat ce este panelinismul? Ori-cine înţelege, cred, cât de tare este baza lucrărei pentru grecisarea popoarelor din Peninsula-Balcanică şi deci cât de strĕlucit poate fi viitorul acestei lucrări.

---

[1]) In: *Revue de Géographie*, articolul: *les Roumains et les Grecs* (première livraison — Janvier 1891. Paris) pag. 42.

Inainte de a ne despărţi de Zagoriani vom aduce încă vr'o câte-va cuvinte ale citatului «Valah din Pind» [1]) asupra mai-sus-pomenitului sfînt Cosma şi asupra predicilor acestuia. «. . .Patriarhul grec trimise pe faimosul călugăr Cosma în Epir şi în Albania. Acest călugăr grec avea misiunea de a escomunica, în numele patriarhului, pe toţi acei carii ar mai fi vrut să grăească armâneasca ori albaneza. La Samarina lumea arată încă locul de unde el vorbea Valahilor contra propriei lor limbi, zicêndu-le că Dumnezeu se consideră ca ofensat, când e rugat şi lăudat în limba armânească, şi că, pentru ca rugăciunile lor să fie îndeplinite, trebuesc a fi rostite pe greceşce. In Epir predicile lui Cosma şi ameninţările de escomunicare obţinură un resultat cu atât mai considerabil, cu cât şcoalele grece din Ianina, din Zagor şi din alte părţi pregătiseră spiritele pentru această inovaţie. Dar la Berat, în Albania, lucrurile merseră alt-fel. Predicile revoluţionare ale călugărului fanariot fură denunţate guvernorului şi Curd-Paşa îl puse în ţeapă la 24 August 1779. Trebue adăogat că momentul pentru a face o propagandă elenisătoare nu putea fi mai rĕu ales; căci promisiunile înşelătoare ale Caterinei II întorsese capetele Grecilor. Intenţiunea împĕrătesei ruseşci nu era de a restabili imperiul de Bizanţ, ci ea avea trebuinţă de tulburări. Şi pentru a obţine o mişcare din partea Grecilor, făcu să strĕlucească pe d'naintea ochilor acestora facla emancipărei». «Un lucru e sigur; punerea în ţeapă a lui Cosma tăe mersul propagandei greceşci în Epir şi Albania printre Valahi şi Albaneji; sau cel puţin: progresele ei fură atât de limitate încât, 50 de ani mai târziu, nici nu fu vorba de a întinde până la *Calamas* (Thyamis) graniţile regatului grec. Nu doar că diplomaţilor din 1830, le-ar fi lipsit această bună-voinţă... Hotărîţi a face Grecilor un regat cât mai mare posibil, ei cătară pretutindenea Greci şi nu

---

[1]) *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman*, etc. pag. 70—72.

găsiră nici în Epir, unde numele Suliaţilor erau în toate gurile; se cătau Greci din pămênt, dar Suliaţii era Valahi şi Albaneji. *După vederile Engliterei*, atunci stăpânitoarea insulelor Ioniene, şi deci *de aproape cunoscĕtoare a Epirului*, *nu se mai afla nici un singur Grec la nord* de o linie trasă din Parnas la Thermopyle.» «Dovadă că în 1830, Epiriaţii nu se credeau Greci, este faptul că n'au trimis pe nimeni la conferinţa de Londra, spre a reclama anecsarea lor la regatul grec. Cum ar putea fi astăzi ceeace nu au fost atunci? Noi admitem că graţie numeroaselor şcoli create şi întreţinute de Silogurile greceşci Epiriaţii bolborosesc astăzi *greaca macaronică* mai bine decât o bolboroseau la 1830; dar Valahii şi Albanejii din naşcere, să-şi fi schimbat oare de-atunci şi limba, şi ochii, şi urechile, şi pielea, şi osul, şi sângele?» Positiv că nu, căci acum mai mult decât ori-când cer şcoli româneşci, căci s'au încredinţat că panelinismul cu toate promisiunile lui sunt deşertăciuni.

Să ne întoarcem la numĕrătoarea Armânilor din Epir. Dacă am trage o linie dreaptă din Ianina spre apus, al cărei sfîrşit ar trece prin satele St. Dimitru şi Crinii din insula Corfu, şi dacă pe această linie am trage zigzaguri când la sud, când la nord, găsim mai multe sate unele curat armâneşci, ear altele şi cu Albaneji în ele. Eată câte-va din aceste sate: *Granista*, *Cuci*, *Glizani*, *Cuculii*, *Arinişțea*, *Cătunu*, *Avarica*, *Cesarata*, *Neohori*, *Cuca* (lângă Adriatica, în munţii Şoputi, adică: şipote, izvoare) *Zagorianii*, *Capra*, *Ciricana*, etc. care nu pot avea mai mult de 2000 de suflete de Epiriaţi.

In oraşele *Filiates*, *Paramitia* şi în orăşelele *Plisivica*, *Conispole*, *Mazarachi*, *Parga*, *Margarit*, *Preveza*, *Aghia* şi altele sunt 6.800 de Armâni Epiraţi; ear în satele; *Raveni*, *Dolieni*, *Scliavi*, *Vlahohori*, *Clăbucari*, *Suliaşi*, *Vlasi*, *Viliani*, *Cărbunari*, *Cardichi*, *Scorpiana*, *Arpica*, *Muri*, *Neohori*, *Rizani*, *Cumenica*, sau *Cumanica*, *Stâna* zis de Greci

Stanovon, *Voinicu* și altele, aflătoare printre orășelele pomenite mai sus, se găsesc iarăși ca la 4.400 de Epiriați.

Intre satele și orașele acestea și între fluviul Arta, sau la rĕsărit de satele și orașele arătate și la apus de zisul fluviu, care aici face hotarul apusan al Greciei, sunt satele: *Flamburu*, zis de Greci Flamburon și Flampuron, aproape de vĕrsarea fluviului Arta și golful Arta sau Ambracia, *Martini*, *Plișca*, *Petra*, *Birbili*, *Romia*, *Clisura* și *Muzacați* ambele aproape de cetățuea Ceafa zisă de Greci Kiafa, *Vlahorena*, *Gremenica*, *Biliosa*, *Măliana*, *Castrosichia Riniasa*, *Mihalica*, *Blându* zis de Greci Vlandu, *Nasari* și iarăși *Clisura*, *Romanu*, *Corițiani*, adecă veniți din Corița sau Gheorgea, *Rapsișla*, *Rusaca*, *Muli*, *Fraslana*, *Coloniați*, *Manoleasa*, *Crăcana* și altele, iarăși cu cel puțin 4800—5000 de Armâni Epiriați. Deci, și aceste sate represintă o sumă *minimum* de 18.200 de Epiriați.

La rĕsărit și ceva la sud de Ianina cade cunoscuta comună armânească *Sĕracu* sau *Saracu*, numită de Greci Syracu, cu 8.400 de suflete și cu o școală de băeți românească. Comuna aceasta este așeḑată în munți aproape de isvoarele fluviului Arta, ear peste acest fluviu la sud-est, adecă în Grecia cade vestita comună armânească Călăreții, pe care, am vĕḑut cum o descrie Pouqueville, și o sumedenie de alte comune tot armâneșci ca: Mațuchi, Raftani, Bârsani, Cucana și multe, foarte multe altele dăruite, fără voea lor, de-curênd Greciei, de către darnicile și necunoscĕtoarele mari puteri din occidentul Europei. De partea Turciei de Europa, tot în apropiere de *Sĕracu* se află comunele aproape pur armâneșci: *Prosvala* cu 600 de locuitori. *Polihori* cu 850 locuitori, *Clăcada*, *Culiarada*, *Ardomiștea* și altele; toate la un loc, adecă și cu Sĕracu împreună cu 11.500 de suflete. Prin urmare, pănă aici avem în totul 135.970 de Epiriați.

Trebue spus în treacăt că în părțile acestea ale Epiru-

lui-de-jos, bogate în minunate pășuni, se petrece de cât-va timp o mare curgere de Fărșeroți, însoțiți de multe turme de oi și de numeroase herghelii de *cai muzăchiari*, vestiți de ageri și durabili la osteneală. Pe lângă această rasă de cai bine cunoscută, ei mai cresc încă o rasă ce s'ar putea numi a *cailor de Pind*, despre care Pongueville pomenesçe într'o notă [1]) și zice: «Les chevaux et les mulets des Valaques Aspropotamites sont d'une forte espèce, circonstance qui s'accorde avec ce qu'en dit Sebellius: equi Valachorum pectorosi robustique, non permicitate quidem in cursum, sed perseverentia et viribus». Numĕrul acestor Fărșeroți trece peste 8.000 de suflete, ear Valiul dela Ianina Ahmed Hivzi-Pașa, care este un bărbat cult, înțelept și unul din cei mai buni administratori în Turcia de Europa, a luat hotărîrea de a-i ficsa în diferite puncte ale Epirului, și când această hotărîre se va îndeplini, atunci această țară va fi încă mai armânească decât cum este astăzi. O asemenea scurgere de Fărșeroți se petrece și spre *Megedia*, oraș din nou intemeeat de Hivzi-Pașa, și în împrejurimile Megediei. Spre câmpiile dela rĕsărit de lacul Butrintu, și la sud de Delvino, spre lunca rîului Calesiotic, care izvoreșce din munții Suliaților și se varsă în lacul Butrintu, în apropiere de pomenitul sat Cuca, se petrec mari mișcări de Fărșeroți. Valiul de Ianina, se zice că ar fi ficsat o bună parte dintre acești Fărșeroți, dintre carii trebue să mai ținem în socoteală ca la 3.000 de suflete, în deosebi de cei deja luați în numĕrătoarea noastră.

La nord de satele Fărșeroteșci: Paleosali, Furca, Grizani și altele, se află încă un cătun de Epiriați, comuna *Armata*, numită de greci Armatovon cu 500 de suflete și cu o scoală română de băeți. La nord-est de Ameru se găseșce comuna armânească Cranea sau *Turia* cu 3.700

---

[1]) *Voyage de la Grèce*, vol. II, nota a 3-a dela pag. 390.

de suflete şi cu două scoli române: una de băeţi şi una de fete; ear la sud-est de Turia este situată comuna *Palteni*, pe care Grecii o numesc Baltinon, cu vr'o 400 de locuitori. Pe rîul Grebena, afluent din dreapta al Haliacmonului sau Bistriţei, se află cunoscuta comună *Grebena,* cu 900 de locuitori şi cu o populată scoală română de băeţi. In Grebena se zideşce o frumoasă biserică cu cheltueala Armânilor de aici, carii, toţi s'au întors cu inima şi simţirea către neamul şi naţia lor. Aceste patru comune au deci, la un loc o populaţie de 5.500 de suflete.

Prin vecinătăţile acestei comune, şi pe ambele ţĕrmuri ale Haliacmonului sunt satele şi cătunele: *Cublari* sau Gublari (în care locuesc şi Turci), *Spalta*, *Robari*, *Piniari*, *Burneşi*, *Zigoşţi* adecă Jugarii, *Asprocampos*, Velnsca – pe armânensce: *Velenḑa* (= velinţa), *Guruna* sau Gurunachi (= mantaua) *Catacali*, *Paleoturcu*, *Comaţi*, *Paraschevi*, *Perciuñia*, *Calapoḑi*, *Triveni*, *Sărini-mare*, *Sărini-mic*, *Saracina* etc., locuite de un soiu de Armâni cunoscuţi sub numele de *Venḑi*, carii trăesc mai mult din vênat, şi carii sunt mai apropiaţi de barbarie decât de civilisaţie. Armânii Venḑi se socotesc de obiceiu între 5.500 şi 5.800 de suflete, pe carii noi îi vom adăoga la tribul Epiriaţilor. In nici unul din aceste sate nu s'au înfiinţat scoli române.

Până aici găsim, prin urmare 147.270 de Epiriaţi la carii am numĕrat şi pe Armânii-Venḑi. Să păşim acum şi spre coasta resăriteană a Pindului, după ce mai ântĕi vom căuta pe Epiriaţi şi prin câte-va oraşe şi orăşele. Dintre acestea, orăşelul cel mai apropiat de locurile deja cercetate este Discata, pe armâneşce *Disicata*, adecă Despicata, fiindcă se află pe o despicătură de munţi, cu 1.150 de Armâni. Drept la resărit de acest orăşel şi în apropiere de graniţele Greciei vine oraşul *Elasona*, cu 760 de Armâni. Ear drept la nord tot de Disicata, şi la nord-est de Seatiştea cade oraşul *Cojani* zis şi Coziani, cu cel puţin 550 de Armâni

Epiriaţi. In Elasona esistă şcoală romănească, deşi puţin stabilă, căci învĕţătorul este nevoit a călĕtori mereu cu populaţia sa şcolară, care toamna şi primăvara porneşce cu părinţii. In Disicata însă, şi în Cojani nu se află încă şcoli romăneşci, cu toate că locuitorii cer de mult. Printre grupele de comune arătate şi printre oraşele şi orăşelele numite se mai găsesc încă vr'o câte-va comune însemnate de Armâni Epiriaţi, şi anume: *Breaza* cu o populaţie de 1.850 de suflete, alcătuită dintr'un fericit amestic de Epiriaţi şi Fărşeroţi şi cu o şcoală romănească de băeţi, *Şeşu* cu 520 de locuitori, *Bosova* cu 270 de locuitori, *Veloni* cu 220 locuitori, Tista pe armâneşce *Tişti* cu 250 Armâni, *Lipiniţi* cu 180 Armâni, Labiniţa pe armâneşce *Lăbăniţi* cu 280 Armâni, *Pădi* cu 1.580 Armâni, *Drăgari* 750 Armâni, *Dobrinova* 1.550 de Armâni şi *Poliohori* 850, adecă în totul încă 10.760 de Armâni-Epiriaţi.

Din munţii pe care sunt aşeḑate oraşele armâneşci Cochinoplu şi Livadia, zis de Greci Vlaholivadon, ambele aparţinênd grupului Olimpian, izvoreşce rîul Sarantaporu, care porneşce la miază-zi printr'o luncă, deşi nu prea deschisă, şi, ceva mai la nord de satul Pertori [1]) se varsă în rîul Xeria, ale căruia izvoare se găsesc pe poalele Olimpului, foarte aproape de satul armânesc-olimpian Scamnia. Dela Pertori rîul Xeria apucă spre sud-est apoi spre est şi, după ce trece printre satele armâneşci: Miloguşti, Damaşi şi Damasuli strebate în Grecia, lasă Turnavu la stânga şi se varsă în fluviul Salambria. Acesta trece prin mitologica vale Tempe şi se aruncă în Golful Salonic între satele Laspohori, Nictaremi şi altele. Pe lunca de pe ţĕrmurii rîului Sarantaporu şi pe prelungirea acestei lunci, pe ţĕrmurii rîului Xeria, este drumul prin care Armânii păstori trec, pe la Turnovu în Te-

[1]) Care nu e altă ceva decât o corupţiune a cuvêntului armânesc «'mperatori» adecă: imperatori.

salia grecească, spre a'și erna turmele și hergheliile, drum bătut de veacuri de triburile păstorești ale Armânilor și cunoscut sub numele de *calea turmelor*, sau *drumul oilor*. Pe aici trec păstorii toamna cu sume mari de oi, venind despre ramurile resăritene ale Pindului, despre Veria, Elasona, Niausta, despre Selfigè sau Servia, despre Vlaholivadia și din multe alte părți. Pe aici, pe calea turmelor și pe lângă ea, aci pe plaiuri, aci pe luncă se găsesc o mulțime de sate armânești în care Epiriații, Venḑii și Copaciarii sunt peste tot locul amestecați. Eată câte-va dintre aceste sate: *Duclista*, *Farmachi*, *Delinista*, *Bubala* numit de Greci Vuvala, *Velanida*, *Ianota* zis de Greci Gianuta, *Paleocastrù*, *Lucuḑi*, *Vurba*, *Lefterohori*, *Cuniscu* (locuit numai de Copăciari), *Scumpa*, *Verdicușa* și *Pertori* ambele locuite tot de Copăcieri, *Măgula*, *Miloguști*, încă odată *Lefterohori* sau Elefterohori — față în față cu satul Grijani rĕmas în Grecia, sat de care s'a pomenit când cu vizirul refugiat al lui Steriu Floca — *Vlahoiani*, *Damasuli*, iarăși *Damași*, *Amuri*, *Velesnicu*, *Radosiva*, *Ciariciani* adecă Duḑii sau Aguḑii, și încă multe altele. Dintre toate satele acestea, sufletele din Ciaricianii trebuesc numĕrate la Armânii Olimpiani, ear cele din celelalte sate, și care se ridică la 10.000, trebuesc numĕrate la Epiriați. Prin urmare numĕrul sufletelor acestui trib până aici trece peste 168.000; dar, fiindcă multe sate încă nu au fost numite, și populațiile de Epiriați din ele au rĕmas nesocotite, de aceea cred că se poate lua cifra rotundă de 170.000 ca ultimă și definitivă, cifră ce remâne însă cu câte-va mii sub adevĕr. Satele acestea din urmă sunt mai toate lipsite de școale românești, afară de Vlahoiani, care este înzestrat cu una de băeți și de Damași, căruia dela Ciariciarii îi vine toamna învĕțătorul, adecă după ce locuitorii Armâni-Olimpiani, ai acestui din urmă centru, pornesc cu turmele la ernatic.

Cu desĕvârșire populat de Armâni este Pindul și la sud de hotarul grecesc, adecă pe toate ramificațiile lui din A-

grafa, Acarnanie, Etolia etc. și pănă la golfurile Patras și Lepanto sau Corint. Intre fluviile Arta și Aspropotamos populația este aproape în întregul ei armânească, ast-fel că țara cuprinsă între aceste două fluvii numai grecească nu se poate numi. La rĕsărit de Aspropotamos, la nord și la sud de Tricala, spre Larisa și Farsala, în cursul fluviului Salambria, pe Valea Tempe, la Volo, pe munții și peninsula Pelion și chiar în Pelopones, Armânii sunt în foarte mare numĕr. Numai din tribul Epiriaților se găsesc în Grecia de astăzi peste 100.000 de suflete, deosebit de Armânii Maniați, Țaconi, Bueșci etc. Insă fiind că noi ne-am propus a nu ne ocupa de-ocamdată decât de Armânii din Turcia de Europa, așa cum se găseșce ea astăzi, de acea nu vom lua în socoteala noastră pe Armânii din regatul grecesc, cum am făcut și cu cei din regatul Serbiei, și cu cei din Bulgaria și din Rumelia orientală.

In afară de tăria ce tribul Epiriaților are prin numĕr, prin virtuțile rĕsboinice, prin virtuțele familiare și casnice, prin posițiunile de mare însemnătate strategică ce ocupă în munții Pindului, pe o întindere de mai multe sute de chilometri, el e tare și prin faptul că este sprijinit și de alte triburi armânești, cu care se găsesce într'o perfectă continuitate teritorială. Așa bună-oară la rĕsărit el se atinge, după cum vĕḑurăm mai sus, cu tribul Olimpianilor; la nord-est și la nord se atinge cu Gramosteanii, la apus și nord-vest Epiriații se ating cu Armânii din Albania, cu carii și sunt foarte asemănați în apucături, în datine și moravuri, în sentimentul rĕsboinic, în sentimentul de independență și de demnitate, precum și în multe alte privințe. Epiriații se ating apoi de toate părțile cu frații lor Fărșeroții, cari servesc de legătură și între toate celelalte triburi armânesci, de oarece munte fără Fărșeroți mai nu esistă în Turcia. Ca și cu Arnăuchenii, înrudiți și asemănați sunt Epiriații cu Fărșeroții în sentimentul de independență și în pornirile rĕsboi-

nice, precum şi prin datine, credinţe şi moravuri. Aceste trei ramuri ale poporului Armân: Fărşeroţii, Epiriaţii şi Arnăuchenii trebue să fie aceaşi vênă, cu timpul însă şi prin creşcere de-oparte, ear pe de alta prin rĕspândire şi diversitatea împrejurărilor în care ei au trăit, trebue să se fi diferenţiat aceşti urmaşi ai coloniilor şi ai oştirilor romane. Cercetarea diversităţei de împrejurări trăite şi a diferenţierei aceştia, ar alcătui însă tocmai istoria acestor trei triburi armâneşci înrudite şi asemănate, bà poate şi istoria celor-lalte ramuri ale aceluiaş neam, şi, fiind că noi nu ne-am luat altă sarcină decât aceea de a înfăţişa pe poporul armânesc din Turcia de Europa aşa *cum* şi aşa *cât* este astăzi, de aceea lăsăm altora interesenta şi frumoasa misiune de a-i cerceta bucuriile şi durerile, izbânḑile şi nevoile, de a-i scri istoria. Atunci se va vedea că istoria redeşteptărei naţionale a Greciei moderne s'a împodobit cu atâtea pene străine; se va şti şi se va cunoaşce, ceea ce de alt-fel Peninsula-Balcanică ştie şi cunoaşce foarte bine, că de n'ar fi fost *armatolii* armâni, carii s'au luptat cu vitejie, şi de n'ar fi fost voinicii Albaneji, nici Grecia nu ar fi înviat din morţi. 'Şi-au vĕrsat eroii Armâni şi Albaneji sângele lor scump pentru o causă ce nu era a lor. Dar rĕsplata? Rĕsplata a fost că Grecia fu chemată la viaţă prin sângele curs din pepturi armâneşci şi albaneze, pentru ca apoi să sugă sângele Armânilor şi Albanejilor. *Pe cine nu laşi să moară, nu te lasă să trăeşci!*

Suferinţele Armânilor acestora şi mai ales ale acelor din Tesalia, cedată Greciei prin stăruinţele d-lui Gladstone, îndrăgit de cultura Grecilor vechi, sunt neînchipuite, şi păcatul acesta cade asupra d-lui Gladstone care, în parţialitatea şi filogrecismul sĕu, a nedreptăţit şi a nenorocit sute de mii de suflete de Armâni! Grecii ştiau că aveau câştigate şi robite sentimentele acestui însemnat om politic al Angliei, de aceea, când cabinetul Beaconsfield căḑu dela putere,

Prea-Sfinția-Sa Neophytos, arhiepiscopul de Larisa scriea mai-sus-pomenitului Aghiotophitis următoarele: «Sucitul arabian [1]), blestematul de nația noastră, deghisatul arhi-rabin [2]) a căḑut din înălțimea puterei și va dispărea de pe fața pământului împreună cu amicii lui [3])... El nu se va mai ridica la înălțimea gloriei de unde a fost precipitat. D-l Gladstone, salvatorul națiunei noastre, este acum la putere și totul va merge bine pentru noi». – Da, Grecilor le-au mers în adevĕr foarte bine, dar populațiilor cedate Greciei și în special celor din Tesalia cum le-a mers? și ce este devenită Tesalia sub stăpânirea grecească? «Un deșert, căci Turcii au plecat, Evreii «au plecat, Valahii pleacă mereu și chiar Grecii din Tesalia «sunt nemulțămiți de încorporarea lor la regatul grec și re-«gretă în chipul cel mai vĕdit dominațiunea turcească. In «curând nu va remânea în Tesalia decât o populație rară, șu-«bredă, consumată de miserie și de friguri și menită a se «stinge. Ear Grecii din Hellada nu vor veni să locuească «această țară. Pentru ce? pentru că ei sunt poporul cel mai «limbut și cel mai leneș din lume, iubind orașele și fugind «de câmpie» [4]) unde pânea se câștigă cu sudori.

Dar Epirul? O! Epirul trebue anecsat de asemeni, și făcut tot atât de fericit ca și Tesalia sub dominațiunea grecească! Epirul trebue anecsat de asemeni, pentru că este provincia «cea *mai greacă dintre toate* avĕnd 220 de comune cu to-«tul grecești, cu o populație totală de 102.235 de suflete; «ear Evreii uniți cu Musulmanii nu ating decât cifra de 8.000.» Așa scriau arhiepiscopul Sophronios și rătăciții grecomani din Ianina în petiția lor către Regele Gheorghe al Greciei, grecomani cari, după ce puneau pe hârtie la conacul e-piscopiei neadevĕrurile de mai sus, sub dicteul popilor greci,

[1]) Adecă *Jidan*, om din rasă semitică.

[2]) Adecă: Beaconsfield.

[3]) Carii, erau Turcii.

[4]) *Le Grècs, les Valaques, les Albanais etc.*, pag. 24–25.

se întorceau acasă la femeile și copiii lor, cu carii nu se puteau înțelege decât în limba strĕbună armânească, pe care și astăzi o vorbesc în casele lor. Dar Valahi nu se găsesc în Epir? nu, nici unul! Dar Albaneji nu se găsesc în Epir nici de sămânță? nu, nici unul. In tot Epirul sunt mai numai Greci, 102.235 de suflete și ceva Musulmani și Evrei împreună ca la 8.000 de suflete. Valahii și Albanejii au intrat în pământ. Dar chiar din vechime, în Epir nu au fost decât Valahi și Albaneji, perit-au ei cu toții? Tucidid ne spune că pe timpul lui țara aceasta era *barbară*, adecă: *negreacă* și că în tot Epirul, de-jos și de-sus, nu esistau decât două comptoare grece, unul în Argos, un oraș pe golful de Prevesa, și al doilea la Epidamme, adecă la Durațiu, în Albania centrală. Tit-Liviu și Plutarch ne povestesc de asemeni că Romanii, supunĕnd Epirul, au distrus 70 de orașe, că populația acestor orașe a fost transportată în Italia și că în schimb s'a adus din această țară romană în Epir populație romană, ear nu altfel de populație, căci pe atunci Grecia nu era încă supusă. Și acești coloni romani aduși în Epir 'și-au păstrat până astăzi limba, datinile și credințele poporului lor strĕbun.— In anul 1879, Iunie, episcopii greci și grecomanii din Ianina au imprimat la Paris o broșură: «L'Epire et la question greque» în care alcătuitorii petițiunei către Regele Gheorghe, recunosc cu mare greutate că în Epir tot s'ar mai fi găsind 8.260 de Valahi. Se vede că croitorii aceștia de neadevĕruri țineau pe Regele lor Gheorghe, căruia îi arătau că n'ar fi esistând nici un Valah în Epir, mai puțin cunoscĕtor în ale geografiei decât pe oamenii din occidentul Europei, cărora adresau broșura de mai sus, imprimată la Paris, și cărora le mărturiseau că nu au intrat încă toți Valahii în pământ, și că au mai rĕmas pe fața Epirului încă 8.260. Noi însă am vĕḑut mai sus, după mărturisirea cuviosului Gregorie, care la 10 Marte 1880 scrie lui Nicola la Constantinopol, că numai în Samarina sunt 15.000 Valahi, deosebit de Valahii din comunele ce în-

conjură Samarina, carii la un loc alcătuesc 25.000 de suflete. De asemeni am vĕḑut că orașul armânesc Aminciu că Săracu cu comunele înconjurătoare au alte 25.000 de Armâni. Dar Turia? dar Floru? dar Grebena? etc. etc. Dar faptul că în toate comunele mai importante se găsesc școli românesci bine populate nu însemnează nimic? Să nu fi revenit la Armânism nici măcar părinții copiilor și fetelor carii frecuentează școala românească? Să nu fie Armâni nici măcar acei carii vin peste munți și peste rîuri spre a se ruga pe armânesce într'o biserică armânească? 8.260 de Armâni? In petiția către Regele Gheorghe erau mai lămuriți: nu esistă nici un Valah; la ce deci, era nevoe să caute pe cei 8.260? Pentru că lor ênșiși li se părea prea greu a afirma în fața Europei că n'ar mai fi Armâni în Epir. Dar când își scriu ei între ei, acești apostoli ai elenisărei, atunci își spun adevĕrul, atunci se plâng de progresele ce face *propaganda română*, și numĕrul Armânilor se ridică la sute de mii. Pot minți pe Regele Gheorghe, pot minți pe Europa, dar ei între ei își spun adevĕrul, căci cum ar nega ceeace știu din propria lor cunoscință și ceeace vĕd cu proprii lor ochi?

Până pe la anii 1860 și 1864 istoriografii greci și ziariștii mărturiseau că în Grecia esistă o mulțime de Armâni, recunosceau că Pindul tot este armânesc, că Tesalia și Epirul sunt țări valahicesci și nu se jenau nici-de-cum; fiind că până atunci nu se ivise încă *chestia armână*. Ba chiar amestecau și oare-care mândrie în arătarea numĕrului Armânilor, căci prin aceasta ei dădeau lumei a înțelege că stăpâneau și peste alte popoare, care se lăsau cu plăcere a fi stăpânite de urmașii Elènilor, și în acelaș timp își aduceau lauda că poporul grec are virtutea de a înghiți, de a mistui și de a'și asimila și alte popoare, și că deci Grecia are și vigoare și viitor. Și erau fericiți istoriografii greci și ziariștii, și se uitau cu bucurie la viitor, și numai o dorință le rĕmăsese, luarea Constantinopolului și întemeerea imperiului

de Bizanţ, lucru ce nu presenta nici o greutate, date fiind şi vigoarea şi puterea de mistuire a poporului grec, precum şi bucuria şi fericirea popoarelor Valahe şi Albaneze de a se face Eleni. Dar de-odată la 1864 se ivi *chestia armânească*, numită de Greci în glumă: *propaganda română*. Şi riseră Grecii zece ani de-arândul de *propaganda română;* pe la 1875 şi 1878 tot mai rîdeau ei încă, totuşi începuseră a se irita, ear pe la 1884 şi 1887, vĕdênd că *chestia armânească* le creşcea peste cap, vĕdênd că dascălii greci erau alungaţi din comunele armâneşci, ei ajunseră la un paroc-sism de furie şi începură a nega esistenţa Armânilor în munţii Pindului, în Tesalia şi Epir. Nu esistă Valahi, începură ei a striga lumei, ear indivizii carii mai vorbesc blestemata valahicească, sunt Eleni cu sângele şi Eleni cu inima, ear cu jargonul barbari; ei nu sunt Valahi ci Vlahofoni, adecă Eleni grăitori ai barbarei valahicesci; Albanejii sunt Albanofoni, Bulgarii sunt Bulgarofoni, şi prin urmare toţi sunt Greci. Această înşelare de sine este singura mângâere ce le-a mai rĕmas, mângâere care nu poate întuneca adevĕrul. Marele istoriograf Π. Αραβαντινος care scriea pe la 1856, în cartea sa deja citată de mai multe ori [1]), la cuvêntul Βλάχοι (= Valahi) zice: «Popor Gotic [2]) (Ἔθνος Ποτθικὸν probabil Γοτθικὸν) care a cucerit Dacia, ear mai târziu fiind şi el cucerit de împĕraţii Romei 'şi-a asimilat limba şi moravurile Romanilor. Prin secolul al 10-lea o parte din *Dacii din Moesia au emigrat în părţile epirotice şi tesalice ale Pindului*, căci înainte de această epocă ginta aceasta nu se pomeneşce de loc pe acolo. Şi fiind-că cei mai mulţi dintre emigranţii Valahi din Helada locueau Tesalia, aceasta s'a numit Marea Valahie (Μεγάλη Βλαχία) în care sunt cuprinse şi ţinuturile Larisa şi Tricala.» Ear la cuvêntul Μεγαλοβλαχῖται adecă: Valahii-mari sau Megalovlahiţii, despre carii s'a

1) Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, etc. vol. II pag. 32—33.
2) Va fi vrut să zică *Getic nu Gotic.*

vorbit mai sus în mai multe rânduri, tot Π. Αραβαντινος și tot în «Chronografia Epirului etc.» zice [1]: «Locuitorii de origină valahă ai Tesaliei, care s'au numit, în mod abusiv, Marea-Valahie, *după ocuparea ei de această gintă.*» Lăsând la o parte greșeala ce P. Aravantinos face, ca și Pouqueville, când afirmă că în Pind, în Epir și Tesalia nu s'ar fi pomenit de Valahi înainte de secolul al 10-lea, lăsând la o parte încurcătura dintre «Gotic» și Getic rĕmâne faptul că de multe veacuri și pănă la 1856, când P. Aravantinos scria, laturile epiriatice ca și laturile tesalice ale Pindului erau în stăpânirea Valahilor, că Tesalia era locuită de Valahi cari stăpăneau și ținuturile Larisei și Tricalei și că toată țara aceasta atât de întinsă se numea Megalovlahia, Valahia-Mare, deși «în mod abusiv.» adecă deși fără voea lui P. Aravantinos și a celor-lalți istoriografi, ceea-ce mai departe însemnează, că numele displăcut Grecilor de Megalovlahia, se impunea prin puterea și numĕrul Megalovlahiților, se impunea în mod fatal și chiar abusiv. Dar Anovlahia o altă țară vlahicească, despre care mărturisesc o mulțime de istoriografi greci? Anovlahia, care cuprindea țara Aspropotamos și toată Acarnania, locuita pănă astăzi de Valahi? *Benjamin de Tudella*, care călĕtoreșce prin imperiul Bizantin pe la finele veacului 12-lea când împĕrăția era încă plină de putere, vorbind de vitejia și mulțimea Valahilor zice: «.... nimeni nu le poate face rĕsboiu și un singur împĕrat nici că i-ar putea supune...» Tocmai în acest timp *Ivancu* Valahul, după ce ucisese pe Asan fratele lui Petru, (cei doi păstori Valahi, carii resculaseră în contra împĕrăției bizantine pe Valahii din Hemus) Ivancu, carele era «om înalt, isteț la minte, și tare în trup; ci mâ-«nia și împetrirea inimei ce se vedea pe fața-i îi arăta cru-«dimea» [2]) frământa întreg imperiul Bizantin, căci «întoc-

[1]) Op. cit. vol. II. pag. 104.

[2]) Gh. Șincai: *Chronica Românilor* etc. București 1886, vol. I, pag. 364. Cuvintele acestor sunt luate de Șincai dela istoriograful Nichita sau Nicetas.

«mind după plăcerea sa têrgurile și cetățuicele cari sunt «din dereptul Hemului în munții cei mai înalți zidite, cele«lalte încă nu le lasă în odihnă, ci pre acelea care sunt de «către Mosonopoiu până în Csanthia, muntele Pageu și Av«dera, încă le-au rĕscolit, și au supus ținutul Smalinelor și «toate cele mai de aproape ca o ciumă păscêndu-le, pre ro«mani (adecă pe Grecii Bizantini) sau i-au prins, sau i-au o«morît, sau i-au slobozit pentru bani: iar *pre Valahii sèi*, «carii s'au dat de bună voe, *i-au lăsat să rĕmâe întru ale sale.*» [1]) Va-să-zică la anul 1198, când se întâmplau acestea, din munții Hemus, adecă Balcanii, și până la mare, din munții Rodop și până la Xantia erau o mulțime de Valahi, pe carii Ivancu îi cruța și îi lăsa «să rĕmâe întru ale sale» pe când pe Greci, carii usurpaseră numele de Roman, îi pășcea «ca o ciumă.» De aceea Nicetas dojenesce faptele lui Ivancu zicênd că «decât toți cei mai din nainte protivnici, mai «rĕu, mai fără de îndurare au fost, ajungênd la acea tiranie, «care mai toți varvarii o țin vitejie, ca pe Romanii (adecă Bi«zantinii) cei robiți să'i tae dăraburi între pâhare.» [2]) Dar și în zilele noastre părțile arătate de Nicetas și orașele numite de el, sunt locuite de Valahi. Tot ei și astăzi stăpânesc munții Rodop, și se găsesc in mare numĕr la Xantia, la Ciatalgea etc. după cum vom vedea mai la vale. In Megalo-Vlahia și în Ano-Vlahia erau prinți Valahi independenți, puternici și temuți și în timpurile mai apropiate. *Pachymer* povestesce că oștirile unui Prinț Megalovlahit erau atât de puternice încât au oprit și ținut în loc pe trei mari și vestiți căpitani, ca: Ioan Paleologul mare *domesticus*, Alexius Strategopul și Jean Raoul, deși tustrei aceștia erau urmați de oștiri considerabile [3]).

---

[1]) Tot cuvinte de ale lui Nicetas, aduse de Gh. Șincai, op. cit. vol. II pag. 369.
[2]) Op. cit. loc. cit.
[3]) *Les Grècs, les Valaques, les Albanais* etc. par Un Valaque du Pinde, pag. 171.

Este deci destul ca popii greci și grecomanii din Ianina, carii trimit Regelui Gheorge petiția pomenită pentru anecsarea Epirului, să nege esistența Valahilor în Epir, pentru ca și Megalovlahiții și Anovlahiții să dispară de pe fața pămentului? Este destul ca autorii Ianioți-grecomani ai broșurei «L'Epir et la question greque» să afirme că ar fi mai esistând numai 8.260 de Valahi pe fața Epirului, pentru ca sutele de mii de Valahi să înceteze ca prin farmec de a mai ființa? O! dacă nu s'ar fi ivit la 1864 *cestiunea armânească*, atunci toată lumea ar fi plină de Valahi; de acei Valahi din Megalovlahia, din Anovlahia, din Grecia, din Epir, din Pind, din Rodop, din ținutul Seresului, din Tracia, din Albania, din toată Macedonia, de acei Valahi *fericiți de a se crede Greci!* Da, atunci ar fi alt-fel! Poate P. Aravantinos să arate esistența lor pretutindeni în Peninsula-Balcanică, pot istoriografii greci mai din vechiu să povestească uimiți vitejiile și avênturile rĕsboinice ale Valahilor, ideea panelenică nu este întru nimic încurcată și jignită, pentru că Valahii sunt *fericiți de a se crede Greci*, și deci toată istoria lor vine de drept și de fapt istoriei grece! Dar eată că *chestia armânească* s'a arătat pe neașteptate... Eată că în adâncurile sufleteșci ale Valahului s'a redeșteptat de-odată sentimentul național, conștiința națională adormită și ademenită de fosforescențele *marei idei panelenice;* eată că Valahul înalță sus fruntea și se mândreșce cu numele de *Armân;* eată-l că își întoarce cu iubire ochii spre eterna Roma,

Derviș urlător.

spre mama strěveche, spre țările surori, crescute tot la sînul Romei; și.... eată că refuză de a mai primi lumină și căldură dela stinsul soare al panelenismului!

Atunci popii greci și clienții lor, toți apostolii *Marei Idei*, strigară lumei într'un glas: «*Nu mai sunt Valahi*, *și câți erau odată*, *toți s'au făcut Vlahofoni*...!»

Aceasta este psihologie, sau mai bine zis: patologia unei atât de îndrăznețe negațiuni.

Ca încheere a acestui capitol aducem și o curiositate-monstruositate, după croeala negațiunei patologice de mai sus, deși negațiunea ce urmează se întoarce de fapt în contra acelora carii astăzi neagă cu îndărătnicie pe Valahi. Eat'o:

Pe la anii 1400, când în Acarnania, adecă peste o parte a a Anovlahiei, domnea un prinț valah, poreclit *Sguru*, trăgêndu-se din familia *Spată*, de mult domnitoare pe acolo, un alt prinț valah, numit *Bagùa*, năvălesce cu oștire multă și puternică în Acarnania, învinge și gonesce pe Sguru, îi răpesce averele și îi cuprinde orașul Arta. Intre familiile domnitoare Spată și Bagùa esista o veche rivalitate, și erau apropiate cu țările peste care stăpâneau. Familia Bagùa domnea peste Tesprotia și Molosia din vechiu și își menținu puterea până pe la anii 1450, când unele triburi ale poporului domnit de ea se așeḑară în munții Suli, dând nascere tribului fărșerotesc al Suliaților, ear altele se ficsară în Pind la comuna Avela. Urmașii acestui Bagùa venit în Pind, trăesc până astăzi în pomenita comună curat armânească, Avela. Istoriograful *Mihail Nepote*, vorbind despre acest prinț armân [1]) zice că era: Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος, adecă: serboalbanitobulgarovalah. Ce neam de om se fi fost deci domnitorul Bagùa? Probabil Valah: pentru că stăpânea niște țări locuite de Valahi; pentru că s'a dus de s'a adăpostit la nevoe în munții Pin-

[1]) Veḑi: *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balc.* de Ioan Caragiani pag. 17.

dului locuiți de Valahi, și nu în altă parte; pentru că urmașii lui sunt Valahi și îi poartă încă numele, și pentru că chiar și Mihail Nepote este silit a pune cuvêntul Valah la coada barbarului și chilometricului amalgam de mai sus. Amalgamul acesta de numi are însă însemnătatea lui. In mintea lui Mihail Nepote el trebue neîndoios să oglindească amalgamul etnic al Greciei din timpurile lui. Alt-fel nu se vede necesitatea psihică pentru care el 'și-ar fi bătut capul, spre a croi un asemenea cuvênt. El nu vroea să zică cum-va că individul cutare era și Sêrb, și Albanez, și Bulgar, și Armân, căci aceasta ar fi fost curat un non-sens, ci înțelegea că era dintr'o țară în care pe atunci se găseau Sêrbi, Bulgari, Albaneji și Valahi, ear nu și Greci. Deci, în timpul lui Mihail Nepote în Grecia nu erau Greci.

XVI

BITULE ŞI POPULAŢIILE ACESTUI ORAŞ. SCOALELE TURCEŞCI. SCOALELE BULGARE, GRECOMANE ŞI ROMÂNEŞCI.—DATINILE DELA MOARTE. DATINILE FAŢĂ DE MORT. BOCIRILE. DATINILE DUPĂ MOARTE, CONDUCEREA MORTULUI LA GROAPĂ, ÎMORMÊNTAREA. DUPĂ ÎMORMÊNTARE. LA RUSALII ŞI HRĂNIREA MORŢILOR. CREDINŢELE ÎN SPIRIT, «VURCULAÇII». ASEMÊNĂRILE ŞI ABATERILE, CU PRIVIRE LA DATINILE DELA MOARTE, LA DIFERITELE TRIBURI ARMÂNEŞCI.

Câte-va cuvinte încă despre Bitolia și despre şcoalele din acest mare oraş, precum și despre credinţele Armânilor dela moarte și îmormêntare; apoi ne vom întoarce iarăși la cercetarea de numĕrătoare a poporului Armânesc, luând trib după trib.

Bitule poate să aibă până la 40.000 de locuitori, Turci, Armâni, Bulgari, Albaneji, Evrei și Sêrbi. – Turcii sunt ca la 10.700, Bulgarii vr'o 7.000, Albanejii 2.800 dintre carii cei mai mulţi trecuţi la Islamism, Evreii 2.000, Sêrbii 1.000, Armânii 15.500; ear 1.000 de suflete sunt: Franceji, Germani, Armeni și Curḑi. Acești din urmă, adecă Curḑii, pot fi, ba chiar trebuesc socotiţi la Turci, în care caz numĕrul lor este în Bitule de peste 11.000 de suflete. Printre Turci se găsesc, în acest

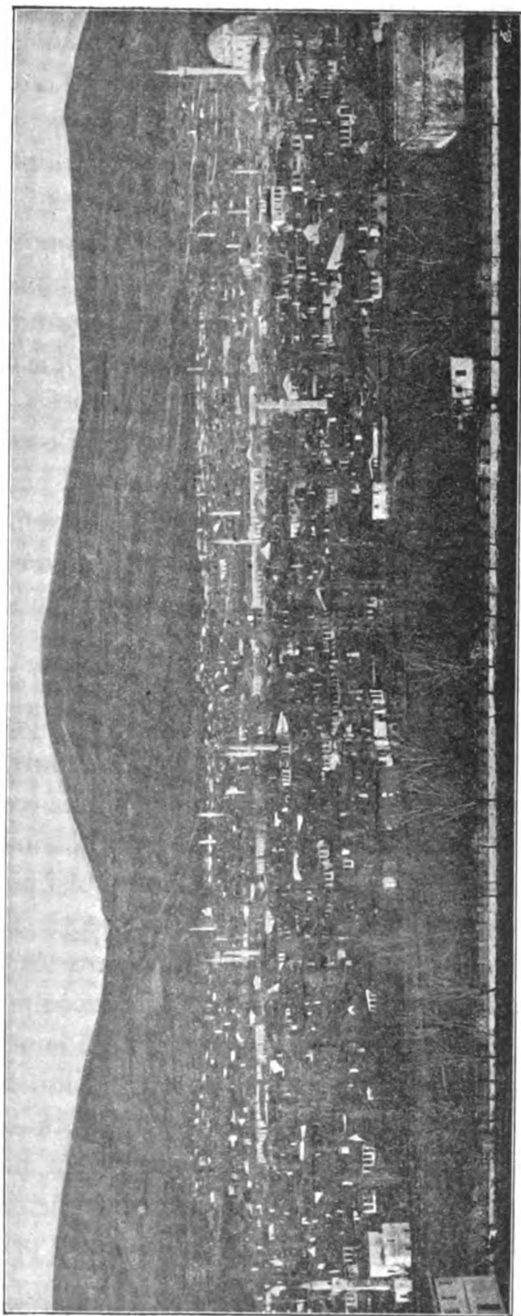
oraș, mulți oameni cu cultură, mulți cu averi însemnate și cu numi mari în imperiu. Bitule este considerat cu drept cuvênt ca centrul Macedoniei și ca un punct strategic de o foarte mare însemnătate. Toate drumurile de către Albania de nord și de sud, de către Epir, de către Salonic, de către Bulgaria și Serbia se tae în Bitule. Afară da aceasta, chiar așeḑarea acestui oraș, cu o rodnică și deschisă câmpie în față, acoperită la rĕsărit de masivul Murihova, și cu puternicii munți în spate, presintă o posiție tare, cu mare putere de resistență, mai ales către nord.

Școlile turcești din Bitule sunt numeroase și bine îngrijite și dau cunoșcințe pe fie-care an la un mare numĕr de tineri și de copii. Ca scoală superioară este un liceu numit de Turci *Mehtep-Itadiè*, adecă scoală preparatoare civilă. Deosebit de aceasta mai este un gimnasiu numit *Mehtep-Rujdiè*. In Bitule au Turcii și o scoală militară cu gradul de liceu numită *Mehtep-Arabiè*, opt scoale primare: *Mehtep-Iptadiè* (= scoale începĕtoare) pentru băeți și o scoală primară de fete. Geamiile sunt două-zeci-și-patru la numĕr.

Bulgarii au un gimnasiu de băeți și unul de fete, ambele cu internate și vr'o cinci școli primare; ear Armânii grecomani au un liceu de băeți, unul de fete și cinci școli primare, toate subvenționate de silogul și guvernul din Atena. Armânii «curați», adecă cei veniți la Armânism, au un liceu cu 7 clase de băeți și cu internat, o scoală primară de băeți, o scoală primară de fete și o scoală normală de fete cu internat. Liceul și scoala primară de băeți se găseau în casa Lazariților cu chirie, ca și internatul liceului; ear scoala primară de fete se găsea tot cu chirie într'o casă particulară, ca și scoala normală de fete și internatul ei. Se vede deci că Armânii «curați» nu au localuri de școli proprii, și nu au nici biserică aici. Armânii grecomani, din contră, au foarte frumoase localuri de școli, și de curând au ridicat pentru

o scoală reală, o mare și importantă clădire cu veniturile averei rĕmase pe urma rĕposatului Musicu. Aceștia au și un Arhiepiscop, care poartă titlul de *Exarh al Pelagoniei și al toatei Macedonii-de-sus*. Evreii au patru sinagoge. Bulgarii au la marginea orașului o singură biserică, sau mai bine un paraclis, despre care s'a vorbit mai sus, când s'a descris călĕtoria de la Pĕrleap spre Bitule

In Bitule am întâlnit și câțiva Armâni din Bosnia, veniți după negoț. Aceștia se aseamănă mult cu Voscopolenii și

Incă o privire asupra orașului Bitule.

cu Gramoșteanii, și sunt întreprindĕtori și buni industriași. *Victor Deville* vorbind despre acești Armâni Bosniaci zice: «Les «Tsintsars de Bosnie sont aussi actifs et entreprenants. Ils excel-«lent surtout dans la fabrication d'objets de filigrane et d'or-«fèvrerie». [1]) Cei mai mulți dintre vestiții lucrători de filigene dela Veneția sunt Armâni din Bosnia. Se mai găsesc Armâni și în Herțegovina. Nu m'am putut informa asupra numĕrului lor, totuși se spune că în amĕndouă aceste țări ar fi destul de numeroși, că sunt rĕspândiți și la munte și la mare, că au o bună situație economică, și că în orașele și târgurile pe unde se află ei alcătuesc clasa cu avere și influență. S'ar cuveni ca și Armânii Bosniaci și Herțegovineni să fie cercetați și numĕrați. Despre cei din Serbia, din Bulgaria, din Grecia și din Rumelia-Orientală, tot avem oarecare cunoșcințe, mai mult sau mai puțin complecte, ear despre Armânii din Bosnia și Herțegovina cunoscințele noastre ne sunt cam prea puține.

Să trecem la datinile de la moarte, de după moarte, dela îmormêntare și la credințele despre spirite și supraviețuirea sufletului, atâtea lucruri menite a ne întregi cunoașcerea vieței intime a poporului armânesc. Indată ce se perde speranța că un om va mai scăpa de boală, familia cheamă pe preot spre a citi, a confesa și a împărtăși pe bolnav. Unii fac *efcheliu* (= s-tul maslu) cu trei preoți, alții fac agrăpnii (privigheri) la biserică. Maslul acesta de înaintea morței se face numai cu trei preoți, ceeace aminteșce pe S-ta Treime, ear nu cu doi sau cu unul. Femeile, dacă sunt în timpul menstruației, nu pot să asiste, ear toți ceilalți, bĕrbați și femei, carii nu sunt împedicați de nimic a asista la acest maslu, sunt ținuți de datine de a fi postiți și în haine nouĕ și curate. In timpul agoniei toți cei dimprejur păstrează o tăcere adâncă și nu le este ertat a comunica decât prin semne Când mu-

[1]) *Manuel de Geographie commerciale.* Etude économique des différantes parties du monde. Paris, 1893, vol. I, pag. 307.

rindul se luptă între viaţă şi moarte, sau cum zic Armânii: «când'şi'nchiseaşce calea lui» adecă: când începe a se porni, cei dimprejur îl întind cu picioarele spre rĕsărit, aprind o lumânare de ceară la capul murindului şi de asemeni aprind candela dela icoană. Dacă agonia durează prea mult, atunci se trec murindului câţi-va bani prin mână, bani ce apoi se împart numai-de-cât pe la săraci, căci se crede că el a rĕmas cui-va dator şi de aceea se chinueşce şi nu poate să'şi dea uşor sufletul. Tot cu acest scop se mĕsoară cu pânză de casă de mai multe ori lungimea corpului celui care moare, ear pânza aceasta se dărueşce la săraci, pentru că astfel să fie plătită datoria ce uitase sau nu voise să plătească, şi se împarte şi făină şi sare. Cei din familie se închină necontenit şi fac mĕtănii ca să se uşureze moartea. Când murindul aiurează, se crede că vorbeşce cu spiritele, şi mai ales, că protestează în contra celor necurate, care îl învinovăţesc şi voesc să-l ia cu ele în iad.

După ce murindul îşi dă sufletul, îndată i-se leagă fălcile şi i se închid ochii; apoi i se spală capul, i se tunde şi peaptănă pĕrul şi i se rade barba. Dar dacă mortul este o femee, nu i se împletesc cosiţele, pentru ca să nu aibă greutăţi înaintea judecăţei de apoi, înodându-i-se norocul. După ce mortul se îmbracă cu hainele cele mai noi, se aşaḑă pe un aşternut în mijlocul camerei, tot cu picioarele spre rĕsărit, apoi i se pune pe buric o călată (o lumânare de ceară făcută ca o cealma înaltă), o candilă şi o icoană. Celor avuţi li se aprinde şi la picioare o lumânare de ceară. Odată terminate aceste d'întĕi datorii, rudele se îmbracă în haine negre; femeea mortului însă — daca a fost însurat, şi dacă ea e tînĕră — se îmbracă cu haine în mătase în culori deschise, şi le poartă până ce se întoarce dela îmormêntare, când, se îmbracă şi ea în doliu. Toate cele-lalte femei, vecine şi rudenii îşi acopere capul, în semn de doliu, cu un *caftan* (= maramă sau barij) negru, ear bărbaţii şi băeţii îşi acopere fesul cu un voal negru.

După ce îmbrăcarea în negru se termină, toată familia se așeadă în jurul mortului și începe bocirea. Femea cea mai în vrâstă începe a *arabdasi*, adică: a boci, a zice în bocet cuvinte mișcătoare, privind pe încetatul din viață, pe un ton prelungit și funebru. In bocetele acestea este imagasinată mai toată psihologia și metafisica poporului armânesc; în ele se oglindesc în chip clar credințele despre nemurirea sufletului, despre trecerea pe lumea cea-laltă, despre rĕsplata binelui și pedepsirea rĕului făptuit în viață, despre călăuzirea în spre cel-lalt tĕrêm a unui suflet tînĕr și neesperimentat de către sufletul unui om mai bĕtrân, cunoscut ca bine-făcĕtor. Tot în aceste bocete, din care unele sunt comori de poesie, și de iubire, și de adânci sentimente, se oglindesc credințele despre felul vieței, sau mai bine: a supraviețui sufletului, despre natura fericirilor și suferințelor de dincolo; în fine, în bocete mai mult decât în toate cele-lalte manifestări poetice ale inimei, ale minței și ale credinței, poporul armânesc, adecă fidela și sfânta femee armână, a vĕrsat toate bogățiile bogatei ei naturi de mamă devotată, de soră gingașă și de soție statornică până la moarte. Dar cât de greu e a le culege, căci femeea care e să le spue își amintesce de vr'un mort iubit — și cine nu are unul? — și de odată începe a plânge cu atâta foc, încât e imposibil a mai scri ceva. Totuși, ar trebui chiar soțiile institutorilor și profesorilor armâni să se ocupe cu adunarea acestor mărgăritare, pe care moda nouă începe a le călca în picioare. Când femeea care *arabdaseașce*, obosesce și face o pausă, toți cei din casă pornesc de odată cu bocetele lor. Dacă, bună-oară, femeea care plânge, este mama rĕposatului atunci de obiceiu ea zice:

Ah! lai hiilu a m̃eu...
Cum di asbuirași?!
Ti măta nu'ți fu m̃ilă?
Nu te minduiși?!*)
Cum di'ți alăsași
Vruta a ta muliare...

*) gândiși

Și luceafirli *) a tei?! *) copiii
Cu care ti năiriși *) *) te certași?
Di dit lume îm̃i fugiși!
Ah! laia di mine...
Cu care mĕ alăsași?
Ṽino! vrutlu a m̃eu...
Toarnă-te dit cale....
La scumpa a ta dadă! *) *) mamă
Ṽino nică ună oară
Ahâte inim̃i nu pliguea! *) *) nu răni
Tine fugi la alți soți
Și noi școreți*) singuri ni alași! *) părăsiți

Adecă: «Ah nenorocitul meu fiu cum de sburași? De maică-ta nu'ți fu milă? nu te gândiși? Cum de'ți lăsași iubita ta soție și pe luceferii (= copilașii) tĕi? Cu cine te certași, de părăsiși lumea? Ah! nenorocita de mine... cui mĕ lași? Vino, iubitul meu... întoarce-te din cale la scumpa ta mamă! Vin încă odată... atâtea inimi nu răni... Te duci la alți soți ear pe noi ne lași singuri și părăsiți!» Și îndurerata mamă își sfârșesce bocirea plângeros și prelungit. După ea vin cele-lalte femei: rudele și vecinele, la rând. Rudele bocind zic:

Scoal-te frate
Că ṽin să-m̃i te veadă
S'ti 'ntreabă cum ți ești *) etc. *) ce mai faci

ear femeile care intră în casa mortului rĕspund:

Ah! măratlu
Hristoulu să-l liartă! *) *) să'l erte

și depun lumînările de ceară, ori florile, ori ramurile de cimi-șir ce aduc cu ele. Apoi se așeadă în preajma mortului. Până la îmormêntare vin pentru *parigorie*, chiar femei străine, aducênd flori și lumînări de ceară. Unele vin mai numai pentru a audi pe altele cum arabdisesc. Când sosesce vre o femee căria de curând i-a murit o ființă iubită, se pune lângă mort

și îndată ce o altă femee sfârșeșce de a boci, atunci începe ea a arabdasi, însărcinând pe noul rĕposat să se întâlnească cu mortul ei, să'i ducă multe complimente, să'i spue că i-a vĕḑut mama și rudele jălite și cernite, și îl roagă călduros să fie prietin cu mortul ei, să nu'l lase singur și să'i mai aducă aminte «di scunchili a lor» etc. Femeile, care bocind, au darul de a mișca inimile fie prin simțirea ce pun în cuvinte, fie prin durerea ce pun în intonarea celor zise, sunt vestite și căutate. Unele femei, în durerea lor, improvisează bocete pline de o adevĕrată și adâncă poesie. — Dacă mortul este un tiner, în bocete se laudă caracterul și bunătatea lui, el e rugat duios să se scoale căci lumea vine la logodna lui, ba chiar e nuntă în casă și mireasa îl așteaptă. Nuna care ar fi fost să'l cunune îi aduce o frumoasă cunună de flori, pe care i-o și pune pe cap. In asemenea împrejurări femeile găsesc cuvinte și intonări atât de mișcătoare, încât toată lumea plânge cu lacrimi abundente. Un inel și o monedă de aur (de patru galbeni) se pune pe peptul mortului în semn de logodnă. Unele femei aduc dela biserică cununiile de argint, ce servesc la însurători, și le pun la capul mortului. Dacă mortul este o fată mare i se aduc de asemeni cununiile ca la o mireasă. Bărbații carii vin pentru condoleanțe, trec într'o cameră reservată pentru ei și li se oferă câte o ceașcă de rachiu, ear femeilor, la mort, nu li se oferă nimic. Toți sunt ținuți a vorbi puțin și a alege subiecte menite a mângâea și a mai înviora pe întristații casei.

Mortul stă espus acasă timp de 24 de ore. Noaptea femeile veghează, ear mortul se acopere cu *zăvon* (= giulgiu). Pânza ce rĕmâne dela tramba din care s'a tăeat giulgiul se leagă de fiarăle ferestrei unde rĕmâne atârnată trei zile, când apoi se spală. Femeile casei prepară grâul fiert, adecă coliva în două farfurii, gătesc pânea și brânza de împărțit la mormênt, sau măslinele, dacă e zi de post. Dacă mortul e un tinĕr, pe coliva dintr'o farfurie se pune zahar, ear pe cea din a doua farfurie, ce remâne celui care conduce cortegiul, nu se pune de loc

zahar. Dacă mortul e mai în vrêstă, atunci colivele din ambele farfurii sunt fără zahar. Se pregăteşce o sticlă în care se amestică vinul şi unt-de-lemnul ce este să fie vêrsat peste sicriu. In gura mortului se pune o monedă de argint, spre a plăti cu ea pe acela care îl va conduce pănă la raiu, unde S-tul Petru stă cu cheile în mână. Armânii din Albania și cei Olimpiani pun în mâna mortului această monedă. Când cine-va plânge prea mult pe urma unui mort, spiritul îi apare atunci în vis şi'l roagă să nu mai plângă, căci lacrimile vĕrsate s'au făcut un lac mare și ast-fel spiritul este împedicat în drumul lui spre raiu. De asemeni un suflet se arată în vis chiar unui străin pe care îl însărcinează să îndemne pe ai lui de a da milă pe la sĕraci, spre a găsi îndurare la Dumnezeu pentru păcate. Când mortul e să se ridice spre a fi dus la îngropare, în mijlocul odăei unde a stat aşternutul cu cadavrul întins pe el, și după ce se ridică aşternutul, se pune o pâne și o peatră, care rĕmân pănă la întoarcerea dela biserică. Inainte de a sosi ora plecărei la îmormêntare se aduce cosciugul, care trebue să stea cât-va timp rezemat de casă. După ce preoţii vin şi cadavrul se aşeaḑă în sicriu, se aleg patru bărbaţi, carii trebue să fie de aceaşi vrâstă cu rĕposatul, și carii îl duc pe mâni sau pe umeri pănă la mormênt. Pentru această osteneală și spre amintire, fie-care dintre cei patru bărbaţi primesc câte o batistă, sau câte un *caftan*. In drum, pe la rĕspântii, cosciugul se aşeaḑă jos, când rudele încep a plânge din nou. In fie-care dată când sicriul cu mortul se pune jos, lumea zice «că lia lertare di loc» adecă, că îşi ia ertare de la pământ, că se împacă cu pămêntul, care ştie toate păcatele oamenilor trăitori şi făptuitori pe coaja pămêntului. Băeţii carii poartă prapurile și crucele, ce precedează convoiul, sunt dăruiţi şi ei cu câte o batistă. Imediat după sicriu urmează familia şi rudele mortului, ear femeile sunt sprijinite de braţ. Mai toţi cei din convoiu se întrec a purta cât de puţin sicriul pe mâni sau pe umeri, sicriu care în tot drumul rĕmâne descoperit, şi numai când se scoboară

în mormênt, atunci se acopere cu capacul. Clopotul de moarte sună necontenit, până ce cortegiul ajunge la biserică, unde, după ce se face citirile de către preoţi şi după ce se ţine un cuvênt asupra vieţuirei şi făpturei rĕposatului, apoi i se dă ultima sărutare. Rudele şi amicii fac mai ântĕi trei cruci şi trei mĕtănii, sărută fruntea mortului sau mâna dreaptă, şi iarăşi fac alte trei cruci şi trei mĕtănii. Cei cari nu pot săruta un mort se apleacă şi sărută icoana de pe pieptul rĕposatului. După ce cu toţii îşi iau rĕmas bun prin ultima sărutare, se ridică cosciugul şi se duce la mormênt. Preotul face cunoscuta rugăciune, varsă peste sicriu vinul şi untul-de-lemnul, ia de asemeni o mână de pămênt de aruncă în groapă; ceea-ce fac apoi şi rudele şi amicii. In aceaşi groapă se pun şi oasele ce s'au găsit la săparea ei, oase ce nu se pot desgropa decât după trecere a trei ani.

După îmormêntare toţi se duc la fântâna bisericei de 'şi spală mânile, apoi gustă din colivă şi primesc câte o bucată de pâne şi brânză sau măsline «pentru ertare». La întoarcerea acasă se umple un pahar cu apă şi unul cu vin şi se pun pe cămin, căci se crede că mortul, care nu a plecat încă de tot din lume, mai vine să'şi vadă casa şi pe ai sĕi şi că poate să fie însătoşat. Aceste două pahare se umple în trei sări de-arândul. Cei mai mulţi carii au alcătuit cortegiul mortuar se retrag după îmormêntare, ear rudele şi amicii mai de-aproape se întorc la casa mortului, unde, la intrare, îi aşteaptă un membru al familiei care le toarnă pe mâni apă, de-asupra unei căţui cu cărbuni aprinşi. Apa cădênd în căţue, cărbunii se sting, ear cei cărora se toarnă pe mâni, zic: «Hristos să-l erte». Drept în locul unde fusese întins mortul pe aşternut, şi unde după ridicarea lui se pusese o pâne şi o peatră, se întinde un *sofra-peşchir* (= faţă de masă) şi se aşeadă jos masa, şi între alte mâncări se pune şi o farfurie cu colivă, în care este înfiptă o lumânare de ceară. După ce preotul bine-cuvintează masa, lumea începe a mânca.

Trei zile, după ducerea mortului la îmormêntare, nu se spală nimic în casa mortului, nu se lucrează nimic, nici se mătură, cum este datina și la noi, Românii din țările Dunărene, spre a nu se *mătura* încă cine-va din casă. In a treia zi familia reposatului duce la biserică o farfurie de grâu nefiert, care rĕmâne patru-zeci de zile în fața altarului. In grâu este înfiptă o lumânare de ceară, ce se schimbă regulat în fie-care zi dimineața și seara până la sfârșirea celor 40 de zile. De asemeni în timpul acesta se aprinde zilnic câte o luminare de ceară la mormêntul rĕposatului, pentru ca sufletul lui să nu rĕmâe în întuneric. Preotului i se plătesce 40 de «liturghii», nu însă toate de-odată, ci de patru ori câte zece. Pentru oficiarea îmormêntărei și pentru «sărădare» se mai plătesce preotului 15 lei turcesci, adecă 3 lei de-ai noștrii. Se fac *arăzi* (= parastase) la 3, la 20, la 40 de zile și la 3, la 6 și la 9 luni, ear la fiecare trei luni se împart «piscure» (=prescuri) pe la rudenii și amici. Prescurile servesc și drept învitare pentru seara aceea și pentru dimineața următoare la biserică, unde se împart și lumînări aprinse și unde se citesce pentru liniștea sufletului rĕposatului. După ce se termină citirile la biserică, cei carii au primit *piscurile* și deci erau invitați, merg pe la casa mortului pentru *parigorie*. Toate datinile acestea de după îmormêntare, amestecate cu datoriile către memoria celor rĕposați, Armânii le numesc cu un cuvênt: *arăzi*. In ajunul sĕrbătorilor mari familia mortului imparte *pite* pe la cei cunoscuți, și mai ales pe la cei de aceeași vrêstă cu rĕposatul.

La *Rusalii,* toate familiile care au perdut vr'un membru al lor, fac *pite*, ce în această ocasie se numesc: «plăçinte» și le duc pe la morminte, unde femeile și le schimbă între ele «pentru ertare». Se crede că în ziua aceasta toți morții se satură. Dacă o femee neglijează datina aceasta, atunci celelalte femei îi impută cu asprime că «și-a lăsat flămânḑi morții familiei ei». Tot în ziua de Rusalii se împart «stamne» (=oale și ulcioare) pe la cei de aceeași etate cu rĕposatul. In Bitule, de Rusalii,

se duc la morminte tave cu peşce, «mărcat» (=lapte acru = iaurt), pâne, brânză, orez cu lapte, rahaturi, pite, vin, etc. şi plâng mult şi mănâncă şi beau iarăşi mult femeile în această zi. La «*cârleagă*», cu o sĕptămână înainte de lăsatul sĕcului de carne, adecă în sĕptămâna numită la noi *harţă*, ear la Armâni *harţi-vurţi*, se cântă la morminte şi se împart pite şi cocoşi şi găini fripte. Toate aceste griji pentru mormintele morţilor şi pentru «hrănirea sufletelor» femeile armânce le esplică zicĕnd: Mortul are de făcut lung drum până pe ceealaltă lume şi din-când-în-când, privind înapoi, îi vine poftă să guste din ceeace mânâncă ai sĕi pe lumea aceasta; mortul se înveseleşce când vede că ai sĕi îngrijesc de el şi nu l'au uitat, şi se laudă înaintea celorlalte suflete, că este iubit de cei rĕmaşi în urmă, ear morţii aceia de carii urmaşii nu îngrijesc sunt trişti şi amărîţi.

Să mai aducem şi credinţele Armânilor privitoare la felul vieţei de dincolo a sufletului rĕposaţilor. După concepţiune, adecă înainte de naşcere, spiritul se coboară din cer şi intrând în fĕt îl însufleţeşce. Sufletul unui copil mort înainte de a fi botezat, precum şi sufletele oamenilor drepţi şi buni, dar cari nu au fost creştini şi deci carii au trăit în neştiinţă, merg pe cealaltă lume rătăcind mereu, fără a putea găsi raiul şi deci fără a putea gusta din fericirile de dincolo. Aceste spirite nu sufĕr pedeapsa iadului, însă rĕmân străine de fericirea din paradis. Sufletele oamenilor rĕi sunt condamnate la torturele iadului, şi ocăresc şi blestemă pe cele bune. Sufletele celor carii au murit cu răni, şi nu au fost spĕlaţi cu vin şi cu unt-de-lemn devin *vurculaçi*. Când cine-va este ucis, sau lovit, sau rănit sângele curs se spală numai decât, căci şi din acest sânge poate rĕsări un *vurculac*. Când la mormênt se vede vr'o gaură sau vr'o deschiḑĕtură, se crede de asemeni că sufletul celui mort s'a făcut *vurculac*, şi lucrul acesta se aduce de îndată la cunoscinţa familiei mortului. Atunci se pune la foc o căldare mare cu apă şi, după ce apa se înfierbântă bine, se toarnă în mormênt pe

gaura sau deschiḑĕtura descoperită, și se crede că atunci «vurculacul creapă» «se stinge» și nu mai esă spre a speria pe ai sĕi, sau a face alte rĕutăți. Operația aceasta se face numai sâmbăta și nu în altă zi. Credința în *vurculac*, numit pe alocurea și cu terminul slavon *vampir*, este foarte rĕspândită la Armâni. Se crede că ziua vurculacul, stând în mormĕntul lui, are forma de «foale» adecă de burduf umflat, ear noaptea își ia înfățișarea de om rĕu și, eșind din mormĕnt, pornesçe să facă rĕutăți și să îndeplinească rĕsbunări.

In momentul morței, Arhanghelul Mihail stă de-adreapta murindului, ear dracul stă de-a stânga. Ângerul păzitor stă la cap. In clipa eșirei sufletului, dracul face toate sforțările spre a avea la stânga sufletul celui care espiră și astfel a'l câștiga și a'l duce în iad, ear Arhanghelul Mihail împedică pe drac în această stratagemă. Când murindul se chinue și nu poate muri, Arhanghelul își întinde sabia peste el și atunci acesta îndată își dă sufletul. La Albanovalahi și la Epiriați esistă credință că murindul își dă sufletul prin faptul că Arhanghelul Mihail tae cu sabia capul celui care moare, și deci sângele mortului se risipesçe și stropesçe toate obiectele din casă, de aceea peste trei zile dela îmormêntare se spală, departe de casa mortului, toate rufele din casă, și chiar camera în care a avut loc încetărea din viață se văruesce din nou. Meglenii cred că ênsuși Arhanghelul Mihail conduce sufletul pe ceea-lume. La Olimpiani este credință că sufletul nu se ridică de-odată în cer, ci planează în aer 40 de zile, în care timp se duce prin toate locurile, pe unde a fost cât a trăit; ear după împlinirea acestor 40 de zile se înalță în cer, unde e raiul, căci iadul e pe pămênt. La Albanovalahi sau Arnăucheni se crede că sufletul unui om botezat nu se poate preface în *vurculac*, ci numai acela al unui nebotezat. De aceea la Albaneji și la Albanovalahi esistă credința că sufletele Turcilor se scoală și es din mormênt și se povestesçe că, pe când se ducea la groapă un Turc, pe drum prefăcêndu-se în mis-

treţ, a sărit din sicriu şi a fugit în pădure. In unele comune din Albania şi Macedonia nici nu se mănâncă carne de mistreţ din causa credinţei că mistreţul ar fi o reîntrupare a Turcului. Se mai povesteşce că nişte vênători împuşcând odată un mistreţ, au găsit la «degetul dela piciorul drept de dinainte (?!)» un inel de aur, ceea-ce dovedeşce că acest mistreţ era reîntruparea unui Turc, de oare-ce Turcii se îmormêntează cu un inel în degetul dela dreapta. In unele locuri, ca şi la noi, Românii din ţările dela Dunăre, se păzeşce cu mare luare aminte ca să nu treacă vr'o pisică peste cadavru, căci atunci sufletul se face *vurculac*. La Voscopoleni, se împarte la mormênt şi mere, pere, gutui, pentru ca mortul să ducă poame la morţii mai de de-mult. Se obicinueşce în unele părţi ale Macedoniei a se pune mortului bumbac în gură şi în urechi. Noaptea, femeile care priveghează cadavrul, nu trebue să plângă, căci nu este a bine.— Unele din aceste credinţe şi datine ce ţin de îmormêntare, moarte şi de vieţuirea de dincolo a sufletului le-am vĕdut şi cules eu ênsumi, ear pe altele le-am adunat prin îngrijirea d-lui I. Ciuli directorul liceului român din Bitule şi a d-lui D. Lăzărescu-Lecanta, fostul director al gimnasiului român din Ianina.

XVII.

NUMĔRĂTOAREA VOSCOPOLENILOR: ORAŞELE ŞI COMUNELE DEJA CUNOSCUTE. BUF, FLORINA, OSTROV ŞI VODENA. VOSCOPOLENII DIN ORAŞELE MAI MARI. FĂRŞEROŢII DIN TRACIA. NEVESCA ŞI ÎMPREJURIMILE. CLISURA, CASTORIA ŞI SEATIŞTEA. CÂTE-VA CUVINTE DESPRE ARMÂNII ŞI ROMÂNII DIN BULGARIA, RUMELIA ŞI SERBIA.

Să ne reîntoarcem acum la numĕrătoare poporului armânesc și să luăm tribul Voscopolean, a căruia caracterisare am făcut-o deja în rêndurile de mai sus. O sumă de orașe și comune Voscopolene sau cu Voscopoleni împreună-trăitori și cu alte naționalități fiindu-ne cunoscute, de aceea populația lor armânească o putem ușor numĕra și aduna.

Kalkandelen sau Tetova are 630 locuitori armâni; *Cumanova* 520; *Scopia*, pe turceșce Üskiub, 1.880; Kiupriuliu sau *Veles* 2.270; *Istib* 2.060; *Cociani* 2.500; *Perleap* 1.100; *Trestinic* 400; *Crușova* 14.500; *Strumnița* 300; *Melenic* 2.160; *Nevrocop* 970; *Tĕrrnova* 5.500; *Magarova* 4.800; *Gopeș* 4.670; *Moloviștea* 4.880; *Bitule* 15.500, – deci, până aici avem în totul 64.640 de suflete din tribul armân voscopolean, fără a socoti pe Voscopolenii rĕspândiți în o sumă de sate mici numite deja, ca Birina, Leri etc., pe familiile dela Venețiani-Gradsco, precum pe familiile găsite la dife-

ritele hanuri întâlnite în călĕtorie. Dintre locuitorii Armâni ai orașului *Gheorgea* 1.000 sunt Voscopoleni; în vechiul oraș *Voscopol*, în *Nicea*, *Grava*, *Pogradeț*, etc. sunt 8.150 Armâni; în *Ohrida* 2.350, în *Beala-de-sus* și *Beala-de-jos* 5.480; în *Struga*, *Velesu*, *Podgorița* 550; în *Iancovĕț* 1.860; în *Resna* 2.070 de locuitori Armâni. Deci pănă aici 86.100 de Voscopoleni, aflători în orașele, comunele și satele ce am cunoscut deja. Să-i cercetăm acum și prin locurile despre care nu s'a vorbit mai sus.

Plecând dela Bitule spre sud, pe drumul de pe coasta resăriteană a muntelui Suhagora sau Nereca, al cărui vîrf este Peristera, după ce se trece pe lângă satele Christofor, Bistrița, Vilușane, Clăbușica, etc. se dă de orășelul *Buf*, în care se găsesc 80 de suflete de Voscopoleni și vr'o 60 de Fărșeroți. Mergênd încă mai la sud să dă de orășelul *Florina*, în care locuesc și 450 de Fărșeroți ficsați, carii au o școală română de băeți. Spre resărit de Bitule, Buf și Florina, adecă pe câmpia dintre muntele Suhagora și dintre munții Murihova și Nigea, se mai găsesc încă vr'o 1.500 de Fărșeroți dintre carii unii ficsați prin satele: Vlasena, Armeneva, Gradiștea, Baci, Burca, Zaborojeni, Dogeni, Capașnica și altele. Drept la resărit de Florina, care e așeḑată ceva mai pe câmpie decât Buf, cade orașul *Ostrov* așeḑat pe laturea resăriteană a lacului cu același nume, avênd și 250 de Armâni Voscopoleni; și încă mai la resărit vine orașul *Vodena*, cu 450 de Voscopoleni. Ambele aceste orașe nu au școli române. Voscopolenii din Vodena sunt veniți din Voscopol și mai ales din Nevesca, a cărei populație crește și se îmulțeșce foarte repede. Acest din urmă oraș pur armânesc este unul din cele mai minunate și mai fericite, după cum vom vedea îndată.

Dar înainte de a ne scobori mai la sud spre Nevesca, Castoria, Vlahoclisura și spre alte orașe și comune armâneșci, să căutăm pe Voscopoleni în orașele mari. In *Constantino-*

pole între 15.000 de Armâni, 12.500 sunt Voscopoleni, 1.500 sunt Gramosteani, ear 1.000 sunt Olimpiani. In *Cavala*, port la mare, pe golful Cavala, faţă în faţă cu insula Tasos, tot

Armâni Voscopoleni din Voscopole.

comerciul şi marile capitaluri sunt în mânele celor 2.000 de Voscopoleni, carii alcătuesc floarea oraşului şi carii au relaţii cu casele mari din Marsilia, Liverpool, Londra etc. pre-

cum și cu Egiptul. In *Salonic* dintre 12.500 de Armâni, 4.500 sunt Olimpiani, 3.000 sunt Gramosteani, ear 5.000 sunt Voscopoleni și cu toții împreună alcătuesc, în mare parte viața comercială și industrială a acestui mare port, despre care se va vorbi mai jos pe larg. La nord-est de Cavala, adecă la rĕsărit de fluviul Mesta, se găsesce *Xantia* un frumos oraș cu mai bine de 10.000 locuitori, numit de Turci Eskigè, așeḑat pe rîul cu numele Eskigè sau Xantia, care se varsă în micul golf Kara-Agaci. In Xantia trăiesc 3.800 de Voscopoleni, carii și aici au în mânele lor comerciul și industria. La rĕsărit de Xantia este orașul *Ghimorgina* (pe turcesce Gümürdzina), în care se găsesc 1.600 de Voscopoleni. La sud de Xantia, și dĕstul de aproape de rîul cu acelaș nume, este orășelul *Karasu-Enigè*, adecă *Ianiță de lângă Mesta*, în care printre alte naționalități și mai ales printre Turci, se găsesc de asemeni și 800 de Armâni, tot din tribul Voscopolean. Drept la apus de Cavala este orășelul *Previșta* cu 750 de Voscopoleni; ear la nord de Previșta, nu departe de Drama, este comuna *Ceatalgea*, tot la dreapta fluviului Mesta ca Previștea și Cavala, cu 970 de Armâni-Voscopoleni. In marele oraș *Adrianopol* (pe turceșce Edirnè) printre celelalte naționalități trăesc 5.800 de Armâni, mulți din vechiu aflători acolo, ear alții veniți din Crușova, din Nevesca, din Gopeș, din Melenic și alte orașe Voscopolene. Armânii din orașul *Galipoli* și cei din orașul *Rodosto* (pe turceșce: Tekirdagh) se socotesc la 1.000 de suflete, care se numĕră tot la grupul Voscopolean. In vechiul oraș *Dimotica* sunt 350 de Voscopoleni, în *Sufli* 250, în *Feregik* 300; tustrele aceste orașe și orășele sunt așeḑate în apropiere de fluviul Marița și pe linia ferată ce vine dela Adrianopol și sfârșesce la mare la Dede-Agaci; ear în acest din urmă orășel, *Dèdè-Agaci*, port pe golful Enos, în care se varsă și fluviul Marița, locuesc 400 de Armâni Voscopoleni. In orășelele *Keșan* și *Malgara*, ambele pe stânga fluviului Marița, cu mult la rĕ-

sărit de Feregik şi la apus de Rodosto, se mai găsesc vr'o 600 de Armâni; ear în satele: *Ceabanlu*, *Cealnic* (sau Celnic), ambele pe dreapta fluviului Mesta la nord de Cavala şi la apus de Ceatalgea; şi în satele: *Sacarlikioi*, la nord de Karasu-Enigè, *Narikioi* şi *Cozlakioi*, ambele la nord de Ghimorgina, şi *Tatagik* la nord de Feregik mai sunt iarăşi vr'o 800 de Armâni, pe carii din causă că îi găsim pe aici printre refugiaţii din nefericitul oraş Voscopol, îĭ vom numĕra la grupul Voscopolean, deşi nu ştiu sigur din care anume trib armânesc fac parte. Pănă acum avem deci, din acest trib fruntaş în cultură, în ale comerciului şi în ale industriei 124.250 suflete.

La nord de Malgera sunt două posiţiuni ocupate de Fărşeroţi: *Călivia-de-sus* şi *Călivia-de-jos*, cu 1.500 de suflete; ear la nord de Keşan se găsesc de asemeni Fărşeroţi în numĕr de 2.000 de suflete. In satele *Sulukioi* (sau Sulikioi) şi *Elmali* sunt vr'o 200 Fărşeroţi, ear în Peninsula Galipol şi în munţii Tekir-Dagh, ce alcătuesc istmul acestei peninsule cu poalele lor, Fărşeroţii se găsesc peste tot anul în numĕr de peste 4.000 de suflete. Pe câmpiile, luncile şi poalele de munţi şi coline dela sud de Karasu-Enigè, de Ghimorgina şi de Feregik, adecă pe coastele mărei dela gura fluviului Mesta şi până la gura fluviului Mariţa, se mai găsesc 5.000 de Fărşeroţi, cu numeroase turme. Ei se împart în grupe de câte 100 sau 120 de suflete şi cu 500 sau 600 de oi, pentru ca să se bucure cu toţii de-o-potrivă de bunătatea şi abundenţa păşunelor de prin aceste locuri. Mi s'a afirmat în mai multe scrisori, că în afară de Fărşeroţii arătaţi aici, s'ar mai fi aflând în Tracia ca la 60.000 de suflete încă, rĕspândiţi prin munţii Iailadagh, Kara-Balcan, Kurudagh, Karlükdagh şi prin alte părţi, însă nu i-am luat în socoteala Fărşeroţilor, nu doară pentru că numĕrul acesta de 60.000 mi s'ar fi părut prea mare, căci munte fără Fărşeroţi nu esistă în Peninsula-Balcanică, ci pentru că scrisorile primite

nu m'au putut întări aşa-fel, ca eu să pot esprima cu toată convingerea afirmarea aceasta.

Ne mai rĕmân încă vr'o câte-va centre mari voscopolene de socotit, spre a da numĕrul total al acestui trib. Să începem cu frumosul şi puternicul centru Armânesc *Nevesca* sau *Neveasta*, care astăzi poate, cu drept cuvênt, a fi considerat ca metropola grupului Voscopolean. Pornind dela Florina spre sud, drumul duce peste o ramură a masivului Suhagora sau Nereca şi după puţin ajunge la comuna fărşerotească *Pisuderi*, după ce trece mai ântĕi pe lângă întărirea numită Bigla. Pisuderi are două scoale române, una de băeţi şi una de fete bine populate şi 4.200 de locuitori. Comuna aceasta de Fărşeroţi este aşeḑată pe munte în apropiere de izvoarele rîului Delova, un afluent al fluviului Bistriţa sau Haliacmon. Delova se varsă în Bistriţa lângă micul lac Beliţa, situat la sud de oraşul şi lacul Castoria. La rĕsărit de Pisuderi cad comunele de Gramosteani: Belcamen cu 3.700 locuitori Armâni toţi şi cu o scoală de băeţi română, şi Negovan cu 1.780 de locuitori Armâni şi iarăşi cu o scoală românească de băeţi. O oră şi jumătate la sud de Belcamen şi Negovan cade oraşul armânesc *Neveasta* sau Nevesca, ai cărei locuitori îşi plătesc dările, nu către casa statului, ci către casa Sultanei-Mame. După o veche rânduealǎ a împĕrăţiei soţia legitimă a Sultanului are mai multe comune, oraşe şi târguri, ce îşi plătesc dările către casa particulară a mamei urmaşilor legitimi la tron, a Sultanei-Mame, care are dreptul a întrebuinţa aceste venituri cum crede de cuviinţă. Comuna Neveasta este şi ea un apanaj al Sultanei-Mame, din care causă se bucură de anumite privilegii şi de o cârmuire ce se aseamănă cu independenţa. Comuna aceasta, situată pe munţii Vuci, este pur armânească şi are 6.800 de locuitori veniţi dela Voscopole. Ea este înzestrată cu două scoli româneşci, una de băeţi şi una de fete, conduse de institutori şi institutoare pricepuţi în ale scoalei şi cu tragere de inimă pentru progresul Armânismu-

lui. Această şcoală de băeţi a fost înfiinţată în anul 1875. Ştiind însă Grecii şi toţi clienţii *marei idei panelenice* că Neveasta este un însemnat post al Armânismului atunci născênd, au făcut împotriva şcoalei româneşci cele mai stăruitoare asalturi, dar care până la urmă au rĕmas nerodnice pentru ei. După ce şcoala română de băeţi se deschise şi începu a funcţiona, episcopul grec din Florina, din eparhia căruia face parte şi Neveasta, stărui la autorităţile turceşci, şi, fiind sprijinit şi de consulul grec din Bitule, obţinu nu numai închiderea şcoalei aceştia, ci şi punerea în închisoare a institutorului român C. Ionescu-Chirana, absolvent al liceului S-tul Sava din Bucureşci. Bĕtrânul Apostol Margarit, încă de pe atunci în capul şcoalelor române din Turcia, stărui la Constantinopol şi obţinu dela Marele-Vizir Saafet-Paşa, nu numai redeschiderea şcoalei române din Neveasta şi scoaterea din

Neveasta.

închisoare a institutorului Chirana, ci și un ordin vizirial cu data din *5 Șeval 1295 al Egirei* (adecă: Septemvre 1878) adresat valiilor de Ianina și de Salonic, prin care se lăsa libera învĕțare a limbei române în toate orașele și comunele armânesci din Epir, Tesalia și Macedonia. Eată cum glăsuesce acest ordin vizirial, ce este și astăzi în vigoare pentru scoalele române din imperiul Turciei.

«Inalta-Poartă a fost înștiințată pe de-oparte că Valahii din Epir, din Tesalia, din Macedonia (sangiacul Tricala, vilaietul de Ianina și vilaietul de Salonic) doresc să învețe carte în propria lor limbă și să întemeeze școli, ear pe de altă parte că *clerul grecesc, îmboldit de duhurile întunericului*, împinge pe autoritățile locale, să le pue felurite pedici și chiar să persecute pe profesorii Valahi. Vĕḑênd totuși că în imperiul nostru nu este îngăduit nimărui să împedice mersul și deplina esercitare a cultului și a învĕțământului, veți binevoi a face cunoscut funcționarilor civili, ce aveți sub ascultarea Escelenței-Voastre, că ei nu trebue să apese pe nici unul din locuitori și să nu se împrotivească, fără causă, la esercițiul cultului și învĕțăturei; ear când ar cere trebuința să apere chiar și să ajute pe institutorii Valahi. Despre aceasta am făcut cunoscut prin scrisoare vizirială și Valiului de Ianina, precum prin aceasta vĕ înștiințez pe Escelența-Voastră.

(s.) «**Saafet**».

Orașul Neveasta așeḑat, după cum spuserăm, în munții Vuci, este unul dintre orașele armânesci cele maĭ frumoase din Turcia. Zidirile sunt toate curate și mari, avênd două și chiar trei etage. Locuitorii se înmulțesc din causa liniștitei vieți și a bunului traiu, și de aceea, la câți-va ani, unii din ei pleacă cu familiile și merg de populează și cresc și alte centruri armânesci din apropiere și depărtare. Imprejurul orașului Neveasta, și anume la sud, la nord și la nord-est sunt trei orașe:

Vîrtolam sau Vertalom, *Ecşisu* şi *Zelenii*, în care, printre alte naţionalităţi se găsesc şi vr'o 700 de Voscopoleni; ear la apus de Neveasta şi tot pe munţii Vuci sunt rĕspândiţi, cu turmele lor, mai bine de 1.000 de Fărşeroţi.

Drept la sud de Zeleni şi deci şi de oraşul Neveasta se găseşce puternicul oraş armânesc *Clisura* sau *Vlaho-Clisura* aşeḑat tot în munţi, lângă o însemnată strîmtoare, şi nu departe de un afluent al lacului Ostrovu. Clisura este locuită numai de Armâni, carii aici sunt în numĕr de 8.800 de suflete, dintre carii: 5.800 sunt Voscopoleni, ear 3.000 Fărşeroţi ceva amestecaţi şi cu Armâni din Pind şi Haşia, adecă cu Epiriaţi. Clisurenii au două şcoale române, una de băeţi şi una de fete, precum şi o frumoasă biserică catedrală. In apropiere de Clisura, cam la rĕsărit, prin munţii dintre oraşul de bălciuri Kailar şi orăşelul Emboria, precum şi printre satele Nalbankioi, Hasankioi şi Ineli mai trăesc vr'o 900 până la 1.000 de Fărşeroţi, carii stau în strînse legături de comerciu şi de cultură cu conaţionalii lor Clisureni.

Armâncă din Vlaho-Clisura.

La apus de Vlahoclisura, şi aşeḑat pe un promontoriu al lacului Castoria se găseşce oraşul *Castoria*, a căruia populaţie este un amestec de mai toate naţionalităţile din Turcia. Armânii sunt şi ei aici în numĕr de peste 1.200 de suflete, din tribul Voscopolean.

Scoborând la sud pe şoseaua ce duce la Hrupiştea, intrând apoi în lunca fluviului Bistriţa, şi, lăsând Bogagicu la stânga, ear Lapsişta la dreapa, dăm, după ce luăm drumul

spre sud-est, de comuna armânească *Seatiştea*, care are 2.000 de locuitori din tribul voscopolean, în deosebi de Seatiştenii vechi, adică originarii acestui oraş, carii sunt vr'o 11 000 şi aproape grecisaţi. Dacă nu Seatişteanilor originari, cel puţin Voscopolenilor din nou veniţi le-ar trebui cât de curând o şcoală română, de oare-ce şi ei sunt ameninţaţi de grecisare, sub ochii autorităţilor turceşci, care se vede că nu înţeleg încă pretutindeni paralelismul, ce esistă între interesele imperiului şi causa culturală a Armânismului. Vechii Seatişteni fac parte din tribul Gramostean, la care îi voiu şi numĕra, deşi Pouqueville constată că, încă de pe la începutul veacului acestuia, căpiteniile oraşului aveau sentimente greceşci. Tot aşa de sentimentalisaţi pentru crearea Greciei moderne erau şi Epiriaţii, şi Fărşeroţii, şi Olimpianii ai cărora urmaşi însă se luptă astăzi cu căldură, pentru crearea şcoalelor române şi pentru redeşteptarea naţională şi culturală a poporului armânesc. Urmaşii acelor vestiţi *armatoli* şi *căpitani*, carii 'şi-au vĕrsat sângele pentru independenţa Greciei, adecă pentru o causă care nu era nici-decum a neamului armânesc, au înţeles astăzi că adevĕrata lor causă este sprijinirea din rĕsputeri a esistenţei imperiului Ottoman, pentru ca sub ocrotirea Sultanului să-'şi recâştige perdutul drept, de a se închina lui Dumnezeu şi de a se înţelege cu copiii şi cu soţiile în limba lor strĕbună armânească. Grecisarea Seatiştenilor nu este definitivă de asemeni, căci între ei esistă astăzi şi o partidă care cere cultură românească. De aceea şi eu îi voiu numĕra la Grămosteani, fără să mĕ tem că voiu face o încărcare în socoteli. Oraşul Seatiştea îşi a luat numele dela locul secetos şi lipsit de apă, adecă setoşat, pe care se găseşce aşeḑat. Posiţia muntoasă şi aşeḑarea oraşului acestuia am descris'o deja mai sus după Pouqueville. Bărbaţii şi femeile poartă toţi nume armâneşci. Femeile sunt împodobite cu nişte lungi şi frumoase ştergare, ţesute de ele ênseşi, ştergare, care numai greceşci

nu sunt. Eleganţa femeilor Seatiştene este cunoscută în Turcia. Casele din acest oraş sunt mari, curate şi frumoase, ear locuitorii lui sunt ştiuţi ca oameni veşeli şi glumeţi. Armânii din oraşele şi comunele vecine se încuscresc bucuros cu Seatiştenii pe carii îi ştiu şi îi ţin de Armâni; îndată însă ce i-ar şti sau numai i-ar crede de alt neam, nu s'ar mai încuscri cu ei. D-l I. Caragiani [1]) dă populaţia Seatiştei ca fiind de 15 până la 20 de mii de suflete, dar după informaţiile mele proprii acest însemnat oraş nu are, după cum arătaiu, decât 13.000 de suflete şi anume 2.000 de Voscopoleni şi 11.000 de Gramosteani.

Terminând socotelele asupra grupului Voscopolean găsim cifra de 140.750 suflete, fără să fi luat în numěrătoarea noastră o bună sumă de Armâni din acest trib, rěspândiţi prin atâtea sate pomenite, locuind când cu Turci, sau cu Albanejii trecuţi la Islamism, când împreună cu Bulgarii, fără însă a se încuscri cu ei. Nu cred, prin urmare, că cititorul n'ar găsi cu cale, de a lua cifra de 142.000 ca cea din urmă, pentru tribul Voscopolean, de şi ea este departe de a fi esactă, căci Voscopoleni sunt încă mulţi în Turcia, şi tribul se socoteşce la cel mai puţin 160.000 de suflete, dar eu nu am primit ca bune decât informaţiunile şi notele ce mi s'au confirmat din mai multe părţi şi în acelaş fel.

Din grupul Voscopelean mai sunt încă mulţi Armâni amestecaţi cu fraţi de-ai lor din alte triburi în Rumelia şi în Bulgaria, pe carii în treacět îi vom arăta, tot după informaţiile din faţa locului primite, însă fără a'i lua în socotelele noastre. Un mare numěr se află în *Filipopol*, în *Eski-Sagra*, în *Tatar-Basargik*, în *Şirpan*, în *Şaskioi*, etc., numěr care s'ar fi ridicând peste 16.000 de Armâni din mai multe triburi. La sud-vest de Filipopol este cunoscuta comună Voscopoleană *Peştera* cu mai bine de 2.800 de suflete; ear în apropiere

[1]) *Studii istorice as. Rom. d. Pen-Balcanică*, pag. 113.

și la sud de Peșteră se află satele: *Făina*, *Ostrița*, *Cepelı*, *Crotna*, *Inelı* și altele, iarăși cu vr'o 2.000 de locuitori armâni. Pe lângă stația *Sarambei*, pe linia ferată spre Sofia, la apus de Tatar-Basargik, se mai găsesc patru sau cinci posițiuni ocupate de Armâni. De asemeni în satul Lejani sau Leșani și prin împrejurimile acestui sat se găsesc mulți Fărșeroți și Gramosteani. Tot în munții Rodop din Rumelia, unde se află satul Leșani, se mai găsesc sate armâneșci curate, ear altele cu Bulgari și Armâni împreună-trăitori și anume: *Costandova* sau Costandova, cu 250 de armâni nomadi, însă nu se poate spune de sunt Fărșeroți, Grămosteni sau Epiriați; *Doreova* cu 300 de Armâni, *Otlogea* cu 250, *Por* cu 350, *Eni-Mahala* cu 200 și *Bachița* cu 450. Acești din Bachița sunt Gramosteani, ear cei din Doreova și Otlogea sunt Fărșeroți. In apropiere de orașul Dubnița din Bulgaria pot numi două sate în care Armânii se găsesc în bun numĕr: *Beș-Bunar* pe muntele Rilodagh cu vr'o 500 de Armâni trăitori cu Bulgarii împreună și *Gorna-Bania* cu vr'o 350 de Armâni. Mai la nord la Dubnița cade orașul *Samacov* în care trăesc mulți Armâni. De asemeni mi se scrie că numeroși sunt Armânii la *Köstendil*, la *Radomır* și între aceste două orășele, mai ales prin munții Coniavo.

La *Kucıuk-Kaınargì* (= Șipotul-mic) precum și la *Buiuk-Kaınargì* (= Șipotul-Mare) la *Pasargık* zis de Bulgari Dobriț, se găseșce de asemeni un mare numĕr atât de Armâni, cât și de Români. Orășelul *Cranova*, care cade cam la jumătatea drumului dintre sudul Dobrogiei și Șumla, sau chiar între Mare și Dunăre, e locuit pe jumătate de Români și pe jumătate de Bulgari. Și mai sunt încă multe sate din Bulgaria locuite de Români, precum: *Tatarița*, *Vadomir-din-Vale, Vadomir-din-Deal*, tot pe drumul spre Șumla, *Kadıkioi* și altele. De sigur că, asupra armânilor din Rumelia precum și asupra acelora din principatul Bulgariei, dintre carii mulți se găsesc și în *Sofia* și încă în mai mare numĕr pe valea

Ischerului de-alungul acestui afluent al Dunărei, ar trebui să se facă o cercetare amĕnunţită. Aceştia din urmă, adecă cei de pe Işker sunt Români, ear nu Armâni. Indicaţiunile ce noi dădurăm aici vor putea servi ca puncte de plecare, pentru acei carii s'ar însărcina cu o asemenea cercetare, în care, bine înţeles, atunci nu trebuesc perduţi din vedere nici Armânii şi Românii de pe tot ţĕrmul drept al Dunărei, pe unde ei sunt foarte numeroşi. Nu mai puţin trebue şi se cuvine a se face o amĕnunţită cercetare asupra Armânilor şi Românilor din regatul Serbiei în care ei se găsesc în considerabil numĕr. Notabilii din Belgrad, din Niş, din Caraguevaţ şi alte oraşe mari sunt Armâni, şi averile mari din Serbia se găsesc în mânile lor. Ei ocupă o întinsă parte a Serbiei, precum arătarăm, patru mari ţinuturi şi anume: Kupria, Pojarovaţ, Negotin şi Zaiciar, ţinuturi aproape armâneşci şi româneşci. Dar şi în afară de aceste ţinuturi, ei se găsesc de asemeni în mare numĕr. Cei carii se vor ocupa cu numĕrătoarea Românilor şi Armânilor din Serbia, datori vor fi să nu uite pe *Ţinţarii* din Bosnia şi Herţegovina, despre carii până acum se ştie prea puţin.

Dacă cititorul va fi urmărit cu harta în mână, numĕrătoarea triburilor descrise până aici, se va fi încredinţat deja, că toţi cei carii vorbesc despre Armânii din Turcia de Europa, sunt şi nedrepţi şi neesacţi când se ostenesc a'i arăta lumei că alcătuind grupe şi insule etnice deosebite, separate şi îndepărtate unele de altele. Am vĕḑut că tribul Meglenitilor se atinge de toate părţile cu Armânii din alte triburi; am vĕḑut de asemeni că Epiriaţii din munţii Pindului, din Epirul-de-jos şi de prin alţi munţi şi regiuni se ating cu Meglenii, cu Gramostenii, cu Albanovalahii, cu Olimpianii precum şi cu Voscopolenii. Cât despre aceşti din urmă i-am întâlnit pretutindeni în Turcia Europeană, servind, ca şi Fărşeroţii, de legătură între toate ramurile poporului armânesc. Din descrierile ce vor urma şi asupra triburilor Olimpian, Gramostean,

Fărşerot şi Albanovalah sau Arnăuchean adevĕrul acesta va deveni din-ce-în-ce mai evident, şi cititorul va câştiga convingerea, că numai cei interesaţi şi cei neştiutori sau neîndestul de ştiutori ai lucrurilor din Peninsula-Balcanică, încearcă a nega continuitatea teritorială a triburilor ce la un loc alcătuesc neamul armânesc.

XVIII

MUNȚII GRAMOS SAU GRAMOSTA ȘI FLUVIUL BISTRIȚA. NUMĔRĂTOAREA TRIBULUI GRAMOSTEAN: NICOLIȚA, GRAMOSTA ȘI LINOTOPEA. GRAMOSTEANII DIN NIJOPOLE ȘI DIN ORAȘELE MARI: GHEORGEA, CONSTANTINOPOL, SALONIC ȘI SEATISTEA. FETIȚA, DIMINICU, DENISCU, PELICADI ȘI ALTE SATE GRAMOSTEANE. HRUPIȘTEA, BLAȚA, BELCAMEN, NEGOVAN ȘI ALTE SATE GRAMOSTEANE. SELFIGÈ SAU SERVIE, CASTAÑIA ȘI SATELE DIN ÎMPREJURIMI, NIAUSTA ȘI SATELE APROPIATE, GRAMATICU. TRIBUL SĔRCĂCIANILOR SAU SĔRĂCĂCIANILOR.

Acum vine rîndul grupului Gramostean spre a fi numĕrat. Matca și obârșia acestui trib este puternicul masiv Gramosta, pe care l'am cunoscut cu ocazia descrierei drumului spre Gheorgea și Voscopol. Din muntele Gramosta sau Gramos, izvoreșce rîul Devol ale căruia țĕrmuri și împrejurimi, după cum vĕḑurăm, sunt locuite de Armâni până la vĕrsarea lui în fluviul Ljumi-Beratit și, de asemeni vĕḑurăm, că chiar acest fluviu își urmează cursul prin armânescul ținut al Muzachiei. Tot din muntele Gramosta izvoreșce și fluviul Bistrița, care în loc să pornească spre nord ca Devolul, apucă mai ântĕi spre rĕsărit, apoi se înclină spre sud-est, trecĕnd pe lângă Hrupiștea, Bogacicu, Lapsiștea sau Naselica, Seatiștea și pe lângă părțile locuite de Armânii Venḑi, apoi, între pomenitele sate de Epiriați: Robari, Pi-

niari, Guruna etc., tae printre ramurile rĕsăritene ale Pindului drept spre rĕsărit, şi după puţin apucă spre nord-est pe lângă satele epiriate Velenḑa, Paleocastru, Paleohori etc., apoi mai departe pe lângă oraşul Veria, locuit de Olimpiani, şi merge de se varsă în golful Salonic, după ce trece prin ţinuturi tot armâneşci.

In munţii Gramosta, tribul ce şi-a luat numele de la aceşti munţi avea la începutul secolului nostru trei mari oraşe de câte 35 şi 40 de mii de locuitori: Nicoliţa, Gramosta şi Lintopea sau Linotopea, dar tustrele avură aceeaşi amară soartă ca şi minunatul oraş Voscopol, şi aproape în acelaş timp. Astăzi *Nicoliţa* nu are decât 1.250 de locuitori, *Gramosta* 780, ear *Linotopea* numai 350 de locuitori Armâni. In acest din urmă fost mare oraş sunt şi câte-va familii de Albaneji musulmani, carii însă, ca şi concetăţenii lor Armâni, merg, pe le anumite sĕrbători, la o mânăstire creştină ce se află mai de-vale de Linotopea, şi aprind pe la icoane lumînări pentru liniştea sufletelor acelor Armâni, carii 'şi-au vĕrsat sîngele şi au perit apărând de nenorocire oraşul lor, azi în ruine, ca şi Nicoliţa şi Gramosta.

Armân Gramostean.

Orăşelul gramostean *Nijopole*, de lângă Bitule, ne este cunoscut deja şi ştim că are 3.900 de locuitori, că în *Gheorgea* între cei 5000 de locuitori armâni, 1.000 ţin de grupul Gramostean, că în *Constantinopol* între 15.000 Armâni, 1.500 sunt Gramosteni; că între cei 12.500 Armâni din *Salonic*, 3.000 ţin de grupul ce cercetăm, precum ştim că

în *Seatiştea* avem 11.000 Grămosteni, dintre cei 13.000 de Armâni aflători în acest oraş.

Tot de tribul Gramostean ţin comunele: *Fetiţa*, nu prea departe de Vodena, cu 1.100 de locuitori şi cu o şcoală română de băeţi; *Diminicu* cu 370 de locuitori; *Deniscu*

Familia unui Celnic gramostean din Tĕrrnova.

cu 1.850 de locuitori, ocupaţi cu economia de vite şi cunoscuţi prin minunata urdă ce ştiu a face, şi *Pelicadi*, aproape de Gramosta cu 330 de Armâni Gramosteani. In orăşelele *Darda*, *Bicliştea, Rapsiştea, Bogacicu* şi *Lapsiştea* sau Naseliţa se găsesc ca vr'o 1.750 de Gramosteani împreună-trăitori cu Turci

şi Albaneji; ear în satele: *Areza, Sinica, Chiuteza*, *Zeta* şi *Baban*, toate pe rîul Devol, împreună cu Albaneji trăesc şi vr'o 800 de Armâni, carii ţin tot de tribul gramostean.

La sud de lacul şi oraşul Castoria cade orăşelul *Hrupistea* cu 1.950 de Armâni, înzestraţi cu două şcoli române una de băeţi şi una de fete, şi cu o frumoasă biserică, la îmfrumuseţarea şi înzestrarea căria au contribuit şi câte-va doamne din Bucureşti; ear la sud de marele oraş Vlaho-Clisura se găseşce *Blaţa* (adecă Vlahia) cu 2.480 de Armâni, carii încep a se întoarce cu inima cătră causa culturală a armânismului. Castoria şi Clisura, Hrupiştea şi Balaţa, patru oraşe aşeḑate în munţi şi la încrucişări de drumuri însemnate, alcătuesc un cuadrilater de mare valoare strategică, avêndu-şi faţa către sud şi reazemul pe Castoria şi Vlahoclisura, din care causă el s'ar şi putea numi *cuadrilaterul Castoria-Clisura*. Ca susţinere, acest cuadrilater ar putea avea, în afară de pomenitele comune armâneşci Pisuderi şi Neveasca, încă alte două comune puternice: *Belcamen* cu 3.700 de locuitori gramosteani şi *Negovan* cu 1.780 de locuitori Armâni din acelaş trib, ambele aşeḑate în munţi cumpliţi şi înzestrate cu câte o şcoală românească de băeţi. Intre cuadrilater şi între comunele numite în urmă cad satele: *Vlaca*, *Slivenii*, *Vişana*, *Băbşorii*, *Rodnicu*, *Băbuşi* şi altele cu v'ro 800 de Armâni; în lăuntrul cuadrilaterului sunt sate cu Armâni: *Comanicvu*, *Jupâneşti*, *Cripiani*, *Draliştea*, *Dupianii* etc. avênd 700 de Gramosteni; ear la sud de cuadrilater sunt: *Marcovenii*, *Pecişti*, *Vicanii*, *Servaḑi*, *Şişanii*, *Pelica*, *Coturi*, *Lacomi*, *Crimini*, *Burgaşi*, *Cotili* şi încă alte sate cu mai bine de 2.000 de Gramosteani.

La rĕsărit de Seatiştea pe dreapta fluviului Bistriţa, şi la nord-vest de oraşul olimpiat Livadia sau Vlaholivadia, cade oraşul gramostean *Selfigè* sau Servia cu 2.000 de locuitori [1]);

---

[1]) Gust. Weigand: *Die Sprache der Olympo-Wlachen* etc. Leipzig 1888, pag. 13.

ear drept la sud de acest oraş se află comuna armânească *Castañia* cu 690 de Gramosteani. In apropiere sunt satele: *Neohori*, *Valtu-mare*, *Valtu-mic*, *Crinichi*, *Graciani*, *Paleograciani* şi altele, iarăşi cu vr'o 400 de Armâni pe carii

Armâni din Castañia.

ĭi numĕrăm la tribul gramostean. La rĕsărit de lacul Ostrovu şi la nord de Veria, cade oraşul *Niausta*, sau Niaugusta (adecă Augusta-Nouă), sau Agostos pe turceşce, cu 1.270 de Gramosteani, şi împrejurul acestui oraş sunt satele:

Samarinova, *Cutica*, *Rupanı*, *Vlaha*, *Galaçiana* și altele cu vr'o 460 de Armâni; ear între Niausta și lacul Ostrovu cade frumoasa comună *Gramaticu* sau Gramaticvu, cu 750 de locuitori și cu o biserică românească, și cu o școală de băeți bine populată.

Adunând numĕrul locuitorilor aflați în orașele, comunele și satele de mai sus găsim 47.960, adecă, pentru a avea o cifră rotundă, 48.000 de suflete ce țin de tribul gramostean și pe care o vom păstra ca ultimă.

Fiind însă că ne mișcarăm atâta prin munții dintre Veria, Niausta, Gramaticu și orașul de bâlciuri Kailar, pomenit deja, suntem ținuți a zice câte-va cuvinte și despre un trib armânesc, cunoscut sub numele de *Sĕrcăciani* sau Sĕrăcăciani, trib ce locuește tocmai pe plaiurile și piscurile masivului acestuia numit adesea: munții Veriei. *Sĕrcàcianii* se pare că sunt mai mult Epiriați, de oare ce ei își au origina în marea comună *Sĕracu*, de care s'a vorbit mai sus, de unde s'au espatriat, de mai mult timp înainte și anume: de mai bine de un secol. Ei sunt păstori și conduc foarte numeroase turme de oi și capre, deosebit că au vite mari și cai. Numĕrul oilor și caprelor ce au *Sĕrcăcianii* se zice că ar fi trecênd peste 60.000 de capete; ear numĕrul acestui trib păstoresc, care se va socoti la neamul Fărșeroților, trece peste 14.000 de suflete. Eată ce zice despre ei Aravantinos [1]) la cuvîntul Σαρακατσάνοι sau Σακαρετσάνοι: «Păs«tori trăitori sub corturi, originari din comnna Sacareții (?!) «din ținutul Valtos [2]), de unde strĕbunii, lor *lccuind cu alți «conaționali*, s'au espatriat alegêndu-și viața păstorească. «Printre păstorii cu corturi *din Grecia* se deosebesc trei «feluri: *Sĕrăcacianii*, *Peceanianii* (carii ca cei d'ântĕi se trag «din satele Pestiani din Giumerca) și *símpli Valahi*, cei carii

[1]) Op. cit., pag. 146—147.

[2]) Adică Valtu sau Balta, ținut între Acarnania și Etolia, țări numite altădată Anovlahia, și locuite și astăzi de Armâni.

«s'au espatriat din *Sěracu* și carii sunt mai puțini barbari «de cât cei-lalți nomadi. Deosebiți de aceste trei soiuri de «sus sunt Alvanitovlahii numiți *Garagunizi* sau *Coracunzi* [1]), «carii vorbesc limbele valahă și albaneză și carii sunt mai «barbari și mai sělbatici de cât cei-lalți. *Aceștia arată «o atât de mare aversiune către nația grecească, în cât «Grecii n'au pervenit nici odată să se încuscrească cu ei.* «Acest neam păstoresc și rěsboinic, adecă a acestor din urmă, «locueşce vara prin nişce locuri din Albania, protejat de *Al-«banoturci*, Agale și Bey, cătră carii plătește o dare deter-«minată. Ei sunt în numěr de peste doua mii de familii. In «satele dela *Prcmeti*, *Frașari*, *Costreți*, *Zargani* și altele sunt «destule familii de asemenea Valahi, carii locuesc împreună «cu alții fără a se amesteca. Se mai zice că Albanoturcii, «carii locuesc prin aceste sate și-ar fi trăgênd origina din a-«ceastă gintă (de Valahi) și că s'au turcit cu vr'o câte-va vea-«curi mai nainte.» Din pasagiul acesta vedem că Aravantinos, ocupându-se de Sěrcăciani, vorbeşce în acelaşi timp despre mai multe triburi armânesci, pe care le cam încurcă. Ceea-ce este lămurit e faptul că Sěrcăcianii se trag din comuna *Sěracu*, după cum ne spune și la cuvêntul Συῤῥάκον (vol. II pag. 163—164, tot Chrogr. Epir. etc.) unde ne și arată că emigrarea Sěrăcăcianilor din zisa comună armăneacsă a avut loc în veacul al 18-lea. Cuvêntul *Sacarețiani* nu este decât o metatasă, ear numele de comună *Sacareți* pare a fi mai mult o invenție menită a justifica metatasa Sacarețiani; de și de alt-fel, e drept că în ținutul Valtos, adecă Valtu sau Balta din Grecia, au locuit și locuesc încă foarte mulți Armâni. Confusie face de asemenea Aravantinos între Sěrcăciani și emigrații din comuna Sěracu pe carii îi numeşce «simpli Valahi» «mai puțini barbari decât cei-lalți nomadi»

[1]) De fapt ei se numesc Caraguni, și sunt Albanovlahii sau Arnăuchenii, dar numele acesta se dă și locuitorilor din unele sate ale tribului olimpian.

pe când Sĕrcăcianii nu sunt decât tocmai emigraţii din Sĕracu, căci la cuvêntul Συῤῥάκον spune ritos şi lămurit că: «din Sĕracu în veacul trecut, plecând câţi-va păstori au format ginta nomaḑilor carii se numesc Sĕrcăcianii.» Dar Pe-

Familie armână din Negovan.

ceanianii (Πετσανιάνοι) sau Peţenianii din satele Pestani din *Giumerca*, ce trib armânesc să fie? Numele este atât de asemĕnat cu cel al Pecenegilor! Totuşi mai la vale vom avea ocasia a vorbi despre Armânii aceştia din «satele Pestiani.»

Cât despre *Garagunizi* sau *Coracunzi*, lucrurile sunt lămurite, căci aceştia nu sunt alţii, decât Armânii Arnăucheni, pe carii cei-l'alţi fraţi ai lor îi numesc *Caraguni*, cuvênt ce se zice că ar fi alcătuit din vorba turcească *cara* (= neagră), şi vorba armânească *guna* (= manta sau sarică). Deşi cu alcătuirea aceasta turco-armână a cuvêntului Caragun, nu mě învoesc, nu e mai puţin adevĕrat că numele acesta se dă Albanovlahilor. Vom vedea mai târziu că în Albania sunt sate numite Caraguni şi locuite de Armâni, ear una din peninsulele ce formează Lagunele de Avlona are un promotoriu numit Coracunzi sau Coracunizi.

Caragunii deşi ar fi «mai barbari şi mai sĕlbatici» decât ceilalţi Armâni, dar totuşi ei vorbesc pe lângă limba valahă şi pe cea albaneză, ceeace esplică causa pentru care Pouqueville unde îi întâlnea îi lua drept Albaneji. Foarte preţioasă este mărturisirea că aceşti «sĕlbatici» Caraguni, au atâta aversiune către Greci, încât nu primesc cu nici un chip a se încuscri cu ei, ca unii cari *nu sunt de acelaş neam*, mărturisire făcută de un Grec, şi încă de cel mai mare istoriograf al Greciei moderne. Noi am afirmat în mai multe rânduri că Armânii nu se încuscresc cu alte neamuri, fie ei în Macedonia, fie în Epir şi Tesalia, fie în Albania, cum vĕdurăm că fac şi Caragunii Albanovalahi, şi când lucrul acesta este afirmat şi de Greci, atunci ori-cine poate vedea cât de definitivă ar fi grecisarea Armânilor. Faptul că Armânii au luat o atât de mare parte la crearea Greciei nu dovedeşce că ei nu s'ar fi ştiut pe sineşi de Armâni, sau cel puţin de negreci, ci dovedeşce pur şi simplu că poporul armânesc, orbit, ca şi cel albanez, de fosforicile licăriri ale elenismului, nu îşi înţelegea încă interesele şi nu pricepea, că numai sub părinteasca ocrotire a Sultanului şi la umbra drapelului pe care stă semiluna şi luceafărul, el putea ajunge la libera cultivare a legei lui şi a limbei lui strĕbune, precum şi la deplina lui conştiinţă de fiu, de carne şi sânge

al marelui popor, care a dictat legi, civilisaţie şi cultură lumei întregi. Acum însă, poporul Armânesc, cu toate triburile din care se alcătueşce, s'a desmeticit, a eşit din buimăceala în care il aruncase clerul grecesc şi să ştie pe sineşi de ceea-ce este, de un lăstar crescut din rĕdăcina romană. Acum poporul armânesc a ajuns la conştiinţa lui de neam de viţă latină. Pot de-acum Grecii şi clienţii panelenismului să-i declare şi să-i socotească cât vor voi de Greci, şi pot să zugrăvească charta Turciei de Europa cu culoarea grecească. . . . Atâta mângâiere le-a mai rĕmas.

XIX

NUMIRILE ALBANIEI ŞI ALE POPORULUI ALBANEZ. HOTARELE ALBANIEI ŞI STRÎMTAREA ACESTOR HOTARE DE CĂTRE PRETENŢIILE GRECE, SÊRBE ŞI BULGARE. LACURILE ŞI FLUVIILE ALBANIEI. ÎMPĂRŢIREA ADMINISTRATIVĂ A ALBANIEI ŞI ÎMPĂRŢIREA EI DUPĂ TRIBURI, DUPĂ LIMBĂ ŞI DUPĂ RELIGIE. ISTORIA ÎN SCURT A ALBANIEI ŞI NUMĔRUL ALBANEJILOR. PRODUCŢIUNILE ALBANIEI. RĔZBUNAREA, PLECHESIA ŞI LEGILE LUI DUCAGIN. OSPITALITATEA ŞI RĔZBUNAREA. DORUL DE VITEJIE. CREŞCEREA COPILULUI ALBANEZ. PREOTUL ŞI HOGEA LA ALBANEZ.

E bine ca mai înainte de a arăta şi numĕra tribul Arnăuchean să cunoaşcem Albania, adecă ţara în care trăeşce acest puternic trib armânesc, precum şi pe poporul Abanez cu care Albanovalahii împreună-vieţuesc şi cu care au comune o mulţime de porniri şi virtuţi, precum şi unele datine, superstiţii şi credinţe.

Albanejii numesc ţara lor: *Şchiupnii* sau *Şchiperii*, Turcii o numesc *Arnautluk*, Armânii îi zic *Arbinişie,* ear Grecii: *Alvania.* Albanejii esplică numele patriei lor prin cuvîntul *Şchipe*, care însemnează: aquilă, şi deci Şchiperii, ar fi însemnând *patria aquilelor.* Că poporul albanez e îndrăzneţ şi rĕsboinic, un popor cavaler este neîndoios. Albanejii se numesc pe sineşi *Schipetari*, Turcii îi numesc *Arnaut*, Armânii: *Arbineşi*, ear Grecii : *Arvaniti*. Limba albaneză

(= Şchiup), dacă s'ar scoate din ea elementele turce, armânesci și grecesci, ar rĕmânea neînrudită cu limbele vorbite în Europa, și totuși ea nu poate fi decât limba unuia sau a mai multor triburi ale vechiului popor tracic, care a fost odată rĕspândit peste întreaga Peninsulă-Balcanică, și care el ênsuși nu poate fi decât o ramură a marelui popor al Celţilor, din care făceau parte și Dacii.

Albania, adecă provincia cea mai de apus a Turciei de Europa, se mărginesce la sud cu Grecia și golful Arta; la nord cu Montenegru, Herţegovina și Serbia; la apus cu Marea-Adriatică și Marea-Ionică; la rĕsărit granița Albaniei ar fi o linie, ce ar trece prin coastele apusene ale Pindului, prin munţii Gramosta, prin munţii Petrina, prin munţii Dibrei, pe la Costivar, Üskiup, Kiupriuliu, Priserena și Priștina. Bulgarii însă, pentru ca să cadă Ohrida și Struga în raza pretenţiilor lor asupra Macedoniei, împing Albania la apus și susţin că această ţară ar începe de la vestul Strugei sau, mai bine zis, de la Kiafthan, adecă Pasul Cornului. Sêrbii o strîmtează de la nord, ear Grecii de la sud și susţin că Epirul de jos nu ar ţine de Albania.

Ţara e în genere muntoasă. Cele trei mari lacuri: cel de Scutari, cel de Ohrida și cel de Ianina, pe lângă că întrumuseţează această minunată ţară, o fac să fie foarte avută în pescărie, care se practică și pe coastele Adriaticei și ale Ionicei. Patru mari fluvii cu o sumă de afluenţi udă interiorul Albaniei: *Vjosa* sau Voiusa, care izvoresce din munţii provinciei Zagori și anume de lângă Vovusa sau Băiasa cunoscută nouĕ, și se varsă în Adriatica prin lagunele Gruka, la nord de Avlona sau Valona, trecênd prin provincia armânească Malacastra; *Ljumi-Beratit* sau Semeni, care primesce pe cunoscutul rîul Devol, și, după ce trece prin provincia total armânească Musachia, se varsă tot în Adriatica nu departe de Fieri, pe armânesce Fereca, oraș pur armânesc; *Scumbi*, care izvoresce din munţii Odoniṣta, trece pe lângă Elbasan, pe

lângă Pechini sau Pecheni, şi se varsă în Adriatica la apus de acest din urmă oraş şi la sud de Cavaia; al patrulea fluviu este *Drinul-Negru*, care îşi are izvoarele în lacul de Ohrida şi se varsă în mare nu departe de oraşul Scutari sau Scodra. Cele d'ântĕi trei fluvii curg mai numai printre sate, cătune şi comune de-ale Armânilor, ear pe alocurea udă provincii curat armâneşci.

După împărţirea administrativă a Turciei, cea mai mare parte a Albaniei cade în vilaietele de Ianina şi de Scutari, ear o parte mai mică în vilaietele de Monastir şi de Cossovo. Luată Albania ca un tot, după poporul originar al ei, ea se imparte în Malisia, Ducagin şi Mirdita la nord; Dibra-de-Sus şi Dibra-de-Jos la rĕsărit; Musachia şi Colonia la centru; ear la sud: Ciameria, Liapuria, Zagori şi Suli. Malesia şi Ducagin cuprind o sumă de triburi cu şefii (= bairactari) lor deosebiţi şi cu consiliile (= plechesia) lor independente. Dintre aceste triburi vom numi vr'o câte-va: Hoti, Gruda, Şoşi, Şala, Zadrima, Bĕrdiţă, Mirdita etc. Tribul Mirdiţilor este unul dintre cele mai însemnate, avênd privelegii speciale; ear triburile de la munte sunt Malişi, sau cum îi numesc Armânii: Malisorii. După limba grăită Albanejii se împart în Gheghi şi Toschi sau Tosci. Gheghii se găsesc în Albania superioară şi în o parte din cea de mijloc, Toschii în Albania inferioară, mai ales. După religie Albanejii se împart în musulmani, catolici şi ortodocşi. In Albania de nord ei sunt catolici, în Albania de sud ortodocşi, ear Musulmanii-Albani sunt rĕspândiţi peste toată ţara şi alcătuesc o jumătate din

Albaneză catolică de pe lângă Scutari.

poporul Albanez. Totuşi sentimentul religios la Albanez este puţin desvoltat, ear cel de patrie şi de independenţă este, din contră, aproape singurul îmbolditor în viaţă. Adesea se aude chiar Albanezul din popor zicênd: *fèa Schîupetarît aşt Schipetaria* adică: religia Albanezului este Albania.

In vechime o parte din Albania era cunoscută sub numele de Illyria, ear cea-laltă parte sub numele de Epir. Pe timpul lui Filip II, regele Macedoniei, cădu sub stăpânirea acestui bărbat o bună parte din Albania, ear în timpul lui Alecsandru-cel-Mare se plecâ mai toată braţului acestui puternic cuceritor. După moartea lui Albania redeveni independentă. Albanejii revendică însă în Alecsandru-cel-Mare pe eroul cel mai de frunte al neamului lor, şi nu fără dreptate. Mai târziu regina Teuta, a Illyriei, fu învinsă de armele republicei romane la Alessium, pe la 228 în. d. Christos, şi silită a plăti tribut. Consulul Paul Emilian supuse la 219 în. d. Chr. o mare parte a Illyriei. La 168 în. d. Chr. Paul Emilian Macedonicus, fiul celui de sus, câştigâ celebra bătae de la Pydna; ear pretorul L. Anicius supuse definitiv toată Illyria. Epirul, între anii 295 şi 272 în. d. Chr. era regat independent cu capitala Ambracia. Puţin timp după aceasta deveni republică federativă alcătuită din mai multe triburi, dintre care mai însemnate erau: Chaonii, Tesproţii şi Molossii. La 168 în. d. Chr. deveni şi Epirul provincie romană. In timpul imperiului roman de Orient era împărţit în *Epirus nova,* coprindênd ţara de la gura Drinului până la capul Linguetta (= Glossa) şi *Epirus vetus*, până la

Albaneză musulmană din Scutari. (In interiorul casei.)

golful Patras. In secolul al 13-lea ţara aceasta deveni iarăşi independentă pănă pe la 1432, când fu cucerită de Turci. Pe vremea lui Gheorghe Castriotul, cunoscut în istoria sub numele de Skenderbey sau Skanderbeg, între anii 1447 şi 1466, Epirul făcu parte din principatul albanez peste care a domnit acest rĕsboinic neobosit; ear după moartea lui Skenderbey, Albania toată devine provincie ottomană. Poporul Albanez din Turcia de Europa de astăzi are cel puţin 1.400.000 de suflete. Cea mai mare parte se găseşce în Albania, dar Albanejii sunt numeroşi şi în Macedonia. Ei se găsesc în mare numĕr şi în Montenegru, în Bulgaria, în Dalmaţia şi în Herţegovina. Pe unde se găsesc Armâni se găsesc şi Albaneji şi vice-versa. Numeroşi sunt Albanejii în Grecia de astăzi, unde ei nu sunt elenisaţi încă, şi unde alcătuesc mai mult de $^1/_5$ din populaţia noului regat. Iarăşi numeroşi sunt Albanejii în Sicilia şi în Italia meridională, unde au fost duşi din timpul cucerirei Illyriei şi Epirului de către Romani. O mare emigrare a Albanejilor spre Italia a avut loc şi mai încoace, pe timpul lui Gheorghe Castriotul, ear o alta, tot aşa de mare, atunci când Albania deveni provincie ottomană. Poporul albanez, la un loc, poate fi socotit cu siguranţă la cel puţin 2.500.000 de suflete.

Albanez musulman din Scutari.

Albania are câte-va lunci şi văi destul de fertile. Clima e dulce, în timpul ernei nu ninge, decât foarte rar. In schimb însă earna cad ploi multe, rîurile şi fluviile se umflă şi cele mai multe debordează şi strică semănăturile de toamnă. Din causa aceasta productivitatea ţărei este, în unii ani, foarte

simţitor micşurată. Ceea ce produce Albania am vĕḑut şi când am vorbit despre oraşul Scutari, putem însă aminti aici, că porumbul ei este de o bună calitate, are unt-de-lemn, in şi tutun, precum şi bumbac foarte bun. Unul din izvoarele de avuţie mai de căpitenie este pescuitul, care dă mari cantităţi de peşci gustoşi, atât pentru interior cât şi pentru esport. Mulţi şi prin multe locuri se ocupă cu creşcerea gândacilor de mătasă. Ţara are multe şi frumoase păduri, şi se şi face un mare esport de lemnărie de ars şi de construcţie. De asemeni abundă apele minerale şi minele, toate neesploatate. Industria se represintă prin fasonarea obiectelor indispensabile de lemn, de fer şi de aramă. Armele albe însă se bucură de un mare renume, ca şi pînzeturile din Albania şi filigranele. Aceste din urmă producte sunt eşite mai mult din mânele Albanovlahilor şi ale femeilor lor, căci femeea albaneză lucrează pămêntul, ear bărbatul este ocupat cu mânuirea armelor, cu cestiunile de onoare şi cu vendeta.

Nu numai între triburi sunt rĕsbunări de săvêrşit, ci şi între indiviḑi şi indiviḑi. Dacă bună-oară, un individ dintr'un trib, pentru o causă oare-care, ucide pe unul din alt trib, rudele ucisului, şi câte-odată chiar tribul din care ucisul face parte, trebue, după datinile albaneze, să se ocupe cu urmărirea asasinului, sau cu urmărirea unui membru din familia acestuia; ear când ucigaşul nu are rude, atunci rĕsbunarea se aruncă asupra unui membru al tribului din care ucigaşul face parte. Se înţelege că acest din urmă trib, voind să apere pe membrul sĕu, asupra căruia este să se esercite rĕsbunarea celuilalt trib, este silit să se pue în apărare şi deci să stea necontenit gata de luptă, pentru casuri de vendetă, casuri care sunt cumplit de dese. Familia unui ucis, unui rănit sau unui ofensat nu recurge nici-odată spre a cere dreptate la autorităţile turceşci, ci îşi face ênsăşi dreptatea, prin rĕsbunare. Chiar pentru daraverele civile Albanejii nu se adresează la judecătoriile ottomane constituite, ci sunt ju-

decaţi de *consiliul bětrânilor* (= plechesia), de o adunare de fruntaşi ai tribului, şi nu cum-va după un codice scris, ci după nişte datine tradiţionale, numite: *legile lui Ducagin*. Ducagin a fost unul din căpitanii vestiţi ai lui Skenderbey şi rudă cu acest principe. In Scutari, guvernul ottoman, a consacrat această datină prin faptul că a pus la disposiţia *consiliului bětrânilor* o sală chiar în tribunalul local şi că plăteşce salarii *bairactarilor*, carii alcătuesc acest consiliu. Pedepsele ce *Plechesia* pronunţă sunt: amenḑi în bani, amenḑi în natură, (animale, producte etc.) arderea caselor vinovatului, desonoarea publică, adecă: insultarea în public a condamnatului, luarea armelor, etc. Hotărîrile date de *Plechesia* sunt fără apel şi condamnatul se supune fără murmură. Cu braţele încrucişate pe pept osânditul stă şi primeşce insulta publică sau priveşce arderea casei sale. Una din cele mai grele pedepse este luarea armelor.

Albaneză din cantonul Mirdita.

Albanezul este foarte ospitalier. Se întîmplă câte-odată ca un ucigaş, în graba lui, să se refugieze chiar în casa ucisului, şi deşi familia acestuia îl ştie de făptaş, el nu are a se teme de nimic. Din contra, este bine tratat şi păzit cu cea mai mare credinţă, de urmărirea autorităţilor, ba chiar condus cu grijă până unde cere el. La despărţire însă i-se spune: «de-acum fereşce-te tu şi ai tei!» Şi dacă acest ucigaş s'ar întoarce în comuna în care a făcut o

victimă, dar conducênd pe un străin, adecă pe un oaspe, el este sigur de a nu fi atins de vendetă. Călĕtorul străin, când umblă prin părţile Albaniei de nord, unde aceste obiceiuri sunt mai bine păstrate, îşi ia de conducĕtor un Albanez, care, după ce i-a dat cuvîntul sĕu: *bessa-bess*, este dator să moară apărându'l. Dacă se întâmplă ca împreună cu voiajorul să fie ucis şi Albanezul însoţitor, atunci familia Albanezului vine şi cercetează cum a primit el moartea. Când glonţul este primit în spate, aceasta dovedeşce că el a fost laş, că nu a apărat în destul pe oaspe, şi fapta lui e desaprobată, ear memoria lui este despreţuită. Dacă însă glonţul a fost primit în pept, atunci vendeta e teribilă, căci ea nu urmăreşce numai liniştirea sufletului ucisului prin sângele ucigaşului, ci mai ales rĕsbunarea ospitalităţii ofensate. Când în unele familii bărbaţii sunt esterminaţi reciproc prin vendetă, atunci femeile iau armele şi duc vendeta mai departe. In acest caz, de alt-fel foarte rar, nu se mai păstrează datina, ca un bărbat să nu ridice mâna asupra femeei. In vendete se amestecă adesea şi rugăciunile preoţilor, şi nu rar se vede un albanez, care îngenunchind în faţa icoanelor şi aducênd daruri, zice cu foc: «Doamne... ajută ca glonţul meu să nu se peardă în zadar, ci să treacă prin inima inimicului!...». In afară de legătura de sânge, sau frăţia de cruce, ce se contractează între doi bărbaţi, din timpul adoloscenţei, despre care s'a vorbit în treacĕt şi mai sus, legături foarte trainice se contractează şi prin faptul ospitalităţei. Oamenii cari au stat împreună la masă devin sinceri şi devotaţi amici, pentru că, zic ei: «cam hanghĕr

Albaneză ortodocsă
(In interior).
Malesorcă.

buc me crìupiŭ» adecă: am mâncat împreună pâne şi sare. Câte-odată cafeaua ţine locul pânei şi sărei, şi luarea ei împreună de mai multe individe ce îşi sunt simpatice, dă naşcere la foarte strînse legături de amicie. Sentimentul ospitalităţei şi datoriile ce ţin de el fac însă ca une-ori să se ivească certe, sau cel puţin neînţelegeri între vecini; şi eată cum: un Albanez are bună-oară unul sau mai mulţi prisonieri, cari rĕmân de lucrează pămîntul şi îngrijesc de nevoile casei, sub privigherea soţiei lui înarmate, pe când el pleacă spre a îndeplini cerinţele vendetei. Casele din satele albaneze sunt destul de îndepărtate una de alta, şi pămêntul dintre ele pe jumĕtate ţine de un vecin, ear ceealaltă jumĕtate de cellalt vecin. Se întâmplă că vr'un prisonier fuge; cât timp se află încă pe pămîntul celui care i-a luat libertatea, femeea acestuia are dreptul a trage în urma fugarului, îndată însă ce acesta calcă pe pămêntul vecinului, ea nu mai are acest drept. Din acest moment prisonierul fugit devine oaspele vecinului la care şi-a căutat adăpost, rĕmâne în casa lui cât doreşce şi e condus de el afară din marginile comunei sau ţinutului cu toată paza. Din causa acestor

Bey albanez-musulman din Dibra.

scăpări de prisonieri, după cum zisei, se nasc câte-odată certe, dar la vĕrsări de sânge nu se ajunge, căci tot Albanezul se fereşce de a ofensa datoriile ospitalităţei, chiar când prin ele i se pricinueşce pagubă. Cu cât-va timp mai înainte prisonierului luat de un Albanez i se tăea capul, dacă până la un anumit timp nu izbutea ca ai lui să trimită preţul ce pusese pe capul lui acel care îl prinsese. Acum aceste moravuri s'au mai îndulcit la Albaneji, căci dacă preţul pus pe capul prisonierului nu soseşce, atunci ei nu îl ucid, ci îl pun la munca câmpului, până ce prisonierul se rĕscumpără prin preţul muncei săvârşite.Dar dacă Albanejii s'au mai îmbunătăţit şi nu mai ucid pe prisonierul câştigat prin luptă, când acesta la termenul ficsat nu primeşce dela ai sĕi preţul rĕscumpărărei spre a'l îmâna învingĕtorului sĕu, tâlharii Bulgari şi Bulgarii-turciţi adecă Pomacii tot sĕlbatici au rĕmas, şi până astăzi încă nu esită a vĕrsa sângele nenorocitului călĕtor, prins la vr'o strîmtoare de munţi sau pe drumul din vr'o pădure, dacă la termenul hotărît nu poate da încă preţul rĕscumpărărei Albanejii mai fac prisonieri prin ţinuturile Dibra, unde ei trăesc până astăzi în neatârnare faţă de autorităţile turce către care nici dări, nici feciori de oaste nu dau, dar în celelalte ţinuturi, unde civilisaţia a mai pĕtruns câte puţin, Albanejii au părăsit această datină. Şi chiar acolo unde esistă ea are, la Albanez, o trăsătură de eroism şi de voinicie bărbătească, căci prisonierul e luat după ce este învins în luptă dreaptă, şi chiar după ce este învins e tratat cu o bună mĕsură de omenie. Pomacul practică acest lucru chiar în vilaietul Monastir, şi chiar în vecinătatea oraşelor mari, şi cum? Abea au trecut câţi-va ani, de când nişte tâlhari Pomaci, au luat prisonier chiar de la marginea oraşului Cruşova pe un copil, care se juca cu alţi tovarăşi... Nu pe un bărbat care să se lupte, ci pe un copil al unei familii cu dare de mână, pentru ca să stoarcă o mare rĕscumpărare. Noaptea aruncară în curtea casei părinţilor o scrisoare

prin care cereau o neobicinuit de mare sumă de bani, ca preț pentru capul micului prisonier. Părintele lipsea de-acasă. Mama îngrozită și cu inima sângerândă alergâ pretutindeni, dar nu putu, până la termenul ficsat, a întocmi colosala sumă cerută. In noaptea zilei, în care se împlinise termenul, tâlharii aruncară în curtea casei părintesci capul nenorocitului copil! Are ceva de omenesc o asemenea faptă? Albanezul nu se atinge de copii și de femei, de ființe slabe care nu se pot apăra. El esă cu arma în mână la drumul mare și se luptă, și nu rare-ori, cade el însuși în luptă. De sigur că și fapta lui e desaprobabilă, dar nu scârboasă, căci e în ea o trăsĕtură de bărbăție, căci adesea Albanezul își plătesce îndrăzneală cu prețul propriei lui vieți. Faptul însă, de a prinde și a ucide copii nevinovați, este pur și simplu o scârboasă lașitate.

Albaneză catolică din Scutari.
(Port de stradă).

Când un Albanez a căḑut luptând ca să-'și cucerească prisonieri, atunci familia și satul nu prea fac mare caz de moartea lui, căci se zice că 'și-a îndeplinit misiunea de Albanez, de a nu muri în pat ca ori-și-cine. Dorul de a face vitejii este acela ce stăpânesce mai mult pe Albanez, și dacă în unele locuri îl vedem haiducind, apoi aceasta o face el mai mult spre a avea ocazie de a se arăta viteaz, decât pentru a se îmbogăți. Incă de copil ori-care Albanez e crescut cu armele în mână, și de la opt ani în sus el și începe a învĕța mânuirea armelor de foc, și, mai ales a ochi. Incă de mic el este deprins a fi frugal și cutezător, a 'și mulțămi cu puțin trebuințele, dar a îndrăzni mult.

Minciuna este pedepsită la copii, de oare-ce tot Albanezul

trebue să fie un om de onoare. El trebue să știe a respecta amicia și ospitalitatea și a nu rupe cuvîntul de credință: besa-bes. Trădarea și lașitatea sunt considerate de Albanez ca păcatele cele mai joasnice. După ce un copil ajunge adolescent, sau tînĕr, este consacrat de părinți și de rude ca bărbat voinic și demn de a purta și mânui arma în luptă. Cu această ocazie, tinerul primit între bărbați, jură solemn că își va ține cuvîntul până la moarte, că nu se va da îndărăt nici-odată, că se va lupta statornic pentru ai sĕi și că va rĕzbuna ori-ce insultă adusă familiei lui sau chiar satului. Această datină se păstrează mai mult printre *Malisori*, adecă printre țăranii Albaneji de la munte și printre *Mirdiți*, trib aproape independent, care își are principele sĕu, numit Prenc Bib-Doda, aflător în Constantinopol. La consacrarea de bărbat voinic a tinerului Albanez se amestecă și unele datine de natură religioasă; ear câte-odată hogea, ori preotul ortodocs sau catolic, după cum candidatul de bărbat e musulman, ortodocs sau catolic, ține un cuvînt prin care în-

Țărani Albaneji catolici din Zadrima.

deamnă pe tineri la vitejie şi arată că Dumnezeu a făcut pe om pentru ca să se lupte, pentru ca să apere onoarea sa şi pe a celor slabi, pentru ca să-şi ţie cuvîntul dat şi pentru ca să respecte amicia şi ospitalitatea.

Preotul ca şi hogea are foarte mare putere în sat, nu doar pentru că Albanezul ar fi religios, ci pentru că el respectă pe oamenii cuminţi şi înţelepţi şi pentru că este foarte pornit a primi consilii. Nu e mai puţin adevĕrat că omului pus în capul unei comunităţi, ori-cât de mintos ar fi el, 'i se cere să fie şi bărbat voinic. De aceea când trebuinţa cere, hogea şi preotul iau armele şi luptă alăturea cu poporul, şi nu se mai întreabă atunci de ortodocs, de catolic ori de musulman, ci fie-care se ştie pe sineşi de Albanez şi doreşce să moară ca Albanez. Sunt la poporul acesta, cu adevĕrat vrednic de a fi cunoscut, atâtea lucruri de desaprobat, dar şi foarte multe de admirat. Harnic la muncă nu prea este Albanezul, însă când va ajunge şi el mai instruit va fi neîndoios şi harnic, căci nici azi nu se poate zice cum că ar uri munca, ci numai că dorul de a face vitejii îl opreşce încă de a se uita la viaţa practică şi de a o înţelege, aşa cum se cere se fie ea înţeleasă în timpurile noastre. De-o bucată de vreme încoace Albanejii au început a eşi din buimăceala în care îi aruncaseră popii greci şi poftirile panelenismului. Ici şi colo au început să se ridice dintre ei cărturari, ici-colo au început să se nască poeţi carii cântă dorurile neamului şi carii îi recheamă la conştiinţa naţională albaneză. Intre cărturarii cei mai însemnaţi albaneji trebue pomenit Christophoridi, nume ce se pronunţă deja cu mult respect mai în toată Albania. Reposatul Christophoridi a îmbogăţit literatura albaneză cu o sumă de cărţi didactice şi cu o mulţime de traduceri. Se spune, şi încă cu certitudine, că între operile inedite ale lui Christophoridi se află şi un voluminos şi cât se poate de complect dicţionar al limbei albaneze. Ar trebui însă ca institutorii armâni să cerce-

teze în ce anume mâni se găsesce această însemnată lucrare a lui Christophoridi, ca să nu încapă cum-va în ghiarile popilor greci, carii ar face cu ea ceeace au făcut cu tipăriturile armânesci, eșite din tipografiile dela Voscopole. Prea-sfinţitul Filaretos dela Coriţa, despre a căruia dragoste pentru Albaneji vom vorbi în capitolul următor, a decretat încă dela 1892 că limba albaneză *nu esistă*. El ar fi deci, dintre popii Greci, cel mai interesat ca dicţionarul pomenit să dispară.

XX.

ALBANOVLAHII. ARMÂNII GOGA. DIMITRIE BOLINTINEANU ŞI ALBANOVLAHII. DIM. BOLINTINEANU, D-L M. E. PICOT ŞI AŞA-ZISA GRECISARE A ALBANOVLAHILOR. INCERCĂRI DE GRECISARE A ALBANEJILOR. OCUPAŢIILE ARMÂNILOR DIN ALBANIA. AVLONA ŞI SATELE DELA SUD DE VOJUSA. FĂRŞEROŢII DELA SUD DE VOJUSA. ALBANOVLAHII DINTRE VOJUSA ŞI LJUMI-BERATIT, FERECA. FĂRŞEROŢII DIN ACESTE LOCURI. ALBANOVLAHII MOHAMETANISAŢI ŞI ARAVANTINOS. VILARDI ORI BERAT ŞI SATELE INCONJURĂTOARE SAU ALBANOVLAHII ŞI FĂRŞEROŢII DINTRE LJUMI-BERATIT ŞI DEVOL. ELBASAN. TIRANA. CAVAIA ŞI PECHINI. DURAŢIU ŞI SATELE INCONJURĂTOARE. DIBRA ŞI IMPREJURIMILE. COSTIVAR ŞI IMPREJURIMILE. FĂRŞEROŢII DE PRIN LOCURILE ACESTEA. SCUTARI ŞI IMPREJURIMILE PRISERENA ŞI IMPREJURIMILE. GIACOVA, IPEC ŞI PREŞTINA CU IMPREJURIMILE. NOVIBAZAR. INCHEEREA NUMĔRĂTOAREI ALBANOVLAHILOR. MĂRTURII DESPRE MULŢIMEA SATELOR ARMÂNEŞCI IN ALBANIA.

Albanejii au trăit în totdeauna în cea mai desăvârşită armonie cu Armânii, de carii se găsesc în mare numĕr prin toată Albania, unii ficsaţi ear alţii migranţi. Cei ficsaţi sunt Albanovlahii sau cum i-am numit noi: Arnăuchenii, ear cei migranţi sunt Fărşeroţi sau ramuri fărşeroteşci. Armânii carii locuesc în nordul Albaniei, împreună şi printre Albanejii Gheghi, se cunosc sub numele de *Armâni Goga*, şi sunt foarte stimaţi de Albaneji din causa vitejiei lor furtu-

noase, precum și consultați din causa superiorității intelectuale. Albanezul întreprinde lupta în contra ori-și-cui, nu însă și contra Armânilor Goga, cu carii el ține și îngrijesce a fi și a remânea în bune relațiuni. Dimitrie Bolintineanu cu-

Montenegreni

noasce pe Armânii Goga și vorbind despre ei zice: «...singuri «se pot mĕsura cu Ghegii-Albaneji — nu se lasă a se călca «de nimeni — sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. «Iau parte în ori-ce resboiu s'ar ivi împrejurul lor; atât ei

«cât şi femeile lor sunt bruni, nalţi, bine făcuţi» [1]. Greşeşce însă când îi confundă cu Gopeşenii şi Pisuderenii, deşi aceşti din urmă, ca Fărşeroţi, sunt mai tot atât de resboinici, ca şi Armânii Goga. Acest trib Fărşerotesc, Armânii Goga, ca şi Pisuderenii, a frământat adesea nordul Peninsulei-Balcanice, şi mult timp din rândurile lui, Republica Veneţiei şi-a recrutat furtunoasa ei cavalerie. Faptele eroice ale tribului armânesc Goga împodobesc istoria Veneţiei şi istoria independenţei grece, ear el trăeşce aproape necunoscut ca şi fraţii lui Epiriaţii, Fărşeroţii şi ceilalţi Armâni tot atât de voinici şi de bărbaţi.

Despre Albanovlahi, tot Dimitrie Bolintineanu zice: «Se află «încă o mare vênă de Români spre Scodra sau Scutari, «dela Antivar la Dulcino [2]) şi mai ales spre munţii orientali. «Ei nu plătesc tribut Turcilor, dar sunt datori ca şi o parte «de Albaneji, să ia armele în timp de resbel. Unii din ei «sunt catolici Limbagiul lor este mai latin decât al Ro«mânilor-Macedoneni. Se împart în cultivatori, păstori şi ne«gustori marchitani. Marchitanii pătrund până în Macedonia. «Dela Elbasan până la Berat şi mai jos spre mare şi spre «munţi se întind nişce ramuri de sate, în numĕr de două «sute şi mai bine, locuite de Români. Ei se deosebesc de «Albaneji prin religie, limbă şi portul femeilor; au mai ace«leaşi datine şi simţiminte de vitejie. Ţinutul Muzachiei este «întinderea unde se grămădesc aceste două sute de sate

[1]) Dim. Bolintineanu *Călătorii la Rom. din Macedonia* etc. pag. 110.

[2]) Antivari şi Dulcino, sau Ulcin, fac parte astăzi din micul principat al Montenegrului şi alcătuesc cele două resuflători spre Adriatica a acestui principat. Dela Antivari în sus, tot pe malul Adriaticei, începe Dalmaţia, sau, mai bine zis, Austria, cu provinciile ei sudice, ear mai înlăuntrul Peninsulei, tot la nord de Antivari şi Dulcino, începe Herţegovina, în care ţară, după cum am arătat şi mai sus, se găsesc încă mulţi Armâni. Vêna de Români de care vorbeşce şi Dimitrie Bolintineanu se întinde, la nord de Antivari şi Dulcino, pe la Rumia sau Romia, spre Cattara şi Bisana, trece pe la Tribinie şi Mesari şi strĕbate în adâncul Herţegovinei. Despre numĕrul acestor Armâni nu pot arăta nimic positiv, şi totuşi nici ei nu ar trebui lăsaţi uitărei.

«române. Ei trăesc în cea mai mare armonie cu Albanejii. «D. Lan ce a făcut un studiu serios asupra limbei Alba«nejilor, nu vorbeșce nimic nici de aceste două sute sate, «nici de Muzachia, nici de Românii din părțile orientale ale «Albaniei, și cu toate acestea aceste două sute de sate ro«mâne esistă! Consulii străini nu se ocupă mai mult de na«ționalitatea română din aceste țări, și cu toate acestea «sunt mai mult de un milion de Români dincolo de Dunăre! «Ce obiect mai frumos însă pentru agenți inteligenți de cât «a studia fără părtinire, aceste poporațiuni de viță latină, pe «care nimeni nu le-a putut descoperi încă! Vědênd această «nepăsare despre acești Români, ar crede cine-va, că toți «cei carii au vědut aceste locuri, și-au dat cuvîntul a face «trebile Grecilor.» [1])

In adevěr, tribul acesta, adecă al Albanovlahilor, este unul din cele mai puțin cunoscute printre celelalte triburi ale neîndestul cunoscutului popor armânesc, și nimeni nu a folosit mai mult de cât Grecii de această necunoscință a lumei culte, căci ei au numěrat la elenism pe toți ortodocșii din Albania, au acoperit pe Valahi cu numele de Eleni și lumea a rěmas nedumerită asupra marelui numěr de Armâni, împreună-trăitori cu Albanejii de la Adriatica și Ionica și până la hotarele Macedoniei, de la Montenegru și până la Golful Arta. Cuvintele de mai sus ale lui Dim. Bolintineanu, sunau deci pentru Românii de pe stînga Dunării, pe la anul 1863 ca o descoperire, deși doar atâți Ghica și Cantacuzin și Balș sunt scoborîtori din Albanovlahii, veniți prin țările române de peste Dunăre, și deși legăturile și relațiile Românilor cu Armânii se pare că nu s'au întrerupt nici-odată cu totul. Afirmația lui Dim. Bolintineanu că între Berat și Elbasan și prin ținutul Muzachiei se găsesc două sute și mai bine de sate armânești se păru chiar Românilor ca o esagerație,

[1]) *Călătorii la Românii din Macedonia* etc. pag. 110—111.

deși satele acestea de Armâni esistă în realitate. Pe Armânii din Epir și din Albania Dim. Bolintineanu îi socotesce la 350.000 de suflete [1]) și cifra aceasta nu este nici-de-cum esagerată.

Totuși, cu privire la numĕrul satelor din Albania locuite de Armâni sau de Armâni cu Albaneji împreună, Dim. Bolintineanu ajunge la oare-care esagerare, căci el mai pune numai lângă Avlona sau Valona alte 220 de sate, din care nu numesce de cât 23 [2]), și sfârșesce prin a trece peste 600 de sate în Albania, locuite de Armâni și de Armâni cu Albaneji. De aceea nu e de mirare când d-l *M. E. Picot* zice: «Partea «din lucrarea d-lui Bolintineanu, ce merită mai mult o con«firmare, este aceea pe care el a consacrat-o Armânilor «din Albania. Lejan arată, e adevĕrat, un mic grup armâ«nesc la rĕsărit de Berat, dar, dacă trebue să credem pe «poetul voiajor, satele ocupate în total sau în parte de Ar«mâni în regiunea aceasta ar fi în numĕr de 290, fără a «socoti 20.000 Armâni așeḑați ceva mai la nord, în ținutul «Elbasan. Armânii ar fi amestecați în mare proporție cu «Albanejii în toată Albania centrală și meridională; în ți«nuturile *Tirana* ar fi avênd 20 de sate, la *Cavaia* 30, «pe lângă *Avlona* ei s'ar fi găsind și cu Albanejii împreună «în 220 de sate, la *Agrafa* ar fi în 66 de sate, apoi în «ținutul Petragic (=Nea-Petra), de unde ei s'ar fi întinḑênd «până în Grecia. Aceste cifre sunt neîndoios esagerate, căci «e greu a crede că numai în Albania Armânii ar ocupa, «fie și în parte, mai mult de 600 de sate. Poate că au«torul consideră ca sate și micile cătune alcătuite abea din

---

[1]) Id. op. cit. pag. 61.

[2]) Id. op. cit. pag. 148. Eată aceste sate: «Coteli, Poprada, Tronofoza, Imșa-Mare, Alelian, Bolina-Mare, Sieștena, ca sate mari; ear mai mici sunt: Coroșani, Tronovin, Scapola, Curgi, Ronoveaza, Cașteta, Poșoḑi, Rișcada, Cradișta, Imsta, Resdi, Veani, Ciocalini, Matea-Mare, Matea-Mică, Geagodini.»

[3]) *Les Roumains de la Macédoine*, Paris 1875; pag. 28–29.

«câte-va case. D-l Bolintineanu, socotind pe Armânii din «Albania la un numĕr atât de ridicat, nu ne spune și care «anume este situația actuală a acestei populații, căci aici «ar fi punctul de căpetenie al cestiunei. *Călĕtorii pe carii «i-am consultat nu neagă că în Albania se găsesce un mare «numĕr de indivizi de origină română, dar ei afirmă că «ar fi aproape grecisați.* Ar fi important deci a verifica faptul, «și a cerceta dacă au mai rĕmas la ei sentimente romă-«nesci. De altfel d-l Bolintineanu recunoașce că acești Ar-«mâni nu au alt centru național în Albania de cât Moscopol «sau Voscopol, oraș așeḑat la sudul unui mic lac format de «rîul Devol. El repetă, în privința acestui oraș, ceeace ne-«au arătat înainte-mergĕtorii lui. Moscopol avea în secolul «trecut 40.000 de locuitori toți Armâni, poseda școli renu-«mite, dar acest oraș a fost în mare parte distrus...» Că Armânii sunt «amestecați în mare proporție cu Albanejii în toată Albania centrală și meridională» ba și în Albania de nord; că se găsesc într'un mare numĕr de sate din întreaga Albanie, aci locuind singuri, aci împreună cu Albanejii; că au în mânele lor industria, comerciul, păstoria și o bună parte din agricultura Albaniei; că Armânii, ca și în restul Turciei europene, se găsesc mai în toate orașele albaneze, atât la mare cât și în interiorul țărei; că precum în restul Turciei europene, așa și în Albania nu esistă munte fără Fărșeroți, acestea sunt adevĕruri ce nu mai pot fi supuse îndoelei astăzi, cum se putea aceasta la 1875, când scriea d-l M. E. Picot, adecă pe când cestiunea Armânismului nu sburlise încă pe Greci și presa grecească, pe când Armânii, Albanejii, Bulgarii, Sĕrbii tot își mai închipueau că opaița panelenică ar fi un soare. Multe însă s'au schimbat de-atunci încoace. Sĕrbii au încetat de mult de a se crede Greci, Bulgarii au un stat al lor, Armânul se simte mai mândru ca scoboritor al eternei Rome, decât ca strĕnepot de contrabandă al lui Pericles și și-a făcut aproape o sută de școale

romănesçi, și chiar Albanezul, deși rĕmas mai în urmă, totuși a ajuns să zică cu înălțare: *fèa Schiupelariat ațt Schiupetaria!* Și nici el nu mai vrea să fie Grec. Dela 1875 și pănă la 1895 a trecut aproape un sfert de secol, și, era firesc ca într'un timp atât de lung, atâtea lucruri să se schimbe și în Peninsula-Balcanică. Dar să nu ne depărtăm de Armânii din Albania. D-l M. E. Picot zice: «Călĕtorii pe carii i-am consultat nu neagă că în Albania se găsesçe un mare numĕr de indivizi de origină română, dar ei afirmă că ar fi aproape grecisați.» Aproape grecisați? Să vedem întru cât se poate susține o asemenea afirmațiune. Cititorul își aminteșce din cele de sus că C. Jos. Jirecek este de altă părere. Vorbind despre întinderea poporului armânesc și pomenind și pe cei de pe rîul Devol, adică din Albania, acest autor constată că în fisognomia tuturora se vede *tipul roman* și se miră de «îndărătnicia cu care *acest neam*, deși împrăștiat și desconsiderat, *ține la naționalitatea și limba lui*» [1]) De asemeni își va fi amintind cititorul și cuvintele istoriografului grec Aravantinos [2]), când se ocupă de tribul Sĕrcăcianilor, și cu care ocazie constată că tribul Albanovlahilor, pe care el îl numeșce al Caragunizilor sau Coracunzilor, vorbind totuna de bine albaneza ca și armâneasca, «arată o atât de mare aversiune către nația grecească, încât Grecii n'au parvenit nici-odată să se încuscrească cu ei» adecă cu Armânii din Albania. Dacă Albanovlahii resping ori-ce contact cu Grecii, către carii arată o foarte mare aversiune, atunci cum s'ar fi putut ei grecisa? Să-i fi ademenit frumusețele literaturei grece antice? ori să-i fi cucerit sufleteșce adâncimea și măreția ideilor filosofice ale lui Democrit, Socrat, Platon, Aristot, Zenon și alții? Foarte improbabil, căci Aravantinos, îi găsesçe nu numai barbari, ci chiar selbatici, și deci neademeniți nici de literatura și arta Grecilor, nici de filosofia lor.

---

[1]) *Geschichte der Bulgaren*, pag. 113.

[2]) Op. cit. pag. 146—147.

Călĕtorii de care pomeneşce d-l M. E. Picot se înşeală, pur şi simplu, sau nu cunosc împrejurările de care vorbesc. Armânii din Albania sunt cei cari s'au ademenit mai puţin de licăririle panelinismului, de aceea şi constată Aravantinos la ei acel sentiment înăscut de repulsiune faţă de naţiunea grecească. *Hahn* găsesce de asemeni Armâni în Albania şi nu se îndoesce de loc de armânitatea lor şi nu este nici-decum ispitit a-i numĕra la neamul grecesc. Eată ce zice el despre acești Armâni cu ocasia descrierei ţinutului Duraţiu şi a oraşului cu acelaşi nume: foburgurile Duraţiului «sunt «în mare parte locuite de Valahi. Pe valea Cavaei, deose-«bit de colonia orăşenească [1]), se mai găsesc Valahi încă «în *cel puţin* zece sate (wenigstens 10 walachische Dörfer). «In trei sate de pe lunca de coastă de marea numită Schjak «sunt colonii valahicești; în ţinutul Elbasan sunt patru sate, «afară de valahii din oraşul Elbasan. In oraşul Berat lo-«cuesc mulţi şi ţara Muzachiei este plină de ei [2]). In mu-«dirlîcul Tirana locuesc *numai* Valahi, în oraş; în Scodra «sunt 24 case de Valahi; în oraşul Priserena locuesc *mulţi*, «în Ipec şi Iacova puţini, dar în împrejurimile acestor oraşe «nu sunt. In Dibra, în Ohrida *Valahii sunt numeroşi*, atât «în oraşe cât şi în împrejurimi.» [3]) Din aceste cuvinte ale lui Hahn se vede însă lămurit, că el nu pomeneşce de cât ocasional pe Albanovlahi şi nu ii caută în toată Albania, ci numai în o mică parte a acestei întinse ţări, adecă, unde întâmplător i-a găsit. Din cele ce vom arăta noi mai la vale se va vedea îndată că Armâni se află în toată Albania, de la Serbia şi Montenegru până la Epir, şi de la lacul de O-hrida şi până la Adriatică şi Ionică, şi pe coasta acestor mări de-alungul.

Cu aceeaşi uşurinţă vorbesc deosebiţi călĕtori şi despre

---

[1]) Adecă: în afară de colonia armânească din oraşul Cavaia.
[2]) «In der Stadt Berat wohnen vielle, und die Musukja ist voll davon.»
[3]) *Albanische Studien*, pag. 133; la nota 52.

grecisarea Albanejilor; în realitate însă ei au remas Albaneji nu numai în țara lor Albania, ci și în Grecia insulară, care este mai toată albaneză, ear nu greacă. Este drept că Arnăuții din părțile Arghiro-Castrului și din Epir și-au vědut cât-va timp și ei mântuirea în panelinism, dar acum și aceștia s'au desmeticit și au început a se îndeletnici cu cultura propriei lor limbi, și cu cercetarea literaturei lor populare. Cei de prin părțile Gheorgiei însă, și cei din Albania de nord nu au fost ademeniți nici-odată de *marea-idee,* ear cât despre Albanejii-musulmani, aceștia au privit pe Greci și uneltirile grecesci cu o vèdită neîncredere. Un suflu de redeșteptare națională trece acum și peste poporul albanez și sunt aproape 10 ani de când curentul de reacțiune în contra panelenismului cresce mereu. Grecii, cari au făcut mari sforțări și sacrificii pentru grecisarea Albanejilor, de a cărora necultură voiau să profite, se věd acum respinși și de Schipetari... Pănă și aceștia refuză de a se adăpa la isvorul civilisației grece antice; pănă și între Albaneji s'au ridicat bărbați cari strigă poporului: «Albaneji, închinați-vě lui Mohamet sau lui Christos, dar să nu uitați pe Dumnezeul vostru comun, să nu uitați pe Albania». Clerul grecesc în desperarea lui, vědênd că scapă și pe Albaneji, precum a scăpat pe Valahi, pe Sêrbi și pe Bulgari din mrejele panelenice, a început a bârfi către popor pe acești conducětori și propoveduitori naționali Albani. «Sunt francmasoni.... sunt protestanți.... nu-i ascultați.... Schipetarilor» strigă ei din resputeri. Presint aici un prețios document inedit, o escomunicare aruncată de Archiereul de Castoria, Filaretos, împrotiva directorului primei școale albaneze din Gheorgea sau Corița, numit Petru Liuarasi. Eată-o:

«*Cuvioșilor preoți ai comunei Liuarasi,*

Vě punem în vedere că de oare-ce, compatriotul vostru Petre s'a legat cu clica francmasonică și protestantă, pro-

poveduind doctrine anticreştineşci şi împărţind cărţi afurisite, el şi familia lui sunt escluşi din sfânta biserică. Deci nu mai aveţi dreptul de a merge cu tămâe şi a oficia în casa lui, până ce se va pocăi şi întoarce din calea cea rea ce a apucat.

Dat la Coriţa, în 20 Septemvre 1892.

Cel care se roagă pentru voi
† **Filaretos**».

Cititorul înţelege care anume este păcatul institutorului albanez Petre Liuarasi, păcatul mare pentru care elenicescul Preasfinţit Filaretos, îl esclude din biserică! A împărţit pe la compatrioţii sei, cărţi imprimate în limba albaneză! A! dacă cărţile ar fi avut buchi greceşci ar fi fost sfinte, dar fiind că sunt cu buchi albaneze de aceea sunt afurisite! Filaretos însă nu se mulţumeşce numai cu escomunicarea, ci aruncă asupra lui Petre Liuarasi şi o afurisenie publică, prin o circulară adresată întregei diocese de Castoria. Eată-o:

«Evlavioşilor preoţi, onoraţilor notabili şi tutulor celorlalţi creştini bine-cuvîntaţi ai comunelor din Diocesa noastră.

Dar şi pace de la Dumnezeu, ear de la Noi urare, binecuvîntare şi ertare.

Cu mare regret vĕdurăm cu ênşişi ochii Nostri şi audirăm — când cu periodia Noastră pe acolo — că *blestematul şi afurisitul de Dumnezeu* Petre Liuarasi, înţelegêndu-se cu propaganda protestantă şi francmasonică, a umblat prin mai multe comune din circumscripţiunea Coloniei, promiţênd să numească institutori albaneji, sub cuvênt *să înveţe pe popor limba albaneză, care nu esistă*, ci în realitate spre a abate de la calea ortodocsiei pe adevĕraţii creştini, făcêndu-i proseliţi ai masoneriei şi protestantismului. Mai aflăm că acest renegat şi trădător al religiei noastre ortodocse, pe care sfinţii noştri Martiri, Părinţi şi Invĕţători au confirmat-o prin nenumĕrate sacrificii şi chiar prin sângele lor, a promis ici

20, colo 25 şi în unele părţi chiar 30 de napoleoni. Afirmăm ca acesta este scopul lor: să dispară sfînta noastră credinţă; de oare-ce au şi început a înjuria icoanele sfinte, a dispreţui şi necinsti sfinţii şi sfînta Cruce, a disfiinţa posturile, a propovedui şi a împărţi *alte* Evanghelii, *alţi* Apostoli şi *alte* cărţi, ce *sunt contrarii sfintei noastre religii* şi pe care, cu cât-va timp mai înainte, Marea Noastră Biserică a lui Christos, Mama-Noastră, Patriarhatul – le-a afurisit şi le-a ars.

«Deci împinşi de datorie păstorească şi părintească solicitudine, consiliem pe toţi: mari şi mici, săraci şi bogaţi, bărbaţi şi femei a nu da credĕmînt la vorbele acestor renegaţi şi blestemaţi, ci a astupa urechele voastre la blestemele lor, spre a remânea cu toţii credincioşi religiunei strĕmoşeşci, ce păstrăm deja de 1892 de ani. Căci la din contra, Noi, pe basa dreptului de superior şi în virtutea Sfântului-Spirit, dăruit Nouĕ de către Domnul nostru Isus Christos, prin sfinţii sei Discipoli şi Apostoli, declarăm că – ori-care creştin va primi atât bani cât şi cărţi masonice din partea blestematului şi afurisitului Petre Liuarasi şi semenilor sĕi, va fi anatemisat de Dumnezeu atotputernicul, blestemat de cei 318 Părinţi ai bisericei, apucat şi stăpânit de rîea lui Ghezi, după moarte neertat, neprocopsit pe lumea aceasta până-ce, pocăindu-se, nu va dobândi ertarea canonică.

Coriţa, 20 Septemvrie 1892.

† **Filaretos.**»

Ce dovedeşce această arhierească şi elenească anatemisare în contra unui dascăl albanez, care a făcut crima de a împărţi conaţionalilor sĕi evanghelii şi epistole de-ale Apostolilor imprimate în limba albaneză? Dovedeşce şi lămureşce un lucru: că grecisarea chiar a Albanejilor ortodocşi este atât de puţin înaintată, încât este destul ca un dascăl albanez să se mişce puţin printre Schipetari, pentru ca clerul grec, care crede că a monopolisat pe Dumnezeu şi pe cei 318 Părinţi

ai bisericei, să fie cuprins de furia, ce se oglindeşce în circulare de mai sus a lui Filaretos. Popa trage sfoara, ear Dumnezeul panelenic începe a da din mâni şi din picioare şi a blestema pe afurisitul Petre Liuarasi, pe francmasonul albanez, şi se înţelege cá şi cei 318 sunt datori să se înfurieze şi să spumeze, din causà că Filaretos se înfuriază şi spumează. Şi dacă celor 318 şi chiar lui Dumnezeu nu le este ertat a sta liniştiţi când Filaretos s'a neliniştit, cum îşi pot permite Albanejii a crede că au o limbă a lor albaneză, după ce Filaretos a decretat că ea nu mai esistă? Dar să lăsăm Grecilor singura mângăere ce le-a mai rĕmas, cumcă Europa ar fi convinsă că Peninsula-Balcanică ar fi pe deplin şi pentru totdeauna grecisată, şi că la o nouă regulare a cestiunei Orientului, Europa, condusă de această convigere, va arunca în poala Greciei pe toate popoarele din Turcia europeană, precum a făcut acum câţi-va ani cu peste 100.000 de Armâni. Ori-cine îşi poate pune însă în chipul cel mai firesc întrebarea: dacă Albanejii sunt grecisaţi deja şi se simt mândrii şi fericiţi a fi Greci, atunci de ce clerul grecesc turbură cerul şi pămêntul, numai pentru că un dascăl albanez umblă cu câte-va cărţi albaneze? Puţinii Bulgari din Dobrogea, spun în gura mare elevilor din şcoalele lor particulare şi propovĕduesc zilnic, cum-că această provincie românească, cucerită de braţul vitejesc al dorobanţilor dela Griviţa, ar fi aparţinênd principatului vecin bulgar, şi, autorităţile ţărei cunosc lucrul acesta. Dar cine în România s'a tulburat vr'o dată pentru această fantasare a dascalilor *bulgari cetăţeni români* din Dobrogea? Purtarea aceasta este pur şi simplu o trădare, pentru care codul-penal are paragrafe. Şi totuşi care procuror român s'a ridicat vr'o-dată în contra acestei bâzâituri a dascalilor bulgari? Autorităţile turceşci cunosc de asemeni foarte bine faptul că dascalii bulgari *supuşi turci*, predau în şcoalele *bulgare din Turcia*, cum-că Bulgaria s'ar fi întindênd dela Marea Adriatică şi Marea Ionică până la gu-

rile Dunărei, la Marea Neagră și la Bosfor, și, dela Dunăre până la Marea Egeică... Și totuși autoritățile turceșci nu se tulbură de loc. Cum se face că Grecii, în țară negrecească, să se tulbure așa de mult numai și numai pentru că un Albanez, un Armân, un Sêrb sau un Bulgar îndrăznesce a se ruga lui Dumnezeu în altă limbă decât a Arhiereului grecesc? Și în care cod, în care anume canon se găsesce înscris acest drept al Arhiereului grec, de a escomunica și anatemisa pe un creștin pentru că acesta se adresează cerului într'o limbă sau în alta? Dar când Grecilor nu le-a mai rĕmas altă speranță, decât înșelarea și orbirea Europei și când nu se mai sprijinesc decât în dragostea pentru antichități a câtor-va pedanți dela facultățile germane, franceze și engleze, atunci ertat să le fie a face așa cum fac. Nu ar fi însă de așteptat ca un cercetător ca d-l M. E. Picot să bănuească că Armânii din Albania ar fi deja grecisați, numai și numai pentru că aceasta au afirmat-o câți-va călĕtori, carii și-au luat informațiunile de la niște apostoli fanatici ai panelenismului.

Armânii din Albania au rĕmas și sunt negrecisați, deși de veacuri stau sub păstorirea sufletească a clerului grec, și deși au pus atât de mult umĕrul la formarea Greciei moderne. In Albania ca și în Macedonia, în Epir ca și în Tesalia, ei alcătuesc burghezia acestor țări și au în mâinile lor nu numai averile cele mai însemnate din orașe, ci și industria, și comerciul, și agricultura cu pămênturile, ba chiar cu provinciile cele mai mănoase ale Albaniei. Bogatele ținuturi Muzachia, Malacastra și altele sunt în stăpânirea Albanovlahilor. Și tot ei sunt și stăpânitorii munților, de oare-ce cresc oi și capre în turme imense. Caii cei mai renumiți și vitele albe cele mai frumoase sunt crescute tot de Albanovlahii și de Fărșeroții din Albania. Muncitori, harnici, intrepridi, curagioși și deștepți, ei stăpânesc producțiunea și diriguesc esportul pe mare și negoțul pe uscat. Nu esistă un

oraş pe malul Adriaticei şi al Ionicei în care Albanovlahul să lipsească, şi nu esistă oraş şi orăşel în interiorul Albaniei, în care Armânii să nu fie în foarte mare numĕr. Mărturia lui Hahn, adusă deja mai sus, priveşce pe Armânii din o mică parte a Albaniei, noi vom vedea însă că chiar şi pe lângă Giacova şi Ipec ei nu lipsesc, precum vĕḑurăm ca în Scodra sau Scutari nu sunt numai 24 de case de Valahi, ci 1.840 de suflete de Armâni harnici, carii se ocupă cu comerciul şi industria şi între cari se găsesc şi câte-va familii de Voscopoleni.

Să începem a socoti pe Albanovlahi sau Arnăucheni de la Epir în sus, adecă de acolo unde ei se continuă cu grupul, deja cunoscut nouĕ, al Epiriaţilor. Spre acest scop vom vorbi mai întĕi despre *Avlona.*

Port însemnat la Marea-Adriatică, *Avlona*, pe armâneşce Valona, pe albaneza Vlior, pe italieneşce Vallona, ţine de vilaietul de Ianina, sangiacul de Berat şi e aşeḑat pe golful cu acelaş nume. In vechime portul acesta era cunoscut sub numele greco-illyric de *Aulon*, a jucat un însemnat rol în timpul rĕsboiului Normano-Bizantin, de oare-ce era puternic întărit, căḑu în mâinile Osmanilor la 1464, ear cu două veacuri şi ceva mai târziu, la 1690, fu cucerit de Veneţiani, carii însă nu îl putură ţine de cât un an, căci la 1691, Turcii îl reluară şi îi sfărâmară fortăreaţa. Numĕrul Armânilor din acest oraş este de 2.200 de suflete, ear numĕrul locuitorilor lui de toate neamurile este de 6.800 până la 7.000 de suflete. Sunt în oraş cinci sau şease moschee, dar Turcii sunt în mic numĕr. Una dintre strade dovedeşce încă urmele dominaţiei italiene prin faptul că se înfăţişează ca stradele din oraşele Italiei sudice. Pădurile de măslini se întind, pe strimta vale în care este aşeḑată Avlona, [1]) până în apropierea oraşului. Locuitorii se ocupă cu fabri-

[1]) Avlona este însemnată şi din causă că pe aici se leagă cablul submarin cu Italia.

carea de arme, cu pescăria, cu fabricarea de sare de mare și altele. Articolele cele mai de căpetenie ale comerciului Avloniei sunt: fasole, piei de miel, sare, peșce sărat, grâu, lână, unt de vacă și de oae, unt-de-lemn, smoală și păcură, lemnării, etc. Un frumos venit are Avlona și după broașce-cu-troacă sau țestoase, de care esportează foarte multe spre Italia, une ori transporturi de 30 de mii de capete și chiar de 40 de mii. Aceste animale se vênează prin împrejurimile băltoase ale Avloniei, mai ales spre apus de acest oraș, de unde apoi se întinde o peninsulă spre nord-vest cu mai multe promontorii, dintre care unul poartă numele, deja cunoscut nouĕ, de *Coraconisi* sau *Coracunzi*, nume pe care istoriograful grec Aravantinos îl dă tribului Albanovlah. Numirea acestora de Coragunzi, Coracunzi sau Coracunizi, pe care de altfel o poartă, după cum ziserăm mai sus, și Armânii din unele sate ce aparțin tribului Olimpian, pare a fi numele unui puternic trib celtico-tracic, ce ar fi locuit în părțile acastea ale Albaniei, nume pe care astăzi îl poartă și îl are în moștenire urmașii Romanilor altoiți pe această ramură celtico-tracică, adecă unii dintre Albanovalahi. Esplicarea aceasta a numelui Coragun sau Garagun, sau Caragun, ar fi foarte interesantă, dar datoria de a o sprijini filologiceșce cade în sarcina D-lui I. Caragiani, care a și anunțat'o cel d'ântĕiu, deși numai prin graiu. La sud-est de gura fluviului Voiusa, se întinde de asemeni o peninsulă, ce se prelungeșce până aproape de peninsula descrisă mai sus. Canalul ce rĕmâne între aceste două peninsule se numeșce Poarta-Pescarilor și Italienii îi zic Porta-Nuova, ear porțiunea de mare ce rĕmâne închisă între aceste două peninsule și între țărmii apuseni ai Valonei se numeșce Laguna de Valona, foarte abundentă în peșci renumiți. Din pricina atâtor bălți, ce împrejmuesc orașul Valona, locuitorii sunt încercați vara de nișce friguri uricioase. Armânii de aici nu au încă școală romă-

nească, însă o cer cu mare stăruință și se crede că încurând o vor căpăta. Bolintineanu vorbind de Avlona zice: «Este un oraș pe malul Adriaticei cu 700 case române și «700 albaneze. Ptolomeu o numeșce cetate maritimă (Αὐλος «πόλις ἐπίνειον), ea recheamă încă pe Venețiani prin o stradă «ce are împodobită cu portici. Când Venețianii se retraseră «de aici în 1691, săltară două fortărețe din vecinătate ale «cărora ruine se vĕd încă. De patru-zeci de ani încoace «Avlona a prosperat cu repeḑiciune sub toate privințele. «Imprejmuirile sale sunt frumoase, verḑi, roditoare, bogate. «Către acestea aerul nu este curat. Dar fiind-că noi nu «avem misia de a descrie istoria orașelor, ne înturnăm la «calea noastră și însemnăm aici tîrgurile și satele române «ce se țin de dênsa. Aceste sate locuite de Români și Al«baneji sunt 220. Târguri mari sunt: *Coteli*, *Poprada*, *Tro«nofosa*, *Imșa-Mare*, *Alelian*, *Bolina-Mare*, *Sieștena*, — mai «mici sunt: *Coroșani*, *Tronovin*, *Scapola*, *Curgi*, *Ronoveaza*, «*Cașteta*, *Poșoḑi*, *Rișcada*, *Gradișta*, *Imsta*, *Resdi*, *Veani*, «*Ciocalini*, *Matea-Mare*, *Matea-Mică*, *Geagodini* și alte două «sute sate [1]).» — Din 220 de sate, care apoi se fac 223, Dim. Bolintineanu nu numeșce de cât 23, dintre care 7 mai mari și date ca târguri, ear 16 mai mici. In jurul Avlonei însă nu sunt și nici nu pot fi 220 de sate, căci după cum vĕḑurăm locurile din împrejurimi sunt strimte și băltoase, ear drept la apus cad laguna și golful de Valona. Noi vom aduce îndată o sumă de orașe, orășele și sate, parte locuite numai de Armâni, parte locuite de Armâni și Albaneji, dar nu din jurul Avlonei, ci toate la sud de fluviul Vojusa, adecă de pe stânga acestui însemnat curs de apă. Cititorul își aminteșce că pe când făceam numĕrătoarea Epiriaților, noi am tras o linie dreaptă de la rĕsărit spre apus cu un capĕt în Ianina, ear cu capĕtul despre apus în-

---

[1]) Bolintineanu, op. cit. pag. 147—148.

dreptat spre insula Corfu și sprijinit pe satele S-tul Dimitrie și Crinii. Pe această linie trăgênd zigzaguri în sus și în jos am cules satele armânești de Epiriați. Acum vom culege satele, târgurile și orașele cu Armâni Arnăucheni, de la nordul acestei linii și pănă la fluviul Vojusa, care, după cum cititorul își amintesçe, se varsă în Adriatică mai la nord de Avlona în apropiere de Laguna Gruca. Știm că Valona are 2.200 de Armâni, ear la nord și rĕsărit de acest oraș, bine-înțeles pănă la fluviul Vojusa, sate și cătune armânesci sunt: *Sălci. Frasi*, *Alimuca*, *Bișani*, *Muriși*, *Rolena*, *Trevlazeri*, *Scrofetina*, *Scrapani*, *Cercovina*, *Bunavia*, *Cercova*, *Arta*, *Armeni* sau Armâni, *Selenica*, *Romsi-de jos*, *Cărbunara*, *Babica*, *Vesaniște*, *Pescopi*, *Picicat*, cu cel puțin 4.500 de Albanovlahi. La sud de Avlona, și anume: între mare și rîul Susica sau Sușița, [1]) afluent din stânga al rîului Vojusa, sate și cătune armânesci și orășele cu Armâni sunt: *Canina*, orășel cu vr'o 300 de Albanovlahi, *Darda, Mazari*, *Loparda sau Liaporda,* Gumenica sau *Cumenica*, *Melona, Ducati* orășel albanez, în care se găsesc și vr'o 200 de Armâni, Brătani sau *Brăteni*, *Vranișta*, *Călărat* sau Călăreț, Mailica pe arm. *Băliasa*, toate cu 2.800 de Albanovlahi. La sud-est de Avlona, între rîul Sușița, fluviul Vojusa și rîul de Arghiro-Castro sau Ergeli, alt afluent din stânga al numitului fluviu, sate cu Armâni sunt: *Provenic*, *Marcotie*, *Colimbași*, iarăși *Mazari*, *Mărtali*, *Sĕmbliani*, *Șăliari* sau Șălari, *Vibliani*, *Progonați*, Drumachi sau *Drumații*, *Legodusi*, *Cimoctina*, *Gurinari*, *Poliani*, *Tepeleni* orășel insemnat ca fiind patria satrapului de Ianina Ali-Pașa și avênd peste 500 de Albanovlachi, *Colonia*, *Leveniștu*, *Gardichi* un mic orășel ca și *Chimara; Mamaliagi*, *Șopoti*, (sat și munți), *Bicerni*, *Camenica*, *Căliasa*, *Lucuredi*, *Gar-*

([1] Cu numele Sușița se găsesc două rîuri și în România: unul se varsă în rîul Tismana, ear al doilea în rîul Siret, între rîurile Putna și Trotuș.

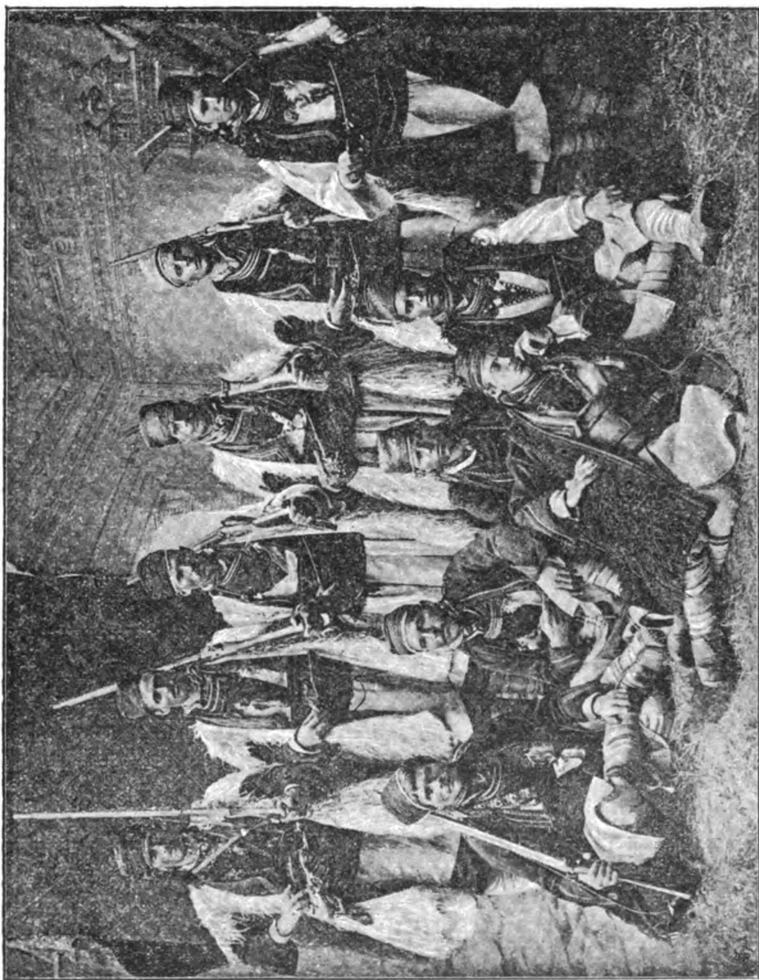
dicachi, *Paliavli*, *Lefterohori*, *Frastani*, *Muzina*, *Picari* și orășelul *Delvino* care singur are peste 700 de Albanovlahi. Aceste alte 28 de sate și 4 orășele au 9.500 de locuitori Armâni, împreună-trăitori cu încă mai mulți Albaneji. Intre rîul de Arghiro-Castru, și fluviul Vojusa sunt iarăși câte-va orășele albaneze, avênd și Armâni, pe care trebue să le numim mai ântĕi: *Premeti* cu 650 Armâni, *Malesova* cu 450, *Badeloni* cu 500, *Policani* cu 400, *Caraplana* cu 500, *Vostina* cu 350, *Nepravista* sau Pravista cu 480, *Delvinachi* cu 520 și *Libahova* iarăși cu vr'o 400; în total 4.250 de Albanovlahi în aceste 9 orășele albaneze. Tot în această parte de loc și printre orășelele numite, mai sunt satele: *Lacheni*, *Pestani* sau Pestiani, [1]) *Brezani*, *Cormova*, *Canarit*, *Babșca*, *Șerperi*, *Libova*, *Concuki*, *Condocuci*, *Cârjani*, *Sfrati*, *Nivani*, *Petrini*, *Caliuda*, *Strâmbeni*, Pulumbari sau *Plumbari*, *Cacanicoli*, *Vlachi*, *Saracenișta*, *Crina*, *Chesturați*, *Vlahos*, *Drumadi*, *Vlahogaranci*, *Glina*, *Pescupi*, *Clisa*, *Pondicadi*, *Vișani*, *Cacolacu*, *Ciatișta*, *Sopichi*, *Mesaria*, *Dracova*, *Melisopetra*, *Lacanocastru*, *Pondicați*, Frasiana sau *Frasina* și *Bocicu* cu cel puțin 11.000 de Albanovlahi locuitori printre Albaneji. Deci între linia trasă de noi spre a hotărnici pe Armânii Epiriați și între fluviul Vojusa se găsesc 34250 de Albanovlahi.

Fărșeroții din această parte se socotesc de asemeni dela 10.000 până la 12.000 de suflete, de oare-ce ei sunt în mare numĕr în munții Griva, în munții Șopoti, în munții peninsulei terminate cu capul Linguetta sau Glosa, în munții Suli, unde se află și patru sate Fărșerotești, în munții Lungiuri și Bucicopule, în munții Kendrovica și pe șesurile dela Ducati și Valona. Numai în Medgedia (între Caraplana și Frasina), Valiul de Ianina a ficsat în anii din urmă mai bine

[1]) Cum numeșce Aravantinos acest sat când vorbeșce de tribul armânesc numit de el: Pecenian. Numele de sat *Pertiani* se mai găseșce odată și în Albania dintre fluviile Vojusa și Ljumi-Beratit, precum și în munții Giumerca din Grecia.

de 6.000 de Fărşeroţi. Si încă lucrează Ahmed-Hivzi-Paşa ca să mai ficseze în aceste părţi pe cât de mulţi Fărşeroţi.

Să socotim acum pe Armâni dintre fluviul Vojusa şi fluviul Osum sau Ljumi-Beratit. Un frumos oraş armânesc şi cel

Armâni Muzăchiari.

mai mare în partea aceasta este Fieri, pe armâneşce *Fereca*. Acest oraş este aşeḑat la nord de provincia Malacastra, pe o mănoasă câmpie, cu care şi începe ţinutul Muzachia, nu departe de micul lac Portica şi destul de aproape de

fluviul Ljumi-Beratit. Numĕrul Armânilor este aici de 5.000 de suflete, mulți cu averi frumoase adunate cu muncă și sirguință. Unii sunt proprietari de pămênturi, de vite albe, de turme de oi și de capre, ear cei mai mulți industriași și comercianți. De mult locuitorii acestui oraș armânesc cer școală românească și nu poate fi îndoeală că în curênd o vor căpĕta. Sate, unele numai cu Armâni, altele cu Armâni și Albaneji, în această parte sunt: *Pojani-de-sus*, *Pojani-de-jos*, *Cavali*, *Cereșa*, *Martina*, *Pestiani*, *Cerveni*, *Cafarani*, *Metali*, *Cumani*, *Malca*, *Romsi-de-sus*, *Cecali*, *Busmadi*, *Jagodina*, *Alambreci*, *Poliocani*, *Cutali*, *Pasali*, *Conicbalta*, *Veteric*, *Prestiana*, *Arositani*, *Chesarați*, *Costani*, *Arsa*, *Marițani*, *Garaguni*, *Podgoreani*, *Clisura* (și hanul Clisura), *Balaban*, *Rodani*, *Lăvdari*, *Panareți*, *Frata*, *Cosina* [1]) și iarăși *Cutali* [2]), *Frășari*, *Costreți* [3]), Pades sau *Pădi*, Camsist pe arm. *Cânești*, *Codru*, *Melisieni*, *Măricieni* și altele, cu cel puțin 10.500 de Albanovlahi. Deci pănă aici avem 49.750 de Armâni din tribul Arnăuchean.

In aceste locuri cade și orășelul Fărșerotesc *Furca* și anume: pe dreapta fluviului Ljumi-Beratit între Premeti și Pelicani, cu vro 1.500 de Fărșeroți. In munții Radomisi, Ogrenic, Desnica, Calivaci, Trebeșina, și în munții Malacastra, locuesc o mare mulțime de Fărșeroți, carii împreună cu cei din Furca pot fi socotiți la 7.000 de suflete. Și tot aici, cade și orașul odată armânesc *Frășari*, ce se arată de obiceiu ca obârșie tribului Fărșeroților, acum aproape albanisat. Acest orășel e așeḑat pe plaiurile munților Dangli, cam între satele Cosina și Costreți. Cei rĕmași Armâni în acest

---

[1]) Veḑi și I. Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen. Balcanică*, pag. 48. Lângă Cosina sunt satele armânești Buhali și Maliesova, după cum susține d-l I. Caragiani.

[2]) Sat numit și de Dim. Bolintineanu ca fiind în împrejurimile Avlonei, și care se găsește de două ori, odată lângă Ljumi-Beratit la nord-est de Berat, și odată lângă Cosina.

[3]) Sat pomenit și de Aravantinos.

orăşel, sunt vr'o 400 de suflete ce, trebuesc socotite tot la Fărşeroţi. Armânii Frăşereni cer şi ei de cât-va timp şcoala română6scă.

Aravantinos, cu ocasia vorbirei despre *Sĕrăcăciani*, zice că neamul Garagunizilor sau Caracunizilor, adecă neamul «păstoresc şi rĕsboinic» al Albanovlahilor «locueşce vara prin nişte locuri din Albania, protejat de Albanoturci, agale şî bey» şi că «*în satele* dela Premeti, Frăşari, Costreţi, Zărgani *şi altele*» s'ar fi găsind «destule familii de asemenea Valahi». Ear mai la vale urmează: «Se zice că Albanoturcii carii locuesc prin aceste sate 'şi-ar fi trăgênd origina din această gintă (de Valahi) şi că s'au turcit cu vr'o câte-va veacuri mai înainte.» Faptul acesta este adevĕrat. Mulţi Armâni din locurile arătate s'au mohametanisat şi apoi s'au albanisat, însa data trecerei la Islamism şi apoi a disnaţionalisărei e greu de hotărît. Ceea-ce se poate zice astăzi este că mulţi dintre beii şi agalele Albaneji-mohametani, au rude de aproape printre Albanovlahii creştini şi printre Fărşeroţii dela Premeti, Fraşari, Costreţi, Cosina şi de prin alte locuri şi sate. Tot Aravantinos, şi cu aceeaşi ocazie, vorbeşce despre un neam de Armâni nomaḑi numit *Pecenieni*, care 'şi-ar fi trăgênd origina din satele Pestiani sau Pestani. Printre satele ce noi arătarăm mai sus, aci armâneşci, aci albanoarmâneşci se găseşce şi satul Pestani, pe ţĕrmul stâng al fluviului Vojusa, la resărit de Tepeleni. Dar Aravantinos nu zice satul, ci satele Pestani. Satul numit de noi este aşeḑat pe plaiul sau plasa ce poartă de asemeni numirea Pestani, şi tot cu acelaşi nume se găseşce un sat şi în Epirul de jos, ear un alt Pestiani în Albania, între fluviul Ljumi-Beratit şi Vojusa, precum vĕḑurăm mai sus. Cu privire la satul armânesc Zargani, dat de Aravantinos ca locuit de Albanovlahi, nu mĕ pot pronunţa şi de aceea nu l'am pus printre satele armăneşci numite de mine mai sus.

Dacă trecem la nord de Ljumi-Beratit, adecă pe dreapta

acestui fluviu și cercetăm țara până la rîul Devol, găsim orașul Berat, pe armâneșce *Vilardi*, ca cel mai mare centru, cu 11.500 de Albanovalahi împreună-trăitori cu Albanejii creștini și mohametani. In acest oraș se găsesc și Turci. Așeḑat pe plaiurile puternicului masiv Tomor, udat du fluviul Ljumi-Beratit și avênd în față muntele Topalti, orașul Berat se bucură de una din cele mai minunate posiții, atât ca frumusețe cât și ca așeḑare strategică. Stăpânind cursul Osumului, ce trece prin bogata țară a Muzachiei, fiind între o mulțime de drumuri însemnate, stând la spatele șesului Malacastra, Muzachia și Cavaia și ênsuși cu spatele spre Tomor, Beratul are, prin fireasca lui așeḑare, menirea de a deveni centrul comercial, cultural și militar al Albaniei de sud. Eată ce zice Dim. Bolintineanu despre Berat sau Belarde. «In vechime se numea Pulxeripoli, fun-«dat sub Teodosiu cel tînĕr. Bulgarii îl luară, îi dară nu-«mele de Belgrad. Inainte de Bulgari se chema Palximare. «Cantacuzen îl numeșce Balagrita. Astăzi este capitala ți-«nutului cu acelaș nume. In acest oraș se află șease sute «de case române pe lângă mai multe albaneze. [1]) Satele «locuite de Români amestecați cu Albaneji sunt: *Șind-Printe* «(sfânta Vineri), *Diviae*, *Tramiza*, *Zalanica*, *Curcuni*, *Găr-*«*mara*, *Bișevsia*, *Grăbeni*, *Spuliad*, *Caratiști*, *Mateli*, *Co-*«*lonia*, *Ciocani*, *Bitova*, *Gruva*, *Cărbunarii*, *Lușani*; toate «acestea sunt têrguri mai mari. [2]) *Crâmpu*, *Coniala*, *Cru-*«*șova*, *Puntea-Asan-bey* (aceasta e tîrg mare). *Marava*, *Pre-*«*tindi*, *Tabia*, *Coclara*, *Polovin*, *Rugul*, *Ferica-Priodonia*, «*Maițeata*, *Cociova-Lepărdău*, *Chirișnic*, *Dușnia*, *Drupobia*, «*Calrisira*, *Scrava*, *Paltin*, *Sadovița*, *Sinaia*, în *Brăstan*,

---

[1]) «Este de obserbat că în fie-care casă din aceste orașe, se află până la 15 și 20 de suflete, din causă că fie-care casă este locuită de mai multe familii ce cobor din o familie. Bĕtrânii cu feciorii însurați și, de multe ori, cu fetele măritate trăesc în aceeași casă.» (Nota lui D. B.)

[2]) «Sunt din aceste târguri în care Albanejii sunt în majoritate; altele în care Românii sunt în majoritate.» (Nota lui D. B.)

«*Cozor*, *Gier*, *Cicaia*, *Luşna*, *Gordz*, *Cumanic*, *Cosova*,
«*Groşin*, *Cosovanic*, *Ortaniţa*, *Jasău*, *Cuman-mare*, *Cer-*
«*năuţi-Rubali*, *Curşi*, *Alnani*, *Cazameu*, *Timista*, *Rumbulina*,
«*Aleliani*, *Bălăceanil*, *Giopas*, *Bitova*, *Libofeca*, *Ferica-*
«*mare*, *Brustani*, *Levena*, *Progorta*, *Stolida*, *Cevi*, *Grabova*,
«*Domoro*, *Cioflica*, *Calpaşir*, *Regela*, *Prenondin*, *Mezeata*,
«*Curţiova*, *Polovina-mare*, *Casiera*, *Leşerdin* (tîrg mare),
«*Drisnicu*, *Murava*, *Vaterani*, *Cameisti*, *Bresta*, *Ceanpa-*
«*lena*, *Cumana*, *Jerasa*, *Somaru*, *Sacuni*, *Lumti* şi alte două
«sute sate mai mici. Berat se numea înainte Beligrad. Aici
«era un episcop care se numea Episcopul Belgradului şi
«Caninii. Beratul se află aşeḑat între cantonul Malacastra,
«Tomoriţa şi Scrapari.» [1]) Deci eată încă 90 de sate unele armânesci curate, ear altele albano-armânesci, însă ele nu sunt toate din jurul Beratului. Grabova sau Grava noi am numit-o deja ca aparţinênd altui trib armânesc; de asemenea Drestinic sau Trestinic din Zagori, ear nu cel de lângă oraşul Cruşova şi altele. Unele din satele de sus, aduse de Dim. Bolintineanu sunt foarte îndepărtate de Berat, ear altele mai apropiate, noi le-am arătat deja; căci pentru uşurinţa cititorului, noi lăsarăm de-o parte despărţirile administrative, şi ne-am condus de cele naturale-geografice. Faptul că Bolintineanu, după ce ia un centru însemnat, şi după ce numeşce satele şi têrgurile din jurul centrului descris, unele apropiate altele îndepărtate şi, că, mai aruncă la urmă şi cele «*două sute de sate*» pe deasupra, fără să fie în stare a le numi, dovedeşce un lucru: Bolintineanu avea sentimentul, convingerea că esistenţa Armânilor în mare numěr în Albania era o realitate. Din câte vêḑuse cu ochii, din câte auḑise, şi din informaţiunile ce primise, după ce se reîntorsese în ţara lui, i se născuse credinţa tare că poporul armânesc de peste Dunăre este în realitate numeros. El călětoreşce prin Turcia pe la

[1]) Op. cit. pag. 143—145.

1858, reîntors în ţară este luat de vîrtejul vieţei repede în care trăia generaţia din care făcea parte şi Bolintineanu, şi abia peste cinci ani, la 1863 se hotărăşce să pue pe hârtie impresiunile, ce culesesc în Turcia despre neamul armânesc.

Miri Armâni Muzăchiari

Atunci toate sentimentele, ideile, cunoşcinţele, impresiunile, cugetările, tablourile ce primise sufletul lui se presentară în desordine, cu grămada la poarta conştiinţei lui, cătând

toate să năvălească de-odată. Bolintineanu nu le putu stăpâni, nu putu pune ordine între ele și le dădu drumul. Așa se născu cartea lui «Călĕtorii la Românii din Macedonia și muntele Atos, etc.» Când un fotograf, greșind sau grăbind «desvoltarea» plăcei, obține o fotografie cam nelămurită, poate fi criticat și certat cu privire la esecuție; nimeni însă nu are dreptul a nega objectul care prin razele de lumină a impresionat placa. Bolintineanu a vĕḑut, a auḑit, a simțit, a cugetat, a imagasinat tablouri, și dacă descrierea i-a eșit cam încurcată, nu însemnează că n'a vĕḑut, auḑit, simțit și cugetat. Cartea lui este plină de o sumă de notițe foarte însemnate privitoare la Armâni. Acei dintre etnografi, deci, carii vor vorbi cu ușurință despre lucrarea lui Bolintineanu se vor dovedi ca slabi observatori și slabi psihologi, și vor face ca acei ziariști carii, primind la 12 ceasuri din zi o carte, se grăbesc ca până seara, cu ântĕia apariție a ziarului, să și publice o critică.

Să ne întoarcem de unde am plecat și să arătăm satele armânești și albano-armânești din apropierea Beratului, sau mai bine, dintre Ljumi-Beratit și Devol. Mai ântĕi vom numi orășelul *Tomor* cu vr'o 400 de Albanovlahi, apoi satele: *Liaparda*, *Cuciova*, *Petrecondi*, *Conduși*, *Dușnica*, *Maniași*, *Vodica*, iarăși *Peslani*, *Corbași*, *Scala*, *Vârtop*, *Capinova*, *Periniași*, *Carcanoḑi*, *Dobreni*, *Dușari*, *Protopapa*, *Morava*, *Drenova*, iarăși *Lăvdari*, *Cosova*, *Polovin-de-sus*, *Polovin-de-jos*, *Draci*, *Roseiu*, *Chesarața*, *Salenica*, *Radovicica* (têrgușor pe Ljumi-Beratit), *Fratu*, *Cumanacu*, *Dragoti*, *Curcani-Flochi* și altele, în care printre Albaneji se găsesc și 8.800 până la 9.000 de Albanovlahi. Să luăm acum satele dintre Ljumi-Beratit și Devol și dintre fluviul Scumbi, țară în care cade și o parte a Muzachiei. Eată-le: *Liabinola*, Cuciana sau *Cuchiana*, *Cergiani*, *Bastima*, *Marichia*, *Brosca*, *Tradu*, *Belina*, *Renzi*, *Cega*, *Fiverserani*, *Barbalina*, *Salcea*, *Firminar*, *Frași*, *Rumulacu*, *Cuzeiu*, *Radia*,

Liuşnia sau *Lesnia*, *Cărbunara*, iarăşi *Cosova*, *Isa-bey*, *Tenaşi*, *Suliosaţi*, *Şinte-Prente*, *Culiara*, Germanive sau *Germaniţa*, *Zencu*, *Miza*, Zernezi sau *Zerneşi*, *Spuliata*, *Chemaşi*, iarăşi *Şinte-Prente*, *Grădiştea*, *Scandali*, *Smilaţi*, *Fieri-Mic* (Fereca-mică), sat cu Armâni şi Ţigani, *Caminiţa*, iarăşi *Gabrova*, *Rungagia*, *Rapu* sau Raptu, *Cegaşi*, *Paltenu*, *Griva*, *Oleanisa*, *Muraşi*, *Cerprin*, *Bresta*, *Trana* sau Trania, *Duşca*, Nova sau *Noava*, şi iarăşi Cosova sau *Cosoava*, lângă lacul Muruşi, *Celata* şi încă altele locuite în majoritate de Armâni, ear cele mai multe pur armâneşci, avênd o populaţie armânească de 30.000 până la 32.000 de suflete. Această populaţie muncitoare şi avută pe lângă că se ocupă, cu pescăria, industria casnică şi creşcerea vitelor, se îndeletniceşce mai ales cu agricultura, şi are în stăpânire pămênturile Muzachiei, toate de o neîntrecută şi nesecată rodnicie. Tot populaţiunea armânească din aceste locuri creşce vestiţii «cai muzăchiari» despre cari s'a pomenit deja de mai multe ori. Cu inima ea este plecată către Armânism, mai ales decând în Berat funcţionează cu mare succes nu numai cele două şcoale primare romăneşci, una de băeţi şi una de fete, ci şi un gimnaziu romănesc cu un internat bine populat şi bine condus de nişce profesori inimoşi. Până la fluviul Scumbi avem, deci, 102.250 de Armâni din tribul Albanovlahilor. Toamna, Armânii Muzăchiari, pornesc cu turmele, cireḑile şi hergheliile de prin locurile arătate mai sus şi se îndreptează către sud spre a'şi ierna vitele. Cele mai multe cete îşi iau drumul, spre Arta şi spre Golful Patras, prin oraşul Ianina. Grecii, din acest oraş stau îmărmuriţi şi privesc cum curg, fără întrerupere două şi trei sĕptămâni, valurile de Armâni Muzăchiari. Comerciul de detail din Ianina primeşce un mare impuls, din causa trecerei Muzăchiarilor. De aceea negustorii Ianioţi aşteaptă cu nerăbdare venirea toamnei, când Muzachiarii pleacă, şi a primăverei, când ei se reintorc la vetrele lor. Presentăm în acest ca-

pitol gravuri înfaţoşând Armâni Muzăchiari, carii au fost întâlniţi prin Munţii Rodop.

Fărşeroţii nu lipsesc nici de prin locurile acestea. Ei se găsesc pe ţĕrmurile mării, în munţii Duşk şi Pomian, ear unii sunt ficsaţi pe câmpiile Muzachiei pe lângă pomenitul lac Muruşi, pe lângă lacul Terbuf, precum şi pe luncele câmpene ale Devolului, până aproape de vĕrsarea acestui rîu în Ljumi-Beratit. Numĕrul acestor Fărşeroţi se ridică până la 6.000 de suflete. Unii dintre ei au început a-şi aduce copiii la şcoalele româneşci din Berat.

La nord de Scumbi, adecă la dreapta acestui fluviu se găsesc mai multe oraşe mari şi orăşele în care Armânii sunt în mare numĕr. Oraşele sunt: *Elbasan*, *Tirana* şi *Duraţiu*, ear orăşelele: *Cavaiu*, *Pechini* sau Pecheni etc. Printre aceste oraşe şi orăşele se găsesc de asemeni o sumă de sate curat armâneşci, ear altele albano-armâneşci. Să începem cu *Elbasan*, oraş mare şi frumos, aşeḑat pe fluviul Scumbi şi la poalele munţilor Cermenica. El ţine de vilaetul Scutari. Locuitorii armâni ai acestui centru, numit de ei *Niŭcastru*, sunt în numĕr de 7.500 de suflete, ocupaţi cu lucrarea aramei, a fierului, cu ţesĕtoria şi cu comerciul. Unii dintre ei se ocupă şi cu pielăria. Mohametanii au trei moschee. In acest oraş sunt mai multe bâlciuri peste an foarte animate, în care industriaşii de tot felul îşi desfac mărfurile. In apropiere de oraş se găsesc nisce isvoare termale sulfuroase, ce se bucură de oare-care renume şi o mânăstire cu hramul s-tul Ioan. Dimitrie Bolintineanu zice câte-va cuvinte şi despre acest oraş albanez: «Ptolomeu «vorbeşce cel d'ântĕiu de Albanopolis (Elbasan). Acest oraş «este un scaun şi un sîngiac din Albania de mijloc, ce se «află aşeḑat pe o vale bogată, la 19 mile de la mare, lângă «munţii Candaviei. A trebuit să fie un oraş din cele mai «însemnate ale Iliriei macedonene. El este pe malul drept

«al *Genusăsului*[1]), ce cură pe o luncă coperită de copaci, «de rîuleţe, de sate, de holde bogate; posiţii frumoase şi «aer curat. Numěrul locuitorilor sěi se urcă la cinci mii de «case, din care 2.000 case sunt române (câte zece numai «de casă, fac douě-zeci mii Români) şi 3.000 albaneze şi «turce. In *ţinutul acesta* sunt una sută sate de Români a- «mestecaţi cu Albaneji, în minoritate, şi altele curate (după «note aflate la urmă). Târgurile principale unde sunt Ro- «mâni: *Stermenii*, *Ţiabova*, *Molaşla*, *Goriţa*, *Salaţi*, *Cearava*, «*Cioţali*, *Bişcani*, *Coşarili* etc. De Elbasan ţin opt cantoane «sau vilaetis: *Cerenic* cu 5.000 familii creştini şi turci, *Velşa* «cu 2.500 familii, din care numai a şeasea parte sunt turci, «*Suliova* 1.000 familii, *Dgirat* cu 10 sate, *Kadipaşa* cu 20 «sate, *Travnic* cu 36 de sate, *Kiara-Krabus* 12 sate, *Pesa* «cu 4.000 familii catolice»[2]). Eată acum satele ce aducem noi unele armâneşci, ear unele albano-armâneşci: *Brecia*(pe ar- mâneşce Gridiani), *Codaţi*, *Semeri*, *Martinişi*. *Brăduş*, *Pis- ceni*, *Mameli-de-sus*, *Mameli-de-jos*, *Dareşi*, *Smili*, şi mai spre rěsărit, în dreptul lacului de Ohrida este *Craiova* sau Crajva, *Dorşu*, *Goriţa*, *Adalit*, *Cocreva* şi altele, cu 4.500 de Albanovlahi.

Vine la rînd oraşul *Tirana*, aşeḑat la 123 de metri de- asupra nivelului mării, pe o rodnică vale înconjurată de munţi şi strěbătută de rîuleţul Rusiolata, un afluent al rîu- lui *Işmi*, care nu departe de orăşelul cu acelaş nume, se varsă în golful Drinului. Numěrul locuitorilor armâni se ri- dică la cel puţin 6.000 de suflete. Ei se ocupă cu comer- ciul şi diferite industrii, ear femeile lor cultivă cu hărnicie industriile casnice. Populaţia întreagă a oraşului este de vr'o 23.000 până la 24.000 de suflete, dintre cari vr'o 16.000 sunt Albaneji mohametani şi creştini, vr'o 500 sau 600 sunt Ţigani, ear restul catolici de diferite naţionalităţi.

[1]) Nume ce Armânii dau fluviului Scumbi.
[2]) Opul citat pag. 145—146.

Aceşti din urmă au o biserică catolică, ear mohametanii mai multe moschee. Tirana este capitala lui Schenderbey. Comerciul acestui oraş este destul de activ, şi Armânii cer stăruitor şcoală românească. Dim. Bolintineanu zice despre acest frumos oraş: «Tirana, unde stăpânea Schenderbey, «se schimbâ în sangeac cu două coade pe la 1501. Se ho-«tăreşce cu Cavalia, Duraţa, cu Croia şi hotarul Elbasanului. «Are trei cantoane: *Tirana* cu 40 de sate, *Preza* cu 30, «*Ismid* cu 40. Oraşul Tirana fuse ridicat de Justinian. Ti-«rana numĕră 2.000 case, din cari 100 turceşci şi 900 case «românesci şi albaneze. Albanejii şi Românii sunt latini în «mare parte. Satele româneşci sunt: *Reşcaia* (tîrg mare), «*Retul*, *Leaga*, *Repeli*, *Duşeu*, şi încă cinci-spre-zece, cari «peste tot fac două-zeci.» [1]) Eată satele ce aducem noi: *Sara-de-sus*, *Selaita*, *Arbona*, *Sara-de-jos*, *Petrila*, *Menicu*, *Greza*, *Tufina*, *Barba*, *Pineti*, *Seliţa* sau Selica, *Daiti* (tîrguşor în munţii dela rĕsăritul Tiranei), *Dărzeni*, iarăşi *Scala*, *Venşi*, Duşcu sau *Duşeu*, *Rîpili*, *Muneri*, *Farca*, *Gura*, *Stodara*, *Cuci*, Breşcaia sau *Reşcaia* şi altele locuite de 6500 de Armâni împreună trăitori cu Albaneji.

Inainte de a ajunge la Duraţiu, pe care il vom studia mai de-aproape, să cercetăm tîrgurile *Cavaia* şi *Pechini* sau Pecheni şi să dăm cuvêntul lui Dimitrie Bolintineanu: «Cavaia «este un oraş aşeḑat pe un deal din grămada centrală a «munţilor Candaviei. Este scaunul voivodlîcului al doilea «al Albaniei de sus, depărtat de trei leghe de Peching (adecă «de Pechini), şeapte de Elbasan, şeasă de Tirana, trei de «Diuraţo. De dênsul ţin 35 sate mohametane şi 46 sate lo-«cuite de creştini latini. Oraşul Cavaia are 150 case de «Români, 1000 de Albaneji şi 100 de mohametani. Satele «locuite de Români în mare majoritate sunt: *Durzi* cu 100 «case de Români, *Peleni* cu 40, *Vilea* cu 20, *Creaţa* cu

[1]) Op. cit. pag. 146.

«50, *Rialini* cu 30, *Brutli* cu 20, *Scandali* cu 20, *Cănuşi*, «*Duşcazean*, *Geaeal*, *Muru*, *Vleaşcani*, *Duşev*, etc.

«Peching (adecă Pechini) este un voivodlîc. Orașul se «află la trei leghe de Cavaia. Acest oraş are 200 case «de Români şi alte 200 de Albaneji și Turci. Satele ro«mâneșci ce ţin de acest voivodlîc sunt: *Cioan*, *Curcu«dani*, *Cinceli*, *Moiani*, *Moaligeşti*, şi alte 20 sate încă.»[1])

In Cavaia numĕrul Armânilor este de 2.500 de suflete, ear în Pechini sau Pecheni de vr'o 2.000 de suflete. Cei din Cavaia cer de mult şcoală românească, ear cei din Pechini, nu cer încă. Acești din urmă se bucură de renumele de a fi cam bătăioși și agresivi. Satele de pe lângă aceste oraşe, sau mai bine zis orăşele, fie numai cu Armâni sau şi cu Armâni sunt: *Copana*, *Rami*, *Căluş*, *Durzi*, *Rogojeni*, *Greza-de-sus*, *Arḑani*, *Guşa*, *Bostova*, *Muru*, *Ardiştea*, *Greza-de-jos*, *Bădeni*, *Carpeni*, *Cănuşi*, *Racni*, *Pileni*, *Scandali*, *Voroseni*, Brutuli sau *Brutli*, *Cicolori*, *Moiani*, *Căreşi* şi altele, cu 7.200 de Armâni, ocupaţi cu chiria, prin ajutorul cailor și catârilor, cu agricultura și cu creşcerea vitelor. Femeile Albanovlahilor dela Cavaia şi din împrejurimi sunt vestite de muncitoare, oneste şi cutezătoare în același timp. Caravane de 40 sau 50 de aceste femei armâne, călări pe cai fugoși şi înarmate cu pistoale, revolvere şi cuţite, ba chiar cu puşci, călĕtoresc până pe la Bitolia şi încă mai adânc în Macedonia, unde se duc spre a-şi desface ţesĕturele de bumbac şi burangic, foarte mult căutate, și cari se pot compara numai cu lucrările eșite din harnicele mâni ale Armâncelor Grămosteane. Bolintineanu a vĕḑut cu ochii sĕi asemenea caravane de femei şi adânc mișcat de priveliștea acestei mândre trupe de negustori și luptători cu pelița alba, cu mânile delicate și cu ochii dulci, le-a închinat o pagină din «Macedonele» sale, întitulând-o *Românele din Cavaia*:

---

1) Opul citat, pag. 146—147.

Tropotă, bubue plaiul Candavii
Lângă Cavaia.

Caii, puii Moraviei pe cari ele călăresc, spumegând alunecă pe fața pământului

Coama lor flutură p'aripa vêntului
Narea lor cresce

Și ce poartă ei în goană?

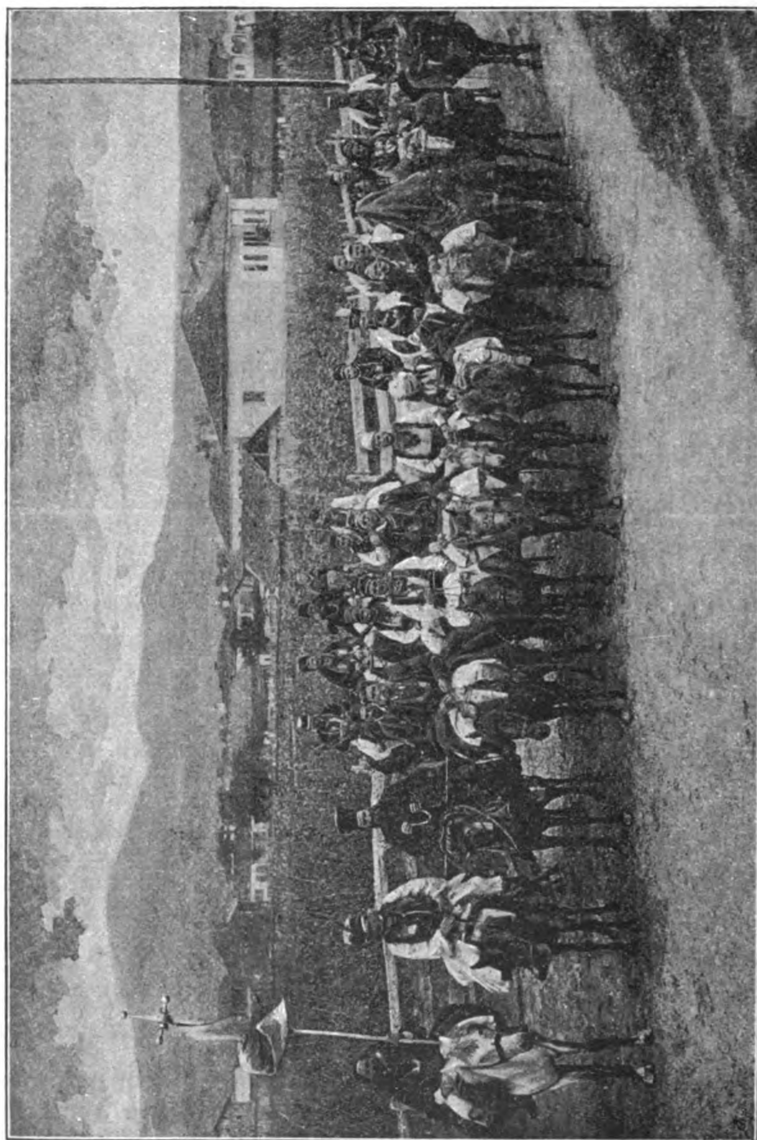
Ei port femeile, dalbe ca zorile
Cele de vară.
Brîul cu armele luce ca florile
De primă-vară.
Nu sunt Avlonele, nici Tiranesele
Cele plăpânde,
Nici Elbasanele, nici Belardesele
Fragede, blânde;
Nu sunt nici Gheghele aspre, sëlbatice,
Nu sunt Albane;
Sunt flori de măgură, flori păduratice,
Mândre Romane.
Fugi trecëtorule! pleacă-ți cătările
A nu le strânge
Flacăra ochilor! căci înfruntările
Le spël cu sânge!

. . . .

Și în adevĕr, nimeni nu le înfruntează în călĕtoriile lor îndepărtate, nici chiar bandele de hoți.

Până aici avem deci 138.450 de Albanovlahi, și acum să studiem însemnatul port *Durațiu*. In vechime se numea Epidamos, pe timpul Grecilor, carii aveau aici un comptuar comercial; ear în timpul Romanilor purta numele de Dyrrhachium. De aici începea calea Egnatea, vestită în anticitate, care după cum s'a mai arătat, trecea prin toată Macedonia, pe la Salonic, prin Tracia și conducea la Bizanț. In anul 48 al erei noastre Durațiul era capitala militară a lui Pompeius, care își avea aici senatul sĕu, pe când era

împresurat de Cesar. Tot aici fu locul de esil al lui Cicero. In floarea lui a fost acest oraş pe la începutul seco-

Nuntaşi Armâni Muzăchiari, cu o privire a satului bulgar Lăjene, din Rodop.

lului al 4-lea, când, după ce de mult devenise colonie romană, fu capitala provinciei *Epirus nova*. Chiar în timpul

imperiului de Bizanț, Durațiul era capitala administrativă a ținutului ce purta pe atunci numele de *Thema Dyrrhachium*. Soarta acestui oraș a fost foarte schimbăcioasă și plină de vicisitudini, din causă că, fiind așeḑat pe un loc stâncos al golfului Durațiu, cât nu se poate mai favorabil atât din punct de vedere militar, cât și comercial, el a fost poftit de toți puternicii din vremuri. La anul 481 este luat în stăpânire de Ostrogotul Teodoric, adecă numai cu un secol și ceva mai târḑiu, după sfărâmarea lui totală, la anul 345, printr'un cutremur care a costat și viața a o mulțime din locuitorii acestui port. Mai târḑiu, în secolul al 10-lea și al 11-lea, fu în mai multe rînduri greu încercat de Bulgari, din ale cărora oști nu lipseau nici-odată Daco-Românii. La 1081, împĕratul Bizantin, Alecsius, fu bătut aici de Normanul Robert Guiscard de Apulia, care tocmai după un an isbuti a supune și orașul, însă care la 1085 îl părăsi, ne mai putênd ține în contra atacurilor ce îl amenințau. Peste un secol, la 1185, Durațiul fu cucerit de regii Siciliei. La 1205 căḑu în partea imperiului de Bizanț, la 1273 fu din nou sfărâmat de un mare cutremur de pămênt, și îndată după ce se refăcu, căḑu, la 1294, sub stăpânirea casei de Anjou, domnitoare în Neapol. Pe la începutul secolului al 14-lea Durațiul era stăpânit de Filip de Tarent, un prinț din dinastia Anjou; la 1386 trecu în puterea Venețianilor, ear la 1501 fu cucerit de Turci și alipit vastului imperiu al Ottomanilor. Durațiul era odată un oraș din cele mal frumoase de pe coasta Adriaticei, împodobit cu templuri mărețe, cu statui, cu turnuri nalte și puternice și cu minunate cheiuri. Din vechea lui splendoare n'au mai rĕmas de cât nișce ruine sub care se recunoașce zidul înconjurător al cetății, din timpul domniei bizantine. Numele ce poartă astăzi acest oraș îi este dat de Italieni — Durazzo — după acela ce purta în timpul Cruciatelor, de Durachium sau Duratium; Turcii îi zic *Dracĭ*, ear Albanejii *Duressĭ*. In vecinătatea Durațiului

se află nişce mine avute de cărbuni, dar care sunt slab esploatate. Articolele mai însemnate în comerciu ale acestui port sunt: sămânță de in, lână, brânzeturi, mătasă brută, pei de mel și de oae, grâne, orz, pei de vidră, lemn de stejar pentru ars și construcțiuni, mazere, lipitori, etc. Comerciul de esport lucrează mult cu Italia, și încă mai mult cu Austria prin Triest, dar starea portului nu e prosperă. Numĕrul Armânilor din Durațiu se ridică la 2.300 de suflete, și au de curând o școală românească. Ei au în mânile lor comerciul acestui oraş precum și industria; cele mai frumoase case sunt proprietatea lor. Nu e mult timp de când Albanovlahii din Durațiu și-au adus și un preot al lor, care face serviciul divin în limba lor strĕbună armânească. In împrejurimile Durațiului sunt o sumă de sate, unele armânești altele și cu Armâni, dintre care putem numi următoarele: *Paliana, Tache-Alexi, Scalori, Sălcet, Sateli, Ardiște, Cocomani, Straca, Chineta, Retiŭ, Porcea, Dușcu, Rusculi, Rada, Camera, Rabiega, Armata, Scafona, Roata, Ișmi,* târg așeḑat pe rîul cu acelaș nume; *Breșa* sau Preșiia iarăși târg, așeḑat pe rîulețul Rusiolata, afluent al rîului Ișmi; *Treveni, Paresani, Cumarda, Scărica, Stâna, Carbina, Cucula, Perlati, Croia* și *Alesio* ambele târguri însemnate, *Spitiani, Rumeca, Măgura, Zeimeni, Pedana* sat lângă care se află o mânăstire și altele, cu o populație armânească de mai bine de 12.000 de suflete.

Câte-va cuvinte despre *Dibra,* oraș însemnat albanez, așeḑat pe valea ce face rîul Radica la vĕrsarea lui în Drin, vale strînsă între munții Colobarda și Bulci la sud și vest, ear la est și nord de munții numiți ai Dibrei. Numĕrul Armânilor din acest oraș se ridică la 1.000, sau cel mult până la 1.200 de suflete, pe când al celora din satele înconjurătoare se ridică până la 5.500 de suflete. Eată aceste sate: *Radișițea, Vlașcea, Meliceani, Ocheșani, Griva, Topojani, Machelari* sau Macelari, *Cătunici, Slatina, Velesa,*

Darda, *Rogomana*, *Molcani*, *Trebiştea* têrg pe Drinul dela sudul Dibrei, *Otişani*, *Mireşi* şi altele.

La rĕsărit şi nord de Dibra cade oraşul *Costivar* sau Costova, aşeḍat la poale de munţi pe frumoasa vale a isvoarelor Vardarului, cu o populaţie armânească de 2.000 de suflete, trăind printre Albaneji, şi ocupată cu comerciul şi cu industria casnică şi păstorească. Sate cu Armâni în imprejurimi sunt: *Turceani*, *Cioclar*, *Străjani*, *Calista*, *Recani*, *Forina*, *Cegani*, *Racovec* şi altele cu vr'o 1.500 de suflete de Armâni. Până aicea avem, deci, 162.750 de Albanovlahi.

Cititorul îşi aminteşce bine că Fărşeroţii fuseseră socotiţi până la fluviul Scumbi. Dacă trecem la nord de acest frumos fluviu găsim Fărşeroţi în munţii Cermenica şi Marianeş, la nord de Elbasan, în numĕr de vr'o 2.500 de suflete. In munţii Grabe, dintre Elbasan şi Tirana, pe la isvoarele rîului Arzen, care se varsă în Adriatica între pomenitele sate armâneşci: Duşcu, Juba, Porcia, Rusculi, etc., de-alungul acestui rîu, pe luncele ce el formează, în munţii Cavaei şi valea Cavaei, se mai găsesc încă mai bine de 3.000 Fărşeroţi. In munţii Tiranei şi ai Croei, pe luncile rîului Ismi, în munţii Bişcas şi de-alungul rîului Matja sunt nu mai puţin de 2.000. De asemeni în munţii Dibrei, pe fluviul Drinul-Negru, de la sud de Dibra, şi în munţii Luşnia şi munţii Deşat, printre carii curge la nord de Dibra Drinul-Negru, sunt iarăşi vre-o 3.000, ear în imprejurimile Costivarului, sus în munţi, sunt ca la 1.500 de Fărşeroţi.

Să trecem la *Scutari* sau Scodra. Oraşul şi istoricul lui ne sunt deja cunoscute încă de pe când cercetarăm linia nordică a oraşelor armâneşci, sau cu Armâni în mare numĕr, linie ce începe cu Scutari şi se termină cu Nevrecop. Numĕrul Armânilor din acest oraş este, după cum vĕḍurăm, de 1.840 de suflete. Satele mai însemnate din imprejurimi, cu Armâni

trăitori printre Albaneji sunt: *Castanie* (cunoscut şi cu numele Căcinari), *Conci, Gazoli, Călivaci* sau Căcîneţi, *Rane, Castri, Calmeti, Draguş, Baba, Pistul, Surda, Cortopala, Cojani* şi altele, la sud de Scutari şi la stânga Drinului. Ear între Drin şi Boiana sunt: *Bărbătuş, Cereti, Reci, Cruci, Precali, Pentari, Ruşcul,* adecă tot la sud de oraşul Scutari. La nord de Drin, tot în împrejurimile Scodrei sunt sate cu Armâni: *Mazaracu,* iarăşi *Cereti, Flaca, Planti,* iarăşi *Precali, Pietroşani, Coşani,* toate la un loc cu cel puţin 6.200 de Amâni din tribul Albanovlahilor.

Oraşul *Priserena* ne este de asemeni bine cunoscut de când cu cercetarea liniei de nord a oraşelor armâneşci. Numĕrul Albanovlahilor din acest oraş este de 5.600 de suflete, ear satele din împrejurimi sunt: *Vlaşna, Velsa, Sălci,* şi altele. Intre Priserena şi Scutari se mai găsesc următoarele sate avênd şi Armâni: *Molcani, Coleşani, Vencii-Valahi, Călivara, Palmci, Costuri, Bungani, Geguşeni, Morina, Fusca, Gropaţi, Merturi, Mihăiana, Cloceni, Toplana, Ocoli, Comana* şi altele cu vro 3.800 de Armâni.

In oraşul *Giacova* sunt 900 de Armâni, ear în oraşul *Ipec* numai 700. Imprejurul acestor oraşe şi între ele sunt următoarele sate: *Sermiani,* iarăşi *Barbu, Schifiani-de-sus, Schifiani-de-jos, Coroniţa, Petroşana, Cătunuri, Istoc, Nepote, Globari, Vlaşchi-Drenova, Lugagu, Georgiani, Bădina, Cruşova, Păscăliţa, Scăciuciani* şi altele cu 2.200 de Armâni.

In oraşul *Pristina* sunt ca la 1.000 de Albanovalahi, socotiţi printre fruntaşi. Dintre satele locuite şi de Armâni putem numi: *Breaza, Cuzmin, Măliciani, Slatari, Plementina Macris,* drept la rĕsărit de Pristina, ear la sud *Coşare,* iarăşi *Cosina* şi *Miroşi,* cu mai bine de 2.300 de Armâni. Tot aşa în oraşul *Mitroviţa* şi în cele câte-va sate din împrejurimi, dintre care nu pot numi decât *Coarda, Perana, Rudine, Ranisca, Brabaniştea* etc. s'ar mai fi aflând ca la 2.000 de Armâni.

In ţinutul Novibazar, prin oraşele şi orăşelele *Ienipazar, Belopolie*, *Sienica*, *Taşligea* și în o sumă de sate s'ar fi aflând ca la vr'o 9.000 de Armâni, carii de aici se prelungesc spre Herţegovina şi Bosnia, însă nu mai sunt aşa de deşi, cum îi găsirăm mai la sud, adecă în Albania de mijloc și în Albania meridională, și mai ales în ţinuturile Muzachia și Malacastra.

In părţile Albaniei nordice, de sub Serbia sudică, mai sunt încă câte-va sate armâneşci, ce servesc oare cum ca legătură între Armânii din Turcia și cei din Regatul Serbiei, sate cu o populaţie armânească de vr'o 3.000 de suflete și dintre cari putem numi următoarele: *Bolovan*, *Vlaheca*, și altele pe lângă Kalkandelen; *Brazda*, *Vlahata*, *Albaşi*, etc. pe lângă Scopia; *Corbulic*, *Moghila* sau Movila, *Clocotu*, *Coratin*, *Pretin*, Custiţa sau *Costiţa* etc. la nord de Scopia şi Cumanova; *Tripotanci*, iarăşi *Macriş*, *Orizari* etc. pe lângă Cociani și spre Egri-Palanca, adecă la sud de Bulgaria, prin părţile pe unde arătarăm că se mișcă Armânii din tribul Ţărăpănilor, pe carii i-am socotit la Fărșeroţi.

Incheiând numěrătoarea Albanovlahilor, găsim cu o mie și ceva peste două sute de mii de suflete, totuși noi nu vom reţine ca cifră ultimă și definitivă de cât 200.000 de Albanovlahi, în carii intră și Armânii Goga. Bănuesc însă că cifra aceasta trebue să fie sub adevĕr cu cel puţin 30.000, căci în Muzachia și în Malacastra trebue să fie mult mai mulţi Armâni, decât am arătat noi mai sus. Ar fi de mare interes ca cei carii vor studia în viitor pe Armânii din Albania, deși s'ar sprijini pe cele zise de premergĕtorii lor, totuşi să facă ênsiși cercetările trebuitoare înainte și să-și ia informaţiile într'ales, precum am făcut și noi, pentru ca ast-fel fie-care lucrare să fie cât mai independentă de cele înaintemergĕtoare și adăpată chiar dela izvor, ceace ar grăbi și ușura aflarea adevĕrului întreg, cu privire la Albanovlahi. In broșura deja citată «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman, 1894» care nu este altă-ceva decât un raport dat,

în anul trecut 1894, Alteței-Sale Marelui-Vizir, de către delegațiunea română aleasă de întreg poporul armânesc din Turcia, și trimisă la Constantinopol cu însărcinarea de a cere dela Inalta-Poartă și a obținea recunoașcerea unui șef religios armânesc, în această broșură se găsesce o listă de 127 de sate armânesci din Albania și mai ales din ținuturile Muzachiei și Malacastra. Dar și broșura pomenită și lista cea de 127 de sate au istoria lor. Patriarhatul șoptea Inaltei-Porți că Armânii din Turcia de Europa, ar fi atât de puțin numeroși, încât nu ar fi nevoe să aibă și ei un Episcopat deosebit. Marele-Vizir chemâ pe membrii delegației române și, comunicându-le zicerile și șoaptele Patriarhatului, ceru ca delegațiunea să'i înainteze cât de curând un raport în care să se arate, nu numai numĕrul Armânilor, ci și localitățile anume unde ei se află și adăogâ: «Dar luați «bine seama..... Nu-mi «plac de loc esagerările... Și vĕ înștiințez «că raportul vostru va «fi trimis în toate vilaietele, unde se vor controla toate afir«mațiunile voastre, atât ca numĕr, cât și ca regiune și localitate.» Autorii raportului, în asemenea împrejurări, nu numai că s'au ferit ca de foc de ori-ce esagerațiune, ci au presentat numĕrul Armânilor cu mult sub adevĕr și au trecut

Derviș din secta Bektași.

sub tăcere o sumă de localităţi, unde trăesc şi Armâni din diferite triburi, pentru ca cei carii vor cerceta se găsească mai mult decât a afirmat raportul arătatei delegaţiuni. Aceasta este istoria pomenitului raport; acum ce este cu lista cea de 127 de sate armâneşci din Albania? Pe când membrii delegaţiei scrieau raportul, un Armân de seamă din Constantinopol, originar din Epir, le adusă zisa listă şi grăi: «O am dela un amic al meu, fost consul al Austriei într'un «oraş al Albaniei, în schimbul unei mari îndatoriri ce i-am «făcut. Când mi-a dat-o, mi-a zis: Este luată după un ra«port secret al lui Hahn, lung timp consul al Austriei la «Ianina. Te ştiu de bun Român şi am credut să'ţi fac plă«cere prin acest dar.» Că nu e fantastică lista dela pag. 14 şi 15 a raportului «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman» cititorul se va convinge îndată ce o va fi citit, şi, în acelaşi timp, se va încredința, încă odată mai mult, că în lucrarea de-faţă nu a fost adus de mine, decât ceeace a putut fi controlat şi iarăşi controlat. Eată lista în cestiune: «*Peascăza*, *Sufti*, *Duşcu*, *Agnio-Vlasi*, *Rapani*, *Grefa*, *Bala*, *Zvernachi*, *Bestova*, *Nifoli*, *Micişti*, *Scapa*, *Scrofitina*, *Arinenci*, *Bunavia*, *Crisoloni*, *Cipiraţi*, *Aresi*, *Arnieni*, *Silitniţa*, *Ţerveni*, *Cafarani*, *Bişani*, *Murişi*, *Levani*, *Poiani*, *Peştiani*, *Armeni*, *Gusmaţi*, *Carbonari*, *Cărbunara*, *Romsi*, *Veşanişti*, *Ostima*, *Băluţa*, *Lipnia*, *Ambari*, *Tracova*, *Levani*, *Samari*, *Feta*, *Chitonladi*, *Cirodastani*, *Valeri*, *Fraculo*, *Cionza*, *Origoviţa*, *Văditа*, *Indiscortiḑani*, *Crăpaşi*, *Verlachi*, *Jiarţa*, *Cumani*, *Roşcoveţi*, *Terveni*, *Potodna*, *Calpani*, *Curmea*, *Ponbrati*, *Petre-Dona*, *Contali*, *Schepori*, *Posna*, *Chelbechiva*, *Morva*, *Liambarda*, *Luncani*, *Coniaţi*, *Bisticonchiza*, *Daviac*, *Corcuhea*, *Grabiani*, *Gradiştea*, *Sacule*, *Anguiosfţa*, *Casimbei*, *Bobodina*, *Imiştu*, *Cifac*, *Pitova*, *Băltiţa*, *Premendi*, *Ginegani*, *Sirmani*, *Gretanii*, *Veleani*, *Gramara*, *Polvina*, *Dolcinic*, *Stremeri*, *Costari*, *Smilaţi*, *Bungagia*, *Trania*, *Ciuca*, *Mura*, *Salcia*, *Barbalina*, *Olinse*, *Spoliata*,

Remași, Sante-Prente, Suliozoți, Culiara, Vila, Salbergi, Carpeni, Stamiru, Paliama, Stodiri, Arzani, Bădeni, Mardarei, Dautei, Burazei, Plotei, Voroșĕni, Maglita, Canaparei, Cercotei, Salmanei, Molinei, Porcia, Armata, Rotla, Juba, etc. Comparând acum cititorul numirile acestea de sate armânesci, cu acelea ale satelor aduse de Dimitrie Bolintineanu, precum și cu acelea ale satelor arătate de mine, fie locuite numai de Armâni, fie locuite de Armâni și de Albaneji, îndată va vedea că foarte multe dintre ele au fost pomenite de toți și că unele se găsesc arătate numai de Dim. Bolintineanu, sau numai de mine, sau numai de autorii raportului: «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman.» Aceasta dovedeșce că numĕrul satelor armânesci în Albania este în adevĕr mare, și în acelaș timp vĕdeșce că cercetările de până acum asupra Albanovlahilor, bine-înțeles că împreună cu cercetarea făcută de mine, sunt departe de a fi complete. In cestiunea aceasta în parte, precum și în cestiunea armânească în întregul ei, de acum încolo au cuvêntul ênșiși Armânii, dintre carii destui sunt distoinici să o studieze. Străinii nu pot simți și găsi pe Armâni pretutindeni, mai ales pentru că aceștia vorbesc cu o uimitoare ușurință și îndemânare mai toate limbile din Orient. In Albania ei pot fi luați tot atât de bine drept Greci, drept Albaneji, drept Turci, ca și drept Armâni; de asemeni în Epir, în Tesalia și în Macedonia. Ear pe țĕrmurile Adriaticei, și cu deosebire la Avlona, la Durațiu, la Scutari etc., pot fi luați foarte ușor și drept Italieni. Cum să'i găsească și să'i recunoască de Armâni și să'i numere un neromân, un străin? Apoi, precum e în tot soiul de cercetare, așa și în aceasta, iubirea objectului certat nu trebue să lipsească.

XXI

CÂTE-VA CREDINȚE LEGATE DE SĒRBĀTORILE MARI. CREDINȚELE ȘI SUPERSTIȚIILE CE ȚIN DE NAȘCERE ȘI COPILĂRIE. CREDINȚELE ȘI DATINILE CE ȚIN DE SECETA, DE GRINDINA, DE PLOAE, DE TUNET ȘI FULGER, DE CĂDEREA STELELOR, ETC. DIVERSE CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII. DATINILE CE ȚIN DE PLECAREA IN CĂLĒTORIE. ALTE DIVERSE CREDINȚE. LEGENDA «RÂNDUNICEI, A LILIACULUI». «ȚANI CU GANI» SAU «NUȘLU CU VRUȘLU». «CÂSMETE» ȘI «AȘI ERA SCRIITURA».

Incă o privire în interiorul casei Armânului și în viața lui sufletească. Spre acest scop, în capitolul de față vom presenta câte-va credințe și superstițiuni de-ale poporului frate din Peninsula-Balcanică.

In ajunul lui Martie mamele pun la brațul copiilor mărțișor, ce se poartă până în ziua de 40 de mucenici, când se scoate și se leagă de ramurile vr'unui pom. Mamele cred că pomii vor rodi abundent, ear copiii cred că rândunelele le ar aduce haine noi de Pașci. Tot în ajunul lui Martie, băeții și fetele aprind fîn și sar prin flacără, pentru ca vara să nu fie prea supărați de purici.

Când esă luna nouă înaintea Pașcelui, fetele se strîng în curte cu un «ghium» (cană de metal, pe turcesce: ibrik)

plin cu apă, cu o pâne întreagă «crăvealie» și cu un inel sau cu un «minghiuș» (cercel) de argint și zic:

Lună lună nao...
Dă-mi cămașe nao,
S'ți dau patru uao,
S'ți li bagi tu frașe*) — *) făraș
S'ți li mâçi*) ti pașce. — *) mânânci

și pun pânea pe cap. Atunci Pașcele se așteaptă cu «birichete» și toamna cu abundență în cereale.

La sfântul Gheorghe se pun ramuri de salcie verde pe la uși și «svolie» (brazdă verde) la poarta casei. Ca și la noi, în această zi bărbații, copiii și femeile se cântăresc. Armânii însă pun în buzunar un ou și o peatră, ear pe cap o altă peatră cu urzici. In această zi începe lumea a se da în leagăn sau în scrânciob.

In ḑiua de 23 Iunie, adecă în ajunul nașcerei sfântului Ioan Botezătorul, fetele strîng de pe câmp flori și ferecă cu care împodobesc un «ghium» gol, ce pentru această ocazie, poartă numele de «găleată». Purtând cu ele această «găleată», fetele cântă un cântec numit «taghiani», după care și această datină primeșce numele de *Taghiani*. Tot în ajunul nașcerei s-tului Ioan Botezătorul, fetele se duc noaptea la fântâni și umplu găleata cu apă neîncepută. In găleata cu apă se pun objecte de argint, de acei prin casele cărora fetele se duc tot cântând Taghiani; ceea-ce ele fac și în ziua de 24 Iunie. Stăpânii objectelor care se albesc în apa din găleată, vor trăi mulți ani fericiți, ear acei ai objectelor ce se înegresc, vor muri în curînd. Mai toți locuitorii Armâni, ba și Turcii din Têrrnova și Magarova, es în ajunul nașcerei s-tului Ioan la preumblare și apoi se adună pe calea unde se ating aceste două comune, ear fetele cântă mereu «Taghiani». Mulți din Bitolia vin de asemenea și participă la această populară serbare.

In ajunul s-tului Toader, fetele se adună împrejurul unei vetre cu foc, și după ce focul se face jaratic, aruncă fiecare pe cărbunii roșii câte un grăunte de grâu. Ele stau apoi cu luare aminte să vadă al cărei fete este grăuntele care plesneşce mai ântěiu, căci aceea se va mărita mai curînd. Tot în ajunul s-tului Toader, fetele pun în buzunar sau în sîn câte-va grăunțe de grâu din *pendertu* [1]), pentru ca, după ce se vor culca cu grăunțele acestea asupra lor, peste noapte să viseze fie-care pe ursitul ei.

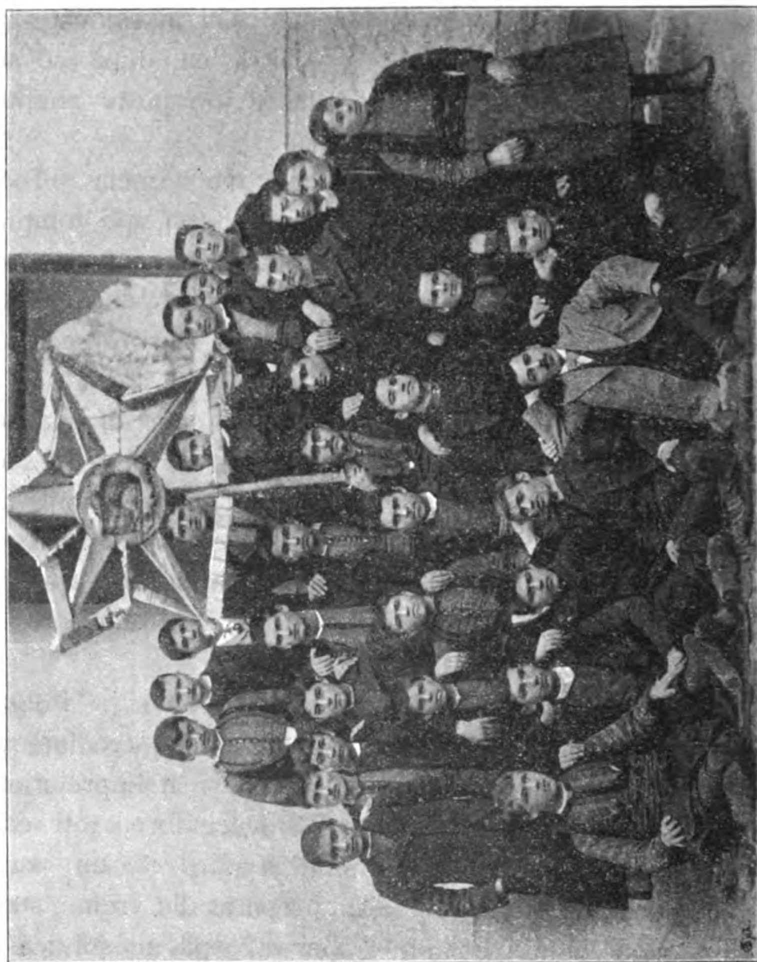
Armânii din toată Turcia europeană, din Grecia și cei din Serbia, cred că în ajunul s-tului Andrei, pe timpul nopții, atât pomii cât și arborii se apleacă de trei ori spre pământ, și de trei ori îl sărută și îi mulțumesc pentru că le dă nu numai cele trebuitoare viețuirei lor, ci și rodnicie și îmbelșugare.

Sërbătoarea *Intâmpinărei Domnului*, ce cade în ziua de 2 Februarie, e foarte prețuită de femei și se și numeșce «sërbătoarea mulierlor». In ziua aceasta toate trimit la biserică câte o litie și o colivă, dar mai ales cele însărcinate și cele lehuze nu lipsesc a face aceasta; însărcinatele spre a cere Maicei-Domnului nașcere ușoară, ear lehuzele spre a 'i mulțămi de ajutorul ce le-a dat la nașcere.

De sërbătoarea Crăciunului, a s-tului Vasile și a Bobotezei iarăși sunt legate o mulțime de datine, credințe și superstiții. Ajunul Crăciunului, în Bitolia și în împrejurimi se cheamă «Colinde». In ziua de 24 Decembre, toți copii alergă din casă în casă, bătênd în porți cu un «stupugan» adecă buzdugan, ce și-au preparat din vreme, strigând: «Colinde tetă... colinde». Nici un copil nu stă acasă

1) In ajunul onomasticei unui cap de familie se fac cinci litii sau pâni (pendi arton), care, împreună cu o sticluță de vin și cu o colivă, se trimit la biserică, spre a fi binecuvêntate. Una din litii rĕmâne preotului, ear celelalte patru se fac bucățele și se împart, în biserică și acasă. In ziua numelui chiar, se mai bine-cuvintează încă o litie și încă o colivă, acasă la acela a căruia e ziua numelui.

ziua aceasta, ci bate măcar în porţile vecinilor şi a rudelor anunţând colindele. Copiii aceştia, în cursul zilei de 24 Decembre poartă numele de *colindari*. In toate casele se aşteaptă cu plăcere şi bucurie venirea colindarilor, cărora

Elevii clasei V a liceului român din Bitolia, ca colindari.

se dă în dar câte un colac, nuci, castane etc. In ziua de Crăciun şi în ajun Armânii din Albania de nord se salută cu vorbele: *Isus s'a născut!* In ziua de s-tul Vasile unii băeţi se îmbracă cu cojoace şi cu pei de urs, de care se

atârnă clopoței, își pun mășci pe obraz, se înarmează cu săbii și hangiare și așa es pe uliță înaintea trecětorilor, pe cari îi opresc, spre a le cere bacșișuri.

Pentru ocazia aceasta băeții nu se mai numesc colindari, ci «suruvari». In ziua de anul nou se fac «pituroañi», un fel de pite cu mai multe pături, între care se pune un ban de argint, numit «părălu al aghiu Vasile». La prânz toată familia mănâncă din pituroañe, cu luare aminte, și e cu noroc pentru acel, din membrii familiei, care găseșce banul. La unele familii pe lângă «părălu al aghiu Vasile» se pun în «pituroañe» și mai mulți bani mărunți, spre a face plăcere și bucurie copiilor din casă. Proprietarii de turme de oi sau ciredi de vaci se duc, de s-tul Vasile și spre Bobotează, la vr'o fôntână și fac o cruce cu unt, ca să le trăească și să le prospereze vitele. In ziua de colinde, adecă în ajunul Crăciunului, se trimite rudelor și amicilor câte un colac mare împodobit cu zaharicale. Acest colac se trimite și femeilor măritate în curgerea anului. Cu câte-va zile înainte de Bobotează se sapă în sat o groapă mare în care trebue să se arunce crucea de la Bobotează. Incă din ajun mai mulți tineri pândesc lângă groapă, și, spre a resista frigului, beau mereu rachiu Când crucea se asvîrlă în groapa plină cu apă, sar și ei de prind crucea și după ce o apucă strigă cu toții: «En i Ordani (=la Iordan)... și ti mulți añi!» In curgerei zilei de Bobotează, acei tineri se duc cu crucea prinsă din groapă pe la familii, carele după ce sărută crucea, dau tinerilor bacșișuri. Acești tineri în ziua de Bobotează se îmbracă ca și în ziua de s-tul Vasile, dar cu ocazia aceasta se numesc «liguciari», ear nu suruvari.

Ca și noi, Armânii cred că în seara de s-tul Vasile s'ar deschide cerul, pe la mezul nopței, și că acel care stă deștept și vede această minune, are dreptul de a cere ori-ce de la Dumnezeu. Se povestesce cum-că un tîněr, vîrându-și capul printre fiarele de la fereastră, ședea și pândea să

vaḑă deschiderea cerului. Şi cum şedea el aşa, tot aşteptând, de-odată vede o lumină orbitoare... Se deschisese cerul! In graba lui, voind să ceară de la Dumnezeu un cap mare, adecă cu multă minte, ceru: «un cap de şinic...» Şi de-odată capul lui deveni cât un şinic [1]) şi nu-l mai putu scoate dintre fiarele ferestrei, decât numai după ce acestea fură tăiate cu pila. Dar nenorocitul trebui să aştepte şi anul viitor ca să vaḑă iarăşi cerul deschiḑêndu-se, când ceru ca Dumnezeu să-i facă capul cum era de la început.

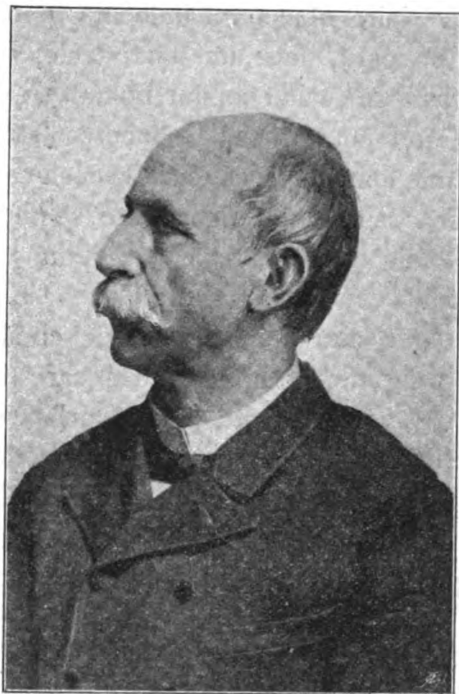
Să arătăm câte-va credinţe ce ţin de naşcere şi de copilărie. Când un copil se naşce cu «cămaşe» adecă *sovon*, acesta se ia şi se depune la biserică timp de 40 de zile. După aceasta sovonul se pune şi sub o punte, unde se lasă pănă ce trec peste punte trei paşale-Turci. Ast-fel tratat, sovonul devine foarte aducĕtor de noroc şi e bun, mai ales, pentru câştigarea judecăţilor. Este destul, ca mergênd la judecată, să aibă cine-va sovonul în sîn, şi judecata va fi sigur câştigată. Când un copil plânge mereu, i se ia faşa, se aruncă în drum şi se aşteaptă până ce trece o vacă peste ea. In momentul când vaca trece, persoana care a aruncat faşa se întreabă ênsăşi «çi aruçi?» şi tot ea îşi respunde: «arunc clapsa», cuvînt grecesc, ce însemnează: plânsul. După acestea se ridică faşa, se duce în casă şi se crede că copilul nu va mai plânge.

Când un prunc se naşce «cu nărille acăţate» adecă cu guturaiu, se zice că s'a născut cu «fârnu», adecă cu frêu. De aceea, spre a'l scăpa de guturaiu, copilul se trece printr'un frêu, dar aceasta trebue să se facă într'o zi de luni şi frêul trebue să fie cu spumele calului pe el. Cu aceste spume se unge gura, nasul şi obrajii copilului.

---

[1]) Un *şinic*, în Macedonia, este un sfert de chilă. Chila are greutatea de 92—94 de ocale turceşci; deci, capul celui care vĕḑuse cerul deschis, devenise de aproape 25 de ocale.

Când un copil e diochiat, se ia apă din trei fôntâni pe tăcute, și se pune într'un «misur», adecă într'o farfurie adîncă. O babă descântă luând trei cărbuni aprinși și, după ce face deasupra farfuriei câte o cruce cu fie-care cărbune, îl aruncă în apă. Dacă cărbunele cade în fund, atunci e semn că copilul a fost rĕu diochiat. De asemeni, dacă baba cască când descântă [1], e semn de diochiu.

Apostol Margarit.

Când un copil «easte acățat di lună» sau, pentru că i s'au lăsat «culpanele» noaptea afară, a fost apucat de vĕrsături și de diaree, se ia un ou ouat chiar în ziua aceea, se sparge, ear albușul și gălbinușul se varsă într'un vas umplut cu apă luată din trei fôntâni. In acest amestec se mai pun trei grăunțe de sare, trei grăunțe de orz, un ac și un ban de argint. Vasul se învĕlesce apoi cu o cămașă a

---

1) Se descântă în următoarele casuri: când nu se cunoasce boala copilului bolnav, când e diochiat, când «e luat din afară» adecă are spazmuri, când are «chiriță» adecă umflare a feței, când scoate pe pleoapă un «uhcior» adecă ulcior, în care cas, pe lângă că se descântă, ulciorul se și înțeapă cu un fir de orz luat din escrementele unui «at» adecă harmasar, etc. Descântecele se fac în mai multe feluri și cu multe ajutoare, așa bună-oară unele se fac cu ceară stinsă și cu suflare, altele cu trei grăunțe de sare aruncate în foc, altele iarăși cu jăratic aruncat într'un pahar cu apă, etc. Când unei femei îi moare un prunc de țîță, ea stinge trei cărbuni aprinși cu propriul ei lapte și păstrează acești trei cărbuni, până ce iarăși nașce un prunc, când aprinde din nou cărbunii. E greu a căpăta descântece de la femeile armâne.

copilului bolnav și peste aceasta se pune un cuțit negru și două linguri negre. Toate se espun noaptea la lună, și, se crede că luna se scoboară și atinge apa cu amestecul de ou și celelalte objecte. Dimineața o femee culege lemnișoare de pe-afară, face un foc cu ele, spre a încăldi apa, și cu aceasta se scaldă copilul bolnav. Apa apoi se varsă în drum.

Când copiii încep a încerca să umble și fac pașii cu teamă, femeile procedează la ceea-ce se zice «tăliarea fricălïei» adecă la tăierea fricei, care se face ast-fel: o femee culege din trei gunoaia trei lemnișoare, cu care încarcă pe copilul ce începe a umbla și îl duce până la poartă. Acolo o altă femee ia de pe copil lemnișoarele și le pune pe prag de le tae. Femeea care ține pe copil întreabă: «çi façi?» ear cea-l'altă îi tae vorba și zice: «taliŭ frica a ficiorlui». Bucățele din lemnișoarele tăeate se adună și cu ele se face un foc, prin para căruia se trece copilul de trei ori. Aceasta se face în trei Sâmbete de-arîndul și copilul începe a umbla fără să-i mai fie frică.

Sunt la Armâni câte-va datine și superstiții ce țin de ploi, de grindină, de secetă și de vremuire.

Când plouă «cu găleata» se pune în curte o pirostie cu picioarele în sus, și se crede că ploaia încetează; ear când cade grindină multă se aruncă în curte oul de la Pașci, ce a fost păstrat la icoană, și se crede că grindina va înceta îndată.

In timp de mare secetă, o femee săracă, de obiceiu o țigancă, se îmbracă cu flori, cu buruene și mai ales cu ferecă, de care se găsesçe foarte multă în muntoasa Turcie, și așa împodită merge prin tot satul, din casă în casă, dănțuind și cântând: «Pirpirună, sarandună etc.» Femeea aceasta, pentru ocasie, se cheamă «Pirpirună» și tot acest nume poartă și datina aceasta, care nu e alta de cât *paparudă*. Omenii din casele în care intră «pirpiruna» varsă

apă peste ea și îi dăruesc bani mărunți, făină, unt, ouă, etc. Pirpirina e însoțită și de alte câte-va femei. Se crede că făcêndu-se ast-fel se vor deslega ploile și că seceta va înceta neîndoios.

Eclipsele, după o credință musulmană, resultă din faptul că dracul (= șaitan) îmbrățoșează soarele ori luna și nu se retrage decât dacă oamenii de jos fac sgomot, dând cu pușcele, cu pistoalele, etc.

Când pisica, curățindu-și fața cu labele, stă spre rĕsărit este semn că va fi timp frumos; ear dacă stă cu fața spre apus, atunci se va strica vremea. Fulgerile și tunetele dovedese că s-tul prooroc Ilie se primblă prin nori cu puternica lui trăsură cu patru roți înaripate, trasă de patru cai de foc. Când cade o stea e semn că un rob a scăpat din robie și nu trebue spus nimic de căderea stelei, căci atunci robul scăpat este iarăși prins. Cometele prevestesc rĕsboae, holeră, foamete, etc.

Alte diverse credințe și superstiții sunt următoarele: Când într'o convorbire se pomenesce despre draci se zice: «s'ĭlĭ mâcă luplu», sau «tu munte sec s'hibă», sau «diparte di noi» sau «s'n'aibă anacră» (=izbândă) și cu degetele împreunate, ale dreptei, se bate pămêntul, sau vr'un zid, sau se scuipă în lături. De asemeni când femeile vorbesc de boale grele, tot așa bat pămêntul cu degetele împreunate și, scuipându-și în sîn de trei ori, zic: «diparte di noi!» – Armânul se ferește de a pomeni numele dracului, nume pe care îl înlocuește cu una din espresiunile de mai sus.

In timpul verei, tinerii umbă pe câmp și caută cu sîrguință să dea de vr'un trifoiu cu patru frunzișoare. Găsindu'l îl depun la biserică timp de 40 de zile și atunci se crede că ori-ce fată ar fi atinsă cu acest trifoiu se va îndrăgi de tînĕrul ce l'a găsit și'l are.

Când o găină cântă cocoșește, prevestește proprietarului

o nenorocire sau chiar moartea. De aceea numai decât găina e prinsă și dăruită la biserică, spre a se înlătura nenorocirile prevestite prin cântarea ei cocoșească. De asemeni, dacă o găină face un ou prea mic, ou-stârpitură, atunci oul acesta îndată este spart sau aruncat in gârlă, spre a se îndepărta nenorocirile ce ar fi adus la casa omului.

Când pe cine-va il mănâncă palma stângă e semn că va primi bani, dacă il mănâncă cea dreaptă, atunci va da. Când se varsă rachiu e a rĕu, de se varsă vin e a bine; ear când, ferbênd apa, curge din oală, sĕ vor înavuți Evreii. Când urlă cânii în curte e semn rĕu pentru cineva din casă; tot așa când cucuvaea cântă pe casă. Bufnița iarăși nu este de bun augur.

Nu e bine ca, atunci când doi oameni vorbesc, un al treilea să treacă printre ei, căci se strică amicia celor d'ântĕi doi. In acest cas se zice: «nu s'treaçe pi-t mese (= prin mijloc) ca s'nu li s'aspargă vrearea!»

Cel care mătură trebue să se păzească de a atinge pe cineva cu mătura, căci persoana atinsă moare foarte curând.

Femeile nu lucrează seara în ajunul mercurei și vinerei, pentru că mercurea ține norocul bărbaților și a negustorilor, ear vinerea ține norocul femeilor. Nici odată Armânca nu se lă vinerea.

Când o femee își sfârșeșce țesutul, și dacă, fiind însărcinată, doreșce să știe de va naşce fată ori băeat, aruncă în drum cu ochii închiși cele din urmă două vergele, și dacă peste ele va trece un bărbat, pruncul va fi băeat, ear de va trece o femee atunci pruncul va fi fată.

Când cineva visează că într'un loc oare-care ar fi ascunsă o comoară, este ținut să nu spue nimărui visul, ci să meargă singur și să sape în tăcere, și va găsi comoara. Dacă însă nu se poate stăpâni și povesteșce cui-va visul sĕu, atunci

«stihiulu va s'mâcă părasli» - adecă stafia [1]) va mânca paralele și degeaba va mai săpa Condițiunea absolutei tăceri, la căutarea comorilor, este și la noi.

Nu e bine ca cine-va să plece la drum în ziua de Marți; și dacă se întâlnește în drum cu un popă, un epure ori îi trece pe dinainte un șarpe sau o viperă este semn rĕu; «easte năpudhile» adecă toate îi vor merge anapoda, pe dos. Pentru ca să fie drumul cu noroc, când pleacă cine-va i se pune jaratec la poartă și un «ghium» plin cu apă. Cel ce pleacă rĕstoarnă ghiumul cu piciorul, după aceasta i se oferă «un birbiliŭ (pahar) di vin» și pe când el bea și trece peste jaraticul de la poartă, cei de față zic: «cu 'mbăreață», adecă: cu norocire. După ce pornește se iau după el femeile și bărbații consăteni, dar mai ales soția, și îl petrec până în capul satului. Când apoi călĕtorul își ia rĕmas bun, toate femeile se apleacă și smulg earbă de jos, pe urmă toate se întorc la casa soției întristate și îi dau earba ce au smuls. Ea pune earba în ladă de o păstrează și crede că, făcênd ast-fel, soțul ei va trăi bine printre străini. Un alt mijloc, ce păzește de nenorociri pe cel plecat de-acasă, este că acei cari rĕmân sunt datori a nu lăsa nici odată pirostiile pe foc libere, ci trebue să pue ceva pe ele, căci alt-fel cel plecat în străinătate nu se va întoarce curând în patrie, la ai sei și la soție.

Alte diverse credințe și superstiții mai sunt următoarele: Când cine-va are blândă, spre a'i trece, se freacă cu o «zonă»,

---

[1]) Prin stafia aceasta se înțelege aici spiritul gardian al comoarei, care prin blestemul sau menirea ce a făcut cel ce-a ascuns comoara, s'a legat a păzi averile ascunse, până ce va veni să le caute și să le găsească acel căruia a fost menită comoara. Această credință stă în strinsă legătură cu credința că spiritile celor zidiți în ziduri, se însărcinează a păzi trăinicia zidurilor, și deci e legată și cu credința în luarea umbrei, cu cea a tăcrei cocoșului dela punerea temeliilor și altele.

de mătasă roșie, adecă cu legătura cu care se leagă la genuchi «cioareçii».

Armâni Epiriați din Avela

Când cine-va sufere de vre-o boală veche, dureri de șeale, vătămătură etc. se lasă a fi călcat pe spate de vre-un urs domesticit de țigani, și se crede că va scăpa de boală. De asemeni cu peri de urs și chiar cu peri de lup se afumă adesea cei bolnavi, spre a se vindeca de boală. Piciorul cel drept și ochiul cel drept de cârtiță, pe armânesçe «șumuroñiu» se pun și se păstrează într'o cutiuță de argint. Dacă cutiuța aceasta se atârnă de fesul copiilor atunci purtătorii nu vor mai suferi de diochiu.

Să aducem și o legendă, și anume: pe cea a rândunicei. A fost o femee, care, după ce s'a măritat, n'a scos din gură nici un cuvînt trei ani de-arîndul, și aceasta o

făcea ea spre a se pedepsi pe sineşi, pentru vina că, înainte de măritiş vorbise rĕu de bărbatul ei. După trecerea a trei ani de zile împliniţi, bărbatul se însurâ a doua oară, credênd că ântĕia lui femee amuţise. Indată ce noua soţie intrâ în casă începu să cleveteascâ şi să tortureze pe ântĕia soţie şi câte odată o tortura chiar împreună cu bărbatul. Şi ce nu 'i făcea? Ii înfigea aşchii de lemn pe dedesubtul unghiilor şi le dădea foc.... O înţepa peste tot corpul şi chiar limba i-o sângera cu acul. Soţia d'ântĕi răbdâ cu tărie toate sĕlbătăciile celei de a doua, dar la urma urmei perdu răbdarea şi cu durere zise:

Ai! ai! Lăndură lae *) s'ti façi!	*) rândunică neagră
Ş'pi tu călpitura *) di uşe s' fugi!	*) crăpătura
Mine trei añi ti un sbor *) nu grii....	*) cuvînt
Ş'tine tr'oară cu zăvonlu *) pi faţă	*) voalul de mireasă
Inchisişi *) să sburăşci...	*) începuşi
Şi agră [1]) s'ti porţi?....	

Pe când aşa zicea şi blestema ântĕia soţie, eată că de-o-dată soţia a doua se prefacu în rândunică neagră, şi sburând prin crăpătura uşei, începu a suspina şi a se văicăra păsăreşce pentru păcatul ce făcuse ca femee.

De asemeni *cioara*, *porumbelul*, *turturica* şi *pelicanul* au la poporul armâncsc câte o legendă. Ca şi noi, Armânii cred că *liliacul* nu este decât şoaricele care a mâncat din nafura de la biserică şi Dumnezeu l'a pedepsit, dându'i aripi şi poruncindu'i să nu mai vadă lumina soarelui.

Cum zicem noi că două persoane sunt strîns legate ca *Tanda şi Manda*, Armânii zic ca *Tani cu Gani*, sau ca *Nuşlu cu Vruşlu*. Cele d'ântĕi cuvinte ca *Tani cu Gani* sunt mai des întrebuinţate, spre a arăta o legătură sufletească, şi se găsesc nu numai în Macedonia şi Tesalia, ci

[1]) Agră va-să-zică: sĕlbatică, crudă, neîndurată. In unele părţi se pronunţă şi: *ahră*.

şi la Armânii din Epir, precum şi la cei din Albania de nord şi din Muzachia.

Cuvêntul *căsmete* este de asemeni foarte des întrebuinţat pentru a arăta menirea, sorţul aruncat de soartă, sau, mai bine, destinul. Căsmete este cuvênt turcesc şi însemnează, cum ziserăm: destin. Turcii zic: *căsmet-i-se olagiactîr*, adecă: dacă va fi hotărit de destin, sau dacă va fi predestinat, atunci se va şi întîmpla. In aceste vorbe turceşci este concentrat tot fatalismul asiatic şi oriental. Armânii au luat cuvêntul acesta dela Turci întocmai şi îi dau cu totul aceeaşi întrebuinţare. Armânii zic: «ma s'hibă căsmete va s'amintu...» adecă: numai să fie hotărit (de sus) şi voiu câştiga. Deci şi ei ca şi Turcii întrebuinţează cuvêntul căsmete în înţelesul de destin, de predestinare. Mai au Armânii încă o espresie fatalistică care sună: «aşi era scriitura» şi care este identic cu cuvêntul nostru: aşa a fost scris, dar acesta are un caracter creştinesc, şi cuprinde mai puţin miez superstiţios decât cuvêntul turcesc «căsmete».

XXII.

NUMĔRUL TRIBULUI FĂRŞEROŢESC. FĂRŞEROTUL CACIANDONI. LUPTA FĂRŞEROTULUI CACIANDONI CU ALBANEZUL VELI GHEGA. CACIANDONI IN INTRUNIREA KLEFŢILOR LA S-TA MAURA. PRINDEREA LUI CACIANDONI ŞI CONDAMNAREA LUI. MOARTEA LUI CACIANDONI ŞI A FRATE-SĔU GHERGHE HAŞIATUL. FEMEEA FĂRŞEROATĂ.

Numĕrătoarea tribului fărşerotesc? Dar aceasta s'a început odată cu lucrarea de-faţă, a urmat necontenit împreună cu cercetarea fie-căruia din cele-lalte triburi armâneşci şi s'a terminat cu capitolul XX, în care ne-am ocupat de tribul Albanovlahilor sau al Arnăuchenilor. Cititorul care va fi urmărit lucrarea noastră cu condeiul în mână şi va fi însemnat numĕrul Fărşeroţilor de prin toate luncele, de prin toţi munţii, unde i-am arătat, a ajuns la mai bine de două sute zece mii de suflete. Pentru a avea însă numere rotunde, noi vom păstra în socoteala noastră numai 210.000 de suflete pentru harnicul, îndrăzneţul şi viteazul trib al Fărşeroţilor. Se înţelege că şi cifra aceasta este cu mult sub adevĕr, dar atâta am găsit şi atâta şi arătăm. E plină Peninsula-Balcanică de ei şi de faptele lor, e plină istoria Greciei moderne şi poesia populară greacă de vitejia lor. Am putea să aducem numele şi faptele a sute de Fărşeroţi

vestiţi, carii s'au luptat încă de pela începutul veacului nostru, precum şi de acei carii s'au rĕsboit în timpul revoluţiei grece, pentru crearea Greciei moderne. Ne vom mărgini însă să înfăţoşăm numai unul, pe vestitul Cacĭandoni, care a remas, cu drept cuvent, în gura și în poesia populară a tuturor popoarelor din Peninsulă, un erou legendar. Viaţa și faptele acestui Armân Fărşerot vor arăta câtă putere de voinţă, câtă îndrăzneală și vitejie, câtă bărbăţie și câtă statornicie în lucrare are Fărșerotul, când se hotăreșce și se devotează.

Aravantinos [1]) ne spune că vestitul armatol Cacĭandoni era născut din părinţi Armâni: Λέγεται ὅτι Κατσαντώνης ἔσχε πατέρα βλαχοποίμενα... adecă: se zice că Cacĭandoni *a avut de tată pe un păstor valah*. Și sunt, asupra armânităţei lui Cacĭandoni, și alte mărturii afară de aceasta a pomenitului istoriograf grec. Numele lui pare să fie Antoni Cacĭu sau Cacĭu-Antoni. [2]) Cacĭandoni a trăit lung timp la Valtu în Acarnania, ca mare proprietar de turme. După ce însă satrapul Ali-Pașa-Tepeleni, care îl ura și'l pizmuia, îi răpi averile, Cacĭandoni, spre a se rĕzbuna luâ armele, chemâ în jurul sĕu un bun numĕr de Fărșeroţi și începu a prigoni de moarte cetele de oaste și pe oamenii lui Ali-Pașa, ori-unde îi intâlnea. Alţi armatoli armâni, ofensaţi și ei de Ali-Pașa, nu întârziară a se uni cu Cacĭandoni, care în curând deveni o forţă formidabilă. Cei doi fraţi ai lui Cacĭandoni, dintre carii, unul născut cu ocazia migraţiunilor părinţilor în satul armânesc Lepeni, din Acarnania şi supranumit *Lepenĭatul*, ear cellalt, Gheorghe, născut în munţii Hașia și supranumit *Hașĭatul*, luară și ei armele și se puseră sub comanda viteazului lor frate Anton. Cacĭandoni era mic la trup și cam uscaţiv, avea o voce puţină, blândă, totuși era brav pănă la temeritate, vioiu, mlădios și cumplit de

[1]) Χρον. τῆς Ἠπείρου, vol. I, pag. 283, (nota α).
[2]) Ioan Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balc.* pag. 211.

ager în mișcările sale; cunoșcea cu de-amăruntul toate strâmtorile și ascundĕtorile munților, era plin de viclenii și șiretenii și însetoșa după rĕsbunare în contra acelora cari îi făcuseră vre un rĕu [1]. Când Caciandoni se hotărî să rĕspundă cu sânge prigonirilor în contra sa și în contra celorlalți creștini, făcute de satrapul de Ianina, Ali-Pașa, vîndu restul turmelor sale și ceealaltă avere mișcătoare, ce 'i mai rĕmăsese, și puse ênsuși foc caselor, stânelor și acaretelor ce avea, pentru ca să dea a înțelege că va merge la rĕsbunare până la moarte și că nu se va mai reîntoarce la viața tihnită. In capul unei numeroase cete de Fărșeroți voinici, Caciandoni ani îndelungați, prigoni oștirile lui Ali-Pașa și le tăiâ în bucăți. Furios satrapul de atâtea înfrîngeri pățite, întocmi, spre a urmări și prinde pe Caciandoni, o numeroasă ceată de Albaneji încercați și aleși, în fruntea căreia puse pe un Veli Ghega, bărbat puternic, trupeș, bine legat și intrat de multe ori în foc. Toate încercările lui Veli Ghega de a prinde pe Caciandoni rĕmaseră zadarnice. Tocmai când credea că va pune mâna pe el, atunci îi scăpa iarăși, după ce perdea în fie-care dată câți-va viteji pe carii Caciandoni îi trimitea pe lumea ceealaltă. Atunci Veli Ghega începu a jăfui și rechisiționa satele prin care trecea, sub cuvînt că locuitorii ar fi înțeleși cu Caciandoni și că îl fac mereu scăpat.

Eroul nostru amărît de suferințele, din causa lui, a atâtor nevinovați, trimise lui Veli Ghega o scrisoare cam cu acest cuprins: «Veli Ghega! mi se spune că mĕ cauți și te plângi că nu mĕ poți găsi. Dacă doreșci aceasta în adevĕr atunci vino la Criavrisi, unde mĕ aflu și unde te aștept.» Eată cum descrie d-l I. Caragiani omerica întâlnire de la Criavrisi, adecă: fântâna rece, între uriașul Veli Ghega și uscățivul Caciandoni:

[1] C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, etc. Paris 1824, două volume. Vedi vol. I (Chants historiques) pag. 163.

«Cântecele populare grecesci.... spun că lupta a avut loc cu puşcele şi că între cei ucişi a fost şi Veli Ghega, împuşcat de ênsuşi Cacîandoni. Cântecele fărşerotesci însă, ce posedăm noi şi *informaţiunile noastre de la bĕtrâni din familia Cacîandoni*, spun că lucrurile se petrecură cu totul alt-fel, adecă: Cacîandoni cu trupa sa era aşeḑat în nişte tufişuri de lângă Criavrisi, când avanposturile îi anunţară că Veli Ghega, cu oştirea sa se apropie, venind, nu pe drumul mare, ci pe cărări lăturalnice din partea opusă a drumului. La apropierea ambelor oştiri, începură înjurăturile pe de-oparte şi alta, în limba albaneză, căci toţi Fărşeroţii ştiu albanezeşce, şi Velî Ghega cu trupa sa erau Albaneji. Injurăturile şi ocările, după cum spune şi Fauriel, se făceau ca şi între eroii lui Omer înainte de a se încăera. După înjurături veniră la înţelegere cu *parola de onoare* (albanezeşce: Besa-îe-besa) a eşi câte 20 din fie-care parte a oştirilor inamice, Cacîandoni în fruntea Fărşeroţilor şi Veli Ghega în fruntea Albanejilor, şi a nu se da nici un foc, ci numai cu săbiile şi cu iataganele să se lupte între ei. La semnalul dat înaintează din tufişuri, spre drumul mare, pe de-oparte şi alta patru-zeci şi doi de voinici, *uriaşul* Veli Ghega în fruntea Albanejilor şi *micul şi uscăciosul* Cacîandoni în fruntea Fărşeroţilor. Cacîandoni roagă pe camaraḑii sĕi să'i lase lui pe Veli Ghega şi ei să se încaerę cu ceilalţi, tot acelaşi lucru recomanḑă şi Veli

Fărşeroţi din Samarina.

Ghega tovarășilor sĕi, să nu atingă nimine pe Cacĭandoni, căci și'l reservă pentru *îngustarea sa*, cum zice cântecul fărșerotesc. Incăerarea a fost tot ce poate fi mai sĕlbatic și de-o parte și de alta, și resultatul a fost răniri din partea Fărșeroților, și câte-va cadavre din partea Albanejilor, între cari și uriașul Veli Ghega, trântit jos la pămênt de Cacĭandoni. Măcelul nu ținu mult, căci un soldat albanez din tufiș, vĕḑênd pe Veli Ghega căḑênd la pămênt, trase cu pușca asupra lui Cacĭandoni, pe care îl răni ușor, și lupta încetâ și se retraseră iarăși în tufișuri ambele părți. De acolo îndrăznețul *Cionga,* nepotul lui Cacĭandoni, în grindina gloanțelor, se repeḑi și tăiâ capul lui Veli Ghega, și intrând cu el în tufiș se făcu nevĕḑut, împreună cu Cacĭandoni și trupa sa. Ast-fel s'au petrecut lucrurile» [1]).

In urma acestui duel, faima nume'ui lui Cacĭandoni se rĕspândi peste toată Peninsula și deveni ca o amenințare pentru Satrapul de Ianina, căruia Cacĭandoni îi mai ucise, și după aceasta o sumă de căpitenii și de osteni încercați, pe carii Ali-Pașa i-a tot trimis pe urmele Fărșerotului nostru. Din-când în când Cacĭandoni se retrăgea în insulele Ionice, ce se găseau sub stăpânirea Rusiei. In anul 1805 avu loc în insula S-ta Mura, una din Ionice, o întrunire a tuturor Clefților și Armatolilor, carii luptau de mai mult timp în contra tiranului Ali-Pașa. Ei fuseseră chemați de un episcop grec, care organisa un complot în favoarea liberărei Greciei. Deși pentru o causă străină lor, ci mai mult împinși de dorul de a face vitejii, se adunară aici și Armatolii Armâni, între cari se vĕḑu și Cacĭandoni. «Pour Katzandonis, ce fut un vrai triomphe de paraître au millieu de cette foule de braves, proclamé d'un voix unanime le plus brave de tous, et entre tous facile à distinguer, et par la fierté de son air, qui contrastait, en quelque sorte, avec la petitesse de sa taille,

---

[1]) *Stud. istor. as. Rom. d. Pen.-Balcanică*, pag. 112-113.

et par l'or qui, étincelant de toute part sur sa personne, y relevait encore le costume pittoresque de Klephte...» [1]). Cu ocazia aceasta, în avêntul sĕu rĕsboinic, Cacĭandoni se oferi de a ataca cu oamenii sei trupa de observație, tare de aproape șease mii de oameni, pe care Ali-Pașa o postase la Preveza, spre a priveghia mișcările complotului ce se organisa în S-ta Maura și în insula Corfu. Cei carii erau față, îl rugară însă să-'și păstreze avêntul pentru timpuri mai prielnice și în același timp îi făcură rugămintea «à traiter... les Grecs d'une manière plus fraternelle qu'il ne l'avait fait jusque là. [2])» Din aceste cuvinte, aduse tot de Fauriel, se vede lămurit că Fărșerotul Cacĭandoni se știa pe sine de Armân, ceeeace dovedea prin purtarea sa față de Greci, și că Grecii îl știau de negrec și de aceea îl rugau ca să fie cu Grecii mai blând și mai îndurător de cât cum fusese până la întrunirea de care vorbim.

Curând după aceasta, Cacĭandoni se îmbolnăvi de vărsat și, fiind-că aerul din S-ta Maura nu îi priea, se duse împreună cu fratele sĕu Gheorghe, supranumit Hașĭatul, în munții Agrafa și se retrase într'o mănăstire, spre a se îngriji de boala lui, care se înrĕise. Neîncredendu-se însă în călugări, ambii frați se retraseră într'o peșteră, în munți. Curând după aceasta Ali-Pașa le descoperi retragerea, prin trădarea unui oare-care Gurlea, și trimise o trupă de 60 de oameni ca să-i prindă și să îi aducă vii la Ianina. Când Gheorghe, fratele lui Cacĭandoni, vĕdu că ascundĕtoarea lor fu descoperită, luă pe fratele sĕu bolnav și slăbit de boală în spate, și, cu iataganul în mână, își deschise drum printre cei 60 de Albaneji, dintre carii trânti mai mulți la pământ,

[1]) Fauriel, *Chants populaires dela Grèce* etc. vol. I, pag. 167 și 168.

[2]) Id. *Chants pop. dela Grèce* etc. pag. 168 (tot vol. I). Vedi și pag. 163 și 164: «Ce fut de ces hauteurs qu'il (adecă Cacĭandoni) se mit à faire des descentes sur les terres des Turks, les pillant, les ravageant sans merci, *et ne ménageant guère celles des Grecs.*»

scăldaţi în sânge. Atunci Albanejii se luară după el, trăgênd mereu cu puşcele. Gheorghe fugea înainte, cât fugea, îşi depunea jos scumpa-i sarcină şi iarăşi se întorcea la prigonitorii sĕi, dintre carii mai ucidea câţi-va. Dar la urmă cădu şi el rănit şi ast-fel amêndoi vitejii fraţi fură duşi vii la Ianina. Bucuria lui Ali-Paşa nu fu mică, când vĕdu pe Caciandoni şi pe Gheorghe Haşiatul în mânele sale; el îi aruncâ în închisoare şi îi osândi la moarte prin sfărâmarea cu ciocanul a oaselor membrelor inferioare!

Voinicul Albanez Veli Ghega, care fusese ucis de Caciandoni în luptă dreaptă cu săbiile, avea un frate cunoscut iarăşi de voinic, care dorea din suflet moartea Fărşerotului nostru. Indată ce el aflâ cum-că Caciandoni este prins, se presentâ lui Ali-Paşa şi ceru să-'i dea voe ca el să fie esecutorul sentinţei. Cum intrâ în închisoare, Caciandoni îl cunoscu după chip că ar putea fi fratele lui Veli Ghega, şi, adresându-se temnicerului, îi zise:

— Acest om... dacă nu mĕ înşel, trebue să fie fratele lui Veli Ghega. Voinic Veli Ghega, dar voinic şi eu!... îşi făcu datoria, îmi făcui şi eu pe-a mea! [1]).

Fratele lui Veli Ghega aflâ însă cu ocazia aceasta, că nu cu puşca, ci în luptă dreaptă şi cu sabia fusese ucis uriaşul sĕu de frate de către uscăţivul Caciandoni. De aceea în loc să înceapă a zdrobi piciorele Fărşerotului nostru cu ciocanul, se duse la Ali-Paşa şi ceru voea de a se lupta în săbii cu Caciandoni, spre a rĕsbuna pe Veli Ghega. Dar Satrapul Epirului, care ştia cât de primejdios era în luptă Andoni, nu încuviinţă cererea Albanezului. In piaţa de Ianina şi în faţa poporului, care ameninţa şi blestema pe cei doi viteji fraţi, se esecutâ barbara sentinţă. Caciandoni fu cel d'ântĕi supus torturilor, ear Gheorghe sta liniştit şi privea. Ciocanul începu a isbi oasele picioarelor şi fluerile lui Caciandoni!

[1]) I. Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică*, pag. 216.

Fărşerotul, deşi slăbit de greaua sa boală şi de temniţă, nu dădu nici un ţipăt şi nu făcu nici un fel de semn de durere, însă când ciocanul îi isbi şi sfărâmâ genunchiul, Cacĭandoni nu se mai putu reţine şi scăpâ un strigăt de dutere! Atunci Gheorghe supărat pentru acest semn de slăbiciune din partea unui om oţelit, zise fratelui sĕu: «Dar bine... Cacĭandoni! nu te mai înţeleg... ţipi ca o femee!» «După aceasta veni rândul lui Gheorghe. Acesta vĕḑu sfărâmarea ciolanelor sale cu ciocanul, fără a vĕrsa nici o lacrimă şi fără a da cel mai mic semn de durere.» [1]) Eată ce va-să-zică un Fărşerot, eată de ce puteri aproape supraumane este înzestrat acest trib armânesc vînjos, rĕsboinic şi oţelit. Oripe unde trece Fărşerotul este respectat şi ênşişi voinici Albaneji de nord, au respect faţă de Fărşerot, căci îl ştiu de brav şi îndrăzneţ, bun amic şi credincios, rĕsbunător şi drept.

Cred că nu ar fi bine să încheem acest capitol, menit a caracterisa pe Fărşerot, fără a arăta că şi femeea fărşerotă este capabilă de cele mai înalte sacrificii. Pe lângă că e muncitoare, pe lângă că e iubitoare şi credincioasă, ea este şi bărbată. Când trebuinţa cere, ştie să se lupte cu arma în mână, ear onoarea îi este mai scumpă chiar decât viaţa ei.

La 25 Decembre 1803 se încheeâ o convenţie între *Fotu Ciavela*, conducĕtorul Suliaţilor, şi între *Veli-Paşa*, fiul lui Ali-Paşa de Ianina, prin care se stipula, că Suliaţii, părăsind munţii lor, se puteau retrage înarmaţi ori unde ar dori; că, tuturor prisonierilor Suliaţi să li se redea libertatea; că, acelor dintre Suliaţi, carii ar voi să se aşeḑe în Albania, Paşa le va da pămînturi, moşii şi sate fără plată, ear acelor cari ar dori să se ducă mai departe, Veli-Paşa le va procura, iarăşi fără plată, toate mijloacele de

[1]) Idem, op. cit. pag. 217.

transport necesare. Suliații erau împresurați de numeroasa oștire a lui Veli-Pașa de timp îndelungat, și deși își apěraseră munții cu o uimitoare vitejie, acum din causa lipsei de hrană, erau nevoiți a primi condițiunea de a 'și părăsi patria lor născětoare de eroi. După ce de amêndouă părțile, adecă de către Albanejii musulmani și Veli-Pașa, precum și de către Fărșerotul Fotu Ciavela și Fărșeroții-Suliați, se făcură cele mai strașnice jurăminte, Suliații, cari atâta timp sdrobiseră armatele ce Ali-Pașa, trimesese în contra lor și zădărniciseră toate încercările Satrapului de Ianina de a-'i cuceri, începură a părăsi satele lor și a se scobori din munții lor deveniți glorioși. Chiar în ziua de Crăciun, învinși de foame, ear nu de armele lui Veli-Pașa și ale Albanejilor, Suliații-Fărșeroți cu inima înfrântă se despărțeau de munții lor iubiți! Inainte de plecare, Fotu Cĭavela, ca și Cacĭandoni, puse el ênsuși, cu mâna lui, foc propriilor case, «pentru ca să nu fie mânjite de picioarele inimicilor» [1]). Cei mai mulți dintre Suliați se plecară coman-

Fărșeroți din Pind.

[1]) I. Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Peninsula-Balc.* pag. 212. Vedi și Pouqueville, *Hist. de la régénération* etc. vol. I, pag 149.

dei lui Fotu Cĭavela și cu el în frunte porniră spre Parga, mai cătând încă odată în urmă cu drag la munții Suli, pe crestele și prăpăstiile cărora se zăreau satele lor. In capul coloanei pășeau preoții înveșmîntați ca pentru serviciul divin și cu sfânta cruce în dreapta, după ei venea Fotu Cĭavela urmat de bărbații luptași, ear după aceștia veneau femeile cu pruncii în brațe și cu copiii de mână. In fruntea femeilor pășea *Cadea*, voinica soră a lui Fotu Cĭavela, care cu ochii aprinși de dorul rĕsbunărei, cu carabina în mână și cu brâul plin de iatagane se arăta ca vrednică fărșeroată, ca vrednică soră a unui erou. Alți Suliați plecară sub comanda lui Gheorghe Boțari și a lui Palașca, spre mônăstirea Zalonga, nu departe de rîul Acheron, ear alții spre Etolia. Numai călugărul Samoil, unul dintre capii Suliaților nu părăsi patria, ci înconjurat de câți-va voinici Fărșeroți mai ținu câtva în loc oștirile lui Veli-Pașa, spre a da ast-fel timp concetățenilor lui de a se adăposti sau a scăpa de urmărire. Copleșit de marele numĕr al inimicilor, Samoil nu mai putu ține, dar spre a nu cădea în mânele lui Veli-Pașa și deci în mânele satrapului Ianinei, el ênsuși dădu ordin la ai sĕi să arunce în aer citadela, în care se apăra, și așa cu toții se îmormêntară în ruine! [1])

Călcând în picioare toate jurămintele, vicleanul Ali-Pașa, trimise numai de cât oștiri numeroase pe urma Suliaților, cu porunca de a'i estermina. Fotu Cĭavela fu ajuns nu departe de granițele ținutului Parga. Cĭavela formâ un careu puternic din bărbații luptători, ear pe femei și pe copii îi așeḑâ în mijloc și respinse necontenit toate atacurile, câte zădarnic le încercară Albanejii lui Ali-Pașa, dintre carii căḑură foarte mulți. Așa izbuti Fotu Cĭavela a scăpa de peire pe Suliații Fărșeroți de sub comanda sa și a'i trece apoi în ținutul și spre orașul Parga. Altă soartă avură însă Suliații conduși de

[1]) Le V-te A. De La Jonquière, *Hist. de l'Emp. Ottom.*, etc. Paris 1881, pag. 426.

Gheorghe Boțari! Albanejii-musulmani, furioși că scăpaseră pe Fotu Cïavela și ai lui, se repedïră spre coloana lui Boțari. O luptă crâncenă și ucigașă se începu și durâ lung cu mari perderi de amêndouă părțile. Femeile erau adăpostite sus, pe o ridicătură, de unde se face o prăpastie adâncă spre Acheron. De-acolo, cu inima îndurerată, priveau soțiile și mamele fărșeroate la sângeroasa luptă a soților și fiilor lor. Aci parcă ai lor respingeau cât-va pe inimic, și speranța mântuirei începea a le surîde.... aci ai lor cădeau.... și eată-i la urmă copleșiți și sdrobiți de marele numĕr al dușmanilor! După ce soții și fiii lor cădură scăldați în sânge sub loviturile iataganului, femeile, tinere și bĕtrâne, se luară de mână și încinseră o horă funebră, cântând cântecul de rĕsboiu al tribului fărșerotesc. Și hora se învîrtea, și când o femee ajungea în fața abisului se arunca în adâncimi! Și iarăși hora se încheia de unde se rupsese cea care se aruncase în abis, și după ce se mai învârtea odată, încă o mamă de-a Fărșeroților uciși, sau o soție cu pruncul la sîn, se arunca în prăpastie [1]). Și lanțul horei se tot scurta... și învîrtitura împrejur era tot mai scurtă... Și una câte una toate Fărșeroatele se aruncară în prăpastia de la Acheron, pentru ca nici-una să nu supraviețuească moartea soțului sau fiului învins! Nu sunt femeile acestea zidite din aceeași stofă scumpă ca și mama Grachilor și alte matroane romane? Dimitrie Bolintineanu, vorbind despre acest fapt istoric, despre acest măreț și îngrozitor sacrificiu al femeilor Armâne Suliate zice [2]), că la Koracos «Suliații fuseră uciși de Albanejii-musulmani, în luna lui Ghenarie 1813. Femeile lor în numĕr mai mare de două sute, vĕdênd pe soții lor uciși, se aruncară cu pruncii în brațe în rîul Axelonus, unde se înecară. Această faptă fuse drama cea mai tristă și cea mai mare a acestui secol!»

Puține popoare au în istoria lor o pagină ca aceasta.

[1]) De la Jonquière, *Hist. de l'Empire Ottoman,* etc. pag. 427.
[2]) Op. cit. pag 137.

Femeea armâncă, și mai ales Fărșeroata, este capabilă de cele mai înalte sacrificii. Și nici n'ar putea fi altfel. Crescută din copilărie în dragostea muncei oneste, vĕḑênd în casa părintească moravurile cele mai curate și mai sobre, ea devine soție iubitoare, devotată și credincioasă până la mormênt. Ear când, la rândul ei ajunge mamă, ea se arată înzestrată cu acelaș patriotism și cu aceeași putere sufletească, ca și strĕbuna lor, mama Grachilor.

Dacă am cerceta cu de-amĕruntul istoria martirilor și eroilor carii, prin sacrificiul sângelui lor, au creat statul Grec modern, am găsi un mare numĕr de Armâni, fie Arnăucheni, Fărșeroți, Epiriați sau Olimpiani. Albanejii, mai ales cei de prin Grecia insulară, unde se găsesc în foarte mare numĕr, și-au vĕrsat și ei sângele pentru aceeași causă, care n'a fost și nu este a lor. O mulțime de străini, de toate neamurile, adoratori ai culturei grece antice, au alergat de asemeni și și-au sacrificat unii viața, alții averile pentru causa panelenică. Intre aceștia trebuesc numiți: comtele de Santa-Rosa, comtele Porro, colonel Fabvier, colonel Philippe Jourdain, căpitan Balerte, ucis în Creta, Washington un descedent al fundatorului Statelor-Unite, sir Edward Church, lordul Cochrane, colonel Stanhope, lord-Byron și alții. Acest din urmă a ajutat și cu talentul sĕu, și cu averea sea și chiar cu sacrificiul vieței sale. Victor Hugo a contribuit iarăș foarte mult prin cântecele sale despre vitejiile lui Boțari și Canari, ambii Armâni, la creșterea interesului Europei culte pentru causa grecească. «Comment les Hellènes ont-ils reconnu les services de ces hommes, qui, entraînés par une *généreuse folie*, avaient dévoué leur existence, depénsé leur fortune et versé leur sang pour les faire libre? Par la plus noir ingratitude.» [1])

---

[1]) De la Jonquière, *Hist. de l'Emp. Ottom.* pag. 450. Veḑi și: *Grèce contemporaine*, de Edmond About.

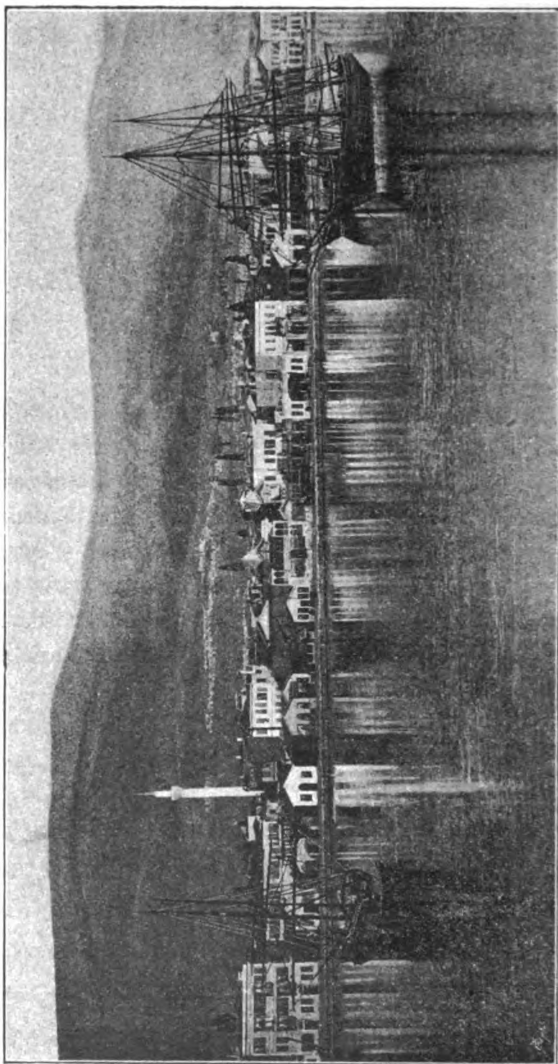
XXIII

SOSIREA ÎN SALONIC. NUMĔRĂTOAREA TRIBULUI OLIMPIAN: SALONIC, CONSTANTINOPOL, LIVADIA. VECINĂTĂŢILE LIVADIEI: S-TUL DIMITRI ŞI COCHINOPLÒ. CIARICIANI. FEARICA ŞI PETRA. VERIA. CATERINA ŞI ÎMPREJURIMILE. ALTE SATE OLIMPIANE. D-L. GUST. WEIGAND ŞI NUMĔRĂTOAREA OLIMPIENILOR. — NUMĔRĂTOAREA ARMÂNILOR DIN SERESIA: SERES SAU SEARŬ ŞI ÎMPREJURIMILE; DRAMA, DOCSAŢ, ALISTRAT ŞI ÎMPREJURIMILE; PETRICU ŞI SATELE VECINE; ARMÂNII DIN VECINĂTĂŢILE NEVRECOPULUI; ARMÂNII DIN ÎMREJURIMILE MELENICULUI. ALTE CÂTE-VA LOCALITĂŢI CU ARMÂNI ŞI SUMA LOR TOTALĂ ÎN SERESIA.

— Aveţi tutun cu D-v.?

Acestea sunt cele d'ântĕi cuvinte, ce mi-se adresară de un agent al monopolului tutunurilor, îndată ce intrai în Salonic. După ce mĕ despărţii de el, fuiu numai-de-cât înconjurat de o mulţime de Armâni, carii fuseseră înştiinţaţi despre sosirea mea, din vreme. Ne suirăm apoi în mai multe trăsuri şi fuiu condus la Hôtel des Etrangers, unde amicii mei îmi răpiră o bună parte din noapte, dar în schimb mĕ îmbogăţiră cu o sumă de note asupra Armânilor, şi mai ales asupra tribului Olimpian. In Hôtel des Etrangers a zăcut luptătorul Apostol Mărgărit, când a fost rănit cu cuţitul chiar în stradele Salonicului, acum câţi-va ani trecuţi. Camera mea era

vecină cu aceea în care zăcuse Apostol Mărgărit. Atentatul acesta sta încă proaspět în amintirea Armânilor din Salonic. Bětrânul luptător pentru Armânism se întorcea despre mare spre Hotel des Etrangers, unde era și el în gazdă, când, în strada principală a Salonicului, cea paralelă cu strada de pe cheiu, un grec se repeḑi asupra lui cu pumnalul în mână și în toată graba îi dădu o lovitură ageră. Ucigașul, věḑênd însă că nu lovise de moarte, voia a-i împlânta pumnalul în pept.... Din fericire, d-l Gheorghe Beza, dragoman onorific la consulatul român, opri la timp mâna ucigașului. Acesta věḑêndu-se împedicat în făptuirea crimei și temêndu-se a nu fi prins, dispăru în clipă prin mulțimea

Salonicul věḑut despre mare.

de toate neamurile, ce umple stradele Salonicului la ori-ce ceas al zilei.

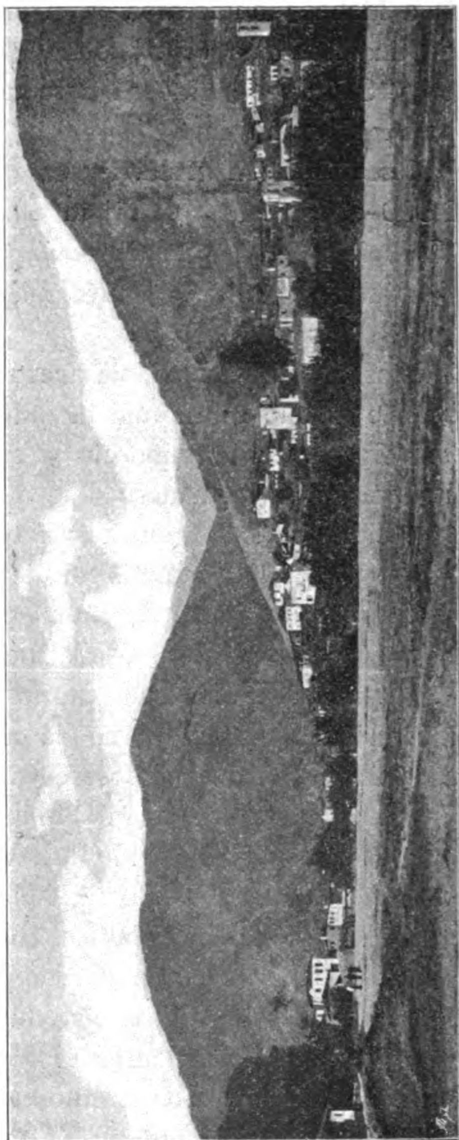
Spre a încheea numĕrătoarea Armânilor din Turcia europeană, înainte de a face istoricul și descrierea însemnatului oraş, Salonic, e bine să cercetăm tribul Olimpian și apoi pe Armânii din ţinutul Seresului și pe cei de pe lângă fluviul Mesta. Dar cititorului îi este cunoscut deja că între cei 12.500 de Armâni aflători în *Salonic*, 4.500 sunt Armâni Olimpiani și că în *Constantinopol* se găsesc 1.000 de Olimpiani între cei 15.000 de Armâni, trăitori în capitala imperiului.

Neindoios însă că metropola acestui trib armânesc, a căruia obârșie trebue să fie mai în sudul Tesaliei, este astăzi frumosul oraş *Livadia*, cunoscut și sub numele de Vlaho-Livadia, oraş curat armânesc și locuit de 7.500 de suflete. Cele mai multe case sunt cu două caturi și de peatră; unele se arătă tari ca niște cetăţui. Stradele, ca în toate orașele din Turcia, mai ales cele de munte, sunt înguste, însă pavate și curate. Orașul este așeḑat pe la jumătatea înălţimei poalelor muntelui Cĭapca sau Titariu și nu departe de unul din izvoarele rîului Sarantaporu. Cu câte-va veacuri în urmă orașul acesta se pare să fi fost ceva mai în vale pe albia rîului și s'ar fi format din mai multe sate mici. Numele unora din aceste sate, după d-l Gust. Weigand[1]), ar fi: Vene, Zamaslu, Vârna, Russa, Dimocră, Mĕrul, Palea-Castru, Carderia, Pașali, Triantafilor și altele. Suișul către Livadia este greu și nu se poate face de cât cu piciorul sau călare, ear cu trăsura e imposibil, de oare-ce nu drumuri largi conduc spre oraș, ci numai cărări strimte și stâncoase. Armânii din Livadia 'și-au păstrat limba strĕmoșească și moravurile neamului lor, însă până acum nu s'a înfiinţat aici școală românească.

---

[1]) *Die Sprache der Olympo-Walachen*, pag. 11.

In împrejurimile Livadiei centruri olimpiane sunt: satul S-tul Dimitri şi orăşelul Cochinoplò. In *S-tul Dimitri* sunt 500 de Armâni, ear locul este însemnat pentru faptul că în conflictul de la 1886, Turcii au respins aci nişte trupe greceşci. In *Cochinoplò* sunt 3.400 de Armâni olimpiani. Cu câţi-va ani în urmă a fost aici o şcoală românească. Cred că mai mult din neştiinţă, decât din rea-voinţă, d-l Gust. Weigand afirmă că satul S-tul Dimitri ar fi locuit de Greci [1]) şi că Cochinoplò nu ar avea decât 1.200 de locuitori, [2]) pe cari însă îi recunoaşce de Armâni.

Ciariciani

La sud-est de Elasona, cade orăşelul deja pomenit, *Ciariciani* cu vr'o 800 de locuitori Armâni înzestraţi cu o şcoală de băeţi românească ambulantă. Orăşelul acesta este aşeḑat

[1]) *Die Sprache der Olympo-Walachen*, pag. 10.
[2]) Id. op. cit. pag. 13.

la poale de munți, ear în fața lui, spre sud, se deschide frumoasa vale a rîului Xerias, un afluent al rîului Sarantaporu. Ne amintim că pe lunca acestui din urmă rîu se întinde pomenita cale a turmelor, pe unde păstorii armâni din toate triburile se duc în spre Grecia, sau mai bine, spre Tesalia greacă, pentru iernatul turmelor. In Ciariciani sunt mulți bogătași printre Armâni: unii sunt proprietari a numeroase turme, ear alții sunt proprietari de pămênturi, deși ei ênșiși nu se ocupă cu agricultura. Ocupația de căpetenie a Armânilor din Ciariciani este industria și păstoria. Printre industriași unii sunt meșteri argintari și lucrători de filigrane, ca și Armâni Olimpiani din Salonic.

Tot în spre apusul muntelui Olimp se găsesc încă două sate de Olimpiani, ambele în drumul de la Livadia spre Caterina, adecă spre mare, ca și arătatul sat S-tul Dimitri. Unul dintre aceste sate este Fteri, pe armâneșce *Fearica*, cu mai bine de 900 de locuitori Armâni, ear celalalt e *Petra*, cu vr'o 200 de locuitori Olimpiani. D-l Gust. Weigand nu arată în Fearica de cât 300 de locuitori [1]) și nici pomeneșce ceva despre sătuceanul Petra. N. Popillian arată însă în Fteri 2.000 de locuitori [2]), ear autorii raportului «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman» pun aicea numai 1.200 de Olimpiani [3]). Eu am socotit locuitorii din Fearica mai jos deci și decât N. Popillian și decât cei din delegațiunea română la Constantinopol, carii au scris citatul raport, dar ca să mĕ scobor atât de jos ca d-l Gust. Weigand ar fi a sfrunta adevĕrul, cum se crede d-sa îndreptățit a face totdeauna când e vorba despre Armâni, deși se zice doar că d-sa ar fi călĕtorit prin Turcia numai de dragul Armânilor, și nu spre a face treburile Grecilor și, mai ales, pe cele ale Bulgarilor.

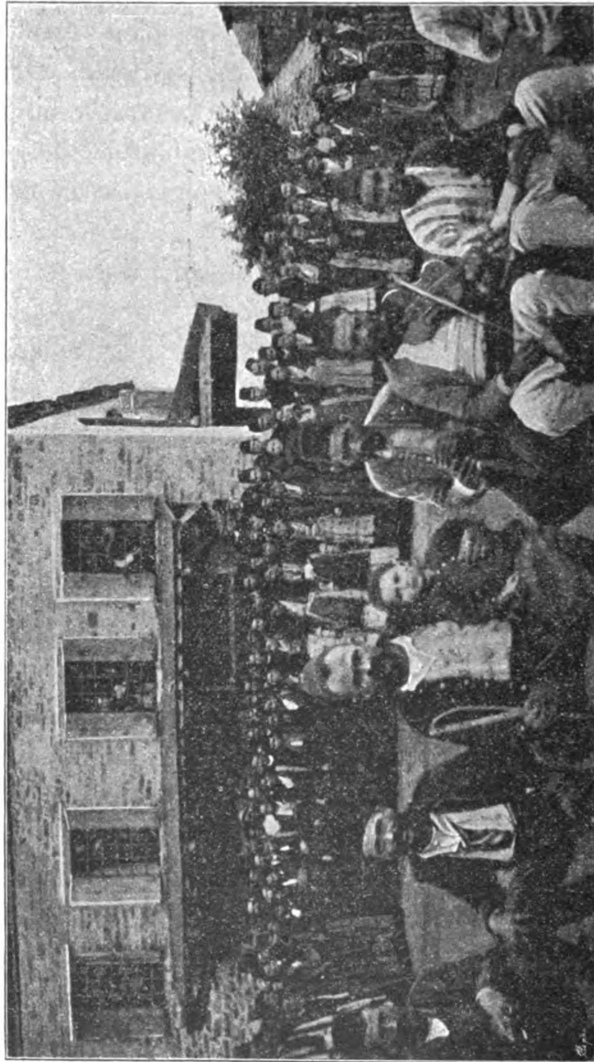
---

[1]) Op cit. pag.

[2]) *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 46.

[3]) Pag. 12.

La Nord-Vest de muntele Olimp cade însemnatul oraş *Veria*, cunoscut de Turci cu numele de Cara-Feria sau Caraver, avênd 5.500 de Armâni Olimpiani, împreună trăitori

Armâni Olimpiani din Veria adunaţi la horă. In faţă sunt lăutarii Ţigani turciţi.

cu Turci în numĕr superior şi cu ceva Bulgarilor sau Sêrbi. N. Popillian arată aici numai 5.000 de Armâni [1]), ear cita-

[1]) Op. cit. pag. 45.

tul raport al delegaţiunei române la Constantinopol dă numĕrul Armânilor din Veria, întocmai ca şi mine [1]). Oraşul Veria este situat la sud de oraşul deja descris: Neausta sau Neaugusta, pe o luncă largă a fluviului Bistriţa (= Haliacmon), cunoscută sub numele de Campania sau Romlucul, avênd un pământ foarte fertil şi renumit pentru producţiunea a tot soiul de cereale. La spate Veria este adăpostită de frumoşii munţi numiţi ai Veriei, în carii am găsit şi descris mai înainte tribul Sĕrăcăcianilor. In aceşti munţi se găsesc călivele Xerolivade, cu o şcoală românească, Selia-Veria, iarăşi înzestrată cu o şcoală, şi altele. Deşi am zis că Livadia ar putea fi considerată ca metropola tribului Olimpian, de oare-ce e oraşul ce are cei mai mulţi locuitori din acest trib, totuşi, Veria ar trebui să fie ţinută ca metropola Olimpianilor, din causă că Armânii din Livadia nu aŭ încă şcoală, pe când cei din Veria au două, una de băeţi şi una de fete şi au şi o biserică a lor cu mai mulţi preoţi, carii citesc şi cântă armâneşce. Adesea vin la Veria Armâni din munţii cei mai îndepărtaţi ca să audă serviciul divin în limba lor strĕbună.

Din tribul Olimpian avem deci, la apus şi la nord de muntele Olimp, 24.300 de suflete, numĕr în care au intrat însă şi cei 4.500 Olimpiani din Salonic, precum şi cei 1.000 din Constantinopol. Să cercetăm acum şi pe Olimpianii dela rĕsăritul Olimpului. Pe partea aceasta unul din centrele armâneşci cele mai însemnate, este orăşelul *Caterina* cu 2.800 locuitori Armâni, între carii se găsesc şi câţi-va Fărşeroţi ficsaţi printre Olimpiani. Aici esistă două şcoale româneşci, una de băeţi şi una de fete. Oraşul Caterina este şi el aşedat pe poale de munte, nu departe de mare, în drumul ce vine despre Salonic şi Chitru. Destul de aproape de Caterina se află satul *Coriţa*, locuit de Armâni, unde earna vin

[1]) Op. cit. pag. 12.

cu turmele Olimpianii din Fearica. Coriţa poate să aibă 120 până la 150 de locuitori, carii însă sunt lipsiţi de şcoală românească. La sud de Caterina sunt centre olimpiane: *Conduriotu* sau Conduriotisa, cu 700 de Armâni; *Călivia Fea-*

Armâni Olimpiani din Veria.

rica, zisă de Greci Kalyvia Phteriotica, cu vr'o 500 de Armâni olimpiani; *Călivia Poiani*, zisă de Greci Kalyvia Poimeni, cu vr'o 450 Olimpiani. Incă mai la sud, drept pe poalele sudice ale Olimpului și nu departe de frontiera Greciei, mai

este satul olimpian *Scamnia*, cu 400 de locuitori. Tot la sud de Caterina, drept la mare și așeḍat pe rîulețul Sfetiti, este micul port *Scala Caterinei*, unde se mai găsesc până la 100 de Olimpiani; și încă pe atâta Olimpiani se mai găsesc și în *Scala* dela nord de Caterina, sat așeḍat aproape de mare și drept la resărit de orășelul Chitru.

De tribul olimpian țin și următoarele sate: *Pretori*, cu 350 locuitori și cu o scoală de băeți românească; *Damachi*, cu 400 locuitori și iarăși înzestrat cu o scală românească micstă; *Doliani*, care de asemeni are o școală românească de băeți și mai bine de 800 locuitori de locuitori, toți Armâni Olimpiani. Alte sate cu Olimpiani mai sunt *Vlada*, cu 450 de Armâni și *Turcorani* cu vr'o 200 Armâni, ambele lipsite de scoală românească. Pe șesul Campania de la apus de Salonic, în satul *Clidi*, *Lutra*, *Arabli*, *Grizul*, *Plati* și altele se mai găsesc împrăștiați încă ca la 500 de Armâni de această ramură. Putem reține deci ca numĕr ultim și definitiv 32.000 de suflete pentru tribul armân Olimpian, deși asemenea Armâni se mai găsesc în Peninsula Chalcidică, în Peninsula Casandra și în alte părți și deși pe aceștia nu i-am luat în numĕrătoarea noastră.

D-l Gustav Weigand însă, după cum am veḍut și cu ocazia numĕrătoarei Meglenilor, nu găseșce de cât 15.000 de Olimpiani, pe carii îi mărgineșce numai în câte-va orașe și sate, ca Livadia, Cochinoplò, Fearica, Caterina și Salonic. In treacăt pomeneșce satul Corița, însă nu arată care ar fi numĕrul Armânilor Olimpiani ce 'l locuesc. Ca totdeauna d-l Weigand își menajează și cu ocazia aceasta o portiță cu două canaturi, căci eată cum se esprimă el: «Dacă se socotesc toți Armânii Olimpiani la un loc, atunci de sigur sunt 15.000 și *probabil mai mulți de cât mai puțini* [1]), mai ales când se ia în seamă faptul, că încă mulți dintre ei locuesc

[1]) ....eher mehr als weniger....

în Tesalia» [1]), adecă în partea de Tesalie greacă. D-l Gust. Weigand și în împrejurarea aceasta, cu o mână dă, zicênd: «....probabil mai mulți decât mai puțini....», adecă de cât 15,000, — ear cu alta ia, zicênd: «mai ales când se ia in seamă» și Olimpianii trăitori în Tesalia greacă. Dacă ar fi fost pe aici Bulgari, cum le-ar fi sporit numĕrul d-l Gustav Weigand! Dar din nenorocire se găsesc Armâni și de aceea d-l Gustav Weigand, ca și la numĕrătoarea Meglenilor, s'a arătat îngust, ba chiar a călcat adevĕrul în picioare. Noroc numai că suficiența, reclama personală, îndrăzneala aproape judaică și disprețul adevĕrului sunt calități, cari, în cercetările științifice și față de cercetătorii trăiți în iubirea adevĕrului, nu cântăresc tot atât de greu, pe cât trebue să fi cântărind ele în camera seminarului de la Lipsca, unde d-l Gustav Weigand, în calitate de profesor de limba armâneaască (?!), gesticulează ca om de știință și ca specialist unic în ramura sa.

Să cercetăm acum și să numĕrăm pe Armânii din ținutul Seresului sau al Seresiei, precum și pe cei de prin apropierele fluviului Mesta.

Să începem cu orașul *Seres*, pe armâneșce *Searŭ*, care și este capitala ținutului sau sangiacului cu acelaș nume. Așeḑat la poale de munți și nu prea departe de un afluent al lacului Tachino, e un oraș comercial însemnat. La sud de Seres, spre lacul Tachino se deschide o frumoasă și rodnică câmpie, unde se cultivă tot soiul de cereale și se produce și un tutun minunat. Armânii din Seres, ocupați mai toți cu comerciul și diferite industrii, sunt în numĕr de mai bine de 4.000 de suflete. Ei au averile orașului în mână și alcătuesc clasa cultă și superioară. In Seres nu s'a înființat încă școală românească, și fie-care oră de întârziere este o pierdere mare pentru causa armânismului.

[1]) *Die Sprache der Olympo-Walachen*, pag. 14.

Foarte aproape de Seres, spre rĕsărit, este satul *Topoliani*, în care se găsesc vr'o 150 de Armâni. In drumul ce vine despre Salonic, drept lângă podul de peste Strymon, este satul *Orliac* în care se găsesc 16 case de Armâni cu vr'o 90 de suflete. Tot pe aici se găsesc satele: *Colac* cu 200 de Armâni, *Dulap* cu 150, *Bursuc* cu 250, *Pârlita*, zis de Greci Purlida, cu 200, *Mirslea* cu 140, *Mândra* cu 100 de Armâni, și altele. Printre satele acestea, ca centru mai însemnat armânesc, cade orășelul *Giumaia-de-jos*, cunoscut sub numele Dzuma, ear de Turci numit Baraklý-Djumaà cu cel puțin 6.000 de Armâni de diferite triburi. La nord de Giumaia, în cursul Strymonului și pe poalele rĕsăritene ale muntelui Beleș, cade alt centru armânesc însemnat, și anume *Ramna*, orășel cu cel puțin 1.000 de Armâni, carii ar fi ținênd de tribul Gramostean și carii au o școală românească de băeți. Armânii din Giumaia cer și ei școală de mult timp deja. Intre Ramna, Giumaia și Seres mai sunt satele *Lesnița, Mertali* și *Vișani*, ear la nord de lacul Doiran este încă satul *Cali*. In tus-patru aceste sate sunt cel puțin 750 de Armâni, carii iarăși aparțin la diferite triburi. Dacă socotim ca împrejurimi ale Seresului și părțile de la sudul lacului Tachino, atunci tot aici trebuesc pomenite și satele următoare: *Asachi*, *Crușova*, *Jocari*, *Castri*, *Curios*, *Ineli* și *Fitochi* saŭ Fitocu, cu cel puțin 900 de Armâni, precum și orășelele Sohos, pe armâneșce *Suha*, cu vr'o 300 de Armâni și *Nigrita* cu 200. Aproape de Nigrita și anume, la sud de acest orășel, sus în munții Beșik, se află satul armânesc *Çerepișta* cu mai bine de 800 de locuitori. Și fiind că ne aflăm pe munții Beșik mai putem numi încă vr'o câte-va sate ca: *Lachina*, *Mirăva*, *Clisali*, la rĕsărit de lacul Langaza, însă nu pot arăta numĕrul locuitorilor lor Armâni împreună-trăitori și cu ceva Turci.

La rĕsărit de Seres și la apus de Mesta se mai găseșce încă un grup de sate armâneșci sau cu Armâni. Intre acestea

un orășel însemnat este Drama, la 105 metri de-asupra nivelului mării, așeḑat pe rîul Dramanta, un afluent al rîului Angista, care se varsă tot în lacul Tachino. In *Drama* se găsesc pănă la 550 de Armâni. Mai toți comercianții și industriașii din acest tîrgușor sunt Armâni, de oare-ce în mânele lor se găsesc apoarpe 90 de prăvălii. La sud de Drama cade *Docsaț* cu vr'o 1.500 de locuitori Armâni de diferite triburi și *Alistrat* sau Alistrati, cu cel puțin 1.000 de Armâni, ear la nord-vest *Prasoțiani* sau Prisociani cu 200 de

Armâni Olimpiani.

Armâni. In Alistrat esistă o biserică românească, însă serviciul divin în ea se face în limba slavă din aceste părți, limbă ce stă între cea bulgară și cea sêrbă. Intre Prisociani și Alistrat este satul *Iri-Derè* cu cel puțin 100 de Gramosteani. La sud de Alistrat este sătuceanul *Grăsceani*, cu vr'o 70 de Armâni Grămosteani și satul *Cerepțiani* sau Cereplin cu 200 Armâni. Mai la apus sunt satele *Lăpușna* cu 300 de Armâni, *Sina* cu 50 și orășelul *Ziliahova* sau Zelaova, iarăși cu vr'o 300 de Armâni, între cari unii sunt Megleni.

Cu mult la nord de Ramna se află orăşelul *Petricu*, aşeḑat pe rîul Strumniţa, cu 500 de Armâni Gramosteani şi Muzăchiari; ear la apus de Petricu sunt satele *Măcrin* şi *Maslari*, ambele cu vr'o 100 de Armânii. Pe albia Strymonului în sus, aproape de graniţa Bulgariei, vine *Giumaia-de-sus*, pe turceşte Baalý-Djumaà, cu vr'o 200 de Armâni. Incă două centruri armâneşci, bine populate sunt *Proia-de-sus*, cu 4.000 locuitori şi *Proia-de-jos* cu 800 de Armâni Muzăchiari, Epiriaţi şi Gramosteani.

In împrejurimile Nevrecopului se găsesc încă vr'o câteva sate armâneşci sau şi cu Armâni, dintre cari putem numi: *Blaşca* sau Vlaşca cu 150 de Armâni, *Albanisa* cu 200 de Armâni, *Lasca* cu 100. La nord-est de Nevrecop este satul *Cociani*, pe slavoneşce Lobca, cu 200 de Armâni; ear în munţii Nevrecopului, la o oră depărtare de oraş, este o călivă de Gramosteni cu 115 familii şi cu 650 de suflete, cunoscută sub numele turcesc *Popa-Ciair*, adecă Liveḑile-Popei. Locuitorii acestui sat pur armânesc cer de mai mulţi ani şcoală românească. La sud de Nevrecop, în orăşelul *Zernova* sunt 150 de Armâni, ear la apus de acest orăşel sunt satele: *Comanic* cu 250 de Armâni, *Karàkioi* cu 120 şi *Staricica* sau *Staricişten* sat mare cu 180 case turceşci, 90 case de bulgaro-sêrbi şi 56 armâneşci. Numĕrul Armânilor de aici este de 350 de suflete şi cer de mult şcoală românească.

In împrejurimile Melenicului sate armâneşci sunt *Vlahi*, la vr'o 6 ore depărtare, pe ţĕrmul stâng al Strymonului, cu 150 de Armâni trăitori printre Bulgari; *Vla*, sat albanez, la nord-est de Vlahi, cu 100 de Armâni; *Poliani* la nord de Vla, iarăşi sat albanez, cu 120 de Armâni; *Vresnica* sau Bresnica, la dreapta Strymonului, cu 150 Armâni; *Bojdova*, în munţii Melenicului, la o oră depărtare de Melenic, cu 580 Armâni. In Bojdova Armânii au o biserică şi o şcoală; institutorul e armân şi se plăteşce de colonia

română, care are și o biserică, în care însă se servesce mai des în bulgara. Destul de aproape de Melenic mai este satul *Lopava*, pur armânesc, cu aproape 600 locuitori, carii și-au făcut și o biserică, ce stă însă mai mult închisă din causă că lipsesce un preot armân. Drept la nord de Melenic, aproape de frontiera Bulgariei și nu prea departe de izvoarele fluviului Mesta, este satul *Mehomia* sau Raslog, cu 350 Armâni; ear în munții Proiei-de-sus este satul *Hagi-Beglic*, cu 250 de Armâni.

In orășelul *Kiukiuk* se mai găsesc ca la 400 de Armâni Gramosteani și Epiriați; în satul din apropiere, *Arbur*, ca la 100; în *Surpa* sunt mai bine de 700 de Armâni; ear între Cociani, vorbim de orășelul din linia de nord, între Garatova și Egri-Palanca se găsesc în trei localități, despre ale cărora nume nu am știință, încă 1200 de Armâni, Gramosteani, ocupați cu păstoria. Laturile apusene ale muntelui Perim-Dag și laturile resăritene ale muntelui Maleș, unde ele se ating pe albia Strymonului, în dreptul pomenitelor sate Vlahi, Vla și Vresnica, poartă la un loc numele de *Vlașițe*, din causa marei mulțimi de Valahi de toate triburile, carii le locuesc. Se zice că numĕrul acestor Valahi s'ar apropia de 2000 de suflete, dar nu mĕ pot hotărî a'l primi în socotelele noastre. Putem păstra, deci, pentru Armânii din Seresia și de pe lângă fluviul Mesta, cifra de 32.000 de suflete, ca ultimă și definitivă.

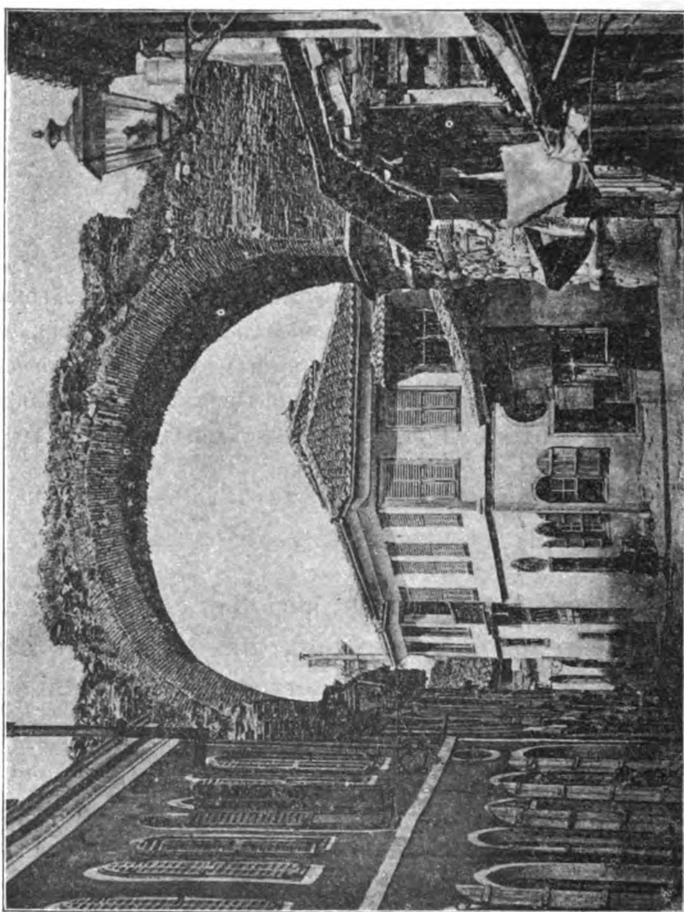
XXIV

SALONICUL ÎN VECHIME. ÎNFĂŢIŞAREA DE ASTĂZI A ORAŞULUI SALONIC. DIFERITELE POPULAŢII ALE SALONICULUI ŞI MIGRATIA ARMÂNILOR SPRE ACEST PORT. LINIILE FERATE DESPRE MITROVIŢA ŞI BITOLIA. FISIONOMIA POPULAŢIEI DIN SALONIC. POPULAŢIA EVREASCĂ. EVREII MOHAMETANISAŢI SAU DEÒLMÈ-II. POPULAŢIA TURCĂ. SCOALELE ŞI BISERICILE NAŢIONALITĂŢILOR DIN SALONIC. TRAIUL ÎN SALONIC.

Oraşul Salonic, bucurându-se încă din cea mai adâncă antichitate de o mare însemnătate, atât mercantilă cât şi strategică, şi fiind-că de secole serveşce de plomâni şi poporului armânesc, deţinĕtorul a mare parte din capitalurile şi a comerciului din Turcia de Europa, bine este să ne oprim căt-va, spre a 'l studia.

Salonicul, pe armânesce *Săruna*, pe turceşce Selanic, este situat drept pe malul mării, la nord şi rĕsărit de gura Vardarului. Aşeḑarea lui este în mod amfiteatric, începĕnd de la mare, şi tot înălţându-se pe colinele ce fac parte din munţii Cortaci, carii se prelungesc spre Chalchidica. In antichitate, ca colonie elenă, purta numele de *Therma*, mai mult din causa aşeḑărei lui în unghiul nordic al golfului Salonic, ce în vechime se numea Thermaic. Ca

și acum, Therma făcea parte din Macedonia și era portul ei cel mai căutat. Fiind însă capitala provinciei Migdonia, Therma a făcut cât-va timp parte din Tracia, ca și Migdonia ênsăși. Sub stăpînirea regilor macedoneni, Therma a cădut în timpul lui Casandru, care după numele soției sale Thes-

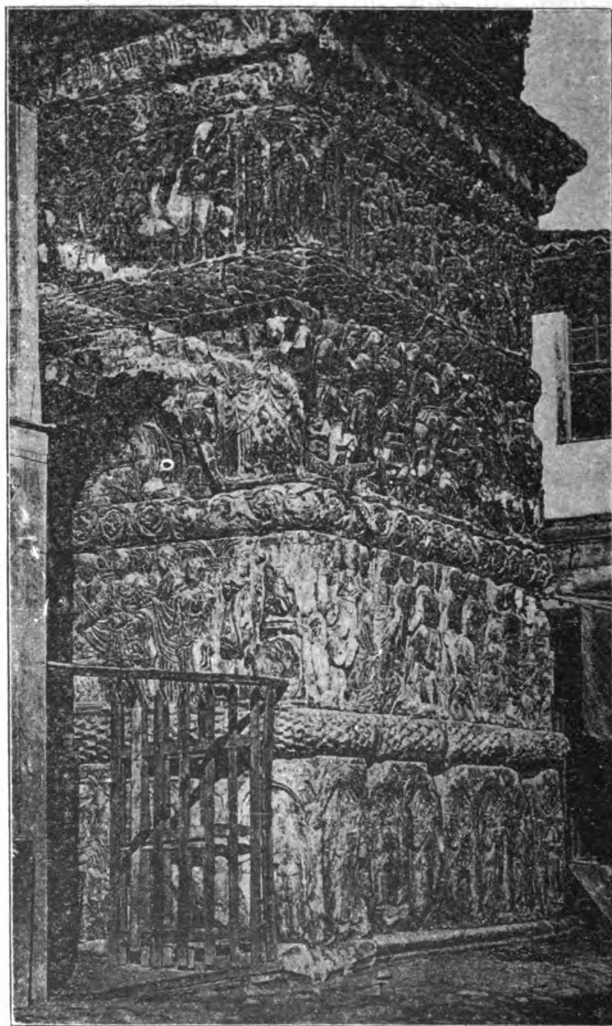
Arcul de Triumf din Salonic.

salonica, o fiică a vestitului rege Filip II-lea, schimbâ numele de Therma al acestei colonii grece, în acela de Thessalonica. La 146 în. d. Christos, Romanii supunênd Macedonia, declarară Thesalonica de capitala acestei provincii, și stabiliră aici cărmuirea întregei țări. In secolul al 4-lea

d. Christos, când Macedonia, pentru ușurința administrației, fu împărțită de Romani în mai multe părți, Thessalonica rĕmase capitala acelei provincii, ce purta numele de *Macedonia-prima*. La anul 58 în. d. Christos, Cicerone se afla aici în esil. Pe timpul împĕraților romani, Thessalonica ajunse la culmea desvoltărei și deveni portul unde se întâlneau toate producțiunile Europei cu cele ale Asiei. Aici se găsea purpura cea mai scumpă, covoarele persane cele mai admirate, aici aurul, argintul, mărgăritarele din mările Indiilor, ear unele case de comerciu putuserá acumula averile cele mai mari din Europa. La anul 1430, portul acesta cădu în mânile Ottomanilor învingĕtori.

Astăzi Salonicul, este, după Constantinopol, orașul cel mai mare al Turciei de Europa, are până la 135.000 de locuitori de toate neamurile, și ține de vilaietul cu acelaș nume. El păstrează încă forma triunghiulară pe care antica cetate o avea. Una din laturile triunghiului este însuși malul mărei, ear zidurile de pe celelalte două laturi sunt aproape cădute. In picioare mai stă încă cetățuia numită de Turci *Iedì-Kulelè*, adecă: cetatea sau castelul cu șeapte turnuri, și alcătueșce vîrful triunghiului. Acest castel este Acropolis de altă-dată al Thessalonicei și Heptapirgionul de mai încoace, care poartă încă și din urmele dominațiunei Veneției. In lăuntrul zidurilor, adecă a triunghiului, mai stă încă în picioare, deși foarte deteriorat, arcul de triumf al lui Marc-Aurel, pe care îl înfățoșăm într'o gravură. De o parte și de alta arcul acesta de triumf, ce nu cred că va dura prea mult, este sprijinit de casele din stradă, care îi ascund mai cu totul caracterul antic. Picioarele arcului de triumf pomenit sunt ceva mai bine păstrate, și le-am fotografiat spre a le putea presenta în lucrarea de față. Zidirea pe care Evreii spanioli din Salonic o numesc Incantados, se pare să fie Prophileul anticului Hypodrom, o superbă colonadă corintiană cu cinci pilastri.

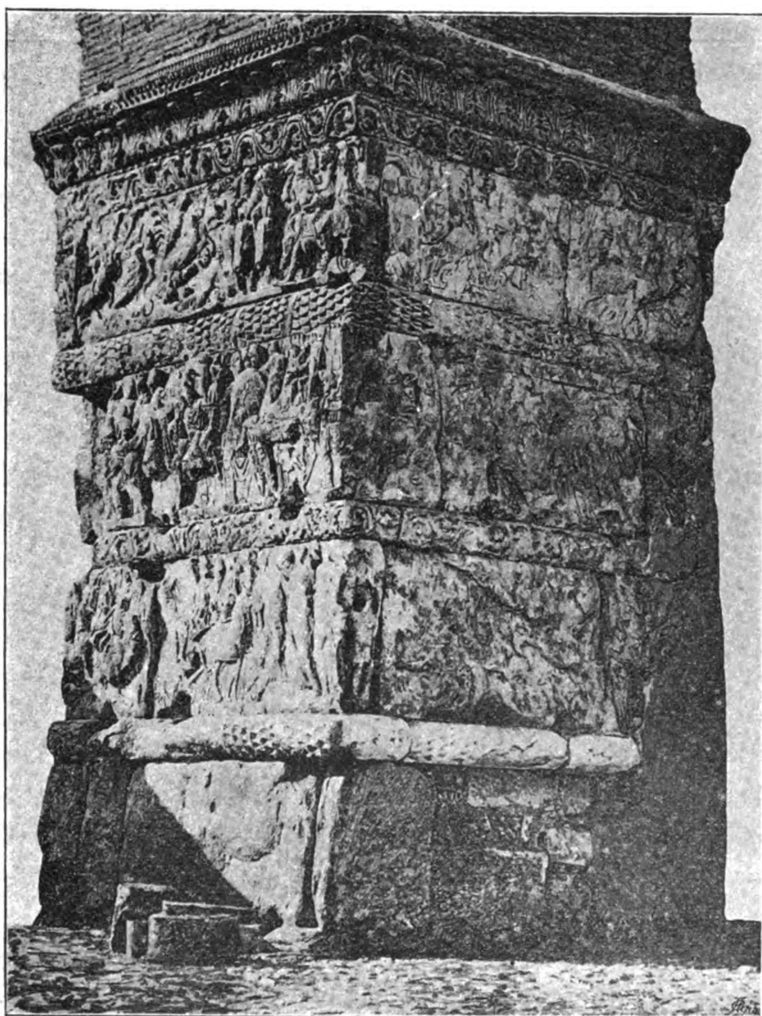
Aria hypodromului se pare că era între malurile mărei și între Rotunda, care se arată a fi zidită după modelul Panteonului din Roma și care se crede a fi de pe timpurile

Piciorul din dreapta al arcului de triumf din Salonic

împĕrăției lui Trajan. Ar fi interesant, din multe puncte de vedere, ca arheologii noștrii să studieze Salonicul și zidirile vechi romane ce mai are încă, și care nu mult timp vor

putea să mai rĕmâe. Una din geamiile turceşci de astăzi şi anume cea cunoscută sub numele de Eski-Giamna, se pare a fi templul Venusei-Thermaice, şi avea de fie-care

Piciorul din stânga al arcului de triumf din Salonic.

lature câte o duzină de pilastri ionici. Intre moscheele turceşci, este şi S-ta Sofia de altă dată precum şi foasta biserică S-tul Dimitrie. Moscheea, cunoscută încă sub nu

mele de S-tul Gheorghe, ear de Turci zisă Ostengi-Efendi, este de asemenea un vechiu templu, se zice al lui Mercur, care a fost prefăcut în biserică cu hramul S-tul Gheorghe, și după supunerea Salonicului de Turci la 1430, în moschee. Se povesteşce că în această capiște ar fi propoveduit Apostolul Pavel, când a trecut prin Salonic, unde glasul sĕu nu a avut prea mare rĕsunet. In curtea geamiei S-tul Gheorghe încă se vede o catedră de piatră sculptată, de pe care se spune că ar fi cuvêntat și propovĕduit Apostolul Pavel, îndărătnicilor sĕi conaționali, căci și în acele timpuri locuitorii Salonicului erau în mare parte Evrei. Presint aici o gravură după o fotografie, a zisei catedre. In partea de apus a Salonicului se afla poarta despre Vardar a cetăței, unde era un arc de triumf al lui Octavian August, ridicat spre amintirea și glorificarea victoriei dela Philippi. La poarta despre rĕsărit era odată un alt arc de triumf ridicat de Constantin cel mare. Arcul de triumf al lui Octavian-August era alcătuit din mari blocuri de marmură, late de câte 3 metri și nalte de câte 5; ear cel al lui Constantin, era făcut din cărămidă îmbrăcată cu marmură.

In Salonic se află vr'o 28 de moschee, dintre care o bună parte sunt vechi biserici creștine. Ortodocșii au vr'o șase biserici ale lor, ear catolicii au două. Dintre cei 135.000 locuitori ai orașului, aproape trei sferturi, și anume 80 până la 82 de mii sunt Evrei Spanioli, 12.500 sunt Armâni mai din toate triburile, 20.000 sunt Turci, 5.500 Albaneji, 5.000 sunt Slavi, 4.000 sunt Europeì de toate națiile, vr'o 2.500 sunt Greci, 1.500 sunt Armeni și 2.000 sunt Asiați. Se înțelege că Grecii spun că în Salonic ei ar fi în numĕr de cel puțin 15.000 de suflete, însă atunci numĕră și pe Armâni între ei, precum am vĕḑut că fac mai peste tot locul unde se găsesc și Armâni. Greci adevĕrați în Salonic nu pot să fie cu nici un chip mai mulți decât 2.500, căci mahalalele pe care Grecii le dau ca grecești, și anume: maha-

laua S-tul Teodor, mahalaua S-tul Neculai, mahalaua S-tul Atanasie și altele sunt aproape armânești, și stradele sunt pline de copii armâni, carii vorbesc, cântă și își spun ghicitori pe armânește. Acum câți-va ani a fost aici o școală

Catedra apostolului Pavel.

românească primară, care însă s'a închis mai mult din causa purtărei puțin demne a unui consul român, al cărui nume îl voiu tăcea, decât din causa intrigilor grecești sau din causa relei-voințe a administrației turce, cum se zicea atunci. Ar-

mânii sunt mulţi la numĕr în Salonic, precum am arătat deja; în casele lor, cu soţiile şi cu copiii vorbesc armâneasca lor, dar în afaceri vorbesc, aci greaca, aci albaneza, aci turca, şi mulţi dintre ei stăpânesc şi mănuesc foarte bine spaniola pe care o vorbesc cei 82.000 de Evrei din Salonic. Şi cum ar putea fi altfel într'un oraş atât de împestriţat ca Salonicul? într'un oraş unde mai tot omul este ori comerciant, ori industriaş, ori mijlocitor, ori esportor, ori hamal etc. şi unde interesele tuturora sunt atât de legate între ele? Şi numĕrul Armânilor în Salonic creşce din-an-în-an din causă că Armânii fiind cam negustori din fire, şi acest însemnat port, dându-le ocazia de a'şi ascuţi şi esercita talentele mercantile, ei vin aici din toate părţile Macedoniei, Epirului, Albaniei şi Traciei spre a'şi mĕsura priceperea negustorească cu toate neamurile din Salonic, carele recunosc în Armâni nişte concurenţi peste carii nu se poate trece tocmai uşor. Migraţiunile cele mai însemnate de Armâni spre Salonic sunt de către Livadia, Veria, Gheorgea, Nijopole, Clisura şi Berat, dar şi din alte oraşe şi orăşele armâneşci vin multe familii, spre a se stabili în Salonic. Dimitrie Bolintineanu vorbind despre acest port zice: «Oraşul a fost fundat de sora lui Alesandru, Tesalonica, pe tărîmul unui oraş mai vechiu numit: Terma. Astăzi încă se vĕd aici ruine de monumente antice. Justinian clădise aici o biserică, Sfânta Sofia, după modelul celei din Constantinopoli; această biserică este astăzi schimbată în geamie. Se vĕd încă *şeapte turnuri* ca cele din Stambul. Sub Romani Salonicul fuse capitala Macedoniei. Locuitorii se revoltară în potriva împĕratului Teodosiu, care puse de măcelări şeapte mii locuitori când erau la circ. Ţinutul se numea în vechime *Migdonia*. Fisionomia acestui oraş seamănă cu aceea a Iaşului, sub raportul mulţimei Ebreilor. Afară de Ebrei, locuitorii sunt Români, Macedoneni, Turci, Greci, Bulgari, Arnăuţi, Armeni şi Franci. Ca port de comerciu, Salonicul are unul din cele mai

d'ântĕi locuri în Arhipel. Aici este marele antreposit de tutun turcesc ce se încarcă pentru Constantinopoli, de grâne renumite, lână, mătasă, ceară, miere, etc.» [1])

Către Salonic vin acum două linii ferate. Una, care esista pe când noi am călĕtorit prin Macedonia, vine de către Mitroviţa şi Pristina, trece pe la Scopia şi Kiupriuliu sau Veles, şi mergĕnd tot pe valea Vardarului, după ce atinge ţinutul Megleniţilor pe la Ghievgheli, dă de mare la Salonic. A doua linie, pusă în circulaţie în anul 1894, începe dela Monastir, trece pe lângă Florina, se scoboară aproape de Nevesca, se ridică iarăşi pe ţĕrmul apusan al lacului Ostrovo, atinge oraşul Ostrovo, apoi Vodena, apoi Veria şi se îndreptează spre rĕsărit la Salonic. Linia aceasta din urmă are menirea ca, dela Monastir să fie apoi prelungită spre Ohrida, spre Elbasan şi de acolo spre Duraţiu, pentru ca ast-fel Salonicul să fie legat cu Adriatica şi, deci, de aici cu Italia şi cu Austria.

Slavă dîn Cufalova.

Din punctul de vedere al populaţiei sale, Salonicul, merită de asemeni să fie cunoscut de aproape. Multe dintre porturile mari se înfăţişează călĕtorului cu populaţii foarte împestriţate, e greu însă a'şi închipui cine-va o populaţie mai împestriţată decât cea a Salonicului. Când ese cine-va pe stradele comerciale ajunge a se crede într'un nesfârşit bal costumat. Aci vede Albaneji de toate triburile cu porturile lor, care mai de care, mai împodobit şi mai pitoresc, cu cuţite la brâu, cu pistoale şi revolvere, căci tot omul poate

---

[1]) *Călĕtorii la Rom. d. Macedonia*, pag. 29—30.

purta' arme defensive în Turcia, eară armele ofensive, cum e puşca se poartă numai de acei carii au anume învoire, şi nu în oraşe. Aci vede apoi călětorul Armâni de toate tribu-

Soți slavi din Ianichioi.

rile. Voscopolenii umblă de obiceiu cu haine lungi orientale, după cum i-am arătat în gravurile dela pag. 280 şi 449 şi fără arme. Mai încolo se arată Gramosteani, Olimpiani, Fărşeroți şi Epiriați cu pitorescele lor porturi naționale şi cu arme la cingětoare; mai dincoace un grup de Muzăchiari. Zeci şi zeci de porturi slave, de ale Slavilor locuitori în Salonic, sau de-ale celor locuitori în satele din împrejurimi. Porturi de palicari ici şi colo câte-unul, portul Cavaşilor de consulate, adesea cu găitane aurite, porturile turceşci, porturile a fel de fel de Asiați, dar mai ales porturile Evreilor, ale hahamilor lor, ale Evreilor-turciți, ale femeilor Evreice bocitoare etc. De multe ori mě preumblam pe stradele Salonicului mai numai pentru a vedea fisionomia aceasta atât de împestrițată a populației lui.

Neîndoios însă că fiind în Salonic, datori suntem a cerceta puțin pe poporul evreesc de aici, care alcătueşce, după cum am mai zis, aproape a treia parte a populației acestui oraş. Evreii din Salonic nu se aseamănă întru nimic cu cei din Bitolia, carii nici prea deştepți, nici harnici nu sunt. E drept că intrând în mahalalele evreeşci din Salonic, călětorul nu îşi face despre acest neam decât o mediocră idee. Necurățenia nu e atât de bătětoare la ochi, ca

la cei din Bitolia, însă e foarte aproape de aceea din casele bulgare. Locuinţele lor sunt cu mai multe caturi şi umede. Stradele sunt destul de necurate, şi unele atît de înguste, încât nici e de vorbit de a trece cu trăsura prin ele, ear vecinii de vis-à-vis pot să-şi dea mâna prin fereastră la catul al doilea. Venind însă călĕtorul în port,

Evrei hamali din Salonic.

îndată i-se presintă altă priveliște. Aici vede hamali Evrei frumoşi, trupeşi şi cu o musculatură în adevĕr erculană. Unii ridică în spate greutăţi enorme. Ei nu se dau în lături dela munca cea mai grea. Tot dintre Evrei unii sunt pescari ageri şi foarte îndrăzneţi şi conduc barca lor cu o uimitoare măestrie şi siguranţă, chiar în timpurile când marea este cumplit de agitată. Unii dintre aceşti meşteri vîslaşi întrunesc în înfăţişarea lor şi curajul, şi bărbăţia, şi frumuseţea bărbătească. Femeile evreice din acest oraş nu sunt de loc urîte şi nu rar se întâlnesc pe stradele Salonicului Evreice în adevĕr frumoase, îmbrăcate în haine tăete şi împodobite cu mult gust şi pline de originalitate, şi încărcate cu juvaeruri, la unele cu

Evreică din Salonic.

adevěrat de preț. La multe din ele se věd brățări de filigrane și paftale, cu mare meșteșug lucrate de harnicile și măestrile mâni ale argintarilor și aurarilor Armâni Olimpiani, de carii se găsesc mulți în Salonic. Mai nu se vede pe stradele Salonicului Evreică, care să nu aibă și ceva mătasă pe ea, măcar brâul, dacă nu poate mai mult. Evreicele bogate însă, sunt în toate zilele sěptămânii îmbrăcate în rochii de mătasă de maj multe colori. Dar pornirea spre lucs se observă și la bărbații Evrei, și dacă Evreica bogată își arată mătăsurile și juvaerile pe stradă, apoi bărbatul își arată bogăția și îndestularea prin scumpetea blănurilor, de care nu se desparte nici în luna lui Iulie. Ei es pe strade, purtând, bine-înțeles fesul, ca ori-care supus ottoman, pe care de alt-fel nici în casă nu îl ridică de pe cap, și haine lungi orientale, blănite adesea cu diferite blănuri, căci se pare că în tot Orientul împestriarea în port, place foarte mult și la toate neamurile. Haina această lungă ce se vede la Evreul bogat, ce înfățișăm aici, și pe care am vědut'o și la Armânii Voscopoleni de la pag. 280 și 449, este, cel puțin la Armâni, la Slavi și la Albaneji, haina de transiție între portul național și cel european. El arată că purtătorul a trecut de la starea de păstor și mic comerciant sau mic industriaș la aceea a unui om cu dare de mână. După cum zisei, hahamii se věd de asemeni prea des pe stradele Salonicului. Ei sunt toți bine îmbrăcați și bine trăiți, căci într'un oraș cu o atât de mare populație evreească, câștigă foarte mult după tacsa ce percep pe consumația cărnei *cușer,* după tacsa pentru tăerea pasěrilor și mai ales a gâșcelor,

Evreu din Salonic.

deosebit că mai au și alte venituri. Hahamii, ca Evrei cu dare de mână, sunt și ei îmbrăcați în blănuri foarte lucsoase, alcătuite din bucăți de diferite piei rare, pentru ca ast-fel blana să fie cât mai împestrițată. Pe cap ei poartă o chitie ce se cam apropie de forma fesului, chitie legată cu un turban alb. Nu mai puțin interesante sunt femeile din secta bocitoarelor, care se mișcă pe strade în cete de șease, de zece sau de două-spre-zece, și nici odată singuratice. Evreicele bocitoare alcătuesc ca un fel de sectă, ele sunt chemate nu numai pe la morți spre a-i boci, ci și înainte de moarte spre a îngriji de cei bolnavi. Se spune că, între aceste bocitoare, unele ar fi adevĕrate artiste cu privire la scoaterea în relief a faptelor bune ale rĕposaților pe carii îi bocesc; că unele ar fi improvisând bocete în adevĕr frumoase, în afară de bocetele ce fie-care bocitoare trebue să cunoască și dintre care unele sunt anume pentru flăcăi, altele pentru fete nemăritate, altele pentru bĕtrâni și bĕtrâne, altele pentru femei măritate și moarte din causa greutăței de nașcere etc. Ar trebui ca vr'un cunoscĕtor al limbei spaniole să adune bocetele Evreilor din Salonic, dintre care multe se zice că ar fi strĕbătute de o adevĕrată poesie asiatică, despre care se știe că e foarte bogată în figuri și comparațiuni gingașe, și că e însuflețită de sentimente adânci precum și de avênturi îndrăznețe. In aceste bocete se pare că se oglindeșce atât psihologia cât și

Haham din Salonic.

vechea cosmogonie a acestui popor evreesc. Bocitoarele poartă rochii roșii închise, ear pe cap sunt acoperite cu un șervet lung alb, căruia după ce îi dă drumu pe umeri și îl încrucișază pe pept, apoi îl lasă de cade dinainte aproape până jos.

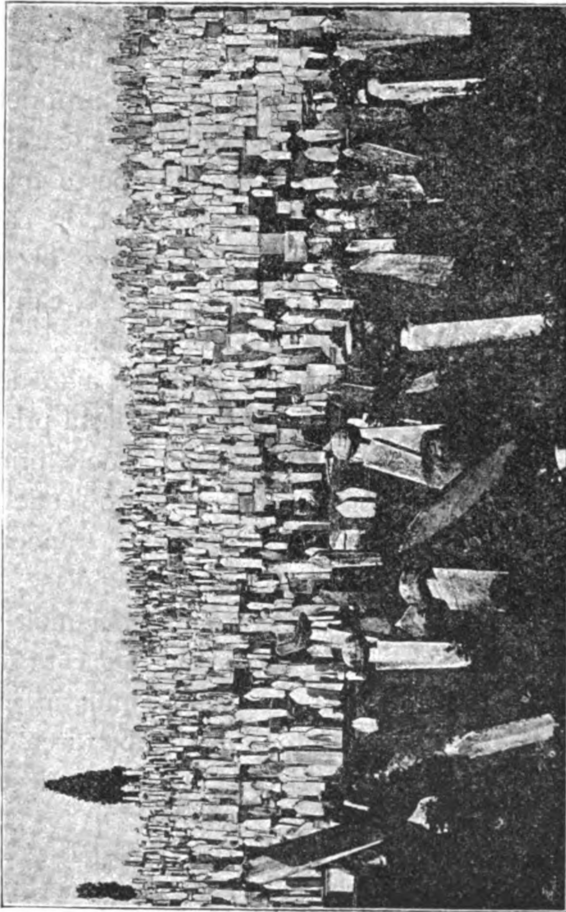

Ovreică din secta bocitoarelor (Salonic).

Printre Evreii din Salonic cam la vr'o 3.000 sunt trecuți la mohametanism și sunt cunoscuți sub numele turcesc de Deòlmè. Aceștia alcătuesc stratul marilor comercianți și angrosiști turci. Mulți dintre ei posedă acareturi mari și frumoase în oraș, mânuesc în comerciul lor capitaluri însemnate și stau în legătură cu casele de comerț și cu manufacturierii de pe piețele Franciei, Angliei, Italiei, Asiei-Mici și ai Egiptului. Evreii mohametanisați sunt foarte stimați de Turcii adevěrați, carii le caută contactul și se onorează a fi în relație cu Deòlmè-ii. Aceștia fac larg uz de drepturile casnice ale Turcului, căci țin haremuri cu multe femei și se încuscresc adesea cu bey și cu pașale, carii își încred bucuros fetele în mânele Deòlmè-ilor. Este însă de observat, la acești Evrei-turciți, că ei iau în căsătorie fetele Turcilor, însă nu își dau acestora fetele lor, ci le mărită tot după Deòlmè-i, fie din Salonic, fie și din alte părți ale Turciei europene sau ale celei asiate.

Populația adevěrat turcă din Salonic este de asemeni muncitoare, harnică și întrepridă. Dintre Turci sunt mari și mici comercianți, vîndětori de minunate covoare, de arme vechi foarte frumoase și de antice. Alții sunt vîslași, birjari,

închirietori de cai pentru călărie, vîndĕtori de zarzavaturi, restoratori sau birtași, bărbieri, etc. Turcii aceștia, cărora numai din rea-voință li s'a scos numele că ar fi fanatici, sunt din contra foarte toleranți[1]) față de toate naționalitățile

Cimitirul turcesc din Salonic. In fund se vĕd doi cipreși frumoși.

[1]) Ca o dovadă de toleranța Turcilor, vedi: D. Bolintineanu, *Călătorii la Rom. d. Mac.* etc. pag. 160: «Pe mormĕntul sântului Dimitri martirat la Salonic în anul 307 d. Christos s'a ridicat această (adecă geamia de azi) biserica în secolul al 8-leą. *Turcii arată mormĕntul sântului la călugării* într'un colț al geamiei. După Nicetas, istoricul grec, din acest mormĕnt curgea mai înainte un izvor de untdelemn ce a secat îndată ce Amurat a intrat în această ce-

religiile, confesiunile și schismele câte sunt în acest oraș, și e curios că de și ei sunt stăpânitorii, totuși nu ei au în mână ramurile cele mai producĕtoare de câștig. In fie-care stradă se vĕd tineri și adolescenți Turci, carii închiriază cu ora sau cu ziua cai de călărie. Cu ziua se închiriază calul numai unui om bine cunoscut sau numai aceluia care poate depune o garanție bănească, ear cu ora se închiriază ori-și-cui, căci după ce călărețul se sue pe cal, proprietarul calului aleargă pe jos, după călăreț, ore întregi și căi destul de lungi. Populația turcească este rĕspândită peste tot orașul, dar și acolo unde ea se găsesce deosebită, în câte o stradă, are bună înfățișare și curățenia domnesce pretutindenea, ca la toți Turcii, fie în orașe, fie în sate, carii sunt ținuți și de Elcoran a iubi și a îngriji curățenia.

In Salonic, mai toate naționalitățile au școlile lor afară de Armâni, pe carii greșit i-a trecut cu vederea, în această privință, direcția școlară de la Bitolia. Turcii au două școale primare micste, frecuentate și de copiii Deòlmè-ilor, și o secție scolară comercială, în care se învață și limbele: franceză și greacă. Slavii au o scoală gimnasială cu cinci clase, însă învĕțămîntul nu este clasic, ci îndreptat iarăș mai mult spre cunoscința comerciului. Grecii și grecomanii au câte două școli primare de băeți și de fete, deosebit un gimnasiu, în care, ca pretutindeni, se neglijează intenționat limba turcă și se învață numai de formă cea franceză. Albanejii, și se gă-

tate». «Mai este în apropiere o biserică *sântul George*, rotundă... Se zice că acolo predica apostolul Pavel. Se mai zice că această biserică este mai veche decât christiamonul.» — Vedi și: *O călĕtorie în Orient*, de Iconomul Dr. Al. Mironescu, în «Biserica ortodocsă română» an. XIV, No. 3, pag. 246: Unde e arătat că deși biserica sf. Dimitrie e prefăcută în geamie, totuși creștinii pot merge să se închine și să aducă ofrande la mormĕntul sfântului, apoi urmează: «... aici este mormĕntul izvoritorului de mir Dimitrie, pe *care'l cercetează numeroși închinători*, pentru vindecările ce revarsă asupra tuturor celor ce năzuesc cu credință la ajutorul sĕu, depunĕnd în schimb acolo *până astădi* obolul lor...» etc. Dar nu numai că Turcii permit creștinilor a veni la mormĕntul sfântului, ci chiar ei aprind candelele de pe acest mormĕnt.

sesc aici şi ortodocşi şi catolici şi mohametani, nu au încă o şcoală a lor; copiii unora dintre cei mohametani se duc la şcoalele turce, ear cei ai Albanejilor ortodocşi, frecuentează şcoalele grece. Grecii au și biserică și un arhiepiscop în Salonic, asemeni şi Serbo-Bulgarii au o biserică și un episcop. In capul eforiei scolare grece stă d-l Simota, care e Armân curat de neam şi care în casă, cu soţia și copiii nu poate vorbi altă limbă decât strĕbuna armânească. D-l Simota este și casierul eforiei grece.

Traiul în Salonic e în adevĕr foarte plăcut, ușor și eftin. Pe mesele celor mai săraci chiar se găsesc tot anul fructe de tot felul, ca mere și pere minunate, struguri ca mierea, smochine, rodii, alune, castane etc. Pentru câte-va parale se poate avea o farfurie plină de crevette delicioase, caracatiţe, stacoji mari și plini de carne, mai ales cei vênaţi pe ţĕrmurile muntelui Atos şi peşci de tot felul, care-de-care mai gustoşi. Un peşce mai scump este un şalău de mare numit *lavrachi*, neîntrecut de gustos, hrănitor și uşor de mistuit. Chiriile sunt de asemeni eftine, ear casele frumoase și încăpĕtoare nu sunt rare. Necontenit asupra Salonicului suflă un vênt dulce şi rĕcoros, mai ales vêntul ce vine de către muntele Olimp, este aşteptat cu bucurie de locuitori, fiind considerat ca mai sănătos, decât cel ce vine de la nord, despre Vardar. Vêntul despre Olimp, se chiamă Limbadu. Privirea din Salonic spre muntele Olimp, care se vede destul de bine, ca și priveliștea spre mare și spre Kara-Burnu sunt cele mai căutate, din care cauză, proprietarii carii îşi zidesc case le aşeaḑă cu faţa în spre aceste priveliști minunate. Apa de băut a orașului e cât se poate de bună și sănătoasă, căci e adusă de departe din munţi. Din causa atâtor avantagii pentru bunul traiu, precum și din causa însemnătăţii mercantile a orașului Salonic, mai toate puterile europene, ba chiar şi unele dintre cele asiate, au consulii lor aicea. Aşa, bunăoară: Anglia, Germania, Francia, Rusia, Austria, Elveția,

Persia, Belgia, România, Grecia, Serbia, Suedo-Norvegia au consuli aici, ear unele au consuli generali. Cele mai multe dintre consulate sunt instalate pe bulvardul Amidiè, o frumoasă stradă ce conduce de-oparte spre mare și are în față noile casărmi și interesantul cimitir turcesc, pe care il înfățoșez printr'o gravură.

Salonicul este foarte visitat și de cătră iubitorii de antichități, mai ales de numismați, de oare-ce monede vechi se află până și în mânile copiilor turci, carii le găsesc prin nenumĕratele ruine grece și romane și adesea pe malul mărei, aruncate de valuri după o furtună.

XXV

PLECAREA DE LA SALONIC. MUNTELE ATOS ŞI ADMINISTRAŢIA REPUBLICEI MONACALE DIN ACEASTĂ PENINSULĂ. CÂTE-VA LEGENDE ASUPRA FUNDĂREI MÔNĂSTIRILOR DE PE S-TUL MUNTE. MÔNĂSTIRILE SAU SCHITURILE ROMÂNEŞCI DIN ATOS. DARURILE ŞI AJUTOARELE DATE DE VOIVODII ROMÂNI DIFERITELOR MÔNĂSTIRÎ DIN MUNTELE ATOS. INSULELE LEMNOS ŞI IMBROS. STRÂMTOAREA DARDANELE ŞI ORĂŞELUL GALIPOLI. MAREA ŞI INSULELE MARMARA; INSULELE PRINKIPO. CONSTANTINOPOL: FANARUL, VLAHERNA, PATRIARHIA. O AUDIENŢĂ LA ESCELENŢA-SA RIFAAT-PAŞA, MINISTRU DE INTERNE AL TURCIEI. RECAPITULAREA NUMĔRĂTOAREI ARMÂNILOR.

După ce mi-se rĕscoliră cu de-amĕruntul geamandanele la vama din Salonic, mĕ aşeḑaiu într'o barcă condusă de trei Evrei voinici şi acostaiu puternicul vapor, ce trebuea să mĕ conducă spre Constantinopol. Marea era desăvârşit liniştită şi se întindea ca o nesfârşită oglindă colorată de razele soarelui, ce se ridica încet la rĕsărit, cu galben, cu roş, cu albastru şi cu o mie de combinări ale acestor culori. In apropiere de vapor, marea luceşce de-'ţi ia ochii şi pare că ar arde în foc, ear în depărtare rĕsfrânge blând azurul cerului; şi dacă sus pe cer trece cum-va un nor mânat a lene de vênt, el se oglindeşce şi jos pe liniştita faţă a mărei. Din-când-în-când întinsul luciu e uşor undulat de miş-

carea ce face câte un peşte când sare şi iarăşi cade în apă. Vaporul mai întârziâ o oră, căci mai avea de încărcat mărfuri din Salonic, pe care trebuia a le lăsa la Galipoli. Vêntul începe a sufla de către muntele Olimp, însă nu atât de tare în cât marea să se neliniştească. Vaporul nostru se pune în mişcare şi porneşce drept în direcţia Olimpului şi deci, împotriva vêntului. Peste puţin trecem în apropiere de Tuzla-Burnu, un promontoriu în vêrful căruia se află un antefort, menit a apăra intrarea în unghiul superior al golfului Termaic. De aici drumul apucă spre sud-est. La stânga şi destul de aproape se vĕd munţii nu prea nalţi ai Peninsulei Chalchidice şi anume: cei din regiunea Calametria, ear la dreapta se ridică în zare măreţul şi impunĕtorul Olimp, al căruia vîrf e înourat. Mai înaintând puţin încep a se vedea la stânga munţii frumoasei Peninsule Casandra, ear de aici în colo drumul apucă drept spre rĕsărit. Peste vr'o două ore, şi după ce Casandra rĕmâne în urmă, tot la stânga începe a se vedea Peninsula-Longos şi promontoriul ei cel mai însemnat: Drepano, care înaintează cât-va în mare. De aici, după alte câte-va ore, se arată la orizont, tot spre nord, şi Peninsula Atos, sau Sfântul-Munte pe care este bine să-l cunoaşcem mai de aproape. La descrierea lui ne vom opri deci puţin, căci de republica călugărească de aici sunt legate şi câte-va suvenire istorice ale neamului nostru românesc.

Peninsula aceasta a atras atenţiunea călĕtorilor, prin forma ei curioasă, încă din vechime. Eă este alcătuită dintr'un munte a căruia înălţime trece cu ceva peste 2.000 de metri. In antichitate, ca şi astăzi, muntele acesta era un loc de închinare şi se pare să fi fost consacrat nu numai lui Jupiter zis al Atosului, ci şi altor zei mai mărunţi. In timpul Tracilor, religiunea lui Sabazis şi cea a zeiţei Bendis, trebue să fi avut aici altarele lor. Astăzi nu sunt în muntele Atos de cât mônăstiri şi călugări, ear călugăriţe nu, căci nu

este permis femeilor a călca în acest munte consacrat Maicei-Domnului, din care causă se numesce acum, mai mult Sfântul-Munte de cât muntele Atos. Slavii îi zic Sfet-Agora, Grecii ἅγιον ὄρος, Italienii Monte-Santo, etc. Se găsesc în Sfântul-Munte aproape 10.000 de călugări, aparţinênd tuturor neamurilor ce fac parte din biserica ortodoscă: Ruşi, Greci, Români şi Armâni, Sêrbi, Bulgari, etc. Aşeḑat cam în mijlocul peninsulei este orăşelul *Karyes*, unde locuesc şi mireni, şi care servesce de reşedinţa Caimacamului însărcinat cu administraţia şi poliţia acestei republice monacale. Tot în Karyes locuesce vameşul turc şi alţi câţi-va funcţionari musulmani, căror de asemeni nu le este permis a'şi avea soţiile şi familia lângă ei. De pe la începutul veacului 11-lea nu numai femeei îi este interzisă intrarea în Sfântul-Munte, ci şi animalelor de secs femenin ca: oaia, pisica, căţeaua, găina, vaca, gâsca, capra, curca, eapa, bivoliţa, etc. [1]). Numai pasêrile cerului îşi au femelele împreună în muntele Atos şi numai fiarăle femele, ca: mistreţul feminin, căprioara, cerboaica, rêsbat aici pentru că nu pot fi împedicate. Din causa aceasta, mijloacele de traiu ale călugărilor din Atos şi ale mirenilor din Karyes sunt ceva cam strîmtate, căci lipsesc ouăle, untul, brânza, laptele şi altele, deşi peninsula are păşuni escelente prin poenele numeroaselor şi vastelor ei păduri. In Sfântul-Munte se găsesc vr'o 20 de mônăstiri autocefale, 10—15 schituri ce depind de mônăstiri şi mai bine de 500 de chilii. Republica aceasta monastică, plătesce ca tribut statului ottoman vr'o 20,000

[1]) Veḑi în revista: «Biserica ortodoxă română» *o călĕtorie în Orient*, de Iconomul Dr. Al. Mironescu, An XIII, No. 12, pag. 715: «Escluderea secsului femeesc orânduită printr'o lege încă dela împĕratul Constantin Monomah (1042—1056)... se păzesce de rigoare şi se întinde chiar la animale; aceasta se privesce ca un titlu de glorie pentru locuitorii Sfântului Munte, şi dă a înţelege că comunitatea monastică primesce în ea numai o jumătate din fiinţa omenească, că acolo viaţa n'are să rĕsară, ci să se scurgă şi să afle odihnă, fiind un loc al morţei, nu al nascerei trupesci.»

lei noi pe an, și fie-care mônăstire dă ca plată anuală cărmuirei din Karyes, una liră turcească, adecă 22 lei și ceva pentru întreținerea poliției. «Muntele Atos se ridică la capul unei peninsule, altă-dată numită Calcidicia, între golful Contesa și goltul Monte-Santo. Inălțimea lui de 2060 metri. După o fabulă veche, acest munte a fost mai înainte aședat în Tracia; un uriaș 'l-a luat în mână și 'l-a aruncat spre Olimp. Muntele pĕtrundĕnd aerul, cădu în Macedonia. Aceasta o cred ênșiși călugării de la mônăstiri. In timpul lui Strabone, la picioarele acestui munte, erau cinci orașe. Ocolul bazei sale se urcă la 115 kilometri. Muntele e închinat Maicei-Domnului. Pe spinarea lui gheboasă sunt zece schituri, două-zeci de mônăstiri, două sute cinci-zeci de chilii și o sută cinci-zeci de sihastrii. Karyes este târgul acestui popor de călugări; el se numeșce Protaton (cel d'ântĕi). Peste tot se zice că se află aici nouă sute trei-zeci și șeasă biserici, capele, altare. La Karyes.... se adună pe tot anul consiliul compus din câte un deputat trimis de toate mônăstirile, ca să aleagă pe epistații ce îngrijesc de interesele generale ale acestor mônăstiri.» [1]) «Karyes e un sat ascuns în umbra unui munte între schituri lipite de poalele lui. O singură stradă e în Karyes; pe această stradă sunt prăvălii și în prăvălii călugări, cari vînd mătănii, iconițe și unelte de casă, săpate de sihastri sau pustnici. Casele sunt mici, cu un rând, de lemn. In capĕtul acestei strade, într'o casă mai făloasă este locul consiliului ce cârmueșce muntele Atos, compus din două-zeci de ipistați pentru două-zeci de mônăstiri, la fie-care patru ani se alege câte un președinte al acestui consiliu, care împarte cârma cu patru epistați ai mônăstirilor: Chiliandaru, Vatoped, Iviru și Lavra. Acești patru epistați cârmuesc muntele și dau socoteală de administrația lor către adunarea generală, care judecă tot-

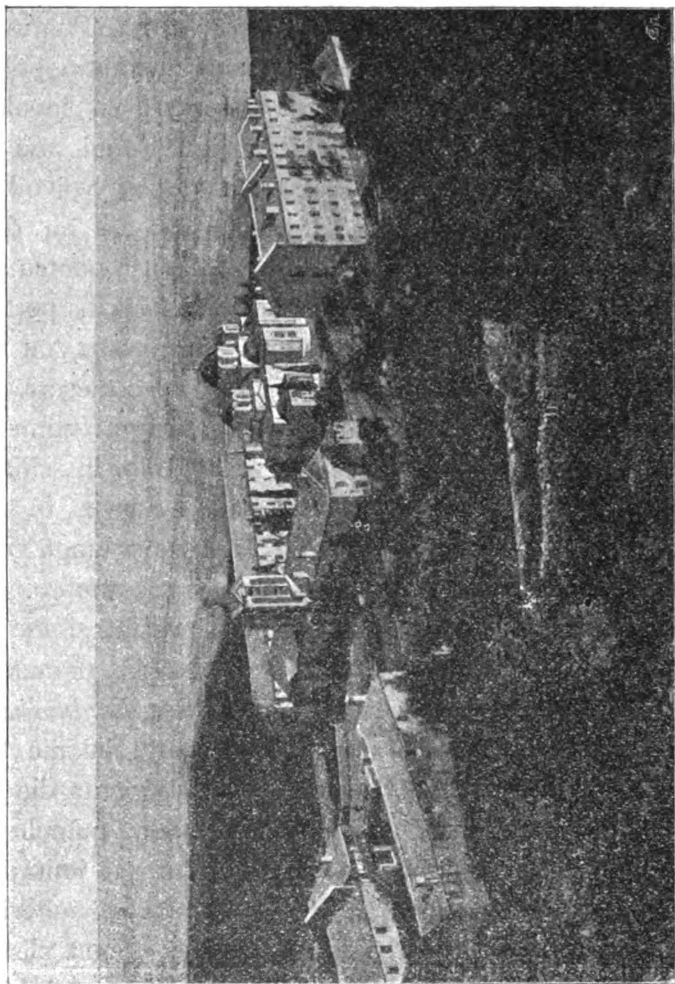
[1]) Dim. Bolintineanu, *Călătorii la Rom. d. Maced.*, etc. pag. 51—52.

odată şi crimele acestui popor negru şi masculin. Aceşti patru epistaţi au o pecete ce se pune pe ori-ce hotărîre... fie-care are câte un pătrar din acea pecete—unul dacă nu se unesce la o hotărîre, nu 'şi pune pătrarul de pecete, prin urmare nu se poate da hotărîrea: trebue să fie câte patru uniţi [1]). Eată o republică în toată forma. Poarta ottomană a recunoscut, încă de la luarea Constantinopolului, administrarea şi autonomia acestor călugări, cu învoire a i-se plăti un tribut.... ce se pune în mânele unui agă sau voivod turc, ce are reşedinţă în Karyes. Acest voivod are o mică guardă de Turci cu dênsul. Călugării au douăzeci de Albaneji creştini armaţi, plătiţi de dênşii pentru paza mônăstirilor şi a muntelui.» [2]) In pădurile şi prin peşterile muntelui Atos trăesc o mare mulţime de sihastri, cu totul retraşi de ceilalţi călugări. Mai fie-care are câte-o meserie. Unii cioplesc cruciuliţe şi iconiţe, alţii cioplesc linguri minunate, alţii lucrează mětănii, pe cari le dau călugărilor în schimbul hranei zilnice, ear aceştia le vînd în orăşelul Karyes. In muntele Atos a fost odată o şcoală de teologie şi lungă vreme s'au cultivat aici şi artele cu oare-care luare-aminte. Incă mai esistă aici o şcoală de pictură, de sculptură şi de gravarea lemnului. Această scoală însă se află astăzi în decadenţă. Capul şi întemeetorul ei se zice că ar fi fost *Emanoil Panselinos*, născut în secolul al doi-spre-zecelea în Salonic. Panselinos este şi capul şcoalei bizantine. In bisericuţa din Karyes se mai păstrează două icoane eşite din mânele lui, ear scriitorul lucrărei de-faţă posedă o frumoasă imitaţie pe lemn, după Panselinos, înfăţoşând primirea celor trei ângeri sub stejar de către Avraam, zugrăvită, se zice, de un discipol al lui Rafael, care s'ar fi oprit câţi-va ani în muntele Atos.

[1]) Pecetea această frîntă în patru e de argint şi poartă pe ea, la mijloc, chipul Maicei-Domnului. In jurul acestui chip, pe laturile pecetei, este în grecesce şi în limba turcească următoarea inscripţie:» Pecetea epistaţilor comunităţei Muntelui Sfînt.»

[2]) Dim. Bolintineanu, op. cit. pag. 169—170.

Călugării povestesc mai multe legende privitoare la fundarea mônăstirilor din acest munte. Unii spun că «sfântul Atanasie ceru de la împĕratul voea să clădească la Muntele Atos o mônăstire și clădi *Lavra*. Sihastrii cari locueau

Schitul românesc Prodrom, din Muntele Atos.

cu mulțimea pe acest munte, trimiseră o deputație la Constantinopoli să se plângă de călcarea singurătăței lor; dar nu isbutiră nimic; mônăstirile se înălțară acolo. Către acestea mônăstirea *Iviron* și *Vatopedi* par a fi cu mult mai vechi.

Ele sunt clădite pe tĕrîmul orașelor antice *Dium* și *Olofizus*». [1]) Multe din mônăstirile, chinovii independente, ca: Lavra, Zografos, Rusicu, Pantocrator, Xiropotamos, Caraçalu, Xenofon, Dionisiu, Filoteos și altele sunt zidite pe urmele vechilor orașe sau orășele din Atos, ca: *Dionpoleos* unde acum e Vatopedul, *Cleonias* unde e Cherasca lângă al doilea vîrf mai însemnat din peninsulă, avênd înălţimea de vr'o 900 de metri și numit astăzi S-tul Ilie, *Deftero-Cleonias* unde acum se află mônăstirea S-tul Pavel, lângă care mai esistă un turn pe ţĕrmurii mărei, ce trebue să fie o antică întăritură, *Uranopolis* pe urmele căruia s'a ridicat mônăstirea Provata, *Nimfiopolis* și altele. O altă legendă a fundărei mônăstirilor de pe Muntele Atos este și aceasta: După înălţarea Domnului, Lazăr cel înviat din morţi, a fost hirotonisit de către apostolul Ioan, episcop al Chiprului. Peste cât-va timp Maica Domnului voind să revaḑă pe Lazăr, plecâ de la Ierusalim, unde rĕmăsese cu Apostolul Ioan, și se îmbarcâ într'o corabie împreună cu numitul apostol și încă cu alţi șeapte-zeci de apostoli. Când se apropiâ de Chipru de-odată se schimbâ vêntul, marea se neliniști cumplit și corabia fu aruncată de furtună și de valuri. După ce mai multe zile corabia călĕtori fără anumită direcţie, marea începu a se liniști și, Maica Domnului, vĕḑênd în faţă-i un munte nalt și frumos înaintând în mare, întrebâ despre numele locului și i-se spuse că este o locuinţă a zeilor păgânești. Corăbierii voeau acum să întoarcă în spre Chipru, dar Maica Domnului îi opri și ceru să vadă muntele Atos. Atunci ei traseră în portul ce se zicea *al lui Clement*, adecă unde este astăzi mônăstirea Ivirul. In port era o mulţime de lume care se adunase să primească pe Maica Domnului, căci când corabia, mânată de vênturi, venea spre Atos, zeul cel mare din vîrf [2]) începu a striga și a se văicăra și

[1]) Dim. Bolintineanu *Călĕtorii la Rom. din Maced.*, pag. 172.
[2]) Care nu e altul de cât Jupiter al Atosului.

anunţând venirea Maicei Domnului, maicei Dumnezeului celu adevĕrat, cădu jos de pe munte şi se sfărîmâ. Aşa se făcu că poporul din peninsulă ştia cine venea şi eşi întru întimpinarea Maicei Domnului, care, scoborându-se din corabie, bine-cuvîntâ mulţimea, pe mulţi îi boteză şi după ce le aşedâ episcopi, făgădui tuturora că va protegui până la sfârşitul veacurilor pe creştinii din acest munte. Apoi porni iarăşi în spre Chipru ca să vadă pe Lazăr cel înviat din morţi. Dar şi fie-care mônăstire mai însemnată are legenda fundaţiunei ei a-parte. Eată legenda fundărei Vatopedului: Soţia lui Teodosiu călĕtorea pe mare dinspre Italia spre Constantinopol împreună cu fiii ei Arcadiu şi Onoriu. Când ajunseră în dreptul insulei Imbros, se iscâ o grea furtună şi, de oare-ce corabia era necontenit bătută de mari valuri, Arcadiu cădu în mare. Copilul însă nu se înecâ, ci, fiind luat binişor de talazuri, fu împins spre Sfântul-Munte. Intr'o dimineaţă sihastrii şi pusnicii din Atos îl găsiră culcat într'un zmeuriş, nu departe de mare. Când Arcadiu ajunsese împĕrat, puse de clădi în Sfântul-Munte o mônăstire măreaţă pe care o numi Vatopedu, nume alcătuit din cuvintele: βάτος = smeuriş şi παιδιόν = copil.

Intre multele mônastiri din Atos, greceşci, ruseşci, bulgăreşci, sêrbeşci, etc., pe care nu le vom cerceta decât în treacĕt şi numai întru cât ele au în istoricul lor fapte şi în visteriile lor odoare ce ne interesează şi pe noi, se găsesc şi trei mônăstiri românesci. Una este acea cunoscută sub numele *Prodrom*, închinată sfântului Ioan-Inainte-Mergĕtorul sau Botezătorul, avênd pecetia cu inscripţia: *Schitul românesc Prodromul.* Prodromul e întemeeat pe la 1852 şi, depindênd de Lavră, plătesçe aceştia un embatic de 50 lire pe an. Cea de-a doua e cunoscută sub numele de *Chilia Cucuvinul*, e închinată s-tului Ioan de Dumnezeu Cuvîntătorul (= Bogoslovul), şi are ca superior pe Ieromonahul Teodorie Soroceanu. Comunitatea acestei chilii, alcătuită mai numai de Ro-

mâni din Basarabia, o înfăţoşăm într'o gravură. A treia mônastire românească, a căria comunitate e compusă tot din Basarabeni, este acea cunoscută sub numele *Catafighi*, adecă salvarea sau scăparea. Moșia aceștia vine hotar în hotar cu cea a Chiliei-Cucuvinul. Se zice însă că ar mai fi și o a patra mônastire românească [1]) numită *Schitul Lacu*, cu hramul: S-tul Mucenic Dimitrie. Dar nu numai în schiturile românesci se găsesc călugări Români sau Armâni, ci și în mai toate celelalte schituri și mônăstiri, fie ele grecesci, sêrbesci, bulgăresci sau rusesci, și încă cu sutele. De aceea nu e de mirare că în Atos limba română e adesea vorbită și de neromâni [2]). Mulţi dintre căpeteniile şi conducĕtorii comunităţilor din mônăstirile neromânesci, precum economi, egumeni etc , sunt Români şi mai adesea Armâni, cu deosebire în schiturile bulgăresci și sêrbesci. Călugării sêrbi au în mare stimă pe Armâni sau cum îi numesc ei: Ţinţari, căci dintre aceştia îşi recrutează pe acei călugări cari sunt însărcinați, din partea mônastirei lor, a trata cu celelalte mônastiri, adecă a duce relațiile oare-cum diplomatice. Sêrbii obicinuesc a zice despre Armâni : dacă tai în două un Ţinţar scoţi din el trei Greci, doi Jidani şi încă un Ţinţar întreg. In mônastirea rusească numită Rusicu se află de asemeni o mulţime de Români din Basarabia, de la Don, de pe lângă Elisavetgrad, Karkov, Iekaterinoslava și de prin alte părţi.

Mai în toate mônastirile de pe Atos se găsesc urme de

[1]) *Călĕtorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*, de Radu C. Pătărlăgeanu, Ploeşci 1884 — pag. 142, No 17 din catalogul de la urmă.

[2]) *O călĕtorie în Orient*, de Iconomul dr. Alex. Mironescu (în revista: «Biserica ortodoxă română» An. XIV No. 3, pag. 238) Veḑi şi: R. C. Pătărlăgeanu *Călĕtorii în Macedonia, Thesalia*, etc. pag. 101, unde zice: «ştirea despre sosirea, noastră nu mişcă numai schitul românesc, ci întreaga peninsulă, *căci toate mônăstirile principale* fie grecesci, fie bulgăresci, fie rusesci, *sunt înțesate de călugări români* și, bieții Români auḑind știrea aceasta se mișcară și se bucurară cu toții.»

ale marilor noștri Voivodi, căci o mulțime dintre ele sunt ori înzestrate, ori și restaurate și înzestrate de câte un Domn român. Așa bună-oară mônăstirea Dionisiu, aședată pe niște

Comunitatea de Români din Basarabia a Chiliei Cucuvinul.

stânci, zidită pela anul 1375 de împĕratul Alexiu Comnena, este împodobită cu un turn înalt ridicat de Neagoe-Vodă. In lăuntrul bisericei sunt zugrăvite lângă ușă chipurile lui Pe-

tru Rareş, al fiicei lui Rucsandra şi ale altor doi fii ai lui, ţinênd în mâni biserica, pe care Rareş a reînoit-o în urma unei arderi, a înzestrat'o cu o trapeză, cu un spital şi i-a rĕscumpărat toate moşiile câte îi fusese răpite în vremuri. Tot în această biserică din mônastirea Dionisiu, se mai găsesc scrise (în diptihii) numele Domnitorilor noştrii: Mihai-Voivod, Şerban-Voivod, Vasile-Voivod, etc. In mônastirea *Simopetra*, zidită pe la 1363 de un Despot al Sêrbilor, se păstrează încă o evanghelie dela Mihai-Viteazul. Mônăstirea rusească *Russicu*, care are mai mult înfăţoşarea unui puternic port strategic, a fost în parte la construire ajutată pe la 1819 şi de Domnitorul Scarlat Calimah. Pe uşile bisericei din Russicu încă se vede capul de Zimbru şi Vulturul, de asemeni şi pe clopotele bisericei, ceeace dovedeşce că şi alţi Domnitori Români, mai din vechiu, trebue să fi contribuit şi ajutat la întemeerea acestei mônăstiri. De asemeni mônastirea *Xiropotamu*, pe la începutul veacului al 17-lea, a fost renoită, zugrăvită şi înzestrată de Alecsandru Domnul Munteniei. Printre sfinţii zugrăviţi în biserica Xiropotamului se găseşce şi un sfânt: Ioan Românul din Oltenia. [1]) Mônastirea *Sfântul Pavel*, este înzestrată cu mai multe chilii, cu o trapeză, cu un paraclis şi altele de Constantin Brâncoveanul; ba chiar şi turnul bisericei, unde se ţin clopotele, este zidit tot cu cheltueala acestui Voivod. In *Lavra* au curs nu mai puţine ajutoare din ţările române. Pe la 1365 a înfrumuseţat'o Ion Vladislav, ear mai târziu a mărit'o şi înzestrat'o Neagoe-Basarab. Matei-Basarab şi soţia lui Elena au dăruit mônăstirei Lavra o frumoasă evanghelie legată în argint şi împodobită la sfârşit cu chipul acestui mare Voivod şi al soţiei lui. Icoana pe care o are Lavra, representând pe s-tul Atanase al Atonului este dăruită de Ion Vladislav Domnul Munteniei, al

[1]) Icon. Dr. A. Mironescu, *O călĕtorie în Orient*, în «Bis. ortod. rom.» An. XIV, No. 3, pag. 241.

căruiă chip, împreună cu soția sa Ana, este gravat în josul icoanei. Lângă strana stângă a bisericei Lavrei se vede și o icoană a Maicei-Domnului foarte vechie, dăruită de Vintilă-Vodă. Chivotul din biserică, în care se păstrează capul sfântului Mihail al Sinadelor, este dăruit de Constantin Brâncoveanu, ear un paraclis e zidit de Matei Basarab, al cărui chip, împreună cu Doamna este zugrăvit pe zid. Mônăstirea bulgărească *Zugravul*, cârmuită însă de Români, [1]) și avênd printre cei 200 de călugări ai ei mai bine de 100 de Români, posedă la mare un turn ce este clădit de Stefan-cel-Mare; și de asemeni și trapezul ei aflător în lăuntrul mônăstirei este fundat de acelaș mare Voivod, ceeace dovedeșce și o peatră din ziduri, a căria inscripția în slavona glăsueșce: «I. Chr. Nica. Cel în Christos bine-credincios Io Stefan Voi-«vod cu mila lui Dumnezeu Domn țărei Moldovlahiei fiul «lui Bogdan Voivod a clădit acest trapez în anul 7003 (1495) «sfârșindu-l în luna Iunie 6 și dela Domnie al 40-lea an.» [2]) Pe zidurile acestui trapez se mai vĕd încă portretele tuturor membrilor familiei marelui Voivod. In turnul cel dela mare se găsesc iarăși două lespeḑi cu inscripțiuni, dintre care una este tot dela Stefan, ear a doua dela fiu-sĕu Bogdan din anul 1517, pusă în turnul acesta spre onoara s-tului Neculai. Dar în mônăstirea Zograful, care are hramul S-tului Gheorghe se găseșce și un alt odor scump inimei tuturor Românilor, un steag trimis de Stefan-cel-Mare, cu următoarea inscripție în slavoneșce: «Indelung răbdătorule și biruitorule «mare Gheorghe, cela ce în nefericiri și în năpaste grab-«nic vii în ajutor și ferbinte ajutător și celor mâhniți bu-«curie nespusă, primeșce dela noi această rugăciune dela

[1]) Veḑi: R. C. Pătêrlageanu, *Călĕtorii* etc. pag. 102: «Deși mônăstirea este de veacuri bulgărească, el însă (adecă secretarul comitetului môn. Zograful) era un Român din Chișneu, ținutul Basarabiei. Vorbea în perfecție româneșce. Intâmplându-se ca superiorul acestei mônăstiri să fie tot de aceeași naționalitate, adecă Român macedonean...» etc.

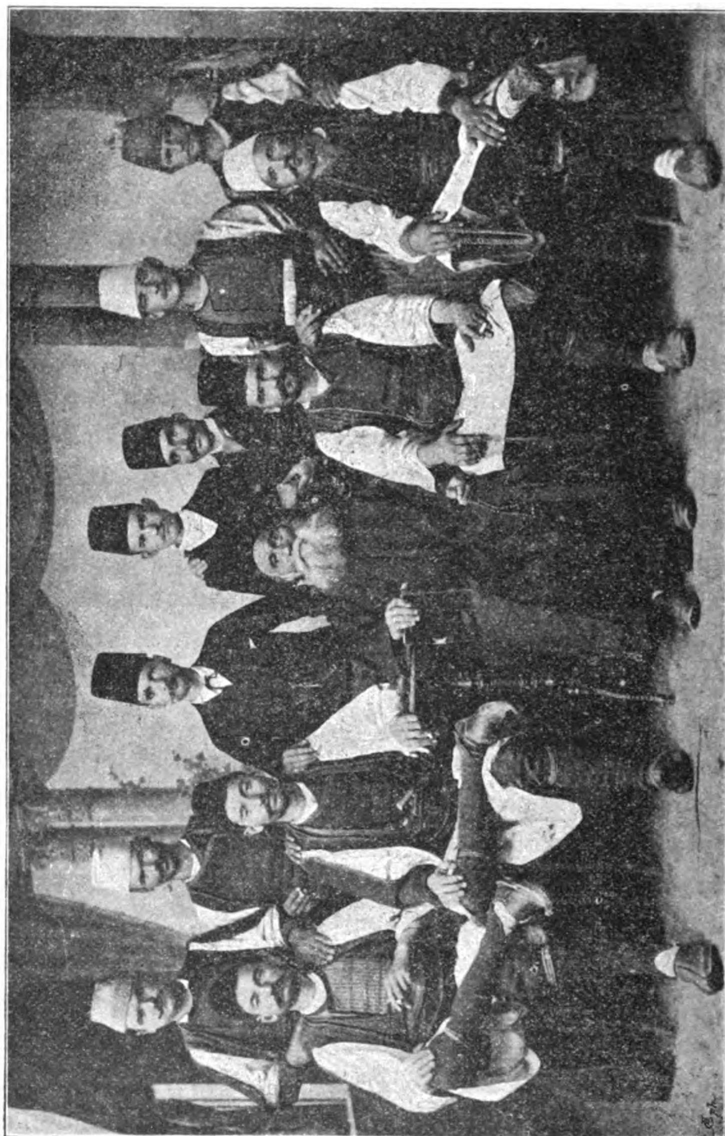
[2]) Id. op. cit. pag. 110.

«smeritul robul lui Dumnezeu Stefan Voivod, cu mila lui Dum-«nezeu Domn ţărei Moldovei şi'l păzeşce neatins în acest «veac şi în acel viitor cu rugăciunile celor ce te cinstesc «ca să te preamărim în veci amin. Şi s'a făcut în anul 7000 «(1492) şi al Domniei lui anul al 37-lea.» Inscripţia este pe marginea steagului, ear mijlocul lui de atlas, pe care e cusut chipul S-tului Gheorghe, este deja învechit şi foarte deteriorat [1]). Şi dacă am cerceta şi celelalte mônăstiri am afla că la toate vre un Voivod romănesc sau vre un boer român a ajutat şi a împodobit. Dar să ne urmăm calea mai departe.

E greu de descris frumuseţa insulelor ce călĕtorul tot întâlneşce în drumul spre Constantinopol. Insula Taso rĕmâne la nord spre stânga şi abea de se vede în zarea îndepărtată. Aici călugării Români din Prodrom au o frumuşică moşie şi o livadă de măslini, ce le produce mai multe mii de ocale de untdelemn pe an. Dar afară de călugării însărcinaţi cu cultura moşiei şi livedei mônăstireşci, mai sunt în Taso şi alţi Armâni, deşi nu în prea mare numĕr. Insula Lemni sau Lemnos însă, se vede minunat. Ţĕrmurile ei sunt stâncoase, abrupte şi foarte neregulate, prin mijlocul ei se ridică un şir de munţi, sau, mai bine zis, de coline al cărora capăt începe în micul golf Purnia şi după ce se îndoae puţin spre apus, apucă de-odată la sud şi se termină cu promontorul Tigani. Munţii insulei Lemnos sunt şi ei stâncoşi şi despăduriţi, totuşi vĕḑuţi în raḑele soarelui, inundaţi de o lumină vie şi oare-cum colorată, munţii şi toată insula se arată ca un sloiu de aur, atins ici-colo cu azuriu şi aruncată în valurile mărei. Mai înainte pe stânga se iveşce insula Imbros. Ţĕrmurile ei sunt de asemeni stâncoase şi abrupte, ear către centrul ei se ridică iarăşi câţi-va munţi de diferite mărimi. Dar fiind-că ea e vĕḑută nu cu soarele în faţă, ca insula Lemnos, ci cu soarele în spate,

[1]) Idem op. cit., pag. 113—114.

de acea ea nu strělucesce ca aurul azurat, ci ca o grămadă de foc în care jaraticul se arată strěbătut de limbi de pară

Armâni din Samarina cu preotul lor Popa-Iani.

aci albăstrui, aci brunate. Toate ridicăturile și proeminențile, inundate de razele soarelui, apar ca și când ar arde,

ear adîncăturile, scobiturile munţilor şi părţile umbrite apar ca limbele albăstrui şi ceva mai brune dintr'o grămadă de foc.

Mai înainte spre rĕsărit se iveşce strîmtoarea Dardanelelor, cunoscută în vechime sub numele de Hellespontu şi numită de Turci Ac-Deniz-Bogazì. Drept la intrarea în Dardanele se vĕd două puternice forturi, unul pe ţĕrmul european al Peninsulei-Galipoli, numit Seddeh-Burnu, ear al doilea pe ţĕrmul asiatic numit Kum-Kalesi. Ambele forturi sunt susţinute de mai multe întărituri mai mici şi de baterii permanente. Inaintând în strada Dardanelelor, care pe alocurea se strîmtează foarte, întăriturile şi bateriile cu tunuri de calibru mare continuă şi pe o parte şi pe cea-l-altă a strîmtoarei. La puntul Kalè-i-Sultaniè, strada, a căreia direcţie în general este spre nord-est, mergênd spre Constantinopol, apucă de-odată la nord. Mai mult decât ori-unde la punctul acesta însă ea se îngustează cumplit şi tocmai aici are iarăşi două forturi puternice. Se pare că în vechime Xerxe, regele Perşilor, pe aici a încercat a face un pod peste Hellespont, spre a'şi trece numeroasa sa armată de pe ţĕrmul asiatic pe cel european şi a o duce apoi pe uscat, în contra Grecilor, pe carii Xerxe dorea să'i cucerească. O mare turtună s'ar fi ridicat însă, după cum povesteşce Herodot, şi valurile Hellespontului înfuriat aruncară podul pregătit de Xerxe. Atunci regele persan dădu poruncă ostaşilor sĕi ca să pedepsească nesupusa mare, biciuind-o şi săgetând-o. De aici strada Dardanelelor se mai strâmtează încă-odată şi apoi îşi reia direcţia nord-estică. Mai tot ţĕrmul Hellespontului, adecă pe ambele laturi, e populat de soldaţi turci infanterişti şi artilerişti şi dacă nu peste tot sunt forturi, însă pretutindeni se vĕd baterii fortificate şi întărituri de al doilea ordin. Peste puţin lăsăm la stânga sătuceanul Galata, şi nu mult după aceasta dăm de orăşelul Galipoli, tot pe ţĕrmul european. Că în munţii Peninsulei-Galipoli, precum şi în

munții Tekir-Dagh se găsesc Armâni păstori și cu deosebire Fărșeroți, am arătat deja. Orășelul Galipoli, în care sunt instalați și câți-va consuli, fiind așeḑat la intrarea în Dardanele, când se vine de cătră și la eșirea din strîmtoarea aceasta când se merge în spre Constantinopol, se bucură încă din vechime, și cu drept cuvênt, de o mare însemnătate strategică și comercială. Aici se opri mai lung vaporul nostru spre a descărca mărfurile ce primise cu destinația către Galipoli. Orășelul are înfățoșarea europenească. Cele câte-va strade sunt bine pavate și curate, ear portul este destul de bine întreținut. Comerciul de aici consistă mai mult în traficul de mărfuri coloniale. Sunt câte-va prăvălii bogate în coloniale și manufactură. In Galipoli se face și un însemnat comerciu de olărie, marfă ce se lucrează mai mult de Turcii din orășel și de prin împrejurimi. Aici este iarăși un fort însemnat menit a apĕra intrarea în strîmtoare.

Plecând de la Galipoli strada se tot lărgește mereu și după ce se intră în Marea-Marmara, la dreapta se arată frumoasa grupă de insule ce poartă acelaș nume ca și marea, grupă ce pe lângă mai multe insule mici, are și trei insule mai mărișoare, și anume: Afsia, Aloni și Marmara. Aceasta din urmă e mai mare și așeḑată mai în față de cât celelalte două. Dând la larg în Marea-Marmara, după câte-va ore de călĕtorie, se zărește departe, tot la dreapta, insula Isurelii-Adè, în dreptul promontorului asiatic Bioz-Burnu. Peste alte câte-va ore se arată minunatul grup de insule, cunoscut sub numele de Insulele Principilor, ce sunt patru la numĕr: Proti, adică ântĕia în calea de la Constantinopole spre Marmara, Antigoni, Chalki și Prinkipo, ce e mai mare și mai frumoasă și după al căria nume se numește și toată grupa acestor insule. In Chalki Grecii au un seminariu însemnat, ear insula Prinkipo, împodobită și de câte-va minunate crânguri de chiparos, servește ca locuință de vara a ambasadorilor și bogătașilor din capitala imperiului ottoman. Pe înălțimea

ce alcătueşce vîrful cel mai înalt al acestui mic şi drăgălaş paradis se află o mônastire, zice-se grecească, în care însă eu am aflat şi câţi-va călugări Români şi Armâni. De asemeni printre elevii în teologie ai seminariului din Chalki am dat peste câţi-va tineri Armâni, cari se înarmează bine cu sentimente şi porniri grecesci, spre a putea mai târziu prigoni şi desnaţionalisa pe fraţii lor Armâni din Macedonia, din Tesalia, din Epir şi Albania pe unde am vědut cât sunt de numeroşi.

In fine, eată Constantinopol! Eată marele oraş, de viaţa căruia atâtea secole a fost strîns legată viaţa ţărilor române... Eată oraşul în care se găseşce mahalaua Fanaru, din care au pornit atâtea nenorociri asupra neamului romănesc!... A descrie Constantinopolul nu ar fi o sarcină prea grea, oraşul fiind visitat de mine aproape cu deamăruntul, ci de oare-ce capitala aceasta e prea cunoscută şi fiind-că descrierea ei ar lungi peste seamă această lucrare, de acea mě voiu mărgini a arăta numai ceea-ce este pentru noi Românii de un interes mai viu. Priveliştea ce se înfăţoşcază călětorului, când acesta vine despre marea Marmara, este în adevěr şi uimitoare şi imposantă. Un ocean de fel-de-fel de clădiri ce se întrec între ele în mărime şi în frumuseţe, ici-colo se înalţă minareele geamiilor; însă mai măreaţă între zidirile din Constantinopol se ridică fosta biserică Sfânta Sofia. Se povesteşte că un Englez ar fi zis cum-că Constantinopol e bine să fie vědut de călětori, de pe bordul vaporului, care venind despre Bosfor, ar trece prin faţa acestei mari capitale, fără a se opri. Este netăgăduit că priveliştea de pe mare asupra oraşului e fără pereche, însă şi oraşul presintă pentru omul doritor de noutăţi foarte mult interes. Dacă mulţimea de palaturi, de musee, de locuri pline de suveniri de-ale istoriei generale, nu l'ar interesa, în caz când i-ar lipsi pregătirea necesară pentru a putea gusta asemenea lucruri, cred că priveliştea întâlnirei în acest oraş a tuturor

neamurilor din Europa cu cele din Asia, i-ar da o vedere ce nu se întâmpină des.

Incă din ântĕia zi m'am dus să vĕd Fanarul. Cuibul acesta, care a clocit atâtea rele, e o mahala înghesuită și necurată, în Stambul, cu case nalte, vechi și posomorite, parcă ar fi fost tote ținute la fum. Aici au locuit prinții greci și princesele care au revĕrsat «cultura și iubirea artelor» în țările române, după cum se cred îndreptățiți a susține unii scriitori de-ai noștri, sprijinitori de teorii de ocazie. Pouqueville, care a cercetat îndelung Fanarul și viața intelectuală din acest cuartier, pe care el îl numesce Fanal, vorbind despre femeile grece și despre princesele de aici zice:[1]).

Armâni din Vlahoclisura.

«Dacă femeile grece au primit de la natură frumusețea și

[1]) *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Emp. Ottoman*, Paris, 1805, pag. 252—253.

«darul de a iubi cu ardoare și sinceritate, ele au de ase-
«meni defectul de a fi vane, avare și ambiţioase, cel puţin
«*în straturile mai ridicate ale societăţei*. Lipsite de ori-ce
«instrucţie, ele sunt incapabile de a susţine o conversaţie
«interesantă, și nu precumpănesc defectele educaţiei lor
«prin veselia sau prin acel spirit natural născĕtor de licăriri,
«ce place la femee mai mult de cât spiritul dobândit prin
«instrucţie. Se poate, deci, afirma că Grecele în general
«nu știu nimica și că chiar cele născute în familiile mai distinse
«nu pricep de-loc arta de a ţine și conduce o casă, artă atât
«de cunoscută femeilor din ţĕrile noastre...» «Pentru a da
«o probă de puţina educaţie ce primesc femeile grece,
«chiar cele calificate de princese, voiu arăta că în Fanal
«(acesta e numele unei părţi din Constantinopol unde lo-
«cuesc prinţii greci) se aude, eșind din gura acestor
«doamne, înjurăturile cele mai grosolane, când poruncesc
«ceva servitoarelor lor. Aceste nenorocite sunt chemate
«cu numele de: vită, căţea etc., în loc de Caterina sau alt
«nume ce ar fi avênd, și aceasta o fac doamnele anume cu sco-
«pul de a le jigni și a le înjosi. Las pe ori-cine să judece cât
«farmec poate avea pentru un european societatea unor
«asemenea femei!» Ne ajunge atâta cunoșcinţă cu Fana-
rul, mai ales că noi Românii prea îl cunoașcem prin noi
ênșine și de mult. Să trecem deci înainte, fără măcar a
arunca o privire îndărăt! Dar despărţindu-ne de acest cuib
rĕu-făcĕtor, datori suntem a adăoga că rĕul ce se poate
zice de prinţii și princesele din Fanar, nu trebue să se
zică și de celelalte femei grece, și cu deosebire de cele
din Grecia, care dacă nu sunt încă nici ele instruite, dar
se dovedesc ca soţii oneste și devotate și ca mame iubi-
toare de familie, ceea-ce prevestește că atunci când in-
strucţia și educaţia ar sosi, acestea ar putea fi aruncate într'un
pământ rodnic.

Tot în Stambul, adecă în partea mai mult turcească a

Constantinopolului, și nu departe de Fanar, este mahalaua *Vlaherna*, care și după nume dovedeșce că aici a fost odată un cuartier romănesc, aproape de zidul ce înconjura mai de mult Constantinopolul de către nord și de către apus. In acest cuartier se găsesc ruinele a mai multor palate, care, pe cât se pot judeca acum, numai în stilul clădirilor din Bizanț nu sunt. Unul din aceste palate poartă numele de *Bogdan-Serai*, și a fost odată conacul Domnilor și al marilor boeri ai Moldovei, când veneau la Stambul, căci este știut că *Bogdania* era numele ce Turcii dădeau țărei Moldovei. O altă ruină se zice că ar fi urmele palatului lui Belisariu. In cuartierul Vlaherna este și o biserică, ce poartă acelaş nume, și are hramul Sfânta-Maria, Maica-Domnului. Pe timpurile când Bogdan-Serai era conacul Domnilor și al boerilor moldoveni, în biserica aceasta se cânta și se citea romăneșce. Zidul ce înconjoară o parte a cuartierului Vlaherna se întinde apoi către Iedi-Kulele, adecă în spre castelul cu șeapte turnuri al Stambului, în care și până astăzi se închid vinovații ottomani. Spre Vlaherna se poate merge de la Galata prin tunel, apoi pe podul de peste Cornul-de-Aur, prin Stambul apoi și prin Fanar, precum și cu barca pe Cornul-de-Aur pe la Fanar.

Câte-va cuvinte și despre Patriarhia din Constantinopol a ortodocsiei sau, mai bine, a panelenismului, și care, deci, nu putea să fie așeḑată decât cu ochii spre Fanar. Sus pe o ridicătură mică sunt în aceeași curte și palatul patriarhal, destul de mărișor, și biserica patriahiei, care nu are nimic deosebit. Când intră cineva, poate mai ușor zice că biserica e în curtea palatului patriarhal, decât palatul în curtea bisericei patriarchiei. Doar interiorul bisericei să presinte mai mult interes... De aceea însoțitorii mei și eu ne rugarăm să ni se permită de a intra și nu numai că această permisiune ni se dădu îndată, ci ênsuși Marele-Eclesiarh al patriarhiei se oferi să ne conducă, să ne arate și să ne

esplice toate lucrurile vrednice de vĕḑut cu câte este înzestrată biserica sf. patriarhii. Mai ântĕi ne arătâ tronul patriarhal și afirmâ că este chiar scaunul lui Chrisostomul, dar de când acesta s'ar fi aflând în această biserică Marele-Eclesiarh nu știe. Alături cu scaunul lui Chrisostomul, devenit tron patriarhal, mai este încă un tron, poate cu vr'o palmă mai scurt decât al lui Ioan Gură-de-aur. In acest al doilea tron, Patriarhul care de obiceiu nu servește decât de vr'o patru ori pe an, se umileșce în sĕptămâna patimilor stând mai jos cu o palmă. Când patriarhul se află în altar, scaunul cel scurt patriarhal este ocupat de un arhiereu din sinod; ear când patriarhul stă în scaunul lui Chrisostomul, atunci scaunul cel scurt patriarhal este ocupat de secretarul eclesiastic al patriarhului. După ce Marele-Eclesiarh ne vorbi îndestul despre scaunele patriarhale, începu să ne arate și din lucrurile sfinte. Lipită de peretele din dreapta este o columnă, deșeartă pe dinăuntru și în ea se păstrează o frântură din columna de care a fost legat Domnul Isus Christos; o altă frântură e la Roma, ear o a treia la Ierusalim. In stânga, lângă altar, se află o ladă în care se păstrează «o bucată din piciorul sfântului apostol Andrei.» Marele-Eclesiarh nu știe însă de e din piciorul stâng sau drept al apostolului, ci se plânge că e grozav de mică bucățica «și că multă creștinătate cere din ea și n'are cum să dee... că prea e mică!» Lângă ușa bisericei e un pangar lucrat cu sidef despre care se zice că ar fi de vr'o 200 de ani, dar când și cum a ajuns în sf. biserică a patriarhiei, Marele-Eclesiarh iar nu știe. In scurt biserica aceasta, la zidirea căreia nu a domnit nici o idee arhitectonică, este cu totul lipsită de ori-ce lucru de artă; nu se află în ea nici măcar o icoană mai deosebită. In rând cu cele două scaune ale patriarhului mai sunt și altele, spre dreapta, pentru arhiereii din μεγάλη σύνοδος, adică, din marele sinod, numit și Gherusia = γερουσία, care, *compus fiind și din mireni*, alcătueșce consiliul ce

conlucrează cu patriarhul în cele bisericeșci. In fața scaunelor arhiereșci și patriarhiceșci mai e încă un rând de scaune «pentru bogătașii din Constantinopol, pentru consulii greci (?) și pentru mai-marii din Fanar, carii iau parte în γερουσία» după cum zicea Marele-Eclesiarh, care necontenit revenea cu o vedită

Membrii delegațiunei poporului Armânesc

plăcere la esplicarea importanței acestor scaune. Rândul acesta din urmă de scaune, este înconjurat cu un grilaj de fier pentru ca mulțimea să nu se poată apropia de cei mari.

Câte-va zile după sosirea mea în Constantinopol, cerui Escelenței-Sale Rifaat-Pașa, ministrul de interne al Turciei, o audiență, care îmi fu acordată chiar a doua zi după ce-

rere, la orele nouă de dimineață și chiar în casa ministrului. Respectabilul bĕtrân mĕ primi împreună cu fiul sĕu Djavid-Bey, care a studiat mai mulți ani în facultățile din Francia și cunoașce bine limba franceză. Escelența-Sa Rifaat-Pașa e un bĕtrân frumos, nalt, drept și bine făcut. Capul ministrului Turc e în adevĕr interesant: o frunte naltă și gânditoare, sprîncenele lui umbresc niște ochi vii și cercetători, ear bărbia-i rotundă este împodobită de o scurtă barbă albă totdeauna bine îngrijită. Ministrul Rifaat-Pașa e cunoscut de toți ca un Turc adevĕrat: onest, just, adânc devotat intereselor imperiului, și adânc cunoscĕtor al acestor interese, și ca un demnitar din cei mai credincioși M. S. Sultanului. El vorbeșce puțin și, ascultând cu liniște și amabilitate, lasă pe alții sĕ vorbească. In timpul cât fumai țigareta ce îmi oferise și bĕui cafeaua, îi descrisei aspirațiile poporului Valah din Turcia și căutaiu a-i arăta câștigul ce ar trage imperiul, când ar sprijini satisfacerea trebuințelor culturale și desvoltarea cât mai repede a sentimentelor naționale la poporul Valah, popor credincios M. S. Sultanului și intereselor imperiului, de care și interesele poporului valah sunt strâns legate. Respectabilul bĕtrân, prin fiul sĕu Djavid-Bey, îmi rĕspunse:

— Noi, cei dela cârmuire, suntem deja convinși că Valahul este prielnic intereselor imperiului, și știm că dacă îi vom lăsa libera cultură a limbei și dacă îl vom ajuta a'și esercita credința în limba valahă, lucrăm în favoarea imperiului. Și iarăși știm că dacă am asculta pe acei carii sunt interesați să'i nege esistența și deci să-l împedice în libera cultivare a limbei valahiceșci și a religiei lui în limba valahicească, atunci l'am arunca în brațele acelora, carii hrănesc idei dușmane statului nostru.

Venind vorba despre delegațiunea poporului armânesc, aflătoare în Constantinopol, cu însărcinarea de a cere și a obține episcopate independente armâneșci, despre necesitatea de a se face acest act de dreptate poporului armânesc din

Turcia europeană din partea Sublimei-Porți, precum și despre multele greutăți ce patriarchia face și pedicile ce ea pune săvârșirei acestui prea îndelung întârziat act de dreptate, Escelența-Sa Rifaat-Pașa zise:

— Guvernul M. S. Sultanului nu e dispus defavorabil față de această dreaptă cerere a Valahilor, pentru că guvernul nu dorește să prefacă pe pacĭnicul, onestul, muncitorul și cu adevĕrat credinciosul element valah într'un element de desordine, subversiv și dușman.

Escelența-Sa îmi povesti apoi că, pe timpul domniei lui Alexandru-Cuza, el s'a aflat lung timp ca Pașă de Rusciuc, că era în bune relații cu reposatul Domn, că a urmărit cu mare luare-aminte progresul săvârșit de România și că s'a bucurat tot-d'a-una de fie-care pas-înainte al ei. Apoi adaose:

— România a crescut sub ochii mei. Am cunoscut'o de când a început a păși ca un copil mic, care învață a umbla; am privit'o crescĕnd voinică și pornind la rĕsboiu și am vĕḑut'o luându'și independența cu prețul propriului ei sânge. Allah ajută pe cei ce merită a fi ajutați.

După o convorbire, de aproape o oră și jumĕtate, Escelența-Sa mĕ conduse pănă în capul scarei și strîngĕndu-mi mâna, mĕ asigură încă odată de încrederea nestrămutată ce are în lealitatea Românilor și în viitorul tînĕrului dar demnului Regat-Român.

Nu voiu mai descrie și întoarcerea mea în țară prin Bulgaria, deși nici aceasta nu ar fi fără interes, căci din ea s'ar vedea cât de greșit cugetă despre noi Bulgarii, pentru liberarea cărora poporul și ostașul român 'și-au vĕrsat generosul sânge. Dar când se sfârseșce o lucrare și, prin urmare, când se îndeplineșce o datorie, este bine și inimos să trecem cu vederea, ba chiar să ertăm pe cei cari

ne urăsc și să ne întoarcem cu mintea cătră acei pe carii îi iubim.

Voiu încheea deci opera de-față, recapitulând numĕrătoarea poporului Armânilor pe triburi, așa precum am studiat-o în capitolile precedente. Vĕdutu-l'am ager la minte pe Armân, harnic la muncă, îndrăsneț în întreprinderile sale, viteaz în luptă, răbdător în nenorociri, înțelept în vremuri tulbure ca și în timp de pace, tenace întru păstrarea viței, iubitor și curat în casă, gata a 'și da și viața pentru familie și capabil de cele mai înalte sacrificii când se devotează unei idei. Așa este Armânul și tot poporul armânesc și așa îl cunosc toți conlocuitorii lui din Peninsulă. Dar printre acești conlocuitori poporul Armânilor are numai dușmani, carii, temându-se de el, în față îl respectează, ear către ceealaltă lume ori îi neagă esistența pur și simplu, ori îi scad cumplit numĕrul, pentru ca ast-fel să nu se provoace cum-va interes în juru-i. Noi însă am cercetat poporul armânesc și am găsit:

Armâni Megleni sau Mogleni	27.000
Armâni Epiriați	170.000
Armâni Voscopoleni sau Moscopoleni	142.000
Armâni Gramoșteni	48.000
Armâni Albanovlahi sau Arnăucheni	200.000
Armâni Fărșeroți	210.000
Armâni Olimpiani	32.000
Armâni în Seresia și pe lângă Mesta	32.000
Total	861.000

Adecă opt sute șeasă-zeci și una de mii de suflete pentru poporul Armânilor din Turcia europeană. Din cele de mai sus cititorul știe că poporul acesta are însă de sigur un milion de suflete, și că în această sumă nu intră Armânii din Grecia, cei din Serbia, din Bulgaria și din Rumelia orientală.

La sfârşit de tot cred nimerit să aduc cuvintele cu care Dimitrie Bolintineanu, la pag. 180 închee lucrarea sa: Călĕtorii la Românii din Macedonia etc. Care caută a fi aspirările Românilor din Macedonia?... întrebă Bolintineanu, apoi rĕspunde: Eată o cestie serioasă și vom termina cu ea. Vĕdurăm că sunt o mulţime de Români... A forma toţi aceștia un regat peste celelalte naţionalităţi mi se pare un vis, ba încă un vis nedrept ca și acela ce visează Grecii, de a subjuga cele-l'alte neamuri... Ceea-ce credem noi că toţi aceşti Români ar trebui să facă este de ***a 'şi păstra cu sfinţenie limba şi datinile***, ori-care ar fi soarta ce vitorul le păstrează!

INDICELE

B.

C.

D

E

F

J

K

L

M

P

